HINDOE-JAVAANSCHE GESCHIEDENIS

DR. N. J. KROM

1e druk 1926.

HINDOE-JAVAANSCHE GESCHIEDENIS

UITGAVEN VAN M.N.I.
4
EIGENDOM VAN M.N.I.

HINDOE-JAVAANSCHE GESCHIEDENIS

DOOR

Dr. N. J. KROM

HOOGLEERAAR TE LEIDEN

MET TWEE KAARTEN

TWEEDE, HERZIENE DRUK

Uitgegeven door het
Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië;
met ondersteuning van de Ned.-Indische Regeering

's-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1931

DEPOT v.
NED. PUBL.
K.B.

INHOUD.

Blz.

HOOFDSTUK I. De bronnen 1

HOOFDSTUK II. De komst der Hindoe's 34

HOOFDSTUK III. De oudste Hindoe-rijken 67

HOOFDSTUK IV. De eerste Midden-Javaansche tijd 95

HOOFDSTUK V. De Çailendra-tijd 130

HOOFDSTUK VI. Java na de Çailendra's en het rijk van Matarām 162

HOOFDSTUK VII. Het rijk van Sindok 207

HOOFDSTUK VIII. Airlangga 239

HOOFDSTUK IX. De Kadirische tijd 272

HOOFDSTUK X. Het rijk van Singhasāri 311

HOOFDSTUK XI. Opkomst van Majapahit 346

HOOFDSTUK XII. De Majapahitsche bloeitijd 383

HOOFDSTUK XIII. Verval en ondergang van het Hindoe-Javaansche gezag 426

TABELLEN 469

I. Koningen op Java vóór 1222.

II. De koningen van Singhasāri en Majapahit.

III. Oost-Javaansche koningen sinds 1451; West-Javaansche koningen na 1222.

REGISTER 473

ADDENDA 505

KAARTEN:

Oudheidkundige kaart van den Archipel; schaal 1 : 10.000.000

Oudheidkundige kaart van Midden- en Oost-Java; schaal 1 : 1.000.000

HOOFDSTUK I.

De bronnen.

Wanneer, gelijk hier het geval zal zijn, getracht moet worden uit schaarsche gegevens, die bovendien van zeer verschillenden aard en zeer verschillende waarde zijn, den gang der geschiedenis terug te vinden, voegt het meer dan elders zich rekenschap te geven van de ten dienste staande bronnen. Men kan dan, naar uiterlijke kenteekenen, reeds dadelijk de inheemsche bronnen scheiden van de buitenlandsche berichten; onder inheemsch verstaan wij in dit geval niet slechts wat afkomstig is van Java, maar ook de gegevens uit de andere eilanden van den Archipel, wier oude geschiedenis met de Javaansche ten nauwste samenhangt. Binnen de groep der inheemsche bronnen dient dan verder onderscheid gemaakt te worden, naarmate zij zich over de geheele te behandelen periode uitstrekken, dan wel slechts voor een deel daarvan in aanmerking komen. Tot de eerste soort behooren de inscripties, de monumenten, de litteratuur, tot de tweede de Nāgarakṛtāgama en de Pararaton.

A. *Inheemsche bronnen.*

De inscripties. De oudste bewijzen voor het voorkomen van Hindoeïsme in den Archipel zijn inscripties, en ze blijven voortloopen, zij het dan ook allerminst in een regelmatige reeks, tot na den val van het Hindoe-Javaansche gezag in de zestiende eeuw. Dit feit in aanmerking nemend, kan men zich verbazen over de betrekkelijk weinige historische bijzonderheden, die wij er uit leeren. De verklaring is, dat zij bijna zonder uitzondering[1]) zijn opgesteld ter gelegenheid van stichtingen of schenkingen, en bestemd waren soms om de herinnering aan zulk een daad levendig te houden, maar vooral om vast te leggen, dat aan alle formaliteiten tegenover de hoogere machten en tegenover de menschen was voldaan. Dan eerst kon de stichting zeker zijn van de hulp der eersten tegen aanslagen der laatsten; dan ook was het mogelijk zich in rechte zoo noodig op de stichtingsoorkonde of later aanvullend gunstbewijs te beroepen.

Vandaar dat men in zulke oorkonden nauwkeurig zal zien aangegeven, op

[1]) Inscripties van anderen aard zijn bijvoorbeeld de jayapattra's (acten van rechterlijke uitspraak), waarvan er eenige bewaard gebleven zijn, de korte wijdingsformules op verschillende voorwerpen aan de godheid, enz.

welken datum en door wie — doorgaans den koning, maar ook wel andere wereldlijke of geestelijke hoogwaardigheidsbekleeders — de stichting of schenking of wat het dan ook zijn moge, heeft plaats gehad, wie er hun medewerking bij hebben verleend en wie er getuigen zijn geweest. Worden er gronden uitgegeven, dan vindt men de grenzen bepaald; worden er privileges verleend, dan zijn die zorgvuldig omschreven. Ten slotte wordt, waar dat te pas komt, nauwkeurig vastgesteld, dat bij de officieele plechtigheid, waardoor de stichting enz. een voldongen feit wordt, alle vereischte ceremoniën hebben plaats gehad en wordt zoo noodig het bij die gelegenheid uitgesproken formulier ter aanroeping van de bescherming der hoogere machten, in extenso herhaald.

Uit deze opsomming van de hoofdbestanddeelen der oorkonden (althans van de meerderheid) kan men opmaken, wat er wel en wat er niet in wordt aangetroffen. Zij lichten ons in over de regeeringsjaren van verschillende vorsten, over hun titulatuur en die hunner ambtenaren, over de op bepaalde tijdstippen functioneerende waardigheidsbekleeders en hun onderlinge verhouding en zoodoende ook over zaken van staatsbestuur en administratie, benevens over sacrale aangelegenheden. Niet het minst belangrijk zijn de stukken, die over de privileges loopen en die ons allerlei leeren over heerediensten en belastingen, die al dan niet uitgevoerd of opgebracht moeten worden, over verschillende ambten en beroepen, die al dan niet uitgeoefend mogen worden, over de organisatie der dorpelingen, over de wijze waarop over den grond wordt beschikt, en dergelijke bijzonderheden meer. Vooralsnog verhindert onbekendheid met de juiste beteekenis van een aantal der voorkomende termen, dat al deze bijzonderheden op hun waarde worden geschat; waar met het verwerken van een deel dezer gegevens een begin kon worden gemaakt, bleek overvloedig, dat veel en belangrijk materiaal voor de kennis der middeleeuwsche toestanden in de inscripties verborgen ligt.

Wat men in dit soort oorkonden niet vindt, zijn bepaalde historische gebeurtenissen; slechts komen die hier en daar te pas in de *sambandha*, de motiveering van de voorgenomen handeling, wanneer zulk een bepaald feit de aanleiding is geweest tot de stichting of schenking in kwestie, en dan nog wordt aan dat feit slechts zeer kort als aan iets algemeen bekends herinnerd. De enkele uitzonderingen, de gevallen dus van een aaneengeschakeld relaas van feiten, zijn slechts schijnbaar. Als koning Airlangga aan het eind zijner regeering de hereeniging van Java onder zijn gezag viert door de stichting van de kluizenarij te Pucangan, doet hij verslag van de droevige omstandigheden, waarin hij het bewind aanvaardde en de groote moeilijkheden, die hij moest te boven komen om zijn doel te bereiken, maar dat alles tezamen is niets anders dan een ongewoon uitvoerige *sambandha*. Zoo ook dat andere geval, waarin koning Kṛtarājasa het relaas geeft van zijn avonturen, toen hij na den ondergang van rijk en leger van Singhasāri het veege lijf moest bergen:

hij heeft met dat relaas geen ander doel dan duidelijk te maken in welke ellende hij aankwam in het dorp Kudadu en hoe hij daarom, in zijn vorstenmacht hersteld, behoefte heeft om dat dorp de bewezen trouw te vergelden. Wij mogen er dankbaar voor zijn, dat de uitvaardigers dezer beide oorkonden zich genoopt hebben gevoeld tot zulk een uitvoerige motiveering; aan het feit, dat als algemeene regel de inscripties geen historische gebeurtenissen als zoodanig vermelden, verandert dat niets.

Daartegenover mag echter wel als voordeel worden aangevoerd, dat waar elders de lofspraken van edicten-uitvaardigende vorsten op eigen groote daden dikwijls gerechten twijfel aan die daden of althans aan hun afmetingen wekken, op Java de sobere mededeeling van klaarblijkelijk als algemeen bekend verondersteld feiten er doorgaans zeer vertrouwenwekkend uitziet. Dat men aan de ook hier voorkomende, algemeen voor Indische vorsten gebruikelijke epitheta geenerlei bijzondere waarde moet hechten, spreekt eigenlijk vanzelf en wordt slechts aangeroerd, omdat men wel eens gemeend heeft er gevolgtrekkingen over den persoon des dragers uit te mogen maken.

De inscripties zijn in steen gehouwen of op koper gegrift; somtijds wordt in de stukken zelf daarvan melding gemaakt; de edicten worden dan bijvoorbeeld gezegd te staan *ring linggopala* (op den steenzuil), of worden aangeduid als *tāmrapraçāsti* (koperoorkonde). Dat heeft dan betrekking op de origineele oorkonde, maar wordt in de kopieën mee overgenomen, zoodat men bij voorkomende gelegenheid op een steen kan lezen een „koperoorkonde" voor zich te hebben.

Het is er namelijk verre van af, dat wij alle oorkonden in hun oorspronkelijken vorm over zouden hebben; er zijn niet weinig slechts in kopie bekend, en het ligt trouwens voor de hand, dat er allerlei aanleidingen kunnen hebben bestaan om de edicten over te nemen, in de eerste plaats natuurlijk, wanneer het origineel in het ongereede was geraakt; zoo kan men ook begrijpen, dat wel eens gepoogd zal zijn een geheel verdwenen stuk te reconstrueeren. Soms staat onder een inscriptie *tinulad*, „gecopieerd", maar doorgaans ontbreekt die aanwijzing, en slechts enkele gevallen springen dan zoo in het oog als de oorkonde van Pĕnampihan, gedateerd in 898, maar geschreven in vijftiende-eeuwsche letters. Verscheiden voorbeelden zijn er ook van, dat bij het uitgeven van een nieuwen giftbrief ten behoeve van een reeds bestaande stichting eveneens de oude oorkonde vóór de nieuwe wordt opgenomen.

Nu behoeft natuurlijk het feit, dat wij met een latere kopie te doen hebben, allerminst de waarde van het stuk als geschiedbron te niet te doen. Wel zal men rekening moeten houden met de mogelijkheid van fouten of vergissingen, bij het kopieeren begaan; in dat opzicht is de zorgeloosheid der kopiïsten in ons oog dikwijls ongeloofelijk. Ook is het iets zeer gewoons, dat zij het oude stuk in de spelling van hun eigen tijd overbrengen. Bedenkelijk wordt de zaak eerst recht, wanneer uit brokken van oude inscripties iets nieuws is

opgesteld en het resultaat dus een falsificaat is, althans voor ons, want voor de vervaardigers kan gelden (naast de gevallen waarin welbewust valsche bewijsstukken zijn gefabriceerd), dat zij wellicht zonder iemand te willen misleiden hebben getracht een verloren gegane acte naar beste weten te herstellen. Het ongeluk heeft gewild, dat een paar van deze soort oorkonden tot de eerste behoord hebben, die aan het Westersch onderzoek bekend werden, vóór men zich aan de hand van echte stukken een denkbeeld van den waren aard eener Oud-Javaansche oorkonde had kunnen vormen. Het gevolg is geweest, dat ze lang voor echt zijn gehouden, veel onheil hebben gesticht door de eruit gemaakte gevolgtrekkingen, en de scherpzinnigheid van Brandes noodig is geweest om van een der allerergste exemplaren (de zoogenaamde inscriptie van 840, behandeld in zijn Pararaton-editie) de onechtheid overtuigend aan te toonen. Onzes inziens zal een voortgezet systematisch onderzoek kopieën doen herkennen in nog veel meer oorkonden, in het bijzonder koperplaten, dan waarvan men dat op het oogenblik aanneemt [1]).

De steen-inscripties zijn voor een klein deel tegen rotswanden of op rotsblokken gehouwen, grootendeels heeft men ze gebeiteld in expresselijk daarvoor gemaakte steenen, en wel in enkele gevallen kleine lingga-vormige zuiltjes, maar overigens bijna steeds langwerpige, platte stukken, zorgvuldig behouwen, en rechtop gezet, al dan niet in een afzonderlijk voetstuk; men gebruikte de platte vóór- en zoo noodig achterzijde, later ook de zijkanten voor de inscriptie. Voor nadere bijzonderheden moge verwezen worden naar Brandes' hieronder aangehaalde studie. De koperplaten zijn rechthoekig en dun; de inscriptie staat er in de lengte op voor- en achterkant ingegrift, en zoo zij meerdere platen beslaat, worden deze aan een band door een gat in het midden der platen samengehouden en ook te zamen in een daarvoor bestemde doos geborgen.

De oudste inscripties van den Archipel zijn op steen; zij dragen geen jaartallen, doch kunnen op grond van de schriftsoort in de vierde en vijfde eeuw gesteld worden. Hun taal is het Sanskrit. Jaartallen en een andere taal worden het vroegst buiten Java aangetroffen: de Oud-Maleische oorkonden van Palembang en Bangka uit 683 en volgende jaren [2]). Op Java is de oudste gedateerde inscriptie die van Tjanggal (Kědoe) uit 732, nog steeds in het Sanskrit; terwijl voor deze en alle voorafgaande opschriften het Pallawa-karakter is gebezigd, verschijnt in 760 op de oorkonde, eveneens in Sanskrit,

---

[1]) Zie hierover ook in Hoofdstuk VII.

[2]) De aandacht worde er hier op gevestigd, dat bij het omzetten van de jaren der in den Archipel gebruikelijke Çaka-jaartelling in jaren A. D. gemakshalve overal 78 is bijgeteld, zonder dat rekening is gehouden met de maanden verschil tusschen den aanvang van het Çaka-jaar en het jaar A. D. Van een groot aantal dateeringen toch zijn de maanden niet bekend, zoodat het nu eens wel en dan weer niet in aanmerking nemen van het aanvangsverschil der jaren tot willekeur en verwarring zou leiden.

van Dinaja het eerste specimen van het Oud-Javaansche (zoogenaamde Kawi-) schrift, hetwelk onzes inziens te beschouwen is als de voortzetting van Pallawa en dat verder algemeen gebruikelijk is gebleven. Daarnevens treedt in 778 ook het Prae-Nāgarī op, doch dit schijnt (althans als schrift voor oorkonden) binnen enge grenzen van tijd en plaats beperkt te zijn gebleven. Op onbeteekenende uitzonderingen na zijn alle verdere inscripties in Oud-Javaansch schrift [1]).

In dezen zelfden tijd gaat ook de Oud-Javaansche taal op de oorkonden het Sanskrit vervangen: het eerst op de inscriptie van Soekaboemi (Kĕdiri) uit 786; daar dit stuk echter slechts over is in een herhaling van ruim een eeuw later, blijft de oudste gedateerde Oud-Javaansche inscriptie, die in zijn oorspronkelijken vorm tot ons is gekomen, die van den Diëng uit 809 [2]). Spoedig daarna zou de oudste koperplaat volgen, doch deze, het jaartal 824 dragend, schijnt niet onverdacht [3]). Zoodoende is de vroegste inscriptie op ander materiaal dan steen het opschrift op een zilveren zonnescherm van Mandang (Kĕdoe) uit 843, en treffen wij authentieke koper-oorkonden in originali niet voor 878 (in kopie een lustrum eerder) aan.

Met meer of minder regelmatigheid blijven dan de epigraphische gegevens ons voor het geheele verloop der Hindoe-Javaansche geschiedenis ten dienste staan. Als laatste van de koperplaten rekent men die van 1473, als laatste steen-inscripties die van 1486, niet omdat er geen latere exemplaren meer bestaan, maar omdat het eindpunt der oude geschiedenis nu eenmaal gesteld wordt bij den overgang van de suprematie over Java op Islamitische heerschers. Wat taal en schrift aangaat, is geen grens te trekken; geleidelijk gaan zij in die van het nieuwe Java over.

De epigraphie van Nederlandsch-Indië wacht nog steeds op een afzonderlijke wetenschappelijke behandeling, gelijk Bühler die aan Voor-Indië wijdde. Gegevens zijn te vinden bij:

Holle, Tabel van Oud- en Nieuw-Indische Alphabetten, 1882, en

Brandes, Beschreven Steenen, in den Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door W. P. Groeneveldt, p. 351 en vlg.

De resultaten van Kern's zich van 1872 tot 1915 uitstrekkende werkzaamheid op dit gebied zijn thans het gemakkelijkst te raadplegen in de Verspreide Geschriften VI (1917) p. 249—317 en VII (1917) p. 1—226.

---

[1]) Uitvoerige beschouwingen over het Pallawa-schrift van den Archipel zijn gegeven door Vogel in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 216—232 en Publ. Oudh. Dienst I (1925) p. 33—35; over het Prae-Nāgarī door Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 68 (1929) p. 3—16.

[2]) Over de mogelijkheid van een oorkonde uit 797 zie men Hoofdstuk VI.

[3]) Van een wellicht vroegere oorkonde uit 715 moet de authenticiteit nog worden onderzocht; Bosch in Oudh. Versl. 1929 p. 156.

Verdere afzonderlijke uitgaven van inscripties zullen vermeld worden, waar er gebruik van wordt gemaakt. Gezamenlijk zijn een aantal oorkonden, alleen in transcriptie, gepubliceerd door:

Cohen Stuart, Kawi Oorkonden in facsimile, 1875 (geciteerd K. O. met nummer);

Brandes, Oud-Javaansche Oorkonden, Verhand. Bat. Gen. 60, 1913 (geciteerd O. J. O. met nummer).

Bij den Oudheidkundigen Dienst is thans de uitgave van een Corpus Inscriptionum in voorbereiding.

Een opgave van alle gedateerde inscripties is te vinden in Tijdschr. Bat. Gen. 53, 1911, p. 229—268, met aanvullingen in T. B. G. 56, 1914, p. 188—193; Oudheidk. Verslag 1915, p. 85—88; O. V. 1916, p. 148—149; en O. V. 1923, p. 103—109.

De monumenten en andere oudheidkundige overblijfselen. Het bijzondere belang der gegevens van dezen aard om er de Hindoe-Javaansche beschaving van een bepaalde zijde aan te leeren kennen, zal wel niet uitdrukkelijk in het licht gesteld behoeven te worden. Zij hebben de aandacht getrokken, lang vóór er iets noemenswaards bekend was van andere bronnen, en het is nog niet eens zoo heel lang geleden, dat men de Javaansche oudheid eigenlijk vereenzelvigde met haar monumenten; deze waren het, die in veler oog het eenige belang uitmaakten van hetgeen in een duister verleden vóór de komst der Europeanen, of op zijn best vóór de Islamiseering van Java, zich verder aan de waarneming onttrok. Al heeft nu die laatste opvatting zich gaandeweg gewijzigd, het blijft een feit, dat de monumenten (in den ruimsten zin genomen) nog steeds in het middelpunt der belangstelling staan, en dat zeker niet ten onrechte, waar zij eenerzijds tot het beste en meest tastbare materiaal behooren, dat de hooge vlucht der Hindoe-Javaansche cultuur aantoont, anderzijds door hun kunstwaarde op zichzelf een ook voor wie verder niets van het oude Java afweet verstaanbare taal spreken.

Aangezien wij elders de monumenten uitvoerig besproken hebben en daarbij tevens hebben getracht ze telkens hun plaats aan te wijzen in den ontwikkelingsgang der kunst, meenen wij hier voor een samenvattend overzicht der desbetreffende overblijfselen naar bedoeld werk, de „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" (tweede druk 1923) te mogen verwijzen. Slechts zij er te dezer plaatse aan herinnerd, dat het er verre van af is, als zouden wij gedurende het geheele verloop der Javaansche oude geschiedenis steeds en in gelijke mate over gegevens van dezen aard kunnen beschikken. Voor de oudste periode ontbreken zij zelfs geheel. Over hetgeen van dit verschijnsel en van de op het eerste gezicht zonderlinge verdeeling van de hoeveelheid gespaarde monumenten over verschillende tijdperken de reden kan zijn geweest, zal te zijner tijd gehandeld worden. In elk geval staat wel vast, dat de

monumenten eerst aanvangen met de achtste eeuw en dat wij dan gedurende de achtste en negende eeuw een zeer groot aantal zeer belangrijke monumenten vinden op Midden-Java, doch dat uit dienzelfden tijd slechts eenige weinige overblijfselen op Oost-Java bekend zijn. Met den aanvang der tiende eeuw verandert de toestand, doordat van dat tijdstip af op Midden-Java zoo goed als niets meer voorkomt. Daarentegen vermeerderen de vondsten op Oost-Java eenigszins, zij het ook nog niet in zeer belangrijke mate, en dat blijft zoo tot in de eerste helft der dertiende eeuw. Uit die eeuw en de veertiende dateeren dan weder zeer vele monumenten, alle Oost-Javaansch, zoodat men dan ook deze groep die van den Oost-Javaanschen bloeitijd noemt, gelijk de achtste en negende eeuw de Midden-Javaansche bloeitijd, tevens tijdperk der zoogenaamde klassieke kunst is. In de vijftiende eeuw verminderen de Oost-Javaansche overblijfselen weder, in aantal en gehalte; daarnaast treft men echter ook weer wat op Midden-Java aan, zij het ook op een beperkt gebied, in de meest Oostelijke streken van wat men, archaeologisch gesproken, Midden-Java moet noemen (de grens ligt tusschen de tegenwoordige residenties Soerakarta en Madioen, en het grensgebergte is dus de Lawoe). Op West-Java, waar zich toch lang vóór den Midden-Javaanschen tijd reeds de oudste vestigingen van Hindoe's hadden bevonden, openbaart zich merkwaardigerwijze slechts in de laatste eeuwen van het Hindoe-gezag een wat krachtiger leven in de archaeologische overblijfselen, die echter ook dan, met de rest van het eiland vergeleken, uitermate schaarsch en schamel blijven.

In de Javaansche monumenten, zooals ze zijn ontworpen, opgebouwd en versierd, weerspiegelt zich de geschiedenis der Hindoe-Javaansche beschaving, in zooverre als eenzelfde gang van zaken, eenzelfde ontwikkelingsproces als waartoe andere uitingen dier beschaving doen besluiten, ook waarneembaar is in de kunstgeschiedenis. Deze verschijnselen zijn eveneens reeds in een afzonderlijke studie behandeld (Het oude Java en zijn kunst, Volks Universiteits Bibliotheek, 1923) wat de hoofdzaken aangaat; het bleek dat men, den gang der geschiedenis in zijn geheel overziende, kan spreken van een javaniseeringsproces, waarin gaandeweg de Hindoe-tradities, die den band tusschen Java en Voor-Indië hadden gevormd, worden losgelaten, en Indonesische eigenaardigheden zich door de steeds dunner wordende laag der overzeesche beschaving een weg banen naar de oppervlakte. De monumenten, die verschillende van de factoren, welke dit proces beheerschen, duidelijk doen kennen en tot verklaring kunnen dienen van velerlei, dat zich bij andere uitingen van den Javaanschen geest voordoet, vormen reeds uit dien hoofde een belangrijke bron voor de beschavingsgeschiedenis.

Daar komt dan dadelijk bij, dat zij ook een aantal gegevens voor het uiterlijk der Hindoe-Javaansche maatschappij op verschillende tijdstippen hebben vastgelegd in hetgeen zij daarvan voorstellen op de reliefs der tempelgebouwen. Bovenaan staat in dat opzicht de Barabudur met zijn bijna vijftienhonderd

paneelen en juist wat deze aangaat is er twijfel geopperd [1]) of het eigenlijk wel verantwoord is die reliefs op te vatten als voorstellingen van de maatschappij, in welke de beeldhouwers leefden.

Het is een bekende zaak, dat bijvoorbeeld het grootste deel der op de reliefs afgebeelde gebouwen er om technische en practische redenen in werkelijkheid nooit zoo hebben kunnen uitzien, als de kunstenaars ze weergeven. Is datzelfde dan ook niet aannemelijk bij andere zaken en personen, en speelt bij dat alles de fantasie geen grooter rol dan de omringende werkelijkheid?

Zonder ons hier in bijzonderheden te begeven, meenen wij er aan den anderen kant op te mogen wijzen, dat naast de gevallen, waar inderdaad niet bestaande zaken blijken te zijn afgebeeld, er andere zijn, waar even ontwijfelbaar wèl de werkelijkheid is weergegeven. Wanneer kan worden geconstateerd — en dat is in verschillende opzichten mogelijk geweest — dat dingen van de Barabuḍur-reliefs juist zoo in het tegenwoordige Java of elders in den Archipel voorkomen, of ook met beschrijvingen van Oud-Javaansche toestanden overeenstemmen, dan is toch de meest aannemelijke verklaring, dat zij er in den Barabuḍur-tijd ook werkelijk zoo hebben uitgezien en niet door een wonderlijk toeval de speelsche fantasie der beeldhouwers later en elders werkelijkheid is geworden. Dit eenmaal aangenomen zijnde, komt het er dus op aan de grens te vinden tusschen het aan de werkelijkheid en aan de fantasie ontleende, en nu is het zeker waar, dat zoolang die grens nog niet is aangewezen, men theoretisch evengoed het standpunt kan innemen „alles is fantasie, behalve de enkele gevallen, waar om onbekende redenen eens een enkel ding uit het leven genomen is", als de tegengestelde meening kan aanhangen „alles is werkelijkheid, behalve waar om bepaalde redenen moest worden gefantaseerd". Het gaat vooral om een meer of minder en het spreekt vanzelf, dat zoolang niet grootere zekerheid bestaat op dit punt, de gegevens van dezen aard slechts met de uiterste voorzichtigheid gebruikt mogen worden. Niettemin, dat zij er zijn (hetzij dan overschat of onderschat) lijkt ons zeker, en het is zaak deze bron voor het Hindoe-Javaansche leven niet te verwaarloozen.

Behalve dit algemeen belang der monumenten uit cultuurhistorisch oogpunt, zijn er een aantal, die ons, zooals te zijner tijd zal blijken, ook aanwijzingen van meer specialen aard verschaffen. Enkele dier overblijfselen zijn met een zeer nauwen band aan een of andere dynastie of vorst verbonden; wij denken bijvoorbeeld aan de vorstelijke graftempels, die boven de asch van den bijgezetten vorst een godenbeeld met diens gelaatstrekken bevatten. Vervolgens zijn er de restes der oude hoofdsteden of kratons, wier bestudeering ons inzicht in het leven, dat daar werd geleid, en ook in de groote gebeurtenissen, die er zich hebben afgespeeld, kan verhelderen; in dit verband mag vooral van het

[1]) Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 61 (1922) p. 254 sq.

geregeld voortgezette terreinonderzoek van Majapahit belangrijk resultaat verwacht worden, doch hetzelfde geldt ook van de oudere kratons. Ook andere bouwwerken, de grensmuur bijvoorbeeld, die eenmaal de beide helften van het Javaansche rijk scheidde, en dergelijke overblijfselen, kunnen het historisch onderzoek groote diensten bewijzen. Ten slotte kan worden gewezen op de afzonderlijke groep der praehistorische oudheden, waarvan de studie echter pas in de laatste jaren met ernst is begonnen; in het volgend hoofdstuk vindt men iets over den aard dezer overblijfselen en de voorloopige resultaten van hun onderzoek.

Voor de groote meerderheid intusschen zijn de monumenten van godsdienstigen aard, tempels en wat daarmede samenhangt, zoodat zij vooral van belang zijn door wat zij leeren omtrent de godsdienstige opvattingen. Wanneer men het voorbehoud maakt, dat zij uitsluitend over den officieelen eeredienst inlichten, doch omtrent de onder het volk heerschende voorstellingen, de machtige geestenwereld en wat daarmee samenhangt, zwijgen — daargelaten dan wat daarvan wel eens in Oost-Javaansche reliefs naar buiten treedt — mag men verder getuigen, dat zij ons van dien eeredienst een goed denkbeeld geven en dat nog meer zullen doen, naarmate wij hun taal beter verstaan. In het bijzonder is dit van waarde voor den Midden-Javaanschen tijd, die ons bijna niets heeft bewaard van de godsdienstige litteratuur, welke voor Oost-Java zulk een welkome aanvulling van de gegevens der monumenten vormt.

In dit verband zij, wat Midden-Java aangaat, weder de naam genoemd van den Barabuḍur met den bijbehoorenden tempel van Mĕndut, welke beide heiligdommen tezamen door hetgeen er aan reliefs en beelden is voorgesteld of op andere wijze tot uiting komt zulk een gaaf overzicht geven van het hier vertegenwoordigd Buddhisme, hetwelk in zijn (voorzoover na te gaan) geheel overeenstemmen met Voor-Indische opvattingen een indruk maakt van groote zuiverheid. Daartegenover vertoont de Oost-Javaansche tempel van Djago dan het latere, Javaansche Buddhisme. Wat het Çiwaïsme aangaat, schijnen de monumenten ook reeds in Midden-Java iets meer sporen van inheemsche eigenaardigheden in de godsdienstige voorstellingen te dragen; een samenvatting der Çiwaïtische godenleer verschaft die tegenhanger van Barabuḍur, het tempelcomplex van Lara-Djonggrang te Prambanan. Ook hier is het dan weer mogelijk aan een ander groot complex, dat van Panataran, Oost-Java tegenover Midden-Java te stellen, en er tegelijkertijd den overgang naar Balische opvattingen te vinden. Op deze wijze verschaffen de monumenten de beste en vertrouwbaarste gegevens voor de ontwikkeling en het verloop der godsdienstvormen.

Van de geschriften, die meer of minder systematisch ook de historische belangrijkheid der monumenten op den voorgrond brengen, zal men een beredeneerde opgave vinden in het eerste hoofdstuk der bovengenoemde „Inleiding". Wij volstaan thans met de vermelding van:

Brumund, Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, Verhand. Bat. Gen. 33, 1868.

Veth, Java, geographisch, ethnologisch, historisch. Dl. I, tweede druk, 1896.

Scheltema, Monumental Java, 1912.

With, Java, Brahmanische, Buddhistische und eigenlebige Architektur und Plastik, 1920.

Voor de Hindoe-Javaansche kunst als onderdeel der algemeen-Indische worde verwezen naar:

Coomaraswamy, History of Indian and Indonesian art, 1927.

De godenbeelden, wier vereering eenmaal de heiligdommen in het leven riep, zijn voor een groot deel terecht gekomen in musea en verzamelingen; voor diegene, wier woonplaatsen vernield waren, zeker de aangewezen wijze van bewaring, doch helaas zijn er ook gevallen, waar nog bestaande monumenten van hun beelden zijn beroofd ten behoeve van een (op die manier tot een gevaarlijke instelling geworden) verzameling. In elk geval kan men op het oogenblik de godenbeelden het best bestudeeren in de musea, en uit den aard der zaak vindt men daar eveneens alles wat er aan kleine voorwerpen, van brons en edel metaal in de eerste plaats, tot ons is gekomen. Behalve benoodigdheden bij den cultus zijn het allerlei zaken van huishoudelijk gebruik, toiletbenoodigdheden, sieraden, enz. Al deze dingen tezamen helpen natuurlijk mede om het beeld van het leven hunner gebruikers te verduidelijken.

Het voornaamste van dezen aard is te vinden in twee groote musea, dat van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Weltevreden, en 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. Daarnevens zijn er kleinere collecties op Java (musea van Modjokĕrto en Soerakarta, verzamelingen te Prambanan, Kĕdiri, enz.), in Nederland (Kol. Instituut Amsterdam, Leeuwarden, Rotterdam, enz.) en in het buitenland (Parijs, Londen, Weenen, Dresden, Berlijn). De voor het historisch onderzoek belangrijkste gegevens worden aangetroffen in de catalogi der beide eerstgenoemde musea;

voor Batavia: Groeneveldt, zie boven p. 5.

voor Leiden: Juynboll, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, Dl. V, Javaansche oudheden, 1909.

Eindelijk zij er aan herinnerd, dat nieuwe gegevens op oudheidkundig en historisch gebied steeds zoo spoedig mogelijk bekend worden gemaakt in het tweemaal 's jaars verschijnende Oudheidkundig Verslag, en, voorzoover in grootere artikelen samengevat, in de Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst, die op ongeregelde tijden het licht zien.

De litteratuur. Het is zeer te betreuren, dat hetgeen over de litteratuur als geschiedbron te vermelden valt, nog slechts zoo weinig is; de beide zoo straks afzonderlijk te bespreken historische werken dan niet meegerekend. Er is namelijk betrekkelijk nog slechts weinig van de Oud-Javaansche letteren

gepubliceerd, en uit dat weinige heeft hetgeen er aan historische gegevens in te vinden is, niet dan incidenteel de aandacht getrokken, op een zeer enkele uitzondering na.

De wijze, waarop die gegevens tot ons komen, is van tweeërlei aard. Vooreerst hebben de auteurs, vooral die van gedichten, dikwijls aan het begin of aan het slot van hun werk een en ander medegedeeld over zichzelf en dan vooral ook over hun vorstelijke beschermers, wier wensch veelal de aanleiding was tot het tot stand komen van het dichtwerk, en zulk een vermelding kan dan natuurlijk gepaard gaan met nadere bijzonderheden over den vorst en zijn omgeving, zijn groote daden of wat verder ter zijner eere een plaats kon vinden. Aanwijzingen van dezen aard worden, waar het pas geeft, ook nog wel elders in het werk aangetroffen, en ontdaan van het element van vleierij, dat men er altijd in mag veronderstellen, kunnen zij van elders geheel onbekende feiten aan het licht brengen. In het algemeen kan gezegd worden, dat het zeer de moeite zou loonen, alle beschikbare werken op dit soort gegevens te onderzoeken; op het oogenblik heeft dat eigenlijk nog maar alleen plaats gehad ten opzichte van de Smaradahana (zie het negende hoofdstuk); voorts zijn ook wel eenige aanwijzingen voor de dateering der verschillende werken aan de hand van de er in voorkomende vorstennamen bijeen gezocht [1]), maar een systematische nasporing wordt nog altijd noode gemist.

Die dateering — waaromtrent de in enkele jongere handschriften neergelegde inlandsche traditie volstrekt onbetrouwbaar blijkt — is vooral van belang voor de tweede wijze, waarop de producten der Oud-Javaansche letteren vruchtbaar kunnen worden gemaakt voor het historisch onderzoek, en wel in hetgeen er uit blijkt over toestanden, zeden en gewoonten in den tijd, dat zij geschreven werden. Van vergelijkingen en opmerkingen van den auteur kan in allerlei opzicht partij getrokken worden; ook van de manier waarop, in gevallen waar hij met Voor-Indische origineelen gewerkt heeft, de stof soms is gejavaniseerd. Bekend is, om een enkel voorbeeld te geven van wat wij bedoelen, hoe de vermelding van de wajang in een vergelijking van een gedicht uit het begin der elfde eeuw het eerste onomstootelijke bewijs geeft van het bestaan van dit schimmentooneel.

Wanneer wij nu het geheel der werken, wier tijd van ontstaan wij kunnen nagaan, overzien, dan treft nog meer dan bij de monumenten hun ongelijkmatige verdeeling over de acht eeuwen der Midden- en Oost-Javaansche geschiedenis. Intusschen moet daar dadelijk het voorbehoud bij worden gemaakt, dat slechts van een klein deel der bewaard gebleven litteratuur de dateering bekend is, en het natuurlijk zeer wel mogelijk is, dat het vermelden van regeerende koningen of andere vorstelijke beschermers een kwestie van mode is geweest,

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 508—521.

die in enkele tijdperken wel, in andere niet in zwang was, en daardoor ons beeld onzuiver maakt.

Uit den Midden-Javaanschen tijd zou één geschrift blijkens den daarin vermelden vorst afkomstig kunnen zijn, de Candakaraṇa. Zooals in Hoofdstuk V nader blijken zal, geldt dat in elk geval slechts van een klein gedeelte van het onder bovengenoemden naam bekende handschrift, het middenstuk, bevattende een bewerking van de Sanskrit Amaramālā, en dat dan nog in een gemoderniseerde spelling. Op innerlijke gronden van taalkundigen aard zou hier volgens Poerbatjaraka nog een tweede werk bijgevoegd kunnen worden, maar dat dan ook een zeer gewichtig, het Oud-Javaansche Rāmāyaṇa [1]). Aangezien de argumenten voor deze opvatting geen algemeene instemming hebben kunnen vinden [2]) en de meeningen over den ouderdom van het Rāmāyaṇa nog zeer uiteenloopen, moeten wij deze zaak vooralsnog in het midden laten.

Ook uit den eersten Oost-Javaanschen tijd is er weinig; de eveneens in een later kleed gestoken Sanghyang Kamahāyānikan vermeldt echter in den aanhef koning Siṇḍok (± 930) en kan, gelijk wij zullen zien, op een nog ouder origineel teruggaan. Voor de oudste zeker gedateerde Oud-Javaansche proza-geschriften komen wij pas terecht in het eind der tiende eeuw, met de proza-bewerkingen van een drietal Mahābhārata-parwa's, onder Anantawikrama, en in het begin der elfde volgt het vroegste dichtwerk, Kaṇwa's Arjunawiwāha, tijdens Airlangga geschreven.

Daarmede wordt dan het bloeitijdperk der Javaansche schoone letteren, de tijd van het hoofsche kunstdicht, ingeleid. Immers het is in de nu volgende Kaḍirische periode (welke in den aanvang der dertiende eeuw een einde neemt), dat de groote meerderheid der gedateerde of dateerbare kakawin's in het leven werd geroepen, daaronder ook het steeds zoo beroemd gebleven Bhāratayuddha. In denzelfden tijd schijnen ook bewerkingen van dikwijls dezelfde Voor-Indische stof als die der kakawin's, op andere wijze te hebben plaats gehad, en wel in een opvatting, die overeenstemt met de wajang-voorstelling: de lakon-vorm dus in tegenstelling tot de hoofsche poëzie [3]). Voorzoover wij het met de thans beschikbare gegevens kunnen beoordeelen, is de Kaḍirische tijd een hoogtepunt, misschien *het* hoogtepunt der Javaansche letterkunde.

Het daarop volgende rijk van Singhasāri, dat in zooveel opzichten het nieuwere vertegenwoordigt tegenover het traditioneele van Kaḍiri, schijnt eerst onder zijn laatsten vorst, den koning-geleerde Kṛtanagara meer belangstelling voor de letteren te hebben, die onder het Majapahitsch bewind een nieuwen

---

[1]) Gedenkschr. Kon. Inst. 1926, p. 265—272.

[2]) Zie Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 53 sq. Voor een overzicht der Oud-Javaansche letteren in het algemeen worde eveneens naar deze studie verwezen.

[3]) Hierover handelt Van Stein Callenfels in zijn dissertatie „De Sudamala in de Hindu-Javaansche kunst", welke in de Verh. Bat. Gen. 66 (1925) verschenen is.

bloei van anderen aard beginnen; naast het kunstdicht, zooals wij dat weer onder Hayam Wuruk vinden, een aantal prozageschriften van didactische, pseudo-historische en vooral godsdienstige strekking, waarvan de kunstwaarde twijfelachtig is, doch die dan ook niet als kunstwerk bedoeld zijn en een menigte belangrijke gegevens op allerlei gebied bevatten. Zij zetten zich voort tot na den val van het Majapahitsche rijk. Van bijzonder belang is de vestiging, eveneens gedurende de regeering van Hayam Wuruk, van een centrum van Javaansche cultuur op Bali, hetwelk de gelegenheid heeft geschapen tot voortgezette beoefening der litteratuur ook in de genres, die op Java onmogelijk zouden worden, en tot behoud van het reeds bestaande. Vandaar het groot aantal Oud-Javaansche handschriften, dat van Bali afkomstig is.

Afzonderlijke vermelding dient gemaakt te worden van de rechtsboeken [1]), van welke wij er hier twee als de meest gezaghebbende noemen: het Çiwaçāsana, samengesteld onder denzelfden Anantawikrama van de Mahābhārata-bewerking, en de Kuṭāramānawa, bepaaldelijk in Majapahitsche oorkonden geciteerd. Te zijner tijd komen wij op beiden terug; hier vinde slechts de waarschuwing een plaats, dat men niet moet meenen er algemeen geldend en algemeen toegepast Hindoe-Javaansch recht in te vinden; het zijn, zoonoodig gejavaniseerde, Voor-Indische rechtsregels, zooals de vorsten die hebben uitgevaardigd en trachten toe te passen, doch waarvan het de vraag is, of ze in de desa niet zijn krachteloos gemaakt door haar heerschende Indonesische adat-opvattingen. Er zijn althans gevallen, waarin laatstbedoelde opvattingen tot den huidigen dag zijn blijven voortbestaan, hoewel ze in tegenspraak zijn met de rechtsregels der officieele wetboeken [2]).

Aangaande den inhoud van Oud-Javaansche prozawerken en gedichten wordt men nog het best ingelicht door de handschriften-catalogi:

Vreede, Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek, 1892.

Juynboll, Supplement op dien Catalogus, I, 1907; II, 1911.

Brandes, Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, I, 1901; II, 1903; III, 1915; IV, 1926.

Voor wat betreft de Leidsche handschriften (ondergebracht in het legatum Warnerianum der Universiteitsbibliotheek) wordt men door bovenstaande werken in hoofdzaak wegwijs; een catalogus van de verzameling te Batavia (na die te Leiden verreweg de belangrijkste) bestaat nog niet, doch is in voorbereiding. Op Bali vormt thans de Kirtya Liefrinck—Van der Tuuk een middelpunt voor handschriften-studie [3]). De in enkele buitenlandsche

[1]) Voor een der oudste mag men het Çlokāntara houden, daar dit nog Sanskrit-verzen bevat; zie Juynboll, Catalogus II p. 200 sq. en Berg in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 137.

[2]) Vgl. Van Vollenhoven, Het adatrecht van Ned. Indië II (1931) p. 130—148.

[3]) Voorloopig overzicht in de Mededeelingen dier Kirtya 1 (1929) p. 19—40.

bibliotheken bewaarde geschriften zijn daarentegen grootendeels onderzocht.

Onder de weinige tot dusver uitgegeven werken kunnen, met weglating van oudere publicaties, genoemd worden:

Rāmāyaṇa, ed. Kern, 1900 (met glossarium van Juynboll, 1902).

Bhāratayuddha, ed. Gunning, 1903.

Ādiparwa, ed. Juynboll, 1906; Wirāṭaparwa, ed. Juynboll, 1912.

Kidung Pamañcangah, ed. Berg, 1929; Rangga Lawe, ed. Berg, 1930.

Dit zijn alleen tekst-edities [1]); van vertaling (en commentaar) voorzien zijn:

Kern, Wṛttasañcaya, Oudjavaansch leerdicht over versbouw, 1875 (herdruk in Verspr. Geschr. IX, 1920, p. 67—189).

Jonker, een Oud-Javaansch wetboek, vergeleken met Indische rechtsbronnen, 1885.

Juynboll, Drie boeken van het Oudjavaansche Mahābhārata (Açramawasanaparwa, Mausalaparwa, Prasthānikaparwa), 1893.

Kern, De legende van Kuñjarakarṇa, Verhand. Kon. Ak. v. Wetensch. Afd. Letterk. III, 3, 1903 (herdruk in V. G. X, 1922, p. 1—76).

Kats, Sang hyang Kamahāyānikan, 1910.

Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, 1924 (met bijzonderheden over soortgelijke godsdienstige litteratuur) [2]).

Poerbatjaraka, Calon-Arang en Arjunawiwāha, Bijdr. Kon. Inst. 82, 1926.

Berg, Kidung Sunda, Bijdr. 83, 1927.

Verdere beschouwingen en inhoudsopgaven van Oud-Javaansche geschriften zullen worden aangehaald, waar er gebruik van wordt gemaakt.

De Nāgarakṛtāgama. Onder de bronnen, die slechts voor een deel der oude geschiedenis van Java gebruikt kunnen worden, staat de Nāgarakṛtāgama verreweg bovenaan, als een uitvoerig geschrift door een tijdgenoot, die door de omstandigheden over voortreffelijke gegevens beschikte en ons inlicht over allerlei kanten van de maatschappij en het leven om hem heen en daarenboven onschatbare historische bijzonderheden verschaft.

Het werk werd in het licht gegeven in 1365, onder de regeering van Hayam Wuruk over Majapahit, en de auteur is Prapañca, die de hooge waardigheid van dharmādhyakṣa ring kasogatan, superintendent der Buddhistische geestelijkheid, bekleedde [3]). Deze waardigheid was niet alleen van geestelijken

---

[1]) Van het Rāmāyaṇa zijn de eerste zangen door Kern vertaald (Verspr. Geschr. X, 1922, p. 77—139); deze vertaling wordt geregeld voortgezet door Juynboll in Bijdr. Kon. Inst. (19 zangen zijn thans verschenen).

[2]) Verg. ook Dr. R. Goris, Bijdr. t. d. Oud-Javaansche en Balineesche theologie (1926).

[3]) De veronderstelling is geopperd (Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 78, 1922, p. 447 sq.) dat Prapañca deze betrekking slechts tijdelijk waarnam voor zijn vader, en niet, zooals verder algemeen wordt aangenomen, zijn vader definitief was opgevolgd (v.g.l. nog Oudh. Versl. 1923 p. 168 sq. en 1924 p. 152—156).

aard, maar tevens een hofambt; de titularis en diens ambtgenoot ring kaçaiwan, voor de Çiwaieten, bevonden zich in 's konings omgeving en werkten bijvoorbeeld mede bij het tot stand komen der vorstelijke edicten. Alleen reeds uit hoofde van zijn ambt was hij op de hoogte niet alleen van alles wat de organisatie van het Buddhisme aanging, maar ook van hof en hofleven, en kon hij desgewenscht gemakkelijk zich officieele gegevens over allerlei andere zaken verschaffen.

Het werk is een gedicht, welks auteur een bijzondere bedrevenheid in de verstechniek aan den dag legt. Het wordt doorgaans gekarakteriseerd als een lofdicht op den koning, doch een korte inhoudsopgave moge doen blijken, dat met die benaming de inhoud in al zijn rijkdom toch allerminst tot zijn recht komt.

Na een opdracht en vermelding van 's konings geboorte worden diens grootmoeder (zijn voorgangster op den troon), ouders en verdere familieleden bezongen, en daarna hijzelf. De hoofdstad Majapahit wordt uitvoerig beschreven, met gebouwen en pleinen en al hetgeen daar voorvalt, zooals de koninklijke audiënties en wie daarbij hun opwachting maken. Dan komt een opgave van de buitenbezittingen, die aan Java onderhoorig waren in den geheelen Archipel, en van de landen, waarmede vriendschappelijke betrekkingen werden onderhouden, met de rol die de geestelijkheid speelde bij de vestiging van het Javaansche gezag. De vermelding van eenige plaatsen, gaarne door den koning bezocht, vormt den overgang tot eenige mededeelingen over diens reizen door zijn rijk en vooral van één grooten tocht door den Oosthoek, in 1359 met groot gevolg ondernomen; ook de dichter behoorde daarbij. De gepasseerde plaatsen, vooral de heiligdommen, worden nauwkeurig opgesomd, met allerlei bijzonderheden over hun eigenaardigheden en over verdere avonturen van de reis, die met herhaaldelijk oponthoud, audiënties, devoties, spelen enz. gepaard ging. Als men op den terugweg, waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de woudkluizenarij van Sāgara en aan het grafmonument van den stichter der dynastie te Kagĕnĕngan, is aangekomen te Singhasāri, maakt de dichter van de gelegenheid gebruik om een ouden geestelijke, Ratnāṃça, te bezoeken, die hem op zijn verzoek de geschiedenis van het regeerende koningshuis verhaalt, de zoogenaamde „historische zangen", waarop wij zoo dadelijk terugkomen. Nadat nog een levendig relaas is gegeven van een koninklijke jachtpartij, volgt het resteerende deel van den terugtocht met een bezoek aan den weer uitvoeriger beschreven graftempel van Jajawa, en een feestelijken intocht in de residentie. Een paar latere reizen worden kort afgedaan; iets meer wordt verteld van de op 's konings last ondernomen restauratie van het heiligdom te Simping.

Daarna besteedt de dichter opnieuw een aantal zangen achtereen aan een onderwerp, dat hem bijzonder ter harte gaat, het groote Buddhistische doodenfeest voor 's konings grootmoeder in 1362 met alle daarmede verbonden

plechtigheden en de oprichting van haar graftempel, waarbij aanleiding is de met die plek verband houdende verdeeling van Java in het ver verleden tijdens Airlangga te gedenken. Met den dood van 's konings vertrouwden rijksbestierder Gajah Mada en de maatregelen om dien onvervangbare te vervangen is de auteur genaderd tot het eigen tijdstip, waarop hij het gedicht samenstelt.

Het laatste vierdedeel van het werk is dan ook niet meer aan voorafgegane gebeurtenissen, doch aan toestanden en gewoonten van het oogenblik gewijd. Vooreerst krijgt men een opsomming der 27 koningsheiligdommen, en dan verder van alle godsdienstige stichtingen, vrijgebieden, stiften enz. der verschillende gezindten. Na een bericht over de opname van desa's en families worden de stichtingen (alleen Buddhistisch) op Bali vermeld; de bemoeienis van den koning en zijn familieleden wordt nader omschreven, de hooge geestelijkheid geroemd, het verkeer met het buitenland geprezen. De dichter gaat dan over tot den jaarlijkschen grooten optocht en ommegang ter eere van koning en rijk, de jaarlijksche legervergadering, de feestelijke wedstrijden. Een plechtige audiëntie, waarbij verschillende regelingen op agrarisch en ander gebied aan een tweetal prinsen en den koning zelf in den mond gelegd worden, vormt de inleiding tot de levendige beschrijving van het op die audiëntie volgend hoffeest, een luisterrijken maaltijd, opgevroolijkt door zangers en clowns, terwijl tot slot een maskerspel wordt opgevoerd, waarin de koning zelf optreedt. Een nieuwe verheerlijking van 's vorsten voortreffelijkheid en de vermelding van een tweetal buitenlandsche (Voor-Indische) lofdichters doet dan den auteur over zijn eigen werk en persoon, en de beëindiging van het gedicht in 1365 spreken. Dat is een goed slot; de vier zangen, die nog volgen, en die op zeer verwarde en gekunstelde wijze nog iets over den schrijver schijnen mede te deelen, vallen geheel uit den toon en zijn wellicht een later toevoegsel [1]).

De Nāgarakṛtāgama is naar het eenige handschrift (in 1894 bij de Lombokexpeditie uit de poeri van Tjakranagara buitgemaakt) uitgegeven in Balische karakters, zonder eenige verdere poging tot verklaring of verbetering, door Brandes in Verhand. Bat. Gen. 54, 1ste stuk, 1902. Het is Kern, die van 1905 tot 1914 het gedicht bij gedeelten heeft vertaald en verklaard in Bijdr. Kon. Inst. 58—69, welke artikelen tot één geheel zijn vereenigd in Verspr. Geschr. VII (1917) en VIII (1918). Dit geheel werd in 1919 nog eens afzonderlijk uitgegeven met aanteekeningen van schrijver dezes. Sindsdien zijn er talrijke studies aan verschillende onderdeelen van het werk gewijd, hetwelk nog eens in zijn geheel aan een nieuw onderzoek is onderworpen door Poerbatjaraka, Aanteekeningen op de Nāgarakrĕtāgama, Bijdr. Kon. Inst. 80 (1924) p. 219—286.

Bovenstaande inhoudsopgave, hoe beknopt ook, kan toch reeds hebben

---

[1]) Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1922) p. 452—459.

doen blijken, van welken rijkdom en veelzijdigheid de gegevens van den Nāgarakṛtāgama zijn. Gelijk men ziet, betreffen deze voor het grootste deel zaken, die de auteur persoonlijk had meegemaakt, of waar hij uitstekend van op de hoogte kon zijn. Dat maakt bijvoorbeeld de groote waarde uit van zijn beschrijving van hoofdstad en hof en de elkander volgende waardigheidsbekleeders, die hun opwachting maken; zoo is ook de reisbeschrijving van dezen tijdgenoot, die zelf aan de reis deelnam, in al haar geografische bijzonderheden geheel vertrouwbaar. Desgelijks wat er omtrent de heiligdommen en hun registreering wordt meegedeeld, evenals hetgeen wij hooren over de maatregelen van bestuur en den gang der feestelijkheden in de laatste zangen. Al deze dingen zijn gegevens van den eersten rang, die ons voor de topografie, de regeering en administratie, de sacrale aangelegenheden, de ethnologische gesteldheid van Java de kostbaarste inlichtingen verschaffen. Het is nog niet steeds mogelijk die inlichtingen op de juiste waarde te schatten, omdat de interpretatie van den tekst ons hier en daar voor groote moeilijkheden stelt en er dus op allerlei punten onzekerheid bestaat. Bij het beoordeelen dier onzekerheid en het zoeken naar de oplossing dient men er van uit te gaan, dat zij een gevolg is in hoofdzaak van onze eigen gebrekkige kennis van het Oud-Javaansch, in enkele gevallen ook van een minder duidelijke manier van uitdrukking bij Prapañca, maar dat zij nooit voortvloeit uit een niet geheel op de hoogte zijn bij den dichter zelf. Deze geeft ons afdoende bescheid, zoodra wij wat hij zegt maar behoorlijk interpreteeren.

De reisbeschrijving neemt een belangrijk deel van het werk in, en blijkens den laatsten zang van het zeker echte stuk van het gedicht wenscht de dichter dan ook speciaal de menigte der deça's te boek te stellen — men zou het een *deçawarṇana,* plaatsbeschrijving, kunnen noemen — opdat de koning daaraan tot in lengte van dagen aangename herinneringen zou hebben (94 : 2). Doch het werk is heel wat meer geworden, ook in de oogen van den auteur, die in deze zelfde strofe zegt thans te hebben beëindigd de beschrijving van 's konings *kadigwijayan,* zegevierende heerschappij, over zijn rijk [1]). En in de slotstrofe (94 : 4) herhaalt hij, dat zijn aanhankelijkheid jegens den vorst hem heeft doen besluiten zich onder diens lofprijzers te scharen. Wat hij dicht, kondigt hij aan den aanvang dan ook reeds aan (1 : 3) als het verhalen van den koning, den doorluchtigen heerscher van Majapahit.

Dit uitgesproken doel, in het gedicht den koning te eeren, moest natuurlijk van invloed zijn op de voorstellingswijze en zal ons noodzaken tot eenige reserve, overal waar de persoon des konings in het spel komt. Dat de vele vleierijen aan diens adres evenmin letterlijk genomen moeten worden als de wijdsche epitheta in den aanhef van vele inscripties, spreekt vanzelf, maar

[1]) De naam Nāgarakṛtāgama wordt door Berg (Inleiding p. 61) dan ook weergegeven met: „de geschiedenis van den groei en den bloei van het rijk".

ook verder moet ongetwijfeld bij den lofdichter een sterke neiging bestaan om aan de medegedeelde feiten een zekere kleur te geven, waar het geldt den voortreffelijken vorst te stellen in het middelpunt van een bij uitstek welvarend en op uitnemende wijze geregeerd rijk, en dien heerlijken toestand dan toe te schrijven aan het wijs beleid van den hoogsten regeerder zelve. Naar het ons voorkomt, heeft Prapañca, de eischen van dit kunstgenre in aanmerking genomen, een groote matigheid betracht en de figuur des konings niet meer doen overheerschen, dan in een lofdicht te zijner eere nu eenmaal noodzakelijk was, wilde het in Indischen trant een lofdicht blijven. Naast den vorst komen diens verwanten tot hun recht in het aandeel, dat hun bij de uitoefening van koninklijke rechten in bestuur en administratie overgelaten was; in volle waarde erkend wordt ook de persoonlijkheid van den rijksbestierder Gajah Mada, en dat op een oogenblik, dat deze reeds overleden was en er dus geen reden meer kon bestaan dien machthebber te vleien of te vreezen. Niettemin voegt ons de noodige waakzaamheid, zoodra wij van gegevens gebruik gaan maken, die den koning rechtstreeks aangaan. Ook ligt het voor de hand, dat in verschillende gevallen de dichter de officieele zienswijze volgt, die dan ook eigenlijk geen correctie van noode heeft, noch voor ons noch voor de eerste lezers van het gedicht, om als zoodanig herkend te worden. Wij bedoelen dat als bijvoorbeeld de bemoeienis des konings met het bestuur van zijn land zich in allerlei wijze maatregelen uit, niemand zal denken, dat de in 's konings naam uitgevaardigde bepalingen aan hem persoonlijk, en niet veeleer aan het inzicht van zijn rijksbestierder te danken zijn. Ook als de uitgestrektheid van het Javaansche gezag over den Archipel wordt aangegeven, mag men ongetwijfeld aannemen, dat in al die streken Majapahit aanspraak maakte op erkenning van zijn oppermacht, maar behoeft men daarom nog niet te gelooven, dat dit theoretische oppergezag zich nu ook overal daadwerkelijk en voortdurend deed gelden.

Nog in een tweede omstandigheid zou men een reden tot partijdigheid van den auteur kunnen zoeken, en wel in de door hem bekleede waardigheid aan het hoofd der Buddhistische Kerk van Java. Het voordeel van die omstandigheid springt in het oog: alles wat wij omtrent het Buddhisme vernemen, is afkomstig van de beste autoriteit op dat gebied, en de wetenschap daarvan verhoogt nog in het bijzonder de waarde der beschrijving van het groote Buddhistische doodenoffer van 1362, gelijk van allerlei andere mededeelingen. Zou het echter niet mogelijk zijn, dat daardoor het Buddhisme veel meer op den voorgrond treedt, dan in overeenstemming zou zijn met den feitelijken toestand ?

Die mogelijkheid en zelfs waarschijnlijkheid kan zeker worden toegegeven, in zooverre als het gedicht er stellig anders zou hebben uitgezien, wanneer de auteur superintendent bij de Çiwaïtische geestelijkheid geweest was. Wellicht hadden wij dan de beschrijving van een groote Çiwaïtische plechtigheid ge-

kregen, hoewel dat nog niet eens van zelf zou spreken, want het Buddhistische doodenoffer is een gebeurtenis van belang geweest, getuige de Pararaton-kroniek, die onder de weinige jaartallen en feiten, welke hij uit dezen tijd vermeldt, ook dat groote offer heeft bewaard. Partijdig in den zin van een bewust naar voren brengen van het Buddhisme is Prapañca stellig niet; dat blijkt uit de wijze, waarop hij niet-Buddhistische heiligdommen als de kluizenarij van Sāgara of den Çiwa-tempel van Kagĕnĕngan met uitvoerigheid en sympathie beschrijft; dat blijkt ook daaruit, dat in zijn opgave der sacrale organisatie overeenkomstig de (uit de inscripties op te maken) officieele volgorde de Çiwaïtische superintendent en de Çiwaïtische vrijgebieden het eerst komen. Dat neemt echter niet weg, dat des dichters voorliefde toch elders moet hebben gelegen, en dat bijvoorbeeld zijn groote vereering voor koning Kṛtanagara van Singhasāri haar verklaring kan hebben in het vurige Buddhisme van dien geleerden vorst.

Daarmede zijn wij dan in de bovenvermelde „historische zangen" (40—49) aangeland en daarover dient nog iets meer gezegd te worden. Zooals wij zagen, is de inkleeding, dat een oude geestelijke den dichter de voorgeschiedenis der regeerende dynastie verhaalt, en hij doet deze aanvangen bij den eersten koning van Singhasāri, ongeveer anderhalve eeuw vóór zijn eigen dagen dus; het is derhalve geen traditie uit een grijs verleden, maar een nog nabijliggend tijdperk, waaromtrent de gebeurtenissen gemakkelijk waren na te sporen, zooals ze voor een deel dan ook hun weg hebben gevonden naar de Pararaton-kroniek, voor een ander deel in de (ook ons nog in beperkte mate ten dienste staande) epigraphische bronnen konden worden aangetroffen. De dichter vermeldt van elken vorst eenige data en feiten; hij kon daarvan stellig goed op de hoogte komen en heeft dat klaarblijkelijk ook gedaan, want waar wij hem aan de hand van oorkonden kunnen controleeren, blijken zijn mededeelingen juist. Met dat al, het bleef de geschiedenis der voorvaderen van den in een lofdicht verheerlijkten koning, en daarbij kon vanzelf niets te pas komen, dat die vroegere vorsten in een wat minder gunstig daglicht zou kunnen stellen. Vandaar dat wij officieele geschiedenis krijgen. Waar hij prijzen kan, is de dichter niet karig met zijn lof; dat is met name te zien in de zangen, aan Kṛtanagara gewijd; waar er strijd is gevoerd, waren de tegenstanders der regeerende koningen natuurlijk volgens officieele zienswijze snoodaards en verraders. Wat echter Prapañca tot groote eer strekt, is dat hij nergens, waar voor de dynastie oneervolle passages te vermelden waren, de waarheid geweld heeft aangedaan en ze heeft gefatsoeneerd: hij redt zich op andere wijze door ze eenvoudig over te slaan. Door hetgeen verzwegen wordt, is zijn relaas onvolledig; het schijnt ook in niet onbedenkelijke mate gekleurd; maar onjuist of onwaar is het zeer zeker niet.

Van een lofdichter te zeggen, dat hij over het geheel volkomen vertrouwbaar is, is voor hemzelf een niet geringe lof. Prapañca verdient dien; wij

mogen, onder het boven gemaakte voorbehoud, hem danken voor een groote menigte gegevens over feiten en toestanden, die ons zonder het bezit van dit ééne handschrift algeheel zouden ontgaan. Wat echter bovenal de groote waarde van den Nāgarakṛtāgama uitmaakt, is het gedicht als geheel, door den sterken indruk, dien het geeft van het Majapahitsche rijk en hof op het toppunt van zijn macht, van de Oud-Javaansche beschaving in zijn volle ontplooiïng, van het leven, dat in dit gedicht zoo veelzijdig tot uiting komt.

De Pararaton. Het tweede afzonderlijke geschrift, dat tot de voorname bronnen voor de Javaansche oude geschiedenis der laatste eeuwen behoort, was reeds langer bekend, doch is in zijn groote beteekenis eerst onderkend door de voortreffelijke uitgave, met vertaling en commentaar, van Brandes uit 1896, als Verh. Bat. Gen. 49, 1ste stuk; een noodig gebleken tweede druk verscheen als Verh. 62 in 1920. Brandes zelf heeft van de historische gegevens in dit „Boek der koningen van Tumapĕl en van Majapahit", zooals hij het in den ondertitel noemde, reeds ten volle partij getrokken, en naarmate over dezelfde gebeurtenissen ook andere bronnen werden ontsloten, is het eigenaardig karakter, en ook de eigenaardige waarde, der Pararatongegevens steeds meer aan het licht getreden.

Terwijl de Nāgarakṛtāgama een duidelijke eenheid vormt en het niet moeilijk is, daarvan de bedoeling en den opzet te onderkennen, staat met den Pararaton het geval geheel anders. Ziet men het begin in, dan treft men een verhaal, waaraan men niet licht den naam geschiedenis zou geven en dat veeleer lijkt op de avonturenreeks uit een schelmenroman; slaat men het slot op, dan heeft men te doen met een kroniek: enkele zeer kort geformuleerde feiten met de bijbehoorende jaartallen. Daartusschenin ligt een stuk, welks aard zich al heel lastig laat bepalen, samengesteld als het is uit romantische verhaaltjes en korte mededeelingen van historische gebeurtenissen, benevens berichten over familierelaties in het koningshuis. Ten einde na te gaan, welke waarde als geschiedbron aan de onderscheiden deelen van den Pararaton te hechten zou zijn — dat deze niet als één geheel overal van gelijke waarde kan zijn is zonder meer duidelijk — dienen wij ons er rekenschap van te geven, hoe het werk er, wat meer in bijzonderheden beschouwd, eigenlijk uitziet, om vervolgens te trachten er de componenten in te herkennen.

De Pararaton, geheel in proza geschreven, in een taal die geen Oud-Javaansch meer is, doch die als Middel-Javaansch[1]) wordt aangeduid, vermeldt in de kroniek aan het slot als laatste gebeurtenis een feit uit 1481. Hij is dus in den toestand, waarin wij hem thans voor ons hebben, in elk geval na dat

[1]) Ten einde de gebruikelijke verwarring tusschen Midden-Javaansch en Middel-Javaansch te vermijden, gebruiken wij eerstgenoemden term voor het geografisch centrum van Java, laatstgenoemden voor hetgeen chronologisch en cultuurhistorisch tusschen Oud-Javaansch en modern Javaansch in ligt.

jaar tot stand gekomen, maar voor de samenstellende deelen elk op zichzelf bewijst zulk een dateering natuurlijk niets. De taal kan hier eenige verdere aanwijzing geven; het blijkt dat enkele stukken stellig ouder zijn, en moeten zijn opgesteld in den Majapahitschen tijd. Voor een meer begrensde dateering dier stukken ontbreekt echter vooralsnog het noodige houvast. Wel blijkt hoe langer hoe meer, dat ten onrechte de producten der schoone letteren langen tijd voor den maatstaf ten opzichte van de ontwikkeling der taal gehouden zijn — dat de officieele oorkonden in nog sterker mate een ouderwetsche kanselarijtaal volgen was reeds lang doorzien — en dat de omgangstaal reeds in den vollen Majapahitschen bloeitijd vormen had aangenomen, die men niet vóór de vijftiende en zestiende eeuw in de litteratuur aantreft. Dit verhelderd inzicht in de geschiedenis der Javaansche taal bemoeilijkt voorloopig het toekennen van bepaalde vormen, en van die vormen gebruik makende stukken proza, aan welomschreven tijdperken. Verder te gaan dan de verzekering, dat deelen van den Pararaton ongetwijfeld Majapahitsch zijn, is dus niet raadzaam.

Wat den inhoud aangaat, valt in de eerste plaats op, dat er naast den hoofdtitel van het werk „Sĕrat Pararaton", nog een tweede is: „Katuturanira ken Angrok", de overlevering omtrent Angrok. Inderdaad is het het avontuurlijke verhaal van Angrok's levensloop, dat het eerste gedeelte van het boek uitmaakt. Hoewel zoon en beschermeling der goden, die herhaaldelijk ten zijnen behoeve ingrijpen, groeit Angrok onder de heffe des volks op en leidt hij een bestaan van roover en bedrieger, tot hij zich op even listige als gewetenlooze wijze weet op te werken eerst tot hoofd van Tumapël, dan tot koning, de eerste uit de dynastie van Singhasāri en daardoor tevens stamvader van het Majapahitsche vorstenhuis. De Pararaton begint nu met allerlei episodes uit zijn avontuurlijke jeugd te vertellen, die op zichzelf niet met elkander in verband staan, maar die in zoover toch duidelijk een geheel vormen, dat bij vroegere avonturen op latere gezinspeeld wordt en de latere met vroegere in samenhang worden gebracht. De afzonderlijke episodes zijn grootendeels legendarisch — in hoofdstuk X komen wij er op terug — en kunnen wel als losse verhalen in den volksmond zijn rondgegaan, vóór de schrijver van de eigenlijke „Katuturanira ken Angrok" ze samenvoegde tot het geheel, dat thans bijna de helft van den Pararaton beslaat en waarin de bedoeling ligt duidelijk te maken, hoe Angrok door goddelijken bijstand de oppermacht van Java verwierf.

Tot dat geheel behoort klaarblijkelijk ook hetgeen onmiddellijk op de geschiedenis van Angrok volgt. Een ten koste eener vervloeking verworven kris had hem door sluipmoord den weg tot het gezag geopend; door die kris komt hijzelf en komt zijn opvolger om, en dat geeft weer aanleiding tot den val van den derden koning. Vandaar dan ook, dat wij van Angrok na zijn verwerving van Java en van de beide opvolgers niets anders vernemen dan de wijze, waarop zij den dood vonden, verhaald in dezelfden romantischen

trant als het voorafgaande. Toch komt er van het moment dat Angrok koning is geworden, nog iets anders bij, en wel de vermelding van eenige jaartallen bij troonsbestijging en dood der vorsten, en van de plaats hunner bijzetting. Aan den vierden koning zijn vervolgens uitsluitend zulke korte berichten met jaartallen gewijd; de Angrok-roman is uit.

Maar spoedig verandert de Pararaton opnieuw van aard. De korte mededeelingen met jaartallen blijven, hier en daar aangevuld door de reeds even genoemde opgaven van de familiebetrekkingen in het Majapahitsche koningshuis, en zooals wij eveneens opmerkten, krijgt daardoor het slot van den Pararaton algeheel het aanzien van een kroniek. Het tusschenliggend gedeelte echter, dat zich uitstrekt van de regeering van Kṛtanagara, laatsten koning van Singhasāri, tot midden in die van Hayam Wuruk, blijkt van een zonderlinge en onevenredige samenstelling, in dier voege dat men nu eens een uitvoerig en opnieuw romantisch en anecdotisch relaas van een of andere gebeurtenis krijgt, dan weer een min of meer abrupte en nauwelijks begrijpelijke aankondiging van een feit met jaartal, in een oogenschijnlijk willekeurige afwisseling. Op het eerste gezicht zal men zich verbijsterd afvragen, wat van deze zonderlinge compositie de bedoeling mag zijn: wilde de auteur feiten en jaartallen geven, waarom dan hier en daar opeens die romantische uitwijdingen, en was het hem om de historische verhalen te doen, waarom dan met een onbegrijpelijke inconsequentie ze hier eens niet en daar weer wel gegeven?

Een poging tot verklaring van dit verschijnsel kan ons wellicht tevens den sleutel geven tot een niet onredelijke oplossing van het Pararaton-probleem als geheel [1]). Bezien wij de romantische episodes wat nauwkeuriger, dan blijkt de keuze van den samensteller van den Pararaton toch niet willekeurig te zijn geweest; immers tuschen deze episodes bestaat een duidelijke samenhang in zooverre als zij zich tot twee groepen laten brengen. Het eerste verhaal van deze soort is dat, waarin de omstandigheden van den val van koning Kṛtanagara van Singhasāri worden beschreven, maar waarin de groote nadruk valt op de avonturen van diens schoonzoon Wijaya, die, gesteund door een aantal krijgsmakkers, zich van de heerschappij over Java, als eerste koning van Majapahit, weet meester te maken. De volgende verhalen werken dan uit, hoe de voornaamsten dier krijgsmakkers achtereenvolgens door toedoen van den rijksbestierder Mahāpati in onmin gebracht worden met Wijaya's zoon en opvolger, en de een na den ander ten val komen. Zoodoende vormt de eerste verhalengroep een samenhangend geheel.

In de tweede is Gajah Mada de centrale figuur. Eerst wordt verteld, hoe

---

[1]) Uitvoeriger besproken in Tijdschr. Bat. Gen. 60 (1921) p. 86—103. Thans kan ook verwezen worden naar de beschouwingen van Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 133—156.

deze de aandacht op zich vestigt door in benarde omstandigheden leven en rijk voor den koning te redden, vervolgens hoe hij dien vorst, door sluipmoord omgekomen, wreekt, ten slotte hoe hij de wankelende macht van Java opnieuw bevestigt in het Oosten van het eiland, de buitenbezittingen onderwerpt, en den koning van het Westen, de Sunḍalanden, ten onder brengt. Daarmede eindigen de romantische episodes. Er waren dus klaarblijkelijk beide bovenomschreven historische romancyclussen, die omtrent Wijaya's genooten en die omtrent Gajah Mada. Het is daarbij ook niet uitgesloten, dat beiden reeds op een of andere wijze samengevoegd waren, aangezien Mahāpati, een der hoofdpersonen uit de eerste, ook in verband wordt gebracht met het beginverhaal van de tweede; in dat geval kan er dus één geschiedenis in romanvorm, van Kṛtanagara's dood tot de gebeurtenissen met Sunḍa, hebben bestaan.

Wat nu de Pararaton-schrijver heeft gedaan, mogen wij ons wellicht zóó voorstellen, dat hij als bron aan den eenen kant een kroniek, aan den anderen kant dat verhalencomplex had. De kroniek als grondslag nemend heeft hij telkens, wanneer een daar kort aangegeven gebeurtenis in het verhalencomplex behandeld was, deze uitvoerige beschrijving ingevoegd. Uit den aard der zaak kon dat alleen, wanneer de episode in kwestie binnen het raam van den roman viel, en moest hij de kroniekmededeeling, waaromtrent zijn andere bron zweeg, zonder verdere verklaring laten staan. Vandaar de zonderlinge (maar nu niet als willekeurig, doch als noodzakelijk gevolg van gebrek aan verdere gegevens op te vatten) afwisseling tusschen kroniek-feiten en romantisch uitgesponnen verhalen; vandaar ook, dat het slot uitsluitend kroniek is.

Wij moeten daarbij dan tevens in het oog houden dat, zooals Berg aannemelijk heeft gemaakt[1]), niet alleen de Pararaton-schrijver deze verhalentraditie bewaard heeft, doch daarnevens een aantal historische liederen (kidung's) aan dezelfde bron ontleend zijn, welke men zich moet voorstellen als eerst in den volksmond vastgehouden, en pas later te boek gesteld. De waarde dezer kidung's, als Pañji Wijayakrama, Rangga Lawe, Kidung Sunda, Sorāndaka, Pamañcangah, voor het historisch onderzoek is dus deze, dat zij niet afstammelingen van de Pararaton-verhalen zijn, doch zelfstandig uit dezelfde traditie hebben geput, die aan den Pararaton ten grondslag ligt.

Is het bovenstaande juist, dan mogen er vier samenstellende deelen van onzen Pararaton aangenomen worden: de reeds als geheel bestaande Ken Angrok, waarin ook de dood van diens naaste opvolgers was opgenomen; een kroniek van de koningen van Singhasāri en Majapahit; een tweetal, wellicht reeds gecombineerde, op traditie berustende verhalencomplexen; de waarschijnlijk aan officieele gegevens ontleende mededeelingen over de koninklijke familie. Het is zeer wel mogelijk, dat deze laatste geen afzonderlijke bron meer vormden, doch reeds deel uitmaakten van de kroniek, toen de Pararaton-auteur deze

[1]) De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 168—171.

bezigde. Deze is het, die van dat alles één doorloopend werk heeft gemaakt, door te beginnen met den Ken Angrok, in het laatste deel daarvan de correspondeerende jaartallen en feiten van de kroniek te zetten en deze vervolgens te doen aansluiten, daarbij telkens, waar het pas gaf, het uitvoerig relaas van de desbetreffende gebeurtenis uit het verhalencomplex inschuivend [1]).

Bovenstaande, slechts als hypothese gegeven, verklaring, verschaft ons tevens eenig inzicht in het groote verschil aan betrouwbaarheid van de onderscheiden Pararaton-stukken. De kroniek — en daarmede ook de aan die kroniek ontleende, doch tusschen de verhalende stukken terecht gekomen mededeelingen — wil feiten geven. Uit den aard der zaak zijn er dikwijls fouten ingeslopen en hebben met name de jaartallen onder de handen der afschrijvers veel te lijden gehad, maar de berichten op zichzelf zijn bedoeld als historische gebeurtenissen, in chronologische volgorde opgesomd. Ontdaan van de fouten mag men ze vertrouwen, of liever zou men ze mogen vertouwen, als men de kroniek voor zich had, zooals zij was, toen de Pararaton-schrijver ermede begon te werken. Want, en ziehier weder een der resultaten van het bronnenonderzoek van Berg [2]), als de Pararaton-schrijver gegevens kreeg, die met elkaar in strijd waren, is hij gaan knoeien, zoowel met de jaartallen als met de gebeurtenissen. Wij hebben dus zelfs in hetgeen uit de kroniek komt, te rekenen én met de onwillekeurige fouten, waaraan Javaansche en Balische kronieken toch al zoo rijk zijn, én met de opzettelijke van den bewerker. De moeilijkheid blijft natuurlijk gelegen in het herkennen en verbeteren dier fouten, maar de berichten zelf zijn, naar contrôle met andere bronnen bevestigt, doorgaans juist.

Daarentegen zijn de verhalende gedeelten, en desgelijks de Angrok [3]), in de eerste plaats litteratuur, waar het volstrekt niet gaat om historische waarheid en de geschiedenis slechts een achtergrond vormt, al dragen de hoofdpersonen van de verhalen dan ook de namen van bekende historische persoonlijkheden. In enkele gevallen is dat met de stukken in de hand te bewijzen: vergelijkt men het verhaal van Wijaya's avontuurlijke zwerftochten met het verslag, dat hij zelf in de op p. 3 bedoelde oorkonde er van geeft, of het relaas van de krijgsbedrijven bij de Chineesche expeditie, in het vervolg dierzelfde geschiedenis, met de bewaard gebleven levensbeschrijvingen der Chineesche generaals (zie Hoofdstuk XI), dan blijkt de Pararaton van de details volstrekt niet op de hoogte te zijn; wel dient een bekende historische volgorde van hoofdzaken tot grondslag, maar alles wat daarbij komt is fantastisch, en soms volkomen met de ons van elders bekende feiten in strijd. Wat nu in deze gevallen duidelijk blijkt, zal in het algemeen wel hetzelfde zijn, waar de

---

[1]) Berg (i.c. p. 171) gist, dat dit tusschen 1481 en 1600 op Bali geschied zou zijn.

[2]) Zie Feestbundel Bat. Gen. I (1929) p. 27—34.

[3]) Over het ontstaan van den Angrok zie bepaaldelijk Berg, Inleiding, p. 152—156.

bewijzen ons niet ten dienste staan en op grond daarvan moet aan de details der verhalen, nog afgescheiden van hun anecdotisch karakter, alle historische betrouwbaarheid worden ontzegd.

Het laatste deel van den Ken Angrok, de roman van den gevloekten kris en wat daarmee samenhangt, is van geheel denzelfden aard. Het begin van dat werk schijnt in sterke mate mythologisch gekleurd; en ook hier mag men historische feiten slechts in enkele hoofdzaken veronderstellen. De wijze, waarop al deze verhalen hun vorm gekregen hebben, is zeer verschillend beoordeeld; men heeft gemeend, dat historische feiten in den loop eener lange traditie geleidelijk verbleekt en vervormd waren, of ook — een zeer aannemelijke veronderstelling [1]) — dat zij in den geest van den geschiedschrijver naar een bepaald mythisch thema gefatsoeneerd zouden zijn, en zóó neergeschreven. Uitgaande van het zeer geringe historische gehalte der controleerbare verhalen meenen wij dat dit vraagstuk, van hoe groot belang ook voor een juister begrip van Javaansche geestesgesteldheid en Javaansche litteratuur, ons, zelfs als een oplossing mogelijk blijkt, niet veel nader zal brengen tot de Javaansche geschiedenis.

De gegevens uit de boven reeds genoemde kidung's, die dezelfde stof behandelen als de verhalencomplexen van den Pararaton, komen in de desbetreffende hoofdstukken ter sprake. Uit den aard der zaak moet hun historische waarde naar denzelfden maatstaf gemeten worden als die van de Pararatonverhalen.

De nieuw-Javaansche geschiedwerken. Aangezien deze geschriften, babad's en sajarah's, de pretentie hebben ook de oude geschiedenis te behandelen, zou men kunnen meenen, dat zij vermeld hadden moeten worden bij de bronnen voor de geheele Hindoe-Javaansche geschiedenis. Dit zou echter onjuist zijn; het weinige, dat zij bevatten van historischen aard, na een uitermate verward samenstel, dat zich aandient als voorgeschiedenis, is uitsluitend van belang voor het Majapahitsche tijdperk, in het bijzonder voor den tijd van godsdienstovergang.

Aan de samenstelling van deze geschriften heeft Brandes aan het slot zijner Pararaton-uitgave een onderzoek gewijd (p. 205 en vlg.) en daarop voortbouwend gaf Dr. H. Djajadiningrat in zijn „Critsche beschouwing van de Sadjarah Bantĕn" (1913) als Besluit een karakteristiek der Javaansche geschiedschrijving. In de over de oudere periode handelende gedeelten der babad's herkent hij inheemsche mythen en verhalen, stukken van Voor-Indische heldendichten en genealogieën, Moslimsche heiligenlegenden, enzoovoorts, alles samengewerkt tot een traditie, die in de eerste helft der 17de eeuw onder Mataramschen invloed moet zijn vastgelegd. Er bestonden, naar Brandes heeft

[1]) Rassers, De Pandji-roman (1922) p. 295 en omgeving.

aangetoond, een eigenaardig soort verzamelwerken, vademecum's voor beoefenaars der letterkunde, allengs kleine encyclopaedieën van den Javaanschen litteratuurschat; en hieruit putte men, toen in den Mataramschen tijd behoefte bestond de door de komst van den Islam verbroken traditie met het verleden weer aan te knoopen. Mede in wisselwerking met de wajang-litteratuur kreeg men compilaties, aanvankelijk zonder eenige chronologische notie; op den duur ging men, om perioden te onderscheiden, lijsten van vorsten en rijken opstellen, in fantastische en dus elkander en zichzelf telkens tegensprekende reconstructies, nog later jaartallen er bij voegen, en zoo een chronologisch geraamte maken, dat nog steeds ad libitum uit den verhalenschat der verzamelwerken kon worden aangevuld [1]). Hoe men bij deze geschiedschrijving te werk ging, is sedert nog door Pigeaud [2]) en Berg [3]) uiteengezet.

Dat men bij een dergelijk amalgama de vraag naar historische betrouwbaarheid niet eens hoeft te stellen, is zonder meer duidelijk. Ook waar het meer naar geschiedenis gaat lijken, in den tijd van de vestiging der oudste Islamitische rijken, blijkt nog zoo veel aan bovenbedoelde onzuivere „bronnen" ontleend, dat het uitermate moeilijk is te onderkennen, wat daar aan historische waarheid onder schuilt. Eigenlijk is dat alleen mogelijk, als men van andere zijde reeds weet, wat er geschied is, en met die wetenschap gewapend onderzoekt, wat daarvan terug te vinden is in de traditioneele Javaansche geschiedenis. Doorgaans is dat zoo bedroevend weinig, dat het huiverig maakt, om zonder contrôlemiddel gebruik te maken van eenig gegeven van babad of sajarah. In ons laatste hoofdstuk zullen wij gelegenheid hebben, een enkele poging te wagen; hier wordt slechts gemotiveerd, dat de nieuwere Javaansche geschiedwerken niet of nauwelijks onder de bronnen voor de oude geschiedenis genoemd mogen worden.

De afzonderlijke werken van dezen aard (waarover men Brandes t. a. p. kan naslaan), behoeven niet vermeld te worden. Als verzamelnaam dient de *Babad Tanah Jawi,* waarvan een proza-redactie is uitgegeven door Meinsma in 1874—1877 (2de druk 1884—1899; 3de alleen van het eerste stuk, 1903) en waarop Brandes een Register publiceerde in Verh. Bat. Gen. 51, 4de stuk, 1900.

B. *Buitenlandsche bronnen.*

De Chineesche berichten. Onder hetgeen uit uitheemsche gegevens over het oude Java bekend is, neemt wat Chineesche auteurs er over bericht hebben verreweg de voornaamste plaats in, zoowel qualitatief als quantitatief. De hieronder nog te bespreken andere bronnen lichten ons wel

---

[1]) Wij volgen hier Hazeu in diens uiteenzetting op p. 3—8 zijner inaugureele oratie, 1921.

[2]) In Djawa 7 (1927) p. 348 sq. en 370—372.

[3]) Inleiding p. 151 sq. Op de Balische traditie is deze karakteristiek niet van toepassing; zie denzelfden auteur, Middeljav. hist. traditie p. 172.

over een bepaald onderdeel of een bepaald tijdperk nader in; de Chineesche berichten echter strekken zich uit over ongeveer de geheele Oud-Javaansche geschiedenis en over tal van bijzonderheden. Treffend komt dat uit, als men een der oudere werken naslaat, waarin getracht is een overzicht van de lotgevallen van Java in den Hindoe-tijd te geven. Toen er van de inheemsche bronnen nog zooveel minder bekend was — wij denken b.v. aan een werk als Veth's Java, geschreven terwijl slechts enkele inscripties gepubliceerd waren, en de Pararaton nog moest worden uitgegeven, — doch daarentegen het voornaamste uit de Chineesche berichten dank zij Groeneveldt's hieronder te vermelden arbeid reeds toegankelijk was, rustte het gebouw van Java's gereconstrueerde oude geschiedenis hoofdzakelijk op die Chineesche gegevens en bleken zij inderdaad in staat daarvoor een grondslag te leveren.

Dat is te opmerkelijker, omdat het den Chineezen er nooit om te doen geweest is, de geschiedenis van Java te verhalen; zij willen slechts iets doen kennen van land en volk in den verren Zuidelijken Oceaan, waarmede zij handel dreven en waarvandaan gezantschappen aan het Chineesche hof kwamen. Wat zij over de geschiedenis mededeelen, is incidenteel en alleen voorzoover er Chineesche belangen bij betrokken waren. Gelukkig waren die belangen soms aanzienlijk en daaraan danken wij dan enkele uitvoerige en nauwkeurige beschrijvingen ook van historische gebeurtenissen. In de eerste plaats geldt dat van de Chineesche expeditie, die in 1293 op Java landde en er tot een grooten ommekeer in de binnenlandsche toestanden leidde; zij is ons het beste uit de berichten der Chineezen zelve bekend. Maar ook in andere gevallen heeft het toeval wel eens Chineezen in de Javaansche geschiedenis verwikkeld en ons zoodoende kostbare gegevens verschaft, gelijk bijvoorbeeld omtrent den burgeroorlog van 1406, toen een Chineesch gezantschap er den last van ondervond zich juist in de hoofdstad van een der partijen te bevinden, toen deze door de andere veroverd werd.

Dat zijn echter, wat de Chineesche beschrijvingen in het algemeen betreft, toch uitzonderingen. Hoofdzaak blijft wat zij mededeelen over zeden en gewoonten, en dit ethnologisch belang is te grooter, daar de berichten reeds van zoo vroegen tijd af beginnen te loopen, de Chineezen blijk geven goede opmerkers te zijn, en niet in de laatste plaats daar zij allerlei zaken de moeite van het opschrijven waard vinden, die voor de Javanen zelf zóó gewoon zijn dat zij geen vermelding verdienen, en die dus natuurlijk niet in de inscripties voorkomen (waar er ook weinig aanleiding voor was), maar evenmin in een werk als de Nāgarakṛtāgama, dat toch zooveel ethnologische gegevens bevat. Wat voor die Chineezen opmerkenswaard was, is het zeker niet minder voor ons. Gelijk gezegd, teekenen zij nauwkeurig op, doch het is zaak onderscheid te maken tusschen hetgeen zij zelf zagen en begrepen en hetgeen zij wel zagen, doch waarvan de verklaring hun ontging of ook hetgeen zij van derden hoorden.

De berichten van de eerste soort verdienen volkomen vertrouwen. Hier zijn nuchtere ooggetuigen aan het woord, die feitelijke toestanden opteekenen, zonder daarbij eenige reden tot fantaseeren te hebben. Een waarschuwing is alleen op haar plaats ten opzichte van de „producten", die voor verschillende landen opgegeven worden. Die berichten zijn in zoover juist, dat inderdaad de Chineezen de opgesomde zaken in het land hebben aangetroffen, ze voor uitvoer gereed zagen liggen, mogelijk zelf hebben ingeladen. Doch of die zaken nu ook oorspronkelijk uit het land in kwestie kwamen, dan wel van elders door inlandsche handelaars waren aangebracht, wordt volstrekt niet in aanmerking genomen. Men kan altijd veilig aannemen, dat de opgegeven „producten" in het land aanwezig waren, maar niet dat het werkelijk ook producten des lands waren.

Op diezelfde manier nu is het klaarblijkelijk ook in andere gevallen gegaan, waar de Chineezen, om een populaire uitdrukking te bezigen, niet verder zagen dan hun neus lang was. Ze hebben daardoor verklaringen aanvaard, waarvan de ongerijmdheid in het oog springt; zij hebben zich ook omtrent dingen, die elders of in het binnenland voorkwamen, bijzonderheden laten vertellen en zonder kritiek overgenomen, op een wijze, die weinig in overeenstemming lijkt met hun scherpen blik en nauwkeurige waarneming ten opzichte van de door hen zelf aanschouwde feiten. Het is echter niet onze zaak, daarvoor een verklaring te zoeken; wij kunnen ons gelukkig achten, dat de aanteekeningen der Chineezen ons zooveel kostbaar materiaal bewaard hebben, en moeten de tweedehandsche berichten dan maar met de noodige omzichtigheid bejegenen.

Reeds werd de naam van W. P. Groeneveldt genoemd als van dengene, die het eerst de voornaamste Chineesche gegevens heeft verzameld en in vertaling gepubliceerd. Hij deed dit in 1876, in Verh. Bat. Gen. 39, 1ste stuk, onder den titel „Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources"; een tweede druk verscheen in de Miscellaneous papers relating to Indo-China and the Indian Archipelago, 2nd series, vol. I, 1887, terwijl de auteur nog eenige aanvullingen als „Supplementary jottings" in den T'oung Pao 7 (1896), p. 113—134, plaatste.

Onder de werken, waarvan uittreksels door Groeneveldt zijn vertaald, is het voornaamste de z.g.n. „Vier-en-twintig geschiedschrijvers", ook wel „Dynastieke geschiedenissen", waarin elke dynastie afzonderlijk is behandeld en wel kort na haar val, doorgaans onder den onmiddellijken opvolger. Er is daarbij geput uit de rijksarchieven en de litteratuur van het beschreven tijdperk zelf (althans wat de vreemde landen aangaat), ook in de gevallen dat de publicatie eerst geruimen tijd later plaats vond. Vooral komen in aanmerking de geschiedenis van de Liang-dynastie (502—556), de T'ang-dynastie (618—906), de Sung-dynastie (960—1279), de Yuen-dynastie (1280—1367) en de Ming-dynastie (1368—1643).

De tweede bron van bijzondere beteekenis — de overige zullen wij niet

vermelden — is de Ying-yai Shêng-lan, Algemeen verslag van de stranden van den Oceaan, door den Chineeschen Mohammedaan Ma Huan, die in 1413 den beroemden eunuch Chêng Ho op een zijner groote reizen vergezelde, en de beschrijving van de verschillende door hem bezochte landen tusschen 1425 en 1432 in het licht gaf [1]). Met buitengewone duidelijkheid en nauwkeurigheid geeft deze auteur een aantal van elders onbekende mededeelingen omtrent gebruiken van allerlei aard op het Java zijner dagen.

Na Groeneveldt zijn nog andere Chineesche gegevens openbaar gemaakt. Als afzonderlijke publicaties mogen genoemd worden:

I-tsing's werken, geschreven op Sumatra tusschen 689 en 692, en van groot belang voor de geschiedenis van het Buddhisme in den Archipel. Zij zijn vertaald en verklaard, onderscheidenlijk door Chavannes de „Mémoire composé à l'époque de la grande dynastie T'ang sur les religieux éminents qui allèrent chercher la Loi dans les pays d'Occident", 1894, en door Takakusu „A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago", 1896.

Chau Ju-kua, chef der douane te Ch'uen-chou (N. O. von Emoi), schreef in 1225 zijn Chu-fan-chi, waaraan belangrijke bijzonderheden over den geografisch-politieken toestand van den Archipel in het begin der dertiende eeuw kunnen worden ontleend; uitgegeven in 1912 door Hirth en Rockhill.

Inmiddels waren ook langs anderen weg uit Chineesche bronnen gegevens getrokken en tegelijkertijd gebruikt als bouwstoffen voor verder onderzoek. In dit verband worde de groote waarde erkend van den baanbrekenden arbeid van Pelliot, welks resultaten te vinden zijn in de studie „Deux itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe siècle", Bull. Ec. franç. d'Extr. Or. [B. E. F. E. O.] 4 (1904) p. 132—413. De beide daarin besproken reiswijzers hebben aanleiding gegeven tot een verhandeling op breeden grondslag over alle in aanmerking komende geografische berichten, en daar één der twee routes de zeeweg door den Archipel is, zijn ook de eilanden van het Zuiden in het onderzoek betrokken, en is met name de oudste categorie van gegevens voor het eerst tot haar recht gekomen.

Over hetgeen de op den handel betrekking hebbende bronnen vooral van de veertiende eeuw opleverden, handelde Rockhill in zijn „Notes on the relations and trade of China with the Eastern Archipelago and the coast of the Indian Ocean during the fourteenth century", T'oung Pao 15 (1914) p. 419—447 en 16 (1915) p. 61—84, 114—159 en 236—271, daarbij tevens van een aantal reeds door Groeneveldt vertaalde plaatsen een nieuwe lezing gevend.

In de laatste jaren is het vooral Ferrand, die zich met de Chineesche gegevens bezig houdt, maar daarnevens eveneens met de Arabische, Europeesche en inheemsche. Zijn artikelen „Malaka, le Malāyu et Malāyur", Journal asiatique

[1]) Hierover Rockhill, T'oung Pao 16 (1915) p. 69—73.

1918 (daartegenover Rouffaer in Bijdr. 77 (1921), „Le K'ouen-louen et les anciennes navigations interocéaniques dans les mers du Sud", „L'empire sumatranais de Çrīvijaya", J. as. 1919 en 1922, verdienen dus even goed als onder deze rubriek vermelding onder de nog volgende.

De Chineesche berichten beslaan een grooter tijdsverloop dan welke andere onzer bronnen ook. De oudste vermelding van Java, indien de naam goed geïnterpreteerd is, dateert er reeds van 132 n. C. — een bericht over Noord-Sumatra is misschien zelfs van vóór onze jaartelling —, en ze loopen met slechts geringe onderbrekingen door tot in de dagen, dat de Hindoe-rijken reeds lang gevallen waren en de roodharige barbaren, de Hollanders en Engelschen, de Portugeezen alweer verdrongen.

De Arabische berichten. De mededeelingen bij Arabische zeevaarders en geografen zijn in enkele opzichten van gelijksoortigen aard als die der Chineezen, doch staan in belangrijkheid verre daarbij achter. Het zijn over het algemeen slechts korte vermeldingen en spaarzame, dikwijls nog tweede-handsche bijzonderheden, die klaarblijkelijk gaarne door den eenen auteur van den anderen werden overgenomen. Op Java zelf hebben ze minder betrekking dan op Sumatra. Zij beginnen eerst in de negende eeuw; het oudste bericht van dezen aard is dat van Ibn Ḫordādzbeh, tusschen 844 en 846 te stellen. Verder zijn ze dan, zonder dat hun belang noemenswaard toeneemt, tot in de zestiende eeuw te vervolgen. Alle gegevens van dezen aard zijn tezamen gebracht door:

Ferrand, Relations de voyages et textes géographiques arabes, persans et turks relatifs à l'Extrême-Orient du VIIIe au XVIIIe siècles, 2 deelen, 1913—1914.

Voor één onderdeel van de oude geschiedenis van den Archipel worden de Arabische bronnen van veel grooter belang, en wel waar ze ons inlichten omtrent de vroegst geislamiseerde rijkjes ter Noordkust van Sumatra. Hoewel dit tijdvak (sinds het einde der dertiende eeuw) chronologisch binnen ons kader valt, kan men het toch niet gevoegelijk onder de „Hindoe-Javaansche" geschiedenis rekenen. Wij zullen ons er dan ook slechts terloops mee bezighouden, met name voorzoover Java er bij betrokken is, en volstaan ook hier met een korte verwijzing naar de reis van Ibn Baṭṭūṭa (zie bij Ferrand l.l.) en vooral de gegevens die in de laatste jaren te voorschijn zijn gekomen van grafsteenen uit die rijkjes zelve; men zou ze dus ook onder de inscripties kunnen noemen, doch uit hoofde van hun speciaal karakter in aansluiting aan de Arabische taal, waarin zij zelve gesteld zijn (behoudens een enkele uitzondering) mogen zij hier vermelding vinden. Het is J. P. Moquette, die er een aantal artikelen aan heeft gewijd, te beginnen met zijn studie over „De oudste vorsten van Samoedra-Pasè" in Rapp. Oudheidk. Dienst 1913, p. 1—12.

Voor-Indische en Achter-Indische gegevens. Terwijl de tot dusver besproken bronnen om hun algemeenen aard het wenschelijk maakten er een korte karakteristiek van te geven, komen wij thans tot gegevens, die ons slechts op een enkel bepaald punt van dienst zijn, en wier waarde, ten einde niet in herhaling te vervallen, het best te behandelen is daar, waar er gebruik van wordt gemaakt. Aangezien het intusschen toch zijn nut heeft, ze in een kort overzicht bijeen te hebben, geven wij hier een opsomming van het voornaamste.

Uit Voor-Indische bron ontleenen wij vooreerst eenige oude vermeldingen van Java en andere landen of plaatsen van den Archipel, zoo uit het Rāmāyaṇa, astronomische werken, Kathāsaritsāgara, Mañjuçrīmūlakalpa, enz.; men zie hierover het volgende hoofdstuk. In de tweede plaats zijn er een aantal, ten deele uit het oogpunt der Javaansche geschiedenis hoogst belangrijke, oorkonden; de koperplaat van Nālandā uit ongeveer 860 (Epigraphia Indica 17, 1924, p. 310—327), de Sanskrit- en Tamil-inscripties van de Cola-koningen tusschen 1005 en 1084 (litteratuur zie vooral Journ. asiat. 11 : 20, 1922, p. 44—47). Toch blijft het een feit, dat men van de relaties tusschen het gekoloniseerde Java en het moederland veel minder merkt, dan zou worden verwacht.

Ook uit Achter-Indië kunnen wij eenige inscripties in ons onderzoek betrekken, uit Campā, over 774 en 787 (Bergaigne, Inscr. Sanskr. de Campā, 1893, p. 252, 217) en Kamboja, over 802 (Finot, B. E. F. E. O. 15, 1915, p. 53, vlg.) en nog enkele meer. Van veel grooter waarde echter, dan voorzoover het enkele historische feiten aangaat, is de studie der Achter-Indische oorkonden in het algemeen, waar zij ons een maatschappij doen kennen, die in allerlei opzichten de merkwaardigste parallellen met de Javaansche vertoont. Dit geldt, behalve van Campā en Kamboja, eveneens van de rijken, in denzelfden tijd gevestigd in het tegenwoordige Birma en Siam; dienaangaande zijn de gegevens echter nog slechts in zeer beperkte mate gepubliceerd. Ook aan jongere Siameesche en Annamitische bronnen zullen wij in onze laatste hoofdstukken nog enkele bijzonderheden kunnen ontleenen.

Het Maleische Schiereiland zou bij Achter-Indië gerekend kunnen worden, doch wat de oude geschiedenis aangaat, zal men het beter kunnen beschouwen als een deel van den Archipel. Er zijn inscripties gevonden uit denzelfden tijd als de oudste van Java en Borneo (zie hierboven p. 4) en blijkens latere oorkonden (Coedès, B. E. F. E. O. 18, 6, 1918) was het nauw in politiek opzicht verbonden aan Sumatra. Na den Hindoe-tijd ontstond hier in 1612—1614 de Sajarah Malayu (laatste editie van Shellabear, 1910), in welk werk enkele oudere tradities zijn vastgelegd; in een enkel geval kan er wel de weerslag van een historisch feit uit opgediept worden, doch over het geheel lijkt ons dit materiaal even onhandelbaar als de zoo straks besproken jongere Javaansche geschiedwerken. Nog een tweede Maleisch geschrift, de Hikāyat

rājarāja Pasay (uitg. Dulaurier, 1848), zal ons bij de bespreking der Majapahitsche machtsuitbreiding te pas komen.

Een enkele Voor-Indische traditie, wier ouderdom niet is vast te stellen, en verdere heterogene bronnen, bijvoorbeeld een plaats uit een Tibetaansch heiligenleven en dergelijke, komen te zijner tijd ter sprake.

De Europeesche berichten. Evenals bij de Voor-Indische gegevens er eenige zeer oude waren, die tot de vroegste data over Java behooren, verschaft de Europeesche litteratuur er enkele, en wel in het bijzonder de *Grieksche*. Ook deze plaatsen worden in het volgend hoofdstuk besproken; met name verdient vermeld te worden de Alexandrijnsche geograaf Claudius Ptolemaeus, die van de regeering van Hadrianus tot in die van Marcus Aurelius leefde en in zijn Geographikè Hyphègèsis (laatste uitgave van Nobbe, 1888—1913) alle hem bekende belangrijke punten der geheele aarde, ook in het verre Oosten, naar lengte- en breedtegraad aangaf [1]). Zijn geschrift is wel het voornaamste, doch niet het oudste, dat ons iets omtrent den Archipel mededeelt; het vroegste bericht is, zooals wij zien zullen, waarschijnlijk vervat in de Periplous tès Erythras thalassès (ed. Fabricius 1883, commentaar van Schoff 1912) uit waarschijnlijk [2]) 70/71 n. C.

Na een groote gaping verschijnt na de klassieke auteurs in 1292 Marco Polo, dien wij eershalve willen noemen, ook al verschaft hij voor Java weinig nieuws (ed. Yule-Cordier, 3de druk 1903); in 1323 volgt Odorico van Pordenone. Een belangrijke bron worden de Europeesche berichten eerst op het laatst van den Majapahitschen tijd, met de komst der *Portugeezen*, dus aan den aanvang der zestiende eeuw.

Rouffaer heeft aan de geschiedschrijvers, waarmede wij dan te maken hebben, reeds in 1899 een voortreffelijke studie gewijd in Bijdr. Kon. Inst. 6 : 6, p. 111 vlg., aangevuld in Bijdr. 77, 1921, en 86, 1930. Aan de hand van deze artikelen volgen hier de voornaamste auteurs.

Het Livro van Duarte Barbosa, geschreven in 1516, door een auteur, die zelf in Indië was geweest, is van buitengewone waarde. Het is bekend in drie teksten; eerst is een Italiaansche vertaling gedrukt bij Ramusio, Delle navigationi et viaggi I, 1550 (2de dr. 1554); vervolgens een Portugeesche uitgave, copie van een copie, in 1813 (herdrukt in 1867), waarvan Longworth Dames in 1918—21 een vertaling gaf (Hakluyt-Soc.); eindelijk de naar een Spaansche vertaling vervaardigde Engelsche tekst van Stanley uit 1867

---

[1]) Voor het op Indië betrekking hebbende deel zie Renou, La géographie de Ptolémée, l'Inde (VII, 1—4); 1925. Ptolemaeus is het uitgangspunt voor Gerini's Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia, 1909, waarin veel belangrijk materiaal bijeengebracht is, doch waarvan de conclusies terecht in allerlei opzicht tegenspraak hebben ontmoet.

[2]) De dateering staat niet vast; de verschillende opvattingen varieeren tusschen 60 en 105 A. D.

(eveneens Hakluyt). Deze Spaansche tekst is wat het voor ons in aanmerking komende deel van het werk aangaat, beter dan de Portugeesche.

Castanheda, História do descobrimento e conquista da India pelos Portugueses, een uitnemend en onpartijdig geschiedwerk, waarvan boek 1—7 van 1551—1554 en 8 in 1561 zijn gedrukt, terwijl 9 en 10 zijn verloren gegaan [1]); derde druk sinds 1924 [2]).

De Barros, Da Asia, werk van rijken en rijpen geest; eerste decade 1552, tweede 1553, derde 1563, vierde, onvoltooid nagelaten en aangevuld, 1615 (herdruk 1778 enz.). Deze officiëele kroniekschrijver beschikte als zoodanig over de desbetreffennde archiefstukken. Een aantal documenten uit het Portugeesche rijksarchief zag in 1892 het licht als „Alguns documentos de Archivo Nacional da Torre do Tombo ácerca das Navegações e Conquistas Portuguezas".

Wanneer wij hiernevens nog de Commentarios do grande Afonso Dalbuquerque, door zijn zoon in 1557 uitgegeven (herdruk 1774, Engelsche vertaling van Gray Birch 1875—1884, Hakluyt), en de Cartas van denzelfde (1884, 1898 en 1903) hebben vermeld, mogen wij besluiten met het journaal van den Italiaan Pigafetta, die in 1522 voor Timor lag op een Spaansch schip (van Magalhães' eskader) en het daar vernomene aanteekende; het werk is het eerst tusschen 1524 en 1534 in Fransche vertaling, in 1894 definitief in oorspronkelijken tekst als „Relazione sul primo viaggio intorno al globo" uitgegeven.

Voor de overige bronnen van dezen aard meenen wij naar Rouffaer te mogen verwijzen.

Ten slotte worde er aan herinnerd, dat in hedendaagsche gebruiken en instellingen van Java zelf, Bali en Voor-Indië, ook menig gegeven ter reconstructie van het verleden verborgen ligt. Van een opgave van „bronnen" kan dienaangaande uit den aard der zaak moeielijk sprake zijn.

---

[1]) Van het negende boek zijn 31 hoofdstukken teruggevonden, Wessels in Bijdr. Kon. Inst. 85 (1929) p. 1—65.

[2]) Voor ons zijn deel I (1924) en II (1928) van belang.

HOOFDSTUK II.

De komst der Hindoe's.

Over de wijze waarop, en den tijd waarin de Hindoe's naar Java zijn gekomen, heeft ons geen enkel rechtstreeksch bericht bereikt; dit kan aan de hand van allerlei zijdelingsche gegevens slechts met meer of minder waarschijnlijkheid gegist worden. Ook aangaande de toestanden, die zij op het eiland aantroffen, is niets met zekerheid bekend. Alleen staat vast, dat zij hier evenmin als elders in den Archipel op een onbewoond eiland kwamen, doch dat er reeds een bevolking van het Maleisch-Polynesische ras gevestigd was.

Van die bevolking wordt op goede gronden aangenomen, dat zij zelve daar ook niet oorspronkelijk thuishoorde, doch er zich van buitenaf, dat wil dus zeggen van overzee, had verspreid, en ook reeds oudere bewoners gevonden had. De oudere bewoners worden geacht geheel of gedeeltelijk te behooren tot of verwant te zijn met Wedda's of Negrito's en van hun vroegere aanwezigheid nog blijk te geven in enkele stammen van het binnenland (de Sumatraansche Koeboe's en dergelijken), maar eveneens, zij het ook in zeer verschillende mate, in de bloedsmenging van de huidige Indonesische bevolking. Uit den aard der zaak zullen wij ons met deze in hoofdzaak door anthropologen geleide onderzoekingen niet bezig houden [1]).

De Indonesiërs, die de oorspronkelijke bewoners ten deele zouden hebben verdrongen of gedood, ten deele in zich opgenomen, vertoonen, zooals wij hen sinds de oudste gegevens waarnemen, een groote mate van onderlinge overeenkomst, en het is dan ook niet ongerijmd een vroegeren nauwen samenhang en een gemeenschappelijk stamland te veronderstellen. Een poging om de ligging van dat stamland na te gaan is in 1889 ondernomen door Kern [2]), en wel uitsluitend op grond van taalkundige gegevens. Hoewel het voor ons, als wij kennis gaan nemen van de Hindoe-Javaansche geschiedenis, niet van overwegend belang is, waar precies de Indonesiërs vandaan gekomen zijn,

---

[1]) Overzichten geeft Kleiweg de Zwaan, Physical Anthropology in the Indian Archipelago and adjacent regions (I.C.O. Comm. der Kon. Akad. v. Wetensch.), 1923; Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1924, p. 30—34; Science in the Netherlands East Indies (1928) p. 192—206; uitgebreider en in meer populairen vorm in De rassen van den Indischen Archipel (1925). Voor Java verg. Nyèssen, The races of Java, 1929.

[2]) V.G. VI p. 105—120.

gegeven het feit dat zij bij den aanvang dier geschiedenis in elk geval eenige eeuwen in hun nieuwe woonplaatsen gevestigd waren geweest, daar is het niettemin zaak een oogenblik bij Kern's onderzoek stil te staan, omdat dit ons tegelijkertijd iets leert omtrent den beschavingstoestand, waarin die Indonesiërs op het tijdstip hunner uitzwerming moeten hebben verkeerd.

De methode van Kern is, dat hij nagaat voor welke zaken in *alle* hem bekende Maleisch-Polynesische (thans zou men zeggen Austronesische) talen dezelfde woorden in gebruik zijn; deze woorden moeten uit het stamland zijn meegebracht, en de zaken in kwestie geven aanwijzing van de omstandigheden, waarin men daar woonde. De methode zou in andere gevallen groote gevaren met zich brengen op grond van mogelijke latere ontleeningen van de eene taal uit de andere; in dit geval klemt dat bezwaar minder, omdat enkele der eilanden, waar die woorden voorkomen, zóó gelegen zijn, dat later verkeer met de buitenwereld zoo al niet onmogelijk, dan toch hoogst onwaarschijnlijk moet worden geacht, en omdat men kan constateeren, of de woorden in allen deele het klankstelsel der desbetreffende taal volgen en dus van het begin af aanwezig zijn geweest.

Vooreerst zijn er dan een aantal namen van planten uit de keerkringen, suikerriet, kokos, pisang, bamboe en rotting; het belangrijkste van deze categorie is echter het woord voor rijst. Aangezien *bĕras* eigenlijk „vrucht" beteekent, en elders het woord voor rijst als „voedsel" voorkomt, blijkt dit gewas, de vrucht bij uitnemendheid, reeds als belangrijk voedingsmiddel geteeld te zijn geweest. De Oostelijke eilanden leerden plant en naam eerst van de Europeanen; zij hebben zich dus afgescheiden vóór de stambroeders met de rijst kennis maakten of hebben de heugenis aan den rijstbouw verloren door hun vestiging op eilanden, waar de plant niet voorkwam. In elk geval heeft dan de verhuizing van het Westen naar het Oosten, niet omgekeerd plaats gehad.

Behalve de benamingen van een aantal zeedieren, zijn er nog andere woorden, die wijzen op een zeevarend volk, nl. die voor boot, zeil, pagaai, roeiriem. Het stamgebied is dus aan zee te zoeken. Onder de dieren zijn er vele, die men nagenoeg overal vindt en dus weinig kenmerkends hebben (hond, zwijn, hoen, enz.), maar hoogstwaarschijnlijk mag onder de gemeenschappelijke diernamen ook de karbouw worden gerekend, en misschien eveneens het tamme rund. Wat de delfstoffen aangaat, zal het ijzer in het stamland bekend geweest moeten zijn, en het is in dit verband opmerkelijk, dat eenige stammen, die verkeer met vreemden zooveel mogelijk vermeden hebben, alle andere leden der familie in vaardigheid om ijzer te bewerken overtreffen; dat in de meeste talen *pandai*, eig. werkman, inzonderheid voor „smid" gebruikt wordt, wijst evenzeer op kennis van metaalbewerking.

Als resultaat van Kern's onderzoek wat aangaat den beschavingstoestand der Indonesiërs, toen zij nog bijeen waren, kan dus worden aangemerkt, dat zij zeevaarders waren — en dus ook eenigszins van astronomie op de

hoogte moesten zijn[1]) — rijst verbouwden, ijzer bewerkten en misschien runderen hielden. Voor de verdere beschouwingen mogen wij verwijzen naar het artikel zelf, in het bijzonder voor de wijze, waarop dan verder beredeneerd wordt, dat het stamland bepaaldelijk op het vasteland, in Campā, Kamboja, Cochin-China, langs de zee moet hebben gelegen. Evenzeer bepalen wij ons tot een vermelding van de verdere studie van Ferrand[2]), die, aanknoopend bij de resultaten van Kern, en ze in verband brengend met een dertiende-eeuwsch bericht van Ibn Saïd[3]), meent te mogen aannemen, dat de voorouders der Indonesiërs oorspronkelijk in Boven-Azië, als naburen der Chineezen woonden[4]) en, door de laatsten opgedrongen, langs de dalen der groote rivieren, Irrawaddy, Salween, Menam en Mekong, naar Achter-Indië trokken. Hij stelt deze eerste verhuizing in den aanvang van het eerste millennium vóór onze jaartelling, en laat deze ongeveer 500 v. C. door de tweede verhuizing, die naar het Maleische Schiereiland en de eilanden van den Archipel, volgen.

In de laatste jaren hebben onderzoekingen op het gebied der praehistorische archaeologie het mogelijk gemaakt de op taalkundige gegevens berustende resultaten aan te vullen en te corrigeeren[5]). Als oudste menschelijke overblijfselen in den Archipel gelden de schedels van Wadjak in Kĕdiri, die verwantschap vertoonen met de voorouders der Australiërs[6]), en daar nu soortgelijke vondsten op het Maleische Schiereiland en in Indo-China zijn gedaan, en deze laatsten ook Melanesische kenmerken bevatten, denkt men aan een Australo-Melanesische bevolking, die zich over groote gebieden van Azië en den Archipel heeft uitgestrekt[7]). In Indo-China nu[8]), waar vooral het massief van Bac-son als vindplaats groote beteekenis heeft, schijnt het mogelijk, verband te leggen tusschen deze menschenresten en de overblijfselen van een palaeolithische cultuur, die zich eveneens over den Archipel verbreid heeft, bepaaldelijk op Sumatra is aangetroffen, en daar vertegenwoordigd wordt door ruw bewerkte steenen werktuigen, zoowel van de soort, die men

---

[1]) V. G. VI p. 24.

[2]) J. as. 11:12 (1918) p. 120—125 en 11:14 (1919) p. 201.

[3]) Relations II p. 316.

[4]) Ook pater Schmidt, Die Mon-Khmer-Völker ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens (1906), vooral p. 35 e.o., had op taalkundige gronden Midden-Azië als land van oorsprong meenen te kunnen aanwijzen. De argumenten worden door deskundigen niet steekhoudend geacht.

[5]) Een overzicht wordt gegeven door Kleiweg de Zwaan in Tijdschr. Aardr. Gen. 45 (1928) p. 551—576.

[6]) Dubois in Versl. Kon. Akad. v. Wet. afd. Nat. 29 (1920) p. 88—105, 866—887.

[7]) Heine-Geldern, Die Steinzeit Südostasiens, Sitzungsber. Anthr. Ges. Wien 1926—27, p. 47—54.

[8]) Resultaten van het onderzoek bij Verneau, Les récentes découvertes préhistoriques en Indochine, L'Anthropologie 35 (1924) p. 47—62, en Mansuy, Préhistoire et protohistoire in Maspero, L'Indochine I (1929) p. 83—92.

in Europa Chelléen-Moustérien noemt, als van een type, waarbij één zijde onbewerkt gelaten is en dat men Sumatra-type heeft gedoopt. Een jongere faze, in Indo-China en het Maleische Schiereiland waar te nemen, waarbij ook ceramiek, het z.g.n. touwvaatwerk, voorkomt, blijkt Sumatra niet bereikt te hebben [1]). Op laatstgenoemd eiland is de cultuur van de Sumatra-bijlen, daargelaten de losse vondsten [2]), vooral te vinden in de schelpheuvels van de Noord- en Oostkust, afvalhoopen, oorspronkelijk onder water onder de paalwoningen aan de kust gevormd, thans eenige mijlen landinwaarts liggend, en tusschen de schelpen, wier inhoud tot voedsel heeft gediend, ook bijlen, schavers, punten, wrijfsteenen, stampers bevattend, benevens bewerkte beenderen, roode oker, asch- en houtresten [3]). Ook op Java schijnen thans soortgelijke overblijfselen, misschien iets jonger, ontdekt te zijn, daar echter niet in een schelpheuvel, doch in de onderste lagen van de grot van Sampoeng bij Panaraga; hier en in Bodjanëgara werd voor het eerst touwceramiek aangetroffen. De resultaten van dit onderzoek zijn echter nog niet gepubliceerd [4]).

Een latere cultuurfaze, hetzij op de grens van het palaeolithicum (Magdalénien) en het mesolithicum, hetzij in het mesolithicum (Azélien-tardénoisien) te stellen, wordt wellicht vertegenwoordigd door hetgeen de Toála-holen van Lamontjong op Celebes hebben opgeleverd, steenen werktuigen, pijl- en speerpunten, messen, scharen, en verder beenen voorwerpen en een enkel stuk (ingevoerde?) ceramiek, een en ander toegeschreven aan de tot de Wedda-groep (zie boven) behoorende voorouders der Toála [5]). Dit alles is echter nog zeer onzeker [6]).

Op wat vaster grond komen wij met het neolithicum en de voorouders der huidige Indonesiërs. Het is weder in Indo-China, dat zoowel zuiver „Indonesische" schedels [7]) alsook oudheidkundige overblijfselen zijn gevonden, welke blijkens de versiering zonder twijfel oer-Indonesisch zijn [8]). Gladgepolijste en geslepen bijlen, wiggen, enz., dikwijls van zeer fraaien vorm, behooren tot dit Austronesisch cultuurbezit; het metaal schijnen zij, althans ten deele, eerst na de vestiging in den Archipel te hebben leeren kennen, zoodat wat dit

---

[1]) Over dit alles Van Stein Callenfels in O. V. 1926 p. 174—193.

[2]) Over de vondst van het eerste werkelijk palaeolithische werktuig (op Sumatra's Oostkust) zie Van Stein Callenfels, Oudh. Versl. 1924 p. 127—133.

[3]) Zie behalve Van Stein Callenfels nog Van Heurn, Studiën betreffende den bodem van Sumatra's Oostkust (1924) p. 29—34 en Schürmann in De Mijningenieur 1928, p. 235—243.

[4]) Een korte mededeeling bij Van Stein Callenfels, Pre-historic remains in Poenoeng, Sampoeng and Dander, Fourth Pac. Sc. Congress 1929, Exc. E 5; en O. V. 1929 p. 23 sq.

[5]) Sarasin, Materialien sur Naturgeschichte der Insel. Celebes 5, 1 (1905).

[6]) Kleiweg de Zwaan, l.l. p. 561 sq.

[7]) Verneau, Les crânes humains du gisement préhistorique de Pho-Bin-Gia, L'Anthropologie 20 (1909) p. 545—559.

[8]) Voorloopig zijn hieromtrent nog slechts dagbladverslagen eener lezing van Goloubew bekend.

aangaat de taalkundige conclusie van bekendheid met het ijzer in het stamland niet algemeen opgaat.

Het zijn vooral Van Stein Callenfels en Heine-Geldern, die zich met de studie van deze bijlvormen hebben beziggehouden [1]), en in staat zijn geweest er een dateering aan vast te knoopen; dat laatste is natuurlijk van groot belang, want de termen palaeolithisch en neolithisch hebben in den Archipel geen chronologische beteekenis, doch geven slechts een bepaalden beschavingstoestand aan: nog heden ten dage leeft een deel van de bevolking van Nieuw-Guinee in haar „steentijd". Van Stein Callenfels onderscheidt achtereenvolgens vier perioden naar de bijl-typen: 1 de in een punt uitloopende bijl, met ovale, elliptische of lensvormige doorsnede, nog bij de Papoea's in gebruik, en eveneens in Achter-Indië, waar immers verwanten der Melanesiërs gewoond hebben, voorkomend, 2 een aan de achterzijde rechthoekig afgekapt type, even hoog als breed, met gewelfde boven- en onderzijde, 3 een daaruit ontwikkelde soort, met vierkante achterzijde en rechthoekige zijvlakken, plomp van vorm, en 4 de fraaie en fijne bijlvormen van Java, met rechthoekige dwarsdoorsnede. Heine-Geldern verdeelt het neolithicum van den Archipel in twee groote groepen, de breedhalzige, vierhoekige of trapezoide, als ook spitshalzige met lensvormige doorsnede der Oost-Indonesische groep en de fijne, graciele, zorgvuldig bewerkte, dikwijls uit kostbare gesteenten vervaardigde bijlen der West-Indonesische groep, Sumatra, Java en Bali. De grens tusschen beide groepen valt samen met dien tusschen de West-Indonesische en de Oost-Indonesische talen [2]).

Vergelijkt men nu de vondsten uit de vierde periode, de West-Indonesische groep, met wat de stamverwanten in Indo-China hebben nagelaten, dan constateert men, dat op een gegeven moment een scheiding heeft plaats gegrepen. Ten Noorden van een door het Maleische Schiereiland getrokken grenslijn ontwikkelt zich de bijl der Austroasiatische Mon-Khmer-volken, de tandbijl of schouderbijl (naar een tandvormig uitsteeksel ter bevestiging genoemd), welke in den Archipel geheel ontbreekt; ten Zuiden van die lijn vindt men de Maleische volken met een puntbijl of guts, driehoekig of halfrond op de dwarsdoorsnede.

De tandbijl komt ook nog voor bij de Munḍa's van Voor-Indië, eertijds deelhebbers aan de Mon-Khmer-cultuur en in taalkundig opzicht nog duidelijk sporen van verwantschap toonend [3]). Thans zijn zij teruggedrongen naar het hoogland, eertijds hebben ze een veel grooter terrein in bezit gehad, tot zij

---

[1]) Zie van eerstgenoemde behalve de reeds geciteerde litteratuur ook een nota in Science in the Netherlands East Indies (1928) p. 287—290; Heine Geldern ook in Ein Beitrag zur Chronologie des Neolithikums in Südostasien, Festschrift Schmidt (1928) p. 809—843.

[2]) Jonker in Enc. v. Ned. Indië II² (1918) p. 146; Van Ronkel in Science in the Netherlands East Indies (1928) p. 335.

[3]) Vooral Sylvain Lévi in J. as. 203 (1923) p. 1—57.

voor den inval der Ariërs moesten wijken. En ziehier nu de mogelijkheid eener dateering. De verbreiding der Austroasiatische cultuur moet zijn voorafgegaan aan de komst der Ariërs in de Ganges-vlakte, welke op zijn laatst in de zesde eeuw v. C. kan vallen, en de scheiding tusschen Indonesiërs en Mon-Khmer-volken is weer vroeger te stellen dan die verbreiding, welke de tandbijl medevoerde. Door een globale berekening komt men op ± 1500 v. C. voor de komst der Mon-Khmer-beschaving in Voor-Indië en ± 2000 v. C. voor de komst der Indonesiërs in den Archipel. Zijn er nu drie perioden van vroegere beschavingsfazen aan den Indonesischen puntbijl voorafgegaan, dan mag men aannemen, dat het neolithicum ± 3500 à 4000 v. C. is begonnen, en het palaeolithicum nog ouder is, de vroegste faze misschien van vóór 5000 v. C. Het spreekt vanzelf, dat deze getallen uiterst globaal zijn, en evenzeer spreekt het vanzelf, dat dit onderzoek, dat nog slechts in zijn eerste begin is, allerminst de pretentie heeft, reeds definitieve uitkomsten te hebben gegeven.

Wat wel bevestigd werd, is, zooals men ziet, de herkenning van Achter-Indië als plaats, vanwaaruit de Indonesiërs naar den Archipel zijn gekomen. Tevens geeft de overeenkomst aan vondsten in Indo-China, het Maleische Schiereiland en Sumatra een aanwijzing voor den weg, die in sommige gevallen gevolgd is. In sommige gevallen, want als er één ding duidelijk is geworden, dan is het wel, dat men door te denken aan één groote verhuizing uit Achter-Indië naar den Archipel, en daarmee uit, een veel te eenvoudige voorstelling van den gang van zaken heeft. Bepaaldelijk is ook de aanwezigheid gebleken van cultuurstroomingen, die, naar uit onderzoek op de Philippijnen bleek, uit het Noorden den Archipel hebben bereikt [1]).

Dat er sinds onheugelijke tijden veel meer verhuizingen, verplaatsingen, tochten over land en zee, stroomingen van allerlei aard, door Zuid-Azië en den Archipel zijn gegaan, dan vroeger vermoed werd, en de onderlinge relaties veel gecompliceerder zijn dan bij eerste kennismaking mogelijk werd geacht, is naarmate het onderzoek ook op ander gebied veelzijdiger en dieper geschiedt, steeds aannemelijker geworden. Op enkele opmerkelijke feiten mag even de aandacht worden gericht. In een studie over boot-typen van Indië en omliggende landen komt Hornell [2]) tot de conclusie, dat de Archipel het vaderland is van dat eigenaardig soort schip, hetwelk terwille van de stabiliteit van vlerken is voorzien. Er zijn van die vlerkprauwen met één en er zijn er met twee vlerken, en nu is het merkwaardig dat men de enkele vlerk geheel in het Westen (Westkust van Sumatra, enz.) en geheel in het Oosten van den Archipel aantreft, doch daar tusschenin het gebied van de dubbele-vlerkprauw ligt (die bovendien op Madagascar voorkomt). Volgens Hornell zou het enkele model eigen zijn geweest aan de oorspronkelijke bevolking, door hem Negrito's en Proto-

[1]) Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1929 p. 23.

[2]) Mem. As. Soc. Beng. 7 (1920) p. 139—256, vooral p. 226—235; ook Madras Fisheries Bulletin 12 (1921), no. 2

Polynesiërs genoemd; daar tusschenin zouden zich de van Indo-China gekomen Indonesiërs waaiervormig hebben uitgespreid, en bij dezen zou het dubbele-vlerk-type zich hebben ontwikkeld. Doch het belangrijkste is wel, wat de auteur in Zuidelijk Voor-Indië heeft waargenomen, waar bij enkele kasten duidelijke somatische verwijzingen naar de volken van den Archipel bestaan. Bij de Parawar's, vanouds de parelvisschers aan de golf van Manar, is de enkele vlerkprauw in gebruik (en was dat al volgens de oudste berichten) en dit zouden dan de overblijvenden zijn van een groote Polynesische strooming naar het Westen. Daarnaast heeft de kaste der Shanar's bijzondere overeenkomst, in anthropologisch opzicht, met de Indonesiërs; zij houden zich niet met zeevaart bezig (en kunnen dus niet met een dubbele vlerkprauw de proef op de som geven!) maar wel met de klappercultuur, die niet inheemsch-Indisch is, en via Ceilon uit den Archipel moet zijn ingevoerd: die Shanar's zouden dan de resten vormen van een tweede strooming van Oost naar West, ná de komst der Indonesiërs.

Men moge deze bewijzen niet zeer treffend vinden, dat er toch meer achter zit dan een bloote mogelijkheid, wordt bevestigd door het zoostraks reeds even genoemde onderzoek van Sylvain Lévi. Het brengt hem tot de vraag, wat de Austroasiatische beschaving, die haar sporen bij de Muṇḍa's heeft achtergelaten, in politiek en sociaal opzicht kan hebben bijgedragen tot de latere Indische [1]). Daarnaast mag ongetwijfeld ook de vraag gesteld worden, in hoeverre de voorouders der Indonesiërs betrokken kunnen zijn geweest in het tot stand komen van hetgeen men in historischen tijd als de Hindoe-beschaving van Voor-Indië leert kennen. Het heeft allen schijn, dat toen de Indiërs het Oosten gingen koloniseeren, ze niet een nieuwen weg insloegen, doch in omgekeerde richting deden wat in een ver verleden de zeelieden van een ander ras uit het Oosten hadden gedaan [2]).

Door van deze jongste, eigenlijk nog in hun beginstadium verkeerende onderzoekingen iets mede te deelen, hebben wij slechts willen aantoonen, welke mogelijkheden nog in de voorgeschiedenis van den Archipel verborgen liggen.

---

[1]) Verg. Pigeaud in Djawa 7 (1927) p. 330. Heine-Geldern, Beitrag p. 840, noemt daarnevens ook de mogelijkheid van Austroasiatische instrooming, vóór de ontwikkeling van de tandbijl, in West-Indonesië, waaruit de daar voorkomende Mongolide raskenmerken wellicht te verklaren zouden zijn.

[2]) Wanneer dan ook Craighill Handy in Bull. Bishop Mus. 34 (1927) p. 312—320 en Transact. 3d Pan-Pacific Science Congress (1928) p. 2459—2462 eenige (o.i. uitermate twijfelachtige) overeenkomst in godsdienstige opvattingen en gebruiken van Indië en van de eilanden aan de peripherie van Polynesië meent te kunnen aanwijzen, kan dat op twee manieren verklaard worden. Daarnevens zijn op een rots op een der Marquesas teekens geconstateerd, die op letters gelijken (Linton, Bull. Bish. Mus. 23, 1925, pl. XIII), maar dan in elk geval geen letters van het door de eerste Hindoe's, waarvan wij weten, naar het Oosten meegenomen Pallawa-schrift, en zich eerder bij dat van den Majapahitschen tijd aansluitend.

Bij één kwestie moeten wij nog even stilstaan, omdat er daar verschil van opinie is, of wij met een feit uit de voorgeschiedenis te doen hebben, dan wel of het zich heeft afgespeeld na de Hindoe-kolonisatie. Het betreft Madagascar. Hierboven was reeds even sprake van de daar voorkomende dubbele vlerkprauw, welke er door Indonesiërs ingevoerd kan zijn; immers dat dezen naar Madagascar zijn gekomen en het Malagasi een Austronesische taal is, wordt door niemand betwijfeld [1]). De zaak is maar, wanneer die instrooming moet hebben plaats gevonden, en daar rechtstreeksche historische gegevens dienaangaande ook op Madagascar geheel ontbreken, gaat men uitsluitend af op hetgeen de taal ons doet zien. Deze bevat een aantal woorden van Sanskrit afkomst en al naarmate men nu den nadruk legt op het feit van hun aanwezigheid of op hun gering aantal, kan men er uit afleiden, dat Madagascar is gekoloniseerd door wel of niet gehindoeïseerde Indonesiërs. De eerste opvatting heeft een overtuigd aanhanger gevonden in Ferrand [2]), de laatste is die van Grandidier [3]). Van iemand, die het Malagasi nooit bestudeerd heeft, zal men in dezen geen uitspraak verwachten, doch wel willen wij als onze meening te kennen geven, dat de door Ferrand aangehaalde woorden in vergelijking met het Sanskritelement in de Indonesische talen van het gehindoeïseerde deel van den Archipel een ietwat pooveren indruk maken, en het niet duidelijk is, waarom de geografische gesteldheid van Madagascar, op welke deze auteur zich beroept, kan tengevolge hebben gehad, dat de Indonesische kolonisten hun eigen taal met een veel geringer inslag van Sanskrit-woorden, dan zij zelve gebruikten, hebben doen doordringen. Het lijkt ons derhalve veel waarschijnlijker, dat de op Madagascar gebrachte taal een Indonesisch-zonder-Sanskrit was, zooals wij dat ook op Java en Sumatra vóór de komst der Hindoe's hebben te veronderstellen, en dat in het uit die ingevoerde taal ontstane Malagasi de Sanskritwoorden te danken zijn aan later verkeer, dat ook na de Hindoe-kolonisatie van den Archipel tusschen deze en Madagascar is blijven bestaan [4]), en waarop het bericht van Edrīsī [5]) kan slaan, dat in zijn tijd (1154) beide partijen [6])

---

[1]) Deze taal gelijkt het meest op die van Nias; het adatrecht heeft verwanten in allerlei streken van Indonesië. Zie Van Vollenhoven, Het adatrecht van Madagaskar, Med. Kon. Akad. v. Wet., Afd. Lett. 54 (1920) p. 1—19.

[2]) J. as. 11 : 14 (1919) p. 62—68 en de daar aangehaalde oudere litteratuur.

[3]) Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar, IV (1908) p. 10 en 75 sq. Vóór het begin onzer jaartelling zijn Melanesiërs enz. uit het Oosten van den Archipel gekomen, terwijl de heerscherklasse afstamt van de historische Javaansche immigratie uit de 16e eeuw.

[4]) Op dat latere verkeer, zoowel van Sumatra als Java uit, wordt ook de aandacht gevestigd door Muhlenfeld, die een beschouwing aan deze kwestie wijdt in Djawa 7 (1927) p. 232—237. Hornell, l.l. p. 231, neemt achtereenvolgens een Polynesische en een „Maleische" (Noordkust van Java) immigratie aan.

[5]) Relations I, p. 173.

[6]) Eigenlijk is van de bevolking van Oost-Afrika sprake, doch volgens Ferrand zijn de Malagasen bedoeld.

elkanders taal konden verstaan. De eerste zeetochten der Indonesiërs naar het verre Westen echter en de zoogenaamde kolonisatie van het eiland moeten onzer inziens vóór de komst der Hindoe's in den Archipel gesteld worden, en sluiten zich dan aan bij de tochten naar Voor-Indië, waarvan hierboven sprake was.

Behalve in wat wij kunnen vermoeden van hun zeevaart en in andere aan het nageslacht overgeleverde kundigheden, hebben de vóór-Hindoesche Indonesiërs ons bewijzen van hun aanwezigheid achtergelaten in nog andere overblijfselen van oudheidkundigen aard dan de reeds besproken bijlvondsten, en wel in den vorm van de groote steenen monumenten, menhir's, dolmen's en wat daarmee samenhangt, die men zoowel vindt in de gehindoeïseerde streken, waar ze aan een lang verdwenen voorgeslacht worden toegeschreven, als op niet-gehindoeïseerde eilanden, waar de Indonesische bevolking ze nog heden ten dage opricht. Het ligt voor de hand daarin een vroeger algemeen gebruik te zien, dat waar de Hindoe-beschaving ingang vond, allengs is verdwenen.

Voor wij dienaangaande meer in bijzonderheden treden, moeten wij echter kennis nemen van de wijze, waarop in den laatsten tijd getracht wordt om, uitgaande van deze steenmonumenten, iets van de oudste beschavingsgeschiedenis van den Archipel te reconstrueeren. Deze poging gaat uit van de Engelsche anthropologische school, waaraan de namen van Rivers en Elliot Smith verbonden zijn, en die begonnen is haar aandacht te wijden aan megalithen om de Middellandsche zee en aangrenzende kusten, welke zij meent te kunnen verklaren uit een gemeenschappelijke cultuur, waarin de bouw van zulke monumenten gepaard gaat met zonvereering, en die haar bakermat heeft in Egypte. Vervolgens ging men eveneens de overeenkomstige verschijnselen in andere deelen der wereld in het onderzoek betrekken, en dat is, wat den Archipel aangaat, geschied door Perry in een studie, getiteld: „The megalithic culture of Indonesia" [1]), 1918. Na zich in het eerst, om niet met factoren van anderen aard rekening te moeten houden, bepaald te hebben tot de deelen van den Archipel, die buiten den Hindoeschen en Islamitischen invloed gebleven zijn, heeft hij in 1923 in zijn „The children of the sun" alle bereikbare gegevens van de geheele wereld in één samenvattend overzicht trachten te verwerken.

Zijn werkwijze en redeneering is nu deze, dat hij begint met na te gaan, hoe de verbreiding van de groote steenmonumenten is over de voor hem in aanmerking komende eilanden en hoe daarnevens op allerlei plaatsen bewerkte en onbewerkte steenen en steenhoopen, offerplaatsen, graven en zetels van steen gevonden worden, een en ander in nauwen onderlingen samenhang, waarbij kan worden opgemerkt, dat overal voor de hoofden het meeste werk

[1]) Public. Univ. of Manchester, Ethnol. Series 3.

is gemaakt van steenen gewrochten: het steengebruik zou dus zijn ingevoerd door vreemdelingen, die zichzelf tot hoofd hebben gemaakt. In juist dezelfde streken zijn nu echter ook nog andere zaken te vinden, steenvereering en steentradities, maar ook zonvereering: de zon als vruchtbaarmakend element is dus ook meegebracht. Dan treft men nog irrigatie door middel van terrassen, een priesterschap met hemelgeloof, rijstcultuur en kennis van metalen aan. Al die zaken zijn te danken aan de (waarschijnlijk op zoek naar goud en andere kostbaarheden binnengedrongen) immigranten-met-steengebruik, uit wie de latere hoofden en priesters zijn gesproten. Van de hun eigen hoogere beschaving is echter veel weer verloren gegaan.

Dat alles wordt beredeneerd in het eerste der beide bovengenoemde boeken, en het tweede werkt dat dan verder uit en bespreekt ook de eilanden, die gehindoeïseerd zijn. Er worden daar dan twee cultuurstroomingen aangenomen, de eerste van lieden met megalithische monumenten, irrigatie, metaalbewerking, en als voedsel de kladi; de tweede die der Hindoe's met rijst en steenen tempels. Beiden zijn eigenlijk van denzelfden oorsprong en gaan terug tot de Egyptische beschaving, maar tusschen die beiden in was de verbinding met het Westen verbroken geweest. Steeds weer, niet alleen hier maar evengoed in Amerika of waar ook, zijn het dragers van diezelfde cultuur uit Egypte, de Zonnekinderen, met al wat boven reeds werd opgesomd, en nog veel meer, een dualistische politieke organisatie, totemisme en wat niet al [1]).

Daar Perry's theorie nog al aanhangers heeft gevonden, hebben wij haar ietwat uitvoerig weergegeven, uitvoeriger dan ze onzes inziens eigenlijk verdient. Haar grondslag van beperkt en eenzijdig materiaal achten wij ondeugdelijk, en de fout in de redeneering schijnt, dat uit het voorkomen van zekere verschijnselengroep op zelfde plaatsen als een tweede groep, zonder meer tot innerlijken samenhang van die beide groepen wordt geconcludeerd, welke elders toch ieder opzichzelf en ongecombineerd worden aangetroffen. Wat is bijvoorbeeld het verband tusschen de megalithen en de rijstcultuur, die in zoo tallooze streken zonder iets van steenmonumenten wordt beoefend? De geologische gesteldheid van het terrein wordt buiten rekening gelaten, en toch kon deze alleen reeds hier wel, daar niet tot steengebruik leiden of een bepaalde irrigatie tot de eenig mogelijke maken. Het verschil in behandeling van steenmonumenten voor hoofden en geringen is te verklaren, doordat de eersten de middelen bezaten al dien arbeid ten hunnen behoeve te doen uitvoeren; de groote steenmonumenten op Europeesche kerkhoven naast de houten paaltjes van het armenkerkhof vertoonen hetzelfde, zonder eenig rasverschil of immigratie. Maar het hoofdbezwaar blijft toch, dat volstrekt

---

[1]) Op pag. 407 vindt men de vijftien caracteristica dezer „first food-producing civilisation" opgesomd.

de mogelijkheid wordt uitgeschakeld, dat een zelfde zaak op twee plaatsen of twee tijden uit zelfde behoeften in het leven zou zijn geroepen. Niet ten onrechte uit Blagden, aan wiens voortreffelijke recensies [1]) wij hierboven een en ander ontleenden, de verzuchting, dat wij bijna moeten gelooven, dat nergens iemand een steen heeft kunnen oprapen om naar een vogel te gooien, zonder dat er eerst een vreemdeling uit een ver land hem was komen vertellen, hoe hij dat doen moest!

Zijn wij dus ten eenenmale ongeneigd, Perry op zijn avontuurlijken weg te volgen, daar valt toch niet te ontkennen, dat men bij een voorzichtig gebruik maken van deze soort gegevens toch wel eenig inzicht zal kunnen bereiken in de toestanden van de tijden vóór onze historische bronnen spreken. In een streek als Midden-Celebes bijvoorbeeld meent Kruyt een viertal volken te kunnen aanwijzen [2]), die er achtereenvolgens de sporen van hun aanwezigheid hebben achtergelaten. Daarbij zijn dan ook de „steenhouwers", die een of ander graan verbouwden, met bronzen bijltjes werkten en de kunst van pottenbakken verstonden; blijkens den vaartuigvormigen bouw hunner huizen zouden zij over zee gekomen zijn. Zij troffen, langs de rivieren binnendringend, een Polynesisch volk van lager cultuur aan, dat zich hoofdzakelijk met de kladi voedde, en nog geen potten bakte, doch het voedsel kookte in bamboekokers, ook den ouden Polynesischen oven kende (een gat in den grond met een kring van witgloeiende steenen), als wapenen pijl en boog, als kleederen bladreepen en boomschors gebruikte. De Steenhouwers hebben zich met dit Kladi-volk vermengd en zich te weer moeten stellen tegen een derde volk, dat uit het Zuiden kwam en een soort Maleiers was; dit is het zoogenaamde Sirih-volk, dat het betelkauwen en het ijzersmeden meebracht en de rijst op droge velden cultiveerde (hetgeen van de Steenhouwers nog onzeker is). De natte rijstbouw is ten slotte ingevoerd door een vierde volk, dat der Aristocraten, waaronder de voorouders der vorstenhuizen zijn te zoeken, en die reeds sterk onder den invloed der Hindoe-Javaansche cultuur stonden [3]).

Wij achten ons onbevoegd tot het beoordeelen dezer conclusies op zich zelf, doch het is duidelijk, ook al zou een en ander van deze voorstelling voor wijziging vatbaar blijken, dat het mogelijk is uit gegevens van dezen

---

[1]) J. R. A. S. 1919 p. 614—617 en 1924 p. 713—718. Ook Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 66 (1926) p. 532—541 staat afwijzend tegenover deze theorieën.

[2]) Zie het overzicht in Vierde Koloniale Vacantiecursus voor Geografen, 1923, p. 11—17; eveneens Tijdschr. v. Zendingswetenschap 68 (1926).

[3]) Lekkerkerker in Kol. Tijdschr. 16 (1927) p. 600—617 onderscheidt achtereenvolgens vijf stadia in den landbouw van den Archipel: dat van zuivere toeëigening of inzameling van natuurproducten; dat van de teelt van knolgewassen, groenten en vruchten; dat van de teelt van inheemsche graangewassen, d.w.z. gierst-soorten; dat van inheemsche granen en rijst op tijdelijke en op permanente akkers; en dat van rijst op permanente akkers, met steeds sterker toepassing van irrigatie als gevolg van het domineeren van den rijstbouw.

aard ook nog wel gevolgtrekkingen te maken, die niet als die van Perry in de lucht hangen. In de tweede plaats ziet men, hoeveel beweging en verandering zich afteekent, en men mag redelijkerwijze aannemen, dat dit op Java niet minder het geval geweest is, ook al zijn de sporen daar veel minder duidelijk, tengevolge van de latere inwerking en overheersching van Hindoeïsme en Islam.

Wanneer we nu in het kort bespreken, wat er op Java aan overblijfselen uit het vóór-Hindoesche verleden nog te vinden is[1]), kunnen wij aanknoopen bij de reeds vermelde groote steenmonumenten elders. In het Oosten van het eiland, de afdeeling Bandawasa en omgeving, worden zoowel steenen doodkisten aangetroffen, diep en langwerpig van vorm, met gewelfd deksel en somtijds primitieve versieringen, als dolmen's, uit een kring van opstaande steenen met een deksteen erboven bestaande. Waar wij nu die beide soorten megalithen bijvoorbeeld op Soemba nog naast elkander in gebruik vinden, ligt het voor de hand ze ook op Java toe te schrijven aan een oud-Indonesische bevolking van gelijke geaardheid als de Soembaneesche. Men moet zich daarbij natuurlijk niet voorstellen, dat met de komst der Hindoe's zulke gebruiken opeens zouden zijn opgehouden; integendeel moet de bevolking er onder het geleidelijk voortdringen der nieuwe denkbeelden nog lang aan hebben vastgehouden, het langst uit den aard der zaak, waar de Hindoe-invloed zich het minst krachtig deed gelden, en speciaal in den Oosthoek valt die eerst betrekkelijk laat te bespeuren. Men kan dus zulke oudheden niet zonder meer prae-hindoesch noemen, wel ze toeschrijven aan de bevolking, die er reeds voor de komst der Hindoe's woonde.

Het zou zeker uitermate gevaarlijk zijn om de tegenwoordige Soembaneesche verschijnselen, die zich om die steenmonumenten voordoen, te gaan toepassen op het Java van den voortijd; toch heeft een beschrijving van de wijze, waarop de dolmen's opgericht worden[2]), ook nog wel waarde om ons een denkbeeld te vormen van hoe het vroeger was. Men stelt eerst de draagsteenen op, zet er een houten stelling met hellend vlak omheen, trekt daarlangs den deksteen naar boven, plaatst wiggen tusschen dien deksteen en de draagsteenen, breekt dan de stelling af, en slaat eindelijk langzaam de wiggen weg, zoodat de deksteen op de draagsteenen komt te liggen. Eerst daarna gaat men onder den dolmen het eigenlijke graf graven. Op Java zijn bij de lijken vooral veel kralen gevonden (van een in allerlei deelen van den Archipel en ook daarbuiten aangetroffen soort), maar ook steenen voorwerpen, o.a. een werktuig om graan te ontbolsteren, voorts koperen arm- en beenringen en ijzeren lanspunten of korte zwaarden. Het brons is vooral vertegenwoordigd in de losse vondsten van celten enz.; de afzonderlijk aangetroffen steenen werktuigen zijn, gelijk te verwachten was, neolithisch.

[1]) Inleiding I p. 121—126, met opgave van verdere litteratuur.

[2]) Kruyt, Tijdschr. Aardr. Gen. 38 (1921) p. 527. Vgl. 535 en 541.

Behalve doodkisten en dolmen's komen in den Oosthoek ook in de rots gehouwen grotten voor. Het zou niet moeilijk zijn een aantal plaatsen bijeen te zetten, waar die zelfde drie soorten van overblijfselen, afzonderlijk of gecombineerd, elders in den Archipel worden aangetroffen, doch zulk een opsomming in het algemeen heeft weinig nut. Liever vestigen wij onze aandacht op de rest van Java en op het andere groote gehindoeïseerde eiland, Sumatra. Van Java is opmerkelijk, dat de tot dusver besproken megalithen zich hoofdzakelijk beperken tot den Oosthoek [1]). Wat men daarentegen over ongeveer het geheele eiland vindt, zijn de in het hooggebergte aangelegde opeenvolgingen van terrassen, die waar ze het best en het meest ongerept bewaard gebleven zijn, worden gekenmerkt door steenhoopen met enkele rechtopstaande groote steenspitsen. Ook daarvan treft men de parallellen op allerlei niet gehindoeïseerde eilanden aan, en ook hier is het duidelijk, dat die terrassen tot diep in den Hindoe-tijd gebruikt en vereerd zijn gebleven; bij sommigen is dat trouwens nog tot den huidigen dag het geval. Terwijl nu, gelijk gezegd, dergelijke terrassen aan de gebergten van geheel Java eigen zijn, is het weder in één bepaald gedeelte, het Westen, dat ze in sterke mate voorzien zijn van de ruwe en dikwijls bijna vormlooze beeldjes, welke men oudtijds Pajajaranbeeldjes noemde (naar het gebied van het West-Javaansche rijk van dien naam, waar men er het eerst mee kennis had gemaakt), later als Polynesische beelden aanduidt (een naam, die in zijn algemeenheid veel beter is, mits men er maar geen tegenstelling tot Indonesisch in leest), en die men tegenwoordig geneigd is voor vooroudersbeeldjes te houden. De eigenlijke megalithen en de vooroudersbeeldjes komen niet, of zoo goed als niet, tezamen voor. Alleen in het Westen van Java zijn tot dusver ook de zoogenaamde prae-hindoesche inscripties gevonden, inkrassingen in rotswanden, met hier en daar summier weergegeven menschenfiguren.

Men zou dus ook op Java aan twee verschillende „volken" kunnen denken; doch de bevinding op Sumatra maakt het dan niet aanlokkelijk tusschen die beiden een scherpe grens te trekken. Daar toch vindt men al diezelfde dingen terug, maar ten deele in andere combinatie; zoo zijn er streken, waar zoowel steenen van ongeveer het type van den Javaanschen Oosthoek [2]) als „Polynesische" beeldjes aanwezig zijn (Tapanoeli, Palembang, Deli). Die beeldjes zijn er ook elders (Pad. Bovenlanden, Bataklanden, Benkoelen, Lampongs); de inscripties zijn aan den Boven-Kampar, de grotten aan de Oostkust vertegenwoordigd. De overblijfselen der twee „volken" loopen dus door elkaar, maar het merkwaardigste is, dat er dan toch ook nog een derde

---

[1]) Als een der zeer enkele voorbeelden van West-Java kan de als een ingestorte dolmen te beschouwen steenstapeling op den Goenoeng Goeliga in Buitenzorg gelden (Inv. no. 58).

[2]) Afbeeldingen uit Boven-Djambi zijn te vinden in Ned.-Indië Oud en Nieuw 7 (1922) p. 31, van Bali ibid. 13 (1929) p. 313—316. Voor steenmonumenten uit de Apo-Kajan in Borneo zie Oudh. Versl. 1929 p. 162—164.

geweest schijnt te zijn. De nog altijd raadselachtige oudheden uit de Pasëmahlanden [1]) vertoonen weer een geheel afwijkend beeld, wat te opmerkelijker is, omdat in die buurt ook nog varianten van de doodkisten en dolmen's liggen; het zijn groote, forsch gehouwen menschenfiguren met groote oogen, vooruitstekende kaken en dikke lippen, ook in hun uitrusting van kapvormige hoofdbedekking, over den schouder geslingerde tasch, pols- en beenbescherming, ons een volkomen nieuw type vertoonend; in veel gevallen rijden zij op of zijn in strijd met een olifant. Enkele beelden, met rechthoekige ruggestukken, kunnen een gebouw geschraagd hebben.

Vooralsnog staan wij hier voor een raadsel, waarbij men echter de onzekerheid toch wel eenigszins kan begrenzen. Het lijkt ons uitgesloten, dat deze kunst ook zelfs zijdelings onder Hindoe-invloed zou hebben gestaan en (gelijk geopperd is) uit het gehindoeïseerde Achter-Indië zou hebben kunnen komen. Daarentegen schijnen enkele trekken niet ongelijk aan wat men kan waarnemen in een latere, en sterk onder Indonesische inwerking gekomen faze der Javaansche kunst, waarover wij in Hoofdstuk XIII iets meer zullen zeggen. Dit zou dus leiden tot de veronderstelling van een niet-gehindoeïseerde bevolking van een deel van Sumatra, welke in relatie is gekomen met de megalithen-bouwers [2]), en waarschijnlijk ook zelf zulke monumenten gemaakt heeft, terwijl hun kunst en voorstellingswijze parallellen heeft met hetgeen later op Java als Indonesisch element aan den dag treedt. Hoewel het zeer goed mogelijk is, dat de lieden, die deze kunst voortbrachten, van elders gekomen zijn, moet zij onzes inziens toch in een zeker verband met de Indonesische kunst worden beschouwd. Mocht het eenmaal gelukken, de herkomst van deze menschen aan het licht te brengen — en het sterk geprononceerd karakter der voorstellingen geeft daarop eenige hoop —, dan zou ons dat wellicht ook wat wijzer maken omtrent hun verhouding tot de bouwers der megalithen.

Het bovenstaande moge, ook zonder dat er een duidelijke voorstelling uit te winnen was, de overtuiging hebben gevestigd, hoe vele en gecompliceerde verschijnselen nog op verklaring wachten. Wij keeren thans tot Java terug en besluiten ons overzicht van wat er is te onderkennen van den toestand vóór de Hindoe's, met de speciale aan dit onderwerp door Brandes gewijde studie [3]). Had Kern, zooals wij boven zagen, duidelijk gemaakt wat als algemeen erfdeel der Indonesiërs mocht worden gerekend, Brandes hield zich uitsluitend met Java bezig, en stelde zijn bekende „tien punten" op, waarin hij de ontwikkeling, door de Javanen bereikt vóór de Hindoe's kwamen, samenvat. Deze tien punten houden in, dat de Javanen kenden 1° de wajang,

---

[1]) Bekend gemaakt door Westenenk, Oudh. Versl. 1922 p. 31—37.

[2]) Ook Van Eerde, Jaarv. Afd. Volk. Kol. Inst. 1929 p. 24, legt dit verband.

[3]) Tijdschr. Bat. Gen. 32 (1889) p. 122 vlg.

2° de gamĕlan, 3° een eigen metriek, 4° het batikken, 5° de bewerking der metalen, 6° een muntstelsel, 7° betrekkelijk veel scheepvaartkunde, 8° astronomie, 9° den natten rijstbouw, en dat zij 10° een zeer geordenden staat van bestuur hadden, „welke zaken zij alle niet aan de Hindu's hebben ontleend".

Van deze punten komen een drietal overeen met hetgeen wij hierboven op het voetspoor van Kern reeds als gemeengoed van alle Indonesiërs aannamen; over punt 5, 7 en 8 behoeven wij dus niet verder te spreken, na nog slechts aangeteekend te hebben, dat, wat de metaalbewerking aangaat, Brandes in het bijzonder nog de kunst van het bewerken van geelkoper, blijkens het oude Javaansche woord (*masingyasingyan*) voor niet van de Hindoe's overgenomen houdt. Bezien wij nu de overige punten, dan springt in het oog, dat zij lang niet alle even belangrijk zijn, en lang niet alle op even goede gronden berusten.

Zoo kan reeds dadelijk punt 4, het batikken, van de lijst geschrapt worden. De motiveering, dat deze kunst iets echt Javaansch is, dat zij van veel school getuigt en dat nog nooit iemand beweerd heeft, dat de Javanen haar van de Hindoe's geleerd hebben, is al zeer poover, en inmiddels is vastgesteld kunnen worden, dat zij waarschijnlijk onjuist is. Sinds het groote werk van Rouffaer en Juynboll over de batik-kunst [1]) alle gegevens dienaangaande bij elkander gebracht heeft, mag worden aangenomen, dat in den Archipel het batikgebied essentieël Midden-Java plus Oost-Java is, en het op andere Indische eilanden niet voorkomt (behoudens enkele gevallen, waar het te verklaren is als uit Java geïmporteerd), doch dat de geheele Koromandel-kunst van Voor-Indië historisch en technisch het klassieke land van massa-productie en massa-uitvoer is geweest, gelijk wij sedert de Portugeezen met zekerheid weten, terwijl op Java zelf de berichten over het batikken als nijverheid zeer jong zijn en dit sinds het oudste bericht uit den tijd van de stichting van Majapahit tot in de negentiende eeuw een hofkunst gebleven is. Rouffaer acht het derhalve het meest aannemelijk, dat het batikken uit Zuid-Oost-Dekkan is overgebracht, bijvoorbeeld bij den opbloei van Oost-Java in de dagen van Airlangga, er sedert als uitheemsche kunst in de hoogere kringen is toegepast om eerst veel later te worden wat het nu is.

Wij mogen hier nog aan toevoegen, dat reeds zeer oude godenbeelden (lang vóór Airlangga) kleedpatronen doen zien, en hoewel natuurlijk niet zonder meer te ontkennen is, dat dit batikwerk zou zijn, is het toch duidelijk, dat die patronen heel anders zijn, dan de later toegepaste, en er dus in geen geval een tot de oudste tijden teruggaande traditie is; het stel versierde kleeren onder de eergeschenken der oude oorkonden wordt niet nader omschreven. In den

[1]) De Batik-kunst in Ned.-Indië en haar geschiedenis, 1914. Zie voor een tegengestelde meening Loebèr, Textiele versieringen in Ned.-Indië, 1914. Rijke illustraties geeft nog Jasper en Pirngadie, De inlandsche kunstnijverheid in Ned.-Indië, III, 1916; een samenvatting van het probleem Rouffaer's artikel „Batikken" in de Enc. v. Ned.-Indië, 2e dr., I, 1917, p. 192—203.

loop der Hindoe-Javaansche eeuwen kan een verandering zijn ingetreden, doordat in de hofkringen Javaansche batikkunst ontstond als navolging van de Voor-Indische, hetzij dan dat de aldus vervaardigde kleeding in de plaats trad van geimporteerde batikan's, hetzij van wat wij gemakshalve Indonesische kleeding zullen noemen. In elk geval is lang *na* den aanvang der Hindoe-kolonisatie dat „echt-Javaansche" batikwerk gekomen, waarin wij te zien hebben de typische javaniseering van een oorspronkelijk uit Voor-Indië afkomstig procédé [1]).

Met het hier waargenomene dienen wij ons voordeel te doen bij de beschouwing van punt 1 en 2, wajang en gamĕlan, die op dezelfde wijze en eigenlijk op dezelfde gronden als vroeger het batikken, doorgaan voor oorspronkelijk Indonesisch. Alleen weten wij hier althans met meer zekerheid het bestaan van de wajang in den Hindoe-Javaanschen tijd door een daaraan ontleende vergelijking in de Arjunawiwāha (str. 59), dat wil dus zeggen tijdens Airlangga. Daaruit blijkt tevens de onjuistheid der traditie, die de uitvinding van de wajang tijdens de rijken van Kaḍiri en Janggala, dus na Airlangga, stelt. Het Javaansch karakter van de wajang, in den zin van on-Hindoesch, wordt door Brandes bewezen geacht met het feit, dat de termini technici Javaansch en niet Sanskrit zijn, „zoodat van overname van de Hindu's, die trouwens een geheel ander theater hadden, geen sprake kan zijn, al wil nu het geval dat de belangrijkste wayang-soort (de wayang purwa) bepaaldelijk onderwerpen behandelt die van Hindu oorsprong zijn".

Ziedaar bekende klanken: het echt-Javaansche, en het niet-voorkomen bij de Hindoe's. Is voor dat echt-Javaansche de benaming der technische termen een voldoend bewijs? De ondervinding met het batikken geeft recht, die vraag ontkennend te beantwoorden; ook bij het batikken immers zijn al deze termen Javaansch. Men kan trouwens nog bij heden ten dage ingevoerde, voor den Javaan geheel nieuwe producten van Europeesche industrie, in een ommezien een zuiver inlandsche benaming in zwang zien komen, hetgeen ons zal weerhouden om uit Javaansche namen de oorspronkelijkheid van de benoemde zaak te concludeeren. Nu is voorts gebleken, dat de meening als zouden de Hindoe's geen schimmentooneel hebben gehad, op een dwaling berust; hoewel onze kennis van het oude Voor-Indische chāyā-nāṭaka nog gering is, is het bestaan daarvan aan geen twijfel meer onderhevig [2]). Neemt men daarbij nog

[1]) Intusschen heeft Van Nouhuys in Ned.-Indië Oud en Nieuw 10 (1925) p. 111—122 de aandacht gevestigd op een eigen, inheemsche was-batik van Midden-Celebes, welke, gecombineerd met gegevens van Mindanao en de Soenda-landen, wellicht toch op het bestaan eener Indonesische, niet-Voor-Indische batikkunst zou kunnen wijzen. Het is echter nog niet gebleken, dat deze vondst ons moet noodzaken Rouffaer's conclusie te herzien.

[2]) Pischel, Das indische Schattenpiel, Sitzungsber. K. Preusz. Akad. d. Wiss. 1906, p. 482—502. Dat de wajang beber zou afstammen van de Indische yamāpaṭa is de meening van Coomaraswamy, History of Indian and Indonesian art (1927) p. 89. Voor Ceilon zie J. R. A. S. 1930 p. 627.

in aanmerking, dat de wajang buiten Java en Bali op geen der andere Indonesische eilanden wordt aangetroffen, dat de bovenbedoelde passage in de Arjunawiwāha bepaaldelijk de wajang pūrwa betreft, en dat juist deze wajangsoort uitsluitend met Voor-Indische (aan het Mahābhārata ontleende) stof werkt, dan kan men zich toch moeilijk onttrekken aan de overtuiging, dat het willekeur zou zijn, hier het Hindoe-element a priori uit te schakelen.

Weliswaar wordt nu vaak aangevoerd, dat de wajang in zijn godsdienstige en ritueele beteekenis ten nauwste samenhangt met de vooroudervereering en de schimmen niet anders zijn dan de vergeestelijkte voorvaderen, en dit wordt dan een argument voor het prae-hindoesch karakter van de wajang. Onzes inziens bestaat daarbij een zeker misverstand. Dat de wajang voor het gevoel van den Javaan met het meest typische van eigen wezen, en daarmede met zijn animistisch verleden is saamgeweven, behoeft niet ontkend te worden. De vooroudervereering is, ook blijkens gegevens van de niet-gehindoeïseerde eilanden, als oorspronkelijk te beschouwen; dat zij met een ritus gepaard ging ligt voor de hand; dat die ritus schimmentooneel zou zijn geweest is onbewezen, maar denkbaar, ook al weet niemand, hoe dat tooneel er heeft uitgezien. Immers, zoodra wij met de wajang kennis maken, blijken die schim-voorouders te zijn gehindoeïseerd tot Mahābhārata-helden. Nu kan men zich wat de wajang aangaat een soortgelijken gang van zaken als bij het batikken voorstellen: het Hindoesche schimmentooneel, eerst in de hofkringen vertoond, dringt gaandeweg tot het volk door, zich daarbij aanpassend aan bestaand, eenigermate er op gelijkend, ritueel, en krijgt zoodoende, met behoud van de stof, dat typisch-Javaansche uiterlijk, en, in het gevoel der Javanen zelf, de samenhang met de voorouders, die het tot de vervulling eener levensbehoefte (ook al om het magisch karakter van het oude ritueel) en een essentieel bestanddeel van het Javanisme maakt. Men kan het ook zoo formuleeren: een prae-hindoesch voorouder-ritueel, waarbij wellicht poppen of schimmen gebruikt werden, maar waarvan ons geen enkele bijzonderheid bekend is, maakte na de komst der Hindoe-beschaving wat de stof van het voorgestelde betreft, een hindoeïseeringsproces door in zóó sterke mate, dat de oorspronkelijke toestand onkenbaar is geworden. In beide redeneeringen past de conclusie: de wajang, d.w.z. wat de Javaan van thans als wajang kent, is een Hindoe-Javaansche schepping [1]).

De gamĕlan, onafscheidelijk met de wajang verbonden, deelt in de op laatstgenoemde betrekking hebbende bewijsvoering; ook hier zijn de termen

---

[1]) Over de wajang zie men vooral Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel, 1897, verder Kats, Het Javaansche tooneel I (Wajang poerwa), 1923, Jacob, Geschichte des Schattentheaters (1925) en Bezemer in Kol. Tijdschr. 17 (1928) p. 353—371. Voor Chineesche afkomst dezer schimmen plein Goslings, Ind. Gids 1926; dit was ook de meening van Van der Tuuk, die eveneens den natten rijstbouw (zie beneden) van Chineeschen oorsprong achtte.

in hoofdzaak Javaansch en bovendien maakt het den indruk (volgens Brandes) van een tot een hoogtepunt geraakte muziek, waarvan de meesterstukken bewaard zijn gebleven onder verdwijning van het minder fraaie, en ook dit verschijnsel wijst op hoogen ouderdom. Indien (wat wij betwijfelen) zulk een opvatting van de muziek juist is, zou er dan, vragen wij, eenige reden zijn om dat hoogtepunt vóór de komst der Hindoe's te leggen? Bij feestelijkheden in de Midden-Javaansche oorkonden wordt een enkele maal de muziek vermeld [1]); wat de daarbij gebezigde woorden precies beteekenen, weten wij niet, maar wel zien wij, dat zij geheel anders luiden, dan op de oudste bereikbare plaatsen de samenstellende deelen van de gamĕlan heeten [2]). Ook indien het vermoeden, dat een Barabuḍur-relief een voorstelling van een zeer oude gamĕlan-combinatie zou geven [3]), niet houdbaar blijkt, moet men op grond van het bovenstaande een wijziging in de samenstelling van het orkest in den loop der Hindoe-Javaansche periode aannemen: m.a.w. de gamĕlan, zooals die thans in gebruik is of liever (want er is ook in latere tijden gewijzigd) de gamĕlan, waarop de tegenwoordige rechtstreeks teruggaat, zal binnen de Hindoe-Javaansche maatschappij tot stand gekomen zijn. Het spreekt vanzelf, dat over wajang en gamĕlan nog een nauwkeurig onderzoek noodig is, voor er sprake kan zijn van een definitief oordeel [4]), doch het gaat onzes inziens niet langer aan deze beide zonder verder bewijs aan de vóór-Hindoesche Javanen toe te schrijven.

Van veel minder belang dan de zooeven besproken punten zijn no. 3 en 6 van het lijstje, en de bewijsvoering bij Brandes is daarenboven zeer voorzichtig, ten deele zelfs aarzelend, gesteld. Inzake de metriek moet hij zelf erkennen, van een eventueele eigen metriek der Javanen geen oudere sporen te hebben kunnen vinden dan in de oudste kidung's, welke blijkens de taal posterieur zijn aan de (in Hindoe-maat gedichte) kakawin's; hij meent echter de ontwikkeling der echt-Javaansche maten (tĕmbang tĕngahan, macapat) niet te kunnen verklaren uit Hindoe-invloed, daar dan een slaafsche navolging verwacht had mogen worden; daarenboven blijken de Hindoe-maten voor Voor-Indische stof, de Javaansche voor inheemsche onderwerpen gebezigd te zijn. De kracht van dit laatste argument wordt weder teniet gedaan door de erop volgende mededeeling, dat dit laatste ook in jongere *taal* geschiedt, m. a. w. het behoeft volstrekt niet aan het onderwerp te liggen, maar kan een eenvoudige

---

1) Bv. K.O. I, plaat 3, r. 12.

2) Wṛttasañcaya 93 en Bhāratayuddha 664: tuḍung(an) = fluit, saluṇding = gĕnder, en (alleen op de laatste plaats) kamanak = bekkens.

3) Barabuḍur, 1920, p. 706. Vgl. voor Zuid-Indië J.R.A.S. 1924 p. 233.

4) Over de gamĕlan zie men nader Kunst en Kunst-van Wely, De toonkunst van Bali (1925) p. 69—72 en p. 142—177, en over de muziekinstrumenten in het algemeen, Kunst (en Dr. R. Goris), Hindoe-Javaansche muziekinstrumenten (1927), en Tijdschr. Bat. Gen. 68 (1929) p. 347—356.

kwestie van tijdsorde zijn. Nu is het een feit, dat in veel opzichten in de Javaansche cultuurgeschiedenis een oorspronkelijk eigen bezit door den sterken Hindoe-invloed op den achtergrond wordt gedrongen en zich eerst later, bij het verzwakken van dien invloed, weer vermag te laten gelden. Daarnevens vormt de nauwe samenhang van Javaansche metriek en phonetiek een gewichtig argument voor den hoogen ouderdom der maten [1]). Aan den anderen kant zijn echter ook wel pogingen ondernomen om de Javaansche maten te verklaren als in origine samenhangend met de Hindoesche, doch daarvan onderscheiden door sterke inheemsche eigenaardigheden. Tot bepaalde resultaten hebben ze nog niet geleid.

Het eigen muntstelsel der voor-Hindoesche Javanen zou worden vertegenwoordigd door een typischen muntvorm, alleen op Midden-Java aangetroffen, en te vergelijken met het uiteinde van een pijp lak, waarop zich het stempel bevindt [2]). Daarnaast vindt men dan op geheel Java de zilveren zoogenaamde mā-muntjes, waarop de Nāgarī-letter *mā* de Voor-Indische afkomst bewijst, en aangezien enkele van de lakpijp-munten letters in Oud-Javaansch schrift, jonger dan het (Prae-) Nāgarī, vertoonen, acht Brandes het aannemelijk, dat deze oorspronkelijk Javaansche muntsoort onder den invloed van het Nāgarī een wijziging zou hebben ondergaan. Ook wanneer men het (gelijk schrijver dezes) een dwaling acht, dat het teeken op de zoogenaamde mā-muntjes de Nāgarī *mā* zou zijn — de muntjes dragen dien naam dan wel zeer ten onrechte — mag men niet betwijfelen, dat de muntjes in kwestie van huis uit Hindoesch zijn; dat kan ook reeds blijken uit het stempel aan de keerzijde. Dat daartegenover de lakpijp-munten oorspronkelijk-Javaansch zouden zijn, wordt onwaarschijnlijk gemaakt door de omstandigheid, dat de letters op enkele ervan Oud-Javaansch schrift zijn en niet het in tijdsorde op Java daaraan voorafgaande Pallawa-schrift. In dat laatste geval had men misschien kunnen denken, dat het bestaande Javaansche munttype na kennismaking met de Hindoebeschaving was gestempeld met de juist overgenomen Hindoe-letter, en gaandeweg had plaats gemaakt voor het Voor-Indische munttype zelf; nu echter zien wij de Pallawa-letter in het geheel niet en zouden wij dus moeten gelooven, vooreerst dat alle exemplaren uit den tijd tusschen de invoering van de Hindoe-cultuur en het ontstaan van het Oud-Javaansche schrift verloren zijn gegaan, en ten tweede, dat gedurende al die eeuwen de ouderwetsche muntsoort in zwang was gebleven en hoewel men reeds lang de Voor-Indische gebruikte, toch die oorspronkelijk-Javaansche nog steeds werd aangemunt. Dit alles lijkt ons niet bijster waarschijnlijk. Zonder dus aangaande de punten 3 en 6 zekerheid te kunnen geven, zouden wij het laatste veiligheidshalve toch liefst van de lijst schrappen.

[1]) Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 67—69.

[2]) Afbeeldingen bij Millies, Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel indien et de la Péninsule malaise, 1871, pl. 1.

Zoo resten ons dus nog twee punten, en dat zijn zeker niet de minst zwaarwichtige. Houden wij ons in de eerste plaats bezig met den natten rijstbouw. Ook hier berust Brandes' bewijsvoering op de Javaansche taal der technische termen; de Javaan heeft zijn irrigatie-systeem blijkens de inscripties reeds in ouden tijd (Hindoe-tijd dan) gekend, en indien hij het van de Hindoe's had geleerd, zouden bij al die aanduidingen van waterleidingen, sluizen, valletjes, overlaten, waterbelasting, waterverdeeling, spruitjes en wat dies meer zij, toch althans ettelijke benoemd zijn met de benamingen, bij zijn leermeesters gebruikelijk.

Dat opzichzelf beschouwd de Javaansche technische termen niet voldoende bewijs vormen voor de oorspronkelijkheid van het daardoor benoemde, bleek hierboven reeds duidelijk, maar daardoor is de conclusie nog niet zonder meer te verwerpen, want de zaak staat hier anders. In het geval van het batikken kwamen die termen pas voor aan het eind van den Hindoe-Javaanschen tijd, bij wajang en gamĕlan in de elfde eeuw, d.w.z. in een periode, toen een krachtige verschuiving der cultuur in Javaansche richting haar beslag kreeg. Bij de irrigatie daarentegen zijn de bedoelde inscripties belangrijk ouder, en brengt de vroegste ons zelfs tot in de negende eeuw, toen de maatschappij een veel meer Hindoesch stempel droeg; daardoor mag aan de Javaansche namen een bewijskracht worden toegekend, die ze later missen. Het dient echter erkend, dat de negende eeuw altijd nog eenige eeuwen van de komst der eerste Hindoe's afligt, en er in dien tusschentijd veel gebeurd kan zijn wat betreft de verinlandsching van een uit Voor-Indië geïmporteerd gebruik. Er is echter nog iets anders. In alle genoemde gevallen bestond de mogelijkheid (en onzes inziens zelfs de hooge waarschijnlijkheid) van een tot stand komen van het gebruik in kwestie *gedurende* den Hindoe-Javaanschen tijd. Dit nu is voor den natten rijstbouw uitgesloten. De Hindoe's kenden de kunstmatige bevloeiïng; òf ze hebben die op Java ingevoerd, òf ze hebben daar reeds aanwezig gevonden, wat ze zelf ook hadden. Waar men voor zulk een keuze gesteld wordt, kan dunkt ons de on-Hindoesche terminologie in een overigens zeer Hindoesch getinte maatschappij de voorkeur doen schenken aan de tweede der mogelijkheden. Wat wij van andere Indonesische eilanden merken, verzet zich daar niet tegen; met name de hoog-ontwikkelde rijstbouw op de niet-gehindoeïseerde Philippijnen is een argument van beteekenis [1]).

Voor den geordenden staat van bestuur wordt aangevoerd, dat zonder deze het systeem van den natten rijstbouw niet wel denkbaar is, en hoewel men daartoe ten slotte geen hooge of fijne beschaving noodig heeft, is het duidelijk, dat inderdaad een zekere organisatie in gemeenschappen met nauwkeurig ge-

---

1) Zie voor den rijstbouw nog Lekkerkerker in Kol. Tijdschr. 16 (1927) p. 607 sq. en Med. Ned. Java-Inst. 5 (1929) p. 1—13. Ook deze ontkent invloed van beteekenis, door de Hindoe's op het landbouwbedrijf van Java uitgeoefend.

regelde verplichtingen en rechten noodzakelijk is, en men in verband daarmede zeker ook een politieke organisatie mag veronderstellen. In overeenstemming daarmee treft men volgens Brandes in de oude oorkonden Javaansche staatsinrichting, Javaansche titels, Javaansche handelingen aan. Ook hier meenen wij het argument in dezen vorm niet te mogen aanvaarden — wat hier Javaansch heet is stellig niet-Hindoesch, maar kan zeer wel *in* den Hindoe-Javaanschen tijd op Java zijn ontstaan uit samenvoeging van Indische en Indonesische bestanddeelen — doch de conclusie op ietwat anderen grond te kunnen aannemen. Bij die oudste inscripties is er een enkele in het Sanskrit, en deze geeft titels van hoogwaardigheidsbekleeders, die zuiver Indonesisch zijn. Van tweeën één: òf dit zijn overblijfsels van oud-Indonesische functies in de Hindoe-Javaansche maatschappij, òf het zijn de eerste sporen van de geleidelijke verinlandsching van wat als Hindoesch was geïmporteerd. Tegen het laatste pleiten twee zaken: men zou, ook al was gaandeweg een inlandsche benaming gebruikelijk geworden, toch in de Sanskrit-verzen der inscriptie het nu eenmaal bestaande Sanskrit aequivalent genomen hebben, en vooral de namen in kwestie komen in latere inscripties, als de javaniseering toeneemt, niet meer voor. Ze zijn dan verdwenen, en waren dus werkelijk de rudimenten, door geen Sanskrit aequivalent gedekt, van oud-Indonesische waardigheden, waardigheden die slechts passen in een geordenden staat van bestuur.

Wij herhalen: men behoeft zich daarbij volstrekt niet een bijzondere beschaving voor te stellen, die als gelijke tegenover die der Hindoe's zou kunnen staan. Te midden van wilden echter kwamen die laatsten zeker niet. Wij denken ons dus de zittende bevolking op dat oogenblik als eenigermate staatkundig georganiseerd, den natten rijstbouw met het daaraan verbonden ingewikkeld irrigatie-systeem toepassend, kennnis bezittend van zeevaart en sterren, de metalen bewerkend, brons, koper, ijzer en goud, en waarschijnlijk beschikkend over het tamme rund. Over een deel van Java werden de dooden bijgezet in megalithen van doodkist- en dolmen-vorm; overal over het eiland waren in het hooggebergte terrassen aangelegd of uitgekapt als plaatsen van vereering, waarschijnlijk in het bijzonder voorouderverereering, waarbij steenhoopen met opstaande spitsen, en ruwe beeldjes een rol speelden. Voor het overige mag men zich van de geestesgesteldheid dezer lieden eenigszins een denkbeeld vormen naar wat de ethnologie als algemeen Indonesisch uitwijst [1]); de oude bronnen echter zwijgen dienaangaande. Sumatra moet over het algemeen trekken van groote verwantschap met Java hebben vertoond, hoewel er ook sporen van weder andere combinaties en van geheel on-Javaansche overblijfselen te vinden zijn.

Het oudste gegeven omtrent eenige relatie tusschen Voor-Indië en den

[1]) Een naar het ons voorkomt geslaagde poging om op grond van zulke algemeene gegevens een denkbeeld te vormen van de primitieve toestanden op Java, is neergelegd in de eerste hoofdstukken van W. Fruin-Mees, Geschiedenis van Java I² (1922).

Archipel is, voorzoover de vroegste bronnen zich laten dateeren, vervat in de op p. 32 genoemde Periplous tès Erythras thalassès, een geschrift over handel en scheepvaart op en in het Oosten [1]), hetwelk, hoewel de dateering niet zeker is, waarschijnlijk in ongeveer 70—71 n. C. gesteld kan worden [2]), en op zijn vroegst van 60, op zijn laatst van 105 kan zijn. Op Voor-Indië blijkt uit het Westen levendige handel te bestaan [3]), waarbij voor de Helleensche, d. i. in hoofdzaak Egyptische, schepen vooral drie groote havens aan de Westkust in aanmerking komen, Barygaza (§ 41, het Indische Bharukaccha, tegenwoordig Broach, dus aan de golf van Cambay nabij Gujerat) in het Noorden, en twee aan de Zuidpunt, Mouziris (§ 54, d. i. Muyirikoṭṭa, tegenwoordig als havenstad Kranganur in Kochin) en Nelkynda (§ 55, nabij Koṭṭāyam, aan den mond der Bakare, d. i. wel Porakād, door de Portugeezen nog als Porcai aangetroffen), beiden ook aan Plinius bekend [4]). De rechtstreeksche handel op het Westen eindigt daar klaarblijkelijk, doch het belang van de twee Zuidelijke havens is ongetwijfeld, behalve in hun achterland, gelegen in de verdere inlandsche scheepvaart op het Oosten, want voorbij de golf van Manar liggen nog weer drie handelshavens, Kamara, Podoukè en Sopatma (§ 60, herkend wat de beide eerste aangaat in Kaweripaṭṭanam of Kārikāl, en Puḍucheri, d.i. Pondicherry, terwijl de ligging van de laatste haven nog niet bevredigend is vastgesteld) en van deze drie wordt uitdrukkelijk geconstateerd, dat er vooreerst „de dingen, die uit Egypte komen" worden ingevoerd, en verder dat zij handel drijven op een land, dat Chrysè genoemd wordt en op het gebied aan de monden van den Ganges. De ligging van Chrysè is voor den auteur zeer vaag; hij denkt het zich als een eiland in de zee vóór den Gangesmond, voortreffelijke schildpad opleverend, en het uiterste Oosten der bewoonde wereld uitmakend (§ 63), maar even eerder is Chrysè het alleruiterste Oostelijke vasteland, eveneens in de buurt van den Ganges. Verder Oostelijk kan men dus niet komen, doch wel naar het Noorden gaan, waar men onder meer bij de Thinai terecht komt.

De voorstelling is dus wel, dat de Ganges naar het verste Oosten doorstroomt, en in die buurt een Goudland of Goudeiland, of beiden, liggen. De auteur heeft die berichten natuurlijk van Indische zegslieden, en waar wij nu,

1) Over dezen handel in het algemeen zie Warmington, The commerce between the Roman empire and India (1928).

2) Wij volgen hierbij Kennedy in J. R. A. S. 1916 p. 835—837 en 1928 p. 106—114. Afwijkende dateeringen worden opgesomd door Van Eerde in Tijdschr. Aard. Gen. 45 (1928) p. 581; men kan dan ook verdere bijzonderheden over het handelsverkeer vinden.

3) Dit is een gevolg van Nero's Oostersche politiek, die den rechtstreekschen handel op Indië bevorderde, met uitschakeling van de Arabieren. Zie Kornemann in Janus 1 (1921) p. 55 sqq.

4) Naturalis Historia VI, 23 § 104 sq. Op de verschillende identificaties gaan wij hier natuurlijk niet in; men zie dienaangaande de op p. 32 geciteerde editie-Fabricius en commentaar van Schoff, benevens het artikel van Hornell (p. 39).

zooals zal blijken, ook in Indische bronnen met een Goudland en een Goudeiland zullen kennismaken, het eerste in Achter-Indië (Birma), het tweede in den Archipel gelocaliseerd, is het niet te gewaagd uit het bericht van den Periplous de gevolgtrekking te maken, dat er in het midden der eerste eeuw handelsbetrekkingen tusschen de Zuid-Indische havens en die Goudlanden van het verste Oosten bestonden, in elk geval die landen aan de Voor-Indische zeevaarders bekend waren [1]). Dat daarin opzichzelf nog geen bewijs voor kolonisatie opgesloten ligt, spreekt vanzelf. Wij vestigen onze aandacht in het bijzonder op de omstandigheid, dat het juist die Zuidelijke Indische havens zijn, welke voor het verkeer genoemd worden. In verband met latere gegevens zijn nog een paar andere punten van belang, dat Barygaza, het groote handelscentrum van het Noorden nabij Gujerat, toen reeds, naast den Griekschen en Indischen [2]) handel, rechtstreeks met Arabië in betrekking stond en die betrekkingen ten deele op Arabische schepen werden onderhouden (§ 21 en 27) en voorts dat Ceilon slechts zeer terloops wordt genoemd; het was dus waarschijnlijk nog niet het belangrijke handelsstation, dat het eenige eeuwen later is geworden [3]), wellicht naar aanleiding van de ontwikkeling van den handel op China sinds de vierde eeuw.

Naast deze eenigszins vage mogelijkheid van verkeer tusschen Voor-Indië en den Archipel in de eerste eeuw onzer jaartelling kunnen wij misschien een nog ouder bericht van relatie met China stellen. In een door Pelliot aan het licht gebrachte passage [4]) uit de Ts'ien-han-shu (annalen der Han-dynastie; 206 v. C.—24 n. C.) is sprake van scheepvaart uit Zuid-China naar de landen Tuyüan, Yi-lu-mo, Chan-li, Fu-kan-tu-lu en Huang-tche. Deze groote, volkrijke eilanden leveren sinds Keizer Wu (140—86 v. C.) tribuut, er komen vooral paarlen en kostbare steenen vandaan, die de bevolking van elders gaat halen; die bevolking, wier gewoonten gelijken op die van Hai-nan, voert naast dezen handel een zeerooversbestaan. Keizer Wang Mang (1—6 n. C.) heeft aan Huang-tche geschenken gezonden en een levenden rhinoceros teruggevraagd. Sinds het bekend worden van deze passage heeft men op verschillende plaatsen de genoemde landen meenen terug te vinden, en zoo in Huang-tche zoowel in Abessynië als op het Maleische Schiereiland en te Kāñcī in Zuidelijk Voor-Indië gelocaliseerd [5]). Van Eerde oppert de veronderstelling, dat het in Atjèh moet

---

[1]) Schildpad is een belangrijk handelsartikel in den Archipel gebleven; zie Rouffaer en IJzerman, De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië II (1925) p. 221.

[2]) Ook de landweg dwars door Indië mondde hier uit; Fleet J. R. A. S. 1901 p. 537 sqq.

[3]) Bv. bij Cosmas Indicopleustes, die in 547 op grond van vroegere ondervindingen als koopman schreef (ed. Winstedt 1909).

[4]) In T'oung Pao 13 (1912) p. 457—460.

[5]) V.g.l. Ferrand in J. as. 11 : 13 (1919) p. 451—455 en 11 : 14 (1919) p. 45—50, en Van Eerde (zie volgende noot) p. 590.

worden gezocht [1]), zoowel op grond van dat Indonesische vorstengeschenk, de rhinoceros, als van den tusschenhandel in paarlen en edelsteenen (ook de overeenkomst met Hai-nan klopt hier beter dan in Abessynië). Zich bij deze opvatting aansluitend heeft Lamster de vermoedelijke route van den Chineeschen handel in deze tijden in verband met de moessonwinden gereconstrueerd [2]): eerst langs de Achter-Indische kust, dan, met oversteking van het Maleische Schiereiland, naar de Noord- en Noordwest-kust van Sumatra, vervolgens Sumatra's Oostkust, de Noordkust van Java en de Kleine Soenda-eilanden en dan terug langs den Zuidkant van Celebes en Borneo. Het spreekt vanzelf, dat wij hier uitsluitend met mogelijkheden te doen hebben, die nog op bevestiging wachten.

Keeren wij nu terug naar de berichten uit het Westen, volgende op den Periplous, dan zien wij dat in de tweede eeuw Dionysius Periegetes het bericht over het Goudeiland in het uiterste Oosten ook nog blijkt te kennen, zonder er iets nieuws over te geven [3]); doch in dienzelfden tijd is het Claudius Ptolemaeus [4]), die ons anders en nauwkeuriger over de geografische gesteldheid in die verre streken inlicht. Ook zijn gegevens komen natuurlijk uit de tweede hand; uit den aard der zaak stammen zij op zijn laatst uit den tijd, dat hij zijn werk schreef, d.w.z. uiterlijk in 165 onder Marcus Aurelius, maar waarschijnlijk vroeger; ook elders en in geheel ander verband hebben wij meenen te mogen constateeren, dat Ptolemaeus van veel oudere bronnen gebruik maakt [5]).

Nadat Ptolemaeus in zijn zevende boek, cap. 2 § 17, heeft gesproken van het (Achter-Indische) Zilverland, Argyrè Chora, en Goudland, Chrysè Chora, is hij in § 25 genaderd tot de steden van het Gouden Schiereiland, Chrysè Chersonèsos, waarmede, naar algemeen wordt aangenomen, slechts het Maleische Schiereiland bedoeld kan zijn. Dan volgt een opgave der eilanden, waarbij in de eerste plaats aan Andamanen en Nicobaren gedacht moet worden. Naar de namen te oordeelen, zijn wij in § 28 in den Archipel, met de „vijf Barousai, waarin naar men zegt de inwoners menscheneters zijn"; vervolgens komen de „drie Sabadeibai-eilanden van menscheneters". Eindelijk vermeldt § 29 „het eiland Iabadiou, hetgeen betekent Gerst-eiland; men zegt dat dit zeer vruchtbaar is en verder zeer veel goud oplevert en dat het een hoofdstad heeft, genaamd Argyrè (Zilverstad), aan het Westelijk uiteinde". In het achtste boek, cap. 27, § 10 wordt dan nader de ligging van Argyrè, de hoofdstad op het eiland Iabadiou, aangegeven (Westpunt 167° O. L., 8° 30′ Z. B.; Oostpunt

---

1) Tijdschr. Aardr. Gen. 45 (1928) p. 589—592.

2) Ibid. p. 991—998.

3) Georgr. Graec. Min. ed Müller, II (1861) p. 102 sqq. Eerst daarna wordt Ceilon bereikt.

4) Zie hierboven, p. 32. Over deze en andere berichten handelt Kern, V.G. V. p. 303—314 (artikel uit 1869).

5) De populis germanis (1908) p. 27—35.

169° bij 8° 10′) en onder meer medegedeeld, dat de zon er tweemaal 's jaars in het zenith staat. Op nameting van de bij Ptolemaeus opgegeven getallen kan men niet afgaan, en zeker niet op grond van gebleken fouten de mededeeling op zichzelf verwerpen, want vooreerst kunnen de cijfers van waarnemingen door anderen hemzelf verkeerd in handen geraakt zijn en voorts hebben in de handschriften tallooze afschrijvers gelegenheid gehad fouten te maken en te vermeerderen.

Wat ons het eerste treft is de oudste vermelding van den naam Java, die natuurlijk zit in dat Iabadiou, Gersteiland. De naamsverklaring is juist: inderdaad beteekent *yawa* in het Sanskrit gerst, terwijl *diou* het Prākrit *diwu* is, dat aan een Sanskrit *dwīpa* beantwoordt; het bedoelde eiland heet dus in laatstgenoemde taal: Yawadwīpa.

Welk eiland is daarmede nu gemeend? Als men van de daaraan verbonden kwesties niets afweet, is men geneigd, alleen op den naam afgaand, te zeggen: Java, doch, als men nagaat, dat voor de naar den Archipel komende Indiërs Sumatra het eerste groote land was, dat zij bereikten en dat ook reeds vroegtijdig gekoloniseerd moet zijn geweest, ligt het niet minder voor de hand, te denken aan Sumatra, dat zeker eerder en beter dan Java bekend was. Dit klemt te meer, waar in later bronnen een verwarring en verwisseling tusschen de namen van beide eilanden blijkt, en Sumatra, of een deel daarvan, dan J̌awa [1]) wordt genoemd.

Om aan te toonen, dat ook bij Ptolemaeus Iabadiou Sumatra en niet Java is, heeft men zich vooral op het feit beroepen, dat er weinig of geen goud wordt aangetroffen, in tegenstelling tot Sumatra, dat wij later Suwarṇadwīpa, Goudeiland, zullen zien noemen en waar ook thans nog goud gewonnen wordt [2]). Dit argument behoeft niet zoo zwaar te wegen, als op het eerste gezicht schijnt: in een achtste-eeuwsche inscriptie, op Java zelf gevonden, wordt dit land Yawadwīpa genoemd en geprezen om zijn goudrijkdom. Nu kan men wel trachten te bewijzen, dat dit onjuist was en dat goud er in werkelijkheid niet was [3]), het blijft vaststaan, dat Java, terecht of ten onrechte, doorging voor een land met veel goud, en dan is er ook niets tegen de veronderstelling, dat diezelfde reputatie tot Ptolemaeus of diens zegsman is doorgedrongen.

De mededeeling van de beteekenis van Iabadiou als Gersteiland brengt ons ook niet verder, want hoewel het juist is, dat yawa gerst beteekent, dit gewas is noch op Java noch op Sumatra inheemsch! Men heeft zich echter uit deze

---

1) Teneinde verwarring te voorkomen, bezigen wij in dit deel van ons betoog het teeken J̌ voor den elders in Sanskrit en Oud-Javaansche woorden met j weergegeven palataal (dzj).

2) Dit is vooral een argument van Ferrand, J. as. 11 : 19 (1922) p. 175 sqq.

3) Aldus de meening van Verbeek en Fennema, Geologische beschrijving van Java en Madoera II (1896) p. 996 sqq. Daartegenover betoogt Hövig in De Ingenieur, 1928, M. p. 79—85, dat Java wel degelijk een goudland was en is.

moeilijkheid gered door er op te wijzen, dat yawa ook voor de wél voorkomende gierst (panicum italicum) wordt gebruikt [1]) en dat men het in de woordenboeken zelfs voor graan in het algemeen, het meel opleverende korrelgewas zonder meer, vindt opgegeven; onder die definitie valt ook de rijst en zoo zou dit Graaneiland eigenlijk het Rijsteiland voorstellen [2]). De vraag, waarom de naamgevers, als zij speciaal de rijst bedoelden, niet een gewoon woord voor rijst genomen hebben, blijft dan natuurlijk onbeantwoord, en het is wel het meest aannemelijk, dat inderdaad Giersteiland is bedoeld [3]). Voor de oplossing van de kwestie Java of Sumatra is deze naamsverklaring van geen belang.

Raadplegen wij even de jongere bronnen, dan zien wij, dat op de zooeven bedoelde achtste-eeuwsche oorkonde Yawadwīpa buiten twijfel Java is, en dat, voorzoover wij kunnen nagaan, de verwarring *niet* ligt aan den naam Yawa, die nooit voor Sumatra wordt gebruikt, doch slechts aan J̌awa, hetwelk op beide eilanden wordt toegepast, en misschien een soort algemeene benaming voor de Indonesiërs kan zijn geweest [4]). Twijfelachtige gevallen terzijde latend, is voorts onze bevinding, dat pas sinds het eind der tiende eeuw J̌awa en Yawa door elkaar voor het eiland Java worden gebezigd, terwijl daarvóór, bepaaldelijk sinds de negende eeuw, de plaatsen over J̌awa, die een identificatie toelaten, op Sumatra blijken te slaan, of althans een deel daarvan, met centrum ter Oostkust in Palembang. Zou het nu zoo ongerijmd zijn de verwarring voor secundair te houden, en aan te nemen, niet dat men dadelijk begonnen is die twee eilanden door elkaar te halen, doch dat integendeel beiden oorspronkelijk onderscheiden zijn geweest met ieder een eigen naam, Yawa voor Java en J̌awa voor dat stuk Sumatra? Wij meenen, tot het tegendeel blijkt, deze werkhypothese wel te durven aanvaarden, en zullen er te zijner tijd de consequenties van aangeven.

Thans volstaan wij met te constateeren, dat Ptolemaeus' Iabadiou op grond van bovenstaande hypothese inderdaad Java en niet Sumatra zou zijn, en bezien dan verder de overige door dien auteur bewaarde plaatsnamen. De vijf Barousai-eilanden doen naar hun naam aan Baros denken, en het is van belang, dat de naam Baros werkelijk bij de Indiërs bekend geweest blijkt te zijn en er een niet gering gebied beslaat, althans in later jaren; de Mañjuçrīmūlakalpa (II 332) geeft onder de landen, waar de taal onduidelijk en ruw is, Wārusaka naast Yawa en Bali (benevens Kokoseilanden en Nicobaren) op en daar is dus klaarblijkelijk in het algemeen de taal van het gehindoeïseerde

---

[1]) Zie hierover Kern, V.G. V p. 315—321, met de oudere literatuur (van vóór 1871).

[2]) Rouffaer in Enc. v. Ned.-Indië, eerste druk, IV (1905) p. 364, met Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 138.

[3]) Lekkerkerker, Kol. Tijdschr. 16 (1927) p. 605—613 en 621—624.

[4]) Zie Coedès in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 463, waar hij naar het gebruik van het modern-Kambojaansche Javā verwijst.

Sumatra bedoeld. Dat nu Ptolemaeus van eilanden spreekt, is geen bezwaar; ook elders komt het in de opgaven over verre, nog slechts door berichten van zeevaarders bekende streken voor, dat men eerst voor aparte eilanden heeft gehouden, wat later bleek een samenhangende kustlijn te zijn; wij zijn hier dus vrij te denken aan de Sumatraansche Westkust, of aan de daarvóór gelegen eilanden, het eerst door wie van het Westen kwam bereikt en mogelijk ook het eerst met den naam benoemd, die later op het daarachter gelegen land overging. Na de Barousai komen dan de drie Sabadeibai-eilanden; wanneer wij hier in *deibai* weder het gewone dwīpa in zijn Prākrit-vorm vertegenwoordigd mogen denken, houden wij *Saba* als eigenlijken plaatsnaam over. Gegeven de overal geconstateerde wisseling in schrijfwijze van b en w, en de afwezigheid in het Grieksch van de (ook in andere woorden door een sibilant weergegeven) ǰ, kan dit Saba zeer wel in Griekschen mond zijn, wat ter plaatse J̌awa heette, en wat wij, zooals boven reeds bleek, in later tijd aan Sumatra's Oostkust, met centrum Palembang, gelocaliseerd vinden. Mogelijk geven de *drie* Sabadeibai ons aanleiding aan Bangka, Biliton en de Sumatraansche kust te denken[1]); doch dit daargelaten achten wij, de groote onzekerheid die ten dezen bestaat volkomen toegevend, het meest waarschijnlijk, dat wij in de bij Ptolemaeus genoemde Barousai, Sabadeibai en Iabadiou achtereenvolgens Sumatra's Westkust, Sumatra's Zuid-Oost-kust en Java hebben te zien.

Het is dan op Java, dat aan het Westelijk uiteinde de hoofdstad Argyrè lag, en in het volgend hoofdstuk zullen wij ook op West-Java de oudste sporen van Hindoe-kolonisatie aantreffen. Argyrè is de Zilverstad, een naam dien wij, waar zilver op Java (en Sumatra) slechts in zeer geringe mate voorkomt[2]), moeilijk zonder meer kunnen aanvaarden. Het is echter nog niet gelukt er een oplossing voor te geven; men kan zich tweeërlei misverstand denken: een Indisch woord, dat ten onrechte door „zilver" is vertaald, of een dat wat de klank aangaat, overeenkomst met „argyrè" vertoonde. Met den oudsten ons bekenden naam van het West-Javaansche Hindoe-rijk is geen van beiden het geval. Wat de ligging aangaat, zij vermeld, dat Kern aan Perak dacht[3]) — Ptolemaeus houdt volgens dezen geleerde Java en Sumatra voor één eiland —, en Poerbatjaraka aan den Diëng[4]).

Na Java worden nog twee eilandengroepen door Ptolemaeus vermeld, de drie eilanden der Satyroi, wier bewoners staarten hebben (§ 30), en de tien Maniolai, door menscheneters bevolkt, waar schepen met ijzerwerk vastge-

---

[1]) Wij teekenen nog aan, dat Ptol. VII, 4, § 13 onder de eilanden ten Oosten van Ceilon een Zaba noemt, waarin ook dit J̌awa zou kunnen schuilen, hoewel het verdere verband dat minder waarschijnlijk maakt.

[2]) Zie De Haan, Priangan III (1912) p. 875—888.

[3]) V. G. XV (1928) p. 182.

[4]) Tijdschr. Bat. Gen. 69 (1929) p. 169.

houden worden (§ 31); het bekende verhaal uit vroegere en latere litteratuur van Oost en West over de magnetische bergen wordt dus hier in het verre Oosten gelocaliseerd. Het is nog niet mogelijk geweest een algemeen aanvaarde identificatie van deze eilandengroepen te geven [1]); de vermelding van meerdere eilanden maakt het minder voor de hand liggend, dat Borneo bedoeld zou zijn, hoewel dit zooals in het volgend hoofdstuk zal blijken, tot de vroegst door de Hindoe's bezochte eilanden behoort. Moeten wij Oostelijk van Java zoeken, dan zou wellicht de magnetische berg te localiseeren zijn: het is bekend, dat in de nabijheid van den Tambora op Soembawa de kompassen gaan afwijken.

Uit de berichten van Ptolemaeus moge blijken, dat de Indiërs Java, dat zij met een Indischen naam benoemden, kenden, er staat niet in te lezen, dat het land toen reeds was gehindoeïseerd. Wij behoeven ons in dezen niet te laten beïnvloeden door de vele „menscheneters", die op omliggende eilanden woonden [2]); zulk een uitdrukking voor een andersgeaarde, minder beschaafd geachte bevolking heeft even weinig waarde als die van „barbaren" in een oud-Grieksch of „wilden" in menig modern werk; en het eten van voedsel, erger dan lijken, wordt nog in een Camsche inscriptie van de achtste eeuw aangevoerd om de verachtelijke bemanning van een vijandelijke vloot te karakteriseeren. Vergelijkt men het vage bericht van de Periplous over den handel op het verre Oosten met de zooveel duidelijker mededeelingen van Ptolemaeus, die op Java een bepaalde hoofdstad kent en een en ander van de astronomische gesteldheid afweet, dan kan men zich niet onttrekken aan den indruk, dat zulke mededeelingen op wat meer moeten berusten dan op bloote geruchten bij de Voor-Indische zegslieden, doch dat de Hindoe's zelve op de beschreven plaatsen kwamen, zij het misschien nog zeldzaam, en zij het misschien nog zonder dat de bevolking er blijvenden invloed van de Westersche zeevaarders had ondergaan.

Dezen toestand zouden wij dan in de eerste helft der tweede eeuw kunnen plaatsen. Doch het is niet uitgesloten, dat toen de kolonisatie reeds een goed eind op weg was, indien wij mogen afgaan op Ferrand's interpretatie [3]) van een Chineesch bericht uit 132 n. C. In dat jaar, zegt het desbetreffend hoofdstuk van de Heu-han-shu [4]) zond de koning van Ye-tiao, aan gene zijde der grenzen van Je-nan, genaamd Pien, een gezantschap om schatting aan te bieden en verleende de keizer aan Tiao-pien een gouden zegel en violet lint. Dat Ye-tiao zou overeenkomen met Yawadwīpa, was reeds de opinie van Pelliot, en deze naam alleen geeft reeds de belangrijke aanwijzing, dat het land bij

---

[1]) Zie b.v. Gerini p. 420—424 en 446—449. Ook de vóór de Barousai genoemde Sindai-eilanden plaatst hij in den Archipel (Zuidelijke Mĕntawei-eilanden).

[2]) Nog op de Carta marina van Waldseemüller uit 1516 ziet men op eiland „Giava seu Iava" aangeteekend: hic antropophagorum genus.

[3]) J. as. 11:8 (1916) p. 530.

[4]) Deux itinéraires, p. 266—269.

de Chineezen onder zijn Voor-Indischen naam bekend was, en wisten wij maar zeker, dat de gezant zelf in 132 dien naam genoemd heeft en deze niet pas bij het opstellen van den Heu-han-shu, in den loop der derde eeuw, is ingevoegd, dan zouden wij mogen aannemen, dat dit zichzelve Yawadwīpa noemend land meer of minder was gehindoeïseerd. Afdoend bewijs zouden wij hebben, als wij met Ferrand Tiao-pien mogen omzetten in Dewawarman [1]); wij achten ons geheel onbevoegd om de juistheid van die transcriptie te beoordeelen. Voorloopig achten wij het zeker, dat in de eerste helft der tweede eeuw de Hindoe's Java bezochten en mogelijk, dat de kolonisatie reeds tot tastbare resultaten had geleid. Dewawarman als eerste ons bekende koning van Java zou in verband met de latere koningsnamen op warman zeker niet misstaan. Hetzelfde Ye-tiao wordt in de derde eeuw vermeld als het vaderland van zekere plant, waarin men de madja kan herkennen [2]).

Slaat het bericht van 132 werkelijk op Java, dan is dit land het eerste van de Hindoe-koloniën, welks relaties met het Hemelsche Rijk geboekstaafd zijn, want de zooveel dichterbij gelegen rijken van Khmer's en Cam's volgen eerst in onderscheidenlijk 225 en 230 n. C. [3]). Van Sumatra zijn dergelijke gezantschappen nog weer veel later aangeteekend; toch is het mogelijk, dat het in de oudere Chineesche berichten althans vermeld wordt. Als zoodanig worden een tweetal plaatsen aangevoerd: vooreerst fragmenten van de Fu-nan-t'u-su-chw'en van K'ang-tai uit ongeveer 245—250 n. C., waar sprake is van een land Tu-po, dat blijkens latere teksten ten Oosten van Kamboja in de Chineesche zee lag; daar nu *tu* dikwijls met *chö* wordt verward en Tu-po nergens mede overeenstemt, wordt Chö-po gelezen en dit met Jāwaka gelijkgesteld, hetwelk dan voor Java of Sumatra wordt gehouden [4]); op grond van het boven beredeneerde kan men in dat geval aan Sumatra de voorkeur geven. De tweede plaats komt voor in de Buddhistische Shih-'rh-yiu-king, welke in 392 is vertaald; onder de koninkrijken in de zee wordt daar een Chö-ye vermeld, dat door Lévi als een variant voor den naam van Java wordt opgevat [5]), doch volgens Ferrand, die er op wijst dat Chö-ye elders geglosseerd wordt door „overwinning", Skr. jaya, zou overeenstemmen met Wijaya [6]). Het zou dan de oudste plaats zijn, waar sprake is van het rijk Çrīwijaya, hetwelk wij later in al zijn glorie op Sumatra zullen aantreffen. In bedoeld Buddhistisch werk wordt er van verteld, dat het de lange peper oplevert. Gelijk men ziet, blijft er in beide gevallen een groote mate van onzekerheid en zijn ze meer merk-

---

1) Bij het eerste Pien is dan een stuk van den vollen naam weggevallen.

2) Ferrand en Laufer in J. as. 11:8 (1916) p. 521—532.

3) Pelliot, Le Fou-nan, B. E. F. E. O. 3 (1903) p. 283 en 251.

4) Pelliot, Deux itinéraires, p. 269 sqq.; Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 173 en 209 sq.

5) J. as. 11:11 (1918) p. 83.

6) J. as. 11:14 (1919) p. 162 sq.; 1:20 (1922) p. 210.

waardig als eventueele vroegste vermelding, dan dat ze ons positieve historische aanwijzingen zouden geven.

In het oudste Indische gegeven vinden wij, gelijk te verwachten was, den vollen naam Yawadwīpa voor Java. Het is de passage uit het Rāmāyaṇa [1]), waar de apen de geroofde Sītā moeten opsporen en verschillende landen van het Oosten doorzoeken, ook (IV, 40, 30) „zorgvuldig Yawadwīpa, waarvan zeven koninkrijken het sieraad uitmaken, het goud- en zilvereiland, rijk aan goudmijnen; voorbij Yawadwīpa is de berg Çiçira geheeten, die met zijn top den hemel raakt en door goden en demonen bezocht wordt".

De berg „Koud" geeft ons verder geen houvast, tenzij men aan het sneeuwgebergte van Nieuw-Guinee mag denken [2]); de vermelding van zilver zou doen vermoeden dat Ptolemaeus' Argyrè toch zijn goeden grond heeft; van het goud geldt, overeenkomstig het hierboven reeds tegenover Ferrand [3]) opgemerkte, dat de meerdere aanwezigheid daarvan op Sumatra geen bewijs tegen Java mag zijn, waar een oorkonde van Java zelf speciaal de daar voorkomende goud*mijnen* memoreert, dus precies als het Rāmāyaṇa. Daartegenover zouden de zeven koninkrijken eerder aan Sumatra doen denken, waar we in een volgend hoofdstuk werkelijk meerdere rijkjes zullen vinden; echter weten wij van den oudsten toestand op Sumatra juist even weinig af als van dien op Java en waarborgt niets, dat die zeven rijken op iets anders dan de fantasie van den dichter berusten, die misschien uitsluitend den naam van Yawadwīpa als een eiland in het verre Oosten kende. Kon hij er meer van weten ? Dit hangt samen met de vraag naar den ouderdom van het Rāmāyaṇa, welke nog allerminst vaststaat. Van de laatste onderzoekers, die zich met deze zaak hebben bezig gehouden, stelt Hopkins het tot stand komen van het Mahābhārata in de eeuwen onmiddellijk vóór het begin onzer jaartelling, terwijl dan het Rāmāyaṇa iets jonger is [4]); ook Lévi acht de verschillende Rāmāyaṇa-recensies te zijn ontstaan uit een editie van den aanvang der christelijke aera [5]). Intusschen blijken ook later nieuwe passages ingevoegd te zijn, en daar ook het stuk in kwestie daarbij schijnt te behooren [6]), wordt de zaak wel zeer onzeker; Kern meende reden te hebben deze versregels naar een ruwe schatting aan ongeveer het midden der tweede eeuw toe te schrijven, waardoor het bericht dus gelijktijdig zou worden met dat van Ptolemaeus, en heel veel later kan het in geen geval zijn, gezien het verschil in taal, stijl en versbouw met de zoo dadelijk te bespreken werken [7]). Wanneer wij veiligheidshalve Çiçira en de

[1]) Bombay-editie, 1895.

[2]) Kern, V.G. XV (1928) p. 182.

[3]) J. as. 11:20 (1922) p. 202—206.

[4]) Bij Rapson, The Cambridge history of India, I (1922) p. 258 sq.

[5]) J. as. 11:11 (1918) p. 150.

[6]) Jacobi, Das Râmâyaṇa (1893) p. 37 sq.; verg. Winternitz, Geschichte der Indischen Litteratur I (1909) p. 426.

[7]) V.G. V p. 307 sq.

zeven koninkrijken ter zijde laten, is dus de conclusie, dat in de tweede eeuw het eiland Yawadwīpa, welks faam via Indische bron ook tot Ptolemaeus was doorgedrongen, evenzeer (gelijk te verwachten was) in Indië zelf bekend was, dat men er wist van zijn goudrijkdom, doch er overigens een vage voorstelling van had [1]).

Die vaagheid zou, vergeleken met de toch wel wat positiever mededeeling bij Ptolemaeus, er toe kunnen leiden, de Rāmāyaṇa-passage voor ouder te houden, ware het niet, dat uit den aard der zaak van een heldendicht wat anders te verwachten is dan van een geograaf. Men zou zich ook nog even af kunnen vragen, of met het „goud- en zilvereiland" slechts een bijstelling van Yawadwīpa gemeend is, en niet veeleer van een tweede eiland, Suwarṇarūpyakadwīpa, sprake is, een veronderstelling die in zooverre niet geheel uit de lucht gegrepen schijnt, als Suwarṇadwīpa in later tijd een gewone uitdrukking voor Sumatra is; in dit geval zou dus het Rāmāyaṇa beide groote eilanden reeds naast elkaar noemen, en zouden de goudmijnen toch weer bij Sumatra terecht komen. Tegen deze opvatting verzet zich niet zoozeer de afwijkende benaming met het tusschengevoegde rūpyaka, als wel de omstandigheid, dat de auteur vervolgt met de mededeeling, dat voorbij Yawadwīpa de berg Çiçira ligt. In zijn voorstelling is dus klaarblijkelijk steeds van het ééne zelfde eiland sprake. Daarmede is natuurlijk niet uitgesloten, dat de naam van het Goudeiland ook afzonderlijk reeds bestond en om die reden door de berichten over het verre Oosten, welke den Rāmāyaṇa-schrijver bereikten, heenspeelt; maar ook aan die mogelijkheid hebben wij in verband met de onzekere dateering dezer passage al heel weinig [2]).

Hoe uiterst voorzichtig men met berichten als deze zijn moet, kan het beste blijken uit een der astronomische bronnen [3]), waarmede wij hier besluiten, ook al hoorden ze chronologisch veel later te komen. In de Āryabhaṭīya, welks auteur in 476 n. C. geboren is, wordt medegedeeld (IV, 13), dat als de zon opkomt in Ceilon, het zonsondergang is in de stad der Gelukzaligen (180° W. L. van Ceilon), middag in Yawakoṭi, d.i. de Punt van Java, en middernacht in het land der Romeinen. Dat de berekening in geen geval klopt (de meridianen in kwestie moeten uit den aard der zaak 90° van elkaar liggen, wat zij niet doen, en zeker de Oostelijkste niet) maakt, dat het onmogelijk is uit te maken,

---

[1]) Kern V.G. XV p. 182 sq. merkt op, dat blijkens den naam sumadrānta voor de nootmuskaat de Indiërs ook met de Molukken bekend moeten zijn geweest, misschien echter eerst in een later tijdperk.

[2]) Daarnaast heeft Lévi nog een andere opvatting verdedigd, n.l. dat in een Hariwaṃça-passage, die de desbetreffende regels citeert, de juiste lezing *Suwarṇakuḍyaka* bewaard zou zijn, een land dat hij „ten Zuid-Oosten van Indië en in de richting van Java" localiseert. Zie Etudes asatiques (1925) II p. 29—36.

[3]) Kern, V.G. V p. 308 sq.

waar dit Yawakoṭi te zoeken is; Kern dubieert tusschen Koetei en de Oostspits van Java [1]), doch ingeval inderdaad Java bedoeld is, kan men ook meenen, dat het punt van waarneming hetzelfde is als bij Ptolemaeus, wiens Argyrè juist aan het Westelijke uiteinde van het eiland lag. Dat in den tijd van Āryabhaṭa een astronomisch gegeven omtrent een der eilanden van den Archipel bij de Indiërs bekend was, verwondert ons allerminst, want het Hindoeïsme had er toen reeds lang vasten voet gevat; eerder is het verwonderlijk dat daarbij zulke groote fouten mogelijk waren. Doch nu komt de Sūryasiddhānta, die niet in zijn oudsten maar wel in zijn tegenwoordigen vorm jonger is dan de Āryabhaṭīya, en deze bericht (XII, 38), dat op een vierde van den omtrek der aarde, in het werelddeel der Bhadrāçwa's, de als Yawakoṭī vermaarde stad ligt, wier wallen en poorten van goud zijn. Ziedaar nu in den vollen Hindoe-tijd van Java bij een Indisch astronoom, een bron dus waar feiten te verwachten zouden zijn, de Punt van Java tot een stad met gouden poorten en wallen geworden, hoogstwaarschijnlijk een nagalm en uitwerking van den zoo straks uit het Rāmāyaṇa gebleken Javaanschen goudrijkdom. Als men zich nu even duidelijk maakt wat het zeggen wil, dat een dergelijk fabelachtig verhaal in een serieus Indisch werk verschijnt op een moment, dat volgens de krapste berekening de Hindoe's minstens twee en een halve eeuw naar den Archipel kwamen en er een aantal gehindoeïseerde staatjes tot ontwikkeling waren gekomen, dan voelt men zich genoopt tot een buitengewone terughoudendheid in alle vroegere gevallen, waar onder zooveel minder gunstige omstandigheden van verkeer en omgang tusschen Indië en den Archipel, zich bijzonderheden over de eilanden van het Oosten in Indische bronnen voordoen.

Vandaar dat het ons niet verstandig voorkomt in zake de eerste aanrakingen van de Hindoe's met den Archipel verder te gaan dan het aangeven van enkele zeer algemeene lijnen. Wij mogen op de Westelijke eilanden, Java en Sumatra in het bijzonder, omstreeks den aanvang onzer jaartelling een Indonesische bevolking veronderstellen, die reeds allerlei wederwaardigheden achter den rug had, op nog flauw waarneembare wijze met andere rassen en andere landen contact had gehad, laatstelijk waarschijnlijk van de Achter-Indische kust was gekomen, verre zeetochten naar het Westen had ondernomen, tot Madagascar toe, en daarbij wellicht het vroegere voorbeeld had gevolgd van reeds eerder op de eilanden van den Archipel gevestigde stamverwanten. Die bevolking was niet geheel onbeschaafd en er heerschten geregelde maatschappelijke toestanden, mede in verband met den natten rijstbouw, maar een bijzonder hooge beschaving behoeft men daarom allerminst te veronderstellen; van de voor later tijden zoo typisch Javaansche kundigheden was het batikken hoogstwaarschijnlijk nog onbekend, en of wajang en gamĕlan tot het cultuurbezit der Voor-Hindoesche bevolking behoorden, is geheel onzeker. Met deze

[1]) V.G. XV p. 184.

eilanden bestond er in de eerste eeuw eenige handel vanuit het Zuiden van Voor-Indië; toen was dus de kennismaking met de Hindoe's en hun cultuur begonnen. In de tweede eeuw had deze klaarblijkelijk reeds tot een verderen invloed van de vreemdelingen, d.w.z. tot het begin der Hindoe-kolonisatie geleid, waarvan wij den aard in het volgend hoofdstuk zullen trachten te benaderen.

HOOFDSTUK III.

De oudste Hindoe-rijken.

Men moet de komst van de Hindoe's naar Java zeker niet als een op zichzelf staand verschijnsel beschouwen, als zouden deze handelaars en kolonisten een bijzondere voorkeur voor dit ééne eiland hebben gehad en Java het hoofddoel eener beweging naar het Oosten zijn geweest. Integendeel, de kolonisatie van Java vormt slechts een onderdeel in een groot geheel, een wijde uitstrooming van uit Indië over den Archipel en Achter-Indië, waarin vanzelf ook Java betrokken werd; maar dat onder de vele punten van handel en vestiging Java iets bijzonders zou hebben gehad, volgt uit niets. Eerst later is gebleken, dat dank zij de samenwerking van allerlei gunstige omstandigheden de komst der Hindoe's voor Java een andere beteekenis heeft gehad dan bijvoorbeeld voor Borneo; de eerste Indische zeevaarders zelf hebben dat natuurlijk niet bevroed, zij kwamen op Java, zooals zij het overal elders deden, en hadden er geen speciale, voor andere streken niet geldende, bedoelingen. Wil men den aanvang der kolonisatie goed begrijpen, dan moet men zich losmaken van het denkbeeld van de vaart der Hindoe's naar Java, om daarvoor in de plaats te stellen de vaart der Hindoe's naar het Oosten, onder meer dus ook naar Java.

De bijzonderheden van die tochten zijn niet bekend en dat is ook zeer natuurlijk; als er zulk een verkeer ontstaat eerst van enkele handelsschepen, dan van meerdere, eindelijk met blijvende vestiging, is er geen aanleiding dat vast te leggen; iets anders zou het zijn, als verovering het Oosten Hindoesch had gemaakt, hoewel er ook dan nog alle kans was, dat een in deze oude tijden opgesteld relaas van zulke veroveringstochten niet tot ons zou zijn gekomen. Nu ontbreken alle gegevens van Indische zijde, en vinden wij slechts op verschillende punten de sporen van de aanwezigheid der Hindoe-beschaving in een tijd van een paar eeuwen na dien, waarin wij in ons vorig hoofdstuk de eerste handelsbetrekkingen meenden te mogen plaatsen. Deze sporen laten geen twijfel omtrent den innigen samenhang der kolonisatie van het Oosten, vooral voorzoover zij bestaan uit epigrafische gegevens, die telkens ter plaatse zijn overgebleven: deze zijn, ook in de verst uiteenliggende streken, steeds gebeiteld in hetzelfde uit Zuidelijk Voor-Indië afkomstige

alfabet, en zij vallen op door de overeenkomstige formatie der opgegeven koningsnamen, welke op weinige uitzonderingen na steeds eindigen op *warman*, al evenzeer een Zuid-Indische eigenaardigheid. Deze gegevens worden aangevuld door Chineesche berichten, welke desgelijks overal een soortgelijken toestand doen zien. De laatste zijn grootendeels uit iets later tijd; de inscripties vormen doorgaans ons oudste materiaal.

Wij willen beginnen met aan te geven naar welke streken en welke tijden wij verwezen worden; de tijd is, voorzoover de inscripties aangaat, approximatief, want zij dragen geen (of onherkenbare) jaartallen en moeten dus naar het schrifttype worden gedateerd. De oudste zijn in Campā aangetroffen, onderscheidenlijk uit de derde eeuw, misschien zelfs iets vroeger, en uit halfweg de vierde, en eveneens uit de vierde eeuw heeft men langen tijd de vroegste inscripties der Talaings in het tegenwoordige Birma geacht; zekerheid heeft men daar intusschen eerst met de Pāli-inscripties in Prome van de zesde eeuw, en de Talaing oorkonden van Lopbhurī uit de achtste [1]). Op het eind der derde eeuw spreekt een Chineesche tekst van het rijk Fu-nan, dat aan dat van Kamboja voorafgaat, en welks geschiedenis tot de eerste eeuw schijnt te kunnen worden opgevoerd, al zijn de oudste te dateeren ambassades ook eerst uit het begin der derde eeuw [2]). Vervolgens komen, omstreeks 400, Koetei, het Maleische schiereiland, en iets later West-Java, in welke laatste streek ook een wat jonger type van misschien 450 gevonden wordt en parallel daarmede Chineesche berichten uit de eerste helft der vijfde eeuw loopen. De tweede helft der vijfde eeuw en het begin der zesde komen opnieuw Chineesche gegevens over een drietal landen, Kandali, Langga en Poli, waarvan de beide eerste op Sumatra gezocht zijn, het laatste met Bali is gelijkgesteld (zonder dat volkomen zekerheid kan worden verkregen) en die in elk geval in den Archipel moeten hebben gelegen, blijkens hetgeen van de ligging wordt medegedeeld. Van Langga wordt daarbij in 515 vermeld, dat het rijk toen reeds 400 jaar bestond, hetgeen dus de stichting in het begin der tweede eeuw zou plaatsen. Sinds den loop der zesde eeuw vinden wij dan opnieuw epigrafische gegevens in Campā, het Maleische schiereiland, en, zooals reeds bleek, in Birma. Ook de Kambojaansche oorkonden vangen met het begin der zevende eeuw aan, iets na de Chineesche berichten, al vermelden ze ook vroegere (niet dateerende en wellicht half mythische) vorsten [3]).

Ons hier tot de oudste berichten bepalend, willen wij ze nu wat nader bezien, daarbij voor het buiten den Archipel gelegen gebied slechts eenige hoofdzaken aangevend, en alleen voor wat thans Nederlandsch-Indië is tot

---

[1]) Zie Rep. Superint. Arch. Survey Burma, 1919, p. 18 sqq., Coedès in B. E. F. E. O. 25 (1925) p. 186 en Blagden in J. R. A. S. 1928 p. 915.

[2]) Pelliot, Le Fou-nan, B. E. F. E. O. 3 (1903) p. 251 sq., 290—293 en 303.

[3]) De oudste gedateerde is uit 624; Bergaigne, Inscriptions Sanskrites du Cambodge (1885) p. 31—38.

bijzonderheden afdalend. Dit zou tot een verkeerd denkbeeld van het betrekkelijk belang der gegevens kunnen leiden, indien wij niet van te voren uitdrukkelijk te kennen gaven, dat wij allerminst de oudste geschiedenis van den Archipel een voornamer rang toekennen dan die van Achter-Indië, doch integendeel van oordeel zijn, dat beiden slechts op de juiste waarde te schatten zijn door ze in verband met elkander en als plaatselijke manifestaties van één en het zelfde verschijnsel der Hindoe-kolonisatie van Zuid-Oost-Azië te beschouwen. Dit voor het geheele terrein te ondernemen zou echter het bestek van een boek, dat zich voorstelt de geschiedenis van Java te geven, te buiten gaan; dat het echter te zijner tijd in een groot samenvattend onderzoek eens zal moeten geschieden, wil men tot een juiste beoordeeling van het Hindoeïsme in zijn koloniën komen, lijdt voor schrijver dezes geen twijfel.

De Camsche inscriptie, die wij zooeven als oudste noemden, is het rotsopschrift van Võ-cạnh, slechts ten deele leesbaar, opgesteld in het Sanskrit en naar het schrift in de derde of misschien zelfs de tweede eeuw onzer jaartelling gedateerd; zij behelst een schenking door een koning uit het geslacht van Çrī-Māra. De drie klaarblijkelijk bij elkaar behoorende van halfweg de vierde eeuw, welke in tijdsorde volgen, zijn 1° die van Cho'-dinh, vermeldend een offer van den Dharmamahārāja çrī Bhadrawarman voor den als Bhadreçwaraswāmin betitelden Çiwa, 2° die van Hon-cuc met slechts een aanroeping van denzelfden god Mahādewa-Bhadreçwaraswāmin en 3° die van Mī-s'on, welk dal met zijn bewoners aan Bhadreçwara wordt geschonken [1]). Ook deze drie zijn in het Sanskrit, en in een schrifttype, dat ons het best bekend is uit het gebied der Voor-Indische Pallawa's, wier naam vooral verbonden is aan Kāñcīpuram, het tegenwoordige Conjeeveram.

In de dateering dezer oorkonden in ongeveer 350 — vroeger waren ze een halve eeuw later gesteld — volgen wij de resultaten eener studie van Dr. Vogel [2]), in welke eveneens eenige bijzonderheden over de Indische Pallawa's worden medegedeeld [3]). Wij maken daar uit op, dat de geschiedenis dezer vorsten eerst duidelijk in het licht treedt in een tijdperk, hetwelk geruimen tijd *na* het eventueele eerste uitvaren der Hindoe's naar het Oosten moet liggen; rechtstreeksche samenhang tusschen de gegevens van hier en van ginds is dus niet te verwachten. Dit in aanmerking genomen, zijn de punten van vergelijking treffend. De gebruikte schriftsoort is het type, dat men vroeger doorgaans Wenggi noemde, doch dat veel beter Pallawa-schrift genaamd kan worden en dat, met kleine variaties, de geheele oudste epigrafie van Zuid-Oost Azië beheerscht. De vorst der oudste oorkonden, Çiwaskandawarman, uit de

1) Bergaigne, Inscriptions Sanskrites de Campā et du Cambodge (1893) p. 11—26 en Finot in B. E. F. E. O. 2 (1902) p. 185—191 en 15 (1915) p. 3—5.

2) Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 167—232.

3) Uitvoeriger is daarover Venkayya, Arch. Surv. Ann. Rep. 1906/7, p. 217—243, en Gopalan, History of the Pallavas of Kanchi (1928).

eerste helft der vierde eeuw, noemt zich Dharmamahārāja, evenals de iets latere Bhadrawarman van Campā; hij regeert behalve over Kāñcīpuram en omgeving, over het Telugu land tot aan de Kistna. De vorstennamen blijven ook in de tweede serie oorkonden, uit de vijfde en zesde eeuw, uitgaan op warman. De grootste bloei der Pallawa's, door een snellen ondergang gevolgd, valt in de zevende en de eerste helft der achtste eeuw, en het is over dezen tijd dat wij het best, of althans het minst slecht, zijn ingelicht. Met andere woorden, wat wij van de geschiedenis der Pallawa's weten betreft de latere lotgevallen van een land, dat het uitgangspunt kan zijn geweest voor de handelsreizen der Hindoe's naar het Oosten; het betreft niet dat land op het oogenblik, dat die tochten een aanvang namen.

Wij moeten daarvoor een heelen tijd eerder zijn dan Çiwaskandawarman, en het is geheel onzeker, of diens dynastie en of het rijk der Pallawa's in het algemeen, veel hooger op te voeren zijn dan de vierde eeuw; ook kan niemand garandeeren, dat het Pallawa-schrift door of tijdens de Pallawa's is ontstaan, en niet reeds vroeger den karakteristieken vorm heeft aangenomen, waardoor het zich zoo duidelijk van andere schriftsoorten onderscheidt. De Periplous (§ 54 en 55) geeft in Zuid-Indië twee der drie groote rijken op, die reeds in de edicten van Açoka voorkomen, en Plinius (VI 104) bevestigt dat; het zijn Cera of Kerala, ongeveer overeenkomend met het tegenwoordige Travancore aan de Malabar-kust, en Pāṇḍya in het uiterste Zuiden, welks hoofdstad toen Madura was. Het derde rijk, dat der Coḷa's, welks naam in de tegenwoordige Koromandel (Colamaṇḍala)-kust over is, een rijk, dat wij later een belangrijke rol in de geschiedenis van den Archipel zullen zien spelen en waar wij zoowel Kāñcī als de voor den handel met Chrysè opgegeven havens hebben te zoeken, wordt in die eerste-eeuwsche bronnen niet vermeld. Is dit een omissie, of was Coḷa tijdelijk voor de ook in Tamil-gedichten geboekstaafde machtsuitbreiding der Pāṇḍya's verdwenen? Met de Coḷa's verbindt een andere Tamil-legende [1]) juist de Pallawa's; de eerste hunner zou de zoon van een Coḷa-koning en een nāgī zijn geweest. Kunnen de Pallawa's, aan wie andererzijds echter Parthische afkomst wordt toegeschreven, in de plaats getreden zijn dezer Coḷa's, gelijk in later eeuwen na den val der Pallawa's weder de Coḷa's in het zelfde gebied op den voorgrond treden? Wij kunnen daarop natuurlijk geen antwoord geven, maar moeten wél de mogelijkheid openlaten, dat het „Pallawa"-schrift naar den vreemde is gebracht niet uit het rijk der Pallawa's zelf, maar uit een in dezelfde streken gevestigd, aan het hunne voorafgaand rijk.

Wat den Archipel aangaat, is het op Borneo, dat dit schrift het vroegst aan den dag treedt, en het behoeft wel nauwelijks verzekerd te worden, dat daaruit allerminst mag worden afgeleid, dat de Hindoe's eerder op dat

---

[1]) Medegedeeld bij Vogel, p. 172.

eiland dan op Java of Sumatra vasten voet gehad zouden hebben; het is aannemelijk, dat er heel wat meer epigrafische getuigenissen geweest zijn op de ons bekende en waarschijnlijk op nog vele andere plaatsen, waarvan slechts een klein deel ons bereikt heeft en het zal zeker aan het toeval te wijten zijn, dat nu juist op Borneo de gespaarde gegevens van een iets ouder datum zijn. Voor de hand ligt, dat de Hindoe's in de allereerste plaats Sumatra en het Maleische Schiereiland aandeden, en eerst later in Zuidelijke richting naar Java, in Oostelijke naar Borneo en Achter-Indië kwamen, voorzoover zij laatstgenoemde streek niet reeds over de landengte van Kra bereikt hadden.

De gegevens van Borneo bestaan uit een viertal beschreven offerpalen van steen, yūpa's, gevonden in Koetei, aan de Mahakam, en wel hoogstwaarschijnlijk (algeheele zekerheid is uit de berichten van de vondst niet te verkrijgen) te Moeara Kaman. Ze zijn in 1882 bekend gemaakt door Kern [1]), die de inscripties naar hun schriftsoort in ongeveer 400 n. C. stelde, met welke conclusie Vogel na een nieuw en nauwkeurig onderzoek, waarin allerlei aan Kern onbekend materiaal betrokken kon worden, zich heeft vereenigd [2]). De taal is het Sanskrit, en wel metrisch. Terwijl wij in het algemeen er niet aan kunnen denken, de te bespreken inscripties in hun geheel weer te geven, meenen wij voor enkele bijzondere gevallen daartoe toch te moeten overgaan, en dan zeer zeker ook bij de oudste sporen van het Hindoeïsme in den Archipel. De vier opschriften dezer yūpa's dan zijn de volgende:

1. De vermaarde vorst, de voortreffelijke Kuṇḍungga, had tot zoon den beroemden Açwawarman, den stichter van een geslacht, gelijk Aṃçumān. Van hem waren drie voortreffelijke zonen, gelijk drie offervuren. Van die drie de uitnemendste, uitblinkend in kracht van ascese en in zelfbeheersching, is Z.M. Mūlawarman, de heer der koningen, die een bahusuwarṇakam (veelgoud-offer) heeft geofferd. Voor dat offer is deze offerpaal door de voornaamsten der tweemaalgeborenen opgericht.

2. Van den vermaarden eerste der vorsten, Z.M. koning Mūlawarman, de gave op het allerverdienstelijkst veld, welke hij gaf op het Waprakeçwaram aan de op het offervuur gelijkende tweemaalgeborenen, twintig en duizend runderen, voor die verdienstelijke daad is deze offerpaal gemaakt door de hierheen gekomen priesters.

3. Van den koning, vermaard en schitterend van roem, Z. M. Mūlawarman, de verdienstelijke daad, daarvan moeten hooren de voornaamste priesters en wat er voor andere vrome menschen zijn, zijn groote gift, zijn gift van levende wezens, met een wenschboom en met een gift van land. Voor die menigte van verdienstelijke daden is deze offerpaal opgericht door de priesters.

4. Gelijk uit koning Sagara werd geboren Bhagīratha .... (De rest is onlees-

---

[1]) Herdruk in V.G. VII p. 55—76.

[2]) In het hiervoor p. 69 noot 2 aangehaald artikel.

bâar, behalve iets verder de naam van Mûlawarman, wiens afstamming er dus klaarblijkelijk met die van Bhagîratha werd vergeleken).

Verklaring vereischen de bewoordingen dezer inscripties slechts weinig. Wat precies de inhoud der verschillende offerhandelingen is, wordt door Indische bronnen niet voldoende verduidelijkt; de „wenschboom" is een boom, waaraan allerlei goede gaven hangen, in den trant der Kerstboomen dus, en het gebruik om zulke boomen bij feestelijke gelegenheden op te richten vindt nog steeds in Achter-Indië toepassing [1]). De belangrijkste onder de onverklaarde termen is stellig Waprakeçwara, waarvan zelfs niet is uit te maken, of het een persoon of een plaats is. Kern meende het eerste, en veronderstelde, dat het heilige vuur (Agni) bedoeld wordt; Vogel denkt aan een plek of tempel, geheiligd aan den Heer (Îçwara = Çiwa). Dat wij eveneens gelooven een plaatsaanduiding voor ons te hebben, is gebleken uit de vertaling „het Waprakeçwaram"; tot die gevolgtrekking leidt ons de wijze, waarop de term in latere Javaansche oorkonden voorkomt, waar van „gij goden te çrî Baprakeçwara" sprake is. Doch bij gebrek aan eenig spoor van een Waprakeçwara in den Voor-Indischen Çiwa-dienst zouden wij geneigd zijn de oplossing van de andere zijde te verwachten en in dit Waprakeçwara van Borneo en Java eerder het in een Sanskrit kleed gestoken aequivalent te zien van het in een omheinde ruimte (men denke aan het „veld" der inscriptie) gelegen dorpsheiligdom der Indonesiërs [2]). Zou een verder onderzoek — het is hier natuurlijk de plaats niet er dieper op in te gaan — dit denkbeeld aannemelijk maken, dan zou het een vingerwijzing bevatten voor het eigenaardig samengesteld karakter dezer oudste Hindoe-maatschappij van Indonesië; doch voorloopig is het zaak deze mogelijkheid in afwachting harer bevestiging of verwerping ter zijde te laten [3]).

Behalve taal en schrift is ook de inhoud der inscripties Voor-Indisch; deze doorlezend zou men ze evengoed in het Pallawa-land zelfs als in Borneo ontstaan kunnen achten. Het oprichten van yûpa's op zichzelf is Brahmanistisch (in den zin van niet-Buddhistisch; het Buddhisme immers, dat geen dieroffers kent, doet vanzelf ook de palen niet verrijzen, waar de offerdieren aan vast werden gelegd); doorgaans waren ze van hout, slechts bij uitzondering was er aanleiding om bij een zeer bijzonder offer dit op een steenen paal wereldkundig te maken, en zoodoende zijn de yûpa's van Borneo zeldzaamheden, naast de enkele Voor-Indische exemplaren. Indische termen worden gebruikt ter verheerlijking van den koning en zijn geslacht en ter aanduiding van de

---

[1]) Blagden in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 615—617; zie ook Aichele in Djawa 8 (1928) p. 28—40.

[2]) Verg. b.v. Tijdschr. Aardr. Gen. 38 (1921) p. 516 en 537; Mallinckrodt, Adatrecht van Borneo (1928) p. 68—72.

[3]) Poerbatjaraka, Agastya in den Archipel (1926) p. 62—70, tracht aannemelijk te maken, dat Waprakeçwara een naam van den Ziener Agastya is.

diverse soorten van offers; Indisch zijn natuurlijk de „tweemaalgeborenen", Indisch ook de figuren uit het heldendicht, waarmede 's vorsten afkomst vergeleken wordt. Het is ongetwijfeld een geletterde Hindoe geweest, die de verzen heeft opgesteld.

Doch dat is natuurlijk niet de voornaamste vraag, die zich aan ons voordoet. Hebben wij ons de menschen, van wie deze offers uitgingen, voor te stellen als een groep Hindoe's, die zich in het verre land had neergezet, er wellicht met handelsoogmerken gekomen was, doch nu de positie van een koning met zijn hof innam te midden der zich voor deze Westersche beschaving buigende inboorlingen; of zijn het integendeel juist de inboorlingen, die na met die beschaving kennis gemaakt te hebben, haar althans voor het uiterlijke hebben overgenomen, geholpen door de Indische vreemdelingen, die thans in hun midden woonden en op deze wijze uit den aard der zaak eigen beteekenis en invloed verhoogden? Is koning Mūlawarman de Hindoe van overzee, of is het de gehindoëiseerde inlander, hoogstens de halfbloed?

De inscripties geven ons niet rechtstreeks antwoord, maar eenige aanwijzing verschaffen zij toch wel. Als men de vorstennamen nader bekijkt, ziet men dat Mūlawarman's vader Açwawarman heet, en diens vader Kuṇḍungga. De grootvader draagt dus niet een van de gebruikelijke doorzichtige Sanskrit-koningsnamen, maar een gewonen eigennaam. Nu is helaas niet te zeggen, of Kuṇḍungga Indisch of Indonesisch is; beide zou mogelijk zijn, waar een eigennaam als Kuṇḍukūra op een Pallawa-inscriptie voorkomt, doch anderzijds tegen een Indonesisch Kuṇḍung ook niets in te brengen is. Nu kan men het voeren van dien gewonen naam in tegenstelling tot de Indische koningsnamen van zoon en kleinzoon verklaren, in het eene geval wanneer hij de vader was van den eersten Hindoe van dit geslacht, die zich tot de koninklijke waardigheid opwerkte, in het andere geval, wanneer hij de vader was van het eerste gehindoëiseerde inboorlingenhoofd. Het feit, dat de man als een vermaarde *vorst* wordt gehuldigd, mag hier gewicht in de schaal leggen ten gunste van de tweede opvatting, want volgens de eerste zou die naam juist een gevolg wezen van zijn niet vorst zijn. Kuṇḍung(ga) zou dan het hoofd van Koetei zijn onder wiens zoon en opvolger de Hindoe-invloed zóó sterk was geworden, dat hij tot een hindoëiseering van hof en ceremonieel had geleid. Die gebeurtenis ware dan in den loop der vierde eeuw te veronderstellen. Het zou tevens verklaren, waarom Açwawarman, d. i. de eerste op Indische wijze gewijde koning, en niet zijn vader, als de „stichter van het geslacht" (*waṃçakarttā*) gold. Ook onder de „hierheen gekomen priesters" — de term brahmanen wordt niet gebruikt — denkt men zich gemakkelijker de priesters uit verschillende deelen des lands, die nu betrokken zijn geworden in het Hindoe-ceremonieel, dan dat allen waschechte Indische brahmanen zouden zijn geweest.

Behalve die steenen werden terzelfde plaatse eenige gouden voorwerpen gevonden, o.a. een grof Wiṣṇu-beeldje, en ook enkele andere plekken leverden

oudheidkundige overblijfselen op. De belangrijkste daarvan is de grot in den Kombeng, waaromtrent wij eerst nauwkeurige inlichtingen hebben sinds het bezoek van Witkamp [1]), hoewel reeds vroeger een drietal van hier afkomstige beelden de aandacht hadden getrokken in het museum te Batavia. De heuvel ligt belangrijk hooger en Noordelijker dan Moeara Kaman, in het stroomgebied van de Pantoen-rivier, zijstroom van de Tĕlen.

De bevinding bij het bezoek was deze, dat in het duistere achtergedeelte eener uit twee hallen bestaande grot werden aangetroffen een twaalftal beelden van zandsteen, eenige bekapte steenen en voorts halfvergane ijzerhout-balken. Klaarblijkelijk waren de beelden van elders hierheen versleept; de meeste waren voorzien van een pen onder hun lotuskussen, en dus bestemd om in een nis of voetstuk vastgezet te worden. Door de Midden-Oost-Borneo expeditie van 1925 heeft Bosch gelegenheid gekregen aan de hand van nieuw foto-materiaal deze beelden te bestudeeren [2]). Ze zijn ten deele Çiwaïtisch, ten deele Buddhistisch, waar met sterke Çiwaïtische bijmengsels, waarschijnlijk gevolg van iconografische onkunde bij den beeldhouwer.

Het belang van deze beelden is voor een groot deel daarin gelegen, dat zij afwijkingen vertoonen, wat hun opzet en bewerking aangaat, van de Hindoe-Javaansche kunst, terwijl toch in het algemeen alles wat Borneo later aan Hindoeïsme gekregen heeft den weg over Java heeft genomen, en daarvan zóó duidelijk bewijzen in zich draagt, dat men geen oogenblik behoeft te twijfelen, of het is een Javaansche cultuurstroom waarmede men dan te maken heeft. Het centrum van dien invloed ligt dan in Bandjĕrmasin. Wanneer men daartegenover deze sporen van een on-Javaansch Hindoeïsme in de onherbergzame oorden van het binnenland boven den Mahakam aantreft, en diezelfde Mahakam in lagere streken de zooeven besproken inscripties opleverde, die het klaarblijkelijk gevolg eener rechtstreeksche invoering van Hindoeïsme waren, dan bestaat er aanleiding zich de vraag voor te leggen, of die beide gegevens ook gecombineerd moeten worden en de beelden van den Kombeng vervaardigd kunnen zijn door de afstammelingen der kolonisten van Moeara Kaman, op een tijdstip dat gedurende een lange periode alle contact met het moederland ontbroken had. Wij zouden geneigd zijn die vraag bevestigend te beantwoorden, zij het onder alle reserve, dit laatste te meer waar Bosch van oordeel is [3]), dat er toch voldoende verwantschap met Hindoe-Javaansche opvattingen aan den dag treedt om een Hindoe-Javaanschen oorsprong waarschijnlijk te maken.

De vondst der inscripties van Moeara Kaman wijst er op, dat de groote rivieren, die zoo dikwijls den weg hebben aangewezen, waarlangs vreemde

[1]) Beschreven in Tijdschr. Aardr. Gen. 31 (1914) p. 595—598.

[2]) Aneta-comminiqué over die expeditie III (1925) p. 31—34 en Oudh. Versl. 1925 p. 132—142.

[3]) L.l. p. 140 sq. Dezelfde auteur bespreekt op p. 142—146 een zeer fraaie bronzen Buddha, afkomstig van Kota Bangoen.

invloed een land binnendrong, die zelfde rol ook in groote mate bij de kolonisatie van den Archipel hebben vervuld. Om nog even bij Borneo te blijven, ligt het voor de hand, dat dit niet alleen de Mahakam, maar in de eerste plaats voor van het Westen komende vreemdelingen de Kapoeas moet zijn geweest. De rivieren zijn de natuurlijke wegen, waarlangs de handelsproducten uit het binnenland naar de kust komen, en aan den benedenloop der rivieren zijn dus de groote handelscentra te verwachten, daar waar men nog met zeeschepen komen kan, en toch ver genoeg van de zee zelf af ligt om tegen verrassingen van zeeschuimers enz. gevrijwaard te zijn. Naarmate blijvende kolonisatie de plaats van tijdelijke handelsvestiging inneemt, ziet men dan de centra van gezag zich van de kust verder landinwaarts bewegen. Aan den Kapoeas wordt op verschillende plaatsen melding gemaakt van overblijfselen van oude bouwwerken en beelden, zonder dat die doorgaans voldoende houvast geven voor een dateering [1]); bij Sanggau staan een paar regels schrift gebeiteld op een steen, waarover en waaronder zich de Sampei in de Sĕkajam stort, doch gelezen zijn deze nog niet en het schrift schijnt niet het gewone Pallawa-karakter te vertoonen, doch eerder een krullerigen vorm, waarvoor West-Java een parallel geeft [2]). Daarentegen is iets meer te lezen van de opschriften op den Batoe-Pahat bij de bronnen van den Tĕkarek, tusschen de tegen de rots gehouwen ornamenten, die op staven met boven elkander geplaatste zonneschermen gelijken. Dat ornament is ontegenzeggelijk on-Javaansch, en de letters lijken — ze zijn ons alleen bekend van een papier-overtrek, waar ze met inkt „verduidelijkt" zijn en dus is groote voorzichtigheid geboden — de kenmerken van wat jongere Pallawa-letters te vertoonen; wat er aan woorden te ontcijferen is, schijnt Sanskrit en van Buddhistischen aard (o.a. het geloofsformulier). Het komt ons voor niet al te overmoedig te zijn, als wij de waarschijnlijkheid uitspreken, in den Batoe-Pahat het duidelijkste spoor over te hebben van een niet-Javaansche vestiging uit misschien iets later tijd dan te Koetei, waarvan andere overblijfselen in deze zelfde streken eveneens getuigen en die onder anderen ook Buddhisten naar het eiland moet hebben gebracht. Van die andere overblijfselen is vooral vermeldenswaardig de Lingga met menschelijk aangezicht, Mukhalingga, van Sĕpaoek (in Sintang) [3]), aangezien wij ook daar met een on-Javaansch verschijnsel te doen hebben, en er alle aanleiding is, weder aan rechtstreekschen Hindoe-invloed uit Voor-Indië te denken, waarbij dan klaarblijkelijk niet alleen Buddhisten, maar ook Çiwaieten betrokken zijn geweest. Veel minder duidelijk is het beeld, dat men in het Zuiden van het eiland krijgt, tengevolge van de sterke javaniseering sinds den Majapahitschen tijd; toch schijnt ook daar nog

[1]) Litteratuuropgaven omtrent deze oudheden vindt men in Oudh. Versl. 1914, p. 140—147.

[2]) N.l. de ééne regel te Tjiaroeteun, en het opschrift van Moeara Tjiantĕn (zie beneden). Vgl. Not. Bat. Gen. 1909 p. 187.

[3]) Zie nader Oudh. Versl. 1920 p. 102—105, ook over een tweetal zeer oude schepen.

wel een en ander (bv. in Margasari) buiten den Javaanschen invloed verklaard te moeten worden. In het Noorden leverde Sĕrawak een Gaṇeça-beeld, dat stellig onder rechtstreeksche Hindoe-inwerking ontstaan moet worden geacht [1]), aan de Oostkust bevond zich bij Sangbĕlirang een Pallawa-inscriptie [2]). Zoo kan onze conclusie zijn, dat Borneo aan alle zijden sporen, zij het ook dikwijls zeer flauwe, doet zien van de komst der Hindoe's uit Voor-Indië, het duidelijkst aan den Kapoeas en aan den Mahakam, en dan, wat die laatste rivier aangaat, blijkens de schriftsoort der inscripties in den loop der vierde eeuw.

In ongeveer 400 stelt Kern eveneens de oudste epigrafische gegevens van het Maleische Schiereiland [3]), sinds 1848 uit een publicatie van Low bekend [4]). Het zijn er twee, beiden uit de provincie Wellesley. De eerste inscriptie, gevonden te Kĕdah, was op een soort lei gegrift, aangetroffen onder den vloer van een in puin liggend huisje van zeer geringe afmeting, een monnikskluis vermoedelijk, en dan van een Buddhistischen monnik, want de inhoud bestaat uit het bekende Buddhistische geloofsformulier (*ye dharma* enz.) en een tweede vrome spreuk. Diezelfde spreuk komt ook voor op de tweede inscriptie (in het Noordelijk district der provincie gevonden) en staat er op een zuil, aan weerskanten van de afbeelding van een stūpa. Dat is alles dus zoo Buddhistisch mogelijk. Aan den buitenrand bevat de zuil nog een tweede inscriptie, en wel de mededeeling: „Van den groot-scheepsvoogd Buddhagupta, woonachtig te Raktamṛttikā....", waarop wel gevolgd zal zijn „is dit de vrome schenking" of iets dergelijks. De rest is onvolledig, tot het slot: „der welgeslaagde reis nabijzijnde".

Het belang van dit gegeven zou grooter zijn, inden wij den plaatsnaam Raktamṛttikā konden localiseeren. Een naam, die hetzelfde beteekent (roode aarde) kennen de Chineezen als dien van een havenstad aan de golf van Siam [5]), en indien wij met Kern mogen aannemen, dat deze bedoeld is, zou de scheepskapitein dus in dit (derhalve gehindoeïseerde) deel van Achter-Indië gewoond hebben, waarbij alleen niet heel duidelijk is, waarom hij een reis naar het Noorden der provincie Wellesley door zulk een wijgeschenk zou wenschen te herdenken. Dat zou begrijpelijker zijn, als de man van een Voor-Indisch Raktamṛttikā kwam; aan de gelijkstelling dezer „Roode Aarde" met de Siameesche is dan ook twijfel geopperd [6]). In ongeveer denzelfden tijd vertoonen zich epigrafische restes aan de Oostkust van het schiereiland [7]).

---

[1]) Journ. Str. Br. R.A.S. 85 (1922) p. 210 sq.
[2]) Not. Bat. Gen. 1880 p. 98.
[3]) V.G. III (1915) p. 255—260.
[4]) J.A.S.B. 17 (1848), 2, p. 62—72.
[5]) Groeneveldt p. 82, 101, 122.
[6]) Pelliot in B. E. F. E. O. 4 (1904) p. 231.
[7]) Finot, Bull. Comm. Arch. de l'Indo-Chine 1910 p. 152 en 154.

Blijken dus in den aanvang der vijfde eeuw zoowel op Borneo als het Maleische Schiereiland de sporen van hindoeïseering zich voor te doen, en daarbij zoowel Çiwaïsme als Buddhisme betrokken te zijn, ook op Java kunnen we in denzelfden tijd dezelfde verschijnselen waarnemen, en wel, zooals wij reeds opmerkten, in het Westen van het eiland. Ook hier treffen ons allereerst de epigrafische overblijfselen, wier ontcijfering ook weer grootendeels te danken is aan Kern [1]), terwijl vervolgens Vogel er een nieuw onderzoek aan wijdde [2]). Ze zijn niet alle uit volkomen denzelfden tijd, doch kunnen blijkens kleine afwijkingen in de schrifttypen in oudere en jongere onderscheiden worden; heel belangrijk zijn de verschillen niet, en de afstand mag dan ook zeker op niet langer dan bv. een halve eeuw worden geschat [3]). De oudste schijnen iets jonger dan de zoo even besprokene van Borneo. Men doet het veiligst de oudere Javaansche inscripties in den aanvang der vijfde eeuw, de jongere ongeveer halfweg die eeuw te plaatsen, daarbij echter wel in het oog houdend, dat ons van de omstandigheden, waaronder de inscripties tot stand kwamen, te weinig bekend is, om aan geringe epigrafische afwijkingen al te groote waarde te kunnen hechten. Het schrift maakt namelijk overal, in zijn oorspronkelijk vaderland en in de koloniën, een soortgelijke ontwikkeling mede, en natuurlijk volgt daaruit, dat er verband is, maar hoe dat nu precies in zijn werk is gegaan, hoe lang een in Voor-Indië toegepast novum noodig had om in de koloniën doorgevoerd te worden, en of deze ook onderling op elkander invloed oefenden, ontgaat ons grootendeels en dat maakt zulke dateeringskwesties, waarbij voor de inscripties der koloniën moet worden uitgegaan van gedateerde documenten uit Indië zelf, tot een buitengewoon precair werk, welks resultaten altijd min of meer aanvechtbaar zullen blijven, zoodra men tot een nauwere begrenzing wil komen.

Gelukkig geeft althans de vindplaats der inscripties — bij latere verplaatsbare stukken zulk een bron van pijnlijke onzekerheid — geen reden tot ongerustheid, gegrift als ze zijn op groote rotsblokken. Vier er van liggen in of bij de Tji Sadane, het riviertje dat langs Buitenzorg stroomt, en wel een eind stroomafwaarts van genoemde plaats, doch nog hoog in het bergland. De vijfde wordt echter aangetroffen op een grooten steen van langwerpigen eivorm te Toegoe, Oostelijk van Batavia, dus geheel in het laagland.

De oudste schriftvorm is die van het opschrift te Tjiaroeteun, wederom in Sanskrit verzen, gelijk deze West-Javaansche stukken het allen zijn. In de rots zijn een tweetal voetafdrukken ingehouwen, naast elk waarvan een

---

[1]) V.G. VII p. 1—10 en 129—138; voorafgegaan was een artikel van Cohen Stuart in Bijdr. Kon. Inst. 3:X (1875) p. 163—170.

[2]) Publ. Oudh. Dienst I (1925) p. 15—35. In hoofdzaak volgen wij hieronder diens lezing.

[3]) De inscripties van Tjiaroeteun en Toegoe behooren dan tot de oudere, Djamboe tot de jongere categorie. Aan eenig tijdsverschil meenen wij vooral in verband met lettervormen als van *c* en *bh* te moeten vasthouden.

draadje uitloopt in de figuur van een spin. Rechts staat een regel krullerig, afwijkend en wellicht later toegevoegd [1]) schrift; de oudere inscriptie is onder de figuren gezet en deelt mede, dat dit het voetenpaar is van den machtigen heerscher, den doorluchtigen Pūrṇawarman, den heer van Tārūmanagara, gelijk aan de voetsporen van Wiṣṇu. De fraaie regelmatige letters zijn zonder het minste bezwaar te lezen; de regel krulschrift is echter nog niet bevredigend verklaard.

De gewoonte, om van een groote figuur de voetsporen te vereeuwigen is bekend genoeg uit Indië, waar men herhaaldelijk de voeten van Buddha, de voeten van Wiṣṇu enz. aantreft [2]). Zooals deze beide voorbeelden aantoonen, geldt het dan echter meestal figuren uit het grijs verleden of van hooger orde; dit zou kunnen leiden tot de veronderstelling, dat ook niet Pūrṇawarman eigen voeten heeft doen afbeelden, doch het nageslacht dat heeft gedaan, en genoemde vorst dus eenigen, waarschijnlijk geruimen, tijd vóór het vervaardigen der inscriptie moet hebben geleefd. Echter is ook al weer niet de mogelijkheid uitgesloten, dat de Indische gewoonte in de verre kolonie op andere wijze is toegepast en toch inderdaad de voetsporen aan den levenden koning van dit oogenblik werden geacht toe te behooren. Over de symboliek van de spinnen is ook heel wat geschreven [3]), zonder dat duidelijk is gemaakt, wat zij met koning Pūrṇawarman's voeten te maken hebben. Hetgeen ons de inscriptie leert is dus slechts dit, dat een koning van dien naam geregeerd heeft over het rijk Tārumā (aldus moeten de kwantiteitsteekens staan blijkens de andere opschriften) in het begin der vijfde eeuw of vroeger, en dat diens voetsporen met die van Wiṣṇu worden vergeleken. Uit dit laatste volgt geenszins, dat hij bepaaldelijk Wiṣṇuïet was; Indische vorsten, en Javaansche vorsten zooals wij zullen zien eveneens, brengen zichzelven gaarne met Wiṣṇu in verband, ook al zijn zij overigens Çiwaiet. Wel mag men er uit opmaken, dat de vorst geen Buddhist zal zijn geweest.

De naam Pūrṇawarman is weer een dier te verwachten warman-namen; en daarnaast vernemen wij dan den rijksnaam Tārumā. Het is een aardige opmerking van Pleyte [4]), dat die naam waarschijnlijk nog altijd over is in dien van de rivier Tji Taroem, de grensrivier tusschen het vroegere Batavia en Krawang; het gebied van den koning moet zich dan een heel stuk verder Oostelijk hebben uitgestrekt dan waar zijn inscripties gevonden zijn. Taroem is een Indonesisch woord voor indigo, en er zijn zoo talrijke namen van plaatsen en rijken bekend, welke aan de plantenwereld ontleend zijn, dat er

---

[1]) Ook in Voor-Indië komt dergelijk schrift in veel later tijd voor.

[2]) Behalve het artikel van Vogel, zie men voor den Archipel nog Kleiweg de Zwaan in Feestb. Bat. Gen. I (1929) p. 316—320.

[3]) B.v. Van Hinloopen Labberton in Zeitschr. Deutsch. Morg. Gesellsch. 66 (1912) p. 166 sqq.; verg. Vogel p. 23 sq.

[4]) Het Daghet 1 (1905/6) p. 178.

op zichzelf geen enkel bezwaar is, ook dezen naam van dergelijken oorsprong te achten. Hem in verband te brengen met Ptolemaeus' Argyrè lijkt in elk geval onmogelijk.

De andere inscripties uit dezelfde buurt kunnen aan hetgeen Tjiaroeteun behelst, slechts weinig toevoegen. Te Kĕbon Kopi staat één regel schrift tusschen twee sporen van olifantspooten, inhoudend dat dit de voeten zijn van den olifant van den zegevierenden koning van Tārumā, wiens naam onleesbaar is geworden. Uitgebreider is de inscriptie van Djamboe, waarboven zeer flauw weder een paar menschenvoeten staan; deze inscriptie is blijkens het schrift iets jonger dan de eerst behandelde (mogelijk gelijk wij reeds zagen ongeveer een halve eeuw), en geheel in overeenstemming daarmede wordt Pūrṇawarman dan ook in het verleden gesteld. De inhoud is namelijk ook alweder slechts een lofspraak op dien vorst: de doorluchtige, plichtsgetrouwe beschermer, de onvergelijkelijke vorst, die weleer (*purā*) in Tārumā heerschte, genaamd Z. M. Pūrṇawarman. Zijn voetenpaar wordt gezegd geschikt te zijn tot het verdelgen van vijandelijke steden, den aanhankelijken vorsten heil te brengen, doch een doorn te zijn in de zijde der tegenstanders. Het is dus geheel een gewijde, met bovennatuurlijke krachten begaafde plek geworden, waar de held uit het verleden tastbaar nawerkt onder het nageslacht.

De vierde rotsinscriptie, te Moeara Tjiantĕn, is nog niet ontcijferd; zij is vervat in de ook te Tjiaroeteun voorkomende krulletters [1]). Doch de vijfde is weer zooveel te belangrijker. Het is die, welke te Toegoe stond, op verren afstand dus van de overige; naar het schrift te oordeelen zou zij tusschen die van Tjiaroeteun en van Djamboe kunnen zijn opgesteld, doch gelijk reeds werd beredeneerd, hechten wij aan deze onderlinge chronologie geen overdreven waarde. De inhoud is, letterlijk in al zijn onbeholpenheid vertaald, de volgende:

(1) Oudtijds door den opperkoning, den sterkarmigen guru gegraven, de beroemde stad bereikt hebbende, stroomde de Candrabhāgā naar zee. (2) in het twee en twintigste jaar zijner gelukkige regeering door den van voorspoed en deugden schitterenden, boven andere vorsten uitmuntenden, doorluchtigen Pūrṇawarman. (3) begonnen in de maand Phālguṇa, 8sten dag der donkere helft, en voltooid in Caitra, 13den dag der lichte helft, is gegraven in één en twintig dagen. (4) stroomende over een uitgestrektheid van 6122 booglengten [2]) de liefelijke rivier Gomatī, helder van water. (5) na het kamp van den aartsvaderlijken koninklijken ziener doorkliefd te hebben stroomt voort met een gave voor de brahmanen van een duizendtal runderen.

Het spreekt vanzelf, dat deze mededeeling een niet geringe mate van onzekerheid laat omtrent hetgeen eigenlijk wordt verteld. Is al dadelijk de

---

[1]) Ook te Pasir Awi, een eindweegs Oostelijker, vindt men tegen een rots dergelijke krulletters of op letters gelijkende krullen.

[2]) D.i. ruim 11 K.M., of volgens een andere berekening, ongeveer 19 K.M.

eerwaardige opperkoning van regel 1, de aartsvaderlijke ziener van 5, dezelfde als Pūrṇawarman, of is het juist een voorganger, onder wien eertijds de Candrabhāgā genaamde rivier den waterweg of waterafvoer vormde, welke door Pūrṇawarman's graafwerk, de Gomatī, vervangen werd, zoodat nu voortaan deze laatste het kamp van dien ziener doorklieft? Wij zouden het niet durven beslissen, maar één ding is, dunkt ons, duidelijk bij alle verdere mogelijke verschillen van opvatting, en wel dat Pūrṇawarman in het twee en twintigste jaar zijner regeering het initiatief heeft genomen tot een verbetering in de waterbouwkundige toestanden ter plaatse, door het doen graven van dat kanaal.

Het belang daarvan ligt vooreerst in het hooge getal van die regeeringsjaren; dit bewijst een langdurige regeering en een rustige vestiging en sluit uit, dat Pūrṇawarman een slechts tijdelijk hier gevestigd en weldra weer verdwenen overzeesch heerscher zou zijn geweest. Ook kanaalaanleg doet men niet op een plaats, waar men niet voornemens is blijvend te vertoeven. Als dus Pūrṇawarman een Hindoe was — over de kansen op een gehindoeïseerden Indonesiër spraken wij reeds bij Borneo — was het een Hindoe, die zich als kolonist in een nieuw vaderland had neergezet. De groote afstand van zijn gedenkstukken, en de aanwezigheid van een deel daarvan ver in het binnenland wijst op bezit van een omvangrijk gebied, dat allerminst tot de kuststreek, de voor de hand liggende plaats om den handelsman te zoeken, beperkt bleef èn zich, mogen wij op den naam van de Tji Taroem afgaan, ook aanmerkelijk Oostwaarts uitstrekte; lag inderdaad de oude hoofdstad bij genoemde rivier, dan is het zelfs aannemelijk, dat de grenzen van het rijk nog een eind verder Oostelijk lagen. Het kanaal zal allicht bij Toegoe gezocht moeten worden en dus ook het kamp van den aartsvaderlijken koninklijken Ziener; de naam van de stad wordt echter niet aangegeven.

De Indische tijdrekening [1]) en de gift van runderen aan de brahmanen zijn natuurlijk geheel Hindoesch; voorts verdient vermelding, dat naast de inscriptie een groote staf (drietand?) in den steen is uitgehouwen, waarvan de beteekenis niet blijkt, tenzij men er slechts een waardigheidsembleem in heeft te zien, gelijk later het zonnescherm wordt afgebeeld en nog weer later daarbij de voetsporen opnieuw verschijnen; dat is dan echter in het Oosten van het eiland en ruim duizend jaar, nadat ze het eerst voor Pūrṇawarman gebezigd waren. Indisch zijn uit den aard der zaak ook de beide riviernamen; hetzij dan (zooals Kern meende) Candrabhāgā en Gomatī hier op Java twee namen voor één zelfde water zijn, hetzij er twee, een oudere en een nieuwere waterloop mede bedoeld zijn, in Indië zijn het in elk geval twee afzonderlijke rivieren, die ons beiden naar den Pañjāb voeren. Hieruit op te maken, dat

---

[1]) Naar Vogel opmerkt (p. 32), duidt de wijze der maandberekening op Zuid-Indischen invloed.

onder de kolonisten ook menschen uit het Noord-Westen van Indië waren, is een gevolgtrekking die wij niet zouden willen aanvaarden; dit punt hebben wij elders reeds besproken [1]) en wij zullen hier niet in herhaling vervallen doch ons bepalen tot de opmerking, dat men bij het geven van Indische namen aan steden, bergen of rivieren in de nieuwe plaatsen van vestiging — voor Achter-Indië geldt het evengoed [2]) — in het algemeen bekende Indische namen genomen heeft, maar die volstrekt niet speciaal ontleende aan de streek, waar men vandaan kwam. Het beste bewijs daarvoor is dat men zooveel namen uit de heldendichten en andere „geleerde" bronnen vindt en dat op Java plaatsen in elkanders nabijheid liggen, wier namen van de meest uiteenliggende Indische streken afkomstig blijken. Dat kan onmogelijk beteekenen, dat uit die verschillende deelen van Indië kolonisten waren samengevloeid, doch slechts dat op het oogenblik der naamgeving zeker stel namen, hoe ook van oorsprong en hoe ook gecombineerd, iets te zeggen had tot de naamgevende Hindoe's, hetgeen dan wel zal neerkomen op de geletterde geestelijke adviseurs in hun midden.

Voor wij van deze inscripties afstappen, merken wij nog op, dat er van een voorgeslacht van Pūrṇawarman (in tegenstelling tot Koetei) niet gerept wordt, en slechts misschien gezinspeeld wordt op een voorafgaande regeering van dien koninklijken Ziener, die voor ons raadselachtig is, doch allicht voor de tijdgenooten geen nadere aanduiding behoefde en tenslotte, zooals wij zagen, ook Pūrṇawarman zelf kan zijn geweest.

Op deze maatschappij van het begin der vijfde eeuw valt nu een iets helderder licht door het Chineesche bericht omtrent de zwerftochten van den Buddhistischen pelgrim Fah-hien [3]). Het groote handelsschip, waarop hij zich in Ceilon had ingescheept om terug te reizen naar China, werd door storm overvallen en raakte den koers kwijt; eindelijk kwam men echter, na negentig dagen zwervens, in het land Ye-p'o-t'i. „In dat land bloeien de ketters en brahmanen [4]), maar de leer van Buddha is er nauwelijks het vermelden waard". Na er vijf maanden vertoefd te hebben, kreeg Fah-hien gelegenheid zijn tocht naar Canton op een ander schip voort te zetten en na nog allerlei nieuwe wederwaardigheden zijn doel te bereiken.

Het jaar van Fah-hien's komst is nauwkeurig bekend, 414, terwijl de vijf maanden ongeveer van December tot Mei moeten vallen. In het land Ye-p'o-t'i heeft men dadelijk Yawadwī(pa) kunnen herkennen, en dit is natuurlijk altijd voor Java gehouden, totdat laatstelijk Ferrand zich voor

---

[1]) Inleiding I p. 129.

[2]) Pelliot, B. E. F. E. O. 4 (1904) p. 157.

[3]) Groeneveldt, p. 6—9 (Si yu ki, vert. Beal. I, 1906, p. LXXXI).

[4]) Of: ketterijen en brahmanisme; Giles, The travels of Fa-hsien (1923) p. 78.

Sumatra verklaarde [1]) op grond van de omstandigheid, dat de route van Ceilon naar Canton langs Palembang ging. Hierbij schijnt over het hoofd gezien, dat de storm reeds twee dagen na het vertrek van Ceilon losbrak en van dat oogenblik af niet de gewone route verwacht mag worden van een uit den koers geraakt schip; wij meenen ons dus aan de oude opvatting te mogen houden en stellen ons als vanouds Fah-hien op Java voor. Men krijgt uit het relaas den indruk, dat de verbindingen over zee betrekkelijk zeldzaam en moeilijk waren; ook is uit de verhaalde omstandigheden (die wij niet allen kunnen vermelden) duidelijk, dat de vrij groote schepen, met een bemanning van 200 koppen, Indisch waren, en dus nog steeds de zeevaart op het verre Oosten in Indische handen was.

Wat nu de Chineesche pelgrim op Java vindt — en dit is het groote belang van zijn bericht — is klaarblijkelijk een gehindoeïseerde maatschappij. Als het bloeien van *ketters en brahmanen* (een andere vertaling is: kettersche brahmanen) opvalt, kan dat niet slaan op een handelskolonie van Hindoe's onder een Indonesische bevolking, maar op den toestand der bevolking in haar geheel. Daaronder waren dus de Buddhisten een onbeduidende minderheid, doch de ketters en brahmanen, de niet-Buddhisten dus, de groote meerderheid. Wat heeft men nu onder die ketters te verstaan? Dat is natuurlijk niet zonder meer te zeggen, doch Kern wijst op het spraakgebruik van den lateren Chineeschen pelgrim Hüen-tsang, die ook dikwijls brahmanen en ketters naast elkaar noemt, en althans op één plaats tot de ketters de Çiwaïtische secte der Pāçupata's rekent [2]). Uit den aard der zaak zijn er, als men alle lieden, wier leer in strijd is met die van Upaniṣad's en Wedāntin's, ketters noemt, nog heel wat meer ketters te noemen dan deze Çiwaïeten; waar wij echter weten, dat er later op Java inderdaad Pāçupata's waren, is het niet onaannemelijk, dat men zich onder meer deze secte bij de ketters van Fah-hien te denken heeft.

De ondergeschikte plaats van het Buddhisme kan spoedig na het vertrek van den pelgrim veranderd zijn, indien wij op Java het bericht mogen doen slaan van de prediking van Guṇawarman, hetwelk in de Kao-seng-chw'en (levensbeschrijving van voortreffelijke geestelijken) van 519 is opgenomen [3]). Deze koningszoon uit Kaçmir, in de Buddhistische monniksorde opgenomen, vestigde zich op Ceilon en begaf zich vandaar naar het land Chö-p'o. Gesteund door de koningin-moeder, die door een droom van zijn komst verwittigd was, deed hij het Buddhisme zich over het geheele land verbreiden. In 424 verliet hij Chö-p'o weder, gevolg gevend aan een uitnoodiging van den Chineeschen keizer, en overleed in 431 te Nankin.

---

[1]) J. as. 11:20 (1922) p. 211.
[2]) V. G. VII (1917) p. 137 sq.
[3]) Bij Pelliot, Deux itinéraires p. 274 sq.

Welk soort van Buddhisme door Guṇawarman werd gepredikt, is nog iets nader te preciseeren met behulp van een ander bericht [1]), volgens hetwelk hij een tekst vertaalde van de secte der Dharmagupta's, een onderdeel van de Mūlasarwāstiwāda-school. Een paar eeuwen later zullen wij bij I-tsing de vermelding vinden, dat deze school bijna met uitsluiting van elke andere werd gevolgd op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan, en dat men er, met één kleine uitzondering, het Hīnayāna aanhing. De groote verbreiding van dit Hīnayānistisch Buddhisme volgens de leer van den Mūlasarwāstiwāda-nikāya kan, althans voor het eiland zijner speciale werkzaamheid, een gevolg zijn geweest van het optreden van Guṇawarman.

Onzekerheid blijft intusschen bestaan omtrent dat eiland. In Chö-p'o kan men Jawa herkennen en zich dan weder afvragen, of het Java of Sumatra is. Men moet ook hier in aanmerking nemen, dat in latere gegevens Chö-p'o stellig Java zelf is, maar dat even zeker de vorm met gepalataliseerden beginconsonant voor Sumatra gebruikt wordt, en dat, ook als men het met ons eens is, dat voor Java de vorm met Y de oudste en die met J secundair is, het slechts de vraag blijft, of dat secundaire verschijnsel in een meer of minder vroeg tijdperk verondersteld mag worden, en daaromtrent nog geen afdoende gegevens voorhanden zijn. Hoewel wij dus gaarne tegenover het Ye-p'o-t'i = Java van Fah-hien, een Chö-p'o = Sumatra van Guṇawarman zouden stellen, achten wij die laatste identificatie even weinig *zeker* als (in de vijfde eeuw) een Chö-p'o = Java.

Hetzelfde Chö-p'o heeft in deze jaren door gezantschappen de banden met het Chineesche rijk aangeknoopt en wel in 433 en 435; op Chö-p'o ligt het rijk Ho-lo-tan, en ook uit andere jaren (430, 436, 449, 452) worden gezantschappen van Ho-lo-tan genoemd [2]). Welke naam er zich achter verbergt, is nog onbekend, evenals de benaming van den koning van Chö-p'o tijdens Guṇawarman's verblijf, welke in Chineeschen mond P'o-to-kia heette, of van dien van 435, als Che-li-p'o-ta-t'o-a-la-pa-mo aangeduid [3]).

De mogelijkheid, dat wij met deze laatste berichten eigenlijk niet naar Java, doch naar Sumatra verwezen worden, noopt ons om thans tot de iets latere gegevens omtrent dat eiland over te gaan. Terloops worde nog even gememoreerd, dat de oudst bekende koningen van Kamboja, Çrutawarman en Çreṣṭhawarman, van wie geen epigrafisch materiaal over is, en die, uit een latere inscriptie bekend, ternauwernood historische figuren zijn, ook zulke °warman-namen dragen, evenals trouwens verscheidene hunner opvolgers [4]).

---

[1]) J. as. 11 : 8 (1916) p. 46.

[2]) De plaatsen bij Pelliot D. I. p. 271—274.

[3]) Volgens Ferrand (J. as. 11 : 8, 1916, p. 526) zou dit çrī bhaṭāra Dwarawarman kunnen zijn. Rouffaer had in Enc. v. Ned. Indie IV[1] (1905) p. 367 çrīpada Pūrṇawarman geopperd, hetgeen volgens Sylvain Lévi (bij Vogel, p. 16) onaannemelijk is.

[4]) Pelliot, Fou-nan, p. 295.

Omtrent Sumatra zwijgt in dit oudste tijdperk de epigrafie geheel en moeten wij weder afgaan op de buitenlandsche, d.w.z Chineesche berichten. Zij geven het den naam van Kan-t'o-li en het heeft ook al weer niet ontbroken aan afwijkende gissingen omtrent de juiste plaats, waar die naam thuisbehoort, en die slechts wordt aangegeven als „op een eiland in de Zuidelijke zee". Uitgaande van den ook als Kandari weergegeven naam dacht Kern aan het eiland Kondor [1]), waartegenover Groeneveldt's meening staat, dat waar latere Chineesche gegevens (Ming-dynastie) het als een naam voor Palembang kennen, er alle reden is om die identificatie ook voor het oudste tijdperk te volgen [2]). Ten slotte kwam Ferrand, na bij den vijftiendeeeuwschen Ibn Majīd de haven van Singkĕl in Noord-Oost-Sumatra als „Sinkil Kandārī" vermeld te hebben gevonden, tot de gevolgtrekking, dat wij met een naam voor geheel Sumatra te doen hebben, die daarom zoowel op het Noord-Oosten als het Zuid-Westen van het eiland paste [3]). Hoewel de groote afstand in tijd tusschen deze berichten en die, waarmede wij ons thans bezighouden, het verkrijgen van zekerheid in den weg blijft staan, lijkt het toch wel waarschijnlijk, dat in elk geval Kan-t'o-li ergens op Sumatra gezocht moet worden [4]).

Vermeld wordt vooreerst, dat zeden en gewoonten er met die van Kamboja en Campā overeenkomen, en dat het land gekleurde stoffen, katoen en betelnoten van uitstekende kwaliteit voortbrengt. Tijdens keizer Hia-wu (452—464) zond koning Che-p'o-lo-na-lieu-t'o een hoogwaardigheidsbekleeder Tchu Lieu t'o om den keizer waardevolle voorwerpen van goud en zilver aan te bieden. In 502 had koning K'iu-t'an-sieu-pa-t'o-lo een droom, dat een Buddhistisch monnik hem aanspoorde om den Chineeschen keizer hulde te betuigen, en hij in dien droom daar heen ging; na wakker geworden te zijn maakte hij een portret van den keizer en als dan later een gezantschap naar China is gegaan en eveneens met een portret van den keizer is teruggekomen, blijkt dit volkomen overeen te stemmen met het naar het droomgezicht geschilderde! Dit stichtelijke verhaal vindt zijn tegenhanger in den brief, waarmede de opvolger van dezen vorst, koning P'i--ye-pa-mo, in 519 den hoogen ambtenaar Pi-yuen-pa-mo naar China zond, en waarin de Chineesche keizer, als Buddhist en als heerscher, op uitgezochte wijze wordt geprezen. Gouden bloemen, reukwerk, medicijnen, worden aangeboden. In 520 komt van denzelfden koning opnieuw een gezantschap, en in 563 wordt dan nog eens en voor het laatst van zulk een huldebetuiging uit Kan-t'o-li gewag gemaakt [5]).

---

[1]) V. G. VI (1917) p. 19.

[2]) Notes, p. 60. De passages in kwestie zijn afgedrukt p. 60—62.

[3]) J. as. 11 : 14 (1919) p. 238—241.

[4]) In Hand. Eerste Congr. Taal- Land- Volkenk. v. Java in 1919 (1921) p. 23 wijst Westenenk nog op Kĕnali, een marga in de bovenlanden van Kroei.

[5]) Deze komt niet voor bij Groeneveldt, doch bij Pelliot, D.I. p. 501.

Dat men uit den inhoud van zulke verhalen of brieven volstrekt niet mag opmaken, dat het land in kwestie zoo vurig Buddhistisch gezind was, heeft Groeneveldt bij een andere gelegenheid al eens opgemerkt[1]; de gezanten, die misschien ook wel eens uitsluitend handige kooplieden waren, zich voor gezanten uitgevend, kunnen zich aangenaam hebben willen maken door brieven over te leggen, wier inhoud den keizer bekoorde, en de officieele vertalers aan het Chineesche hof kunnen er ook het hunne toe hebben bijgedragen om die stukken een bepaalde kleur te geven. Het merkwaardigste zijn de jaartallen, welke ons dus van 454 tot 563 brengen, en de namen. De groote afwijkingen in transcripties en identificaties van slechts uit Chineesche bron bekende namen bij verschillende geleerden maken op den niet-Sinoloog dikwijls een verbijsterenden en (als wij dat mogen neerschrijven) zelfs wel eens een komischen indruk; wij zullen ze dan ook hier en bij volgende gelegenheden weergeven, zonder er ons een oordeel over aan te matigen dan alleen de algemeene opmerking dat, gezien de nieuwe mogelijkheden, die zich klaarblijkelijk bij van andere zijde ondernomen studie telkens weder opdoen, het niet verstandig zou zijn, deze verklaringen als definitieve oplossingen te beschouwen.

De oudst bekende koning wordt dan geacht den naam Çrīwaranarendra (of Içwaranarendra) te hebben gedragen, zijn gezant dien van Rudra de Indiër. De Buddhistische vorst van 502 was Gautama Subhadra, zijn zoon heette Priyawarman of Wijayawarman, en de naam van diens gezant moet ook met Wi aangevangen hebben en op warman zijn uitgegaan[2]. Hoe men nu ook over de naamgevingen stuk voor stuk moge denken, dat zij duiden op een gehindoeïseerd rijk is duidelijk en daarmede klopt de verwijzing naar het overeenkomstige Kamboja en Campā. Over bepaalde bijzonderheden van het land in kwestie worden wij echter niet veel wijzer.

Het is hier misschien de plaats ook iets mede te deelen over een ander spoor van Hindoe-invloed op Sumatra, hoewel het allerminst vaststaat, dat de invloed in kwestie tot deze oudste periode opgevoerd moet worden. Wij bedoelen de volksnamen, die zich gehandhaafd hebben, het duidelijkst in de onderafdeelingen der marga Simbiring van de Karo-Bataks. Men vindt daár Tjolija, Pandija, Mĕlijala, waarin gemakkelijk Coliyan (Cola), Pāṇḍya, Malayālam (Malabar) te herkennen zijn, voorts Pĕlawi, dat voor Mĕlawi, Maleisch, kan staan, doch ook met Pallawa in verband zou zijn te brengen, en Tekang, wellicht Tekhaṇam, het Tamil voor Dekkan (Tekhaṇamunei = kaap Komorin). Dat dit alles op Zuid-Indië als land van oorsprong slaat is, ook al laat men de onzekere namen ter zijde, zonder meer duidelijk en reeds

---

[1]) Notes p. 12.

[2]) Men vindt deze identificaties op de in de vorige noten geciteerde plaatsen, waarbij nog te voegen Pelliot, D.I. p. 197. Verg. ook Gerini, p. 602.

lang heeft men er Tamil-invloed in herkend [1]) en dan natuurlijk van gehindoeïseerde Tamils, getuige een naam als Bĕrahmana (brāhmaṇa). Nu staat het vast, dat later het verkeer tusschen Sumatra en Zuid-Indië zeer intens moet zijn geweest — in de veertiende eeuw zullen wij een vorst van wat eenmaal Minangkabau zou worden, voor een zijner oorkonden zoowel inheemsch als Zuid-Indisch letterschrift zien bezigen, ook uit de elfde eeuw is een Tamil-inscriptie nabij Baros gevonden — en dus dient misschien eveneens de Zuid-Indische naamgeving naar dien lateren tijd verlegd te worden, doch dat de grondslag voor een en ander reeds zeer vroeg gelegd kan zijn, is geenszins onaannemelijk.

Een ander land, waaromtrent de Chineezen ons in het begin der zesde eeuw inlichten is het Lang-ya of Lang-ya-sieu, waarvan wij hierboven reeds zagen, dat het op dat tijdstip volgens de bevolking reeds vierhonderd jaar had bestaan. Men is thans algemeen teruggekomen van het denkbeeld, dat het op Java zou hebben gelegen en is het er over eens, dat het op het Maleische Schiereiland gevonden moet worden en dezelfde plaats is, die in latere, ook Javaansche, bronnen Lĕngkasuka heet; inzake de juiste ligging echter bestaat nog allerminst eenstemmigheid, daar de auteurs, die hierover geschreven hebben, zoowel naar Tenasserim als naar Djohor-Lama en (dit laatste wellicht het waarschijnlijkste) de landengte van Ligor verwijzen [2]). Daar het in elk geval dus buiten den Archipel valt, zullen wij er slechts kort over zijn.

Wij lezen dan [3]), dat klimaat en voortbrengselen overeenkomen met die van Kamboja en dat er zeer veel aloë-hout en kamfer-olie wordt aangetroffen, dat de menschen er met naakt bovenlijf en loshangend haar loopen en om het onderlijf een katoenen sarong dragen, terwijl koning en aanzienlijken een dun gebloemd bovenkleed, een gouden gordel en gouden oorringen hebben; de wallen zijn van baksteen met dubbele poorten en wachttorens; de koning rijdt uit op een olifant, onder een wit baldakijn, omringd door veerenwaaiers, banieren en trommels en met groot militair gevolg. Een van de vorsten was met een Indische koningsdochter gehuwd, in welk land hij eenigen tijd in ballingschap had geleefd; zijn zoon heette P'o-k'ie-ta-to, hetgeen door Bagadatta weergegeven is, en deze zond in 515 een gezant A-tch'ö-to naar China met een brief, welks inhoud weder een groote aanhankelijkheid aan het Buddhisme verraadt. Latere ambassades uit ditzelfde land worden nog in 523, 531 en 568 vermeld [4]).

Na er nog even aan herinnerd te hebben, dat in denzelfden tijd de eerste

---

[1]) Joustra, Tijdschr. Bat. Gen. 45 (1902) p. 541—576; Kern, V. G. III (1915) p. 67—72.

[2]) Pelliot, D. I. p. 405—407; Ferrand, J. as. 11 : 10 (1918) p. 134—145; Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 89—103; Lévi, J. as. 203 (1923) p. 37 sqq.

[3]) Notes p. 10 sq.

[4]) Pelliot, p. 405.

Buddhistische patriarch van China, Bodhidharma, langs den zeeweg van Indië naar Canton is gereisd (520, 521 of 527)[1]) en dus den Archipel moet zijn gepasseerd, bezien wij ten slotte de gegevens omtrent een evenzeer in onzekerheid gehuld land, dat „op een eiland in de zee Zuid-Oostelijk van Canton" stellig tot den Archipel behoort en P'o-li genoemd wordt, eerst ter Noordkust van Sumatra geplaatst, later als Bali geïdentificeerd[2]), hoewel enkele der medegedeelde bijzonderheden op geen van beide eilanden passen, zoo bijvoorbeeld de afmeting van vijftig dagen Oost-West en twintig Noord-Zuid, hetgeen weer beter met Borneo (Puni) zou overeenkomen[3]). Er zijn 136 dorpen, het klimaat is warm, de plantengroei weelderig; rijst wordt er tweemaal 's jaars geoogst. De menschen gebruiken katoen voor hun kleeren, de koning heeft een weefsel van gebloemde zijde om en draagt een tiara van goud met edelsteenen, zijn zwaard is met goud ingelegd, zijn troon is ook van goud. Zijn dienaressen, met gouden bloemen enz. getooid, dragen pauwenveerenwaaiers en witte veerenwaaiers; hij rijdt op een wagen door een olifant getrokken, onder een baldakijn van witte veeren en omgeven door schelpblazers en trommelslagers.

Na deze ons ten deele reeds bekend in de ooren klinkende, op vele dezer rijkjes toepasselijke ethnologische bijzonderheden, komt iets van meer belang: 's konings familienaam is Kauṇḍinya, en de gemalin van Çuddhodana was een vrouw uit hun land. De familierelatie kunnen wij laten voor wat zij is, doch wel kan uit het verhaal blijken, dat het vorstengeslacht, waarin deze traditie leefde, uit Indië afkomstig was of zich afkomstig achtte. Wij denken er in dit verband ook aan, dat Kauṇḍinya de naam was van den brahmaan, die het rijk Fu-nan stichtte, uit hetwelk later Kamboja is voortgekomen[4]). Een gezantschap in 518 brengt den gebruikelijken Buddhistischen brief, en in 523 zendt koning Pin-ka door bemiddeling van den gezant Chu-pa-ti, witte papegaaien, glazen voorwerpen, katoen, schelpkommen, reukwerk en medicijn. Dat is te vinden in de geschiedenis der Liang-dynastie (503—556), en die der Sui-dynastie (589—618) voegt er aan toe, dat 's konings familienaam Ch'a-li-ya-ka en zijn eigennaam Hu-lan-na-po is, terwijl de ambtenaren tu-ka-ya-na en die van lager rang tu-ka-si-na heeten; vermeld wordt de bedrevenheid der bevolking met het werprad, de gewoonten zijn als die van Kamboja. Moord en diefstal wordt met het afhakken der handen, echtbreuk met een jaar kettingstraf geboet; men offert als er geen maan is en laat dan een kom met wijn en eetwaren het water afdrijven. Na het gezantschap van

---

[1]) Zie Ferrand, J. as. 11: 13 (1919) p. 461.

[2]) Notes, p. 80—84; I-tsing, Record p. 10; Pelliot, D. I. p. 279—285.

[3]) Bretschneider, On the knowledge possessed by the ancient Chinese enz. (1871) p. 18, en Kern, V. G. VI (1917) p. 217.

[4]) Zie b.v. Finot, Bull. Comm. Arch. Indo-Chine 1911 p. 32 sqq.

616 hielden zij op ten hove te komen. Echter wordt onder de T'ang-dynastie nog een ambassade in 630 opgegeven [1]).

Hoewel nu het omtrent de geografische ligging medegedeelde geen zekerheid kan geven aangaande de vraag, of inderdaad Bali bedoeld wordt — de latere bijvorm Ma-li en de formeele verzekering, dat het ten Oosten van Ho-ling, zooals wij zien zullen een benaming van Java, gelegen was vormen de voornaamste argumenten ten gunste dezer opvatting — blijkt toch duidelijk een eiland van den Archipel gemeend en herkennen wij ook hier de gehindoeïseerde maatschappij, die, zij het dan iets later dan de vorige gevallen, als gevestigde en bestaande staat met China in aanraking komt. De oudste gegevens voor de aanwezigheid van zulke Hindoe-rijken zijn daarmede afgesloten — Achter-Indië laten wij verder buiten bespreking — en het zal dus zaak zijn, de opgesomde gegevens samen te vatten, na te gaan tot welke gevolgtrekkingen ze het recht geven en hoe wij met het minste kans op vergissing de lacunes mogen aanvullen, om ons een denkbeeld te vormen van den aard der oudste kolonisatie.

Na de handelsbetrekkingen uit de eerste eeuw en de nog flauwe sporen van een al wat verder gaanden invloed der Indiërs uit het begin der tweede, blijkt de kolonisatie in de vierde eeuw een voldongen feit. Daarbij leek bijvoorbeeld op Borneo het consolideeren der nieuwe toestanden slechts een paar geslachten terug te liggen, elders echter de geldende traditie naar een belangrijk ouder tijdperk te wijzen. Er is trouwens ook alle reden tot de veronderstelling, dat al zijn misschien de Hindoe's ongeveer gelijktijdig naar verschillende streken uitgezeild, het geheel van de omstandigheden afhing, of ze zich op bepaalde plekken vroeger of later blijvend gingen vestigen, en of de bevolking, in wier midden zij zich neerzetten, met meerder of minder snelheid zich bij de nieuwe beschaving aanpaste. Alles tezamen genomen lijkt ons het meest waarschijnlijk, dat in den loop der eerste eeuw van onze jaartelling het verkeer met het Oosten tot vestiging daar ter plaatse leidde en als gevolg daarvan soms betrekkelijk snel, elders na verloop van één, twee eeuwen, koloniale Hindoerijken waren ontstaan. Tweede en derde eeuw lijken ons het eigenlijke kolonisatie-tijdperk.

Voorzoover er indirecte gegevens voor de afkomst der koloniseerende Hindoe's zijn, wijzen deze voor dit oudste tijdperk bepaaldelijk naar Zuidelijk Voor-Indië en naar het rijk van de Pallawa's, met dien verstande dat waar de Pallawa's ons eerst in de vierde eeuw voor oogen treden, mogelijk in de eerste plaats gedacht moet worden aan de heerschappij, die in de eerste eeuwen onzer jaartelling aan de hunne kan zijn voorafgegaan. Over machtswisselingen in deze streken gedurende dien verren voortijd zijn eenige vage berichten tot ons gekomen en het is natuurlijk ook geenszins uitgesloten, dat

[1]) Pelliot, p. 285.

politieke omstandigheden een aandeel in de kolonisatie hebben gehad, in zooverre als zij bij een in de verdrukking geraakt volk of volksdeel het verlangen kunnen hebben aangewakkerd om zich een nieuw bestaan te verzekeren in de landen van het Oosten, waarvan hun door handelsrelaties al een en ander bekend was. Dit blijft echter alles slechts gissing.

Daarentegen is het geen gissing, wanneer wij uit de combinatie van onze epigrafische gegevens met de Chineesche berichten, en dat alles tezamen als een geheel overziende, den indruk krijgen van een gehindoeïseerde maatschappij, niet van een aantal op zich zelf staande Hindoe-kolonies in den vreemde. De inscripties zouden zich nog wel met die laatste opvatting kunnen laten rijmen en, voor een deel althans, verklaard kunnen worden als afkomstig van een groep Hindoe's, die zich geheel buiten verband met de oorspronkelijke bevolking of desnoods in volkomen onbewoonde streken, ergens in den vreemde hadden neergelaten, gelijk de blanke kolonisten van later eeuwen in Australië. Voor de ethnologische bijzonderheden, medegedeeld door de Chineezen, gaat dat echter niet op, te minder als wij de uitdrukkelijk geconstateerde overeenkomst met Kamboja en Campā, en vooral het vervolg der beschavingsgeschiedenis in aanmerking nemen. Het is de gemeenschap, welke Hindoe-beschaving heeft aangenomen, ten deele van echte Hindoe-origine is, maar voor een ander deel een oorspronkelijk inheemsch element niet verloochent.

Daarbij moet dan echter steeds in het oog gevat worden, dat de gemeenschap, waarvan hier sprake is, zich voorloopig beperkt tot de hoogere kringen en tot de centra van kolonisatie. Het spreekt wel vanzelf, dat hindoeïseering van de breede volkslagen niet of nauwelijks heeft plaats gehad en dat, naarmate men zich van de beschavingscentra verwijdert, de Hindoe-invloed voortdurend minder merkbaar wordt [1]).

Hoewel nu zulk een gehindoeïseerde maatschappij er klaarblijkelijk overal in groote trekken hetzelfde heeft uitgezien, en de Chineezen dan ook dikwijls op verschillende plaatsen dezelfde uitdrukkingen toepassen, ligt het voor de hand, dat er allerlei gradaties zijn geweest en wij geen enkel oogenblik aan uniformiteit behoeven te denken; vooreerst zal over een zoo uitgestrekt kolonisatie-gebied het oorspronkelijk inlandsche aanmerkelijke verschillen vertoonen, in de tweede plaats zullen de Hindoe-immigranten naar aantal en gehalte op de eene plaats belangrijk van de andere afgeweken hebben, in de derde plaats kunnen allerlei plaatselijke toestanden hun invloed hebben doen gelden. Het lijkt aannemelijk, dat uit zulke verschillen het verdere verloop der kolonisatie in haar onderscheiden uitkomsten te verklaren is.

Reeds eenige malen is er sprake van geweest, dat wij het ontstaan der

---

[1]) Gonggrijp, Schets eener economische geschiedenis van Nederlandsch-Indië, V. U. B. 41 (1928) p. 9 noemt het Hindoeïsme een „overkapping" van de oorspronkelijke Indonesische samenleving.

nieuwe maatschappij op Java en elders aan een op handelsbetrekkingen gegrond, vreedzaam proces toeschrijven en aangezien wij daarbij in tegenspraak komen tot een andere opvatting, die aan verovering dacht en Hindoe's en inlanders als overheerschers en onderdanen zag, is het gewenscht daar wat dieper op in te gaan. Rechtstreeksche gegevens kunnen tot steun van geen van beide meeningen worden aangehaald. Overigens is (dit ter voorkoming van misverstand) niemand van oordeel geweest, dat er sprake kon zijn van een verovering van Voor-Indië uit in dien zin, dat de overzeesche gewesten de onderhoorigheden van een Voor-Indisch centraal gezag zouden zijn geworden. Daarvoor ontbreekt elke schaduw van een aanwijzing en men heeft zich dan ook terecht de Hindoe's in de koloniën voorgesteld als politiek geheel los van het moederland, waarmede hoogstens door handelsschepen een verkeer werd onderhouden, en dat dit verkeer dan nog niet heel levendig geweest kan zijn, bewijst het verhaal van de weinige scheepsgelegenheid, die Fah-hien in de vijfde eeuw op Java vond. De vraag was dus slechts, of die toonaangevende Hindoe's in den Archipel daar zaten par droit de conquête en hun instellingen goedschiks of kwaadschiks hadden opgelegd aan de onderworpen bevolking, of dat integendeel het overnemen der Hindoe-beschaving door de leidende kringen een gevolg was van pénétration pacifique, uitgaande van handelaars, die na blijvende vestiging banden hadden aangeknoopt met de inheemschen, en dan wellicht meerdere landgenooten (ook niet-handelaren) hadden uitgelokt om hun voorbeeld te volgen.

Het is alweder op grond van de latere uitkomsten, d.w.z. van wat wij waarnemen als wij omtrent de Javaansche maatschappij wat nauwkeuriger worden ingelicht, dat men tegenwoordig in het algemeen overhelt tot laatstbedoelde opvatting. Die maatschappij toch heeft onder haar officieel Hindoeuiterlijk in zoo sterke mate Indonesische eigenaardigheden bewaard en vertoont die eigenaardigheden zoo duidelijk tot in de hoogste functies van het staatsbestuur, dat men voor die latere tijden zeer zeker aan het inheemsche element een belangrijk aandeel in organisatie en bestuur moet toekennen, veel belangrijker dan overeen te brengen zou zijn met een onder vreemde overheersching gebukt deel der bevolking. Zelfs is het waarschijnlijk, dat dit aandeel in werkelijkheid nog veel grooter is dan het zich aan ons voordoet, want bij iedere combinatie van een hoogere (of voor hooger gehouden) en een lagere beschaving kan men zien, dat wel hetgeen tot die lagere behoort, de allures van de hoogere aanneemt, maar niet omgekeerd, en zoo is het zeer wel mogelijk, dat bij de functies en organisaties, die zich voor Hindoesch uitgeven in een klinkende titulatuur, nog allerlei vermomde en vernoemde Indonesische zaken steken. Nu is het zwakke punt van deze conclusie natuurlijk, dat niemand ons kan waarborgen, dat hetgeen klaarblijkelijk het geval is in die latere maatschappij ook mag worden toegepast op de oudere der eerste kolonisaties. Een terugdringen van een eenmaal overheerschend Hindoe-

element, niet langer uit het moederland gevoed, door inheemsche krachten in den loop van eenige eeuwen, is opzichzelf geenszins onverdedigbaar. Echter zou men dan die verzwakking veel meer over de gansche linie hebben te verwachten; daarenboven is bij diezelfde gelegenheden juist in andere opzichten een zeer sterke Hindoe-traditie merkbaar. Dit samengaan van een nauwe aansluiting aan het Hindoeïsme met het voorkomen van Indonesische elementen in de hoogste staatsfuncties ziet er niet uit als een product van reactie, doch veeleer als de natuurlijke wijze, waarop een reeds van te voren bestaande Indonesische organisatie zich aanpast bij de vrijwillig en met overtuiging aanvaarde hoogere beschaving der vreemdelingen, die landgenooten waren geworden. Op dezen innerlijken grond heeft zij alle kans ook toepasselijk te zijn, wat de hoofdtrekken aangaat, op de oudere Hindoe-Indonesische maatschappij, die er aan voorafging, en waarvan wij door de omstandigheden eerst in een later stadium de trekken kunnen onderscheiden.

Op het vrijwillig overnemen der Hindoe-beschaving moet, dunkt ons, de nadruk vallen, als men de resultaten goed wil begrijpen. Daarmede is niet gezegd, dat er nergens van dwang sprake is geweest of nergens bloed heeft gevloeid; het is zeker niet onmogelijk, dat toen de kolonisatie in gang was en allicht grootere groepen Hindoe's tezamen aankwamen [1]), deze zich wel eens kunnen hebben doen voorstaan niet alleen op hun hoogere cultuur maar ook op hun betere bewapening, en een beroep daarop ligt vooral voor de hand in gevallen, waar politieke omstandigheden in het moederland tot emigratie op grooter schaal leidden en terugkeer moeilijk maakten. Leerrijk is in dat opzicht de wijze, waarop de Chineezen het verhaal van de stichting van Fu-nan weergeven, waarvan hierboven reeds even sprake was; volgens de traditie heeft de uit Indië gekomen brahmaan Kauṇḍinya bij die gelegenheid een speer in den grond gestoken of een pijl afgeschoten, ongetwijfeld een magische handeling, en de Chineezen maken daar nu van, dat hij door zijn meerderheid in vechtmethode te toonen, den landbewoners schrik weet in te boezemen [2]). Dat kan ook elders geschied zijn, maar over het algemeen zal men zich bepaalden strijd eerder hebben voor te stellen tusschen gehindoeïseerde Indonesiërs en rasgenooten, die van de zegeningen der nieuwe beschaving nog niet zoo overtuigd waren en er zich tegen te weer meenden te moeten stellen. Niet dat wij daar iets van weten, maar het is zoo de gewone loop van zaken, dat bij het veldwinnen eener van buiten komende cultuur het bevolkingsdeel, dat haar het eerst aanvaardt, van ijver blaakt om er ook anderen, zelfs tegen

---

[1]) Een belangrijk rol schrijft Berg, Hoofdlijnen der Javaansche literatuur-geschiedenis (1929) p. 12—14 en Tijdschr. Aard. Gen. 47 (1930) p. 245 sq., toe aan den Voor-Indischen roofridder, die zich in den Archipel een positie verzekert, niet alleen in het tijdperk der eerste kolonisatie, maar ook in later eeuwen. Zie daartegenover de o.i. juistere opvatting van Hoesein Djajadiningrat in Djawa 9 (1929) p. 210—214.

[2]) Zie Finot, l. l. p. 33.

hun zin, van mee te doen profiteeren, en daartegenover een conservatisme staat, dat naarmate zijn positie verzwakt, in starheid toeneemt.

Nog in een ander opzicht bevat het Kambojaansche verhaal een trek van beteekenis; het huwelijk van den brahmaan, die de Indische beschaving brengt, met een vorstin des lands (hetzij dan als een „wilde", hetzij als een nāgī voorgesteld). Die trek is, in hoogeren zin, volkomen overeenkomstig de historische waarheid; huwelijksverbintenissen tusschen de vreemdelingen en de inlandsche vrouwen vormen een van de meest werkzame en zekere middelen om de nieuwe cultuur te doen doordringen. Als de kooplieden zijn aangekomen [1]), zich bij de inlandsche hoofden door geschenken, medicijnen, amuletten aangenaam gemaakt hebben, misschien hoog van hun afkomst hebben opgegeven, zich de inlandsche taal hebben eigen gemaakt, is de voornaamste stap, om tot een vaste en blijvende positie te geraken, het huwelijk met een dochter van een der hoofden, en diezelfde stap is van overwegend belang, om op den duur de cultuur uit den vreemde tot landseigen te maken; zulke vrouwen zijn de natuurlijke propagandisten tegenover de volksgenooten, van de nieuwe opvattingen, zeden en gewoonten, waarin zij hun echtgenooten volgen, en zij zijn tevens de moeders van een nieuw geslacht, dat ten deele in den ouden stam wortelt, ten deele aan de nieuwe beschaving toebehoort. Met het introuwen van nieuwe kolonisten, het toenemen van zulke verbintenissen en van de eraan ontsproten nakomelingen, ontstaat de gemengde Hindoe-Indonesische maatschappij, waarin het vreemde element allengs niet meer als vreemd gevoeld wordt.

De brahmaan als vertegenwoordiger van de Indische beschaving vindt zijn Javaanschen tegenhanger in den brahmaan Tritresta, die zijn godsdienst en tijdrekening op Java zou hebben gebracht, en wiens zoon er koning geweest zou zijn; een andere traditie schrijft die tijdrekening evenals het Javaansche alphabet aan zekeren, eveneens uit Indië gekomen, Aji Saka toe, een doorzichtigen naam, welke niet anders beteekent dan de Çaka-aera zelve [2]). Deze tijdrekening is de gewone van dien naam, welke in 78 n. C. aanvangt, en die bepaaldelijk in Zuid-Indië zeer gebruikelijk was; het lag zeker voor de hand dat men zich in later eeuwen op Java de invoering van tijdrekening en Hindoe-beschaving beiden in het tijdstip dacht, dat die aera aanving, dus in 78, maar historischen grond heeft dat niet [3]), gezien het pas veel later in

[1]) Men zie de schets bij Ferrand, J. as. 11:14 (1919) p. 13—18. Deze vergelijkt de methode der Islam-propaganda, welke hij zelf op Madagascar medemaakte.

[2]) Deze verhalen, reeds te vinden bij Raffles (History of Java II, p. 66 sqq.) worden nader besproken door Lassen, Indische Alterthumskunde II² (1874) p. 1062—1076, en Veth, Java I² (1896) p. 15—18.

[3]) Dat inderdaad Çaka's uit Westelijk Voor-Indië naar den Archipel gekomen kunnen zijn — hun verdrijving valt ongeveer samen met de oudste sporen van Hindoeïsme op de eilanden — wordt geopperd door Stutterheim, Indian influences in the lands of the Pacific (1929) p. 5.

gebruik komen der Çaka-rekening in Indië zelf. De oudste inscripties in den Archipel zijn, zooals wij opmerkten, in het geheel niet gedateerd. Een in 1432 aan het Chineesche hof ontvangen brief stelde de stichting van het Javaansche rijk op 1376 jaren van te voren, dat zou dus in 56 n. C. zijn, doch de Chineezen berekenden zelf daarbij, dat die stichting dan in het eerste jaar der Yuen-k'ang-periode van Keizer Hiao-süen zou vallen, d. w. z. in 65 v. C.[1]). Deze afwijking is nog niet verklaard, doch het bericht heeft geen andere waarde dan die van een Javaansche traditie der vijftiende eeuw. Over de mogelijkheid, dat Aji Saka (dan als verpersoonlijking der Hindoe-beschaving gedacht) uit Gujerat zou zijn gekomen, willen wij in het volgend hoofdstuk spreken; alle interne gegevens voor de hier behandelde oudste faze verwijzen ons uitsluitend naar Zuid-Indië.

Het is duidelijk, dat om tot resultaten te leiden gelijk wij op zoo verschillende plaatsen opmerkten, het Hindoeïsme een gunstigen voedingsbodem moest vinden en er tusschen Hindoe's en Indonesiërs punten van aanraking moeten zijn geweest. Misschien hebben tot die ontvankelijkheid de vroeger behandelde oudere relaties van den Archipel juist met Zuid-Indië het hunne bijgedragen; opmerkelijk is stellig wel, dat de Hindoe-cultuur zulk een grooten maatschappelijken en geestelijken ommekeer bracht, en daartegenover de Chineesche in het geheel geen vat op deze Indonesiërs heeft gehad; toch zijn er sinds eeuwen Chineezen in den Archipel geweest ook als „blijvers" en stichters van families, maar invloed van die zijde op de ontwikkeling des lands (behalve hier en daar in economischen zin) is bijna niet merkbaar.

Met het Hindoeïsme is het natuurlijk ook niet overal hetzelfde gegaan, al was het alleen reeds door toevallige omstandigheden; in de eene kolonie kan het geval zich hebben voorgedaan, dat de afstammelingen der Hindoe's b.v. door verzwagering met vorstelijke families zelve een koningsgeslacht vormden, zooals de Balische Kaundinya zich op zijn Indische afkomst beroemde, in het andere geval bleef het Indonesische vorstenhuis, zij het dan ook gehindoeïseerd, gelijk wij in Koetei veronderstelden. Oude Indonesische tradities zullen soms gemakkelijk opgegeven, elders, al dan niet in Hindoe-vermomming, zorgvuldig vastgehouden zijn. Op een afstand echter lijkt in het algemeen het beeld overal ongeveer gelijk, en men is dan onzes inziens het dichtst bij de waarheid door zich voor te stellen een oorspronkelijk Indonesische, en in zijn organisatie Indonesisch gebleven gemeenschap, waarin Hindoe-cultuur en Hindoe-eeredienst overgenomen zijn en op allerlei gebied de Hindoe-vormen toonaangevend zijn geworden.

De bijzonderheden na te gaan is voor deze oudste tijden ondoenlijk. Maar men kan terecht overwegen, dat die gemeenschap ook toen een omgangstaal moet hebben gehad (naast het Sanskrit der officieele documenten) en dat het ongerijmd zou zijn te veronderstellen, dat de taal principieele wijziging zou

[1]) Groeneveldt, Notes p. 39.

hebben ondergaan tusschen haar vorming en de oudste voor ons bereikbare specimina; met andere woorden dat wij de algemeene karakteristiek van het Oud-Javaansch ook van toepassing mogen achten voor de tijden van Tārumā en Ho-lo-tan. Die taal is Indonesisch, maar de groote menigte Indische woorden laten de conclusie toe, dat zij de begrippen vertegenwoordigen, die door de Hindoe's werden bijgebracht, en dat blijken dan de termen te zijn op sociaal, religieus, moreel gebied; kortom de hoogere geestelijke goederen zijn van Indische herkomst.

Een tweede gevolgtrekking is te maken uit het feit, dat die Indische begippen zijn overgeleverd in hun Sanskrit-vorm. De Hindoe-kolonisten spraken onder elkander als omgangstaal natuurlijk geen Sanskrit, maar een Prākrit; voor het verkeer met de inheemsche bevolking leerden zij de inlandsche taal. Voor de hoogere begrippen, die zij allengs wilden vertolken, gebruikten zij hun „hooge" taal, d.w.z. de voor onderricht aan die anderen, niet voor eigen dagelijksche behoefte, gebezigde vormen. De taal, die daaruit voortkwam en die wij later als Oud-Javaansch kennen, is dan essentieel de taal van die in de nieuwe beschaving onderrichte Indonesiërs en heeft zich gevormd en verbreid naarmate de zonen des lands gehindoeïseerd werden; het is *niet* een mengsel van Hindoe-spreektaal en Indonesische spreektaal, doch de Indonesische taal met aangeleerde, bijgevoegde Hindoe-termen, en daarmede klopt de opmerking van Brandes [1]), dat in het oudste voor ons bereikbare Oud-Javaansch de Sanskrit woorden den indruk maken van op het gehoor te zijn overgenomen. Dat zulk een taal nu de algemeene wordt, ook voor de afstammelingen der Hindoe's, wijst er op, dat de bevolking, die haar gebruikte, naar afkomst grootendeels Indonesisch moet zijn geweest, en de Hindoe's en Hindoe-genoten, welke er de leidende positie innamen, dit slechts deden op grond van de erkende superioriteit der door hen vertegenwoordigde en gedragen cultuur [2]).

Vóór alle tegenstelling uitgesleten was, en de Hindoe-Javaansche maatschappij de harmonische eenheid uitmaakte, die wij in de achtste eeuw eerst duidelijk leeren kennen, moeten er lange jaren verloopen zijn, waarin de Hindoe-cultuur nog de vreemde en uitheemsche was, die men bewonderde en gaarne tot de zijne maakte, maar waarin men zich nog niet thuis kon voelen. De eenheid is dan ook door geven en nemen, door aanpassen van weerskanten, tot stand gekomen. In de volgende hoofdstukken zullen wij trachten haar wat nader te leeren kennen; hier was het zaak ons er rekenschap van te geven, dat de eerste grondslagen in het kolonisatie-tijdperk zijn gelegd en eenige karakteristieke trekken van den aanvang af aanwezig moeten zijn geweest.

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 32 (1889) p. 130.

[2]) Inzake den invloed van het Sanskrit en de wijze, waarop die zich heeft doen gelden, zie ook nog Drewes bij Schrieke, The effect of Western influence on native civilisations in the Malay Archipelago (1929) p. 130—132.

HOOFDSTUK IV.

De eerste Midden-Javaansche tijd.

Na de levensteekenen uit de vijfde eeuw en omgeving, welke zoo duidelijk en overtuigend van Hindoe-invloed in den Archipel getuigen, lijkt het wel, of er een soort reactie is ingetreden, of althans eenige stagnatie. Is dit slechts schijn? Dat de epigrafische gegevens op Java gedurende een paar eeuwen zwijgen, *kan* bloot toeval zijn; ook in later tijden en andere streken blijkt, dat de aanwezigheid van epigrafisch materiaal van nog andere factoren afhankelijk is, dan van de vraag of in een bepaalde periode de organen aanwezig waren, waarvan het uitvaardigen van edicten of wijdingsoorkonden te verwachten is; tegen de verwachting vinden wij belangrijke inscripties uit onbeduidende tijden, en een even onverklaarbare schaarschte van epigraphica uit tijdperken van grooten politieken en cultureelen bloei. En wat de Chineesche berichten aangaat kan de gaping, die op de in het vorig hoofdstuk besprokene volgt, haar verklaring daarin vinden, dat zulke berichten samenhangen met het meer of minder onderhouden van betrekkingen met het buitenland, en dus een tijd van slapte aan Chineesche zijde door het uitblijven van gezantschappen naar en van de eilanden van den Archipel den onjuisten indruk zou kunnen geven, alsof in den Archipel zelf een minder opgewekt leven zou hebben geheerscht. Op diezelfde wijze ware de aanwezigheid van weer nieuwe gegevens sinds de zevende eeuw te verklaren door de grootere belangstelling in buitenlandsche aangelegenheden sinds het optreden der T'ang-dynastie in 618.

Op zichzelf behoeft dus de lacune in onze bronnen nog niet te leiden tot de conclusie, dat er in werkelijkheid aan eenige stagnatie of reactie gedacht moet worden. De zaak staat echter ietwat anders, wanneer wij bemerken, dat zoodra de gegevens ons weer ten dienste staan er veranderingen blijken te zijn ingetreden, waarvan wij de draagwijdte wel niet geheel kunnen beoordeelen, maar die toch van ongemeen belang lijken, vooral in verband met het verdere beloop der geschiedenis. Wij willen thans beginnen met na te gaan, wat wij reeds dadelijk van die veranderingen gewaar kunnen worden.

Het minst bevredigend is wel hetgeen valt mede te deelen over Borneo, waar de Koeteische inscripties van Mūlawarman gevolgd worden door een volstrekte duisternis. Eerst vele eeuwen later keert Oost-Borneo in de geschiedenis terug, wanneer het Majapahitsche rijk er zijn gezag doet gelden,

en dan komt Koetei ook weder voor onder de buitenbezittingen van dat rijk. Als gevolg van die overheersching bestaan, gelijk reeds werd vermeld, vooral in Zuid-Borneo de onmiskenbare sporen van Javaansche beschaving. Het is echter nog niet mogelijk gebleken, daartusschen ook nog iets van een oudere, voorafgegane Hindoe-cultuur te onderkennen. Wij weten dus in het minst niet, of de Javanen op Borneo, en met name in Koetei, een gehindoeïseerd land onderwierpen, of dat zij er kwamen onder een bevolking, die niet van die der andere Oostelijke eilanden verschilde en reeds lang de heugenis aan vroegere Hindoe-beschaving verloren had. De vraag, of het Hindoeïsme van Koetei sterk genoeg is geweest om te blijven voortbestaan, zij het dan ook bij gemis aan nieuw contact met Voor-Indië in sterk verinlandschten vorm, of wel toen de kolonie aan zichzelf was overgelaten, gaandeweg te gronde is gegaan zonder in de weder geheel inheemsche maatschappij ander spoor na te laten dan de oude steenen met inscripties en bijvoorbeeld enkele beelden of kleine voorwerpen onder de rijkssieraden, moet bij algeheel gebrek aan gegevens onbeantwoord worden gelaten.

Zoo is het ook in de andere streken van Borneo, waar wij eenige vermoedelijk onder rechtstreekschen Hindoe-invloed staande oudheden opmerkten; men kan daar, bijvoorbeeld in het gebied van den Kapoeas, mogelijk tot een iets jonger dateering komen dan die van Mūlawarman, op grond van de lettervormen — hoewel toegegeven dient te worden, dat de onduidelijkheid der beschikbare foto's en afteekeningen groote onzekerheid laat — doch zal dan toch ook nà die iets latere periode van Batoe-Pahat komen te staan voor een leegte. Een opzichzelf staand gegeven is, dat in 669 een gezant naar China kwam uit het land Po-lo en dit Po-lo wordt in latere berichten gelijk gesteld met Brunei [1]). In die latere berichten is het zeer duidelijk gejavaniseerd, doch uit de mededeeling van 669 is volstrekt niet te zien, of het dan een „beschaafd" land is. Kortom, ook hier blijven wij in het duister tasten, en weten noch of er vóór de zevende eeuw sprake kan zijn geweest van kolonisatie, noch of de gezant in die eeuw uit een gehindoeïseerd land kwam, noch of zijn staat hindoeïstisch kan zijn gebleven, tot in het begin der vijftiende eeuw de Javanen oppermachtig waren geworden. De Chineezen zeggen zelf, dat tusschen 669 en 1406 het verkeer voor een langen tijd had opgehouden. Volledigheidshalve worde er eveneens aan herinnerd, dat indien — zooals wij op p. 87 als een niet onmogelijke gissing vermeldden — het P'o-li der oudere berichten op Borneo te zoeken is, dit ons al evenmin verder zou brengen, aangezien ook van P'o-li na 630 wordt gezwegen.

Alvorens van Borneo af te stappen, dient in dit verband eveneens gewezen te worden op een later bericht over weder een andere streek van dit groote eiland, namelijk Pu-ni op de Westkust, dat in de veertiende eeuw al eveneens

---

[1]) Groeneveldt, Notes p. 101. Vgl. Pelliot D. I. p. 296.

onder Java stond, maar waaromtrent wij zoo gelukkig zijn ook wat oudere gegevens te bezitten [1]), doordat is aangeteekend, dat in 977 een gezantschap naar China kwam; voor het eerst dat zoo iets gebeurde, staat er uitdrukkelijk bij. Daaraan zijn dan eenige bijzonderheden over land en volk toegevoegd, waaromtrent wij naar Hoofdstuk VIII verwijzen, doch die ons, als geheel genomen, een gehindoeïseerde maatschappij, al is het dan ook een zeer weinig sprekend en tegenover inheemsch gebruik een zeer bescheiden plaats innemend Hindoeïsme, doen zien. Een verflauwing dus wellicht van wat vroeger veel krachtiger was geweest, de resultaten van een proces van verinlandsching? Het is mogelijk, maar een andere verklaring heeft evenzeer recht van bestaan: in de tweede helft der tiende eeuw valt juist de expansiepolitiek van het Javaansche rijk der Dharmawangça's en op dezelfde wijze als in deze jaren een stap wordt gedaan naar de javaniseering van Bali, kan ook wat wij in Pu-ni aantreffen het doordringen van een door de Javanen gebracht Hindoeïsme, maar dan in een tot dusver buiten allen vreemden invloed gebleven landstreek zijn. Ook deze mededeeling verschaft ons dus geen zekerheid omtrent het voortbestaan van Borneo'sch Hindoeïsme tusschen de oudste kolonisatie en de komst der Javanen.

Hebben wij in ons vorig hoofdstuk op goede gronden aan de gelijkstelling van P'o-li met Bali de voorkeur gegeven, dan valt ook daar een lacune te constateeren, want de eerste nieuwe levensteekenen van dat eiland na het laatste gezantschap uit P'o-li van 630 [2]) bestaan uit oudheden, die op grond van de gebezigde schriftsoort in de achtste en negende eeuw zijn te stellen [3]), en eerst op het eind van laatstgenoemde eeuw beginnen de oorkonden. Wij vinden er dan een gehindoeïseerde maatschappij, die er van denzelfden aard blijkt als de gelijktijdige van Java, doch een eigen karakter vertoont in enkele bijzonderheden en vooral in het gebruik van een eigen Oud-Balische (en niet Oud-Javaansche) taal. Men heeft op grond daarvan alle reden om die maatschappij niet door bemiddeling van het Hindoesche Java, doch door rechtstreeksche instrooming uit Indië ontstaan te achten [4]), en in dat geval kan men haar dan ook gereedelijk voor de voortzetting van het door de Chineezen beschreven P'o-li houden. Deze oudere berichten met de gegevens der koperplaten vergelijkend, welke beide bronnen dus ongeveer twee en een halve eeuw uit elkander liggen, moet men constateeren, dat wat de oorkonden doen onder-

[1]) Notes p. 108—110.

[2]) Over de mogelijkheid, dat Bali ook bedoeld is met het Dwa-pa-tan, dat in 647 een gezantschap zond, zie men beneden.

[3]) Zie Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 35, 52, 59, en verg. 104—108.

[4]) Daarmede klopt ook het voorkomen op Bali van een op Java niet aangetroffen upaniṣad, de Nārāyaṇa-Atharwaçira-Upaniṣad; zie Lévi in Versl. 6de Congr. Oost. Gen. (1929) p. 8 sq. Van de door dien geleerde op Bali gevonden stotra's is de afkomst onbekend; opmerkelijk is voorts een grammatische verhandeling, de Kārakasaṃgraha, met een Balischen commentaar, die Pāṇini noemt.

kennen zeker niet minder Hindoesch is dan wat de verhalen der Chineezen doen veronderstellen. Van terugloopen van het Hindoe-element of toenemen van inheemsche invloeden is niets te bemerken; integendeel beide bronnen naast elkander leggend, zal men niet aarzelen de koperoorkonden voor de meest hindoeïstisch getinte van beiden te houden. Dit behoeft nu nog geen bewijs te zijn voor een nieuw en krachtiger Hindoeïsme in het algemeen; uit den aard der zaak hebben officieele koningsoorkonden meer kans Hindoe-eigenaardigheden te bevatten, dan aanteekeningen van vreemdelingen over de bevolking als geheel. Is er dus geen bepaalde *noodzakelijkheid* om een versterking van den Hindoe-invloed tusschen P'o-li en de negende eeuw aan te nemen, daar is het anderzijds evenzeer duidelijk, dat het Hindoeïsme in deze gemengde maatschappij niet aan kracht verloren heeft en de *mogelijkheid* van nieuwe instrooming allerminst tot de onwaarschijnlijkheden behoort.

Op Sumatra is de lacune het kortst; in 563 teekenden wij het laatste gezantschap van Kan-t'o-li aan en reeds in 644 zijn er opnieuw Chineesche berichten, die dan verder voorloopig niet onderbroken worden. Merkwaardig is dan echter, dat de naam Kan-t'o-li verdwenen is en eerst veel later weer terugkeert, bij de mededeeling uit op zijn vroegst de veertiende eeuw, dat het toenmalige Çrīwijaya (Palembang) het vroegere Kan-t'o-li was. De naam Çrīwijaya is intusschen zelve in 644 ook nog niet zeker, wel daarentegen die van Malayu. Wij komen zoo straks op deze berichten terug; binnen de begrenzing van deze tachtig jaar is er natuurlijk geen kwestie van een onderbreking van de Hindoeïstische cultuur en maatschappelijke organisatie, maar wel hebben er klaarblijkelijk gewichtige gebeurtenissen plaats gevonden, die tot een wijziging in de staatkundige gesteldheid van het eiland hebben geleid.

En wat nu ten slotte Java zelf aangaat, beslaat de gaping, die niet door jaartallen wordt gedekt, een veel langer tijdperk. Pūrṇawarman en Fah-hien brachten ons in het begin der vijfde eeuw — ook van de gezantschappen van Ho-lo-tan verscheen het laatste in 452 — en eerst in 640 komt Java opnieuw binnen den gezichtskring der Chineezen. Klaarblijkelijk zijn er in dien tusschentijd groote veranderingen ingetreden, naar welker aard wij slechts op grond van de uitkomst kunnen gissen. Evenals op Sumatra is er een wijziging in de naamgeving; thans voor het eerst wordt gesproken over het land Ho-ling, waarin men dadelijk Kaling, Kalingga, heeft herkend. De geschiedenis der T'ang-dynastie, na 906 opgesteld, vermeldt, dat Ho-ling eveneens Chö-p'o heet, en nu is het van belang er op te letten, dat terwijl bij de andere berichten omtrent deze periode steeds van Ho-ling sprake is, juist de laatste gezantschappen, die uit de negende eeuw, gezegd worden, van Chö-p'o te komen. Die laatste naam blijft dan verder in gebruik als de gewone aanduiding van het eiland. Het schijnt dus, concludeert Pelliot [1]), dat in de laatste tijden der

[1]) D. I. p. 287.

T'ang-dynastie de Chineezen het land opnieuw zijn gaan noemen met den naam, dien zij het in de vijfde eeuw reeds gegeven hadden.

Zooals boven bleek, lijkt het ons nog niet zeker, of dat andere Chö-p'o, Jawa, inderdaad Java is, maar de opmerking verliest daardoor niet aan beteekenis. Haar strekking is dus, dat in de berichten van de zevende en achtste eeuw het Javaansche rijk Kaling heet, en dat in de negende eeuw de naam Jawa op Java toegepast wordt, hetzij dan als een oude naam van datzelfde eiland, die weder wordt opgevat, hetzij als een naam, die vroeger elders thuis hoorde, doch nu ook aan Java wordt toegekend. Sinds de negende eeuw is in ieder geval de naam met gepalataliseerden beginklank voor het eiland Java gebruikelijk, naast den van oudsher gebezigden met y.

Nog van grooter belang dan de naamsverandering, is de verplaatsing van het centrum des rijks, welke gedurende die twee eeuwen haar beslag moet hebben gekregen. De berichten over Ho-ling en Chö-p'o slaan blijkens den samenhang op hetzelfde Javaansche rijk, dat ons tijdens de T'ang-dynastie bekend is uit de oorkonden en monumenten van het eiland zelve, en dat niet langer in West-Java, doch op Midden-Java gevestigd was. Ook ten opzichte van dezen overgang blijft er echter eenige onzekerheid bestaan, want wel weten wij dat Pūrṇawarman's Tārumā op West-Java lag en het rijk van Kaling op Midden-Java, maar van Ho-lo-tan kennen wij de juiste ligging immers niet, en hoewel de gelijktijdigheid van de jaartallen zijner gezantschappen met de schriftsoort van Pūrṇawarman er toe brengt eventueel beiden in hetzelfde West-Java te plaatsen, is er toch ook nog de mogelijkheid, dat in dezelfde jaren als het West-Javaansche Tārumā er een Midden-Javaansch Ho-lo-tan was — ook Fah-hien zou per slot op Midden-Java en niet op West-Java kunnen zijn geweest — en dat Kaling als het vervolg van dat Ho-lo-tan is te beschouwen.

Doch niet twijfelachtig is een verschil in cultureel opzicht, hetzij dan met West-Java, hetzij met een vroeger Midden-Java. In deze periode verschijnen de oudste monumenten, als eerste specimina van de Hindoe-Javaansche kunst. Zooals wij zagen, is er uit vroeger tijden niets van dien aard overgebleven, vermoedelijk het gevolg van het feit, dat men toen uitsluitend houtbouw had. Iets bevreemdends ligt daarin niet. De kolonist, wiens landgenooten in het moederland in leemen en houten woningen huisden (en dit voor het grootste deel in de dorpen nog doen) kwam onder een Indonesische bevolking, die op overeenkomstige wijze behuisd was; voor zichzelf bleef hij dus eveneens met een woning van onduurzaam materiaal genoegen nemen en met de woonplaatsen voor de goden was het in hoofdzaak hetzelfde; de dorpsheiligdommen in Voor-Indië zijn nog tot den huidigen dag uiterst primitief, en aan steenen tempelbouw voor de machtiger goden der gemeenschap was men in de dagen der kolonisatie ook in Indië nog niet toe, of hoogstens op zeer bescheiden schaal. Zoo kan het in de koloniën, op Java ook, eeuwen lang gebleven zijn,

en daarom is er ook niets van oude kunst of oude monumenten over. Doch nu komt er, tegen de zevende eeuw, een verandering, zoowel in het moederland als in de overzeesche koloniën; de steenbouw voor de heiligdommen wordt algemeen gebruikelijk. Het verschijnsel op Java immers staat volstrekt niet opzichzelf; ook in Achter-Indië gaat men, het Indische voorbeeld volgend, juist in dezen tijd tot steenen monumenten over [1]).

Nu is, dunkt ons, één ding duidelijk: dat zoo iets ondenkbaar is zonder een nauw contact met het moederland en een sterk Hindoe-overwicht in cultureel opzicht. De scheepvaart was er in deze eeuwen zeker niet op verminderd; de Arabieren kwamen veel Oostelijker dan ze vroeger gedaan hadden, de Chineezen waren ook aan de groote vaart gaan deelnemen [2]), en zelfs in de zeeën, die Campā bespoelden, passeerden in het begin der zesde eeuw schepen „uit alle landen" [3]). Zoostraks zullen wij, in den loop der zevende eeuw, de opkomst van Palembang kunnen waarnemen juist als gevolg van zijn ligging aan den grooten handelsweg tusschen West en Oost. Men mag dus stellig een veel levendiger verkeer veronderstellen, dan bijvoorbeeld in de tijden, dat Fah-hien zulk een moeite had om scheepsgelegenheid te vinden; niettemin, dat verkeer is er nog eeuwen lang gebleven en eerder toe- dan afgenomen, en toch zien wij dan de Hindoeïstische landen van Java en Sumatra op zichzelf staan en een eigen weg volgen, zonder rechtstreeks en onmiddellijk deel te nemen aan de cultureele bewegingen van het moederland. Men heeft dan ook gemeend, den wel zeer krachtigen Hindoe-invloed, die geleid heeft tot de Hindoe-Javaansche cultuur van Midden-Java sinds de zevende eeuw, te moeten toeschrijven — het is Brandes, die deze meening het eerst duidelijk formuleerde [4]) — aan een bijzondere oorzaak, en wel een nieuwe immigratie van Hindoe-kolonisten.

Bewijzen hebben wij daar niet voor, en het blijft altijd mogelijk, dat te eeniger tijd een andere verklaring voor dezen versterkten Hindoe-invloed juister zal blijken; doch zoolang dat niet het geval is, lijkt de onderstelling van zulk een nieuwe instrooming inderdaad het waarschijnlijkst. Het behoeven niet eens zooveel individuen te zijn geweest, maar wel moeten het cultuurdragers bij uitnemendheid zijn geweest, lieden, waarvan in geestelijk opzicht een groote kracht is uitgegaan. Aan politieke machthebbers moet zeker niet gedacht worden; daarvoor is de organisatie, op Java zoo goed als in Achter-Indië, in allerlei opzichten veel te veel „inlandsch" gebleven. Toch zal een

---

[1]) Parmentier, Les sculptures chames au musée de Tourane (1922) p. 10—15 en uitvoeriger in Origines communes des architectures hindoues dans l'Inde et en Extrême-Orient, Etudes asiatiques (1925) II p. 199—241.

[2]) Hornell in Mem. As. Soc. Bengal 7 (1920) p. 199 sqq.

[3]) Ferrand, J. as. 11:13 (1919) p. 461.

[4]) In het artikel „Oudheden" van den eersten druk der Encycl. v. Ned. Indië.

geestelijke ommekeer in de koloniën zelve ook wel weer tot politieke verschuivingen hebben kunnen leiden en daarmede tot nieuwe staten en nieuwe namen. Hoofdzaak schijnt intusschen de instrooming van moederlandsche opvattingen en ideeën, waarvan één der symptomen, de overgang tot het steenen heiligdom, tot het nageslacht duidelijk spreekt, doch die zich ook in andere opzichten heeft geuit, voor ons veel flauwer waarneembaar, maar voor den tijdgenoot allicht nog meer in het oog springend dan de monumentenbouw. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen wij enkele aspecten dezer oudste Midden-Javaansche cultuur wat nader bezien.

Hebben wij zooeven 640 genoemd, als het jaar, waarin de T'ang-geschiedenis Java weder blijkt te kennen, daar is het toch mogelijk, dat er nog een enkel vroeger bericht is, dat wij dienen te vermelden, ook al kunnen wij er verder weinig profijt van trekken. Het is alweder Pelliot, die opmerkzaam maakt op de vermelding van een land Tu-po tijdens de Sui-dynastie (589—618), en daar *tu* dikwijls met *chö* verward wordt, zou dit weer op Jawa kunnen slaan; echter meent genoemde geleerde zelf, dat dit Tu-po ten onrechte onder de Sui is gebracht en eigenlijk als Tchu-po in de derde eeuw thuishoort, waarbij het trouwens ook alle kans heeft Chö-p'o te zijn [1]). De gaping verkleinen kan deze mededeeling dus vooralsnog niet. Evenmin is het van veel belang of onder de landen, welke de beroemde pelgrim Hüen-tsang (die zelf niet in den Archipel geweest is) in de eerste helft der zevende eeuw kende als de rijken van het Oosten, waarin het Buddhisme werd aangehangen [2]), de naam Yen-mo-na, reeds lang getranscribeerd als Yawana(dwīpa), ten rechte als Yawadwīpa moet worden opgevat [3]). Het zou alleen bewijzen, dat ook in de eerste tijden van Kaling de naam Yawa een in het buitenland gangbare aanduiding van Java was.

Nu zijn er dadelijk twee vragen, die zich in verband met de veronderstelde gebeurtenissen tijdens deze lacune aan ons voordoen: hoe is de verhouding van dit nieuwe Midden-Javaansche rijk tot het oude West-Javaansche? en zijn er ook omstandigheden in Voor-Indië, die tot een nieuw vertrek van Hindoe's naar de koloniën in het Oosten genoopt kunnen hebben, een vertrek hetwelk dan van dat der oudste kolonisten moet hebben afgeweken, daar nu niet kooplieden uit handelsoverwegingen een nieuwe verblijfplaats in den vreemde zochten, doch menschen, die om welke reden dan ook uit hun vaderland wegwilden, zich gingen vestigen op plaatsen, waar zij in een bestaande gehindoeïseerde omgeving een gunstig onthaal konden verwachten.

De eerste vraag houdt natuurlijk in, of de gang der gebeurtenissen deze is, dat de West-Javaansche Hindoe-kolonie na verloop van tijd op dezelfde manier

---

[1]) D. I. p. 275—278. Verg. hierboven p. 62.

[2]) Mémoires sur les contrées occidentales, tr. St. Julien, II (1872) p. 83; of Si-yu-ki, tr. Beal (1884) II p. 200; Watters, On Yuan Chwang's travels II (1905) p. 187.

[3]) D. I. p. 278 sq. en Finot in J. R. A. S. 1920 p. 447 sqq.

is te gronde gegaan of tot onbeduidendheid is vervallen, als dat in Koetei kon worden verondersteld, terwijl dan later, zonder eenig verband met de voorafgaande West-Javaansche vestiging, in Midden-Java een nieuwe kolonisatie tot een beter effect leidde, dan wel of Kaling de voortzetting van Tārumā is, en slechts om een voor ons niet naspeurbare reden het centrum van gezag en beschaving van het Westen naar het Midden van het eiland verlegd is, wellicht dan naar aanleiding van den nieuwen cultuurstroom, welke uit het moederland een welkome versterking bracht.

Voor een beantwoording in den eerstbedoelden zin zou naast de analogie met Borneo de omstandigheid kunnen pleiten, dat hetgeen later op West-Java gevonden wordt, geenszins iets op zichzelf staands blijkt, doch in nauwen samenhang is met de Midden-Javaansche cultuur. Het materiaal is niet overvloedig en men kan ook twijfelen, of Midden-Java zelf hier zijn cultureelen invloed heeft doen gelden, dan wel of de overeenkomst te verklaren is uit de banden van Midden-Java met Sumatra eenerzijds, het uitdrukkelijk geboekstaafde gezag van Sumatra over West-Java anderzijds. Iets eigens, speciaal West-Javaansch schijnt er, althans vóór den nieuwen opbloei in den Majapahitschen tijd, niet te zijn, en hieruit ware af te leiden, dat de oude, vóór-Midden-Javaansche, beschaving van het Westen van het eiland, te gronde is gegaan.

Dat de Chineezen, als na de oudste berichten wordt melding gemaakt van Kaling, niets vertellen van een overgang of verandering en er wat dat aangaat continuïteit schijnt te zijn tusschen de oudere en jongere toestanden, is een argumentum ex silentio, welks waarde wij thans minder hoog aanslaan, dan vroeger het geval was; alles bij elkaar genomen is er dan toch die gaping van een paar eeuwen en beginnen de geschiedschrijvers van de T'ang-dynastie met iets nieuws. Daarnaast is er echter nog één epigrafisch gegeven, welks belang wij thans hebben te onderzoeken, het opschrift namelijk op den rotswand van Toek Mas op den Mĕrbaboe [1]).

Deze plaatsaanduiding doet zien, dat het zich op Midden-Java bevindt, en zijn plaatsing in den rotswand waarborgt ook, dat het daar altijd geweest is en niet van elders overgebracht kan zijn. De inhoud op zichzelf stelt te leur, daar men slechts een lofspraak leest op de hier ontspringende koude bron, voortstroomend als een Ganges. De merkwaardigheid is vooral gelegen in de voorwerpen, welke boven den éénen regel schrift zijn uitgehouwen en in het karakter der letters van de inscriptie zelve.

De voorwerpen zijn klaarblijkelijk emblemen, niet allen te herkennen, maar toch in meerderheid wel; werprad en schelp, knijpschaar, koeḍi en dolkmes, staf, drietand, waterkruik, bijl en een viertal lotusrozetten blijken er voor te komen, meerendeels dus zaken, die bij den eeredienst te pas komen, ten deele

---

[1]) Kern, V. G. VII (1917) p. 199—204; Inl. I p. 165.

bekend als godenattributen, ten deele ook toekomend aan aardsche asceten. Men kan zich bij deze heilige bron een kluizenaar in vrome afzondering voorstellen, of er zich in het algemeen een plek van vrome vereering denken; in elk geval bevatten deze emblemen de oudste aanwijzingen voor den Hindoe-Javaanschen eeredienst, en de aard van het afgebeelde doet blijken, dat wij in dit geval wel met Çiwaïsme te maken zullen hebben.

Voor de kwestie, die ons op het oogenblik bezighoudt, ligt het groote belang der inscriptie in het lettertype, hetwelk een Pallawa-type is, dat naar zijn vormen na de West-Javaansche soort gesteld moet worden, doch vóór de Pallawa-oorkonde, die wij zoo straks te Tjanggal als oudste gedateerde inscriptie van Java zullen aantreffen (732). Het komt er nu maar op aan, door een nadere dateering het schrift van Toek Mas zijn juiste plaats in de lacune aan te wijzen en uit te maken, of het als vervolg op het Pūrṇawarman-schrift te beschouwen is.

De kortheid der inscriptie en de afwezigheid van een aantal karakteristieke letters maakt dateering bezwaarlijk: overeenkomst met Pūrṇawarman-letters deed Kern het schrift in ± 500 stellen, terwijl schrijver dezes door wat met Tjanggal overeenstemde een anderhalve eeuw later aanwees [1]). Met volledige erkenning van alle moeielijkheden, die een vaststaande conclusie onmogelijk maken, meenen wij op grond van nieuwerwetsche vormen als van *ṇ* en *bh*, deze inscriptie niet te dicht bij de West-Javaansche te mogen brengen, terwijl tegelijkertijd de van Tjanggal afwijkende en ouderwets gehouden *k* en *l* verbieden tot een al te jongen datum te besluiten. Daar er nu ook nog letters zijn die zich, in tegenstelling tot den lateren Midden-Javaanschen vorm, duidelijk bij den West-Javaanschen aansluiten, bv. *s* en *g*, zou men geneigd kunnen zijn daaruit de gevolgtrekking te maken, dat het schrift van Toek Mas hetzij uit den tijd onzer lacune, hetzij uit dien der oudste T'ang-berichten over Midden-Java (dus ± 650) kan zijn, en dat zij door haar bescheiden handhaving van West-Javaansche vormen toont wel reeds een eind van Pūrṇawarman verwijderd te zijn, doch daarmede toch nog wel in verband te staan. Met andere woorden zou de inscriptie van Toek Mas, indien deze opvatting juist is, een aanwijzing voor continuïteit tusschen West- en Midden-Java zijn, doch daartegenover dient in het oog gehouden te worden, dat ook in het moederland het schrift niet hetzelfde blijft, en latere kolonisten uit Voor-Indië ook latere schriftvormen moeten hebben meegebracht.

Niettemin, ook al zou dan Kaling in zekeren zin het vervolg op Tārumā zijn, in cultuurhistorisch opzicht zagen wij te veel gewijzigd, dan dat er van een eenvoudige verplaatsing sprake kan zijn en dit bracht ons tot de aanvaarding van Brandes' denkbeeld eener nieuwe instrooming. Het is aanlokkelijk, maar gevaarlijk, in de politieke omstandigheden van Indië de aanleiding te zoeken

---

1) Not. Bat. Gen. 1910 p. 77.

tot de nieuwe emigratie, te aanlokkelijker, omdat wij tevens iets zouden kunnen leeren omtrent de streken, waaruit de nieuwe kolonisten afkomstig waren. De beroering, welke een gevolg was van het uiteenspatten van Harṣa's rijk en die wellicht van invloed is geweest bij den opbloei van Sumatra, valt voor Java iets te laat; doch reeds eerder was Kalingga, Harṣa's Oostelijke nabuur, door diens veldtochten ontvolkt en verarmd [1]) en dit kan van beteekenis zijn geweest voor eventueele emigratie, te meer, waar het nieuwe rijk op Java juist dienzelfden naam Kaling draagt.

Echter dient daarbij dadelijk bedacht te worden, dat uit niets blijkt, dat de Javanen zelf hun land zoo noemden, alleen dat de Chineezen het met die benaming, Ho-ling, aanduidden, en dan hoeft het niet meer te beteekenen, dan dat dezen er een „Hindoe"-land vonden, want de term „Kaling" is veel ruimer gebruikt dan alleen voor wat afkomstig zou zijn uit de landstreek Kalingga; men kan het vergelijken met het hedendaagsche spraakgebruik in den Archipel, dat iederen Voor-Indiër zonder nader onderzoek van de herkomst, een Kling noemt. Het ligt voor de hand, dat zulk een spraakgebruik niet bij toeval ontstaan is, en inderdaad de menschen van Kalingga een ruim aandeel hebben gehad aan den handel met, en de verspreiding der Indische beschaving in, het verre Oosten [2]). Het blijft echter juist door de verbreiding van den term zeer wel mogelijk dat de Chineezen, na elders de Kalingga-lieden als vertegenwoordigers van het Hindoe-element gevonden te hebben, bij het aantreffen van een soortgelijke beschaving op Java ook van „Kaling" gesproken hebben, zonder dat de Hindoe's daar nu juist uit Kalingga in engeren zin kwamen. Dit laatste gebied omvat het tegenwoordige Orissa en Ganjam, met waarschijnlijk Wizagapatam; een ouder Kalingga, door Ptolemaeus Kalliga genoemd (VII, 1, 93) moet echter een stuk Zuidelijker, tusschen Kistna en Godawari, hebben gelegen [3]).

Naar het uiterste Zuiden van Indië zal ons zoo straks de inscriptie van Tjanggal verwijzen, en juist daar hebben tegen het eind der zesde eeuw gebeurtenissen van belang plaats gehad. Blijkens de Mahākūṭa-zuil van 601 heeft de Westelijke-Calukya-koning Kīrtiwarman I, oudere broeder en voorganger van den in genoemd jaar regeerenden vorst, onder meer tegenstanders ook de koningen van Pāṇḍya, Dramiḷa, Coḷiya overwonnen [4]). Deze krijgsbedrijven

---

[1]) Hierop wijst Stutterheim, Rāma-legenden und Rāma-reliefs in Indonesien (1924) p. 213.

[2]) Inderdaad plaatst dan ook Ptolemaeus (VII, 1, 16) in deze buurt het aphetèrion, waar de schepen naar de Chrysè Chersonèsos de kust loslieten en zich in volle zee begaven; in de nabijheid lag de beroemde Stad van de Tand, door hem met den Tamil-naam Paloura genoemd, doch beter bekend als het Dantapura der Buddhistische traditie. Zie Lévi in Journ. as. 206 (1924) p. 46—57, en verg. Vogel, De cosmopolitische beteekenis van het Buddhisme (1931) p. 5.

[3]) Pargiter, Mārkaṇḍeya Purāṇa (1904) p. 334; Lévi, J. as. 203 (1923) p. 13.

[4]) Fleet in Indian Antiquary 19 (1890) p. 17 en 19.

hebben wij ons dus te denken in de streken, vanwaar emigratie geschiedde, en in den tijd, dat zulk een emigratie tot een verhoogd geestelijk leven op Java, waarneembaar in de eerste helft der zevende eeuw, zou hebben kunnen leiden. Zonder de waarde van gegevens als deze te overschatten, mogen wij toch wel constateeren, dat zij zeer gemakkelijk met den tweeden stroom van Hindoeïsme naar Java te combineeren zijn. En wanneer wij nu in dezelfde reeks van onderworpen vorsten ook dien van Kalingga zien voorkomen, vragen wij ons af, of wellicht onder den invloed der krijgsdaden van dien veroveraar zoowel uit Zuid-Indië als uit Kalingga lieden naar den vreemde getrokken kunnen zijn om daar in de vreedzame koloniën een rustiger bestaan te vinden.

Hoe het ook zij, en daargelaten of dit nieuwe leven inderdaad in de eerste jaren der zevende eeuw is ontbloeid dan wel het reeds langer aanwezig was en slechts de betere berichtgeving der T'ang-dynastie, welke zich meer met het buitenland bezig ging houden, het ons betrekkelijk toevallig in omstreeks 640 voor oogen voert, een feit is het, dat wij dan de levensteekenen van drie plaatsen tegelijk krijgen, Java, Sumatra en nog een derde land, dat Dwa-pa-tan heet en ten Oosten van Kaling lag. Het zond in 647 een gezantschap, en dan wordt verteld, dat de zeden er ongeveer dezelfde als die van Kaling zijn, dat de rijst er eenmaal 'smaands rijpt, men er letters schrijft op patra-bladen, en de dooden met gouden sieraden, goud in den mond, en allerlei reukwerken, op een brandstapel verbrandt [1]). Deze bijzonderheden en de ligging ten Oosten van Java hebben vanzelf een identificatie als Bali tengevolge gehad, en dat dit eiland, zooals wij zagen, ook als P'o-li bekend was, behoeft geen bezwaar te zijn, gezien de talrijke ook in andere gevallen opgemerkte dubbele namen voor landen, staten en steden. Ook is het mogelijk, dat het Oostelijk van Kaling, Midden-Java, gelegen rijk geen afzonderlijk eiland is, maar Oost-Java vertegenwoordigt, waarvan het op zichzelf onwaarschijnlijk is, dat het tusschen een gekoloniseerd Midden-Java en een gekoloniseerd Bali onopgemerkt zou zijn gebleven.

Wat is ons nu, te beginnen met 640, van Kaling bekend? De gebruikelijke ethnologische merkwaardigheden in de T'ang-geschiedenis, opgeteekend na het einde dier dynastie, dus in de tiende eeuw, nadat nog in de negende een aantal gezantschappen gelegenheid hadden gegeven zich van de Javaansche toestanden op de hoogte te stellen, hebben reeds uit dien hoofde alle kans bepaaldelijk op het laatste deel van den T'ang-tijd te slaan, en van enkele ervan staat dit zelfs, zooals blijken zal, volkomen vast. Dit maakt ons huiverig, om van de andere gebruik te maken voor het in dit hoofdstuk besproken oudste gedeelte der Midden-Javaansche geschiedenis. De oude T'ang-geschiedenis, die slechts den naam Ho-ling kent (waarbij dan de verbeterde nieuwe T'ang-geschiedenis

---

1) Notes p. 58.

als andere benaming Java voegt), vertelt [1]) dat de stadswallen van hout gemaakt waren en dat de koning woonde in een gebouw van twee verdiepingen, met palmblad gedekt; hij had er een ivoren bank als zetel. Schrift en eenige astronomie zijn er bekend; maar wat vooral opviel was, dat de Javanen zich bij het eten niet van lepels of stokjes bedienen, doch het voedsel met hun vingers tot zich nemen; hun geestrijke drank wordt gemaakt uit de bloemen van de kokospalm.

Het land zond halfweg de zevende eeuw twee gezantschappen naar China, het eerste in 640 of 648, het tweede in 666 [2]), dan duurt het weer een eeuw, voor er opnieuw van eenig contact in officieelen zin blijkt, en gedurende dit tijdsverloop moet de staatkundige toestand op Java zich gewijzigd hebben. Iets later dan het tweede gezantschap is het jaar, waarin het verhaaltje speelt omtrent de eerste ons bekende zelfstandig regeerende Javaansche koningin. Het behelst [3]), dat in de periode 674—675 de lieden van Ho-ling een vrouw tot de koninklijke waardigheid verhieven, welke Si-mo heette en die met krachtige hand regeerde; wat op den weg was neergevallen durfde niemand (dan de rechthebbende) oprapen. Dat hoorde de vorst der Ta-che en hij liet een zak gouds neerleggen op een weg: ieder die er langs kwam, ontweek dien, en dat duurde zoo drie jaar, tot de troonopvolger bij het langskomen dien zak met den voet aanraakte. Si-mo wilde hem voor dit vergrijp doen onthoofden, doch zag daar op voorspraak der ministers van af, en beval hem de voeten te doen afkappen, daar dit de schuldigen waren. Nieuwe protesten der ministers mochten niet meer baten, en de straf werd uitgevoerd, als een voorbeeld voor allen. Toen de Ta-che dat hoorden, werden zij bevreesd en durfden geen aanval op deze vorstin wagen.

Wij kunnen dit stichtelijke verhaal, waarvan toch niet valt na te gaan of het eenigen feitelijken grondslag heeft, laten voor wat het is; dergelijke strafmaatregelen tegenover een onschuldige lijken niet juist het meest werkzame middel om buitenlandsche belagers af te schrikken! Dat zulk een bepaald jaartal genoemd wordt voor de troonsbestijging van de koningin, wekt in de juistheid dezer mededeeling op zichzelf wel eenig vertrouwen; ook uit later tijd zijn voldoende voorbeelden van koninginnen bekend, om dit vrouwenbewind geenszins onwaarschijnlijk te maken en dus zijn wij geneigd het optreden van Si-mo als koningin in 674 te aanvaarden. Opmerkelijk is de zinsnede, dat de lieden van het rijk haar de koninklijke waardigheid opdroegen; misschien is dit slechts een spreekwijze, waaraan geen verdere waarde te hechten is, doch anders lijkt

---

[1]) Notes p. 12 sq. Over een astronomische moeielijkheid met betrekking tot de gelijkstelling van Ho-ling met Java, zie Pelliot D. I. p. 293 sq.

[2]) Pelliot, D. I. p. 286.

[3]) Notes p. 14 en Pelliot p. 297. Wij volgen den laatste, wiens vertaling juister is (aldus Duyvendak in stelling X bij zijn dissertatie (1928).

het meer op de aanwijzing van het opperhoofd door den stam, dan op de erfopvolging van een Indisch koningsgeslacht. Ta-che is de Chineesche naam voor de Arabieren en men heeft zich afgevraagd, wat die nu eigenlijk met de toestanden op Java te maken hadden; vandaar dat geopperd [1]), maar allerminst bewezen of zelfs waarschijnlijk gemaakt is, dat deze Arabieren niet in hun vaderland, doch in een Arabische nederzetting op Sumatra's Westkust te denken zijn.

Het is in dezen zelfden tijd, dat Chineesche pelgrims Java gaan aandoen op hun tochten naar en van het heilige land van het Buddhisme, althans in dezen tijd hooren wij daarvan voor het eerst door de berichten in I-tsing's op het eind derzelfde eeuw geschreven memorie [2]). De eerste, waarvan melding wordt gemaakt, komt er, evenals ruim twee eeuwen vroeger Fah-hien, slechts bij toeval, door een storm, maar de volgende, meester Hwui-ning, gaat er met opzet heen, in 664/5, en blijft er zelfs drie jaar lang, en anderen volgen; één hunner brengt er een zomer door, maar wordt dan ziek en sterft [3]).

Nu ligt Java zóó, dat het wel niet ver van den grooten zeeweg tusschen China en Indië af is, maar toch niet in den eigenlijken koers gelegen is, en zoo is het niet verwonderlijk, gegeven de aanwezigheid van een beschaafd, d. w. z. gehindoeïseerd land, dat de Chineezen het wel eens aandeden, maar lang niet zooveel als Sumatra, waar zij vanzelf langs kwamen. Het is daarom van zooveel belang, dat de biografie van den reeds genoemden Hwui-ning ons leert, dat Ho-ling toch ook nog iets anders was dan een doorgangsstation. Wat heeft de meester er die drie jaren gedaan? I-tsing deelt het ons gelukkig in bijzonderheden mede [4]). Hwui-ning werkte er samen met een geleerden geestelijke van Ho-ling, genaamd Joh-na-poh-t'o-lo, hetgeen overeenkomt met den Sanskrit naam Jñānabhadra. Met hem vertaalde hij van de Āgama-teksten het Nirwāṇa van den Buddha en het verbranden van diens lichaam; deze tekst biedt groote verschillen met het Nirwāṇa van het Mahāyāna. Toen hij met zijn vertaling klaar was, belastte hij een jeugdigen geestelijke, Yun-k'i, er mede om haar naar China te brengen, waaraan deze voldeed. Vervolgens keerde Yun-k'i naar Java terug om Jñānabhadra te bedanken en zich weder bij Hwui-ning te voegen, doch laatstgenoemde was toen reeds verder getrokken naar het Westen, waar zijn spoor verder voor I-tsing niet meer te volgen was.

Deze passage verdient, dat wij er iets nauwkeuriger bij stil staan, omdat wij er Java opeens in een geheel ander licht aantreffen, als een centrum van Buddhistische geleerdheid. Het is onder leiding van den Javaanschen Buddhist,

---

[1]) Groeneveldt l.l. p. 14. Over den vorm Ta-che zie nog Ferrand, J. as. 204 (1924) p. 242.

[2]) Zie hiervóór, p. 29.

[3]) Mémoire, p. 53, 60, 100, 158, 190.

[4]) L. l. p. 60—62.

dat de vertaling van den tekst plaats vindt, en een andere Chineesche leerling staat gereed, om die vervolgens weg te brengen: er is dus klaarblijkelijk een kringetje van volgelingen, die zich hier aan de studie wijden. Dat die studie het Hīnayāna betreft, is duidelijk uit de bewoordingen van I-tsing, die in een volgende passage het verschil tusschen den vertaalden tekst en den Mahāyānistischen nog nader uiteenzet; ook is opgemerkt [1]), dat het werk in kwestie hier wordt gerangschikt onder de āgama, d.w.z. de eerste klasse der Hīnayānistische sūtra's, terwijl men het in den tegenwoordigen Tripiṭaka-catalogus onder de vijfde klasse der Mahāyānistische sūtra's zal vinden. De biografieën, onder de Sung-dynastie geschreven, bevestigen en preciseeren de mededeeling, dat de vertaling van Jñānabhadra en Hwui-ning het slot van het Nirwāṇasūtra betreft, inhoudend het verbranden van Buddha's lijk en het verzamelen der relieken, en dat er verschil bestaat tusschen dien tekst en het Mahāparinirwāṇasūtra. Het Hīnayānistisch karakter van het toenmalig Buddhisme in den Archipel wordt met zooveel woorden onderstreept door het bericht in I-tsing's andere groote werk [2]), dat op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan, en daaronder met name ook Ho-ling, grootendeels het Hīnayāna wordt aangehangen (over een uitzondering spreken wij zoo straks) en wel bijna uitsluitend volgens de school der Mūlasarwāstiwādin's. In dit verband moge ook vermeld worden de populariteit op diezelfde eilanden, niet minder dan in Indië zelf, van Açwaghoṣa's Buddhacarita [3]). Wij kunnen ons dus voorstellen, dat gedurende de heerschappij van het Hīnayāna, vóór het veldwinnen van het ons zooveel beter bekende Javaansche Mahāyāna, de geschiedenis van den Buddha reeds gelezen en gezongen werd in den vorm van dat beroemde gedicht, hetwelk een goedgunstig lot ons heeft overgeleverd en dat nog steeds, gelijk in I-tsing's dagen, „het hart van den lezer verheugt, zoodat hij zich nooit van het lezen vermoeid gevoelt".

De genoemde Sung-biografie verhaalt nog iets anders, dat van belang is, en wel dat Jñānabhadra uit Java afkomstig was, een zoon des lands dus, en geen Voor-Indiër, die er zich om welke reden dan ook, gevestigd had. De beoefening van het Buddhisme geschiedt dus door de Javanen zelf en er zijn er onder hen, die zich hebben weten te verheffen tot de vermaardheid, waarvan de berichten omtrent Jñānabhadra getuigenis afleggen. Het is ook onder diens leiding, dat Yun-k'i de wijding ontvangt. Nu spreekt het vanzelf, dat zulke geleerden het Sanskrit kenden, maar de gewone omgangstaal was dat natuurlijk niet, en daarom is het niet verwonderlijk, dat van zulke Chineesche pelgrims wel verteld wordt dat zij, behalve het Sanskrit, ook de landstaal uitnemend verstonden. De vermelding van het feit in verband met

---

1) Chavannes p. 61.
2) Record (zie hiervóór p. 29) p. 10 sq.
3) Record p. 165 sq.

hun studies, maakt aannemelijk, dat er meer mee bedoeld wordt dan dat zij zich in hun nieuwe omgeving behoorlijk wisten verstaanbaar te maken, en dat inderdaad hun studie door deze kennis vergemakkelijkt werd, m.a.w. die taal, de moedertaal der inlandsche geleerden, bij het onderricht en bij de vertaling uit het Sanskrit in het Chineesch een rol speelde.

Dat de landstaal voor deze taak dus geschikt geweest moet zijn, is een opmerkelijk gegeven, omdat het slaat op een tijd, waaruit nog geen document van die taal zelve ons heeft bereikt. Een tweede merkwaardigheid is de naam van de landstaal, die door de Chineezen Kw'un-lun wordt genoemd, en dat evengoed op Java als op Sumatra; het is dus de algemeene aanduiding van wat op de gehindoeïseerde eilanden gesproken werd, een inheemsch Indonesisch met sterke inmenging van Sanskrit-woorden. Dat de Chineezen één naam gebruiken, bewijst niet, dat er overal éénzelfde taal geweest zou zijn; de enkele Sumatraansche inscripties uit ongeveer I-tsing's tijd toonen dan ook duidelijk, dat Oud-Maleisch iets anders is dan Oud-Javaansch. Maar wel blijkt uit dien éénen naam, dat het karakter van wat de Chineezen op die verschillende eilanden hoorden spreken hetzelfde was, en men er daarom de regionale vormen van één taalsoort in kon zien. Deze beschouwing zal zijn in de hand gewerkt, doordat de Chineezen overal in de eerste plaats het inderdaad overeenkomstige en ook hunzelf door hun studie het best vertrouwde Sanskrit bestanddeel konden herkennen.

Aan de geteekenis van Kw'un-lun (K'ouen-louen is de gangbare Fransche transcriptie) heeft Ferrand zijn op p. 30 geciteerd artikel gewijd. Hij vindt dien term toegepast, behalve op enkele eilanden van den Archipel, op P. Kondor, Campā, Kamboja, Birma, het Maleische Schiereiland, streken van Zuid-China, Madagascar en de tegenoverliggende Afrikaansche Oostkust [1]). Het is moeilijk uit te maken, wat voor al deze grootheden het tertium comparationis is; doch het schijnt wel, dat men daar overal een met wat wij nu maar kortheidshalve zullen noemen Indonesische cultuur verwante, en door andere bestanddeelen niet onherkenbaar geworden beschaving aantrof. Wat daarin gemeenschappelijk was, kon ondanks gradaties in vermenging met ongelijksoortige elementen den Chineeschen beschouwers essentieel dunken. Naar aanleiding van hetgeen wij daareven over het Oud-Javaansch als „wetenschappelijke" taal opmerkten, is een mooie parallel te vinden in een mededeeling uit ongeveer denzelfden tijd over Campā: als in 605 een Chineesch generaal de hoofdstad van dat rijk veroverd heeft, brengt hij als buit niet minder dan 1350 Buddhistische werken in Kw'un-lun-schrift mede [2]). Hoewel mogelijk zou zijn, dat Sanskrit werken in inheemsch schrift waren overgebracht, is het toch

---

1) Samenvatting op p. 332 sq.

2) Chavannes in B. E. F. E. O. 3 (1903) p. 438 sq; Ferrand p. 242 sq.

wel zoo waarschijnlijk, dat ook hier de inheemsche taal [1]) een soortgelijke taak te vervullen had als op Java van Jñānabhadra het geval was.

Wat nu die ook voor den Archipel zoo belangrijke benaming Kw'un-lun aangaat, mogen wij er misschien de aandacht op vestigen, dat hij ook nog elders dan op de door Ferrand gesignaleerde plaatsen voorkomt, en wel als naam van een gebergte in Indië, hetwelk bij de geschiedenis der Arhat's een rol speelt, o.a. in een reeds vóór 220 in het Chineesch vertaalden tekst [2]). Is dit het in de Buddhistische litteratuur zoo bekende Malaya-gebergte [3]), dan zou men Kw'un-lun voor de vertaling van Malaya kunnen houden, en kunnen zeggen, dat de Chineezen in alle boven opgesomde oorden iets „Maleisch" (deze term dan zeer ruim en in zeer algemeenen zin genomen) hebben aangetroffen [4]).

Wij bespraken reeds, dat de pelgrims, die van China naar Indië reisden of omgekeerd, niet in de eerste plaats op Java kwamen, doch dat het andere groote eiland, Sumatra, veel meer in hun route lag. Men kon een Noordelijken of een Zuidelijken koers volgen. In het eerste geval werd, uit het Westen gerekend, het eerst het Maleische Schiereiland aangedaan, waar wij spoedig Kĕdah zich als een belangrijke havenplaats zien ontwikkelen; wij herinneren ons uit de in het vorig hoofdstuk behandelde oudste epigrafische gegevens, dat de zeevaart klaarblijkelijk reeds eeuwen lang naar deze, trouwens voor de hand liggende, streken was gericht geweest. Vervolgens voer men door de straat van Malaka en deed dan, alvorens de groote en gevaarlijke reis door de Chineesche zee te ondernemen, allicht een haven van Zuid-Oost-Sumatra aan. Nam men daarentegen de Zuidelijke route door straat Soenda, dan moest men, deze gepasseerd zijnde, dadelijk Noordwaarts, liet Java dus liggen, maar kwam ook alweer voor een laatste anker- en ververschingsplaats in een Zuid-Oost-Sumatraansche haven terecht. Voor beide routes, die in verschillende tijden of seizoenen meer of minder in trek zullen zijn geweest, waren dus deze havens punten van beteekenis; ongeveer halfweg de geheele reis gelegen, vormden zij natuurlijke rustpunten en werden vanzelf de aangewezen overscheep- en handelshavens in de gevallen, waar niet de geheele weg tusschen Indië en China, doch slechts een deel daarvan, werd afgelegd.

Met een van die havens maken wij kennis in een bericht van 644 (of begin 645), wanneer, naar de Ts'eh-fu-yuen-kwei mededeelt, het koninkrijk Mo-lo-yeu een gezant zendt om de voortbrengselen des lands aan te bieden [5]). Eveneens

---

[1]) Volgens Pelliot D. I. p. 221 wellicht Môn; Blagden in J. R. A. S. 1928, p. 915, houdt ze voor Cam.

[2]) De Visser, The Arhats in China and Japan (1923) p. 25.

[3]) Vgl. Pelliot D. I. p. 359, en Takakusu, Record p. 11.

[4]) Dat het latere Malayu samenhangt met het Zuid-Indische Malaya, is reeds de meening van Yule-Burnell, Hobson-Jobson (1886) p. 416.

[5]) Pelliot, D. I. p. 324.

tot de zevende eeuw moet een opsomming teruggaan van een aantal Zuidelijke koninkrijken, en wel Kin-li-p'i-che, waarmede wellicht Che-li-fo-che (zie beneden) bedoeld is, dan eenige niet gelocaliseerde — o.a. Mo-ho-sin, waarop wij nog terugkomen — en tot slot de rijken van To-lang, P'o-hwang, Mo-lo-che, Kamboja en Campā [1]). Mo-lo-che is natuurlijk Mo-lo-yeu, en het Indische aequivalent is Malayu. Hetzelfde Malayu wordt aangedaan door een der pelgrims, wier levensloop I-tsing beschrijft, en die er komt, reizende van Java naar Midden-Indië [2]). Ook I-tsing's eigen reis (waarover zoo dadelijk) maakt het duidelijk, dat dit rijk op Sumatra gelegen moet hebben en dit bracht Ferrand er toe de beide voorafgaande namen, van welke Pelliot al had verondersteld dat ze misschien slechts één To-lang-p'o-hwang weergaven, op te vatten als Tulangbawang. Wat de klanken betreft, klopt dat prachtig, en nu de ligging van het stroomgebied der nog zoo heetende rivier in de Lampongs dat ook doet, is er geen reden aan te voeren, waarom de identificatie onjuist zou zijn. Echter dient in het oog te worden gehouden, dat de Chineesche naam verder nergens voorkomt en dus door geen andere plaatsen gesteund of verzwakt kan worden. Is zij juist, dan komt zij dus neer op het bestaan in de zevende eeuw van een rijk in de Lampongs, welks naam in een tegenwoordige rivier bewaard is, doch waarvan overigens niets bekend is.

Het spoedige verdwijnen van dit rijkje in den loop der zevende eeuw of iets later zou volstrekt niet onverklaarbaar zijn; het zou dan het lot gedeeld hebben van Malayu zelf, dat na deze eeuw ook weer voor geruimen tijd onzichtbaar wordt als gevolg van het verlies zijner politieke zelfstandigheid. Waar heeft dit oude Malayu nu eigenlijk gelegen? Gedurende lange jaren zijn daarover allerlei gissingen geopperd [3]), waarvan het geen nut zou hebben hier een overzicht te geven, aangezien ze door het later onderzoek achterhaald zijn. Dat de plaats van Malayu op het oogenblik zóó vast staat als in dergelijke gevallen mogelijk is, hebben wij in hoofdzaak te danken aan de studie van Rouffaer, die, oude argumenten ophalend en er nieuwe zeer krachtige aan toevoegend, met groote waarschijnlijkheid heeft aangetoond [4]), dat Malayu het oude Djambi is. Voor de bijzonderheden naar Rouffaer's artikel verwijzend, meenen wij, ten einde herhaling van wat reeds uitnemend uiteengezet is te voorkomen, hier te mogen volstaan door onze instemming met zijn conclusie te betuigen, gelijk anderen dat eveneens hebben gedaan [5]).

Korten tijd na Malayu verschijnt nu in onze bronnen een ander rijk, dat bestemd was de overheerschende positie in te nemen, niet alleen op Sumatra,

---

1) Ibid. p. 324—326, en over beide plaatsen Ferrand, J. as. 11:9 (1918) p. 91 sq.
2) Mémoire p. 42 sq.
3) Men zie hieromtrent Pelliot, D. I. p. 326—333 en Gerini, Researches, p. 528—539.
4) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 11—19.
5) B.v. Ferrand l.l.

maar gedurende een groot deel der oude geschiedenis in de geheele Westelijke helft van den Archipel; een rijk, dat vóór de machtsontplooiing van Java de voornaamste staat van den ganschen Archipel is geweest, welks faam wijd en zijd verbreid was en dat in het bijzonder onze aandacht boeit als eerste groote zeemogendheid in de eilandenwereld. De teksten spreken van Che-li Fo-che en San Fo-ts'i (om van verdere varianten geen melding te maken) [1]) en reeds Groeneveldt had die namen in verband gebracht [2]) met het iets later bij de Arabische zeevaarders bekende Sarbaza, gelijk toen gelezen werd, of Sribuza, zooals men thans den naam weergeeft, in het groote rijk van den koning van Zabej, thans Zābag geschreven. Daarop heeft Beal het eerst duidelijk uitgesproken [3]), dat reeds dit oudste Che-li Fo-che moet hebben gelegen aan de rivier van Palembang. Het is echter een in 1918 verschenen [4]) schitterende studie van Coedès, die de verschillende berichten op hun juiste waarde heeft leeren schatten, door overtuigend aan te toonen, dat dit Sumatraansche rijk hetzelfde moet zijn geweest als het in inheemsche en Voor-Indische bronnen voorkomende Çrīwijaya en die daarbij tevens het groote belang van de lotgevallen van dit definitief in Palembang gelocaliseerde rijk voor de geheele geschiedenis van den Middeleeuwschen Archipel duidelijk in het licht heeft gesteld. Aan Coedès komt zeer zeker de eer toe, ons inzicht in den gang dier geschiedenis op bijzondere wijze te hebben verhelderd. Later heeft Ferrand voorzoover mogelijk de gegevens omtrent dit rijk in een doorloopend verband vereenigd (zie hiervóór p. 30) en zoo een begin gemaakt met de geschiedbeschrijving van Çrīwijaya; zooals in den loop van ons betoog blijken zal, veroorloven wij ons, met volledige erkenning van zijn hoogst verdienstelijk werk, op enkele punten met hem van opvatting te verschillen.

Dat ook in de oudste berichten Çrīwijaya de rijksnaam is, is thans wel boven allen twijfel verheven; Che-li Fo-che is daarvan de volkomen correcte transcriptie, en San Fo-ts'i heeft alle kans, met verbetering van het eerste karakter, als Che Fo-ts'i precies dezelfde naam te zijn [5]). In den zoo spoedig na de eerste gegevens waarneembaren en zoo duurzamen bloei van dit Çrīwijaya heeft men klaarblijkelijk den neerslag te zien van een samenwerking van in elkander grijpende geografische, economische en politieke factoren. Wij zagen reeds, dat hun ligging ten opzichte van het groote zeeverkeer de havens van Zuid-Oost-Sumatra voorbestemde tot een belangrijke rol als ververschings- en overscheepplaatsen en in dat opzicht moesten ze wel steeds meer tot hun recht komen, sinds naast de van oudsher bestaande Indische scheepvaart zich de

---

[1]) Over die transcripties handelt Aurousseau in B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 475—478.
[2]) Notes p. 62.
[3]) Not. Bat. Gen. 1886 p. V (vgl. 1884 p. 21).
[4]) Le royaume de Çrīvijaya, B. E. F. E. O. 18, no. 6.
[5]) Dit is de meening van Aurousseau, l. l.

Arabische zeevaarders voortdurend verder naar het Oosten waagden — in de vierde eeuw wordt reeds een Arabische kolonie in Canton gesignaleerd [1]) — maar vooral sinds het optreden der T'ang-dynastie een groote opleving in het buitenlandsch verkeer, daarbij ook het handelsverkeer, van China meebracht. Uit incidenteele berichten valt op te maken, dat ook de inheemsche scheepvaart der gehindoeïseerde staten van Zuid-Oost-Azië zelve aan dat verkeer ging deelnemen [2]) en geheel in overeenstemming met dat toenemend contact tusschen Oost en West is het, wanneer wij in 692 een gezantschap van een Cālukya uit Mysore aan het Chineesche hof vinden, en in 720 de keizer van China de investituur verleent aan den koning van Kāñcī in Zuid-Indië [3]), al was dat natuurlijk slechts een formaliteit en had het waarschijnlijk alleen eenige beteekenis in de oogen der Chineezen zelve [4]). Hierboven werd ook reeds gewezen (p. 104) op de omstandigheid, dat de na het uiteenspatten van Harṣa's rijk in 647 mogelijk geworden nieuwe opbloei van Zuid-Indië, ook aan Çrīwijaya kan zijn ten goede gekomen [5]). Het ligt voor de hand, dat de keuze van een rustpunt of ververschingsplaats in het in aanmerking komende deel van den Archipel in zoover voor de zeevaarders beperkt was, dat er een eenigermate beschaafd centrum moest zijn, dat wil dus in casu zeggen een gehindoeïseerde maatschappij, en dat de plek aan bepaalde geografische eischen moest voldoen, een beschermde haven hebben, een riviermond bijvoorbeeld, in elk geval een veilge ankerplaats. Voor het overige echter was er op zichzelf geen reden, waarom de eene haven de voorkeur zou hebben boven de andere en waarom onder omstandigheden misschien de Overwal (waar later Singapore zou komen) niet te verkiezen zou zijn boven de Sumatraansche kust. Dat bracht dus concurrentie mede, en leidde allicht tot hardhandige methodes om zich in dien strijd de eerste plaats te verschaffen. Wilde een der concurrenten zich een monopolie verzekeren, dan diende hij de andere onschadelijk te maken, of althans de middelen te bezitten om den handel dier anderen naar eigen goedvinden te regelen, dus ze politiek afhankelijk te maken. Hij diende voorts zekerheid te hebben van eigen veiligheid, zoodat niet onverhoedsche aanvallen uit het binnenland aan de zeemacht haar steun zouden kunnen ontnemen. Hij diende ten slotte het handelsverkeer nog op grooter schaal te controleeren, door zijn invloed te doen gelden in de zeestraten en aan de overzijde daarvan, en de

---

1) Hornell, Mem. As. Soc. Bengal 7 (1920) p. 199.

2) Wij wijzen onder meer op het bericht, medegedeeld door Ferrand (J. as. 11: 13, 1919, p. 461), dat de groote zeeschepen van Kamboja uit Westelijk-Indië naar China kwamen met een lading van spiegels.

3) De plaatsen bij Pelliot, D. I. p. 359.

4) Zoo krijgen in later jaren zelfs de Portugeezen op hun verzoek een investituuur van China als heerschers over Malaka! Zie Notes p. 134.

5) Daarentegen acht Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1926) p. 554 dezen factor van geringe beteekenis.

machten, daar gelegen, welke bij een verplaatsing van het verkeer de rol der onderworpen Sumatraansche havenstaatjes konden overnemen, aan zijn belangen te verbinden, hetzij gewapenderhand, hetzij door verdragen. Noodzakelijkerwijs moest een handelspolitiek, als hier geschetst, tot een steeds verder gaande bemoeienis met den overigen Archipel, voorzoover bij het verkeer door de zeestraten betrokken, gaan leiden, en de vestiging van een zeeën en kusten beheerschende oppermacht, een zeemogendheid, in de hand werken.

Dat is nu juist, wat wij zien gebeuren met Çrīwijaya. Zelfs uit de schamele gegevens, die ons voor de eerste eeuwen van zijn bestaan kunnen dienen, is waar te nemen, hoe het de nabuurstaten, de concurrenten Malayu en Bangka, onschadelijk maakt, hoe het zich de noodige binnenlandsche rust verzekert door in boven-Djambi zijn oppergezag te doen erkennen, hoe het vervolgens vasten voet krijgt op het Maleische Schiereiland en in nauwe betrekking treedt met Java, de beide streken dus, die aan de overzijde der groote zeestraten gevaarlijk konden worden. Daarmede is de grondslag gelegd voor het machtige zeerijk van den „Mahārāja" (een afzonderlijke eigennaam of nadere aanduiding schijnt overbodig), dat de Arabieren in later eeuwen als de groote macht in den Archipel zullen kennen. De eerste vestiging dier grondslagen willen wij nu trachten te volgen.

Voor het eerst komt Çrīwijaya binnen onzen gezichtskring door de mededeeling van de nieuwe T'ang-geschiedenis, dat het gezantschappen naar China zond van de periode 670—673 tot de periode 713—741. Bepaalde jaren worden voor de eerste gezantschappen niet opgegeven; dat zij echter in elk geval in de laatste decenniën van de zevende eeuw wel degelijk moeten hebben plaats gevonden, bewijst een edict van den Chineeschen keizer uit 695, waarbij bepaald werd, dat zekere hoeveelheden levensmiddelen aan vreemde gezanten gegeven moesten worden, en wel voor zes maanden aan die van Zuid-Indië, Noord-Indië, Perzië en de Arabieren, voor vijf maanden aan die van Çrīwijaya, Kamboja, Java (Ho-ling) en andere koninkrijken, drie maanden aan die van Campā [1]). Nu worden die „andere koninkrijken" als van minder beteekenis niet met name aangeduid, en er zullen dus, ook in den Archipel, nog meer staatjes geweest zijn, die betrekkingen met China onderhielden, doch van Sumatra wordt uitsluitend Çrīwijaya genoemd, en dit rijk is dus in de oogen der Chineezen de voornaamste representant van dat eiland.

Inderdaad had op dat moment Malayu als onafhankelijke staat reeds afgedaan. Als I-tsing de eilanden van den Zuidelijken Oceaan opsomt, waar onder de Buddhisten de Mūlasarwāstiwādanikāya wordt aangehangen [2]), geeft hij, in het Westen beginnend de volgende reeks: P'o-lu-shi, Malayu,

---

[1]) Pelliot, D. I. p. 334.

[2]) Record p. 10.

dat nu het land van Çrīwijaya is [1]), Mo-ho-sin, Ho-ling, enzoovoorts, (ook P'o-li, Bali wordt vermeld). Het eerste, P'o-lu-shi, is door Kern als Baros verklaard [2]), een hoogst aannemelijke opvatting, wanneer wij letten op de ligging [3]) en op de omstandigheid, dat de naam waarschijnlijk reeds aan Ptolemaeus bekend was, en in elk geval met het Wārusaka van den Mañjuçrīmūlakalpa correspondeert (zie hiervóór, p. 59). Ho-ling hebben wij voortdurend als Kalingga, Java, ontmoet, en daartusschenin liggen dan de andere, waarvan Mo-ho-sin door Takakusu zonder eenigen grond in Bandjĕrmasin, later op Biliton is gezocht [4]), terwijl Rouffaer het aan de Zuidpunt van het Maleische Schiereiland stelt [5]); dit klopt met de plaats in de reeks en de vermelding van een rijk op dit schiereiland kunnen wij ook moeielijk missen. Is dit juist, dan zijn Malayu en Çrīwijaya dus de namen, die het Oosten en Zuiden van Sumatra vertegenwoordigen. Wat hebben wij nu te verstaan onder de zinsnede, dat Malayu thans het land van Çrīwijaya is? Gegeven het feit, dat het twee geografisch verschillende plekken zijn en dat I-tsing, die toen hij dit schreef op Sumatra vertoefde en beide plaatsen bezocht had, volkomen van den stand van zaken op de hoogte was, is de voor de hand liggende verklaring, dat met die zinsnede precies hetzelfde bedoeld is, als wanneer men, om een hedendaagsche parallel te noemen, zou zeggen, dat Hannover thans Pruisen is. Malayu als zelfstandige grootheid bestaat niet meer; het is opgegaan in het rijk van Çrīwijaya.

Daarmede is natuurlijk niet gezegd, dat het zou zijn verdwenen; integendeel niet alleen de monnik Wu-hing reist van Çrīwijaya naar Malayu [6]), maar I-tsing zelf, die in 671 uit Canton vertrokken was, begaf zich na zes maanden in Çrīwijaya grammatica te hebben gestudeerd, naar Malayu, waar hij nog twee maanden verbleef [7]). Als hij uit Indië, waar hij tien jaren in de beroemde Buddhistische universiteit van Nālandā heeft verkeerd, weder terugkomt, vestigt hij zich voorloopig opnieuw in Çrīwijaya. Dat is in 685; na vier jaren tot de conclusie komend, dat hij alleen niet tegen de op zich genomen taak van het copieeren en vertalen der heilige teksten opgewassen is, begeeft hij zich in 689 naar Canton en komt met vier helpers in Çrīwijaya terug. Hij schrijft er de beide werken, die door Chavannes en Takakusu algemeen bekend zijn gemaakt, zijn overzicht van de praktijk van het Indisch Buddhisme, ten einde daardoor enkele onder de Chineesche Buddhisten ingeslopen

---

1) Dezelfde mededeeling over Malayu ook Mémoire p. 119 (Rec. p. XXX); de meening dat deze mededeeling later toevoegsel tot den tekst zou zijn, is onjuist gebleken.

2) V. G. VI p. 216, cf. Pelliot D. I. p. 340—342.

3) Ook elders wordt het gezegd ten Westen van Çrīwijaya te liggen (Mémoire p. 36 sq.).

4) Record p. XLVII en kaart.

5) Bijdr. p. 68.

6) Mémoire p. 144.

7) Mémoire p. 119.

onjuistheden te verbeteren, en zijn levensbeschrijvingen van Chineesche pelgrims uit zijn eigen tijd. Die beide werken gaf hij in 692 aan een naar China reizend geestelijke mede; zelfs keerde hij eerst in 695 naar zijn vaderland terug. Uit dezen levensloop [1]) kan worden afgeleid, dat de boeken tusschen 689 en 692 zullen zijn tot stand gekomen; had hij ze vóór 689 gereed gehad, dan had hij ze zelf kunnen meenemen. Wat hij vertelt over de toestanden van Çrīwijaya is dus ter plaatse tusschen bovengenoemde jaren opgeteekend, en dat door iemand die er jaren had gewoond. Het overgaan van Malayu onder de macht van Çrīwijaya heeft dus in elk geval vóór 692 plaats gevonden.

In dienzelfden tijd valt dan eveneens een uitbreiding van invloed in een andere richting, en wel naar Bangka. Daaromtrent licht ons een inscriptie van dat eiland zelf in, uit 686, en dus behoorende tot de groep der oudste gedateerde oorkonden van den Archipel. Deze zijn in tegenstelling tot de vroeger besproken Sanskrit-stukken, in de landstaal opgesteld. Die taal, Indonesisch met talrijke Sanskrit-woorden, vertoont in haar samenstelling groote overeenkomst met wat wij zoo straks als oudste Oud-Javaansch zullen vinden, doch is daarvan toch duidelijk onderscheiden, doordat het Indonesische bestanddeel een Maleisch, en geen Javaansch, karakter draagt. Men kan deze taal dan ook gevoegelijk Oud-Maleisch noemen, en ziet er uit, dat, hoewel de talen voldoende algemeene kenmerken gemeen hebben om een aanduiding onder één naam door de Chineezen te wettigen, zij niettemin elk voor zich duidelijk gedifferentieerd waren.

Op een zeskantige zuil, aangetroffen te Kota Kapoer aan de Mĕndoekrivier op West-Bangka, van een op dat eiland niet voorkomende steensoort, staat in tien regels zeer fraai Pallawa-schrift de oorkonde gebeiteld. Zij is door Kern voorzoover het mogelijk was verklaard [2]). Het begin is, na een geheel onbegrijpelijk formulier, een aanroeping van goden en andere hoogere wezens (o.a. misschien watergeesten), die de *kadatuan* Çrīwijaya beschermen; men heeft in deze uitdrukking kadatuan verklaard als „rijk" (dus Jav. kĕḍaton), maar ook als „gebied dat onder een dātu (gouverneur) staat", dus provincie of onderhoorigheid. Een vloek wordt gelegd op degenen, die oproerig zijn tegenover hen, die als dātu van Çrīwijaya's wege zijn aangesteld; de onderdanigen daarentegen zullen allerlei voorspoed deelachtig worden. Het stuk als geheel beteekent dus tot zoover het opleggen aan de bevolking van gehoorzaamheid tegenover de gouverneurs van Çrīwijaya.

[1]) Chavannes, Mémoire p. IV—VIII.

[2]) Kern, V. G. VII (1917) p. 205—214; Coedès p. 1 sq.; Ferrand, J. as. 11:14 (1919) p. 149—155. De meening van dien laatste, dat Çrīwijaya de naam van een vorst, niet van het rijk zou zijn, lijkt ons onhoudbaar; zij wordt nog volgehouden J. as. 11:20 (1922) p. 170 en is opnieuw bestreden door Coedès, B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 471—474. Thans heeft laatstgenoemde geleerde de geheele groep oorkonden, waartoe de Bangka-steen behoort, opnieuw uitgegeven en besproken in een artikel Les inscriptions malaises de Çrīvijaya, B. E. F. E. O. 30 (1930) p. 29—80.

Alleen de laatste anderhalve regel hebben we nu nog buiten beschouwing gelaten, en deze bevat juist de belangrijke dateering. Zij luidt, dat op een bepaalden datum in 686 deze vloekbede is ingebeiteld, „op het tijdstip dat het leger van Çrīwijaya een krijgstocht heeft ondernomen naar het land J̌āwa, dat niet onderdanig was aan Çrīwijaya". Men begrijpt, hoezeer het voor de hand lag in dit J̌āwa het eiland Java te herkennen en te concludeeren, dat reeds op dit vroege tijdstip Çrīwijaya in een gewapend conflict met Java was geraakt. De verwijzing naar die expeditie zou dan een waarschuwing voor Bangka beteekenen. Daarnaast kan echter worden opgemerkt, dat men eenigen tijd later den naam J̌āwa juist gelocaliseerd vindt in het Sumatraansche deel van den Archipel, en dus diezelfde beteekenis ook mogelijk is op den Bangkasteen: Çrīwijaya doet als teeken van zijn oppergezag deze proclamatie inbeitelen midden in het wegens ongehoorzaamheid zoo juist bestrafte stuk J̌āwa.

De opvatting van dezen steen als de afkondiging der opperhoogheid van Çrīwijaya over een aan zijn gezag onderworpen land, wordt te aannemelijker door de vondst van dezelfde proclamatie in een geheel andere streek, aan den Boven-Mĕrangin [1]). Een steen te Karang Brahi bevat, met slechts onbeteekenende verschillen, eveneens de vloekbede, doch zonder het gedateerde slot. De schriftsoort waarborgt intusschen een ongeveer gelijken ouderdom. Het oprichten van gelijkluidende vloekbeden in zoover uiteenliggende gebieden buiten het centrum van Çrīwijaya draagt onzes inziens geheel het karakter van een acte van inbezitneming, van wat tegenwoordig het hijschen van de vlag zou zijn. In 686 is Çrīwijaya met zijn expansie-politiek niet alleen begonnen, maar zelfs al een heel eind op weg: de concurrent Malayu is onschadelijk gemaakt, de rust van binnenlandsche zijde verzekerd, het overzeesche Bangka onder contrôle gebracht.

Çrīwijaya zelf is niet alleen het politieke centrum, maar ook het wetenschappelijke, bepaaldelijk op het gebied van het Buddhisme. De geestelijken, die er passeeren, worden er met den meesten eerbied ontvangen [2]); doch niet alleen is het een doorgangsstation, men blijft er gaarne en gedurende lange jaren studeeren [3]) en in dat opzicht is I-tsing allerminst een uitzondering. Men beoefende er vooreerst de Sanskrit-grammatica, en legde zich verder vooral toe op het vertalen der heilige teksten in het Chineesch, zoonoodig met behulp van de landstaal. I-tsing zelf bracht niet minder dan vijfhonderdduizend stanzen aan Tripiṭaka-teksten uit Indië mede [4]), die hij in Çrīwijaya ging bewerken. Door een en ander werd deze stad een middelpunt ook voor tekstverklaring en onderzoek, en het is dan ook geen wonder, dat van de zeven groote Meesters onder I-tsing's tijdgenooten één gevestigd was in Çrīwijaya.

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 426—431, en Coedès p. 45—50.
[2]) Mémoire p. 144.
[3]) Ibid. p. 64, 159, 182, 187, 189.
[4]) Ibid. p. 125.

Deze geleerde was Çākyakīrti, bekend als auteur van een in den canon opgenomen werk, het Hastadaṇḍaçāstra, hetwelk in later jaren (711) door I-tsing zelf in het Chineesch vertaald zou worden [1]).

Zulke geleerden hielden zich niet angstvallig aan één bepaalde school, maar beoefenden, gelijke ware geleerden betaamt, de Buddhistische wetenschap in haar vollen omvang, kennis nemend van wat Hīnayāna en Mahāyāna leerden en wat de opvattingen waren der groote philosophische scholen. Dat weten wij ook van elders [2]) en I-tsing verzekert het met zooveel woorden, daarbij dankbaar erkennend hoeveel hij aan den persoonlijken omgang met zijn leermeesters te danken had [3]). Dat natuurlijk de gezaghebbende Mahāyānistische teksten werden bestudeerd, blijkt tén overvloede uit de afzonderlijke vermelding van het Yogācāryabhūmiçāstra [4]).

Toch volgde, zooals wij reeds zagen (p. 108) Sumatra, het „Goudeiland" zooals het thans ook genoemd wordt [5]), evenals de rest van den Archipel, bijna uitsluitend de Hīnayānistische praktijk, met één uitzondering: in Malayu zijn er enkelen, die tot het Mahāyāna behooren [6]). Wij weten, dat een bekend geleerde van het Mahāyāna, Dharmapāla, op Sumatra heeft gedoceerd, zij het dan ook uit een latere bron [7]). Deze Dharmapāla toch, uit Kāñcī afkomstig, begaf zich, na gedurende een dertigtal jaren te hebben gedoceerd aan de Buddhistische hoogeschool van Nālandā, naar Suwarṇadwīpa, welk goudeiland hoogstwaarschijnlijk ook in dit bericht Sumatra is. Dharmapāla gaat door voor een tijdgenoot van Hüen-tsang, en zou dus dezelfde persoon kunnen zijn, dien I-tsing noemt als tijdgenoot van den in 651/2 overleden Bhartṛhari [8]); in dat geval zou zijn verblijf op het eiland ongeveer een halve eeuw aan dat van I-tsing zelf vooraf zijn gegaan. Hij is een leerling van den beroemden Dignāga, den grooten Mahāyānistischen logicus, die op zijn beurt de leerling was van niemand minder dan Asangga, den stichter van de philosophische school der Yogācārya's. Nu zou Dignāga vóór de zesde eeuw geleefd moeten hebben [9]) en als dit juist is, moet dus ook Dharmapāla vroeger dan de zevende gesteld worden, of geacht worden slechts een leerling in den

---

[1]) Record p. 184, en Takakusu's Introduction, p. LVIII sq. De tekst in kwestie is no. 1226 van Nanjio's Catalogus (App. I, 54, p. 378).

[2]) Zie b.v. Barabuḍur (1920) p. 763. Een zelfde school kan op de eene plaats het Hīnayāna, op de andere het Mahāyāna aanhangen (Rec. p. XXII sq.).

[3]) Record p. 184.

[4]) Mémoire p. 77. Het op p. 183 genoemde (oorspronkelijk Hīnayānistische) Abhidharmakoçaçāstra heeft op den duur algemeene geldigheid in het geheele Buddhisme gekregen.

[5]) Ibid. p. 181, 186.

[6]) Record p. 11. V.g.l. Finot in B. E. F. E. O. 20 (1920) p. 146 sq.

[7]) Tāranātha, Geschichte der Buddhismus in Indien (vert. Schiefner, 1867) p. 161. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1926) p. 559 wantrouwt het verhaal.

[8]) Rec. p. 179.

[9]) Peri, B. E. F. E. O. 11 (1911) p. 387.

geest, niet naar den vleesche, van den logicus te zijn geweest; doch in ieder geval kan met zijn werkzaamheid op Sumatra het voet vatten van het Mahāyāna in verband gebracht worden en zal hij dus waarschijnlijk te Malayu eenige jongeren om zich heen hebben verzameld. Teekenend is, dat later in het Javaansche Mahāyāna, hetwelk zoo nauw met het Sumatraansche samenhangt, Dignāga weder wordt aangehaald als een autoriteit op het gebied van den yoga [1]).

Het is hier de plaats om er op te wijzen, dat de invloed van een centrum van geleerdheid als Nālandā, hetwelk in voortdurend contact was met de Buddhistische wereld elders, zeker niet te laag mag worden aangeslagen. Wij hebben hier vooreerst het oog op het doen doordringen van bepaalde opvattingen van het Buddhisme; immers wij zagen reeds hoe ruim van zin de Buddhistische wetenschap was en hoe zij met voorliefde alle richtingen tot hun recht deed komen, en reeds daarom is de spoedige verbreiding van daar gedoceerde nieuwe leerstellingen een natuurlijk gevolg van den invloed van Nālandā. Bovenal echter moet die invloed groot geweest zijn op algemeen cultureel gebied: het heen en weer reizen der geleerden en pelgrims, het studeeren van Buddhisten uit alle landen in dat brandpunt, het overkomen van wie daar in de leer was ingewijd naar andere streken, waar het Buddhisme werd beleden, moet een ruime gelegenheid hebben geschapen om allerlei gebruiken en opvattingen, die ook op ander dan op godsdienstig gebied te Nālandā heerschten, wijd en zijd te verspreiden. Voor zoover het de Buddhistische landen aangaat, dient Nālandā dan ook zeker beschouwd te worden als een der voornaamste punten, vanwaar met het Buddhisme ook de Hindoe-cultuur in het algemeen naar elders, met name naar den Archipel, uitstroomde [2]).

Op het terrein van den godsdienst zelf moest die breede opvatting, welke de geleerden deed streven naar een doordringen in de leer van alle scholen, de gemoederen geneigd maken om niet wantrouwend of vijandig tegenover andersdenkenden te staan, en een overgang als zich al spoedig van Hīnayāna tot Mahāyāna gaat voltrekken, zoowel op Java als Sumatra, maken tot een ommekeer, die in de practijk zeker heel weinig had van de godsdienstige revolutie, die hij ons op een afstand zou kunnen lijken. Men wachte zich, beide yāna's in een scherpe tegenstelling tegenover elkander te denken: zij zijn aan elkander verbonden door talrijke en fijne weefsels [3]).

In I-tsing's dagen moet, zooals zoo dadelijk zal blijken, die overgang reeds een aanvang hebben genomen. Wij blijven nog een oogenblik stilstaan bij het beeld, dat hij van het Buddhisme van Sumatra tijdens zijn verblijf geeft. Te Çrīwijaya zelf zijn meer dan duizend Buddhistische priesters, wier studie-

---

[1]) Sanghyang Kamahāyānikan (ed. Kats, 1910) p. 45.

[2]) Over de beteekenis van Nālandā raadplege men Bosch l.l. p. 528—563.

[3]) Lévi-Chavannes, J. as. 11:8 (1916) p. 28.

methode en wijze van onderzoek geheel met de Voor-Indische overeenkomt, gelijk ook de regels en ceremoniën volkomen overeenstemmen; daarom is het zoo goed, als Chineesche priesters, die naar Indië willen, zich eerst hier op Sumatra een of twee jaar voorbereiden [1]). Van de vier groote secten wordt op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan, gelijk wij zagen, voornamelijk de Mūlasarwāstiwādanikāya aangehangen, doch soms hebben zich ook lieden aan de Sammitinikāya gewijd, en onlangs zijn er enkele volgelingen der beide andere scholen (Mahāsangghikanikāya en Sthawiranikāya) gekomen [2]). Kwesties in zake de tuchtleer worden snel en in eenige regels beslist [3]). De overeenkomst met Voor-Indië wordt ook nog elders op den voorgrond gesteld, bv. bij de viering van de upawasatha-ceremoniën [4]); daarentegen kunnen soms enkele kleine afwijkingen tusschen de gebruiken van Indië en den Archipel worden geconstateerd [5]); zoo is het gewaad van de nonnen er anders [6]) en dragen de monniken een doek bij zich [7]).

Incidenteel blijkt ook nog een en ander op economisch gebied; de koning van Çrīwijaya doet pelgrims medereizen op zijn schepen, tot in Indië toe [8]); dat zijn dus klaarblijkelijk inheemsche handelsschepen, die geschikt waren voor de groote vaart en zich over den grooten Oceaan konden wagen. Er wordt nog al eens melding van goud gemaakt [9]), wat voor het goudeiland niet verwonderlijk is; ook andere voortbrengselen, als de beroemde kamfer van Baros, worden genoemd [10]). En dan is er ten slotte nog een astronomische mededeeling, die heel wat hoofdbrekens heeft gekost: in het midden van de achtste maand en in het midden van de lente geeft de zonnewijzer te Çrīwijaya geen schaduw, en heeft een mensch geen schaduw op het middaguur [11]). Het feit, dat deze mededeeling, letterlijk opgevat, Çrīwijaya op den aequator, dus een stuk Noordelijker dan Palembang, zou brengen, kan niet weggecijferd worden; er schijnt echter ruimte voor een iets minder letterlijke interpretatie [12]).

Een tweetal inscripties uit de buurt van Palembang zelf geeft voor onze kennis van het Çrīwijaya van het eind der zevende eeuw een belangrijke aan-

1) Record p. XXXIV.

2) Rec. p. 10.

3) Rec. p. 16.

4) Rec. p. 35, cf. 112 sq.

5) Rec. p. 45 sq. In verband met wat hierboven p. 72 besproken werd, wijzen wij op het voorkomen van den kalpawṛkṣa bij de hier (p. 49) beschreven feestelijkheden.

6) Rec. p. 79.

7) Rec. p. 111.

8) Rec. p. XXX, XLVI.

9) Rec. p. 45, 46, 49.

10) Rec. p. 48.

11) Rec. p. 143 sq.

12) Zie de noot van Takakusu, l.l. p. 143 sq., en Kern in V. G. VI (1917) p. 215. Volgens den laatste slaat de mededeeling op het *rijk* van Çrīwijaya, dat zich inderdaad tot benoorden den evenaar uitstrekte.

vulling [1]). Hun schrift is ongeveer het Pallawa-karakter van den Bangka-steen iets nieuwerwetscher [2]), al zijn de oorkonden zelf wat ouder: gevolg misschien van het feit, dat een nieuwigheid in het schrift eerder wordt toegepast in de hoofdstad dan in het achterland.

De eerste, van tien regels, op een afgeronde kei uit Kĕdoekan Boekit, draagt het jaartal 683 en is dus de oudste gedateerde inscriptie van den Archipel. Zij behelst de mededeeling, dat op een bepaalden datum in dat jaar de ḍapunta hiyang, ongetwijfeld de vorst, scheep ging om de magische kracht, siddhayātra, te verwerven, vergezeld van een groot leger, en inderdaad aan Çrīwijaya die bovennatuurtijke macht verzekerde. Niet alles is duidelijk [3]), maar het groote gewicht, gehecht aan deze magische handeling, springt in het oog, en dat is geheel in overeenstemming met van elders bekende opvattingen [4]). Dat wij hier met de stichting van het rijk Çrīwijaya te doen zouden hebben, lijkt niet onmogelijk; dat in elk geval de herinnering aan een voor dezen staat hoogst belangrijk feit wordt vastgelegd, is zeker.

De tweede inscriptie, afkomstig van Talang Toewo, beslaat veertien regels op een platten steen en is gedateerd in 684. Toen is op bevel van den vorst (punta hiyang) çrī Jayanāça [5]) het park Çrīkṣetra aangelegd en heeft Z. M. de gelofte (praṇidhāna) afgelegd, dat alles wat hier is geplant en in orde gemaakt, en alle andere goede werken, ten goede zouden komen aan alle levende wezens. Na de daardoor te bereiken gelukkige toestanden in materieel opzicht volgen de in het uitzicht gestelde goederen van geestelijken aard, het ontwaken van de gedachte aan de Bodhi, het niet gescheiden zijn van de Drie Juweelen, het vervullen der voorwaarden en het verkrijgen der eigenschappen, die in een langzame opklimming, waarbij het bezit van het diamanten lichaam, het wajraçarīra, van den Mahāsattwa, voeren tot het onderdrukken der geboorten, het onderdrukken van het Karman, het onderdrukken van de kleça's en het bereiken van het Hoogste Volmaakte Inzicht.

Deze gelofte, waarvan de termen uit de Buddhistische litteratuur bekend zijn [6]), en die strekt tot het heil van alle schepselen, is van buitengewoon belang,

[1]) Na een voorloopig bespreking door Van Ronkel, Acta Orientalia 2 (1924) p. 12—21, behandeld door Coedès, l.l. p. 33—44.

[2]) Dit komt bepaaldelijk uit in den vorm van de *r* (Coèdes p. 60).

[3]) Met name is van enkele woorden onzeker, of ze al dan niet eigennamen zijn, zoo Sāmbau (hier op het voetspoor van Poerbatjaraka met schip vertaald), en het geheimzinnige Minānga Tāmwan, waarvan de koning zich „losmaakte". Volgens R. A. Kern beteekent minānga riviermond en is een tocht stroomopwaarts bedoeld.

[4]) Coedès p. 37 en 53. Ook een fragment van een andere op Bangka gevonden inscriptie bevat het woord *jayasiddha* (met iets ervoor en er achter). Zie Not. Bat. Gen. 1912 p. 103 en Coedès p. 59.

[5]) Men zou eerder Jayanāga verwachten (Coedès p. 39). Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 67 leest Jayawaga.

[6]) Zie Coedès p. 43 sq. en 54—57; in het bijzonder komen in aanmerking het Bodhicittotpādanaçāstra, toegeschreven aan Wasubandhu, en Çāntidewa's Bodhicaryāwatāra.

omdat zij algeheel het Mahāyāna vertegenwoordigt, en daarmede het oudste getuigenis voor het bestaan van deze richting in Zuid-Oost-Azië (Indonesië en Indo-China) is. De toestand, zooals I-tsing dien schildert met slechts enkele Mahāyānisten in Malayu, moet wel zeer spoedig gewijzigd zijn. In de tweede plaats is opmerkelijk, dat blijkens het *wajraçarīra* der inscriptie hier het Tantrisch Buddhisme aan het woord is, dat zich eerst in het midden der zevende eeuw openlijk was gaan vertoonen en dat zich dus met bijzondere snelheid ook buiten Indië moet hebben verbreid. Dit Tantrisme was ontstaan in Bengalen uit de school der Yogācārya's, en zijn eerste leeraar had aan het hoofd gestaan van het klooster te Nālandā, dezelfde streek dus, waarheen wij, zooals blijken zal, ook voor het Javaansche Mahāyāna worden verwezen. Waar nu dit laatste evenzeer Tantrisch van inhoud is, berustend op de leerstellingen der Yogācārya's, wordt de waarschijnlijkheid van samenhang tusschen deze verschijnselen al bijzonder groot en is het zeker niet gewaagd in de Palembangsche oorkonde van 684 een aanwijzing te zien van den weg, waarlangs het Tantrisch Mahāyāna Java heeft bereikt. Ook afgescheiden daarvan is het hier aan het licht gekomen gegeven voor de ontwikkeling van het Buddhisme van niet te onderschatten beteekenis.

In het begin van de achtste eeuw zag Çrīwijaya wederom een beroemdheid passeeren, Wajrabodhi, den Zuid-Indischen monnik, die in China het Tantrisme zou gaan invoeren. In 717 vertrok hij uit Ceilon met 35 Perzische schepen en zijn eerste rustpunt was Çrīwijaya, waar de koning hem met den grootsten eerbied ontving, en waar de groote man door tegenwind gedwongen werd vijf maanden te verblijven [1]). Onder zijn volgelingen bevond zich Amoghawajra, eveneens een groote naam in het Tantrisch Buddhisme, waarvan hij bestemd was de leerstellingen vast te leggen en den triomf te verzekeren. Als hij in 741 uit Canton terugkeert, is dat op een „Maleisch" schip [2]).

Inmiddels verschijnen de gezantschappen van Çrīwijaya geregeld aan het Chineesche hof, in 702, in 716, en in 724 onder den kroonprins (Kiu-mo-lo = Kumāra), aanbiedende twee dwergen, een Seng-k'i-meisje, en een aantal papegaaien; in hetzelfde jaar wordt een hooge titel verleend aan den koning van Çrīwijaya, genaamd Che-li-t'o-lo-pa-mo, waarin Çrī Indrawarman vermoed is. Dan nog weer in 728 en in 742; die laatste ambassade wordt opnieuw door den zoon des konings geleid, en de vorst zelf ontvangt weder een paar titels. Voor zijn naam, Lieu-t'eng-wei-kong, is het aequivalent niet gevonden [3]). In deze berichten trekt vooral het Seng-k'i-meisje de aandacht; dit woord komt overeen met zanggī, janggī, de gewone benaming voor negers in den Archipel; ook in Oud-Javaansche inscripties zijn jĕnggī-slaven niet onbekend. De vraag is

---

1) Pelliot, D. I. p. 336; Ferrand, J. as. 204 (1924) p. 242.
2) Lévi-Chavannes, l.l. p. 49; De Visser, Arhats (1923) p. 65.
3) Al deze berichten tezamen bij Pelliot, D. I. p. 334 sq.

slechts of er werkelijk negers of andere daarop gelijkende personen mede bedoeld zijn; maar hetzij men aan Nieuw-Guineesche negrito's, hetzij aan bewoners van Oost-Afrika denkt [1]), in beide gevallen is deze mededeeling het oudste bewijs, dat dergelijke handelswaar uit haar verafgelegen vaderland naar het beschaafde deel van den Archipel werd gebracht; dat zij er nog zeldzaam was, bewijst zoowel het feit dat zij werd waardig gekeurd aan den Chineeschen keizer te worden aangeboden, als de aanwezigheid van slechts één zoo'n kroeskop op de vele Barabuḍur-reliefs [2]) van ruim een halve eeuw later.

Dat zulk een groot deel van dit hoofdstuk aan Çrīwijaya gewijd was, moge doen blijken, welk eene voorname plaats dit rijk reeds kort na zijn ontstaan in den Archipel innam. Thans keeren wij weder naar Java terug, waar wij in 732 de oudste gedateerde inscriptie van het eiland ontmoeten [3]), de reeds even genoemde oorkonde van Tjanggal in Kĕdoe, gebeiteld op een steen in een met dien jongeren tijd overeenstemmend Pallawa-karakter, maar nog gesteld in het Sanskrit en niet in de landstaal. Op het plateau van den heuvel Woekir liggen fundamenten en beelden, afkomstig van een Çiwaïtisch heiligdom, en bij den ingang in den ringmuur, welke dit tempelterrein omgaf, was de oorkonde opgesteld [4]). Zij vermeldt [5]) vooreerst, dat in 732 koning Sañjaya op den berg een Lingga heeft doen oprichten, spreekt vervolgens hulde uit aan Çiwa, Brahmā en Wiṣṇu, en verhaalt dan, in de zevende strophe (want het is geheel in dichtmaat opgesteld): „Er is een voortreffelijk eiland, Yawa genaamd, uitmuntend in graan en andere zaden en rijk aan goudmijnen; het is in bezit genomen door de onsterfelijken (hier volgt een lacune) enz. Daar is een allerheerlijkst, miraculeus heiligdom van Çambhu (Çiwa), tot heil der wereld, als het ware overgebracht van het in 't gezegende land Kuñjarakuñja gevestigd geslacht". Voorts wordt medegedeeld, dat op dit Java een hooggeboren vorst, Sanna geheeten, na zijn vijanden onderworpen te hebben in gerechtigheid regeerde en dat na diens dood de zoon van Sannāha (klaarblijkelijk de volle vorm van Sanna), koning Sañjaya, kenner van den subtielen zin der boeken, veroveraar van het gebied van naburige vorsten, het rijk bestuurt in onverbrekelijke eendracht (als dat er althans staat; ook hier is een onduidelijk gedeelte) met zijn zuster. Met een lofspraak op de alom heerschende veiligheid eindigt het stuk.

Ons even eerst met dit laatste deel bezighoudend, merken wij op, dat het eventueele aandeel in de regeering van de zuster in overeenstemming zou zijn

---

[1]) Pelliot, D. I. p. 291; ook Ferrand in J. as. l.l. p. 241.

[2]) Barabuḍur, relief IIB 33.

[3]) Tenzij de koper-inscriptie in het Museum te Frankfurt a. d. M., van een çrī Mahādewī uit 715, authentiek en van Javaansche afkomst blijkt; voorloopige mededeeling van Bosch in Oudh. Versl. 1929 p. 156.

[4]) Inleiding I p. 165—167.

[5]) Kern, V. G. VII (1917) p. 115—128.

met het vrouwenbewind van Si-mo in de vorige eeuw (hierboven p. 106) en dat ook de hooggeprezen veiligheid met de toestanden in dien tijd overeenkomt. Dat de koning als rechtskenner en als veroveraar wordt gevierd, is een gemeenplaats in Indische vorstenedicten en lofspraken, en behoeft geen werkelijke veroveringen op uitgebreide schaal in te sluiten; doch uitsluiten doet zulk een tirade de daadwerkelijke krijgshaftigheid van deze vorsten natuurlijk ook niet. Over Java's rijkdom aan goudmijnen spraken wij boven reeds (p. 58) en zagen toen, dat de vraag of die er werkelijk waren ten slotte niet de voornaamste is: deze inscriptie bewijst afdoende, dat Java, terecht of ten onrechte, voor rijk aan goudmijnen doorging.

Het voornaamste uit het stuk is uit den aard der zaak hetgeen gezegd wordt over de oprichting van den Lingga en over het uit Kuñjarakuñja als het ware overgebracht Çiwa-heiligdom. Kern vertaalt [1]) „overgebracht van den in 't gezegende land Kuñjarakuñjadeça gevestigden „stam", gelijk men het noemt". Men begrijpt het verschil; volgens deze laatste opvatting is er werkelijk een heiligdom uit het moederland overgebracht, en door een parallel te trekken tusschen deze gegevens en die omtrent den Kambojaanschen dewarāja-cultus en omtrent overeenkomstige traditie in Campā, is Bosch tot de conclusie gekomen [2]), dat er in al die gevallen een nauw verband is tusschen Çiwa, diens Lingga, de regeerende dynastie en een voornaam brahmaan. Het is de vorst, die op aarde in de plaats treedt van Çiwa, en de essentie zijner koningsmacht is het Lingga-embleem; de brahmaan is de middelaar, die den oer-Lingga van Çiwa ontvangt en als palladium overgeeft aan den stichter der dynastie. Wie op Java die brahmaan is, zullen wij zoo dadelijk zien, hoewel hij in de inscriptie van Tjanggal niet met name wordt genoemd.

Ook al zijn nu op Java zulke tradities veel minder duidelijk dan in de door Bosch aangehaalde Camsche en Kambojaansche bronnen, toch kan men de juistheid van diens betoog in het algemeen aanvaarden. Intusschen doet het gebruik van het woordje *iwa*, „als het ware", in de Sanskrit uitdrukking [3]), dat toch wel niet uitsluitend stoplap zal zijn, vermoeden, dat niet een heiligdom van Kuñjarakuñja rechtstreeks en zonder meer naar Java is overgebracht, maar dat men het op dat eiland als het ware terugvindt: het is er aan ontleend, maar niet hetzelfde. Dit miraculeuze heiligdom schijnt niet dat van den Woekir te zijn — dan had de dichter het verband wel doen uitkomen — doch was elders op Java en zijn speciale vermelding maakt aannemelijk, dat het inderdaad als een soort palladium werd beschouwd.

In elk geval brachten koning Sañjaya en de zijnen hun Çiwa-vereering terug tot die van Kuñjarakuñja, en met dit uitgangspunt van den voorvaderlijken

---

[1]) L. l. p. 122.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1925) p. 236 sqq., 271 sqq.

[3]) Çrīmatkuñjarakuñjadeçanihitawañçād itiwādhṛtaṃ.

eeredienst is ook een uitgangspunt voor de komst dier voorvaders zelve gegeven. Daar het geslacht niet hooger opgevoerd wordt dan 's konings vader, zou men kunnen meenen, dat het ook niet verder reikte, en deze vader de eerste der Javaansche dynastie, mogelijk een deelnemer aan de nieuwe instrooming van Hindoe's (p. 100) was geweest, doch daar tegenover staat, dat het Midden-Javaansche Ho-ling volgens de Chineezen reeds lang bestond en onder dienzelfden naam bekend zou blijven. Doch, hetzij vroeger hetzij later te dateeren, Kuñjarakuñja geeft ons eindelijk eens een naam, een houvast voor de afkomst der immigreerende Hindoe's en gelukkig bestaat omtrent de identiteit van die landstreek geen twijfel meer [1]). Het is een gebied in Zuidelijk Voor-Indië, als Kuñjaradarī voorkomend, en in de Bṛhatsaṃhitā (XIV : 16) vermeld tusschen Kach en Tāmraparṇī. Het is juist op de grens van Travancore en Tinnevelly, dat de berg gelegen is, waaraan deze streek haar vermaardheid te danken heeft, want daar op den Podiyam staat de kluizenarij van den grooten Ziener Agastya, die eenmaal de Hindoe-beschaving naar Zuid-Indië bracht, en nog steeds geacht wordt hier zijn woonplaats te hebben. Het ligt dus voor de hand, dat de van hier afkomstige Çiwa-dienst ook Agastya-vereering insloot; zoo zou dan Agastya de brahmaan zijn, die als de zooeven bedoelde middelaar bij de vorstelijke investituur fungeerde, en in ieder geval staat vast (in het volgend hoofdstuk vindt men het bewijs), dat Java Agastya vereerde. Bij de naar Zuid-Indië verwijzende gegevens voor de afkomst der Hindoe-kolonisten, welke wij vroeger bespraken, voegt zich dus, op gezag van de inscriptie van Tjanggal, de zekerheid dat men zich in 732 wel bewust was, zijn Çiwa-dienst te hebben ontvangen uit het eveneens Zuid-Indische land van Agastya.

Nog op een andere wijze is ons de naam van Sañjaya bekend. Op een merkwaardige oorkonde uit Kĕdoe, door Stutterheim aan het licht gebracht en uitgegeven [2]), gedateerd in 907 en afkomstig van koning Balitung, wordt een reeks overleden vorsten aangeroepen als beschermers van het rijk, welke reeks wordt gevolgd door den naam van den regeerenden koning zelf. Deze opsomming nu vangt aan met: rakai Matarām, sang ratu Sañjaya, waarop dan de volgende namen allen voorzien zijn van het praedicaat çrī mahārāja. Al mag men zich nu afvragen, of de bedoeling is, dat Sañjaya de raka van Matarām is (wat inderdaad waarschijnlijk lijkt), dan wel of er twee personen mee bedoeld zijn, en al is het wat zonderling, dat juist Sañjaya geen mahārāja heet, toch behoeft er onzes inziens niet aan getwijfeld te worden, of hier is de bekende Sañjaya van de Tjanggal-inscriptie gemeend. De beteekenis daarvan is in twee opzichten van groot belang: vooreerst worden wij ingelicht over 's vorsten opvolgers — daarop komen wij in het volgend hoofdstuk terug — en in de tweede plaats blijkt, dat Sañjaya was, of laat ons liever

---

[1]) V. G. l.l. p. 122; Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 425; Ind. Ant. 42 (1913) p. 194.
[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927) p. 172—215.

voorzichtiger zijn en zeggen: in de tiende eeuw kon gelden als, de eerste in de rij der Matarāmsche vorsten.

Wanneer nu dezelfde auteur meent [1]) aan een passage uit de Carita Parahyangan [2]), waar Sañjaya, de zoon van Sĕna (de Sanna der inscriptie) wordt vermeld als overwinnaar van Bali, Bima, Malayu, Kĕmir (Khmer), Kĕling, waar een vorst Sri Wijaya is, Barus, China, historische waarde te mogen toekennen en dezen vorst dus als een groot veroveraar beschouwt, dan lijkt ons dat aan deze troebele bron, zoover van de gebeurtenissen verwijderd, te veel eer bewezen. De mogelijkheid van overzeesche krijgstochten kan worden erkend, maar meer dan een mogelijkheid is het toch niet [3]).

Van koning Sañjaya's Lingga-heiligdom zijn slechts luttele sporen over, en zelfs daarvan staat nog niet vast, of ze misschien niet van een latere vernieuwing van het heiligdom stammen. Met dat al staan wij met dit oudste gedateerde bericht omtrent zulk een stichting aan den aanvang der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwkunst, en is het hier de plaats om daaromtrent een enkel punt in het licht te stellen. Niet natuurlijk over de bijzonderheden, waarover afzonderlijke geschriften de noodige gegevens verschaffen, maar wel over het probleem van afkomst en karakter der Hindoe-Javaansche kunst in het algemeen.

Voor de oudste Midden-Javaansche tijden, uit welke geen litteratuur, geen document in de landstaal over is, doch alleen zoo'n enkele Sanskrit-oorkonde en verder Chineesche berichten, was er slechts één gebied, waarop wij iets van de cultuur dezer dagen gewaar konden worden, en dat is het terrein der Buddhistische wetenschap. Daarbij werden twee dingen duidelijk: vooreerst de hooge vlucht, welke deze studie had genomen, blijkens het langdurig verblijf van verscheiden pelgrims en de speciale aanbevelingen van I-tsing, die in dit verband het Buddhisme van het door hem bezochte Sumatra niet van dat der overige eilanden onderscheidt. En in de tweede plaats dat wij hier niet te denken hebben alleen aan van buiten gekomen Hindoe's, doch ook en vooral aan zonen des lands, zooals van Jñānabhadra geconstateerd wordt, en ook blijkt uit de bedrevenheid in de landstaal, het Kw'un-lun, hetwelk die pelgrims bij hun studie als voordeel wordt aangerekend. Zonder nu dadelijk een parallel tusschen wetenschap en kunst te willen trekken, mogen wij toch besluiten, dat aan een volk, dat tot zulke wetenschappelijke prestaties in staat was, de geschiktheid tot het scheppen van deze kunst niet a priori ontzegd mag worden. In beide gevallen betreft het een kunst, een wetenschap, die van oorsprong uitsluitend Hindoesch is. In beide gevallen ook moet men zich

---

[1]) A Javanese period in Sumatran history (1929) p. 18; Oudheden van Bali I (1929) p. 15 en 190 sq.

[2]) Zie T. B. G. 59 (1920) p. 403 en 416 sq.

[3]) Hierover ook Bosch in T. B. G. 69 (1929) p. 147 en 155.

geen beoefening onder de breede lagen des volks voorstellen, maar wel onder de kleine minderheid, die zich tot zulk een taak geroepen voelde.

De oudste vormen van Hindoe-Javaansche kunst, welke tot ons gekomen zijn, worden aangetroffen op het plateau van Diëng, de Oud-Javaansche Dihyang, de door bergen ingesloten vlakte, voormaligen kraterbodem, ten Noorden van Wanasaba. Elders is uiteengezet [1]), dat deze vestiging op een afgelegen, kille en natte bergvlakte niet te beschouwen is, gelijk wel eens werd gemeend, als een oude hoofdstad van Java; een verblijf op den duur was er verre van aanlokkelijk, levensmiddelen voor een bevolking van eenige beteekenis kunnen en konden slechts met groote bezwaren aangevoerd worden, en als centraal punt om een rijk te besturen ware zulk een ver en bar oord ook al uitermate ongeschikt. Veeleer was het een plek van groote heiligheid, waar wellicht reeds voor de komst der Hindoe's de hoogere machten werden vereerd, en in den Hindoe-Javaanschen tijd een bedevaartsoord van bijzondere beteekenis aan Çiwa was gewijd [2]). De heiligdommen waren er de hoofdzaak; wat er aan behuizingen was (slechts in fundament over) heeft gediend voor priester-verblijven, woningen voor het personeel, gasthuizen, verblijfplaatsen voor pelgrims, ook van zeer aanzienlijke, het hof en de rijksgrooten [3]). Met die opvatting zijn de aangetroffen overblijfselen van gebouwen het best te verklaren.

Op het eerste gezicht lijkt het twijfelachtig, of wij deze overblijfselen wel aan de oudste Midden-Javaansche periode mogen toeschrijven: de vroegste gedateerde oorkonde van den Diëng toch is uit 809, dus uit den in het volgende hoofdstuk te bespreken Çailendra-tijd en aan de bouwwerken vindt men veelal eigenaardigheden, die kenmerkend zijn voor de Çailendra-monumenten. Bij nader inzien echter kan men constateeren, dat aan bouwvormen en ornament een oudere en een jongere faze schijnt waar te nemen en dan juist de jongere met die der Çailendra's overeenkomt. Ook in andere opzichten, betreffende de uitbeelding der godenfiguren en den eeredienst, schijnt de Diëng allerlei ouderwetsche tradities bewaard te hebben, die elders zich hebben gewijzigd: een eigenaardige voorstelling van den zoogenaamden Guru, het instituut der pitāmaha's (een soort geestelijke waardigheidsbekleeders), de dienst van Haricandana [4]). Op grond van dat alles te zamen blijft het aannemelijk, dat op den Diëng, tusschen latere producten, de oudste Hindoe-Javaansche kunst en het oudste Hindoe-Javaansche Çiwaïsme wordt gevonden;

[1]) Inl. I p. 204.

[2]) Een beeld van den bhaṭāra i Dihyang (godheid van Diëng) wordt vermeld in Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1924) p. 334 en 657.

[3]) Dat met het Lang-pi-ya, gelegen in de bergen, waarheen volgens een later Chineesch bericht (Notes p. 14) de koning dikwijls trok om de zee te zien, de Diëng bedoeld zou zijn, kunnen wij echter niet aanvaarden; zie beneden.

[4]) Zie nader in Meded. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett. 58 (1924) p. 210—215 en 222—225.

beiden zijn ook in den Çailendra-tijd hier blijven bloeien, en de eerste is overeenkomstig de nieuwe opvattingen gewijzigd. Dat echter de inscripties pas naar den lateren tijd verwijzen, is puur toeval.

Een overzicht van het Javaansche Çiwaïsme kan in een geschiedbeschrijving als deze niet verwacht worden, te minder waar het in hoofdzaak het Voor-Indische is: hoe kon het ook anders, daar de uitwerking van de godsvereering afhankelijk werd geacht van het zich angstvallig houden aan de oude voorschriften en formules. Even natuurlijk is het intusschen, dat in de praktijk een zich steeds gelijk blijven onmogelijk is, en dus ook hier iets eigen Javaansch gaat doorbreken. Op den Diëng bevond zich ook een van die oude, uit Zuid-Oost-Azië ingevoerde keteltrommen [1]), wellicht eveneens al vóór de Hindoe's op Java kwamen daar om zijn bovennatuurlijke krachten vereerd; men kan zich dien in een der Hindoe-Javaansche heiligdommen voorstellen op dezelfde wijze, als thans een klaarblijkelijk later vervaardigd exemplaar in het Balische Pedjeng ligt.

Van hoe groot belang de Diëng werd geacht, kan blijken uit de zorg voor de afwatering van en de toegang tot het plateau: voor de eerste diende een groot, ten deele onderaardsch, kanaal, voor de laatste eenige uit het Zuiden en het Noorden aangelegde wegen, die nog over kilometers afstands te volgen zijn en die op de hellingen overgingen in trappen. Dergelijke groote werken behoorden dus ook tot de mogelijkheden. In de fundamenten van huizen treft de taaiheid eener traditie, welke zelfde indeelingen nog heden ten dage in Vorstenlandsche kratons en Balische poeri's doet aantreffen. De kunst is vooral vertegenwoordigd in de tempels en de godenbeelden, beiden opgezet in groote soberheid en strengheid; de gebouwen zijn klein van omvang en weinig ingewikkeld van constructie; de architectuur in haar klare belijning is er hoofdzaak, en het fijne, met grooten kunstzin aangebrachte ornament blijft daartegenover op den achtergrond [2]).

Dat deze kunst van oorsprong Hindoesch is, daarover is ieder het gelukkig eens. Wij zagen reeds, dat in ongeveer denzelfden tijd de steenbouw voor de heiligdommen in verschillende deelen van het Indische Oosten ingang heeft gevonden, en het niet aan zou gaan, daarin den samenhang te miskennen; de vraag is maar, of toen ook nieuwe kunstvormen geïntroduceerd zijn, of wel een reeds ter plaatse bestaande houtkunst in steen werd omgezet. In elk geval is het, wat Java aangaat, niet mogelijk gebleken, ergens in Voor-Indië de prototype van de Hindoe-Javaansche kunst aan te wijzen. Nog de meeste overeenkomst — of eigenlijk het minste verschil — gaf Zuid-Indië, doch daarnaast zijn ook in andere deelen van Indië (Bengalen b.v.) vormen aangetroffen, die niet zoo heel ver van de Javaansche schijnen af te staan. Een groote hinderpaal bij dit onderzoek is de schaarschte aan Voor-Indisch

[1]) Rouffaer, in Enc. v. Ned. Indië II² (1918) s. v. Keteltrommen.

[2]) Beschrijving in Inl. I p. 168—205.

vergelijkingsmateriaal, daar uit dezen tijd, bepaaldelijk in Zuid-Indië, slechts heel weinig over is. Het is dus niet uitgesloten, dat er wel degelijk ergens een kunstuiting heeft bestaan, wier verwantschap met de Javaansche alle onzekerheid zou opheffen. Doch op het oogenblik kennen wij die toch niet, en dus staat de zaak zoo, dat een vaderland voor deze Indische kunst niet is aan te wijzen.

Men kan nu den nadruk leggen op dit laatste feit en er uit afleiden, dat het afwijkende in de Javaansche kunst tot oorzaak heeft het inheemsche element, dat bij haar tot stand koming heeft medegewerkt, men kan ook het toch klaarblijkelijk Indisch karakter dierzelve Javaansche kunst op den voorgrond brengen, en meenen, dat zij in feite Hindoesch is en haar rechtstreeksche afstamming van ginds ook zou zijn aan te toonen met wat ruimer materiaal en wat minder bevangenheid van blik. Diametraal staan op die wijze de opvattingen tegenover elkander in zake het aandeel, dat de inheemsche bevolking gehad heeft in de oudste Javaansche kunst: van de theorie, dat uitsluitend de zonen des lands de heiligdommen hebben opgetrokken, op grond van de in çilpaçāstra's neergelegde traditioneele Indische voorschriften, slechts met eenige aanwijzing of uitlegging van den kant der Hindoe's, tot die volslagen tegengestelde meening, die de kunst geheel op rekening der Hindoe's stelt en aan de inheemsche bevolking alle aandeel daarin ontzegt. Wij zullen die theorieën hier niet behandelen, en verwijzen naar hun uiteenzetting in de bestaande litteratuur [1]). Ons eigen oordeel hebben wij daarbij ook reeds kenbaar gemaakt; het oorspronkelijk Indisch karakter van de kunst op den voorgrond stellend, meenen wij toch in de wijze van uitvoering Indonesische invloeden te mogen onderkennen. De formule, waarin wij deze meening neerlegden, heeft tot misverstand aanleiding gegeven, en wij zouden haar dus misschien het best op de volgende wijze uitdrukken: „een uit Voor-Indië afkomstige kunst, wier uitvoering door Hindoe-Javanen is overgenomen".

Het zwaartepunt ligt voor ons hierin, dat de scheppers dezer kunst geen Hindoe's en geen Indonesiërs, maar Hindoe-Javanen waren, lieden, die de kunsttradities van Indische leermeesters hadden overgenomen, doch er onwillekeurig en onopzettelijk ook iets van hun Indonesische natuur in hadden gelegd. Deelhebbers dus aan de cultuur van die gehindoeïseerde maatschappij, welke desgelijks verdienstelijke geleerden opleverde, en wier eigenaardige samenstelling wij in een later hoofdstuk nog van andere zijden zullen leeren kennen.

---

[1]) Bosch, Een hypothese omtrent den oorsprong der Hindoe-Javaansche kunst, Hand. Eerste Congr. Taal- Land- Volkenk. v. Java (1921) p. 93—169; Van Erp, Het ornament in de Hindoe-bouwkunst op Midden-Java, Versl. Eerste Congr. Oost. Gen. in Nederl. (1921) p. 10—12; Inleiding I p. 127—141; Het oude Java en zijn kunst (1923) p. 41—63; Wolff Schoemaker, Aesthetiek en oorsprong der Hindoe-kunst op Java (1924); Coomaraswamy, History of Indian and Indonesian art (1927) p. 125 sq.

HOOFDSTUK V.

De Çailendra-tijd.

De Çailendra-tijd is voor Java een niet nauwkeurig te begrenzen periode van misschien een eeuw, halfweg de achtste tot halfweg de negende eeuw; een betrekkelijk gering deel dus van den langen loop der Hindoe-Javaansche geschiedenis, ook al behoort het in zijn gevolgen tot de meest belangrijke. Blijvend is de naam der Çailendra's echter verbonden aan Sumatra, waar wij de dynastie dezer Bergheeren eeuwen lang zien heerschen over het rijk van Çrīwijaya.

Het is dan ook daarheen, dat wij het eerst ons oog richten, om er de verdere ontwikkeling waar te nemen van datgene, welks eerste begin in het vorig hoofdstuk een plaats vond. Door zijn ligging en zijn handelspolitiek genoopt, zagen wij dezen staat een concurreerende haven aan zich onderwerpen, zich veiligheid verzekeren naar het binnenland, en vasten voet krijgen op Bangka. De eerstvolgende stap moest uit den aard der zaak zijn de contrôle van de zeestraat, door zich ook aan de overzijde daarvan een steunpunt te verwerven, dat op zijn beurt centrum kon worden voor het onderhoorig maken van het omliggend land, opdat ook van die zijde geen gevaar te duchten zou zijn. Wanneer men nu de kaart beziet, is het duidelijk, dat in het bijzonder één deel van het Maleische Schiereiland bestemd was om dadelijk de aandacht te trekken van een handelsmogendheid met aspiraties als die van Çrīwijaya. Dat deel is het stuk, waar het schiereiland op zijn smalst is, en er gelegenheid bestond om de zeereis aanmerkelijk te bekorten door de waren aan de eene kust te ontschepen, ze over de landengte te vervoeren, en aan de andere kust weder in te schepen. Voor een op Sumatra gevestigd gezag sloot het beheerschen van de landengte van Kra zoowel contrôle van de zeestraat als van den over de landengte loopende handelsweg in.

Het is dan ook waarlijk geen wonder, dat het volgende teeken van de machtsuitbreiding van Çrīwijaya juist in die streken is aangetroffen, de inscriptie op den steen van Ligor, uitgegeven door Coedès in het bekende artikel, dat het eerst de beteekenis van Çrīwijaya in zulk een helder licht stelde [1]). Het stuk is opgesteld in Sanskrit verzen en vangt aan met een

---

[1]) B. E. F. E. O. 18, no. 6 (1918) p. 29—32; voor de afkomst: Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 462.

lofspraak op de voortreffelijke eigenschappen van den koning van Çrīwijaya: tot driemaal toe wordt die rijksnaam in de oorkonde vermeld. Deze koning heeft drie fraaie gebouwen van baksteen doen maken, verblijfplaats voor „Kajakara, den Māra-verdelger en Wajrin", en dit heiligdom gewijd aan den beste van de Jina's der tien hemelstreken. Daarop heeft de hofkapelaan Jayanta op 's konings bevel drie stūpa's gemaakt en na diens dood zijn leerling de sthawira Adhimukti nog twee baksteenen caitya's bij de drie van den koning. En dan heeft in het jaar 775 door den koning de stūpa-oprichting plaats, ter eere waarvan de oorkonde is vervaardigd. Het slot van deze mededeeling is niet duidelijk, maar de achterzijde van den steen verschaft opnieuw een belangrijk gegeven, door den koning te vieren als Çailendrawańçaprabhunigadataḥ çrīmahārājanāma, „genoemd de vorst uit het Çailendra-geslacht, met den naam Çrī Mahārāja".

Ziehier dus voor het eerst de naam der beroemde dynastie als heerschend over Çrīwijaya, en tevens dat als „naam" zoo zonderling aandoende çrī mahārāja, wat natuurlijk eigenlijk slechts een titel is. De aanduiding is van gewicht, omdat wij later de Arabische zeevaarders zullen hooren spreken van het rijk van den Mahārāja, zonder dat een verdere verklaring noodig was. Çrī Mahārāja is klaarblijkelijk de officieele en algemeen bekende benaming van den Palembangschen koning [1]).

Niet minder opmerkelijk is de aard van het omvangrijke heiligdom, zóó omvangrijk en bij gedeelten opgebouwd, dat ook hieruit reeds de blijvende en rustige gezagsuitoefening van de Çailendra's op het schiereiland valt op te maken. De Māra-verdelger is natuurlijk de Buddha, en Kajakara een synoniem van Padmapāṇi, de Bodhisattwa Awalokiteçwara. De drie caitya's waren derhalve aan den Buddha en zijn beide gezellen, de Bodhisattwa's Awalokiteçwara en Wajrapāṇi gewijd. Dat is een zuiver Mahāyānistische trits en Mahāyānistisch zijn ook de Jina's der hemelstreken. Dezelfde oorkonde dus, die getuigt van de heerschappij der Çailendra's van Çrīwijaya aan den Maleischen overval in 775, is tevens het bewijs, dat het door deze vorsten gesteunde Buddhisme de leer van het Mahāyāna is.

Het schijnt, dat het samengaan van deze beide verschijnselen niet toevallig is. Zoo straks zien wij ook op Java de macht der Çailendra's gepaard gaan met de heerschappij van het Mahāyāna en heeft dus klaarblijkelijk eveneens de politieke ommekeer een godsdienstige in de hand gewerkt, of omgekeerd. Ook in het verder verloop van zijn geschiedenis zullen wij nogmaals den nauwen band tusschen dit vorstenhuis en het Mahāyāna waarnemen. De Buddha tusschen de beide bovengenoemde Bodhisattwa's wordt verscheiden

---

[1]) Voor zijn Sumatraansch gezag meenen wij een aanwijzing te vinden in het raadselachtige en door Coedès onvertaalde *emaguṇo* van r. 17, dat wij met Hemabhū, een der later voorkomende namen van genoemd eiland, in verband zouden willen brengen.

malen op de Mahāyānistische Barabuḍur, product van den Javaanschen Çailendra-tijd, aangetroffen [1]).

Voor wij ons nu met Java bezighouden, zien wij eerst rond op Sumatra zelve, want het ligt toch voor de hand, dat de beheerschers van Çrīwijaya niet speciaal in hun buitenbezittingen heiligdommen hebben gesticht, doch dat wel in de eerste plaats in hun eigen land zullen hebben gedaan. Nu zijn er in Palembang of onmiddellijke omgeving geen oude monumenten meer aan te wijzen [2]); doch op den Boekit Sĕboentang of Sĕgoentang in de nabijheid der stad, de plek waar Westenenk de oude Maleische traditie van de komst op Sumatra van een afstammeling van Alexander den Groote localiseert [3]) — in tegenstelling met eigen vroegere meening, [4]), ook volgens Rouffaer de juistere [5]), die den berg der traditie in den Marapi (Pad. Bovenl.) terugvond — heeft een ontgraving de fragmenten van een buitengewoon merkwaardig Buddha-beeld doen te voorschijn komen [6]), merkwaardig omdat het geheel afwijkt van Hindoe-Javaansche kunstopvattingen en zich veel meer dan de kunst van Java met die van Gandhāra en Mathurā laat vergelijken [7]). Niet natuurlijk, dat het daar rechtstreeks aan ontleend zou zijn; is het niet te voorbarig op grond van slechts een enkel stuk een gissing te wagen, dan zouden wij de veronderstelling willen opperen, dat deze klaarblijkelijk oudste Hindoe-Sumatraansche kunst via Amarāwatī naar het eiland is gekomen. De weg, dien wij voor de Hindoe-Javaansche kunst meenden te moeten ontkennen [8]), zou dan ten onrechte die der Hindoe-Sumatraansche zijn.

Bouwwerken zijn, gelijk gezegd, hier niet gespaard, doch verder het binnenland in, is wel een en ander over, waarvan — onder de noodige reserve, want rechtstreeksche gegevens voor de dateering zijn er niet — het ons waarschijnlijk voorkomt, dat het uit den vroegen Çailendra-tijd stamt. De best bewaarde dezer oudheden is de stūpa van Moeara Takoes aan de Boven-Kampar in de Padangsche Bovenlanden, welke indertijd een beschrijver vond in IJzerman [9]) doch sedert nog niet in bijzonderheden is opgenomen. Er liggen daar overblijfselen van zes baksteenen monumenten, waaronder drie stūpa's en een terras, en één dier stūpa's staat nog overeind, in een slanken torenvorm. Onder de buitenbekleeding zit een eveneens volledig geprofileerde kern; men

---

[1]) Barabuḍur p. 717.

[2]) Het algeheel verdwijnen van sporen der Hindoe-beschaving in het kustgebied tusschen Palembang en Djambi schrijft Nieuwenhuis in Intern. Archiv f. Ethnographie 30 (1929) p. 163 toe aan de hygiënische omstandigheden, in het bijzonder het heerschen van malaria.

[3]) Djawa 1 (1921) p. 7 sq. en Tijdschr. Bat. Gen. 63 (1923) p. 212—226.

[4]) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 242—254.

[5]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 469—472.

[6]) Oudh. Versl. 1928 p. 101 en 123—128 (vondstverslag van Perquin).

[7]) Zie ook Ned. Indië Oud en Nieuw 14 (1929) p. 4—7.

[8]) Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 42 en Inl. I p. 137.

[9]) Tijdschr. Bat. Gen. 35 (1893) p. 48—74.

heeft daar een bestaanden ouderen stūpa vergroot en verfraaid door er als het ware een mantel omheen te leggen; de ook in Indië welbekende constructie „par emboîtement", die de Çailendra's van Java evenzeer toepassen. In de reliekenbergplaats van een der andere stūpa's zijn een gouden plaatje en een beschreven steen gevonden, beiden met wajra's en met mystieke syllaben in Prae-Nāgarī-schrift bedekt; en het is het voorkomen van dit schrift in verband met het op de Çailendra-inscripties van Java gebezigde, welke ons, mèt de ouderwetsche bouwvormen, aanleiding geeft ook de stichting van Moeara Takoes in verband te brengen met de Çailendra's van deze jaren, die een soortgelijk complex bij Ligor deden verrijzen. Op Sumatra zelf is natuurlijk Moeara Takoes allerminst een unicum geweest; overblijfselen van een dergelijken bouw zijn ook nog gesignaleerd te Tandjong Medan (in Loeboe' Sikaping), en een daartusschen aangetroffen gouden plaatje bevatte, wederom in Nāgarī, mystieke syllaben en de namen der Dhyāni-Buddha's, hetgeen ook hier allen twijfel aan het Mahāyānistisch karakter der stichting wegneemt. Onder de verdere „biaro's" van de Padangsche Bovenlanden en van Padang Lawas schuilen vermoedelijk ook nog wel zulke oude bouwwerken [1]).

Heeft de invloed van Çrīwijaya zich ook verder naar het Oosten doen gelden? Het is mogelijk, maar zekere gegevens ontbreken. Wij spraken reeds (p. 75) over de sporen van Buddhisme op Borneo op den zoogenaamden Batoe-Pahat bij de bronnen van den Tĕkarek, waar het gebezigde Pallawa-schrift een wat jonger karakter schijnt te vertoonen, dan de Koetei- en Sanggau-inscripties. Deze laatsten sluiten zich aan bij de overblijfselen van de oudste Hindoe-kolonisatie, en wellicht staat ook de Batoe-Pahat daarmede in verband, doch daarnevens kan de mogelijkheid worden opengelaten, dat genoemde rots is te beschouwen als een manifestatie van Buddhistische geloovigen eenige eeuwen later, in den tijd van (en misschien niet geheel buiten samenhang met) de expansie van Çrīwijaya en het Mahāyāna.

Nog verder naar het Oosten worden wij gevoerd, indien wij een bericht bij Abū Zayd over een „vroeger" conflict tusschen „Zābag" en Kamboja [2]) op dezen zelfden tijd mogen doen slaan. Genoemde auteur heeft in ongeveer 916 een zestig jaar oudere reisbeschrijving van den Arabischen koopman Sulaymān met eigen toevoegsels uitgegeven en spreekt daarbij ook over de stad Zābag, in het rijk van den Mahārāja, onder wiens staten ook Sribuza genoemd wordt. Die laatste naam is ongetwijfeld Çrīwijaya, gelijk Zābag met Jawa(ka) overeenstemt [3]). Vroeger was door den toenmaligen Mahārāja een

---

[1]) Opgave met litteratuur over de oudheden van de buitengewesten: Oudh. Versl. 1912, 2de kw., en 1914, 3de kw. Voor de zoo dadelijk te bespreken inscripties van Borneo, zie aldaar no. 180 en 184, voor Sumatra ook Inl. II p. 433 en Oudh. Versl. 1925 p. 11—14, 1926 p. 25—28 en 142—146.

[2]) Relations I p. 85—88.

[3]) Verg. hierboven p. 112.

krijgstocht ondernomen naar het rijk der Khmers, welks koning den Mahārāja beleedigd en bedreigd had; de Kambojaansche koning was onthoofd en sinds dien tijd wenden zich iederen ochtend de Khmer-koningen in de richting van Zābag, om hulde te bewijzen aan den Mahārāja. Dit verhaal in verband brengend met een inscriptie uit Kamboja zelf, behelzende dat een in 802 opgetreden koning maatregelen heeft genomen, „opdat Kamboja niet langer afhankelijk zou zijn van J̌awā" is men geneigd — Ferrand heeft dit gezichtspunt nader uitgewerkt [1]) — het overwicht van J̌awa over Kamboja, gevolg van die al dan niet historisch juist weergegeven expeditie, in de achtste eeuw, de periode van Çrīwijaya's machtsuitbreiding te plaatsen. De vraag is dan maar weer, wat wij onder J̌awa hebben te verstaan. Van een in Achter-Indië zelve gelegen J̌awa is het niet gelukt aan te toonen, dat het ooit een afzonderlijk rijk van eenige beteekenis is geweest, terwijl daarentegen er teekenen te over zijn van den grooten bloei, ook in politiek opzicht, die Java en Sumatra in deze tijden genoten. Zoo ligt het voor de hand aan een dezer beide gebieden in den Archipel te denken. De vermelding van Sribuza behoeft daarbij niet den doorslag te geven, want het blijft altijd mogelijk, dat Abū Zayd het Zābag alias Çrīwijaya van zijn eigen tijd ten onrechte geïdentificeerd heeft met het J̌awa, waaromtrent hij het verhaal van het conflict met Kamboja vernam. Zoo straks zullen wij trachten in overeenstemming met andere gegevens onze keuze te bepalen.

Een soortgelijk vraagpunt doet zich voor naar aanleiding van J̌awa-lieden, welke nog weer iets verder weg, aan de Camsche kusten, optreden. In 767 wordt de kust van Tonkin geplunderd door menschen, gekomen uit Kw'un-lun en Chö-p'o [2]). In 774 wordt in het Camsche Kauṭhāra de mukhalingga van Çiwa geroofd en de tempel verbrand door „menschen in andere landen geboren levend van nog erger voedsel dan lijken, schrikwekkend, buitengewoon zwart en mager, vreeselijk en slecht als de dood, gekomen op schepen"; bij de vervolging door koning Satyawarman verdwijnt de god met alle geroofde schatten in de diepten der zee. Wie de plunderaars waren, staat hier niet met name vermeld, maar klaarblijkelijk zijn het dezelfden, waar ook in 787 weder over wordt geklaagd, en dan zijn het „de legers van J̌awa, gekomen op schepen", die opnieuw een heiligdom aan de Camsche kust in vlammen doen opgaan [3]).

Het spreekt vanzelf, dat wij deze drie berichten in onderling verband hebben te beschouwen. Opzettelijk gaven wij de geheele tirade weer, waarin de Camsche inscriptie de aanvallers beschrijft: het zijn volgens die voorstelling wilden. Daarentegen wijst de aanduiding Kw'un-lun toch wel hoogstwaarschijnlijk op het gehindoeïseerde deel van den Archipel, en Chö-p'o doet dat

---

[1]) J. as. 10:20 (1922) p. 58—61 en 220 sq.

[2]) De teksten opgegeven bij Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 97—99.

[3]) Bergaigne, Inscriptions sanscrites de Campā (1893) p. 252 en 217; cf. Ferrand, J. as. 11:13 (1919) p. 462—464.

zeker, evenals Jawa. Dat gaat niet samen; en ook hier staan wij voor een keuze. Zijn het inderdaad vloten van Sumatra of Java, die de kusten van Achter-Indië bezochten, en wier bemanning door de aangevallenen in een machteloozen haat als barbaren wordt gebrandmerkt? Het feit van zulk een schijnbaar doellooze plundering behoeft met deze opvatting niet in strijd te zijn; het inboezemen van een heilzamen schrik aan de bewoners van nabuurstaten is ook in de oudheid een voorbehoedmiddel tegen eventueelen last van die zijde geweest, en dan kan weder opzettelijk door de tegenpartij de roof en brandstichting als eenig doel zijn voorgesteld. Aan den anderen kant is het echter ook mogelijk, dat werkelijk gewone zeeschuimers uit den Archipel op plundering zijn uitgegaan, juist de lieden, waartegen de vloten van Çrīwijaya en later van Java den handel hadden te beschermen, maar dan is het toch ook weer niet uitgesloten, dat die roovers uit den Archipel in den volksmond van Achter-Indië voor „menschen van J̌awa" golden, het land immers van de koene zeevaarders. In beide gevallen — een oplossing durven wij niet voor te stellen — mogen wij er intusschen den wassenden invloed van „J̌awa" in onderkennen, hetzij het dus de vloten van dat rijk zelf zijn, die zich aan de verre kust deden gelden, hetzij willekeurige zeeroovers dadelijk als de vertegenwoordigers van die machtige zeemogendheid golden. Of nu J̌awa ook bij deze gelegenheid Java of Sumatra zijn zou, hangt samen met de nog open gelaten vraag van zooeven, wie de tegenstander van Kamboja was.

Voor wij daar nader op ingaan, scheppen wij ons een vasteren bodem door na te gaan wat het echte Java ons te zien geeft. Immers slechts drie jaar na de Mahāyānistische inscriptie van den Çailendra-vorst op de landengte van Kra, vinden wij op Midden-Java eveneens een Mahāyānistische oorkonde, die eveneens door een Çailendra-koning is uitgevaardigd.

Het is de wijdingsoorkonde van Kalasan, in de vlakte van Prambanan ten Oosten van Jogjakarta, met welks uitgave Brandes den grondslag heeft gelegd voor zijn historisch-oudheidkundige onderzoekingen [1]). Zij is nog steeds in Sanskrit verzen gesteld, maar het letterschrift is nu geheel anders dan het tot dusver overal aangetroffen Pallawa: het is een Prae-Nāgarī-karakter [2]). Zij begint met hulde te brengen aan de verheven Tārā en deelt dan mede, dat een Tārā-heiligdom is gesticht door de guru's van den Çailendra-koning, nadat zij Z. M. Pañcapaṇa Paṇamkaraṇa hadden overreed; ook is een beeld der godin vervaardigd en een verblijf voor de eerwaarde monniken, bekend met het mahāyāna der tuchtleer. Dat alles is gebeurd door de ādeçaçastrin's van den vorst, pangkur, tawan en tirip getiteld, in het bloeiende rijk van den koning, die het sieraad der Çailendra-dynastie is, in het jaar

---

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 31 (1886) p. 240—260; ook uitgegeven door Bhandarkar, J. Bombay Br. R. As. Soc. 17 (1887—89) II p. 1—10, en laatstelijk door Bosch in T. B. G. 68 (1928) p. 57—62. Wij volgen de vertaling van dezen laatste.

[2]) Over deze schriftsoort zie Bosch l.l. p. 3—16.

778, ter huldiging van de guru's. Het dorp Kālasa — de desa heet nog steeds Kalasan — wordt aan de Congregatie geschonken, en 's vorsten bhuraschenking (wat dat dan ook moge beteekenen) aan de bescherming van latere Çailendra's aanbevolen; dit verzoekt aan de toekomstige regeerders kariyāna Paṇaṃkaraṇaḥ çrīmān.

In het eerste dezer laatste woorden heeft Vogel den Sanskrit-vorm herkend van den Oud-Javaanschen ambtstitel, die soms *rakarayān*, gewoonlijk *rakryan* (raka) luidt; het overschietende Paṇaṃkaraṇa vat hij als eigennaam van den koning op [1]). Daar nu rakryan nooit alleen, maar altijd met een nadere bepaling voorkomt, ligt het voor de hand om ook in dit geval paṇaṃkaraṇa als de aanvulling van den koninklijken titel te beschouwen, en zien wij nu naar de vorstenlijst in de hiervoor reeds geciteerde (p. 125) oorkonde van 907, dan vinden wij na Sañjaya opgegeven: çrī mahārāja rakai panangkaran. Het lijdt geen twijfel, of deze beide titels mogen worden gelijkgesteld, en de persoon, die ze draagt, is één en dezelfde [2]).

Voor wij hier nader op ingaan, eerst nog iets over het heiligdom. De stichting wordt in haar geheel, tempel en klooster tezamen dus, als *wihāra* betiteld, hetgeen ons omtrent de beteekenis van dezen veelbesproken term een althans voor deze plaats en dezen tijd vaststaand gegeven verschaft [3]). De tempel zelf is hoogstwaarschijnlijk nog over in de Tjaṇḍi Kalasan en van het klooster zijn desgelijks de sporen nog aangetroffen in de onmiddellijke nabijheid van dat heiligdom [4]); het beeld van Tārā echter, vermoedelijk een bronzen kolos van (naar den overgebleven troon te meten) wel 6 M., is verdwenen, evenals alle andere beeldwerken, waarvoor de tempel plaats bood [5]). Aan de beteekenis van het monument uit kunsthistorisch oogpunt wijden wij zoo straks nog een enkel woord. Dat de vereering van Tārā, in dit verband ongetwijfeld *de* Tārā bij uitnemendheid, elders als Groene Tārā onderscheiden, de stichting als Mahāyānistisch bestempelt, is zonder meer duidelijk, ook al had de oorkonde den term mahāyāna niet uitdrukkelijk gebezigd.

's Konings ādeçaçastrin's zijn met de Voor-Indische ādeçin's, de horoscooptrekkers, gelijkgesteld, en hun medewerking was dan noodig ten einde de juiste plaats en tijd voor de heilige handeling vast te stellen; echter is ook de vertaling „met bevelen gewapend" mogelijk [6]). Hoe het ook zij, kenschetsend blijft, dat de drie functionarissen bij hun Indonesische titels genoemd worden, en dus deze speciale deskundigen niet aan Voor-Indië ontleend, doch uit de Indonesische maatschappelijke organisatie voortgekomen zijn. De beteekenis van dergelijke

---

[1]) Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 634.
[2]) Stutterheim, T. B. G. 67 (1927) p. 212—215.
[3]) Tenzij de tempel alleen bedoeld is, gelijk Bosch l.l. p. 61 mogelijk acht.
[4]) Zie Oudh. Versl. 1929 p. 138.
[5]) Beschrijving van een en ander Inl. I p. 257—264.
[6]) Bosch l.l. p. 60.

gegevens ter bepaling van de sterkte van het inheemsche element in de Hindoe-Javaansche staatkundige organisatie besproken wij reeds (p. 54 en 90). De met deze functionarissen te zamen als getuigen genoemde deçādhyakṣa's zijn ongetwijfeld de dorpshoofden, die bij latere soortgelijke plechtigheden al evenmin plegen te ontbreken.

Neemt dus, wat dit alles aangaat, de inscriptie van Kalasan ondanks haar Sanskrit-kleed een plaats in als eerste van de reeks der Oud-Javaansche wijdingsoorkonden, iets zeer bijzonders is daartegenover het gebruik van het Prae-Nāgarī-schrift, te opmerkelijker waar de eveneens Mahāyānistische Çailendra-inscriptie van Ligor het gewone, tot dusver overal gebruikelijke Pallawa-karakter bezigt. Het geval van Kalasan staat niet op zichzelf, hoewel Prae-Nāgarī-schrift op Java tot een beperkten omvang, naar den tijd zoowel als naar de plaats, beperkt schijnt te zijn gebleven. Zich nauw aansluitend bij de oorkonde van Kalasan is die van het nabij gelegen Këloerak, eveneens in Sanskrit verzen, welke door Bosch is uitgegeven [1]). Zij behelst, voorzoover leesbaar, na de hulde-formule aan de Drie Juweelen, eenige strophen ter eere van vier īçwara's en van Lokeça. Dan wordt gezegd, dat de aarde wordt gestut door den koning, sieraad van het Çailendra-geslacht, genaamd Indra, wellicht voluit Dharaṇīndrawarman; onder zijn epitheta noteeren wij (dat zal later van belang blijken) „voortreffelijke vijanden vermorzelend", (wairi)warawīramardana. De guru van het land Gauḍī, die verderop Kumāraghoṣa blijkt te heeten, heeft in 782 een Mañjuçrī-beeld opgericht; Buddha, Dharma en Sanggha zijn in het inwendige (het verborgene) aanwezig. Na verdere verzen ter eere van Mañjuçrī, die tevens Brahmā, Wiṣṇu en Maheçwara is, wordt het beeld onder de bescherming der toekomstige vorsten gesteld. Ten slotte is in de laatste strophe nog de naam çrī Sanggrāmadhanaṃjaya leesbaar.

In het vervolg van zijn artikel gaat Bosch op grond van de combinatie der in de inscriptie genoemde goddelijke wezens het systeem na, waarin dat alles past en komt hij tot de conclusie, dat de oprichting van het Mañjuçrī-beeld gevolgd zal zijn door vervaardiging van de beelden der andere leden van den Triratna, de stichting van Tjaṇḍi Lumbung ter onderbrenging van den Triratna, bouw van Tjaṇḍi Sewu voor den Wajradhātu [2]) en ten slotte van Lara-Djonggrang voor de Trimūrti-godheden. Van groot belang is voorts de vermelding van den guru Kumāraghoṣa uit Gauḍī, d.i. Gauḍa, het Bengaalsche rijk der Pāla-koningen. Wij vinden hier dus het Oostelijk deel der Gangesvlakte als uitgangspunt van Buddhistische invloeden in den Archipel, en vernemen ook eens een naam van een dier invloedrijke geestelijken uit het heilige land, die het geloof kwamen verbreiden en bevestigen [3]).

---

[1]) T. B. G. 1.l. p. 16—56.

[2]) Nader uitgewerkt in Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 68 (1929) p. 64—71.

[3]) Zie ook Mus in B. E. F. E. O. 28 (1928) p. 526 sq.

Nog enkele andere Prae-Nāgarī-inscripties zijn min of meer fragmentarisch bewaard gebleven; helaas zijn alle zeer onduidelijk en dientengevolge geen jaartallen herkend, doch de schriftsoort is steeds hetzelfde en de vindplaats in alle bekende gevallen Prambanan; één ervan werd aangetroffen op het plateau van Ratoe Baka [1]), waarover zoo straks, een tweede is waarschijnlijk de stichtingsoorkonde van Plaosan [2]), de derde, van Sadjiwan, is verloren gegaan [3]). De overeenkomst van die steenen, hun klein getal en bijeenliggende plekken van herkomst, leidden er toe te veronderstellen, dat ze alle Buddhistisch en tijdens de Çailendra's vervaardigd zijn, al kon dat ook in de meeste gevallen niet geverifieerd worden. Een, misschien slechts schijnbare, tegenspraak zou een steen in het Museum te Batavia vormen, die aan de eene zijde een onleesbare Prae-Nāgarī-inscriptie draagt, doch aan de andere een Oud-Javaansche, waarvan het jaartal 856 is en waarin van een Çiwa-tempel wordt gesproken [4]). Hooren die beide stukken bij elkaar, dan *kan* dus het Nāgarī ook geruimen tijd na Kalasan voor Çiwaïtische oorkonden gebruikt zijn; doch het is evengoed mogelijk, dat op één steen zoowel een Buddhistische stichting aan de eene zijde als een Çiwaïtische aan de andere geboekstaafd is, en zelfs bestaat de kans, dat de Çiwaïtische oorkonde jaren later op een bestaanden steen is gegrift, die tot dusver slechts de Prae-Nāgarī-inscriptie had gedragen.

Mahāyāna en Nāgarī-schrift zijn ook gecombineerd in een rotsopschrift van dezen zelfden of iets later tijd, vèr buiten Java, doch stellig onder het bereik van het Çailendra-gezag, en wel te Pasir Pandjang aan de Noordpunt van Groot-Karimoen, midden in het Zuidelijk uiteinde der straat van Malaka dus. Het vermeldt de (klaarblijkelijk eveneens op de rots uitgehouwen) „luisterrijke voeten van den door de Mahāyānika's met de wereldglobe (het heelal) vereenzelvigden Buddha", en beslaat drie regels zeer groote letters, die onzes inziens ouder zijn dan de negende of tiende eeuw, waarop hun ouderdom geschat is [5]).

Wat Java betreft, meende Brandes uit de schriftsoort van de Kalasan-inscriptie de plaats te kunnen afleiden, waarvandaan de lieden, die dit schrift op Java invoerden, hoogstwaarschijnlijk afkomstig waren. Het is het Noord-Westen van Indië, waar dit schrift oorspronkelijk thuishoort, en daar nu het eenigen tijd later op Java voorkomende „Kawi"-schrift zijn naasten verwant volgens genoemden geleerde in het alfabet van Girnar (Gujerat) heeft, achtte hij de conclusie gewettigd, dat aan het begin van den Midden-Javaanschen tijd uit dat deel van Indië immigranten naar Java gekomen waren, een gemengde

---

[1]) Wat ervan te lezen is, vindt men bij Bosch, T. B. G. l.l. p. 63 sq.
[2]) Bosch, Oudh. Versl. 1915 p. 89—91.
[3]) Mackenzie, Verh. Bat. Gen. 7 (1814) p. 22—24.
[4]) Brandes, Cat. Groeneveldt (1887) p. 382.
[5]) Kern, V. G. VII (1917) p. 139—142 (met de dateering van Brandes).

couche van Buddhisten met (Prae-)Nāgarī en Çiwaïeten met wat op Java Kawi-, of liever, zooals wij thans zeggen, Oud-Javaansch schrift zou heeten [1]).

Elders deden wij reeds uitkomen [2]) geen van beide argumenten steekhoudend te achten; er kon reeds op gewezen worden, dat een dergelijk Prae-Nāgarī bijvoorbeeld ook is aangebracht in de grottempels van Ellora, waarvan ook het Buddhisme, evenals dat van Aurangabad, menige overeenkomst met dat van Java vertoont. Er zijn duidelijke sporen, dat dit Buddhisme, hetwelk door de omstandigheden in de grottempels bewaard is gebleven, evengoed in het Zuid-Indische laagland heeft geleefd [3]) en op die wijze zou het Java hebben kunnen bereiken, *met* het Prae-Nāgarī, langs denzelfden weg, die voor de oudste kolonisatie aannemelijk werd geacht.

Thans heeft Bosch in zijn nader onderzoek aangetoond [4]), dat het Javaansche Prae-Nāgarī het meeste overeenkomst vertoont met dat van de Bengaalsche Pāla-koningen en van Nepal. Dit is dan ongetwijfeld een gevolg van het feit dat het Indisch Buddhisme in deze tijden zijn algemeen erkend centrum had in de reeds besproken (p. 119) Universiteit van Nālandā, die verstrekkenden invloed had op geheel Indië en ook op de geloofsgenooten in de verre koloniën gelijk op die van China; van alle kanten kwam men daar samen, genoot er gemeenschappelijk onderricht en droeg de ontvangen wetenschap weder naar de peripherie der Buddhistische wereld. Wij wezen er t.a.p. reeds op, dat behalve leerstellingen, ook allerlei andere zaken van cultureelen aard zich uit zulk een centrum moeten hebben verspreid, en juist voor die zaken, welke op Java tot de Buddhisten beperkt zijn gebleven, zal men in de eerste plaats de oogen hebben te richten naar het groote Buddhistische middelpunt. Dit kan zich zoowel op Java als in Zuid-Indië op gelijke wijze hebben doen gelden en dan kunnen de van ouds bestaande betrekkingen tusschen die beide streken zeker tot een verdere wisselwerking hebben geleid [5]).

Wat is nu echter de beteekenis van Gujerat met betrekking tot het z.g.n. Kawi-schrift? De bijzondere overeenkomst met het alfabet van Girnar heeft tegenover betere bekendheid met Indische schrifttypen geen stand kunnen houden: er zijn andere, die meer op Kawi lijken maar er blijven steeds belangrijke verschilpunten. Is het intusschen wel noodig, in Voor-Indië naar een plaats van herkomst voor het Kawi-schrift te zoeken? Wij gelooven van niet. Beziet men nauwkeurig de vormen van de verschillende letters, eerst in de onderscheiden fazen van het in den Archipel achtereenvolgens aangetroffen Pallawa, en vervolgens in het oudste Kawi, dan wordt men getroffen door het feit,

---

[1]) Enc. v. Ned. Indië (eerste druk) III p. 129 sq. s. v. Oudheden.

[2]) Inl. p. 130—133.

[3]) Ann. Rep. Arch. Surv. South. Circle 1919/20 p. 37 sq.

[4]) T. B. G. l.l. p. 15 sq.

[5]) De overeenkomst met Nepal zal stellig ook te verklaren zijn door ontleening aan dezelfde bron, d.w.z. Nālandā.

dat inderdaad b.v. het type van Koetei of West-Java in niet weinig lettervormen van het Kawi afwijkt, doch daarentegen tusschen het laatste Pallawa, dat van Tjanggal, en het Kawi de verschilpunten zeer weinig geworden zijn. Geheel anders zijn nog slechts *r* en *s*; bij de andere typen, die in Koetei afwijken, heeft de overgang zich reeds vóór Tjanggal en dus binnen de geschiedenis van het eigen Pallawa-karakter afgespeeld (*ñ, ṇ, n, bh, l*). Op de twee bovengenoemde letters na is het verschil tusschen het Pallawa van Tjanggal en het Pallawa van Tjiaroeteun veel grooter dan tusschen eerstgenoemd schrift en het Kawi; en ook die beide letters laten zich in hun verder verloop door een geleidelijken overgang verklaren. Wij zien in het Kawi-schrift dan ook niet iets nieuws, kersvers uit het moederland geïmporteerd, maar het natuurlijke vervolg op wat het Pallawa-schrift geweest was, en het is eigenlijk misleidend aan dat schrift op een willekeurig moment een anderen naam te geven.

Wij hebben dit eenigszins uitvoerig aangegeven, omdat het al dan niet aannemelijke van de invoering van een nieuw schrift een punt van gewicht voor de kolonisatiegeschiedenis zou zijn. Een soortgelijken overgang van het Pallawa naar een nieuwerwetscher schrift maakt Achter-Indië door en het overeenkomstige verloop van dien overgang, samengaande met allerlei verdere punten van overeenkomst op godsdienstig en maatschappelijk gebied, bewijst de tusschen de kolonies van het Oosten aangehouden relaties, naast hun gelijksoortige geaardheid en wellicht gelijke afkomst. Moet dus op grond van deze redeneering Girnar als bron van de Kawi-letters vervallen, evenzeer als plaats van herkomst voor het Javaansche Prae-Nāgarī, daar zou het toch niet verstandig zijn, Gujerat algeheel uit het oog te verliezen. Hier immers lag van oudsher, wij zagen het reeds in de Periplous (hiervóór p. 55), een der groote handelsplaatsen op het Westen, wier schepen in Zuid-Indische havens in contact kwamen met de zeevaarders op het Oosten; hier zou, als in later tijden de Islam er vasten voet heeft gevat, het voornaamste uitgangspunt liggen om, alweder met en door den handel, den nieuwen godsdienst in den Archipel ingang te doen vinden. Zulke handelswegen en handelsrelaties hebben de groote neiging steeds dezelfde te blijven, en het is toch ook niet aan te nemen, dat de Islam in Gujerat een geheel nieuwe handelsbeweging voor den nog Hindoeschen Archipel geschapen zou hebben, wèl dat hij van een reeds bestaande gebruik is gaan maken. Relaties op handelsgebied kunnen en zullen er tusschen beide streken (soms misschien tijdelijk onderbroken) reeds lang hebben bestaan, en tot adstructie daarvan mogen sporen van Noord-West-Indische invloeden op Java gelden, gelijk die waarneembaar zijn bv. aan het overnemen van uit dat deel van Indië afkomstige redacties van Sanskrit-geschriften in de Oud-Javaansche bewerkingen [1]) derzelfde stof.

---

[1]) Hazeu, Tijdschr. Bat. Gen. 44 (1901) p. 289 sqq.; andere aanwijzingen bij Stutterheim, Rāma-legenden enz. (1924).

Intusschen behoeven zulke cultureele invloeden, die uit de handelsbetrekkingen voldoende verklaard kunnen worden, geenszins kolonisatie in te sluiten. De in Gujerat levende verhalen van lieden, die op Java fortuin gingen maken, hebben allen schijn eerst in de latere periode van de historisch vaststaande relaties sinds den vroeg-Islamitischen tijd thuis te hooren; al zal wel eens een zeevaarder ook in ouderen tijd zijn achtergebleven in het verre land, voor het concludeeren tot een kolonisatie uit deze streken komen ons de sporen van Noord-West-Indischen invloed op Java toch nog te gering voor [1]). Op de vraag, waar vandaan Java zijn Hindoe-beschaving ontving zouden wij dus, ook na de eventueele tweede instrooming aan den aanvang der Midden-Javaansche periode, willen antwoorden: in hoofdzaak uit Zuid-Indië, als bakermat der meeste kolonisten, doch met inachtneming van cultureelen invloed uit Nālandā als brandpunt van het Buddhisme en uit Gujerat als van ouds bekend handelscentrum.

De tweede hoogst belangrijke vraag, die zich naar aanleiding van de Javaansche Çailendra-inscripties aan ons opdringt, is die naar de verhouding tusschen Java en Sumatra. Wij hebben de gestadige machtsuitbreiding van het Sumatraansche Çrīwijaya waargenomen; drie jaar vóór Kalasan noemt zich de koning der Ligor-inscriptie bepaaldelijk vorst van Çrīwijaya en blijkt hij te behooren tot de Çailendra-dynastie; ook in latere eeuwen blijft steeds het Çailendra-geslacht in Çrīwijaya heerschen. Als wij nu in 778 eveneens een Çailendra-koning op Java vinden, is de meest voor de hand liggende conclusie, dat de machtsuitbreiding van Çrīwijaya zich dan ook over Midden-Java heeft uitgestrekt, en dit land, althans het centrale gedeelte daarvan, onderworpen is geworden door de Sumatraansche groote mogendheid.

Een andere verklaring toch, die eveneens niet onmogelijk zou zijn, wordt door de bewoordingen der Kalasan-oorkonde uitgeschakeld. Wij bedoelen het gebruik dat wij later juist door de Sumatraansche Çailendra's in toepassing zullen zien brengen in Voor-Indië [2]), om een heiligdom te stichten in het buitenland, met toestemming van den heer des lands, die dan ook verder de noodige faciliteiten voor het onderhoud van zulk een stichting verleende. In zulk een geval heeft men te doen met een internationale beleefdheid, zonder eenigen politieken invloed, laat staan werkelijk gezag, in het rijk waar de oprichting van het heiligdom plaats vindt. Dat iets dergelijks, voor Java in theorie zeker niet af te wijzen, te Kalasan echter niet het geval was, blijkt uit de zinsnede, dat tempel en klooster gemaakt worden „in het bloeiende rijk van den koning, die het sieraad der Çailendra-dynastie is". De Çailendra-koning is de regeerende vorst over Midden-Java.

Maar moet daaruit nu zonder meer de onderwerping van een deel van Java

---

[1]) Verg. Raffles, History of Java II² p. 82 sqq. en Lassen, Ind. Alterthumsk. II² (1874) p. 1085 sq.

[2]) Zie Hoofdstuk VII.

aan een Sumatraansch oppergezag volgen? Onzes inziens is dat niet noodzakelijk, en er zijn een tweetal argumenten, die er tegen pleiten. Het eerste is de buitengewone bloei van bouw- en beeldhouwkunst op het Java der Çailendra's, waar Sumatra eigenlijk niets tegenover heeft te stellen. Nu moge het waar zijn, dat door allerlei omstandigheden kunstwerken van Çrîwijaya te gronde kunnen zijn gegaan, daar staat tegenover dat laat ons zeggen een Sumatraansche Barabuḍur toch moeilijk zonder eenig spoor achter te laten verdwenen zou kunnen zijn. In hun veelheid en hun grootschheid zijn de Çailendra-monumenten van Midden-Java niet die van een onderworpen wingewest.

Het tweede argument kan worden ontleend aan een latere oorkonde omtrent de Sumatraansche Çailendra's, bekendgemaakt en uitgegeven door Hirananda Śāstri [1]). Het is een edict, uitgevaardigd door den Bengaalschen koning Dewapāladewa in het 39ste jaar zijner regeering, die, naar gewoonlijk wordt aangenomen [2]), van ongeveer 853 tot 893 duurde; deze koperoorkonde werd gevonden bij de opgravingen te Nālandā en behelst de aanwijzing van eenige dorpen voor het onderhoud van een wihāra, die op die beroemde plek door den toenmaligen Sumatraanschen koning werd gesticht; deze vorst, Bālaputradewa geheeten, noemt zich met zooveel woorden Suwarṇadwīpādhipamahārāja, dus „koning van Sumatra". Merkwaardig is nu vooral de wijze, waarop de gebruikelijke verheerlijking van 's-vorsten afstamming wordt ingeleid. Allereerst wordt genoemd het sieraad van het Çailendra-geslacht, Yawabhūmipālaḥ çrī Wīrawairimathanānugatābhidhānaḥ, dus de koning van Java, wiens naam overeenkwam met den heldhaftige-vijanden-kweller. Wij laten daar, of dit laatste 's vorsten eigennaam is, gelijk men misschien mag opmaken uit het ongeveer gelijkluidende Wairiwarawīramandana van Kĕloerak [3]), of een synoniem daarvan; het feit, waar het op aankomt is, dat wij hier den Çailendrakoning van *Java*, niet van iets anders, voor ons hebben. Diens zoon (ook hier geen duidelijk herkenbare eigennaam, doch het epitheton samarāgrawīraḥ, de held vooraan in den strijd, waar de naam wellicht in steekt) huwde met de Tārā geheeten dochter van den uit het Soma-geslacht gesproten koning Dharmasetu [4]), en het kind uit dat huwelijk was dan Bālaputra, de koning van Sumatra.

De „op Tārā gelijkende, Tārā genaamde" vorstin doet ons aan de Tārā van Kalasan denken, te meer waar in laatstgenoemde oorkonde, evenals die van Kĕloerak, ook dharmasetu (zij het dan ook als appellatief) voorkomt;

---

[1]) Epigraphia Indica 17 (1924) p. 310—327. Zie voorts Bosch in Tijdsch. Bat. Gen. 65 (1925) p. 509—527 en Majumdar in Monogr. of the Varendra Research Soc. 1. (1926).

[2]) Volgens Bosch l.l. p. 512 is echter ongeveer 820 het begin van Dewapāla's regeering, en de oorkonde dus van ongeveer 860.

[3]) Bosch l.l. p. 520 (of T. B. G. 69 p. 136).

[4]) Volgens Majumdar l.l. p. 24 is de naam Warmasetu.

mocht er direct verband tuschen beide documenten zijn, dan zou het stuk van Dewapāladewa aanmerkelijk vroeger moeten zijn dan ± 890 (diens 38ste jaar), doch dit is een kwestie, die wij niet kunnen beoordeelen. De Sumatraansche vorst begint zijn grootvader te vieren als den Çailendra-koning van Java en nu zou het toch zeker onmogelijk zijn in zulk een lofprijzing dien grootvader slechts te benoemen naar een veroverd wingewest, dat in 890 daarenboven reeds lang weer verloren was gegaan. Zooals het daar staat, is deze Çailendra *niet* de koning van een groot Çrīwijaya, waaraan ook Java onderworpen was, doch de vorst van een eigen, Java genaamd rijk, en dat op een wijze die maakt, dat de kleinzoon op zijn afstamming roem draagt.

De koperplaat van Nālandā bewijst het groote belang dezer Universiteit voor het Sumatraansche Buddhisme, daar immers stichtingen als deze wihāra bepaaldelijk ten behoeve van pelgrims van eigen landaard plaats hadden, en dus klaarblijkelijk de bedevaartgangers uit Çrīwijaya zooveel in aantal waren, dat de oprichting van een eigen klooster noodzakelijk was [1]); zij bewijst tevens de nauwe band tusschen de Çailendra's van Java en die van Sumatra: het is geen bloote naamsovereenkomst, doch het is inderdaad hetzelfde geslacht. De samenhang in cultureel opzicht is ook duidelijk genoeg; de overgang naar het Mahāyāna, op Sumatra begonnen, zet zich over Java voort, en de groote opbloei der kunst is daar ten nauwste mee verbonden. Doch hoe hebben wij ons nu de politieke verhouding voor te stellen ? Wie de zoo straks geopperde mogelijkheid van een uitbreiding van Çrīwijaya's macht ook over Java aanhangt, vindt tegenover zich de opvatting, verdedigd door Dr. W. F. Stutterheim in zijn brochure „A Javanese period of Sumatran history" (1929). Uitgaande van de vorstenlijst der oorkonde van Kědoe constateert deze, dat de Çailendra van 778 figureert in de reeks der koningen van het Matarāmsche rijk, zoodat wij met een en hetzelfde vorstengeslacht te doen hebben: Sañjaya, de veroveraar, is de Wīrawairimathana van Nālandā, de rakai Panangkaran is diens zoon Samarāgra, gehuwd met Tārā (ter eere van wie de tempel van Kalasan werd gesticht), dochter van Dharmasetu, d.w.z. koning Dharmapāla van Bengalen; hun zoon Bālaputra wordt koning van Sumatra (Çrīwijaya), dat het Javaansche oppergezag heeft moeten erkennen. Java is het centrum van het groote rijk, door Sañjaya's (en misschien Panangkaran's) krijgstochten — zie hierboven p. 126 — tot stand gekomen; de eilanden van Zābag der Arabische auteurs vormen een Yawadwīpamaṇḍala; in Java zetelt de vorst, die zijn macht doet gevoelen in Achter-Indië; en eveneens geldt dat voor het Maleische Schiereiland: de Çailendra van de Ligor-inscriptie, die zich noemt Çrīwijayeçwarabhūpati en Çrīwijayendrarāja, bedoelt daar-

---

[1]) Bosch l.l. p. 560—563, en voor de situatie p. 572—577. De in dit klooster opgegraven bronzen vertoonen een treffende gelijkenis met de Hindoe-Javaansche; zie p. 584—588 en O. V. 1926 p. 29—31.

mede „koning over de heeren van Çrīwijaya", en is de Javaansche oppervorst. Bij het opzoeken van de jaren der gezantschappen uit Java en Çrīwijaya naar China, ziet men dan ook, dat ze tusschen 670 en 742 uitsluitend uit Çrīwijaya komen, van 767—873 uit Java, sinds 904 weder van Çrīwijaya: daartusschenin ligt de machtsperiode van Java [1]).

Nu bestaan tegen de gelijkstellingen der vorstennamen gewichtige bezwaren, vooral gelegen in den tijdsduur, die Tjanggal ook in het gunstigste geval van Nālandā scheidt, en die met drie geslachten overbrugd moet worden [2]). Doch ook afgescheiden daarvan blijft de mogelijkheid, dat inderdaad Java het centrum van het Çailendra-rijk tusschen halfweg de achtste en halfweg de negende eeuw was. Op zichzelf kunnen de berichten der Arabieren en die over Achter-Indië, zooals wij zagen, evengoed op een Sumatraansch als op een Javaansch rijk slaan; moeilijker gaat het al met de Ligor-inscriptie, waar de beide bovenaangehaalde uitdrukkingen, om grammaticale redenen en op grond van het spraakgebruik in andere oorkonden, hoogstwaarschijnlijk hetzelfde aanduiden, wat in diezelfde inscriptie ook Çrīwijayanṛpati heet, koning van Çrīwijaya. Men komt nog het beste uit, door op het voetspoor van Vogel [3]) in deze jaren twee Çailendra-vorsten te veronderstellen, één de oppervorst, en een tweede, uit een andere tak der dynastie, diens oppergezag erkennend. Dit lost echter de kwestie nog niet op, of de opper-Çailendra op Java of Sumatra gezocht moet worden.

Bij de verdere beoordeeling van deze zaak moeten wij nu, wederom geleid door de argumentatie van Bosch, bedenken, dat de vorstenlijst der inscriptie van Kĕdoe volstrekt niet bewijst, dat deze koningen een aaneengesloten dynastieke reeks vormen; die lijst kan zijn opgesteld om de aanspraken van den koning Balitung der tiende eeuw op den troon van Sañjaya te legitimeeren, of ook alleen om sacrale redenen de vorsten noemen, die achtereenvolgens over dat stuk van Midden-Java hebben geheerscht, zonder dat er iets van een vreedzame opvolging van vader op zoon uit valt af te leiden. Zien wij, dat Sañjaya zich in zijn eigen oorkonde geen Çailendra noemt, en dat de latere koningen der lijst, van wie wij inscripties hebben, dat ook niet doen, terwijl de rakai Panangkaran (en misschien zijn naaste opvolgers, maar dat weten wij niet) wel een Çailendra-koning was, dan komen wij tot de conclusie van een Çailendra-interregnum, goedschiks of kwaadschiks, door verovering of inhuwelijking of wat ook, tusschen den eersten en de laatste koningen der reeks.

Lang vóór Sañjaya was Çrīwijaya reeds een macht van beteekenis, en uit-

---

[1]) Wij kunnen de argumenten natuurlijk slechts zeer kort weergeven, en verwijzen naar p. 8—22 van het geschrift zelf.

[2]) Zie de boekbespreking van Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 69 (1929) p. 138—151, waaraan ook veel van het volgende ontleend is. Eveneens Mus, B. E. F. E .O. 28 (1928) p. 515—528.

[3]) Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 634.

breiding van zijn invloed naar den kant van Java zou geheel liggen in de lijn van de hierboven waargenomen politiek van het Sumatraansche rijk. Het is aannemelijk, dat de poging tot vestiging van den Çailendra-troon op Java van Sumatra is uitgegaan. Zij is gelukt en zij is — de monumenten zijn hier welsprekende getuigen — schitterend gelukt. Dat in de beide, nauw verbonden Çailendra-rijken door den loop der omstandigheden de onderlinge verhouding kan zijn gewijzigd, en Java eenigen tijd de leiding kan hebben gehad, is zeer goed mogelijk: de speciale vermelding van Bālaputra's grootvader als koning van Java kan er op wijzen, en desgelijks de wisseling in het uitgangspunt der gezantschappen, hoewel dat argument stellig niet den doorslag mag geven, want Pelliot, die de opgaven dier ambassades samenzocht, maakt geen aanspraak op volledigheid [1]), en ook met minder belangrijke staten onderhield China relaties. Het blijft dus zeer onzeker, en *indien* Java in den Çailendra-tijd de machtspositie heeft ingenomen, is dat in elk geval een episode gebleven. Als de Çailendra's weer vervangen zijn — wij vragen opnieuw: goedschiks of kwaadschiks? — door hun Javaansche opvolgers, en door ons onbekende omstandigheden Bālaputra, kleinzoon van den Çailendra-koning van Java, een plaats heeft gevonden op den Sumatraanschen troon, blijft Çrīwijaya tot in lengte van jaren groote mogendheid, terwijl voorloopig van bemoeienis van Java met de buitenwereld niet veel meer blijkt.

Gedurende den tijd van zijn bestaan heeft het dubbele Çailendra-rijk van Palembang en Midden-Java natuurlijk allereerst in alle kwesties van buitenlandsche politiek een éénheid gevormd, en daarom is de vraag, welke wij ons zoo straks voorlegden, of de lieden van Jawa, die in dezen tijd in en buiten den Archipel zoo roerig zijn, eigenlijk Javanen of Sumatranen zijn, betrekkelijk onvruchtbaar. Daargelaten hoe de constellatie in engeren zin was, zal van halfweg de achtste tot halfweg de negende eeuw voor den buitenstaander het groote rijk van den Mahārāja een eenheid zijn geweest, welks vloten evengoed uit Sumatraansche als uit Javaansche havens konden uitloopen.

De Çailendra's op Midden-Java hebben op welke wijze dan ook de plaats ingenomen, waar wij in het vorig hoofdstuk koning Sañjaya vonden. Dat er in dienzelfden tijd ook een verandering van hoofdstad haar beslag heeft gekregen, valt af te leiden uit de combinatie van twee Chineesche berichten. De nieuwe geschiedenis der T'ang-dynastie, opgesteld uit den aard der zaak na 906, vertelt dat de koning van Ho-ling de stad Chö-p'o bewoonde, doch dat zijn voorvader Ki-yen de hoofdstad had verplaatst naar het Oosten, naar de stad P'o-lu-k'ia-szĕ; en een ander werk (Yuen-shi-lei-pien) stelt het overbrengen der residentie van eerstgenoemde naar laatstgenoemde plaats in de periode 742—755 [2]). Dat kan natuurlijk slaan op een verplaatsing naar een

[1]) D. I. p. 276.

[2]) D. I. p. 225 en 413 .

Oostelijker gelegen plek op Midden-Java, misschien juist door den Çailendra-koning[1]); men kan echter ook denken aan Oost-Java. Ferrand transcribeert den naam der nieuwe hoofdstad door Ba-ru-ya-si(k), waarin hij een Oud-Javaansch Waruh grĕsik veronderstelt en dat hij in het nog bestaande Grĕsik localiseert[2]). Meer dan een gissing is dit niet; zij wordt niet aanbevolen door de omstandigheid, dat als later Grĕsik in de Chineesche litteratuur vermeld wordt[3]), de letterteekens heel anders zijn.

Met dat al is het natuurlijk mogelijk, dat de politieke toestand op Midden-Java bij de komst der Çailendra's een uitwijking van tegenstanders van het nieuwe gezag naar Oost-Java heeft ten gevolge gehad. Het is inderdaad in dezen zelfden tijd, dat wij op Oost-Java de duidelijke teekenen eener Hindoe-Javaansche maatschappij, de oudste die ons van deze streken bekend is, kunnen waarnemen; de koninklijke familie blijkt dan echter reeds eenige geslachten terug te kunnen tellen, die intusschen niet alle op dezelfde plaats gevestigd behoeven te zijn geweest. In den Nāgarakṛtāgama is een nog ouder gegeven bewaard gebleven in het jaartal 202, dat de afscheiding van Madoera van het vasteland aangeeft[4]). Het is echter geheel onzeker, waarop het berust, en kan best pas veel later op de eene of andere manier „uitgerekend" zijn. Op zichzelf zou het bestaan van gehindoeïseerde vestigingen op Oost-Java in een tijd, dat de Hindoe's stellig reeds in den Archipel kwamen, niet onmogelijk zijn en *kan* het jaar van zulk een belangrijk natuurverschijnsel wel in de traditie vastgehouden zijn.

Het levensteeken uit de tweede helft der achtste eeuw, waarop wij thans het oog hebben, is de steen van Dinaja, een gehucht ten N. W. van Malang. Het groote middengedeelte van dien steen was reeds geruimen tijd in het museum te Batavia, het boven- en onderstuk zijn later daarbij gevonden. Vandaar dat de publicatie door Bosch in twee gedeelten heeft plaats gehad[5]). De inscriptie draagt tot tweemaal toe het jaartal 760; de taal blijft evenals tot dusver een in verzen geredigeerd Sanskrit, het schrift is het oudste gedateerde voorbeeld van wat men Kawi-schrift noemt. Zoo straks merkten wij reeds op (p. 140), dat wij daarin geenszins het bewijs zien, dat dan vóór 760 dit nieuwe schrift was ingevoerd, doch eenvoudig constateeren, dat op dit moment de

---

[1]) Stutterheim l.l. p. 19 sq. zocht den kraton der Çailendra's in Mĕṇḍang Kamoelan, vooral op grond van een nabijgelegen Sela = Çaila. Zie over deze plaats hieronder.

[2]) J. as 11:13 (1919) p. 304—306; v.g.l 11:20 (1922) p. 40.

[3]) Notes p. 54.

[4]) Zang 15:2; zie p. 262 sq. der editie. Een Balische traditie stelt de vorming van straat Bali in hetzelfde jaar (Not. Bat. Gen. 62, 1923, p. 297 sq.). De bijgeschreven cijfers onder het sĕngkala-jaartal in het Nāg. handschrift bevestigen dat het middelste cijfer, waaraan getwijfeld wordt (v.g.l. Djawa 1, 1921, p. 188 sq.), een 2 moet zijn, dus Ç. 124 = A. D. 202.

[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 410—444 met aanvullingen in Oudh. Versl. 1923, p. 29—35; en Tijdschr. B. G. 64 (1924) p. 227—286.

geleidelijke ontwikkeling van het Pallawa-schrift zoover was voortgeschreden, dat men er in het vervolg gevoegelijk den anderen naam „Kawi" aan kan geven, ook al dient men zich bewust te blijven van de willekeur in het trekken van een grens.

Ook dit stuk vangt aan met de vermelding der koninklijke familie. „Er was een wijs en machtig vorst, Dewasiṃha, onder wiens bescherming het vuur van Pūtikeçwara rondom licht uitstraalde". Diens zoon Limwa, den naam dragend van Gajayāna, volgde hem op; hij had een dochter Uttejanā, gemalin van koning Jananīya, Prada's zoon. Zoo althans is de opvatting van Bosch, die zich Gajayāna als den uitvaardiger der oorkonde denkt; daartegenover verklaart Poerbatjaraka [1]) de passage aldus, dat Gajayāna's dochter Uttejanā huwde met Pradaputra, en dat de zoon uit dit huwelijk, wiens naam niet geheel meer te lezen is [2]), de vorst der oorkonde is. De regeerende koning dan, vereerder van Agastya, liet „dit liefelijke heiligdom van den Grooten Ziener" oprichten, en toen hij gezien had, dat het door de voorvaderen uit sandelhout vervaardigde beeld van Agastya te gronde was gegaan, liet hij in plaats daarvan een beeld van prachtigen zwarten steen vervaardigen. De wijding van dit beeld had op den nader aangeduiden datum in 760 plaats, door middel van de Weda-kundige priester-officianten, bijgestaan door andere nauwkeurig opgesomde deskundigen. Daarbij schonk de koning nog grond, runderen, slaven, benoodigdheden voor de caru (rijstebrei-offers), brandoffers en wasschingen ter eere van den Ziener, een gebouw voor de bezigheden der brahmanen en een huis ter herberging van gasten, wel voorzien van gierst, rijst [3]), legersteden en kleeren. Een vervloeking wordt ten slotte gelegd op wie 's konings vrome stichting mocht aanranden, tot welker heil goede gedachten en daden bevorderlijk mogen zijn.

Wat dadelijk in het oog springt, is het groote belang van de Agastya-vereering: niet slechts een beeld, maar een geheele tempel, ja een omvangrijke stichting zijn ten behoeve van zijn dienst tot stand gekomen. Agastya nu was, gelijk wij zagen (p. 125), de groote figuur in het land van Kuñjarakuñja, waarheen de inscriptie van koning Sañjaya te Tjanggal verwijst. Niets ligt dus meer voor de hand, dan een verband tusschen die beide te leggen, en de gevolgtrekking te maken, dat hetzij uit dezelfde streek van Voor-Indië een groep emigranten naar Midden-Java en een andere naar Oost-Java is gegaan, die beiden hun Agastya-dienst hebben meegenomen, hetzij deze dienst uit Midden- naar Oost-Java is overgebracht, en misschien kan dan daarop het Chineesche bericht van de kraton-verplaatsing slaan: mogelijk is Gajayāna dezelfde,

---

[1]) Agastya p. 53 sq.

[2]) Er staat dan: A..nana.

[3]) Aldus Poerbatjaraka l.l. 55; zie ook Lekkerkerker in Kol. Tijdschr. 16 (1927) p. 608. Er staat: yawayawika; de beteekenis is onzeker. V.g.l. hierboven p. 59.

die bij de Chineezen Ki-yen heet [1]). Dit sluit dan natuurlijk in, dat Dewasiṃha elders, meer Westelijk, heeft geregeerd [2]).

Hoe hebben wij ons de positie van dezen Oost-Javaanschen vorst voor te stellen? Er kunnen stellig in één rijk meerdere personen tegelijk zijn geweest, die den titel „koning" droegen; deze inscriptie zelf geeft er (volgens de opvatting van Bosch geïnterpreteerd) een voorbeeld van door ook Gajayāna's schoonzoon zoo te noemen [3]). Maar zulke „koningen" behoeven in vele gevallen niet veel meer geweest te zijn dan nu de „radja's" in verschillende deelen van de Buitengewesten, wier gebied een of meer dorpen beslaat; het is iets anders dan het centrale gezag in één hand, dat van een opperkoning of hoe men hem noemen wil: één Çailendra-koning van Yawabhūmi, één koning van Kalingga in de Chineesche gegevens van vroeger, één koning van J̌awa in die van later tijd. En nu vinden wij, met den Agastya-dienst, ook bepaaldelijk een oppervorst, niet een plaatselijk potentaatje in de oorkonde van Dinaja.

Wij mogen dit verzekeren op grond van de beschouwingen, door Bosch gewijd (in het laatste artikel) aan de zinsnede, dat onder 's konings bescherming het vuur van Pūtikeçwara rondom licht uitstraalde; deze Pūtikeçwara toch is de zich in den Lingga manifesteerende Çiwa, „de vurige essentie van het koningschap, de luisterrijke emanatie van 's vorsten macht, wijsheid en rijkdom", een voorstelling, die in Campā en Kamboja voorkomt en ook voor Java mag worden aangenomen (verg. hiervóór p. 124 sq.). De bezitter en beschermer van dit palladium is natuurlijk de landsvorst, niet een plaatselijk rāja. Agastya's werk zal (weder in overeenstemming met wat de legendarische brahmanen volgens de Achter-Indische traditie verrichten) het overgeven van Çiwa's lingga aan den god-op-aarde, den koning zijn, en dit verklaart volkomen de door hem genoten vereering, ook zonder dat hij, gelijk Bosch indertijd aannemelijk heeft trachten te maken, als stamvader van een Javaansch brahmanengeslacht gold. Een tweede punt, waarin wij van de opvatting van dezen auteur meenen te moeten afwijken is, waar hij den Pūtikeçwara in zóó direct verband met den Agastya-tempel brengt, dat hij zelfs van „het Lingga-heiligdom van Dinaja" spreekt. Daartoe ontbreekt onzes inziens voldoende grond: de Pūtikeçwara-lingga wordt alleen vermeld om de goddelijke afkomst van de koninklijke macht dezer vorsten te doen uitkomen, en het is één dezer koningen bij Çiwa's genade, die het Agastya-heiligdom te Dinaja sticht.

Het uitgebreide ceremonieel met zijn Weda-kundige ṛtwig-priesters en verschillende soorten van offeranden behoort bij een, althans wat de uiterlijke vormen van den eeredienst aangaat, grondig gehindoeïseerde maatschappij. Het

---

[1]) Dit is de meening van Poerbatjaraka, l.l. p. 109.

[2]) Men zou dan ook aan de mogelijkheid van een band tusschen Dewasiṃha en Sañjaya kunnen denken, doch dit is geheel onzeker.

[3]) Volgens Poerbatjaraka zou hij inderdaad als opvolger van zijn schoonvader hebben geregeerd.

beeld van Agastya zal er, te oordeelen naar Voor-Indische en latere Javaansche Ziener-figuren, ongeveer hebben uitgezien als de bekende Çiwa Guru-gestalten [1]). Thans schijnt hij al evenzeer als zijn houten voorganger te gronde gegaan; ook van de resten van gebouwen is in desa Mĕrdjaja, vindplaats van het groote middenstuk, iets Z.W. van Dinaja, geen enkel spoor aangetroffen, wel daarentegen te Badoet (zie p. 160). Te Mĕrdjasari, waar de twee andere fragmenten voor den dag kwamen, werd nog een ander steenblok met inscriptie gevonden, welks schrift van denzelfden aard is, doch waarvan slechts één regel met aanhef van een Sanskrit-vers leesbaar was; bovendien zijn er nog andere overblijfselen, beelden en bouwfragmenten, waaronder een en ander zonder twijfel van veel lateren datum is [2]). Misschien zal systematisch onderzoek hier echter nog gelegenheid geven ook iets van den oudsten toestand en, wie weet, van het Agastya-heiligdom aan het licht te brengen.

Gedurende de eeuw, die ongeveer 750 aanvangt, hebben wij ons dus op Java twee centra van gezag te denken: de Çailendra's op Midden-Java, het geslacht van Dewasimha op Oost-Java. Van beiden willen wij thans nog eenige bijzonderheden trachten na te sporen.

De Çailendra-inscripties zijn, gelijk wij zagen, beperkt tot de omgeving van Prambanan, en het is ook daar, op den uitlooper van het Zuidergebergte, dat de traditie de bouwvallen van een kraton aanwijst, die zij toeschrijft aan den legendarischen Ratu Baka en die, *als* het inderdaad een kraton was, moeielijk anders dan de residentie der Çailendra's kan zijn geweest. De schamele resten geven geen voldoende zekerheid; wel is van bouwkundige zijde opgemerkt [3]), dat een kraton-inrichting in dezen trant zich geheel zou aansluiten bij de Hindoe-opvatting, niet bij de latere Javaansche, doch later onderzoek heeft aannemelijk gemaakt [4]) dat wij hier niet met een kraton, doch met een heiligdom te doen hebben.

Ook op het gebied der letteren hebben de Çailendra's zich verdienstelijk gemaakt en wel door het doen bewerken in de landstaal van een Sanskrit werk, Amaramālā. Dat deze prākrĕta-bewerking een overbrengen in het Oud-Javaansch blijkt te zijn, niet in een Oud-Maleisch als van den Bangka-steen, is een bewijs te meer, dat de Çailendra, die er het initiatief toe nam, een op Java regeerend vorst was. Wij vernemen zelfs den naam van dezen held uit het Çailendra-geslacht, in een aanhef, welke klaarblijkelijk brokken van Sanskrit verzen ter zijner eere afwisselt met hun Javaansche vertaling. Het is koning Jitendra, van wien niet is uit te maken, hoe het verband is met de Çailendra's der oorkonden.

---

[1]) Inl. I p. 92; Poerbatjaraka, Agastya p. 83 sqq.

[2]) Bosch, l.l. p. 283.

[3]) Maclaine Pont in Soer. Handelsbl. 11, IV, '24 en Overzicht Ver. Majapahit (1924) p. 14.

[4]) Zie Stutterheim, Djawa 6 (1926) p. 129—135.

Aan de in de landstaal overgebrachte Amaramālā zelve hebben wij in haar tegenwoordigen toestand helaas slechts zeer weinig voor onze kennis van de maatschappij en zelfs van de taal. Dat is een gevolg zoowel van haar eigenaardigen inhoud als van de wijze, waarop zij, in slechts één handschrift, is overgeleverd [1]). In dit handschrift, hetwelk als Candakaraṇa te boek staat, vormt de Amaramālā namelijk het middenstuk, hetwelk is ingezet tusschen een verhandeling over metriek enz., en een soort woordenboek, dat van groepen Sanskrit-woorden telkens het Oud-Javaansche aequivalent geeft. Dit voorste en achterste gedeelte is klaarblijkelijk van jongeren datum; van de metriek is dat zonder meer aan de taal duidelijk, terwijl het woordenboek, al zitten daar ook oudere stukken tusschen, door bijvoeging van allerlei jongere elementen voor latere behoeften pasklaar blijkt te zijn gemaakt. De Amaramālā zelf, geheel in den trant van andere Indische werken van gelijke strekking, bestaat uit opsommingen van alle namen, die worden toegekend aan verschillende goden en godinnen, aan andere wezens, aan allerlei zaken. Het is duidelijk, dat bij die godennamen weinig te „vertalen" is; alleen waar de inleidende aanvangsstrofen van het Sanskrit gedicht, in corrupten vorm weergegeven, door hun Javaansche vertaling gevolgd worden, maken wij kennis met het Oud-Javaansch van den Çailendra-tijd, zij het ook in gemoderniseerde spelling. Daar nu de volgorde van de goden klaarblijkelijk al gauw in de war raakt, kan men er ook geen conclusies uit trekken over bepaalde voorkeur, op Java aan de eene godheid boven de andere gegeven; en waar de tekst aan de appellatieven toe is, blijkt de verwarring nog steeds toegenomen en zijn er allerlei jongere stukken ingevoegd. Vandaar dat wij steeds in de grootste onzekerheid blijven en wij van een begrip of ding, dat in deze Amaramālā voorkomt, nooit durven concludeeren, dat het dan ook op het Java van de Çailendra's bekend moet zijn geweest; er blijft altijd de kans eenerzijds, dat het uit het Indische origineel maar is meevertaald, ook al was het op Java eigenlijk niet in zwang, anderzijds dat het uit het latere Java in den ouderen tekst is geïnterpoleerd, om dien tekst op peil te houden.

Aan het woordenboek, al is dat in zijn overgeleverden vorm van later datum, mag ook nog een korte beschouwing gewijd worden, omdat het evenals andere soortgelijke werken (kṛtabhāṣa's) [2]) eenig inzicht geeft in een stukje beschavingsgeschiedenis, en wel de verhouding van Oud-Javaansch tot Sanskrit. In het algemeen is de vorm — in aansluiting aan de Amaramālā-vertaling — dat eenige Sanskritwoorden gevolgd worden door de mededeeling „dit zijn de

---

[1]) Voor nadere bijzonderheden verwijzen wij naar Med. Kon. Akad. v. Wet. 58 (1924) p. 203—206; oudere litteratuur: Kern, V. G. IX (1920) p. 273—281 (art. van 1880); Brandes, Tijdschr. Bat. Gen. 32 (1889) p. 130; Juynboll, Suppl. Cat. Jav. Mad. Hss. Leiden I (1907) p. 170—172.

[2]) Over deze werken verg. Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 131.

namen voor ...." en dan het Oud-Javaansche woord. Wel komt er op den duur ook al Oud-Javaansch tusschen de Sanskrit-woorden loopen en krijgt men b.v. ook één Sanskrit naast één Oud-Javaansch woord, of opsommingen van anderen aard, doch de oorspronkelijke opzet wordt daardoor niet verduisterd, en dan mag toch worden aangenomen, dat een dergelijk „woordenboek" van geen nut kan zijn geweest voor een met het Oud-Javaansch onbekenden Hindoe, welke die taal wilde beoefenen, doch integendeel alleen bestemd moet zijn geweest voor menschen, wier taal het Oud-Javaansch was, doch die zich van de beteekenis van hun onbekende Sanskrit-woorden rekenschap wilden geven. En dan zeker weer niet, om zich in het Sanskrit uit te kunnen drukken in de eerste plaats, maar vooral, om te weten, wat die woorden voorstelden, als men ze in een tekst aantrof. Practisch belang heeft een „woordenboek" van dezen vorm alleen of hoofdzakelijk bij het trachten te begrijpen van Sanskrit-teksten door lieden, die het Oud-Javaansch als moedertaal spreken. Dat het daarnaast ook niet heeft ontbroken aan hulpmiddelen om zich de grammatica van het Sanskrit eigen te maken, wordt bewezen door het bestaan van speciale voor die studie (klankleer, woordvorming, enz.) bestemde werkjes [1]).

Deze opvatting van de Candakaraṇa of hoe het woordenboek geheeten heeft, als hulpmiddel bij het lezen van Sanskrit-teksten, kan in verband gebracht worden met de opmerking van Brandes, die in de wijze, waarop Sanskrit-woorden in het Oud-Javaansch werden overgenomen, drie fazen onderscheidde ten opzichte van de spelling: eerst die, waarin men het Sanskrit kent door het gehoor alleen, dan een, waarin men het blijkbaar ook door bestudeering kent, en ten slotte een, waarin men het uitsluitend kent door het, steeds zwakker wordende geheugen [2]); in de eerste periode volgen de Sanskrit-woorden het Javaansche taaleigen, in de tweede worden zij correct weergegeven, in de derde zegeviert weder de Javaansche uitspraak. De verklaring van dit zeker terecht opgemerkte verschijnsel is dan onzes inziens deze, dat tot de eerste categorie de woorden behooren, die bij de vorming van het Oud-Javaansch uit den mond der Hindoe's werden overgenomen en daarom van meet af aan eigenlijk zelf ook Oud-Javaansch zijn; de tweede soort zijn de geleerde woorden, die voor een deel altijd vreemde woorden gebleven zijn; bij de derde soort heeft men te doen met dat contingent van de woorden der tweede categorie, hetwelk in het Oud-Javaansch als gewone taal overging, dat dus zonder meer de regels van die taal volgde, en van welks aparte afkomst men zich stellig niet bewust bleef; het lijkt ons dan ook minder juist om van „geheugen" te spreken. Het woordenboek nu behoort zonder twijfel thuis in de tweede periode: eenige

---

[1]) Over zulk een werkje (Swarawyañjana) handelt Juynboll in Bijdr. Kon. Inst. 6:8 (1901) p. 630—633. Voor een belangrijk grammaticaal geschrift, dat op Bali is aangetroffen, en door een Balischen commentaar wordt gevolgd, zie hiervoor p. 97.

[2]) L.l. p. 130—138.

oorspronkelijk Sanskrit-woorden vindt men er gewoon tusschen de verklarende benamingen, dat zijn de woorden, die toen reeds als Oud-Javaansch werden gevoeld (eerste categorie); andere zullen later in Javaanschen vorm deel der taal blijven uitmaken (derde categorie); de meerderheid zijn voor den gebruiker „vreemde" woorden, en zijn dat ook altijd gebleven.

Meer dan aan de letterkunde is de naam der Çailendra's voor goed verbonden aan een bloeitijdperk der Hindoe-Javaansche kunst [1]). Het heiligdom van Kalasan vermeldden wij reeds; uit ongeveer denzelfden tijd moet op stylistische gronden de nabijgelegen Tjaṇḍi Sari zijn, van een geheel ander, langwerpig bouwplan en ook aan andere eischen van eeredienst voldoende. Eveneens in deze periode, waarschijnlijk al vóór Kalasan, moet, te oordeelen naar de schriftsoort der op het monument aanwezige opschriften, dat wonderwerk van Hindoe-Javaansche kunst, de machtige stūpa van Barabuḍur, in het hart van Midden-Java zijn verrezen, met den bijbehoorenden tempel van Mĕndut; vermoedelijk iets later [2]) is het grootsche complex van Tjaṇḍi Sewu tot stand gekomen, weder bij Prambanan, waar in strenge eenheid van conceptie de 250 bij-tempels het hoog in het middelpunt zich verheffende hoofdheiligdom omringden. Wij kunnen hier bij dat alles niet stilstaan en volstaan met de vermelding van slechts het allervoornaamste [3]). De opgesomde heiligdommen waren alle aan het Mahāyāna toegewijd. De hier eenmaal vereerde beelden zijn grootendeels verdwenen: slechts in den Mĕndut troont nog de Buddha tusschen zijn beide groote Bodhisattwa's Awalokiteçwara en Wajrapāṇi. Over allerlei punten is bij onze gebrekkige kennis van het Buddhisme dier dagen verschil van meening mogelijk en dat komt wel het meest bij den Barabuḍur uit, waar zich een geheel stelsel van Buddhisme in steen manifesteerde. Het systeem der Dhyāni-Buddha's en een aantal teksten (Karmawibhaṅga, Lalitawistara, Jātakamālā, Gaṇḍawyūha) zijn er herkend; gronden konden worden aangevoerd om het hier beleden Mahāyāna voor een in Tantrische richting ontwikkeld stelsel op den grondslag van de leer der Yogācārya's te houden [4]). Blijft er nu ook voor twijfel en onzekerheid in allerlei opzichten ruimte, niet getwijfeld behoeft te worden aan de groote symbolische en magische beteekenis van een monument als dit: deze „kosmische" bouw, bij welks bestijging de bezoeker zich ook geestelijk hooger voelt

---

[1]) De mogelijkheid, dat zij ook op het gebied der muziek iets geheel nieuws zouden hebben gebracht, en wel de sléndro-schaal, die zelfs in zijn naam (sléndro = Çailendra) daar nog aan zou herinneren, wordt betoogd door Kunst en Kunst-Van Wely, De toonkunst van Bali (1925) p. 169—173.

[2]) Volgens Stutterheim in Bijdr. 85 (1929) p. 491—496 tweede helft der negende eeuw.

[3]) Zie de bijzonderheden Inleiding I p. 241—400 en de daar opgegeven verdere litteratuur; verg. ook hierboven p. 137.

[4]) Barabuḍur, p. 760—766. Zie ook Stutterheim Bijdr. l.l. p. 503—507; Tjaṇḍi Baraboeḍoer (1929); en Bosch in Oudh. Versl. 1929 p. 179—243.

klimmen tot hij het Hoogste Inzicht zal mogen naderen, is tevens de essentie van het Buddhisme en de Lichttoren der Verlossingsleer, welke op deze wijze haar zegenenden invloed doet uitstralen.

Bij al hetgeen er nu aan dit en andere Buddhistische monumenten van Midden-Java met eenige zekerheid verklaard kon worden, bleek die verklaring te vinden te zijn in Voor-Indische (resp. in het Chineesch vertaalde) bronnen: het zijn alle de opvattingen van het zuiver Indische Buddhisme. Dat verwondert ons niet; want het Buddhisme was in deze dagen internationaal geworden, een wereldgodsdienst, en ook de door de Chineesche geleerden geroemde geschiktheid van den Archipel om er de practijk van het Buddhisme te beoefenen en de teksten te leeren kennen, is slechts denkbaar, wanneer zij hier een echt en onvervalscht, d.w.z. in geen enkel opzicht verinlandscht, Buddhisme aantroffen. Hoewel waarschijnlijk uit Sumatra ingevoerd, was dit Mahāyāna van Sumatraansche smetten vrij gebleven. Het is op Java nog steeds de internationale Leer, door geleerden van naam beoefend, door de Çailendra's en hun omgeving beschermd en gepropageerd en met grootsche stichtingen geëerd.

Het Çiwaïsme schijnt daarmede in zooverre een tegenstelling te vormen, als er eigen Javaansche voorkeur in aan den dag treedt en speciaal-Javaansche opvattingen zich baan breken [1]); in het algemeen was deze godsdienst dan ook meer de volksgodsdienst en moest hij zich dus vanzelf in de practijk min of meer aanpassen bij het Indonesische aandeel in de geestesgesteldheid van de bevolking. Wij zeggen met opzet „Indonesisch", en niet „animistisch", want nooit mag worden voorbijgezien (gelijk nog wel eens gebeurt), dat het Javaansche animisme niet uitsluitend van Indonesischen oorsprong is, doch ten deele ongetwijfeld uit met het Çiwaïsme uit Voor-Indië mede geïmporteerde animistische bestanddeelen is voortgekomen. Het spreekt vanzelf dat het niet wel mogelijk is tusschen de drie elementen van Çiwaïsme, Indisch en Indonesisch animisme de grens te trekken; zoodat het veiliger is ons vooralsnog te bepalen tot het constateeren van het feit, dat de godsdienst der Hindoe-Javanen, voorzoover zich uitend in den Çiwaïtischen eeredienst, in verschillende opzichten een eigen, Javaansch karakter verraadt.

In de kunst bestaat zulk een tegenstelling tusschen Çiwaïsme en Buddhisme zeker niet. Slechts als men de monumenten der Çailendra's plaatst tegenover hetgeen *voorafgaat,* is er een groote verandering merkbaar; bij vergelijking van deze Mahāyānistische heiligdommen echter met de *gelijktijdige* of iets latere Çiwaïtische, treft ons ook bij gradueele geschillen de eenheid in kunstopvatting. Met andere woorden, kunsthistorisch heeft de komst der Çailendra's, of liever hebben de met die kunst samenhangende geestelijke stroomingen, een ommekeer gebracht, doch in dien ommekeer heeft mèt het rechtstreeks betrokken Buddhisme ook het Çiwaïsme dadelijk gedeeld. Die ommekeer bestaat in verruiming en verrijking, een voortgeschreden techniek, een grootscher opzet der

[1]) Med. Kon. Akad. l.l. p. 207—210, 213 sq. Verg. hierboven p. 127 sq.

gebouwen, een gedurfde en tevens verfijnde toepassing van ornamentatie. Dat alles is het eerst en het duidelijkst merkbaar aan de groote Mahāyānistische monumenten: de tijd der Çailendra's is nu eenmaal in de eerste plaats de tijd van Barabuḍur. Maar bij nader toezien kan men toch juist dezelfde verruiming en verrijking waarnemen aan de Çiwaïtische tempels van dezen tijd, al is het dan voorloopig op kleiner schaal; terwijl het Mahāyāna zijn grootsche stichtingen samenbrengt in enkele centra, Prambanan en de vlakte van Kĕdoe, doet het Çiwaïsme juist over het geheele land op alle plaatsen van eenige beteekenis zijn naar verhouding veel bescheidener tempels verrijzen. Dit brengt vanzelf een gradueel verschil mede; maar in den grond blijken bouw- en versieringsprincipes toch dezelfde voor grooter en kleiner heiligdommen. Treffend is het op den Diëng, na en naast de tempeltjes der vorige periode in hun sobere strakheid, nu ook de zwieriger voortbrengselen van den nieuwen stijl te zien. En bij die nieuwe opvattingen, welke behalve in technische details met name aan den dag treden in de grootere rol van het ornament, sluiten zich dan tal van andere gebouwtjes op Midden-Java aan, ten deele in puin gevallen en dus slechts op grond van enkele overblijfselen aan dezen tijd toe te schrijven, ten deele ook waar ze nog overeind staan slechts langs den weg der redeneering eenigermate dateerbaar, maar gelukkig ook eenige, wier stichtingsoorkonde behouden bleef, als die van Perot uit 853[1]) en van den Argapoera uit 864. Op den Diëng valt, gelijk wij reeds zagen, het oudste bewaard gebleven jaartal juist in den Çailendra-tijd; het staat op een oorkonde van 809 ten behoeve o.a. van een vrijgebied te Çrīmanggala, tevens de vroegste gedateerde Oud-Javaansche inscriptie van Midden-Java[2]).

Mag men nu, uitgaande van de ligging van Çrīwijaya als zwaartepunt van de macht der Çailendra's, de invloeden, die aan de Çailendra-kunst van Java zulk een rijke ontplooiïng gaven, voor Sumatraansch houden? Wij gelooven het niet, hoewel het moeielijk is bij gebrek aan punten van vergelijking op Sumatra zelve met eenige zekerheid te spreken. Hierboven spraken wij reeds de meening uit (p. 143), dat men zich Java in geen geval moet voorstellen als een soort wingewest, dat alleen reeds door de politieke omstandigheden zou hebben moeten opengestaan voor al hetgeen de overheerscher er, ook op het gebied der cultureele goederen, geliefde in te voeren. Maar het voornaamste argument staat gelukkig nog voor onze eigen oogen: er *was* reeds een Hindoe-Javaansche kunst, en die van de Çailendra-periode vertoont daarmede in alle essentieele opzichten en zoo duidelijke overeenkomst, dat het niet aangaat haar als iets geheel anders te beschouwen: zij is een verruiming en verrijking, ja,

---

[1]) De beide inscripties O. J. O. V en VI zijn, voorzoover leesbaar, gelijkluidend, en *beiden* gedateerd in çaka 775 = A. D. 853.

[2]) O. J. O. II. Tijdens den druk verscheen in Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) een artikel, waarin op p. 160 dr. R. Goris een tweetal tot dusver in 847 gedateerde oorkonden (O. J. O. III en IV) in 787 en 797 stelt.

maar dan toch van het reeds bestaande. Het snelle en grootsche van deze ontwikkeling staat ongetwijfeld in verband met die groote strooming, waarvan wij in politiek en godsdienstig opzicht de resultaten zien; de nauwe samenhang met het ook door Çailendra's beheerschte Sumatra zal zich stellig eveneens in de kunst hebben doen gelden en het is dan ook zeer wel mogelijk, dat, waren er vergelijkingsobjecten in Palembang aanwezig, wij in staat zouden zijn Sumatranismen in de Javaansche Çailendra-kunst aan te wijzen [1]). Doch in wezen is die laatste niet anders dan de door bijzondere omstandigheden uitgelokte en beïnvloede ontplooiïng van bestaande Hindoe-Javaansche kunst.

Sumatraanschen invloed kunnen wij wellicht ook onderkennen op een enkele onzer inscripties, en wel een steen te Gandasoeli in Kĕdoe, zelve niet gedateerd, doch waarschijnlijk in tijd niet ver afliggend van een tweeden steen van dezelfde herkomst uit het jaar 847 [2]); in de taal van dit stuk valt allerlei op, dat van het gewone Oud-Javaansch afwijkt, een behoorlijke vertaling tot dusver onmogelijk heeft gemaakt, en sterk herinnert aan eigenaardigheden van het Maleisch. Het ligt voor de hand, deze malayismen met Sumatra en Çrīwijaya in verband te brengen, doch verdere gevolgtrekkingen lijken ons niet wenschelijk, en ook de inhoud der inscriptie, een Çiwaïtische oorkonde van godsdienstigen aard, waarbij de karayān partapān (Jav. rakryan patapān) optreedt, geeft er geen aanleiding toe. Vandaar, dat wij het denkbeeld eener kolonie van Maleische krijgsgevangenen [3]) ter zijde laten: evengoed zou men hier een Sumatraansche bezetting van een strategisch gewichtig punt kunnen fantaseeren, op de plaats, waar de weg naar den Diëng de vlakte van Kĕdoe verlaat. Doch dat neemt niet weg, dat een dergelijke taal toch zeker op betrekkingen met een Maleisch sprekend bevolkingsdeel wijst. Wellicht doet de vermelding van een scheepskapitein op de andere Gandasoeli-inscriptie nog de beste verklaring voor den aard dier betrekkingen aan de hand.

Teneinde te trachten iets van de politieke omstandigheden op Java te weten te komen, nemen wij de vorstenlijst der oorkonde van 907 ter hand; de passage luidt in haar geheel als volgt [4]):

rahyang ta rumuhun, ri mḍang, ri poḥ pitu, rakai matarām, sang ratu sañjaya, çrī mahārāja rakai panangkaran, çrī mahārāja rakai panunggalan, çrī mahārāja rakai warak, çrī mahārāja rakai garung, çrī mahārāja rakai pikatan, çrī mahārāja rakai kayuwangi, çrī mahārāja rakai watuhumalang.

---

[1]) Eveneens vertoont volgens Parmentier (Études asiatiques, 1925, II p. 210; L'art khmèr primitif, 1927, p. 238 sq.) de Wat That te Xaya op het Maleische Schiereiland een zekere overeenkomst met Barabuḍur. De verklaring daarvan is dan gelegen in het feit, dat beiden onder Çailendra-invloed stonden.

[2]) O. J. O. CV en III. Volgens dr. R. Goris uit 787.

[3]) Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 142, vraagt: nazaten van veroveraars, òf krijgsgevangenen?

[4]) Afgedrukt op p. 210 van Stutterheim's artikel in Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927).

Daarmede is de reeks der beschermende overleden vorsten gesloten, er volgt nog slechts de vermelding van den in 907 regeerenden rakai watukura.

Van de opvolgers van den rakai Panangkaran van Kalasan weten wij slechts uit deze passage, dat zij rakai Panunggalan en rakai Warak zijn geweest; verder is niets van hen bekend [1]), en het is dus ook onzeker, of zij, één of beiden, al dan niet Çailendra's waren.

Een rakarayān i Garung (dus dezelfde titel als rakai Garung) vaardigt een bevel uit op een koperplaat uit Pĕngging in Soerakarta [2]), in een jaar, dat gelezen is als Çaka 751, met de bijvoeging, dat ook de mogelijkheid 761 openblijft. Wij zien dat zoowel A.D. 829 als 839 voor den rakai Garung der lijst niet kwaad zou passen. Er staat echter op de oorkonde geen mahārāja-titel bij, en zoo blijft deze kwestie twijfelachtig.

In tijdsorde zou nu volgen een steen-inscriptie uit Kĕdoe van 847, waarvan de uitvaardiger door den geschonden toestand niet blijkt, doch die buiten waarneembaar verband den klaarblijkelijken koningsnaam Samarottungga bevat [3]). Wij kunnen ons daarbij te binnen brengen, dat de zoostraks besproken koperplaat van Nālandā (p. 142) als zoon van den koning van Yawabhūmi een Samarāgrawīra opgaf en dat dit misschien wel dezelfde zou kunnen zijn: in dat geval zouden wij althans weten, dat in 847 de Çailendra's nog het gezag uitoefenden. Maar daartegenover staat, dat Samarottungga ook deel uitmaakt van de titulatuur van een later op Oost-Java regeerenden koning, en het voorkomen van dien naam op Midden-Java in 847 dus ook wel zou kunnen beteekenen, dat de Çailendra's weder verdwenen waren. Ook ten dezen tasten wij geheel in het duister. Samarottungga zou de wijdingsnaam van den rakai Garung of den rakai Pikatan kunnen zijn.

Dezen laatsten titel vinden wij als dien van den uitvaardiger der reeds genoemde oorkonde van Argapoera uit 864 [4]), al weder zonder vermelding der koninklijke waardigheid. Hij blijkt tevens den naam pu Manukū te dragen, en een pu Manukū is ook degeen, die in 853 de steenen van Perot uitgeeft [5]), doch dan met den titel rakai Patapān. Mogen wij aannemen, dat dit inderdaad de *koning* rakai Pikatan is, wiens çrī mahārāja om voor ons onnaspeurlijke redenen is weggelaten, en dat hij van raka-titel heeft verwisseld [6]), misschien juist bij het aanvaarden der koninklijke waardigheid? Of moeten wij juist redeneeren: gegeven het feit, dat de titel rakai Pikatan gevoerd wordt door iemand, die

[1]) Over warak verg. Stutterheim l.l. p. 195; deze vermeldt ook het voorkomen van een gebied Panunggalan in 886 (K. O. IX).

[2]) Transcriptie van Poerbatjaraka in Oudh. Versl. 1920 p. 136 met 1928 p. 65.

[3]) O. J. O. IV van Karangtĕngah (Tĕmanggoeng). Volgens dr. R. Goris uit 797 en van den rakai Panunggalan.

[4]) O. J. O. VIII.

[5]) O. J. O. V en VI.

[6]) In 853 komt ook een rakai Pikatan voor, in lagere positie, schijnt het, dan de rakai Patapān.

zich geen koning noemt, volgt daaruit, dat in 864 de *koning* rakai Pikatan nog niet of niet meer fungeerde? Wij wagen het niet te beslissen, en in deze onzekerheid is het ook niet geraden een gissing te wagen, of deze oorkonden al dan niet onder een Çailendra zijn tot stand gekomen.

Evenmin hebben wij zekerheid, waar de Javaansche gezantschappen, die in deze tijden aan het Chineesche hof verschenen, eigenlijk vandaan kwamen. Zij worden vermeld in 767, 768, 813 (of 815) — dit gezantschap brengt o.a. weer jĕnggi-slaven mede, evenals papegaaien en andere vogels — en in 818, op den ook bij vroegere dergelijke gelegenheden steeds gebruikten naam van Ho-ling, daarentegen wordt in 820 en 831 Chö-p'o opgegeven [1]). Steekt er achter die naamsverandering van Kalingga in Jawa nog iets anders dan het plaats maken van een oudere benaming voor een nieuwere? De eerst vermelde berichten uit de T'ang-geschiedenis sluiten zonder meer aan bij de oudere over het Midden-Javaansche Kalingga; de laatste worden gevolgd door opgaven van gezantschappen uit den tijd, dat de Oost-Javaansche macht, als niet alles ons bedriegt, weer naar Midden-Java teruggegrepen had. Nu kan het zijn, dat alle gezantschappen uit Midden-Java, onverschillig wie daar regeerde, als van hetzelfde land komend werden aangemerkt; het kan ook, dat de gezantschappen van één „rijk", al werd ook de kraton verplaatst, de doorloopende serie vormen; het is mogelijk, dat de Chineezen het niet zoo precies uit elkaar hielden; het is ook mogelijk, dat er twee soorten gezantschappen kwamen, uit het oude Kalingga-land vanwege de Çailendra's, én uit Oost-Java. In deze onzekerheid kunnen wij ons slechts troosten met de overtuiging dat het van niet zoo heel veel belang is, welk deel van Java de betrekkingen met China onderhield. Gezanten uit Çrīwijaya worden gedurende deze eeuw in het geheel niet vermeld, gelijk wij zagen.

Het is ook tegen het einde der Javaansche Çailendra-periode, dat de Arabische berichten over het rijk van Zābag aanvangen. Het oudste is dat van Ibn Ḫordādzbeh, uit 844—848; hij vermeldt, dat de koning van Zābag de beheerscher van de eilanden van de Oostelijke Zee is en Mahārāja heet. Een relaas over de kamfer-winning in Zābag brengt ons duidelijk op Sumatra, waarheen ons ook Balus (= Barus) voert en voorts krijgen we hier voor het eerst de mededeeling, dat de koning, die dagelijks een reusachtig inkomen geniet (gedeeltelijk uit de opbrengst van hanengevechten), al dat geld tot één klomp doet smelten en dan in het water werpt, zeggende: „ziedaar mijn schatkamer" [2]). Men zou geneigd kunnen zijn in dat verhaal een plechtige huldebetuiging en offerande bij een bepaalde gelegenheid aan de zee te zien — wie denkt hier niet aan een soortgelijke ceremonie van die Westersche zeemogendheid, Venetië — en dan zou het niet anders beteekenen, dan dat

---

[1]) Pelliot D. I. p. 286 sq.

[2]) Ed. De Goeje (1889) p. 13, 45, 46 en 48; Relations I p. 22—30.

deze koning van een Sumatraansch J̌awa, heer van een groot eilandenrijk, zich bewust was, dat de Zee bron en voorwaarde van Çrīwijaya's bloei was. Later en uitvoeriger berichten geven echter, zooals wij zien zullen, een anderen kijk op het geval. Het is dezelfde auteur, die na Kilah (Kĕdah, dus Noord-Malaka) behoorend tot het rijk van „J̌āba den Indiër" (wat dat ook moge aanduiden) ook Ṣalahiṭ, d.i. Sĕlat, Zuid-Malaka (Singapore) noemt[1]), Rāmi (Noord-Sumatra?) vermeldt en van de Molukken-vaart gewag maakt[2]). Iets later, in 851, beschrijft de koopman Sulaymān zijn reis door het Oosten; hij spreekt van den, ook in latere berichten steeds weer optredenden Vuurberg bij Zābag, dien men in dat groote rijk op zeer verschillende punten heeft trachten te localiseeren en dien Ibn Ḫordādzbeh in J̌āba plaatste; voorts deelt hij mede, dat de schepen, varend via de Nicobaren, eerst aan een plaats Kalāh-bār komen, behoorend bij het rijk van Zābag: beide gebieden worden beheerscht door één koning[3]). Hetzij men nu dit Kalāh met Kĕdah, hetzij men het met Kra identifieert[4]), dat het op het Maleische Schiereiland slaat betwijfelt niemand, en zoo bevestigt het bericht van Sulaymān den toestand, zooals die uit de inscriptie van Ligor op te maken viel (p. 131): het rijk van Çrīwijaya, dat zoowel op Sumatra als op het Maleische Schiereiland het gezag had. Op de bewoordingen afgaand, denkt men liever aan twee deelen van één groot rijk, dan aan een overheerschend en een onderworpen gebied.

Met dit groote rijk is dan ook Java in deze eeuw nauw verbonden geweest. Volledigheidshalve vermelden wij te dezer plaatse ook nog een Tamil-bericht, waarvan de waarde en de ouderdom niet goed te bepalen zijn: het gedicht Maṇimekhalai behelst den naam van een stad Nāgapura in Çāvakam, welke laatste naam den Tamil-vorm van J̌āwaka = Zābag representeert; van twee koningen hooren wij eveneens de namen, Bhūmicandra en Puṇyarāja[5]). Wij laten in het midden, in welken tijd wij ons deze koningen moeten voorstellen en dan op Sumatra of Java; de vele betrekkingen, door de Tamils juist met Sumatra onderhouden, maken het eerste het waarschijnlijkste.

Op Java leerden wij reeds het koninklijk gezag en daarnevens de drie āḍeçaçastrin's kennen (p. 136); daarnevens vermelden de enkele inscripties uit dezen tijd ook nog wel iets over de verdere organisatie. Deze wij-oorkonden worden, wat de gespaard gebleven exemplaren aangaat, niet door een koning uitgevaardigd, doch gaan uit hetzij van geestelijke waardigheidsbekleeders, de

---

[1]) Zie Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 69.

[2]) V.g.l. Rouffaer in Enc. v. Ned. Indië (eerste druk) IV (1905) p. 369 sq. over de beteekenis van dezen auteur.

[3]) Ed. Langlès-Reinaud (1845) p. 17 en 21; vertaling door Ferrand, Classiques de l'Orient VII (1922) p. 41 en 45; Relations I p. 39—41.

[4]) Deze kwestie wordt besproken door Ferrand, J. as. 11:14 (1919) p. 214—233.

[5]) Venkayya in Arch. Surv. Ann. Rep. 1906/7 p. 221 en Krishnaswami Aiyangar, Manimekhalai in its historical setting (1928) p. 149, 180 enz.

pitāmaha's, een klaarblijkelijk op den Diëng thuishoorende instelling [1]), hetzij vooral van de reeds genoemde functionarissen, die het wereldlijk gezag vertegenwoordigen en aangediend worden met den titel raka (rakarayān), doorgaans in den vorm raka + i = rake (rakai), gevolgd door een nadere bepaling [2]). Zooals wij zagen, voert ook de koning een raka-titel, maar hij is allerminst de eenige: op dezelfde inscriptie komen veelal een groot aantal raka's voor, die den indruk maken hoogwaardigheidsbekleeders en familieleden des konings te zijn. Onder de bepalingen, die den raka-titel nader aanduiden, zijn woorden, die elders als plaatsnaam voorkomen, doch de inscripties maken niet duidelijk hoe het verband is, en of die raka's genoemd zijn naar plaatsen, waar ze iets te zeggen hadden, dan wel de plaatsen hun naam ontvingen, omdat daar gronden lagen van, of functies werden uitgeoefend door, bepaalde raka's; zeer aannemelijk is ook, dat, evenals later in de Vorstenlanden, werd tegengegaan, dat het ressort van één Groote een geografisch aaneengesloten geheel vormde, zoodat wij dus te denken hebben aan administratieve groepen [3]). Daarenboven worden dan personen genoemd, die naar latere inscripties duidelijker zullen maken, als ambtsdragers mogen worden aangemerkt, ook van sacralen aard (palarhyang, later panggilhyang). Eveneens zijn de dorpelingen in eigen verbanden georganiseerd (anak wanua, tuha wanua, rāma, samakaki), en enkele handwerken staan onder eigen hoofden (juru). Ten slotte moge als „historische datum" uit de Midden-Javaansche inscripties van dit tijdperk de zonsverduistering van 19 Maart 843 gelden, op welken datum een eerwaarde schenker aan den god van zijn vrijgebied een zilveren zonnescherm vereerde, dat toevallig bewaard is gebleven [4]).

In ons eerste hoofdstuk bespraken wij de vraag reeds, of ook de tempelreliefs als bron voor de kennis van het uiterlijk der Hindoe-Javaansche maatschappij in aanmerking mogen komen en kwamen tot de gevolgtrekking, dat ontwijfelbaar de beeldhouwers in sommige gevallen slechts hun fantasie gevolgd hebben, maar even ontwijfelbaar in andere gevallen de werkelijkheid uit hun omgeving is afgebeeld: het komt er maar op

---

[1]) Med. Kon. Ak. l.l. p. 214; uit dezen tijd is O. J. O. VII van 861, afkomstig uit Kalibĕbĕr.

[2]) De uitzondering van den rakai si sairā pu wirāja, die in 857 een vrijgebied voor de wihāra van Abhayananda afpaalt (K. O. XXV) is slechts schijnbaar: het is een rakai sisair (titel), genaamd Heer Wirāja.

[3]) Zie hierover Stutterheim, l.l. p. 196—200. Deze legt verband met de gedeeltelijk zelfde namen dragende, magische ambachtsgroepen, door hem in de privileges der oorkonde herkend, en vermeldt een gissing van Pigeaud, dat in de benamingen oude totem-namen kunnen zijn opgesloten. De gang van zaken kan deze geweest zijn, dat de raka's oud-inheemsche hoofden zijn, en dat, zoodra een hunner zijn invloed over een aantal andere raka-schappen had uitgebreid, hij zich mahārāja noemde (Indian influences in the lands of the Pacific, 1929, p. 7).

[4]) Not. Bat. Gen. 1888 p. 20—24 en 111—117.

aan de juiste grens te trekken (p. 8). De kwestie is juist voor dit tijdvak van bijzonder belang, omdat zij inhoudt, of wij al dan niet mogen afgaan op de reliefs van Barabuḍur. Het meest natuurgetrouw is klaarblijkelijk, wat men tot de „Indonesische antiquiteiten" kan rekenen: het voorkomen en leven der desa-bewoners, met hun huizen, bezigheden, akkerbewerking, ontspanning. Met geleidelijke overgangen opklimmend komt men dan ten slotte bij de vorstenhoven, waar de koning beraadslaagt met zijn brahmaansche raden, beschermd door zijn lijfwacht en zetelend in wel hoofdzakelijk gefantaseerde paleizen. Voor de bijzonderheden verwijzend naar de elders gegeven samenvatting [1]), willen wij hier slechts de aandacht vestigen op één onderdeel, dat na het verschijnen dier samenvatting nader onderzocht is, de scheepvaart. Naar Van Erp meent [2]), zijn de groote schepen op de reliefs van Hindoesch type, zij het met Indonesische inwerking, en zijn het inderdaad echte vaartuigen. Wij zouden geneigd zijn, het Indonesische element wat hooger aan te slaan, maar in elk geval, hetzij het model Hindoesch, hetzij het Hindoe-Indonesisch genoemd moet worden, het feit dat het niet zuiver-Hindoesch is, doet vermoeden, dat de beeldhouwers werkelijk hebben afgebeeld, wat zij in de Javaansche havens zien konden. Ook al hadden wij geen uitdrukkelijke bewijzen daarvoor (bijv. de op p. 133 en 120 vermelde), dan nog zou het vanzelf spreken dat in deze tijden van groot zeeverkeer de gehindoeïseerde, aan zee gelegen staten, hun eigen oorlogs- en handelsvloten hadden, en voor een maritiem gezag als dat der Çailendra's geldt dit eerst recht. Zulke van Hindoe-type afgeleide doch onder Indonesischen invloed en op de werven van den Archipel gebouwde zeeschepen worden ons nu op de Barabuḍur-reliefs voor oogen gevoerd en het groote belang van de zee voor de geschiedenis van den Archipel verhoogt voor ons ook de waarde van deze afbeeldingen der Çailendra-schepen.

Wat er na de Agastya-inscriptie van Dinaja omtrent Oost-Java in de Çailendra-eeuw bekend is, bepaalt zich tot een tweetal inscripties en eenige bouwkundige overblijfselen, die laatste echter van ongemeen belang. Het zijn de tempelresten van Badoet en Bĕsoeki, gelegen ten Zuid-Westen van Dinaja. Kon reeds dadelijk na de ontdekking op het oude, Midden-Javaansche karakter dezer bouwwerken gewezen worden [3]), sedert is Badoet nauwkeurig onderzocht en voorzoover mogelijk gerestaureerd door De Haan en deze constateert in zijn beschrijving [4]), dat de tempel niet alleen onder de oudste monumenten van Oost-Java, maar

---

[1]) Barabuḍur p. 671—707.
[2]) Ned. Indië Oud en Nieuw 8 (1923/4) p. 227—255.
[3]) Oudh. Versl. 1923 p. 87; 1925 p. 8—11.
[4]) Oudh. Versl. 1929 p. 245—257.

zelfs onder die van geheel Java gerangschikt moet worden. Of Badoet het zoo straks besproken heiligdom van Dinaja zou kunnen zijn, laat De Haan in het midden, doch zeker moet deze tempel worden toegeschreven aan dezelfde nederzetting, waarvan de Dinaja-steen afkomstig is. Tevens acht deze deskundige door den stijl bewezen, dat dit bouwwerk tot de klassiek Midden-Javaansche monumenten behoort.

Dat deze oudste, achtste-eeuwsche, Oost-Javaansche kunst overeenstemt met die van Midden-Java, ligt, zoo zou men zeggen, voor de hand, waar immers, naar wij zagen, de Hindoe-beschaving van Oost-Java òf rechtstreeks ontleend schijnt aan dezelfde bron, waaruit die van Midden-Java is afgeleid, òf zelfs via Midden-Java naar het Oosten is gekomen. In verband echter met de latere ontwikkeling der Oost-Javaansche cultuur en kunst, in tegenstelling tot die van Midden-Java, is het van groote beteekenis, wanneer uit monumenten als Badoet en Bĕsoeki blijkt, dat hun uitgangspunt hetzelfde is geweest en wij in den aanvang den Javaansche kunstgeschiedenis éénzelfde kunst over het geheele terrein der Hindoe-Javaansche beschaving mogen veronderstellen.

Van de beide inscripties is de eene door datum en vindplaats merkwaardig; zij is namelijk reeds uit 784, en bevindt zich op het land Soekaboemi, in het Kĕdirische district Paree [1]). Zij is gesteld in het Oud-Javaansch, en dus het oudste gedateerde document in die taal, doch niet in haar oorspronkelijken vorm over, want wij bezitten haar in een herhaling van koning Tuloḍong, die de stichting in 921 en later bevestigde, en beide oorkonden op één steen deed griffen. In 784 dan hadden de bhagawanta's van Culanggi, geestelijke heeren dus, den loop van de Hariñjing gereguleerd en dit waterwerk tot vrijgebied gemaakt, als getuigen waarvan een aantal personen worden opgegeven. Op zichzelf is de zaak dus niet zoo bijster belangrijk, doch deze oorkonde toont aan, dat gelijktijdig met de Midden-Javaansche Çailendra's in deze streek soortgelijke stichtingen geschiedden als we van Midden-Java kennen, en dat wij dus verkeerd zouden doen, met het Hindoe-Javaansche leven in het Oostelijk deel van het eiland tot het Malangsche beperkt te achten. Voorts valt het op, dat ook toen reeds de waterloop in dit deel van Kĕdiri bijzondere zorg vereischte: ook later zullen wij de hier stroomende Kali Konto nog last zien veroorzaken.

De tweede oorkonde, die eigenlijk reeds buiten de Çailendra-eeuw valt, maar toch tot de oudste documenten van Oost-Java behoort, staat op de koperplaten van Kĕboan-pasar (Sida-ardja) uit 873 [2]); zij is voor Midden-Javaansch (en later naar het Oosten vervoerd) gehouden, waarschijnlijk ten onrechte, want de plaatsnamen, die er op voorkomen, in de eerste plaats Waharu, op welks

---

[1]) Niet gepubliceerd; een voorloopige mededeeling in Oudh. Versl. 1924 p. 110.
[2]) O. J. O. IX.

grond een vrijgebied wordt gesticht[1]) verwijzen wel degelijk naar de streek van de vindplaats[2]). De uitvaardiger is sang hadyan Kuluptiru; er worden uitgebreid geformuleerde privileges vermeld. Ook is dit stuk het oudste, waarop de vier kasten worden genoemd, en een aantal verschuldigde opbrengsten worden opgesomd. Is de oorkonde inderdaad uit den opgegeven tijd — de ietwat rammelende tekst maant tot voorzichtigheid — dan stond deze Oost-Javaansche maatschappij in haar fijne en minutieuse organisatie zeker niet bij de gelijktijdige Midden-Javaansche ten achter.

[1]) Waharu in Waroe, aan de lijn Soerabaja—Sida-ardja; zie Verbeek in Not. Bat. Gen. 1889 p. 9.

[2]) Over de topographische bijzonderheden in de verschillende Waharu-inscripties handelt Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 382—389.

HOOFDSTUK VI.

Java na de Çailendra's en het rijk van Mataram.

Wanneer wij met het tijdvak, dat de tweede helft der negende eeuw en de eerste jaren der tiende omvat, een afzonderlijk hoofdstuk aanvangen, dan is dat niet omdat zich deze periode door een bepaalde, duidelijk waarneembare gebeurtenis afscheidt van de voorafgaande. Toch vormt zij daarmede een zekere tegenstelling. Een eerste feit van beteekenis is, dat klaarblijkelijk geen Çailendra's meer heerschen: er gaan ons meer oorkonden ten dienste staan en nergens wordt die beroemde geslachtsnaam meer genoemd. Dat beteekent dan toch, al weten wij niet hoe het in zijn werk is gegaan, een losraken van den band met het Sumatraansche Çailendra-rijk, een reactie, een restauratie in Javaanschen zin. Anderzijds wordt de verhouding tot Oost-Java inniger: in het begin der tiende eeuw zal een aanvankelijk daar regeerende koning den troon bestijgen, waarop achtereenvolgens Sañjaya en de Çailendra's hadden gezeteld en zal hij zoodoende een gemeenschappelijk gezag over Midden- en Oost-Java grondvesten. Wij herinneren daarbij ook nog aan het Chineesche bericht (p. 145), juist in dezen tijd opgesteld, van een vroeger verplaatst zijn van den kraton naar het Oosten, waaruit toch wel volgt, dat hij thans weer naar het Westen was verlegd. Midden-Java houdt op deel uit te maken van de zeemogendheid der Çailendra's, en gaat in plaats daarvan behooren tot een Groot-Javaansch rijk.

Als parallel voor het slaken van den nauwen, door de Çailendra's gelegden band tusschen Midden-Java en Çrīwijaya mogen de gebeurtenissen in Kamboja gelden, waarop ook reeds even gezinspeeld werd. Het is op een tweetalige Kambojaansche oorkonde, in Sanskrit en Khmer, van geruimen tijd later (1052), dat aangaande den eenige jaren vóór 802 opgetreden [1]) koning Jayawarman II het volgende wordt medegedeeld [2]): „Toen kwam Z.M. de Parameçwara (d.i. Jayawarman zelf) van uit J̌awā om te regeeren in de stad Indrapura. Vervolgens kwam een brahmaan genaamd Hiraṇyadāma, geleerd in de magische wetenschap, uit Janapada, omdat Z.M. de Parameçwara hem had uitgenoodigd een ritueel te maken opdat Kambujadeça niet langer afhankelijk zou zijn van J̌awā, en er een cakrawartin-vorst zoude zijn". De

[1]) Coedès, B. E. F. E. O. 28 (1929) p. 117.
[2]) Finot, B. E. F. E. O. 15 (1915) p. 61, 68—78.

combinatie van dit gegeven met het bericht van Abū Zayd aangaande een zegevierenden krijgstocht van den koning van Zābag tegen het rijk der Khmers doet in het Jawā der inscriptie niet een of ander naburig Achter-Indisch rijk, doch inderdaad de groote zeemogendheid van den Archipel zien, en als dat zoo is, brengt de aanvang der negende eeuw dan het losmaken van Kamboja uit de buitenlandsche contrôle. Hetzij nu Jayawarman een door den koning van Jawā op den Kambojaanschen troon geplaatst vorst was [1]), hetzij hij tegen diens zin als Kambojaansche prins (zijn waṃça maakt dat waarschijnlijk) uit de gevangenschap ontvlucht de onafhankelijkheid van zijn land herstelde [2]), en hetzij het centrale gezag van de tot dusver controleerende mogendheid in Palembang of op Java zetelde, in ieder geval beteekent zijn daad een verzwakking van de macht van Jawā. De verdere algeheele souvereiniteit van Kamboja wordt bevestigd, doordat dezelfde Jayawarman een eigen dewarājacultus instelt [3]). Dat deze cultus met dien van den Javaanschen Pūtikeçwara (zie p. 148) nauw verwant is, mogelijk identiek, is duidelijk, maar daar behoeft nog niet uit te volgen, dat de Kambojaansche vorst het van Java overnam [4]): reeds op grond van de uit Indië meegebrachte traditie kon zulk een Lingga voor elk afzonderlijk koningschap in een der koloniale rijken als essentie van het gezag gelden. Wel mag misschien in dit speciale Çiwaïtische ritueel van Jayawarman een tegenstelling tegen de Buddhistische Çailendra's van Zābag gelegen zijn.

Bezitten we dus voor Kamboja een jaartal, dat ons eenig houvast geeft [5]), op Java is het tijdstip, dat de Çailendra's van Midden-Java verdwijnen, niet nauwkeurig vast te stellen. In onmiddellijk chronologisch verband met de Kambojaansche gebeurtenissen staat het niet, al was het alleen maar, omdat de Çailendra's op Java eerst in ongeveer 750 beginnen te heerschen, en hun grootsche monumenten moeielijk binnen een halve eeuw samen te dringen zijn. Van den op de koperplaat van Nālandā in ± 890 vermelden Sumatraanschen Çailendra Balaputra heeft de grootvader nog op Java geregeerd (p. 142) en dat zou ons, als de dateering juist is, dus wel zoo ongeveer halfweg de negende eeuw brengen. Op Java zelf gaf de vermoedelijke koningsnaam van Samarottungga uit 847 (p. 156) ook geen uitsluitsel, of wij er nog wel of niet meer met een Çailendra te doen hebben, en evenmin blijkt dat uit de van andere hoogwaardigheidsbekleeders afkomstige oorkonden, die wij reeds bespraken of nog zullen bespreken: eerst in 879 verschijnt voor het eerst een klaarblijkelijk niet tot de Çailendra's behoorende koningsnaam op Midden-Java, en dat is

[1]) Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 221.
[2]) Coedès, B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 474 sq.
[3]) Finot, Bull. Comm. Arch. Indo-Chine 1911 p. 26—28.
[4]) Bosch, Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1924) p. 277 sq.
[5]) Misschien mag worden aangenomen, dat Jayawarman reeds vóór 781 van Jawā kwam; zie Coedès B. E. F. E. O. 28 p. 119.

dan onze terminus ante quem. De zaak wordt nog moeilijker door de mogelijkheid, dat de overgang geleidelijk is gegaan, door inhuwelijking of iets dergelijks, en daardoor zelfde personages ook onder een nieuw bewind in functie kunnen zijn gebleven.

Het is dan ook niet op grond van eenig onweerlegbaar kenteeken, dat wij het jaar 863 aangeven als een tijdstip, waarop het Çailendra-gezag van Midden-Java is verdwenen. In het vorig hoofdstuk zagen wij, hoe een oorkonde van den vóór de Çailendra's regeerenden vorst verwees naar het vaderland van den Ziener Agastya, en het was weder Agastya, tot wiens vereering een heiligdom op Oost-Java werd gesticht, terwijl op Midden-Java de monumenten der Çailendra's verrezen. Wanneer wij dan in 863 opnieuw een met Agastya in verband staande inscriptie op Midden-Java vinden, en dat nog wel te Prambanan, waar zooveel dier monumenten te vinden zijn, dan is er aanleiding om die nieuwe vermelding van Agastya in verband te brengen met de zooeven bedoelde reactie, daar wij nu eenmaal weten, dat ongeveer in dezen tijd een ommekeer moet hebben plaats gevonden, die uiterlijk zestien jaar later toch stellig zijn beslag had gekregen. Vandaar dus dat wij, tot de onjuistheid dezer opvatting mocht blijken, den Javaanschen Çailendra-tijd op ongeveer 750—860 stellen. Sinds de tweede helft der negende eeuw heerschen er, voorzoover wij weten, uitsluitend buiten Java, in de eerste plaats natuurlijk te Çrīwijaya, nog Çailendra's.

De steen van 863 [1]) is gevonden te Pereng, nabij den Noord-Oostelijken voet van den heuvel bij Prambanan; gebeiteld in Oud-Javaansch schrift, gelijk alle inscripties, waarvan in het vervolg niet uitdrukkelijk een andere schriftsoort genoemd wordt. Daarentegen is de taal afwisselend Sanskrit en Oud-Javaansch. De Sanskrit-beginstrofen brengen hulde aan Çiwa, aan den van goddelijk wezen vervulden Steen — over de wijdingssteenen zoo straks nader — en betuigen verder dat, zoolang zon en maan schijnen enz., er bhakti zij voor den Walaing genaamde. Dan komt in proza de Oud-Javaansche oorkonde, dat in 863 de rake walaing, Heer Kumbhayoni [2]), een sawah voor een vrome stichting heeft geschonken; er komen daarbij nog andere functionarissen te pas, waaronder de aanwezigheid van een tuha kalang — een der oudste bewijsplaatsen dienaangaande [3]) — ons met de Kalang's der Midden-Javaansche Hindoe-maatschappij in kennis brengt. De oorsprong dezer lieden is nog altijd een onopgelost vraagstuk; men heeft ze voor de afstammelingen van krijgsgevangen ge-

---

[1]) K. O. XXIII; zie verder Kern V. G. VI (1917) p. 277—286; Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 14—19; en Poerbatjaraka, Agastya, p. 45—51, voor een van de onze afwijkende verklaring.

[2]) Staande in een familierelatie (achterkleinzoon volgens Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 215; overgrootvader volgens Poerbatjaraka) tot den vorst van Halu.

[3]) De oudste is van 831 op een steen van Koeboeran Tjandi (Kědoe); zie dr. R. Goris in T. B. G. 70 (1930) p. 158.

houden, ook voor de oerbevolking, of voor een lagere volksklasse met on-Javaansche elementen [1]). Opnieuw volgen in de oorkonde Sanskritstrofen, behelzend dat in het godshuis Bhadrāloka, door den Kalaçaja genaamde gesticht, diens nageslacht levensonderhoud moet vinden, waaraan nog een heilwensch wordt vastgeknoopt. Eindelijk bevat een slotvers nog een aantal Oud-Javaansche woorden, wellicht eigennamen, waaronder ook weer Walaing, met de bijvoeging: de dorpen van den wijzen Kumbhayoni.

De inhoud van het stuk, zooals wij dien hier weergeven, met weglating van de oude, onzes inziens onjuiste opvatting als zou er sprake zijn van een astronomische gebeurtenis ten opzichte van de ster Canopus, die bij de Hindoe's Agastya heet, biedt nog raadsels genoeg. Kumbhayoni en Kalaçaja zijn beide bekende namen van Agastya; de hoogwaardigheidsbekleeder van 863 heet dus naar den Ziener — zulk soort eigennamen zijn volstrekt niet ongewoon; wij kennen eveneens menschen, die Buddha, Rudra enz. heeten — terwijl het godshuis Bhadrāloka zoowel een stichting zou kunnen zijn van dienzelfden functionaris, als zou kunnen zijn toegeschreven aan den Ziener zelf; desgelijks is omtrent de dorpen aan het slot twijfel mogelijk, of ze aan een Agastya-stichting of aan dien negende-eeuwschen Kumbhayoni behooren. Doch wie is nu Walaing? Uit de inscriptie blijkt *niet*, gelijk vroeger werd gemeend, dat het de Maleisch-Polynesische naam van Agastya moet zijn, doch wat het dan wel is, valt evenmin te zeggen.

Moeten wij dus voor deze kwestie nog op verdere gegevens wachten, eer er van een oplossing (die overigens wel van meer belang voor de godsdienstgeschiedenis dan voor de staatkundige ontwikkeling der gebeurtenissen zal zijn), zoo lijkt toch de verwijzing in deze inscriptie naar Agastya en Agastya-dienst onmiskenbaar. Wat dat aangaat, mag de steen van Pereng aan den aanvang staan van het tijdperk na de Çailendra's.

Den algemeenen indruk, dien Java in dien tijd op een buitenstaander maakte, geeft de Chineesche geschiedenis der T'ang-dynastie weer [2]). Deze dynastie eindigde in 906, en daar er nog tusschen 860 en 873 een gezant gekomen was, die musiciennes aan den keizer kwam aanbieden, berusten de Chineesche berichten ten deele wel op gegevens uit de laatste helft der negende eeuw. Het eerste wat vermeld wordt, is dat de versterkingen van hout waren, en zelfs de grootste huizen met palmblad werden gedekt. Men heeft ivoren rustbanken en matten van bamboevezels. Men eet er niet met lepels of stokjes, doch met zijn eigen vingers en bereidt uit de bloemen van den kokospalm een snel dronken makenden wijn. Het letterschrift is er bekend, evenals eenige astronomie. Dat zijn dus alles de oude berichten, reeds vermeld op p. 106. Het land is zeer

[1]) Volgens Rouffaer, Enc. v. Ned.-Indië III² (1919) p. 371 bepaaldelijk uit Pegu (Birma), ten deele ook uit Kĕdah en Kĕlang. Zie ook Altona in Tijdschr. Bat. Gen. 62 (1923) p. 515—547.

[2]) Groeneveldt, Notes p. 13—15.

rijk; de producten zijn (d. w. z. de Chineezen kregen er vandaan) schildpad, goud, zilver, rhinoceroshoorn en ivoor. In de bergen ligt het district Lang-pi-ya, waar de koning dikwijls heen gaat om de zee te zien [1]).

Dat alles maakt een vertrouwenswaardigen indruk, en daarom is het jammer, dat er ook het bedenkelijke verhaal bij staat van de vergiftige meisjes, wier omgang den dood onder kwaadaardige verzweringen ten gevolge heeft, zonder dat echter het lichaam tot ontbinding overgaat. Zulke wiṣakanyakā's zijn uit Indische bron bekend [2]), maar op persoonlijke ervaring der Chineezen berust zulk een relaas natuurlijk niet, en dus kan het zijn, dat zij ook in andere opzichten alleen van hooren zeggen vertellen.

Het belangrijkste is wel wat dan onmiddellijk volgt, de reeds besproken passage over het verplaatsen der residentie door Ki-yen (p. 145). De tegenwoordige woonplaats van den koning is de stad J̌awa. Aan verschillende kanten liggen acht-en-twintig kleinere rijken, die alle de suprematie van J̌awa erkennen. Er zijn twee-en-dertig hooge ministers (opper-regenten) en de Da-tso-kan-hiung is de eerste van hen.

Ziedaar dus een groot rijk, onder den algemeenen naam Java, het oppergezag uitoefenend over een aantal kleinere; in hoeverre die kleinere in eigen aangelgenheden zelfstandig waren blijkt natuurlijk niet, doch tegenover den buitenlander was er één centrale macht. De verhouding tusschen die laatste en de ondergeschikte staatjes behoeft ook niet steeds dezelfde gebleven te zijn; als wij in een later bericht vier hoofd-ministers vermeld vinden, worden wij geneigd in verband met het thans besprokene, de 32 hooge functionarissen bovengenoemd te verdeelen in die vier „ministers" en de 28 hoofden der staatjes, welke laatsten dan niet veel anders zouden zijn dan provincies of regentschappen [3]). In den titel van den voornaamsten hoogwaardigheidsbekleeder, dien wij gemakshalve rijksbestierder kunnen noemen, de Da-tso-kan-hiung, veronderstelde Kern een datu kangjöng [4]), welke gissing door Brandes wordt afgewezen omdat die uitdrukking te jong is [5]); in de oorkonden wordt zij dan ook nergens aangetroffen. Doch wat de oorkonden wel geven (mahāmantri, rakryan mapatih) is met geen mogelijkheid in overeenstemming

---

[1]) Dat wij de gissing van Groeneveldt (Notes p. 15) als zou dit de Diëng zijn, niet gerechtvaardigd achten, bleek reeds op pag. 127. Zou niet het Zuidergebergte veel meer voor de hand liggen, ook in verband met de gewoonte van latere vorsten?

[2]) Een afzonderlijk onderzoek dienaangaande is door Penzer geschied in een Appendix op zijn uitgave van Tawney's Kathāsaritsāgara-vertaling II (1924), p. 311 sqq.

[3]) V.g.l. Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 149 sq. Dat deze getallen niet toevallig zijn, doch een magisch-kosmische beteekenis hebben en samenhangen met de vier windstreken en acht-en-twintig nakṣatra's, wordt onder aanvoering van overeenkomstige verschijnselen van elders beredeneerd door Heine-Geldern in Wien. Beitr. z. Kunst u. Kultur Asiens 4 (1930) p. 48—50.

[4]) V. G. VI (1917) p. 17.

[5]) Tijdsch. Bat. Gen. 32 (1889) p. 116.

te brengen met den Chineeschen term, zoodat misschien een misverstand in het spel is, of in het Chineesche woord een eigennaam steekt [1]).

De officieele benaming van dit Javaansche rijk, althans in den tijd dat het zich zoowel op Oost- als op Midden-Java gelden deed, is ons bewaard gebleven in enkele oorkonden, en wel in de vervloekingsformulieren, waarin de officiant bij een vrome stichting de wraak des hemels afsmeekt over ieder, die de stichting zou willen aanranden. Dan worden de goden aangeroepen, die het rijk beschermen en in dat verband wordt ook het rijk zelf genoemd. Daarbij zien wy nu, dat de reeds genoemde oorkonde van 907 zegt: ri Mĕḍang, ri Poḥ Pitu. In een edict van 1915 worden de goden geacht „den kraton van Zijne Majesteit in het rijk Matarām" te beschermen [2]). Kort daarna wordt de formule wat uitgebreider en is het de kraton van Mĕḍang in het rijk Matarām; slechts weinig later valt het tijdstip, dat Midden-Java in het duister verdwijnt; alle latere documenten zijn van Oost-Javaansche koningen, die geen enkel teeken van gezag op Midden-Java hebben nagelaten. De formule blijft zich in eenigszins gewijzigden vorm, zooals wij zullen zien handhaven, doch niet langer dan 947 [3]). In jongere formulieren missen we de geheele passage, en slechts uit een enkel handschrift zou men kunnen opmaken dat zich de koningen, tot den aanvang der elfde eeuw, nog betitelen als vorsten van Mĕḍang [4]). De rijksnaam Matarām daarentegen komt na 947 in elk geval niet meer voor.

Wij constateeren dus, dat het rijk, dat sinds koning Balitung in het begin der tiende eeuw Midden- en Oost-Java omvatte, het rijk van Matarām heette, en zoo is blijven heeten, toen het zich tot Oost-Java beperkte. De rijkszetel lag, althans in den aanvang, te Mĕḍang. Wat Poḥ Pitu beduidt, of het een anderen kraton aangeeft [5]) of wel de ligging van Mĕḍang verduidelijkt, is onbekend [6]).

Maar hoe is het nu vóór Balitung? Uit niets blijkt, dat het rijk zich toen ook reeds Matarām noemde. Wij kennen uitsluitend rakai Matarām als den titel van Sañjaya, wiens opvolgers weer andere raka-titels voeren. Waarom zou het een rijksnaam geweest moeten zijn? Het is zeer goed aan te nemen, dat Balitung dien rijksnaam Matarām heeft ingevoerd, juist om bij Sañjaya aan te knoopen en duidelijk te maken, dat men in hem den erfgenaam van Sañjaya's macht had te zien. Zoowel die band tusschen den naam Matarām en Sañjaya als het reeds meermalen opgeslagen Chineesche bericht, waaruit wij opmaakten, dat tegen het einde der T'ang-dynastie, in den aanvang der tiende eeuw, de residentie van Chö-p'o weder in Westelijke richting terugge-

---

[1]) Volgens Poerbatjaraka p. 110 die van den rijksbestierder (en lateren koning) Dakṣa.

[2]) O. J. O. XXX. Eveneens O. J. O. CII, blijkens den inhoud stellig uit denzelfden tijd.

[3]) De oorkonden in kwestie liggen, voorzoover gedateerd, tusschen 924 en 947.

[4]) Zie hoofdtuk VII.

[5]) Misschien zelfs zeven Poḥ's, zeven kratons der zeven vorsten „sang magawai kaḍatwan", zooals de oorkonde zegt. Zie Stutterheim, Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927) p. 191.

[6]) In 901 vinden wij een rake wanua Poḥ; O. J. O. XXII. Zie ook Stutterheim l.l. p. 183.

bracht moet zijn, maken ons geneigd den zetel van het rijk Matarām bepaaldelijk in Midden-Java te zoeken, waar in 901 inderdaad een plaats Mĕḍang voorkomt [1]) zonder dat echter uit iets blijkt, dat dit de hoofdstad zou zijn.

Dat daardoor het oude Matarām ook geografisch samen zou vallen met het centrum van gezag van het latere beroemde Matáram der Mohammedaansche sultans sinds de laatste jaren der zestiende eeuw, moge geen doorslaand argument zijn, zonder beteekenis is het toch niet. Dergelijke geografische benamingen hebben in hun localiseering een taai leven, en in vergetelheid geraakt was de oude Mataramsche naam niet, getuige de toekenning van den titel „vorst van Mataram" aan enkele leden van het Majapahitsche koningsgeslacht. De sultans van Mataram hebben dan den naam opnieuw politiek leven gegeven ter plaatse, waar hij van ouds thuishoorde [2]).

Intusschen, er zijn genoeg voorbeelden van de verplaatsing van geografische namen bekend, om te nopen tot voorzichtigheid. Stutterheim, die den zetel der Matarāmsche vorsten eerst in Kĕdoe, hetzij nabij Tjanggal, hetzij ten Noorden der waterscheiding had gezocht[3]), geeft ten slotte de voorkeur [4]) aan het tegenwoordige Mĕṇḍang-Kamoelan. Een locale traditie van eenmaal rijkszetel te zijn geweest hecht zich aan die plek in het Grobogansche, nabij de grens van Rĕmbang. Raffles, die deze traditie mededeelt, vond ter plaatse slechts hoopen natuur- en baksteen benevens een vijveromwanding [5]) — thans is er nog veel minder over en wordt een platte steen als eenig overblijfsel aangewezen — maar daarbij moet niet vergeten worden, dat de Oost-Javaansche hoofdstad in 1007 na een vijandelijken aanval aan verwoesting is prijsgegeven. Ook de tegenwoordige dorheid der geheele streek behoeft geen overwegend bezwaar te zijn, nu wij weten, hoe ver de Hindoe-Javanen waren in irrigatiewerken. Een argument ten gunste van de localisatie van Mĕḍang te dezer plaatse zou de ligging in het midden tusschen Oost- en Midden Java zijn, een centraal punt, van waar uit het dubbele rijk kon zijn bestuurd, maar dit argument verliest zijn waarde, als de Matarāmsche kraton in Midden-Java gezocht dient te worden. Kortom, wij blijven de aanspraken van Mĕṇḍang-Kamoelan hoogst twijfelachtig vinden [6]), al zij de mogelijkheid opengelaten dat tusschen een nog in 919 in het eigenlijke Mataram gevestigd bewind en de Oost-Javaansche heerschappij van na 929, Mĕṇḍang-Kamoelan tusschenstation is geweest.

[1]) Eveneens O. J. O. XXII.

[2]) Dat de naam ontleend zou zijn aan de bloemsoort is een aannemelijke gissing van Stutterheim l.l. p. 198.

[3]) L.l. p. 190—193.

[4]) A Javanese period in Sumatran history (1929) p. 19 sq. De argumentatie, hoofdzakelijk berustend op den nabij Mĕṇḍang voorkomenden naam Sela = Çaila, gaat natuurlijk uit van de identiteit van de Matarāmsche koningen met de Çailendra's. Zie verder Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 69 (1929) p. 148 sq.

[5]) History of Java II (1817) p. 53.

[6]) Zie verder Inl. II p. 25 sq.

De traditie, zooals die bij Raffles voorkomt, doet den nieuwen kraton stichten van Prambanan uit en die trek kan, daargelaten waar Mĕḍang gelegen heeft, juist zijn, want het is in of bij Prambanan, dat wij den ouden Matarāmschen kraton het liefst zouden willen veronderstellen. Niet, zooals wij zagen (p. 149) op den Ratu-Baka-heuvel, maar vermoedelijk wat meer naar het Oosten. Bij een beschouwing van de overblijfselen van Prambanan treft het ons namelijk, dat de oudste, voorzoover dateerbaar, min of meer aan de Westzijde van het terrein liggen, de jongere daarentegen Oostelijker geplaatst zijn; dit wijst natuurlijk op een stadsuitbreiding in Oostelijke richting. Een ander verschijnsel hangt waarschijnlijk daarmee samen: van de Westelijke stadshelft zijn de Zuidelijke overblijfselen, het grootste deel der vlakte van Saragĕḍoeg beslaande, bijna uitsluitend Çiwaïtisch; alleen het meest Noordelijke complex in die vlakte is Buddhistisch, evenals hetgeen aan de overzijde van den Opak zich daarbij aansluit, zoo goed als geheel Buddhistisch is. Daarentegen vindt men zoowel op het heuvelplateau als in het Oostelijk stadsdeel beide gezindten door elkander in hun heiligdommen vertegenwoordigd. Indien dit geen toeval is, kan men het verklaren, doordat bij de eerste, Westelijke, vestiging toen alle terreinen nog vrij waren, de gezindten in een eigen stadsdeel hun tempels stichtten, doch men bij latere uitbreiding naar het Oosten telkens in zijn terreinkeus beperkt was, omdat men voeling bleef houden met een eenmaal bestaanden stadskern; lag op het plateau inderdaad de kraton, dan gaf zoowel de beperkte ruimte als de noodzakelijkheid van bepaalde cultus-complexen nabij den regeeringszetel reeds dadelijk tot een bijeenplaatsen van verschillende heiligdommen aanleiding. Hoe echter ook de bouwgeschiedenis der stad geweest moge zijn, een *stad* was er blijkens de overblijfselen (vooral in de vlakte van Saragĕḍoeg komt dat duidelijk uit) ongetwijfeld, en dan een stad van aanzienlijke oppervlakte. De woonhuizen zijn alle verdwenen; hoe kon het ook anders, waar zelfs de behuizing des konings volgens het zooeven geciteerde Chineesche bericht uit zeer onduurzaam materiaal was opgetrokken. Alleen de uit natuursteen en met veel grooter zorg opgebouwde heiligdommen zijn, en dan ook nog maar zeer ten deele, gespaard gebleven [1]).

Een groote stad is intusschen ook nog wel denkbaar zonder om een kraton gegroepeerd te zijn en juist in het geval van Prambanan kan de oude hoofdstad der Çailendra's hebben voortbestaan, ook al was de vorstelijke residentie thans elders gevestigd. Dat wij ons niettemin Prambanan nog in de tweede helft der negende eeuw als centrum van den staat hebben voor te stellen, zouden wij willen afleiden uit de grootheid en belangrijkheid der juist in die laatste halve eeuw tot stand gebrachte heiligdommen. Waar in het overige Midden-Java de monumenten, welke wij om verschillende redenen aan het laatste deel der Midden-Javaansche periode kunnen toeschrijven, over het algemeen nog steeds

[1]) Over deze overblijfselen te Prambanan zie Inl. I p. 241—256.

van de gebruikelijke betrekkelijk kleine soort zijn — er zijn uitzonderingen, bijvoorbeeld Ngawèn in Kĕdoe [1]) — verrijzen bepaaldelijk te Prambanan in dezen tijd nog een drietal uitgebreide tempelcomplexen, van zulk een omvang en zulk een opzet en uitwerking, dat zij alleen in het centrum van een bloeiend en machtig rijk, niet in een willekeurige stad, laat staan in de door het hof verlaten hoofdstad eener voorbijgegane dynastie mogelijk zijn. Noch Oost-Java, noch de rest van Midden-Java hebben daar in deze periode iets van overeenkomstig belang tegenover te stellen.

Het is vooral op technische gronden, dat deze drie complexen, Lara-Djonggrang, Plaosan en Sadjiwan, in het thans behandelde tijdvak gesteld worden. De beide laatste zijn Buddhistisch en dit zal ons al dadelijk er voor behoeden te meenen, dat met het verdwijnen der Çailendra's ook het zoo nauw aan deze dynastie verbonden Mahāyāna op den achtergrond zou zijn geraakt. Het is goed op zulk een wijze nog eens duidelijk te zien gedemonstreerd dat, moge ook een bepaalde tijd of een bepaald geslacht een voorliefde hebben gehad voor een zekere gezindte of specialen vorm van eeredienst, daarmede toch de andere geenszins aan belang inboetten; op de meest vreedzame wijze hebben steeds Çiwaïsme en Buddhisme, en onder die algemeene namen de verschillende secten, naast elkander voortbestaan. De laatste uitlooper van dien toestand is wat wij tegenwoordig op Bali vinden; en in den Majapahitschen tijd kunnen wij soms in bijzonderheden nagaan, hoe de Javaansche koningen gelijkelijk hun vereering en hun vrome schenkingen aan de beide gezindten — eigenlijk zijn het er drie, maar de derde, die der Brahmaansche heremieten, vervult practisch geen rol in den officieelen eeredienst — ten goede doen komen. En eigenlijk spreekt dat ook van zelf, want op beide godsdiensten en de ceremoniën van beider geestelijkheid berustte het welzijn van den Javaanschen staat.

Onder deze twee Buddhistische heiligdommen verdient Plaosan bijzondere vermelding, omdat het ons wellicht de portretten heeft bewaard van den vorstelijken stichter en diens gemalin. Twee wihāra's in den trant van Sari (p. 152) vormen er het middelpunt met aan den achterwand der drie vertrekken telkens het altaar met de vereerde beelden van Buddha's en Bodhisattwa's. Daarenboven zijn tegen de zijwanden reliefs aangebracht en daaronder valt in één der wihāra's de aandacht op een persoon in vorstelijk ornaat, door volgelingen omgeven, doch niet door een glorie als wezen van hooger orde gekenmerkt. Op de overeenkomstige plaats in de andere wihāra is op dezelfde wijze een vorstin afgebeeld. Daar nu andere reliefs hooge geestelijke functionarissen weergeven, een door een pajongdrager vergezeld Buddhistisch monnik, een persoon met (waarschijnlijk) een priestermuts, een paar brahmanen, is het niet te gewaagd te veronderstellen, dat hier diegenen vereenigd zijn, welke bij de

[1]) Beschreven door Perquin in Oudh. Verşl. 1927 p. 50—83.

stichting op den voorgrond zijn getreden, en dan in de eerste plaats koning en koningin. Zoo zouden we dus de, helaas geschonden, beeltenis van den toenmaligen koning van Java voor ons hebben, al is het dan ook niet mogelijk er een naam aan toe te kennen, want de steen, die alle kans heeft Plaosan's stichtingsoorkonde te bevatten, is niet meer te ontcijferen [1]).

Is dus gedurende het hier besproken tijdperk Buddha niet verwaarloosd, dat verhindert niet, dat toch de grootste glorie voor Çiwa bestemd was. De tempelgroep van Lara-Djonggrang is in meer dan één opzicht het hoogtepunt van de Midden-Javaansche kunst; zij is allereerst de machtige godenwoning voor Çiwa, die er troont in het midden van den hoofdtempel, naar rangorde en streng systematisch omgeven door de andere godheden van zijn pantheon. Ook deze zijn dan weer in eigen tempels door eigen bijbehoorende goden vergezeld, en duidelijk is in dat alles de hiërarchie volgehouden: van de bijtempeltjes buiten het tempelplein af tot in het heilige der heiligen van den hoofdtempel is er in die opeenvolging van bouwwerken en godheden een geleidelijke opklimming, die dat alles doet medewerken tot meerdere eere van den in het verheven middelpunt geplaatsten Çiwa Mahādewa. Als samenvatting en verheerlijking van het Çiwaïsme in het algemeen en van Çiwa in het bijzonder is Lara-Djonggrang, ook in zijn uitermate zorgvuldige en nauwkeurige bouwkundige bewerking, ongetwijfeld bedoeld en zóó kan het ook heden ten dage ondanks den geschonden toestand van dat alles nog worden gevoeld.

Er bestaat verschil van opinie over de vraag of Lara-Djonggrang, in welks tempelputten bijzetting heeft plaats gehad, uitsluitend vorstelijk mausoleum was, dan wel of het op grond van Balische overeenkomsten te beschouwen is als de stads-, hier dan mogelijk staats-tempel; en wellicht is een derde opvatting, dat het die beide kwaliteiten vereenigde en in het staatsheiligdom ter eere van Çiwa ook de aardsche vertegenwoordiger van dien Oppergod een laatste rustplaats vond, nog het dichtst bij de waarheid. Doch de stichting heeft misschien ook nog een anderen kant. Zulk een grootscheepsche samenvatting van het Çiwaïsme voert de gedachten onwillekeurig tot den tegenhanger, de eveneens geweldige manifestatie van het Buddhisme in den Barabuḍur, die hoogstens anderhalve eeuw van Lara-Djonggrang af ligt. Zou de tegenstelling ook niet als zoodanig gewild zijn? De veranderde politieke omstandigheden maken het denkbeeld aantrekkelijk. Ondanks alle, zooeven nog eens uitdrukkelijk in het licht gestelde, verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, was toch, om welke reden dan ook, het Mahāyāna en zijn invoering op Java nauw verbonden aan

---

[1]) Over Plaosan Inl. II p. 4—16. Het betoog van Moens in Oudh. Versl. 1919 p. 31—35, dat ook de reliefs in de vestibule van den Mĕndut, voorstellende den vruchtbaarheidsgod en godin, portretten van vorstelijke stichters (den Çailendra-koning in dat geval) zouden geven, heeft ons niet kunnen overtuigen. Over den steen zie hierboven p. 138.

de Çailendra's; daarentegen huldigde vóór hun komst het gezag, dat zij zouden vervangen, juist Çiwa, en was het ook Çiwa, aan wien het vorstengeslacht op Oost-Java zijn koningsmacht ontleende. De omstandigheden moeten een godsdienstige tegenstelling, samengaande met de staatkundige, in de hand gewerkt hebben. Het zou dan ook waarlijk geen wonder zijn, wanneer, toen de Çailendra's hun macht hadden moeten laten varen, doch de grootsche monumenten, door hun toedoen aan het Buddhisme gewijd, daar nog in allen luister stonden en voor ieder, die ze zag, een sprekend getuigenis aflegden, bij de nieuwe machthebbers de diepgevoelde behoefte moest rijzen om evenzoo in een waardig monument Çiwa's bescherming te vereeren en in de hoofdstad door een grootsche schepping, welke Barabuḍur zou kunnen evenaren, de glorie te vieren van den Oppergod, onder wiens bescherming zij stonden. Wat dat aangaat, zou het dus niet toevallig zijn, dat de tempelstichting van Lara-Djonggrang plaats vond onder het bewind dier vorsten, welke de plaats der Çailendra's hadden ingenomen.

Kunsthistorisch en technisch echter is van tegenstelling tot het voorafgaande geen sprake; wat men ziet is een verdere faze in een regelmatig ontwikkelingsproces. De kunst der Çailendra's bracht tegenover de vroegere Hindoe-Javaansche iets nieuws; al blijken de verschillen niet principieel te zijn, ze springen dadelijk in het oog. De kunst hunner opvolgers brengt noch iets nieuws, noch ook eenige reactie. Het is uitsluitend een voortgaan op den eenmaal ingeslagen weg. Zoo ergens, dan ligt hier wel het bewijs, dat men in de Hindoe-Javaansche kunst van Midden-Java niet de Buddhistische tegenover de Çiwaïtische, of de Javaansche tegenover de Sumatraansche mag stellen; het is steeds één en dezelfde wijze in bouwen en versieren, waarbij men slechts telkens dankbaar gebruik maakt van nieuwe mogelijkheden, door een verder schrijdende techniek geopend, en waarbij zich in den loop der tijden oude opvattingen gaan wijzigen. Als men de reliefcompositie van Lara-Djonggrang met die van Barabuḍur vergelijkt, treft het meer plastische in de uitbeeldingswijze, de aaneengeschakelde stroom der tafereelen naast de telkens afzonderlijk omlijste voorstellingen van den stūpa, maar toch zal niemand betwijfelen, dat eenzelfde kunst in beide gevallen tot uiting komt en zoo is het ook in de architectuur en in de tot de uiterste verfijning opgevoerde ornamentiek. Kenmerkend voor Lara-Djonggrang is het streven om al het voorafgaande te overtreffen, om met alle middelen iets tot stand te brengen, dat nog nooit aanschouwd was. Maar juist in dat reiken boven de tot dusver gevolgde traditie treedt ook aan het licht, dat enkele der oude principes van Hindoe-bouwkunst niet zuiver meer werden gevoeld. In zooverre verwijst Lara-Djonggrang reeds eenigermate naar de kunst van Oost-Java, waar die principes nog verder blijken te worden losgelaten ten gunste van meer Javaansch-Indonesische opvattingen [1]).

---

[1]) Inl. I p. 440—490; Het oude Java en zijn kunst (1923) p. 104—108, 131—148.

Van de voor doorloopende verhalen bestemde ruimte, de balustraden der drie voornaamste tempels, wordt het grootste deel (Çiwa-tempel en Brahmā-tempel) ingenomen door een voorstelling van het Rāmāyaṇa, terwijl de rest (Wiṣṇu-tempel) met Kṛṣṇa's avonturen was gevuld. Reeds de eerste kennismaking met de Rāma-reliefs had doen blijken, dat hier niet zonder meer het beroemde Voor-Indische epos gevolgd was en men de verklaring allerminst uit dien tekst kon aflezen, gelijk bijvoorbeeld het Lalitawistara aan Barabuḍur op den voet te volgen is. Evenmin echter bleek het, in verschillende opzichten van het Sanskrit heldendicht afwijkende, Oud-Javaansche Rāmāyaṇa te zijn gevolgd: dit laatste echter was minder verwonderlijk, omdat men algemeen deze Oud-Javaansche bewerking voor jonger hield dan de tempelreliefs, ook al was er in de schatting van den ouderdom van den tekst nog een groote speling tusschen die van Brandes, welke het geschrift aan de tiende, en die van Kern, welke het „ondanks enkele ouderwetsche grammatische eigenaardigheden" aan het begin der dertiende eeuw toeschreef [1]). De verschillen tusschen Sanskrit-tekst en reliefs was men geneigd te verklaren uit Indonesische inwerking, gelijk die zich ook later in inheemsche behandeling van dezelfde stof zoo krachtig deed gelden [2]). Sindsdien heeft de kwestie in dubbel opzicht een ander aanzien gekregen. Het onderzoek van Dr. W. F. Stutterheim naar de Rāma-legenden in Indonesië [3]) heeft doen blijken, dat op allerlei punten, zoowel in de litteratuur als in de beeldende kunst, datgene wat voor Indonesisch was gehouden, wel degelijk uit Voor-Indië afkomstig kan zijn en dan slechts versies van de uitermate populaire Rāma-geschiedenis vertegenwoordigt, welke om een of andere reden niet hun weg in het officieele epos hebben gevonden. Daarnevens meent Poerbatjaraka aanleiding te hebben om de „ouderwetsche eigenaardigheden" van taal en grammatica in het Oud-Javaansche Rāmāyaṇa van zooveel beteekenis te achten, dat zij moeten wijzen op het ontstaan van dit gedicht reeds in het Midden-Javaansche tijdperk [4]).

Men vindt dus op de balustraden van Lara-Djonggrang hoogstwaarschijnlijk een aan Voor-Indische bron ontleend Rāmāyaṇa, en dit feit zal des te treffender zijn, indien komt vast te staan, dat in denzelfden tijd reeds een Javaansche bewerking van dezelfde stof bestond, die dan niet gevolgd zou zijn [5]). In elk geval schijnt, afgescheiden van de vraag waartoe de hoofsche dichtkunst op

---

1) Brandes, Singasari en Panataran (1909) p. 14*; Kern op p. VI der Inleiding zijner editie (1900).

2) Hierover bv. Rassers, De Pandji-roman (1922) p. 241 sqq.

3) Geciteerd op p. 104. Op p. 233 van dit werk wordt het Oud-Javaansche Rāmāyaṇa in de eerste helft van den Kaḍirischen tijd gesteld.

4) Gedenkschr. Kon. Inst. 1926 p. 265—272; verg. hierboven p. 12.

5) Voorloopig is het nog zeer onzeker; zie Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 51—54, Stutterheim in Bijdr. Kon. Inst. 85 (1929) p. 483—487 en Esser in Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 395.

dit oogenblik in staat was, de ontwerper van het groote Lara-Djonggrang-complex trouw te zijn gebleven aan Voor-Indische traditie. Wat dat aangaat, is dus het Çiwaïsme van Lara-Djonggrang niet Indonesischer dan het Buddhisme van Barabuḍur. Ook onder de dii minores trouwens, die de Prambanansche tempels omgeven, zijn er een aantal, van wier bekendheid op Java buiten den kring der priesters en geleerden verder niets blijkt, en wier aanwezigheid wel grootendeels te danken zal zijn aan een streven om de Hindoe-traditie van Çiwa's pantheon naar vermogen te handhaven.

Al is het nu misschien wel mogelijk ook in de officieele heiligdommen iets van Javaansche eigenaardigheden op te merken — wij wezen hierboven (p. 153) reeds even op dit verschijnsel — over het algemeen is toch de eeredienst van nature tot conservatisme geneigd en zal het niet-Hindoesche element in de godsdienstige gebruiken en voorstellingen eerder op andere plaatsen aan het licht treden. Ook wat dat betreft, gaan de oorkonden een bron van veel beteekenis worden, nu ze, met dit tijdperk te beginnen, in grooter aantal ten dienste staan. Aan de elders gepubliceerde resultaten van een overzicht, dat de gegevens der uit dit oogpunt beschouwde inscripties samenvat [1]), en dat uitsluitend op Midden-Java, niet op het gelijktijdige Oost-Java van deze zelfde periode betrekking heeft, ontleenen wij, dat vooreerst een groote verscheidenheid van heiligdommen en godsdienstige monumenten, kloosters, kluizenarijen, graftempels, torentempels, onderscheiden wordt, en dat in de wijze van vereering naast de aloude Indische offeranden, met de Sanskrit namen genoemd en op door het Voor-Indische ritueel voorgeschreven tijdstippen aangeboden, ook offerplechtigheden met zuiver Indonesische benamingen voorkomen; op den duur schijnt het verschil tusschen die beide niet scherp meer te zijn gevoeld, zoodat in een later tijdperk de eens naast elkaar voor verschillende zaken gebezigde uitdrukkingen, door elkaar en voor hetzelfde gebruikt worden. Van belang is zeker ook, wat wij aangaande de stichting van vrijgebieden en de daarbij te pas komende ceremoniën waarnemen. In het vorig tijdperk zijn de stukken van eenvoudigen aard, zonder veel opsommingen en privileges en ook zonder de zoogenaamde vervloekingsformulieren, die wij reeds even bespraken (p. 168). Thans is dat anders, althans *schijnt* er iets anders geworden te zijn, want het blijft altijd mogelijk, dat de onvolledigheid onzer documentatie over de voorafgaande perioden ons hier parten speelt. Korte formulieren treden nu op, gelijk reeds op de oorkonde van Oost-Java te Këboan-pasar (p. 161), en wanneer op den duur daarin het aanroepen van de „goden" in het algemeen — waarmede dan, zooals wij reeds zagen, allereerst de overleden vorsten bedoeld zijn — plaats maakt voor het noemen van afzonderlijke wezens, zijn dat niet de goden van het Hindoe-pantheon, doch de elementen, windstreken, dag en nacht; de ééne uitzondering van den met

[1]) Med. Kon. Ak. l.l. p. 215—221.

name vermelden Brahmā is slechts schijnbaar, want elders bewijst de uitdrukking, dat „de Heere Brahmā ontstoken wordt", voldoende dat slechts het vuur en geen Hindoe-god bedoeld is.

De plechtige stichting van zulk een vrijgebied zelve speelt zich af bij den wijdingssteen, den *watu kulumpang*, en van zulke steenen mag men wel aannemen, ook al worden ze vroeger niet uitdrukkelijk genoemd, dat zij van het begin der Hindoe-Javaansche maatschappij aanwezig zijn geweest: gewijde steenen immers komen evenzeer bij de niet-gehindoeïseerde Indonesische bevolking van den Archipel als in Zuidelijk Voor-Indië voor, en als de Hindoe's dus dit gebruik hebben meegebracht, zullen zij stellig ook iets soortgelijks in het vreemde land hebben aangetroffen. Toch is het niet ongerijmd, dat juist in het thans besproken tijdperk duidelijker dan voorheen op Midden-Java iets omtrent deze gebruiken blijkt; want dit is de tijd van het gemeenschappelijk rijk met Oost-Java, en speciaal Oost-Java bevat blijkens ons tweede hoofdstuk de sporen eener Indonesische bevolking, wier cultuur nauw samenhangt met wat tegenwoordig nog bv. op Soemba gevonden wordt, en daar in het bijzonder kennen wij de vereerde offersteenen [1]). In het wijdingsceremonieel, met zijn offeranden van o.a. rijst en metalen voorwerpen kan Indische traditie zitten, bij de verdere handelingen van symbolischen, beter is het misschien te zeggen magischen, aard, het te pletter gooien van een ei, afsnijden van den kop van een hoen, uitstrooien van asch, is stellig allerlei van Indonesische afkomst te vinden. Kortom, deze plechtigheden zijn van gemengden aard; ze zijn als geheel noch prae-hindoesch, noch geïmporteerd, doch ontstaan en uitgegroeid op Hindoe-Javaanschen bodem.

Een verdere faze van dien groei kunnen wij, in den loop van ditzelfde tijdperk, op Oost-Java opmerken. De oorkonde van 915 uit Singasari [2]) geeft voor het eerst het ceremonieel, zooals het, met kleine wijzigingen, voorloopig op Oost-Java zal blijven: zonder uitvoerige opgave van de offerbenoodigdheden, en zonder verklaring der bovengenoemde handelingen, maar met een formulier, waarin de Hindoe-goden zich een plaats, en dan natuurlijk een eereplaats hebben veroverd. Aangeroepen worden achtereenvolgens de god(en) van het Waprakeçwara, Brahmā, Wiṣṇu, Mahādewa; voorts een aantal van de zoo even reeds op Midden-Java genoemde wezens, maar dan ook andere Hindoegoden en -halfgoden, onder meer de vier hoeders der windstreken met hun Indische namen en dan diezelfde windstreken nog eens opnieuw met hun Indonesische benaming, en die geheele combinatie wordt samengevat als „gij goden allen, die den kraton van Z. M. in het rijk Matarām beschermt". Dat ziet er dus op het eerste gezicht Hindoeïstischer uit dan wat wij op Midden-Java

---

[1]) Kruyt, Tijdschr. Aardr. Gen. 38 (1921) p. 537 enz. Over wijdings- en offersteenen elders handelt Van Eerde T. A. G. 47 (1930) p. 823 sq.

[2]) O. J. O. XXX.

zagen, en die indruk kan versterkt worden, doordat wij bepaaldelijk op Oost-Java niet alleen de vier kasten (ook reeds blijkens p. 162 te vinden op de eveneens Oost-Javaansche oorkonde van Kĕboan-pasar) maar desgelijks de vier levensstadiën en zelfs de caṇḍāla's en mleccha's aantreffen [1]).

Deze laatste omstandigheid kan ons reeds duidelijk maken, dat wij hier te doen hebben niet met menschen en toestanden uit Indië, doch met een toepassen van Indische termen op Hindoe-Javaansche verhoudingen, gelijk men dat blijkens den Nāgarakṛtāgama ook in den Majapahitschen tijd nog gaarne deed. Buiten deze enkele formules hebben de Oost-Javaansche inscripties allerminst het voorkomen hindoeïstischer te zijn dan de Midden-Javaansche, eer het tegendeel. Doch hoe te denken over het opnemen der Hindoe-goden in het vervloekingsformulier? Wij zouden meenen dit verschijnsel vooral te moeten verklaren als een flauwer worden der grenzen tusschen de niet gepersonifieerde hoogere beschermers der natuur- en wereldorde en de officieele Hindoe-goden van den eeredienst der tempels. Midden-Java hield die streng uiteen, vereerde Çiwa in zijn heiligdom, maar riep de elementen en windstreken aan bij den gewijden steen; dat is juist iets dergelijks als men ook in Voor-Indië kan waarnemen, waar de steen-offers wel met dorpsgoden, maar nooit met de groote godheden der tempels in verband staan. In zoover volgt dus Midden-Java de Indische traditie. Op Oost-Java is dat onderscheid klaarblijkelijk niet zoo duidelijk meer, en wendt men zich tot de in één combinatie gedachte goden in het algemeen. Bij een gelegenheid als deze hebben de Hindoe-goden dan hun traditioneel standpunt moeten verlaten, maar ze zijn tevens waarschijnlijk nader gebracht tot de bevolking.

De „god(en) van het Waprakeçwara", die hier voor het eerst weer na de oorkonde van Mūlawarman verschijnen en waarvan wij reeds opmerkten, dat zich onder dien naam even goed Indonesische als Indische hoogere wezens kunnen verbergen, geven aanleiding te vermelden, dat juist in dezen zelfden tijd, op de oorkonde van 907, eenige andere, geheel of bijna onbekende, namen van heiligdommen van klaarblijkelijk verwanten aard aan het licht komen: de begiftigden dier oorkonde vereerden de bhaṭāra's van Malangkuçeçwara, Pūteçwara, Kutusan, Çilābhedeçwara en Tuleçwara. Hierbij is Pūteçwara wellicht identiek met het Pūtikeçwara van Dinaja (p. 148) en verschijnt Malangkuçecwara in eenigszins verminkten vorm nog eens op een inscriptie van 908 [2]); de overigen worden alleen op deze plaats vermeld. In Zuid- en Achter-Indische voorbeelden van zulke op īçwara uitgaande tempelnamen geeft het eerste deel van den naam den vorstelijken stichter aan [3]), en het is dus mogelijk dat wij ook op Java aan vorsten hebben te denken, die de namen

[1]) Oudste voorbeeld de in kopie overgeleverde oorkonde van Pĕnampihan uit 898, O. J. O. XXI.

[2]) O. J. O. XXVII.

[3]) Vogel in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 203—205.

Malangkuça, of misschien Malangkuçawarman, enz.[1]) gedragen hebben. Uit den aard der zaak is dit echter geheel onzeker.

Het zoo even geconstateerde verschil tusschen Midden- en Oost-Java is slechts één der symptomen van een ook in andere opzichten aan den dag tredende tegenstelling. Daar zij eerst recht duidelijk wordt in het latere geheel zelfstandige Oost-Java, kan men geneigd zijn er uitsluitend een cultuurhistorisch ontwikkelingsproces in te zien en meenen dat naar den natuurlijken gang van zaken, van het uitgangspunt der Hindoeïstische maatschappij op Midden-Java af, door een steeds sterker worden van het Indonesisch element geleidelijk de verschijnselen moeten optreden, die wij als Oost-Javaansch kennen. Dat er inderdaad een langzame ontwikkeling in Indonesische richting met loslating van Hindoe-traditie plaats vindt, lijkt ons niet twijfelachtig, maar dat bewijst nog geenszins, dat het ons onbekende uitgangspunt van die beweging op Oost-Java nu ook volkomen identiek moet zijn geweest met wat wij wél waarnemen op Midden-Java. Symptomen als de zooeven besprokene zouden eerder iets anders doen vermoeden, en wel dat Oost-Java reeds van huis uit iets anders is geweest dan Midden-Java[2]). De band tusschen beide cultuurcentra is in alle opzichten veel te nauw geweest, dan dat zij elkaar niet zouden hebben beïnvloed; op het gebied der kunst kon dan ook reeds gewezen worden op den Midden-Javaanschen stijl van Tjaṇḍi Badoet in Oost-Java, en met name moet voor en in den Matarāmschen tijd de Midden-Javaansche cultuur van groote beteekenis zijn geweest voor de Oost-Javaansche; de verdere geschiedenis van die laatste mag dan ook met volle recht als een vervolg op de Midden-Javaansche beschouwd worden, inzooverre als haar verloop in den waargenomen vorm ondenkbaar ware zonder een voorafgaan van Midden-Javaansche cultuur. Toch is het stellig een vervolg met eigen kanten, hetgeen men zich misschien het best bewust wordt door zich de vraag voor te leggen, of de Midden-Javaansche cultuur, als ze zich ongestoord verder had ontwikkeld, volkomen geleken zou hebben op de Oost-Javaansche. Op die vraag geven wij, juist uit hoofde van zeer oude tegenstellingen, een ontkennend antwoord; vergelijkbaar, hoewel veel sterker geaccentueerd, is de verhouding tusschen de Majapahitsche en de daarop volgende Balische cultuur: dat Bali is ondenkbaar zonder een voorafgaand Majapahit, maar een voortlevend Majapahit had er nooit Balisch uitgezien. De verklaring van zulk een oorspronkelijk verschil tusschen Oost- en Midden-Java is niet te geven; er kunnen allerlei factoren, onderscheid van de Hindoe-kolonisten, afwijking in de zittende Indonesische bevolking, andere omstandigheden, die een adopteeren der Hindoe-beschaving bevorderden of belemmerden, toe hebben medegewerkt. Nu moet men zich de „tegenstelling" stellig niet als een ernstig verschil denken en niet vergeten, dat wij wel degelijk

[1]) Zie Stutterheim, T. B. G. l.l. p. 200—203.

[2]) Hierover dezelfde in Bijdr. Kon. Inst. 79 (1923) p. 323—346, de op p. 104 geciteerde dissertatie, en Djawa 7 (1927) p. 177—195.

op Oost-Java nauwe aansluiting aan Hindoe-ritueel, op Midden-Java aanwijzing van een overgang naar meer Indonesische opvatting opmerkten; binnen de Hindoe-Javaansche cultuureenheid van het Matarāmsche rijk schijnt echter toch wel een zekere nuanceering aanwezig, die het Oosten eerder geschikt en geneigd maakte tot voortschrijdende javaniseering. De politieke omstandigheden en de in alle koloniale Hindoe-rijken optredende ontwikkeling in nationalen zin deden de rest.

Voor de staatkundige en maatschappelijke toestanden onder Matarām zijn wij weder, behalve wat wij reeds aan de T'ang-geschiedenis ontleenden, aangewezen op de oorkonden, waarvan wij er thans enkele wat nader zullen bezien.

De rij der regeerende vorsten wordt in 879 geopend door een koning, van wien wij uit dat jaar niet den naam, doch slechts den titel vernemen: Zijne Majesteit, de rake Kayuwangi [1]), dezelfde titel dus, die ons bekend is uit de vorstenreeks der oorkonde van 907. Thans hebben wij door de bijvoeging van het çrī mahārāja de zekerheid, met een koning te doen te hebben. Wij zagen reeds, dat de raka-titel der vorsten, afwisselend voor iederen nieuwen koning, zoolang deze zelve dien titel voert, door niemand anders wordt gedragen, om echter onder een volgende regeering weer als gewone ambtstitel voor te komen. Hoe de koning nu aan zijn speciale benaming komt, wordt misschien duidelijk — als wij althans een zooveel later gegeven ook op vroegere toestanden mogen toepassen — door een mededeeling over het leven van koning Airlangga, dat in 1019 Halu tot wijdingsplaats werd gemaakt voor genoemden vorst, en deze derhalve door de geestelijkheid als koning werd bevestigd onder den naam rake Halu en wat er verder aan titels volgt [2]). Wat nu Kayuwangi aangaat, een swāmi Kayuwangi wordt reeds in 861 gevonden [3]) en het is wel niet uitgesloten, maar toch zeer weinig waarschijnlijk, dat dit dezelfde persoon zou zijn; de man, die Sukri blijkt te heeten, staat er gewoon tusschen andere functionarissen in. Desgelijks is in 866 Kayuwangi de naam van het ressort, waarbij een dorp in de buurt van den Diēng hoort [4]) en treedt een halve eeuw later tijdens koning Dakṣa weder een gewone patih Kayuwangi op [5]). Drie jaar na zijn oudste koningsinscriptie van 879 is de rake Kayuwangi nog aan het bewind [6]) en dan deelt hij tevens zijn officieelen koningsnaam mede, die Sajjanotsawatungga blijkt te luiden.

Zoowel deze beide oorkonden als een tusschenliggende (weder alleen met den titel) van 880 [7]) behooren tot een verzameling van koperplaten, die tezamen zijn

---

1) O. J. O. XII.
2) Deze opvatting wijkt dus iets af van die van Kern, V. G. VII p. 108 (tekst p. 104).
3) O. J. O. VII.
4) Not. Bat. Gen. 1889 p. 16.
5) K. O. XVII.
6) K. O. XV.
7) K. O. X.

opgegraven te Ngabean bij Magĕlang, dus in het hart van Midden-Java. Aan het stuk van 880 moge nog een enkele opmerking vastgeknoopt worden. De koning vereert bij die gelegenheid namelijk een huldegift, o.a. een zilveren zonnescherm, aan „den god (bhaṭāra) van Salingsingan" [1]), en dit Salingsingan is ons reeds eerder bekend als een dharma in 874, hetwelk, blijkens de vindplaats van het beschreven zuiltje in kwestie [2]) tusschen de tempels Asu en Lumbung tegen de helling van den Mĕrapi, naar de zijde van Kĕdoe, in die buurt heeft gelegen en mogelijk één van die beide monumenten zelf is [3]). De term dharma wordt dikwijls, hoewel allerminst uitsluitend, gebruikt in verband met de bijzetting van na hun dood vergoddelijkte vorsten. Met een enkel woord spraken wij reeds (p. 8) van deze gewoonte, die samenhangt met de uit Voor-Indië overgenomen godsdienstige wijding van individueele geloovigen, die daarbij een beeld in een tempel deden oprichten, hetwelk hen zelf representeerde en bestemd was nu hun dood de rustplaats voor hun ziel te worden. Hetzelfde gebruik zullen wij later op Bali en Oost-Java vinden, en niet onwaarschijnlijk zijn er ook al veel oudere voorbeelden van in de talrijke ongedetermineerde godenbeeldjes van den Diëng, soms in combinaties van twee of drie figuren, die klaarblijkelijk niet de groote goden van het officieele pantheon weergeven en in sommige opzichten met de latere, door een opschrift gewaarmerkte, wijdingsbeelden van Bali overeenstemmen. Dat een dergelijk gebruik vooral ten opzichte van vorsten, reeds uit zichzelf de aardsche vertegenwoordigers van goddelijke macht, een ruime toepassing moest vinden, spreekt vanzelf, terwijl anderzijds de Indonesische vooroudersdienst zich gemakkelijk bij deze Indische opvattingen aansloot en het accent vooral op een vereering van zulke beelden na den dood der gewijde personen deed verleggen. Dezelfde gewoonte heeft ook in Achter-Indië wijde toepassing gevonden [4]).

Op Java hebben wij uit den Oost-Javaanschen tijd voorbeelden te over van vorsten, wier trekken werden gegeven aan een godenbeeld, hetwelk als middelpunt van vereering in hun graftempel boven hun aschurn werd opgericht. Doch ook Midden-Java heeft een dergelijke vergoddelijking gekend. Waar uit later eeuwen Buddha-beelden zonder uṣṇīṣa, en dus met glad geschoren hoofd, als wijdingsbeelden bekend zijn, mag men waarschijnlijk een soortgelijken kop van Midden-Java, een fraai stuk sculptuur [5]), eveneens van een wijdingsbeeld afkomstig achten, en dan wijzen zoowel de techniek als de vindplaats, Tjaṇḍi Sewu, op het Çailendra-tijdperk; wie weet, of het toeval hier niet de gelaatstrekken, zij het dan ook in geïdealiseerden vorm, van een der Çailendra-koningen

---

[1]) Zie hierover Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 228—230.

[2]) O. J. O. XI.

[3]) Inl. I p. 417.

[4]) Coedès, Note sur l'apothéose au Cambodge, Bull. Comm. Arch. Indo-Chine 1911, p. 38—49.

[5]) Uitgegeven Tijdschr. Bat. Gen. 54 (1912) p. 129—134.

zelve bewaard heeft! Eerst tijdens den Matarāmschen tijd echter verschijnen deze vergoddelijkte vorsten in onze documenten, en wel steeds aangeduid met den naam van de bijzetplaats: „de koning, die is bijgezet (*lūmāh*) te....", of „de godheid van....". Het oudste geval is ietwat twijfelachtig, d.w.z. wij meenen het voorzoover de dateering aangaat, niet te kunnen vertrouwen: het is een oorkonde die in 824, dus een halve eeuw eerder, een stichting doet plaats hebben door Zijne Majesteit Wagiswara, die is bijgezet te Kayuramya [1]). Op deze gebrekkig leesbare koperplaat is de verwarde en uitgebreide wijze van dateering niet met het vroege jaartal in overeenstemming; trouwens, daar een reeds bijgezette koning geen schenkingen meer kan doen, is het duidelijk, dat wij met de vermelding van een oudere stichting op een jonger document te doen hebben. Dat er ooit een te Kayurāmya bijgezette vorst Wāgīçwara zou zijn geweest, ontkennen wij niet, maar in het jaartal 824 voor diens regeering hebben wij niet het minste vertrouwen.

Daarentegen blijkt de vergoddelijkte koning, Zijne Majesteit die is bijgezet te Pastika, juist in ongeveer den tijd van Sajjanotsawatungga thuis te hooren; vermoedelijk is het zelfs diens onmiddellijke voorganger [2]). Een (zonder vermelding van een koningsnaam) in 878 getroffen regeling toch, wordt in latere documenten aan dien te Pastika bijgezetten koning toegeschreven. In 881 constateert een steenen paal op den Goenoeng Gondang in het Klatensche [3]), dat dit het tijdstip is van het vrijgebied van den god (bhaṭāra) van Pastika en zoowel in 882 als in 883 vinden wij Pastika als dharma opgegeven [4]). Eindelijk treedt in 886 de echtgenoote van de godheid (dewata) van Pastika op, de koningin-weduwe dus, terwijl in datzelfde stuk, een zuiltje van Toemboe in Kĕdoe [5]), ook weder een nieuwe koning, Zijne Majesteit de raka Gurunwangi wordt genoemd. Een en ander leidt tot de gevolgtrekking, dat de in 878 regeerende koning, onder wiens voorgangers misschien een te Salingsingan bijgezette vorst behoort, tijdens het bewind van zijn opvolger Sajjanotsawatungga (879 tot minstens 882) is bijgezet te Pastika, en dat in 886 alweder de volgende vorst aan het bewind was.

Een andere oorkonde van 886 [6]) geeft ons den naam van den volgenden koning, haji rakai Watuhumalang [7]), wat dus weer klopt met de vorstenreeks der inscriptie van 907. Zij spreekt ook van een vroegeren koning, thans bijgezet te Layang, doch in welken tijd diens regeering valt, blijkt niet.

1) K. O. XVIII.

2) Volgens Poerbatjaraka, Agastya p. 79, deze zelf.

3) Not. Bat. Gen. 1888, p. 75.

4) K. O. XV en O. J. O. XVI (weder uit Kĕdoe).

5) O. J. O. XVIII. Men lette op het onderscheid tusschen den god en de op diens gebied bijgezette dewata. Volgens Stutterheim l.l. p. 212 is echter de koningsvrouw zelf de „dewata".

6) K. O. IX.

7) In een Jogjasche inscriptie van 902 blijkt een dorp onder Watuhumalang te ressorteeren; Oudh. Versl. 1925 p. 42.

Zouden wij nu onze vorstenreeks willen voortzetten met den koning rake Limus heer Dewendra, op wiens naam een koper-oorkonde uit 892 staat [1]), dan voegt ons groote voorzichtigheid, niet alleen omdat deze koning in de vorstenreeks ontbreekt, maar vooral omdat dit stuk een samenraapsel van termen geeft, ten deele kennelijk foutief, en klaarblijkelijk geen authentiek document is, doch later uit fragmenten van den maker bekende oorkonden is samengevoegd. Het is daarbij mogelijk, dat aan zulk een fragment uit een ander echt stuk ook de regeering van genoemden koning in 892 is ontleend — hij zou dan over een ander deel van Java geregeerd moeten hebben dan de raka's der koningslijst, of wel een dier laatsten zou van raka-titel moeten hebben veranderd in den loop zijner regeering — maar evengoed kan er in jaartal of naam [2]) wat gewijzigd zijn. Buiten de reeks valt ook Z.M. heer Gwas çrī Jayakīrtiwardhana, voorkomend op een ongedateerde koper-oorkonde, die afkomstig zou zijn uit Bandjarnĕgara [3]), maar waarin de guruhyang van Kailāsa naar de omgeving van den Diëng verwijzen. Opzet en titulatuur zouden wel in dezen tijd passen; misschien heeft ook deze vorst elders geheerscht [4]). Volledigheidshalve vermelden wij als in ongeveer dezen tijd thuishoorenden vergoddelijkten vorst nog op een ongedateerde inscriptie [5]) de godheid, die is bijgezet te Kwak, ook genaamd de godheid van den graftempel (*pacaṇḍyan*) te Kwak.

Juist de naam Kwak in combinatie met andere eigennamen (de tempel van Laṇḍa enz.) bewijst dat de koperplaat in kwestie behoort tot de genoemde groep der oorkonden van Ngabean, welke voorzoover gedateerd, van 878 tot 883 reiken. Evenals de andere hier besproken oorkonden, die alle uit Midden-Java stamden, geven zij ons een aardigen kijk op verschillende bijzonderheden van ceremonieel en bij de afpaling van vrijgebieden te pas komende bepalingen, maar geen historische details. Ze sluiten zich over het geheel aan bij de in tijdsorde en aan voorafgaande Oud-Javaansche inscripties van Midden-Java, en hebben talrijke termen aan het Sanskrit ontleend, naast andere van Indonesischen stempel. Onder de uitvoerders van zulke stichtingen treedt in deze jaren vooral de rake Wka heer Catura op den voorgrond, als voornaamste in een dikwijls uitgebreide lijst van hoogwaardigheidsbekleeders [6]). De ambtstitels van deze personen zijn zonder uitzondering Indonesisch, terwijl onder de bij den eeredienst betrokken functies zich Sanskrit woorden hebben kunnen hand-

---

[1]) Besproken Rapp. Oudh. Comm. p. 6—9.

[2]) Limus is ook de naam van een Oud-Javaansche vrijgebied op de inscriptie van Singasari uit 915 (O. J. O. XXX).

[3]) O. J. O. CIV.

[4]) Stutterheim l.l. p. 177.

[5]) O. J. O. CVI.

[6]) Een aanzienlijk persoon is blijkens zijn praedicaat ook de çrī Kahulunnan van 874 en 884 (O. J. O. X en XVII). Op laatstbedoelden steen, uit het Tĕmanggoengsche, komt voor het eerst Kĕḍu als dorpsnaam voor.

haven. Onder de eigennamen, niet alleen van de dorpshoofden enz. maar ook van de hoogste staatsautoriteiten, zijn de Indonesische verreweg in de meerderheid. Dat hetzelfde in nog veel sterker mate geldt van de plaatsnamen, spreekt van zelf, maar opmerkelijk is, dat het zelfs het geval is met de namen der heiligdommen, kloosters enz.

De privileges voor de gestichte vrijgebieden worden iets uitgebreider aangegeven, maar hebben, voorzoover in de stichtingsacte opgenomen, vooral betrekking op de uitsluiting van bepaalde personen uit het vrijgebied, en wel de inners van eigenlijk aan den vorst toekomende heffingen; op deze soort voorschriften komen wij terug, als een uitgebreider redactie ons duidelijker uitsluitsel omtrent de strekking geeft. Bijzonderheden ter zijde latend wijzen wij op het voorkomen onder de beroepsnamen van een juru Kling, helaas op de verdachte oorkonde zoogenaamd uit 824[1]); stond de echtheid van het stuk, of althans de vroege dateering van het fragment in kwestie vast, dan zou de aanwezigheid van een hoofd der Klingen een merkwaardig licht werpen op de verhouding tot de Voor-Indiërs, die, toen genoemde term in zwang kwam, dus als vreemdelingenkolonie binnen de Hindoe-Javaansche maatschappij georganiseerd waren. De in 878 gedateerde, naar de omgeving van den Diëng verwijzende oorkonde, waarin een namens den te Pastika bijgezetten koning tot stand gebrachte regeling vervat is (zie p. 181) verdient afzonderlijke vermelding, niet zoozeer omdat zij de heugenis van een overigens onbekenden, ouderwetschen Haricandana-dienst bewaard heeft, als wel omdat zoo straks een bevestiging der regeling door een lateren vorst ons iets omtrent de koninklijke beslissingen zal leeren[2]).

Wat de geografische verbreiding aangaat, zijn deze Midden-Javaansche inscripties — en dan moet natuurlijk vooral gelet worden op de moeilijk verplaatsbare beschreven steenen — op enkele uitzonderingen na afkomstig uit de vlakte van Kĕdoe en uit de omgeving van Prambanan. Een enkel stuk merken wij iets Oostelijker op, in het Klatensche, een paar zijn wat Westelijker gevonden, in het voormalige Bagĕlen, gedateerd in 882 en 884[3]); ze zijn slecht leesbaar, doch bevatten ook weer beiden stichtingsoorkonden, één onder huldebetuiging aan Çiwa, en met de gebruikelijke lijst van geweerde beroepen. Die enkele documenten uit de peripherie nemen niet weg, dat het centrum der Hindoe-Javaansche cultuur van Midden-Java klaarblijkelijk is gebleven, waar het ook tot dusver gevestigd was geweest: Kĕdoe en Prambanan als de streken, waar het maatschappelijk leven culmineerde met den Diëng als de van ouds vereerde heilige plaats van het Çiwaïsme, en, bepaaldelijk dan in deze laatste

[1]) K. O. XVIII, zie hierboven p. 181.

[2]) Med. Kon. Akad. l.l. p. 222; over de bevestiging hieronder nader.

[3]) Inventaris no. 1008 en 1018. Verdere overblijfselen zijn er in het Zuiden van Bagĕlen zeer weinig; in het Noorden daarentegen worden zij steeds talrijker, naarmate men den Diëng nadert.

periode, een staatkundig middelpunt bij Prambanan. De overblijfselen der heiligdommen bevestigen dat volkomen. Jongere monumenten bij Prambanan bespraken wij reeds (p. 171); maar ook andere overblijfselen, die op inwendige gronden aan het hier besproken tijdperk moeten worden toegeschreven, liggen niet buiten het oude cultuurgebied. Wanneer men, uitgaande van Diëng en omgeving, in een breede strook de landstreken van het stroomgebied van den Praga omvat tot in het Jogjasche, en vervolgens een wijden cirkel om Mĕrapi, Mĕrbaboe en Oengaran beschrijft, is dat feitelijk het heele gebied, waar de Midden-Javaansche cultuur duidelijke en sprekende sporen heeft achtergelaten. Een belangrijk, maar niettemin betrekkelijk klein stuk van Java. Wanneer wij, door den aard onzer gegevens gedwongen, onze aandacht op dit stuk concentreeren, moeten wij niet vergeten, dat daarbuiten een veel grooter Java ligt, dat naarmate men zich van het middelpunt verwijdert, steeds geringer blijken geeft van Hindoe-invloed en dan ook waarschijnlijk nooit rechtstreeks met Hindoe's doch alleen min of meer met Hindoe-Javaansche beschaving in aanraking is geweest. Een eigen geschiedenis heeft het nauwelijks, aangewezen als het was, ook in politiek opzicht, op het groote centrum, maar bestaan heeft het toch, en als economische hulpbron heeft het wellicht heel wat meer invloed gehad op de ontwikkeling van het schitterend middengebied, dan wij kunnen nagaan.

Wanneer wij dan nu onzen blik gaan richten op Oost-Java, is ons eerste document na Kĕboan-pasar een oorkonde uit Singasari [1]) van 891, niet uitgaande van een koning en zonder politiek belang, maar wel van eenige waarde voor de kennis van maatschappelijke verhoudingen. De oorkonde is gebeiteld op een steen, maar de daar beschikbare ruimte was klaarblijkelijk niet voldoende, en zoo staat het slot op den achterkant van een Gaṇeça-beeld. Dit laatste is daarmede tevens het oudste gedateerde beeld van Oost-Java. De inhoud der oorkonde is de afpaling van een veld te Gurubhakti, tot dusver behoorend aan het dorp Balingawan, tot een afzonderlijk vrijgebied, op verzoek van dat dorp, en wel omdat dit laatste zooveel last van het veld had: er hadden namelijk herhaaldelijk aanvallen op voorbijgangers plaats en dus moesten de dorpelingen van Balingawan dikwijls boete betalen voor „gestort bloed" en „bedauwd lijk" [2]) (dat dus ter plaatse was achtergebleven). Het verzoek wordt toegestaan en het nieuwe vrijgebied door den rakryan Kanuruhān ingesteld, ter bescherming van den grooten weg. Dit geval geeft ons een aardig kijkje op een dorpsgeschiedenis, en leert ons tevens de aansprakelijkheid van het dorp voor de op zijn gebied plaats vindende misdaden; het kan aan die verantwoordelijkheid slechts ontkomen door van het gebied in kwestie geheel afstand te doen, en het motief voor de nieuwe stichting wordt uitdrukkelijk gefor-

[1]) O. J. O. XIX en XX.

[2]) Verg. Jonker, Een Oud-Javaansch wetboek (1885), art. 66 en 67, en R. A. Kern, Javaansche rechtsbedeeling, in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 405.

muleerd als de zorg voor de verkeersveiligheid. De „groote weg" bij Singasari zal wel geen andere zijn dan de koningsweg, die hier in den Majapahitschen tijd liep en die blijkens de bij die gelegenheid opgegeven plaatsnamen de route ook van den tegenwoordigen straatweg van Malang naar het Noorden is [1]).

De Matarāmsche koningsoorkonden van Oost-Java worden ingeleid door de in een vijftiende-eeuwsche kopie overgeleverde inscriptie van Pĕnampihan [2]) uit 898, uitgevaardigd door koning Balitung Ut(t)unggadewa, of volgens een stuk van 901 [3]) Z. M. de rake Watukura, heer Balitung en in 902 [4]) datzelfde met toevoeging van den wijdingsnaam çrī Īçwarakeçawotsawatungga, en met een variant in zijn oorkonde van 907 [5]): Īçwarakeçawa Samarottungga. Is dit laatste een geringe afwijking, van belang schijnt, dat in datzelfde jaar 907 Z. M. de rake Watukura, heer Balitung met den koningsnaam Dharmmodaya Mahāçambhu voorkomt [6]) en die titel in twee oorkonden van datzelfde jaar of in één van 907 [7]) en één van 908 [8]) herhaald wordt, terwijl ten slotte in 910 de raka-titel weer anders is en rake Galuh of rake Halu luidt [9]). Wil men niet vervallen in de onwaarschijnlijke veronderstelling van een gelijknamigen vader en zoon Balitung met gelijkluidenden raka-titel, dan dient te worden geconcludeerd, dat in den loop der regeering de wijdingsnaam door een anderen vervangen is. Deze titulatuur als geheel bestaat dus uit een specialen raka-titel, een Indonesischen eigennaam, en een Sanskrit wijdingsnaam, en een dergelijke titulatuur blijft voorloopig gebruikelijk. Over het eerste bestanddeel spraken wij reeds; de combinatie der beide andere geeft onzes inziens weder een aanwijzing niet slechts voor het eigenaardig samengesteld karakter dezer maatschappij, maar tevens voor de sterkte van het Indonesisch bestanddeel. Zulk een combinatie immers past wel allerminst voor een Hindoe-dynastie (of wat in dit geval op hetzelfde neerkomt, een zich voor Hindoesch uitgevend geslacht), uit eigen machtsvolkomenheid heerschend in het onderworpen gebied; doch integendeel is hier een blijkens de namen inheemsche vorstenreeks, waarbij het er niets toe doet of ze van Hindoe-afstamming zijn, en die eerst bij het aanvaarden der koninklijke (of een andere hooge) waardigheid een Sanskrit wijdingsnaam aannemen, volgens het uit den aard der zaak met het geheele ceremonieel van de Hindoe's overgenomen gebruik. De hoogste in den Hindoe-Javaanschen staat — en dit mag als symbool voor dien staat zelve gelden — is niet een Hindoe, maar een gehindoeïseerde inlander.

[1]) Verg. Tijdschr. Aardr. Gen. 32 (1915) p. 213—216.
[2]) O. J. O. XXI; zie hierboven p. 177.
[3]) O. J. O. XXIII.
[4]) O. J. O. XXIV.
[5]) O. J. O. XXVI.
[6]) De oorkonde, door Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927) uitgegeven.
[7]) Onuitgegeven, zie beneden.
[8]) O. J. O. XXVII (het jaartal 907 door Stutterheim l.l. p. 173 in de plaats van 908 gesteld).
[9]) O. J. O. XXVIII.

De oorkonden, waarop Balitung als koning voorkomt, beslaan dus het tijdvak van 898 tot 910, en waar dat eerste jaartal bij gebrek aan gegevens uit voorafgaande jaren volstrekt niet in het begin van 's mans regeering behoeft te liggen, moet evenmin het laatste het eind van zijn bewind aangeven, want eerst in 915 regeert een opvolger. Voorzoover op steen gegrift, wordt als hun afkomst opgegeven: het reeds genoemde Pĕnampihan aan de Oosthelling van den Wilis, Blitar, beiden dus in Kĕdiri, en „Oost-Java" (zonder nadere aanduiding) [1]) terwijl op de herkomst van de koperoorkonden uit Panaraga, Soerakarta — dat wil zeggen ws. Kĕdoe — en Soerabaja (Djĕdoeng), natuurlijk nog minder staat te maken is. De band met Midden-Java is reeds duidelijk in 901, doordat een hoogwaardigheidsbekleeder, die in dat jaar een gunstbewijs van koning Balitung tot uitvoering brengt [2]), de rakryan i Watutihang, heer Sanggrāmadhurandhara, evenzeer in datzelfde jaar voorkomt op de Midden-Javaansche oorkonde van den steen te Baratĕngah in Bagĕlen [3]). Van eerstbedoelde inscriptie moge reeds hier als een tweede functionaris onder Balitung, de rakryan ri Hino, heer Bāhubajrapratipakṣakṣaya genoemd worden, in 906 als mapatih i Hino [4]), in 907 als mahāmantri betiteld en dan voluit genaamd Dakṣottama Bāhubajrapratipakṣakṣaya [5]). Hij deelt bij een dezer gelegenheden met den koning tezamen het gunstbewijs uit, en is na 901 klaarblijkelijk de voornaamste figuur na den koning, waarschijnlijk een prins van den bloede. Zou men in overeenstemming met de latere Javaansche opvatting, die den „hino" als troonopvolger geeft, ook hier reeds een dergelijke verhouding willen veronderstellen, dan worde opgemerkt dat de functie van rake Hino bij een lateren vorst onder de eigen titels van den regeerenden koning blijkt te behooren. Van de groote meerderheid der hooge waardigheden aan het Matarāmsche hof kennen wij de titels zonder te weten wat hun eigenlijke inhoud is; op modern-Javaansche verklaring kan, getuige het hier besproken geval, niet worden afgegaan, en zelfs de volgorde wisselt in tot eenzelfde groep behoorende oorkonden dikwijls af, zoodat het niet eens mogelijk is met voldoende zekerheid een rangorde in de functies te onderscheiden.

Ook van Balitung is een der oorkonden achter op een Gaṇeça-beeld gegrift [6]) en een ander dergelijk beeld, wederom uit Kĕdiri (Paree), waarop geen koningsnaam te ontcijferen was, sluit zich wat het schrift en den verderen inhoud

---

[1]) Rouffaer, Not. Bat. Gen. 1909 p. LXXX, vermoedde Matesih als plaats van afkomst; Stutterheim l.l. p. 185 Midden-Java.

[2]) O. J. O. XXIII.

[3]) O. J. O. XXII. Eveneens uit Midden-Java is de koperplaat van Kĕmbang Aroem (Jogja) uit 902, die dezelfde hoogwaardigheidsbekleeders vermeldt; Oudh. Versl. 1925 p. 41—49, en de steeninscriptie van Goenoeng-Kidoel uit 906; O. J. O. XXV.

[4]) Oudh. Versl. 1917 p. 88.

[5]) Kĕdoe; in het zelfde jaar geeft O. J. O. XXI de variatie Wajrabāhu enz.

[6]) O. J. O. XXVI.

betreft, bij deze periode aan [1]). Als merkwaardigheid van denzelfden Balitung diene nog, dat hij de eerste Oud-Javaansche koning is, van wien wij het zegelmerk kennen, en wel de jalasamūha [2]); het is echter niet duidelijk hoe de gewone vertaling „watermassa" voor een zegelmerk kloppen kan. Dezelfde inscriptie behelst een gift van dezen, naar wij zagen rake Watukura genoemden koning, aan de rāma-nta van Watukura ten behoeve van het eveneens zóó genaamde vrijgebied; een bewijs dus dat in dezen tijd de vorstelijke raka-titels zonder eenigen twijfel met een bepaalden plaatsnaam samenhingen (zie p. 159).

De vraag is gesteld [3]), of de naam Balitung, overeenkomende met dien van het eiland, dat wij Biliton noemen, ook wijst op een vroegere Javaansche hegemonie in den Riouw-Lingga-Archipel. Deze vraag is niet voor beantwoording vatbaar [4]), maar iets bijzonders is er aan koning Balitung wel. Rouffaer schreef, dat het wel eens kon blijken, dat Balitung in het geheel geen Javaan was [5]); in elk geval is hij de eerste vorst, die zoowel op Midden- als op Oost-Java heerscht, de eerste vorst van het groote Matarāmsche rijk. Wanneer dr. Goris meent [6]), dat hij op grond van de vindplaats der oorkonden [7]) de geleidelijke machtsuitbreiding van dezen koning van Kĕdiri uit in Oostelijke richting kan volgen, dan verzet zich o.i. daartegen het reeds gememoreerde feit, dat al in 901 een hoogwaardigheidsbekleeder, die elders in datzelfde jaar een gunstbewijs van Balitung uitvoert, voorkomt op een Midden-Javaanschen steen, en nog wel in het Westelijkste stuk van Midden-Java. Maar toch kunnen wij met het opgemerkte ons voordeel doen: het blijft een feit, dat wij dezen koning het eerst, en met een anderen vorstennaam, zien optreden in Kĕdiri, en het schijnt inderdaad, of hij eigenlijk op Oost-Java thuishoort en zich van daar uit van het bewind op Midden-Java heeft meester gemaakt.

Hoe dat gegaan is, weten wij weer niet; wellicht is een huwelijk zijn rechtstitels komen bevestigen [8]); dat huwelijk valt in 907 en dat is juist het jaar, dat hij zich de moeite geeft de reeks zijner voorgangers als beschermers van zijn kraton te vermelden, en dat hij tot een nieuwe verandering van zijn wijdingsnaam in Dharmmodaya Mahāçambhu overgaat. Wellicht is dus de beteekenis van dat alles, dat Midden-Java, feitelijk reeds onder den invloed van den Oost-Javaanschen koning, sinds dit jaar ook rechtens deel uitmaakt van Balitung's rijk van Matarām.

[1]) Inv. no. 1890. Slechts weinig later is o.i. beschreven Gaṇeça van Kĕtanen in Soerabaja, ten onrechte in T. B. G. 53 (1911) p. 249 onder 953 Çaka opgegeven.

[2]) Vermeld O. J. O. XXIV.

[3]) Stutterheim, A. Javanese period p. 19 sq.

[4]) Bosch, Tijdschr. Bat. Gen. 69 (1929) p. 147.

[5]) In een onuitgegeven schrijven.

[6]) Feestbundel Bat. Gen. I (1929) p. 204—206.

[7]) Waarbij gevoegd dan nog de steen van „Tadji", O. J. O. XXXVI, waarover zoo straks.

[8]) Stutterheim T. B. G. l.l. p. 179; Bosch l.l. p. 151—154; Poerbatjaraka T. B. G. 70 (1930) p. 178.

Twee der oorkonden van Balitung onder zijn nieuwen naam [1]), waarbij blijkens den inhoud, nog een derde getrokken kan worden [2]), hebben betrekking op een wisselgoed tusschen verschillende patih's, die elk voor drie jaar de inkomst trekken [3]). Een nog onuitgegeven koperplaat uit hetzelfde jaar 907 [4]), waarin de vorst eveneens door Dakṣottama wordt bijgestaan, vermeldt het dorp Sangsang ressorteerend onder Lamwa en den naam van Hujung Galuh, hetgeen beide naar Oost-Java en de Brantas-delta schijnt te verwijzen [5]); de opgesomde hoogwaardigheidsbekleeders dragen de ook uit andere oorkonden bekende namen.

De laatste oorkonde van dezen koning, uit 910, is slechts in een copie in koper bewaard [6]). Aan 's vorsten wijdingsnaam Dharmmodāya Mahāsambhu gaat als eigennaam dya(ḥ) Garuḍamuka vooraf; in den titel *kegaluh* las Brandes rake Halu; hetzij dit inderdaad de bedoeling is, hetzij rake Galuh is gemeend, zou het aantoonen, dat de raka-titel van den koning op het eind van diens regeering is gewijzigd; doch het is niet geraden al te veel conclusies aan dit stuk vast te knoopen. 's Konings naam wordt er weder samengebracht met dien van den rakryan mahāmantri i Hino, welke functie ook thans door Dakṣottama Bāhubajrāprapakṣakṣaya (*sic*) blijkt te worden vervuld.

Ongetwijfeld is het dezelfde Dakṣottama, die in 915 zelf den troon blijkt te hebben bestegen en van wiens koningsoorkonden slechts één uit genoemd jaar een zekeren datum draagt. Alvorens de daarin vervatte gegevens omtrent dezen vorst na te gaan, vestigen wij nog even de aandacht op een paar voorafgaande Midden-Javaansche stukken, een aardig specimen van een kwitantie voor een geldschuld uit 911 [7]) en de plaatjes van Pĕsindon [8]) uit 904, waarop de eerwaarde Siwita mededeelt op een bepaalden datum zijn lichaam te hebben gereinigd en heen te zijn gegaan met zijn vrouwen. Naar Kern's meening is daarbij bepaaldelijk te denken aan een reiniging van aardsche smetten op den brandstapel. De plaatjes werden op genoemde vindplaats, niet ver van den Diëng gelegen, aangetroffen met een aantal gouden en zilveren godenbeeldjes, alle Çiwaïtisch, en eenige andere voorwerpen. Het is in dezen zelfden tijd, dat wij uit Achter-Indië een onverdacht getuigenis krijgen van den roep, die er

---

[1]) De oorkonde van Kĕdoe, en O. J. O. XXVII.

[2]) O. J. O. CVIII.

[3]) Stutterheim l.l. p. 173—175.

[4]) In particulier bezit te Amsterdam, en eerst tijdens de bewerking van dit boek bekend geworden. De begiftigde is de samgat kalangwungkal heer Layang.

[5]) De eveneens genoemde bihāra i Dalinnan herinnert aan Dalinan, het Buddhistisch heiligdom van Nāg. 77 : 3. De plaatsnaam komt echter ook op Midden-Java voor.

[6]) O. J. O. XXVIII. De opgave „thans verloren" t. a. p. kan vervangen worden door: „thans Mus. Leiden". Het is n.l. dezelfde plaat als die, welke in Juynboll's Catalogus (1909) p. 231 onder no. 3340 wordt beschreven.

[7]) O. J. O. XXIX.

[8]) Kern, V. G. VII (1917) p. 11—15.

van Java uitging op een ander met den godsdienst samenhangend terrein, nl. dat der tooverpractijken. Dat men zich daarmede bezig hield in een land, waar wij ook vroeger reeds een ontwikkeld Tantrisme waar konden nemen (p. 152) ligt voor de hand; het merkwaardige is, dat Java hierin het buitenland klaarblijkelijk voor was. Bij gelegenheid van tempelstichtingen in Campā, Çiwaïtisch en Buddhistisch, uit de jaren 908 en 911 wordt melding gemaakt [1]) van een tweetal pelgrimstochten naar Java, Yawadwīpapura, om daar de siddhiyātrā, de godsdienstige toovenarij, te leeren. Het zal echter nog ruim honderd jaar duren, voor wij op Java met zulk een meester der tooverkunst kennis maken in den persoon van een gevierden Buddhistischen heilige.

Koning Dakṣa — met dien korteren naam mogen wij hem op grond van een zijner eigen oorkonden noemen — is, gelijk wij zagen, de laatste vorst, van wien wij met zekerheid mogen aannemen, dat zijn bewind over Matarām zoowel Midden- als Oost-Java heeft omvat; omtrent zijn opvolgers bestaat er dienaangaande slechts een hooge mate van waarschijnlijkheid. Langen tijd heeft men dan ook aan het eenige van Dakṣa bekende jaartal 915 het karakter toegekend van op de grens te staan van den overgang naar Oost-Java; immers juist omdat van zijn andere stukken de dateering onzeker is, zou het theoretisch mogelijk zijn, dat deze, voorzoover op Midden-Java slaande, vóór de Singasari-inscriptie van 915 [2]) gesteld moeten worden, en de overgang zich in dat jaar, tijdens den loop van Dakṣa's regeering dus, reeds had voltrokken. Op grond van andere overwegingen is dat echter niet waarschijnlijk. De omstandigheid, dat Dakṣa's rijk dat van Matarām heet (zonder dat hier gerept wordt van Mĕḍang) kan reeds een aanwijzing zijn, dat de kraton nog steeds op Jogjaschen bodem gevestigd was. Het voornaamste argument is echter dat Dakṣa op een onbekend moment een beslissing heeft bevestigd van Zijne Majesteit, die is bijgezet te Pastika, den vorst, dien wij zoo straks in 878 en omliggende jaren aantroffen en waarvan bepaaldelijk het hier bevestigd edict zonder twijfel op Midden-Java betrekking heeft. Datzelfde edict moet echter nog eens ten tweede male bevestigd worden, en wel in 919 door den rakryan mapati i Hino heer Ketuwijaya [3]). Deze functionaris heeft blijkens een andere oorkonde [4]) die waardigheid onder Dakṣa zelf bekleed, doch in Kārttika 919 (de maand der bevestiging) is Dakṣa van het tooneel verdwenen, want reeds in Çrāwaṇa 919 regeert een andere koning, Tulodong [5]). Een kleine moeilijkheid levert het feit, dat diens Hino den naam van Ketudhara draagt, maar wat wij elders omtrent de variaties in de namen, vooral die welke een Sanskrit klank hebben, kunnen opmerken geeft ons het recht, om Ketudhara en Ketuwijaya voor denzelfden

[1]) Huber in B. E. F. E. O. 11 (1911) p. 303 en 309.
[2]) O. J. O. XXX.
[3]) Beide bevestigingen staan op één koperoorkonde, K. O. XX.
[4]) K. O. XVII.
[5]) K. O. I.

persoon te houden. Is dit juist, dan volgt daaruit, dat ook koning Tuloḍong zich nog met Midden-Javaansche zaken heeft moeten bezighouden. Zelfs indien de koning, onder wien Ketuwijaya optreedt, niet Tuloḍong was, doch nog steeds Dakṣa — die dan tegelijk met Tuloḍong over een ander stuk van Java geregeerd zou kunnen hebben — blijft het feit bestaan, dat een overigens Oost-Javaansch bewind nog in 919 een beslissing had te geven over een Midden-Javaansche instelling. Dit geeft ons aanleiding om het bestaan van het groote, over beide deelen van Java zich uitstrekkende rijk tot minstens 919 aan te nemen.

De zooeven aangeroerde mogelijkheid van een gelijktijdige regeering der twee vorsten meenen wij echter te moeten verwerpen. Zij wordt vooreerst onwaarschijnlijk gemaakt door het voorkomen van zelfde hoogwaardigheidsbekleeders in beide regeeringen (als men de gelijkstelling Ketuwijaya-Ketudhara verwerpt, blijft altijd nog heer Cakra) en door de geografische gesteldheid, want met (zooals wij zien zullen) Tuloḍong in Kĕdiri en waarschijnlijk Midden-Java, en Dakṣa in Singasari en Prambanan, krijgt men een situatie, die in haar verwardheid een verklaring uitermate moeilijk maakt. Wij betwisten allerminst, dat de schaarschte onzer gegevens voor dit tijdperk de mogelijkheid van verrassingen openlaat en wellicht eenmaal aan het licht zal komen, dat zich nog allerlei onbekende en onverwachte feiten hebben voorgedaan; doch zoolang dat niet het geval is, lijkt het ons zaak de eenvoudigste en meest voor de hand liggende voorstelling, welke de beschikbare documenten aan de hand doen, te aanvaarden. In casu is deze dan, dat Dakṣa, na 910 op den Matarāmschen troon gekomen, in den aanvang van 919 weder door zijn opvolger vervangen was.

Deze kwestie is van te meer belang, omdat zij de fixeering niet alleen van Dakṣa's regeeringsjaren, maar zelfs van een geheel onbekende jaartelling in zich sluit. De zaak is namelijk, dat van Dakṣa's vier konings-oorkonden er één, en dat juist de Midden-Javaansche steen-inscriptie[1]), welke ons zijn bewind over Midden-Java waarborgt, niet gedateerd is in de gewone Çaka-jaartelling, doch in het Sañjaya-jaar 693. Zij is afkomstig uit Gata, d.i. Gĕṭak, bij Prambanan. Wat de dateering aangaat, staat zij niet alleen, want een tweede steen[2]) draagt het Sañjaya-jaartal 694; deze steen bevat echter geen koningsnaam, en de afkomst is onbekend[3]). De vermelding van den Dihyang bewijst natuurlijk niets, want deze heilige plek behoorde tot het Matarāmsche rijk en ook het Oost-Javaansche stuk had er zoodoende aandeel in; de plaatsnamen doen aan Oost-Java denken, doch het herhaaldelijk voorkomen van gelijk-

---

1) O. J. O. XXXV.

2) O. J. O. XXXVI.

3) Volgens Rouffaer in Not. Bat. Gen. 1909 p. LXXVIII afkomstig van Tadji bij Prambanan.

luidende plaatsnamen in verschillende deelen van het eiland maant tot voorzichtigheid.

Nu is het duidelijk, dat als de tusschen 910 en 919 regeerende Dakṣa een zijner oorkonden in 693 Sañjaya uitgeeft, de aanvang dezer jaartelling tusschen 217 en 226 moet liggen. Dat is dus een tijd, dat er wel Hindoe's op Java geweest zullen zijn, en men kan er dus te doen hebben met een Hindoe-Javaansche jaartelling, doch evengoed kan zij van Voor-Indischen oorsprong zijn en ten slotte is nog het meest waarschijnlijk, dat het beginjaar geheel fictief is en gegrond op de uitkomst van een fantastische rekensom. Uit Voor-Indië is ons niets hieromtrent bekend en zoo tasten wij aangaande de herkomst dezer zonderlinge aera, die tot twee oorkonden beperkt blijft, volkomen in het duister [1]). Merkwaardig is intusschen de naam Sañjaya, omdat dit immers die van den bekenden Midden-Javaanschen koning van 732 is; en dat wij gerechtigd zijn hier inderdaad aan koning Sañjaya te denken, volgt uit het feit, dat in de oorkonde zelve ook van een vroegeren vorst Sañjaya wordt gesproken, en dat wel een vorst op Java.

Al blijkt niet met zooveel woorden, dat dit nu ook werkelijk de historische koning van de inscriptie van Tjanggal is, en niet bijvoorbeeld een veel verder afstaande en misschien hypothetische vorst uit den aanvang der derde eeuw, daartegenover mag gewezen worden op het feit, dat, zooals wij zagen, ook Balitung den historischen Sañjaya aan het hoofd van de lijst zijner voorgangers plaatst. De zinsnede over Sañjaya in kwestie staat op de inscriptie van onbekende afkomst, en dientengevolge is ook de plaats van de eventueele historische gebeurtenis niet vast te leggen; er wordt namelijk bij de stichting van een nieuw vrijgebied in Tajigunung (waarbij ook de oude titel rakryan Gurumwangi (verg. p. 181) elders Gurubangi, weer voor den dag komt) gezegd dat de wijdingssteen werd vereerd *„ri tarub nguni çrī sañjaya naranāttha haji bali tua çrī lowanna"* en het eerste deel van die zinsnede kan moeilijk iets anders beteekenen dan ter plaatse van het vroegere kamp (of tent) van Z. M. koning Sañjaya. Of de slotwoorden, waarbij çrī Lowanna ongetwijfeld ook een persoonsaanduiding is en bali tua aan Balitung doet denken, een andere titulatuur van Sañjaya inhouden, dan wel andere daar eenmaal gelegerde

[1]) In Feestb. Bat. Gen. I (1929) p. 202 sq. deelt dr. R. Goris zijn bevinding mede, dat de lezing der jaartallen foutief is, en deze ten rechte 176 en 172 of 174 luiden; de oudste steen zou dan nog van Balitung, de tweede van Dakṣa zijn. De Sañjaya aan het begin dezer jaartelling is dan natuurlijk de historische Sañjaya. Indien deze lezing juist blijkt — de te Leiden beschikbare afgietsels en afprenten doen schrijver dezes nog steeds, evenals bij de contrôle ten behoeve van den eersten druk, de voorkeur geven aan de lezing van Brandes, ook in verband met de andere cijfers, die op r. 37 van O. J. O. XXXVI voorkomen, — zou zij een eenvoudige en verblijdende oplossing beteekenen van wat thans een lastige crux is. Zij zou tevens haar consequentie medebrengen voor andere als 6 gelezen cijfers, en zoo zou bijvoorbeeld O. J. O. IV in Çaka 719 in plaats van 769 gedateerd blijken te zijn, d.w.z. A. D. 797 in plaats van 847. — Naar tijdens de correctie uit Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 160 blijkt, heeft dr. Goris deze consequentie inderdaad getrokken.

personen noemen, durven wij niet te beslissen; trouwens als geheel is de oorkonde duister en wijkt zij sterk af van de gewone edicten. Zij brengt in den aanhef hulde zoowel aan Çiwa als Buddha; de andere daarentegen, die van Dakṣa zelf, roept Rudra en Durgā aan; een der weinige gevallen, waarin de oudste documenten Rudra's naam bewaard hebben. Het stuk is dan ook Çiwaïtisch en betreft een klooster, waarin een Bhaṭārī (ws. Durgā) vereerd werd [1]). De koning voert er achter zijn zoo straks opgegeven naam nog een verlengstuk, waarvan het begin verloren is, doch dat uitgaat op °*nggawijaya* [2]). Elders blijkt [3]), dat Dakṣa's voorgevoegde titel die van rakai Hino was.

Het door een vorst van dit latere tijdperk gebruik maken van een jaartelling, verband houdend met dien Midden-Javaanschen koning van vóór de Çailendra's en het (eventueel) herinneren aan den band, die tusschen dezen Sañjaya en een bepaalde plaats in het rijk bestond, zal moeten worden verklaard uit de behoefte om de heerschappij der Matarāmsche heerschers te doen aanknoopen bij het vroegere Midden-Javaansche gezag. Het is aanlokkelijk om ook in andere opzichten te trachten zich rekenschap te geven van Dakṣa's beweegredenen en daartoe is een belangwekkende poging gedaan door Rouffaer [4]); noodzakelijkerwijze moet daarbij zeer veel hypothetisch blijven. Op één punt van diens betoog zij in het bijzonder de aandacht gevestigd, en wel waar hij Dakṣa als den waarschijnlijken stichter aanwijst van de Lara-Djonggrang-tempels [5]). Een bewijs is natuurlijk niet te verwachten, doch wel is het een feit, dat onder de laatste Matarāmsche koningen juist Dakṣa ons verschijnt als degene, die het meest Midden-Javaansch is, zoowel door zijn herinnering aan Sañjaya als door zijn kloosterstichting te Gĕṭak, nabij Prambanan zelve immers. En dat wij bepaaldelijk onder de latere vorsten van Matarām moeten zoeken, wordt door het heiligdom zelve bewezen. Al moge men nu de argumenten, die voor Dakṣa pleiten, niet overtuigend achten, toch is het goed, juist bij het bewind van deze laatste bekende figuur onder de koningen van Midden-Java de grootsche kunstschepping van Lara-Djonggrang te gedenken: beiden immers staan daar op een hoogtepunt, tevens slotpunt van Midden-Javaansche cultuur, beiden verwijzen ook naar het Oosten, waar die cultuur zich, zij het op andere wijze en onder andere omstandigheden, zal voortzetten [6]).

[1]) Dezelfde oorkonde bevat de reeds door Brandes (Catal. Groeneveldt p. 385) aangewezen merkwaardigheid, dat de term „swatantra" er nog eens in het Oud-Javaansch vertaald wordt.

[2]) Voor een aanvulling tot Içānotunggawijaya zie Bosch in Oudh. Versl. 1917 p. 96 en verg. Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 11.

[3]) K. O. XVII en XX.

[4]) Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 151—163.

[5]) Van hetzelfde gevoelen is dr. R. Goris, die l.l. p. 206 tevens de meening oppert, dat Lara-Djonggrang de bijzettingsplaats van Balitung is.

[6]) Inl. I p. 441 sq.

Een enkele bijzonderheid kan nog aan de oorkonden ontleend worden, in de eerste plaats over de reeds aangevoerde bevestiging van een regeling, in 879 getroffen door den koning, bijgezet te Pastika: deze had betrekking op een (verder niet bekenden) dienst van bhaṭāra Haricandana en behelsde, dat voor dien dienst gelden werden aangewezen, welke tot dusver ten goede kwamen aan het heiligdom van Wintang mas; zoowel dit laatste als de Haricandana-vereering behooren thuis in de omgeving van den Diëng [1]). Later wordt er tot tweemaal toe aan die beslissing getornd en dan volgt appel, eerst aan koning Dakṣa, vervolgens in 919 aan den mapatih i Hino. Opmerkelijk is nu de wijze, waarop 's konings uitspraak in de koperoorkonde [2]) wordt geregistreerd. „Wat is er voor reden om terug te komen op de vergunning van de godheid van Pastika met betrekking tot het heiligdom van Wintang mas; en de opbrengst voor den Heere Haricandana voor het driejaarlijksche feest, dat die dan zou falen?" zoo waren de woorden van Zijne Majesteit. Een uitspraak dus geheel in den vorm van 's konings eigen woorden, in een eenigszins lossen spreekstijl; de koning uit zijn meening, na kennisneming van het geval, en deze uiting wordt als officieele beslissing in het desbetreffend edict neergelegd. Op die wijze geeft het stuk een aardige bijdrage tot de taak van den koning als scheidsrechter in geschillen en de manier, waarop die taak werd uitgeoefend.

Hebben wij bij vroegere gelegenheden ook reeds vorstinnen aangetroffen, thans vinden wij 's konings eerste gemalin op de haar toekomende wijze onder de met eergeschenken begiftigden aangegeven als rakryān binihaji parameçwarī weder een combinatie van het Indonesische *binihaji*, vorstelijke gemalin, met den bekenden Sanskrit-titel *parameçwarī*, steeds in het oude Java en later op Bali voor 's konings voornaamste vrouw in gebruik gebleven. De titel rakryān, haar toegekend, bewijst nog eens te over, dat dit een rangtitel is en op zichzelf geen ambtelijke functie inhoudt. Deze vermelding van de vorstin staat op Dakṣa's meest uitgebreide oorkonde, den grooten steen van Singasari uit 915 [3]), reeds vroeger aangehaald om den specialen vorm van het Oost-Javaansche vervloekingsformulier (p. 176) en om de formule der bescherming van 's konings kraton in het rijk Matarām (p. 168). Een Sanskrit aanhef opent het stuk, dat betrekking heeft op het vrijgebied van tempel en klooster te Sugih en een paar andere plaatsen [4]), die voorzoover herkend, blijkens latere gegevens in de buurt van Singasari moeten hebben gelegen. Niettegenstaande de uitgebreidheid van het document en de uitvoerigheid der

---

[1]) Over de geheele aangelegenheid zie men Med. Kon. Akad. 58 (1924) p. 222—224, en Poerbatjaraka l.l. p. 74—80.

[2]) K. O. XX.

[3]) O. J. O. XXX.

[4]) O.a. Limus, hetwelk herinnert aan de titulatuur van den koning uit 892 (zie p. 182).

lijst van geweerde lieden enz. (p. 183), ontbreken op deze oudste groote Oost-Javaansche oorkonde de bepalingen omtrent privileges van anderen aard, ten opzichte van voeding, kleeding, enz., die later zulk een belangrijk onderdeel der edicten vormen. Het vervloekingsformulier met de aanroeping der goden wordt zonder meer aan het slot der inscriptie geplaatst, waarbij niets blijkt van de wijze, waarop het is uitgesproken en de ceremoniën, waarmede die plechtigheid gepaard ging.

Zoo hebben wij dus onder Dakṣa's epigrafische nalatenschap één steen zeker uit Oost- en één uit Midden-Java (met een derde van onbekende herkomst), terwijl van de koperplaten althans één over een Midden-Javaansche aangelegenheid handelt; de tweede koperoorkonde [1]) wordt gezegd te zijn gevonden in de Vorstenlanden en heeft betrekking op de Godheid van de Barāha-kluizenarij van (den) Sārayũ: deze beroemde Indische riviernaam kan, onder het noodige voorbehoud, nog het meest doen denken aan de huidige Sĕrajoe, die bij den Diëng ontspringt en den voornaamsten waterloop van dit deel van Java uitmaakt. Alles bij elkaar genomen is van Dakṣa's bewind toch nog het meest te merken op Midden-Java.

Ook van zijn opvolger Tuloḍong schijnt zich de werkzaamheid over beide deelen des rijks uit te strekken. Wij noemden reeds de mogelijkheid (p. 190), dat het deze vorst zou zijn, onder wien in 919 de mapatih i Hino de zooeven besproken bij den Diëng te localiseeren instelling van een vroegeren koning bevestigt. Van de beide zeker van hen afkomstige oorkonden [2]) uit 919 en 921 is de laatste op een steen gegrift, die nog steeds staat waar hij thuis hoort, te Soekaboemi in Kĕdiri. Van de oudere [3]), een stel koperplaten, eenmaal in het bezit van een Jogjaschen pangeran, is de herkomst twijfelachtig; onder de plaatsnamen zijn er zoowel, die later bepaaldelijk op Oost-Java als die vroeger uitsluitend op Midden-Java voorkomen [4]), doch dat onder de lieden, die bij de hier beschreven plechtigheid te pas komen, een godsdienstig functionaris (marhyang) van Diëng is, en een inwoner van het klooster te Siddhakārya, onderhoorig aan Diëng, opgenoemd wordt, doet de schaal ten gunste van Midden-Java overslaan, omdat klaarblijkelijk de opgenoemde menschen bij het feest zelf tegenwoordig zijn.

Z. M. de rake Layang heer Tuloḍong çrī Sajjanasanmatānuragatunggadewa wijst onder meer een stuk grond tot vrijgebied aan, om te dienen voor het caru-

---

1) K. O. XVII. Een derde oorkonde op koper, K. O. VII, welke Dakṣa's naam met dien van den lateren koning Sinḍok dooreenhaspelt, is niet authentiek; zie het volgend hoofdstuk.

2) Mogelijk is ook een oorkonde van Tuloḍong in een later edict van Sinḍok opgenomen; zie Oudh. Versl. 1919 p. 67. In dat geval is dus de inscriptie van Blota, O. J. O. XXXIV, eveneens van dezen koning.

3) K. O. I.

4) Onder die plaatsnamen is ook Mataram.

offer bij het grafmonument van zijn vader [1]) te Turumangambil. Daarbij is nu merkwaardig, dat van den boschgrond eenvoudig wordt gezegd, dat de koning die doet afpalen, doch van den aangrenzenden sawah-grond, dat hij dien eerst gekocht heeft van de rechthebbenden; een duidelijk onderscheid dus tusschen de behandeling van onontgonnen en van reeds in bewerking genomen land en daardoor een plaats van beteekenis inzake de nog tot verschil van opinie aanleiding gevende kwestie van het beschikkingsrecht der Hindoe-Javaansche vorsten over grond [2]). Voorts is deze oorkonde belangrijk door het uitvoerige relaas van de wijdingsceremoniën, waarbij eten, drinken, muziek, maar ook de offerbenoodigdheden met groote nauwkeurigheid worden opgegeven [3]) en het vervloekingsformulier wel veel uitgebreider is dan de vroegere Midden-Javaansche, doch geen spoor vertoont van het aanroepen van Hindoe-goden, gelijk op Oost-Java gebruikelijk wordt (zie p. 177). Ook dit zou dus op Midden-Javaansche afkomst kunnen wijzen. Bovendien geeft de oorkonde dan een heele reeks hoogwaardigheidsbekleeders uit 's konings omgeving, in de eerste plaats als Hino den reeds genoemden Ketudhara, wiens verdere vorstelijke titulatuur het waarschijnlijk maakt, dat hij een lid van het koninklijk huis was en den koning zeer na stond (verg. p. 199). Op hem volgen een menigte andere namen, die ten deele op latere oorkonden teruggevonden worden in zelfde of andere functies; van dezen tijd af wordt een zekere continuïteit in het corps der hooge functionarissen gemakkelijker waarneembaar dan tot dusver. Het eerst na Ketudhara wordt genoemd de rakai Halu, heer Sinḍok, dezelfde man, dien wij tien jaar later zelf op den troon, maar dan uitsluitend in Oost-Java, zullen vinden.

Tulodong's tweede oorkonde op den steen van Soekaboemi in Kĕdiri volgt op de, klaarblijkelijk voor deze gelegenheid herhaalde, inscriptie van 784, welke wij reeds bespraken (p. 161) en staat daarmede ook in nauw verband, immers de koning bevestigt hier in 921 een bevel van Z. M. die is bijgezet te Tluk ten behoeve van de afstammelingen van de in de oudere oorkonde genoemde bhagawânta's te Culanggi, die den waterloop van de Hariñjing hebben gereguleerd. Eenigen tijd later, wellicht in 923 (het laatste cijfer van het jaartal is onzeker), leggen gezegde afstammelingen het edict in kwestie over, misschien (maar hier is een stuk onduidelijk) omdat er bij de uitvoering moeilijkheden gerezen waren. De koning wordt weder bijgestaan door denzelfden rakryan mapatih i Hino, mahâmantri çrî Ketudhara, wiens titel en naam in het tweede stuk kortweg tot rake Hino heer Ketu wordt afgekort; wel een bewijs, welke vrijheid men zich in dat opzicht zelfs in officieele stukken ver-

[1]) De vernuftige verbetering van *wanua i caitya niyaya* in *carua i caitya ni yayah* is van Poerbatjaraka, Agastya p. 77.

[2]) Zie De Roo de la Faille en Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 21—190.

[3]) Med. Kon. Ak. l.l. p. 219 sq. De oorkonde van Kĕmbang Aroem geeft eveneens bijzonderheden over zulk een plechtigheid, Oudh. Versl. 1925 p. 47—49.

oorloofde. Wie de te Tluk bijgezette koning kan zijn, is geheel onbekend; opmerkelijk is nog, dat wij in dit stuk het koninklijk bevelschrift voluit *surat praçasti çāṣana* genoemd vinden; elders is praçāsti of anugraha (gunstbewijs) de gewone uitdrukking. Dat de steen, en dus ook het vrijgebied in kwestie, inderdaad ter plaatse thuis hoort, wordt bewezen, niet slechts door het voortbestaan van den naam Hariñjing in de tegenwoordige Srindjing [1]), maar ook door de vermelding van de rāma's van Paraḍah: een vrijgebied van dien naam toch zullen wij onder Siṇḍok in de onmiddellijke nabijheid aantreffen.

Na Tuloḍong geven, zooals wij reeds opmerkten, de koningsinscripties geen enkele verwijzing meer naar Midden-Java. Onder den volgenden ons bekenden koning Wawa zijn wij ongetwijfeld op Oost-Java. Dat wij niettemin ook diens regeering nog bij het thans behandelde tijdperk trekken vindt zijn oorzaak in een omstandigheid, waarop Poerbatjaraka de aandacht vestigde [2]). In Wawa's vervloekingsformulieren worden nog de goden aangeroepen, die „den kraton van Zijne Majesteit te Mĕḍang in het land Matarām beschermen". Ongetwijfeld is dus Mĕḍang de kraton van Wawa als koning van Matarām. Doch na hem, d.w.z. na 927 en vóór 929, treedt een gewichtige verandering in, want sinds 929 treedt koning Siṇḍok op en deze geeft niet langer de formule: den kraton van Zijne Majesteit te Mĕḍang in het land Matarām, *kaḍatuan çrī mahārāja*, doch *kaḍatuan rahyangta* (r)i Mĕḍang, d. w. z. den kraton van de vergoddelijkten te Mĕḍang. Met andere woorden die kraton is de zijne niet meer, doch die van zijn vergoddelijkte voorgangers; hij zelf resideert elders, in casu op Oost-Java, maar de sacrale formulieren blijven als van ouds den bijstand smeeken der goden van Mĕḍang.

Ziehier dus een teeken — het eenige dat duidelijk spreekt en dateerbaar is — van een verandering, een overgang, in ongeveer 928. Is dit dan tevens de groote overgang van Midden- naar Oost-Java, het verplaatsen van het zwaartepunt der Hindoe-Javaansche cultuur, door het loslaten der Midden-Javaansche deelen van het rijk? Het lijkt waarschijnlijk, al ontbreekt ons de zekerheid. Stellig gaat reeds een periode vooraf, waarin de gezaguitoefening der Javaansche vorsten bijna uitsluitend op Oost-Java merkbaar is, hoewel toch ook de levensteekenen van Midden-Java niet geheel ontbreken. Het spreekt trouwens vanzelf, dat allerminst de verplaatsing van gezag en cultuurcentrum een direct stilzwijgen van de verlaten streken ten gevolge behoeft te hebben gehad. Wat wij in deze jaren op Midden-Java waarnemen, is evengoed denkbaar onder een nog daar gevestigd Matarāmsch rijk, als onder een Oost-Javaansch gezag, welks administratie in een overgangstijd ook nog op Midden-Java bleef functioneeren.

---

[1]) Van Stein Calelnfels in Oudh. Versl. 1924 p. 110. Dezelfde geeft Oudh. Versl. 1925 p. 20 de lezing *Twak* voor hetgeen hierboven van den afprent als *Tluk* gelezen is.

[2]) Agastya, p. 65.

Wij bespreken allereerst deze laatste gegevens van Midden-Java. Het meest frappante bewijs van zulk tiende-eeuwsch Midden-Javaansch leven zullen wij echter ter zijde moeten laten: dit betrof een zuiltje, afkomstig van denzelfden Woekir, die Sañjaya's inscriptie opleverde (p. 123), en op dat zuiltje zou melding zijn gemaakt van de stichting van een vrijgebied in 956. Men begrijpt de consequenties van het feit, dat nog een dertig jaar na den overgang er op Midden-Java nieuwe vrijgebieden konden worden gesticht [1]). Onzes inziens moet echter in verband met de cijfers op andere oorkonden het jaartal anders gelezen worden en luidt het ten rechte 875 [2]); de stichting valt dus in den vollen Midden-Javaanschen tijd.

Er zijn nog een paar andere oorkonden, die niet zoover van 919 afliggen en dus juist voor de eerstvolgende jaren zouden moeten bewijzen, dat al had de uitoefening van het gezag speciaal in het Oosten plaats, daarom Midden-Java nog allerminst uitgeschakeld was. Een zuiltje van Klorok (Klaten), zoogenaamd van 934, schijnt uit 834 te zijn [3]), en ook van twee andere documenten, koperplaten in het museum te Soerakarta, is de dateering aan twijfel onderhevig; bij de één, uit 927, staat aangeteekend [4]) dat het ook wel 907 zou kunnen zijn, en bij de andere, uit 939 en afkomstig van Pĕngging in Bajalali, wordt het eeuwcijfer (8 in het Çaka-jaartal) niet zeker geacht [5]). Van eerstgenoemde acte, uitgevaardigd door zekeren Manukū (in elk geval een andere dan de hierboven in 853 en volgende jaren aangetroffene, zie p. 156), komen de plaatsnamen en titels ons voor, inderdaad het best te passen voor Midden-Java, doch een bewijs voor den ouderdom biedt het stuk zelf niet. Bij het andere edict, reeds even besproken op p. 156, maakt de zeer korte inhoud vergelijking moeilijk; het schrift, de uitvaardiger en de terminologie schijnen meer op de achtste dan de negende Çaka-eeuw te wijzen. Die uitvaardiger is de rakarayān van Garung, en dien naam Garung treffen we ook aan op het derde stuk, dat ons ter bespreking rest, en dat het belangrijkste van de drie is, een jayapattra, acte van rechterlijke uitspraak, uit 927, gewoonlijk naar een vroegeren [6]) eigenaar de jayapattra-Dieduksman genoemd en bekend door het magistrale artikel van Brandes uit 1889 [7]).

---

[1]) Deze zijn getrokken door Bosch, die het zuiltje uitgaf in Not. Bat. Gen. 1920 p. 52—59.

[2]) D.w.z. Çaka 797 i.p.v. 878. De naam van het vrijgebied is Layuwatang, eveneens voorkomend O. J. O. CIV.

[3]) Oudh. Versl. 1925 p. 19 en dr. R. Goris in O. V. 1928 p. 64.

[4]) Oudh. Versl. 1922 p. 85. Het is hetzelfde stuk, dat O. V. 1915 p. 71 bedoeld wordt. Volgens dr. R. Goris l.l. is het jaartal inderdaad 907.

[5]) Oudh. Versl. 1920 p. 136. Volgens dr. Goris l.l. ten rechte 829 of 839.

[6]) Thans berust het in het museum te Rotterdam.

[7]) Tijdschr. Bat. Gen. 32 (1889) p. 98—149. Een vijf jaar oudere jayapattra is thans gepubliceerd Oudh. Versl. 1925 p. 59 sq. Dr. Goris oppert l.l. de mogelijkheid, dat ook

De uitspraak, als „definitief" gekenschetst, geeft ons weder een kijkje in rechtsverhoudingen en is daarom wel een bespreking waard, ook al heeft zij geen de minste politieke beteekenis. Zij wordt gedaan door den samgĕt Pinapan en diens huisvrouw, ten overstaan van vier getuigen, d.w.z. bijzitters, en heeft betrekking op een schuldkwestie, waarin zekere Tabwĕl uit Guntur, waarover het klooster te Garung de heerlijke rechten heeft, gedaagde is. De klager is zekere Dharma, vader van Manghampig (men herkent de nog hedendaagsche gewoonte om menschen naar hun kinderen te benoemen), die indertijd aan de inmiddels overleden Campā, zijn bloedverwante en de vrouw van Tabwĕl, goud heeft geleend en dit nu terugvordert. Dharma is niet op de rechtszitting verschenen en daarom wordt de eisch ontzegd; maar deze zou toch niet toegewezen zijn, want een dergelijke schuld — gaat het vonnis voort — komt nooit ten laste van den echtgenoot, wanneer deze er niet van afgeweten heeft en het huwelijk kinderloos was. Deze motiveering doet ons zien, dat de vrouw geheel uit eigen hoofde en buiten haar man om schulden kan aangaan, waarvoor de laatste niet aansprakelijk is; ook het feit, dat de echtgenoote van den samgĕt Pinapan met dezen tezamen de uitspraak doet, laat ons zien dat de positie der vrouw allerminst een van volkomen afhankelijkheid was. Dat de aanwezigheid van kinderen verschil zou hebben gemaakt, zal misschien zóó te verklaren zijn, dat in dat geval het kind in de rechten en verplichtingen der moeder zou zijn getreden en de vader als vertegenwoordiger van het kind zou zijn aangesproken.

Het stuk, dat in de Vorstenlanden gevonden is, maakt als geheel ook al weder een duidelijk Midden-Javaanschen indruk. Hoewel wij, het zij herhaald, in deze laatste gevallen geenszins met zekere bewijzen te doen hebben, wettigen onze gegevens tezamen de gevolgtrekking, dat een voorstelling van den gang van zaken, als zou op een gegeven moment omstreeks 919 een onbekende gebeurtenis tot een plotselingen dood van alle cultuurleven op Midden-Java aanleiding hebben gegeven, bezijden de waarheid zou zijn. Midden-Java moge wel van grooten bloei tot onbeduidendheid zyn vervallen, plotseling is dat niet geschied.

Intusschen komen sinds Wawa de officieele bewijzen van het bestaan van den Javaanschen staat slechts uit het Oosten. Als zijn voornaamste document kan de kolossale steen-inscriptie gelden, die naar zijn tegenwoordige plaats als Minto-steen bekend staat [1]), doch die hoogstwaarschijnlijk afkomstig is van Ngĕndat ten N. W. van Malang [2]). Het is een zeer

hier de jaartallen onjuist gelezen zijn, en het stuk-Dieduksman uit 907, het oudere document uit 900 is.

[1]) O. J. O. XXXI. De transcriptie bevat enkele onjuistheden, die echter van de afprent in de Kol. Bibliotheek te verbeteren zijn.

[2]) Bijdr. Kon. Inst. 73 (1917) p. 30 sq.

uitvoerige, in 924 gedateerde oorkonde van een koning, die zich Z. M. rakai Pangkaja, heer Wawa çrī Wijayalokanāmottungga noemt, en die, blijkens een Kĕdirischen steen van drie jaar later [1]), ook in 927 nog aan het bewind is. Als voornaamste persoon na den koning treedt de rakryan mapatih i Hino, heer Sinḍok çrī Içānawikrama op en diens functie is op de jongere oorkonde nog dezelfde (zonder de toevoeging i Hino). Dit is dus de persoon, dien wij in 919 onder Tuloḍong als rakai Halu op de derde plaats aantroffen (zie p. 195), en indien er in de opeenvolging regelmatigheid is (wat toch het meest voor de hand ligt) zou men de conclusie kunnen trekken, dat de Ketudhara van de tweede plaats in 919 dezelfde zal zijn als de Wawa 924—927 [2]), m. a. w. dat er hier een opschuiving in rangorde onder de koninklijke prinsen plaats heeft. Hoe het ook zij, tijdens deze laatste periode is het Sinḍok, die het naast aan den troon staat. Eveneens als rakryan mapatih komt heer Sinḍok çrī Içānawikrama op een tweetal niet of onvoldoend gedateerde andere steenen voor, die dus uit den aard der zaak tusschen 919 en 929 (Sinḍok's eerste koningsedicten) moeten liggen. De eene [3]) draagt (op een niet gepubliceerd gedeelte) een Çaka-jaartal 8.8, hetwelk in het licht van het bovenstaande niet anders dan 848 kan zijn [4]) en die den steen in 926 stelt, tijdens de regeering van Wawa dus. De andere [5]) valt wellicht nog onder Tuloḍong, indien de namen der overige functionarissen voldoende houvast voor de dateering geven [6]). Dit laatste stuk, behelzend een gezamenlijk gunstbewijs van Sinḍok en van Sahasra, dien we ook later onder Sinḍok's regeering een voorname rol zullen zien spelen, eindigt met de merkwaardige bepaling (ook elders niet onbekend), dat wie de toegekende privileges mocht te niet doen, zal worden gestraft met een geldboete van zooveel gouds en met alle groote zonden in duizend latere incarnaties. Klaarblijkelijk was het dus noodig de straf in het hiernamaals te versterken door een reeds dadelijk voelbare boete, maar tevens blijkt dat zulk een overtreding iets was, waarmede in de practijk (en niet slechts in een traditioneel vervloekingsformulier) rekening werd gehouden, en dan valt op, dat de boete niet eens zoo buitengewoon hoog is gesteld.

Zou deze oorkonde, als zij van Tuloḍong is, diens epigrafische overblijfselen uit Kĕdiri en wellicht de Vorstenlanden, met een document uit het Madjakĕrta'sche (Blota) aanvulen, daarnaast verwijzen de drie steenen van Wawa naar Malang, Madjasari en Bĕrbĕk, stukken dus van

---

[1]) O. J. O. XXXII.
[2]) Verg. Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 183.
[3]) O. J. O. XXXIII. D steen staat thans in het museum te Madjakĕrta.
[4]) Brandes in Not. Bat. Gen. 1888 p. 84.
[5]) O. J. O. XXXIV. Thans eveneens overgebracht naar het museum te Madjakĕrta.
[6]) V.g.l. hierboven p. 194, noot 2.

Kĕdiri, Soerabaja en Pasoeroehan. Gelijk reeds werd gezegd, is de steen van 926 slechts ten deele uitgegeven, en wanneer er geen vergissing in het spel is, schijnt de zaak zoo te staan, dat een oudere oorkonde van tusschen 878 en 887 [1]) wordt bevestigd en aangevuld in 926. Het is daarbij niet duidelijk of hetgeen Brandes aangaande de aangeroepen godheden in het (niet gepubliceerde) vervloekingsformulier mededeelt [2]), op het oudere of het jongere edict slaat; hij trof daarbij de namen Susuṇḍara, Marapi, Kuñjatan, Sumbi aan, klaarblijkelijk bergnamen en dan bepaaldelijk Midden-Javaansche [3]). Zulk een formulier hoort dus thuis in den tijd, dat het Matarāmsche rijk zich ook over Midden-Java uitstrekte en de goden der van ouds bekende omliggende bergen werden aangeroepen, doch het kan ook nog wel opnieuw opgevat zijn bij de bevestiging van de uit die oudere periode stammende stichting. In ieder geval is het van belang, dat deze namen hier voorkomen op een authentieke oorkonde van ongeveer den aanvang der tiende eeuw; immers behalve van dezen steen zijn zij, met Oost-Javaansche vermengd, slechts bekend van een koperoorkonde, zoogenaamd uit 840, welks valschheid thans wel volkomen vaststaat [5]). De samensteller van dat laatste stuk, die telkens van echte brokstukken gebruik maakt, heeft dus die bergnamen onder de goden van het vervloekingsformulier niet aan zijn fantasie, maar aan een bestaand voorbeeld ontleend, d.w.z. althans de eveneens op den steen van 926 voorkomende, waar hij natuurlijk wel eventueel andere hem bekende namen tusschengevoegd kan hebben. Wij weten thans, dat gedurende den Matarāmschen tijd in het steeds uitgebreider wordende vervloekingsformulier eenerzijds de goden van het Hindoe-pantheon, en wel speciaal het Çiwaïtische, een plaats hebben gekregen, anderzijds er de godheden van bepaalde bergen in zijn opgenomen. Dat dit laatste in ons geval een reminiscens aan de voorafgaande Midden-Javaansche periode is, wordt aannemelijk, als men in het vervloekingsformulier eener onder Wawa nieuw tot stand gekomen stichting geen enkel spoor van de bergen aantreft [6]). Wel heeft het formulier iets anders opmerkelijks, en wel dat hier voor het eerst aan het hoofd der aangeroepen wezens „Haricandana (en) Agastya, groote Ziener(s)" figureeren. Op zichzelf is het niet duidelijk, of hiermee één of twee wezens bedoeld zijn; het voorkomen van een afzonderlijken Haricandana-dienst in de negende eeuw (zie p.

[1]) Nl. van Çaka 80.. (eenheden onbekend).

[2]) Not l.l. p. 85.

[3]) Zie over de bergnamen Kern, V. G. VI (1917) p. 307 en Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 148 sq. Susuṇḍara en Sumwing ook in oorkonden van Balitung; zie Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927) p. 175.

[4]) K. O. II; de inauthenticiteit is bewezen door Brandes, Pararaton[2] p. 122—117.

[5]) Uitgegeven door Kern V. G. VII (1917) p. 177—185.

193) maakt het laatste het waarschijnlijkste [1]), maar wie Haricandana dan was, blijft duister [2]). De Minto-steen noemt uitsluitend den grooten Ziener Agastya, van wien ons de eereplaats in het formulier op grond van zijn bijzondere beteekenis voor Java geenszins verwondert.

Bedoelde nieuwe stichting van Wawa (Airkali genaamd) heeft misschien gelegen, waar ook de koperplaat met een stuk der wijdingsoorkonde voor den dag is gekomen, op de helling van den Kawi. De koning voert er den titel rake Sumba, zoodat ook tijdens deze regeering klaarblijkelijk een wisseling in de vorstelijke raka-titulatuur heeft plaats gehad. Overigens is het stuk niet belangrijk. Een andere oorkonde op koper, van onbekende afkomst [3]), met moeielijk te lezen jaartal, en vol fouten en vergissingen, geeft ons de bijzonderheid, dat Z. M. heer Wawa de zoon is van den rakryan Ladheyan, die is bijgezet in het woud. Eindelijk is er dan nog de Běrběkschen steen van 927. Het is weder een vrouw — en dan een zeer aanzienlijke, want zij voert den titel rake —, de „moeder van Bingah", die een dorp afpaalt tot vrijgebied en wel erfelijk, zoodat het overgaat op haar kinderen, maar niet (als wij den tekst goed begrijpen) op de half-broeders en zusters van Bingah van vaderszijde, want het vrijgebied is er geen van den heer echtgenoot. Ook hier treft dus weer de vrijheid van beschikking door de vrouw over haar eigen goed, terwijl de man er geheel buiten blijft.

Wawa's voornaamste document is de Minto-steen van 924, aanvangend met dezelfde Sanskrit-verzen, die ook de oorkonde van Dakṣa uit 915 openen, en daarmede tevens den nauwen band met die vroegere regeering demonstreerend. Het is een koninklijk bevelschrift aan het dorp Sangguran, ressorteerend onder Waharu [4]), dat moet worden afgepaald tot een vrijgebied ten behoeve van de godheid (bhaṭāra) van den kabhaktyantempel in het smidsbazen-vrijgebied van Manañjung [5]). Reeds deze aanduiding van een bepaald vrijgebied als *sīma kajurugusalyan* wijst op het bestaan van ambachts-heiligdommen, die wij betreuren nog niet op hun juiste waarde te kunnen schatten, gelijk trouwens het geheele vraagstuk van de organisatie der Hindoe Javaansche vrijstiften, voorgangers der zooveel beter bekende

---

[1]) Daarentegen is Poerbatjaraka, Agastya, p. 74—82, overtuigd, dat er steeds van één en denzelfden Agastya sprake is.

[2]) V.g.l. Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran (1924) p. 115 en 272 sq.

[3]) Mus. Soerakarta. Uitgegeven door dr. R. Goris in Oudh. Versl. 1928 p. 66—69.

[4]) R. 5 sq. te lezen: ikanang wanua i Sangguran watĕk Waharu, gawai enz. Over Waharu, zie hierboven p. 162.

[5]) Ditzelfde Manañjung, met Waharu, keert terug op een fragmentarische koper-oorkonde, waarschijnlijk uit den Kaḍirischen tijd; zie Stutterheim, Oudh. Versl. 1928 p. 105—108.

pĕrdikan-desa's nog talrijke raadsels biedt [1]). De koning, die het edict uitvaardigt, en de rakryān mapatih, heer Sinḍok, blijken in nauwe relatie te staan, immers de nieuwe regeling is de wensch van koning en mapatih gezamenlijk; het verwondert dus volstrekt niet, dat op een enkele uitzondering na — die misschien nog op rekening komt van de onduidelijke foto, waarnaar de transcriptie moest geschieden [2]) — dezelfde hoogwaardigheidsbekleeders, die hier onder Wawa in functie zijn, eveneeens voorkomen, als vijf jaar later Sinḍok zelf aan de regeering is. Bij de groote uitgebreidheid van de oorkonde, die een steen van ongewone afmeting geheel vult, valt haar betrekkelijke eenvoudigheid op; tevens kan men constateeren, dat hoewel gewoonlijk dergelijke stukken op een overeenkomstige wijze zijn opgesteld er daarom toch allerminst uniformiteit heerscht en men op het eene document zaken vindt opgegeven, die voor het andere klaarblijkelijk niet noodig waren; dat laatste was bijvoorbeeld op den Minto-steen het geval met de begrenzing, die elders bij een nieuwe stichting nauwkeurig wordt opgegeven, doch hier naar het schijnt achterwege kon blijven, omdat er over een reeds bestaand complex werd beschikt. Zulke afwijkingen in verschillende oorkonden bewijzen, dat niet met een onveranderlijk schema werd gewerkt, en verhoogen in ieder afzonderlijk geval de waarde van hetgeen bijgevoegd of weggelaten wordt. In het hier besproken stuk is het voornaamste der nieuwe organisatie vervat in de omschrijving van den eigenrechts-toestand (swatantra) met het verbod het gebied te betreden voor allerlei lieden, die op niet tot vrijgebied gemaakt land verschillende aan den koning toekomende en hun (als apanage) afgestane opbrengsten komen innen, voorts bepalingen omtrent rechten bij delicten, en aangaande den handel. Bij een en ander is nog veel duisters, dat wellicht op prae-hindoesche toestanden teruggaat [3]). Meer dan de helft van het stuk wordt ingenomen door de verschuldigde stichtings-geschenken en de beschrijving der plechtigheid met het vervloekingsformulier. Onder de goden, die den kraton van den koning van Mĕḍang in het rijk Matarām beschermen, worden in een zeer uitgebreide reeks zoowel de hoogere wezens gelijk windstreken en elementen, als de godenfiguren van het Hindoe-pantheon opgesomd, waarbij in het bijzonder de volgorde van die laatste categorie opvalt, geheel onsystematisch uit hiërarchisch oogpunt, want eerst komen de namen van lagere godensoorten, dan

---

[1]) Met de behandeling van dit vraagstuk is een begin gemaakt door Schrieke in Tijdsch. Bat. Gen. 58 (1919) p. 391—423. Voor de bijzondere beteekenis van den smid, v.g.l. Van Ossenbruggen in Ind. Gids 27 (1905), p. 368 sq., en dr. R. Goris in Med. Kirtya Liefrinck-Van der Tuuk 1 (1929) p. 41—49.

[2]) Zoo leze men bv. r. 31 sq. sirikan pw Amarendra, 33 tiruan ḍapunta Taritip, amrati enz., manghuri (i. pl. v. pangkur) pu Manguwil, wadihati pu Dinakara.

[3]). Over deze bepalingen en personen zie Kern in Verspr. Geschr. VII (1917) p. 46—49 en Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 245—277, waar nieuwe opvattingen dienaangaande geopperd worden.

eenige individueele hoogere goden en dan weer mindere wezens. Het is duidelijk dat een dergelijk formulier niet als één geheel is opgezet, doch gaandeweg ontstaan, en dat de lagere goden en geesten er het eerst geweest zijn, in navolging van en in aansluiting aan de natuurwezens van de eerste groep, terwijl de afzonderlijke goden den indruk maken later tusschengeschoven te zijn. Van dit onzekere in de samenstelling getuigt ook de aanhef van den aanroep; op den term „gij goden van het Baprakeçwara" volgde in 915: Brahmā Wiṣṇu Mahādewa, doch die drie groote goden zijn thans verdwenen en keeren op latere stukken slechts een enkele maal terug; daarentegen vervolgt thans in overeenstemming met het op p. 201 medegedeelde de aanroep met Agasti[1]) den grooten Ziener. Nu weten wij helaas niet, of daarmede een nadere bepaling van de Baprakeçwara-godheid, dan wel een nieuw soort hooger wezen bedoeld is en wellicht hebben de officieele uitsprekers van het formulier dat ook niet zoo precies meer geweten, doch ook zonder dat wij de bijzonderheden begrijpen levert het formulier in zijn wisselenden opzet een kostbare bijdrage tot de geestesgesteldheid van wie er van gebruik maakten. Primair zijn de „animistische" hoogere wezens, secundair en in den aanvang nog volstrekt niet gefixeerd die van Hindoe-afkomst, en bepaaldelijk de drie groote goden van het Hindoeïsme hebben zich op deze plaats nooit thuis gevoeld.

Alvorens van de oorkonde af te stappen wijzen wij nog op een kleinigheid aan het slot, als tegenhanger tot de groote en snelle wisseling van hoogwaardigheidsbekleeders, die elders wordt opgemerkt. De ambtenaar toch, die namens de koninklijke kanselarij als citralekha i Hino het document certificeert, Lakṣaṇa, is dezelfde, die ruim twintig jaar later in 947 als citralekha van Zijne Majesteit de laatste oorkonde van Sindok waarmerkt[2]). Hij is dus al die jaren aan laatstgenoemden vorst, van vóór zijn optreden als zoodanig af, verbonden geweest[3]).

Gelijk wij zagen, heeft Wawa zeker tot 927, wellicht tot 928, geregeerd; het is dus met laatstgenoemd jaar, dat wij het oudere rijk van Matarām en tevens het Midden-Javaansche deel der Hindoe-Javaansche geschiedenis gevoegelijk kunnen afsluiten.

Intusschen mogen wij van dit tijdperk geen afscheid nemen, zonder ook nog onze aandacht gewijd te hebben aan het rijk, welks dynastie in vroeger jaren op Java zulk een belangrijke rol had gespeeld, het rijk van Çrīwijaya. Het zou op zich zelf niet ongerijmd zijn uit het losraken van den band met Java een vermindering van politieke beteekenis af te leiden, doch wat wij uit de berichten, vooral van Arabische auteurs, gedurende dezen tijd, dat op Java het Midden en het Oosten vereenigd waren, kunnen opmaken, is met de voorstelling

---

[1]) Zoo is voortdurend in de oorkonden de spelling van den naam.

[2]) Nl. de in Oudh. Versl. 1915 p. 68 bedoelde inscriptie.

[3]) Natuurlijk niet de eenige, ook andere kanselarij-beambten van Sindok zijn bekend.

van een minder krachtig Çrīwijaya volkomen in strijd. Het is de tijd van dien Bālaputradewa, die zich koning van Suwarṇadwīpa noemt en in of voor 891 een Buddhistisch klooster te Nālandā had doen bouwen, in deze voorliefde voor het Buddhisme trouw aan de tradities van zijn geslacht. Deze kleinzoon van een Javaanschen Çailendra (zie hierboven p. 142) onderhield vriendschappelijke betrekkingen met den Bengaalschen heerscher, naast de godsdienstige relaties met de groote Buddhistische universiteit: wij constateerden reeds, dat onder de eerwaarde broeders „van verschillende goede hoedanigheden", die deze „reeks van gepleisterde en ruime huizingen" gingen bevolken, de landgenooten van den vorstelijken stichter in de eerste plaats in aanmerking kwamen [1]). Eenigen tijd later, in den aanvang der tiende eeuw, komt ook een gezantschap van Çrīwijaya aan het Chineesche hof, in 904 of 905; de gezant, die P'u Ho-su heette, was de gouverneur der residentie [2]).

Onder de zooeven bedoelde Arabische berichten nu is de eerste voor dit tijdperk belangrijke Ibn al-Faḳīh [3]) uit 902. Vooreerst bevestigt deze de reeds vroeger voorkomende mededeeling (zie hierboven p. 158) dat Zābag en Kalahbār (Kĕdah) onder één koning stonden: de beide rijkshelften dus aan de twee zijden van de Straat van Malaka. Ook de Vuurberg wordt weer vermeld en als producten de kruidnagel, sandelhout, kamfer [4]) en muskaatnoot opgegeven, bepaaldelijk uit Baros (Fañcūr), dat dus de groote haven ter Westkust was [5]). Onder de in Zābag voorkomende dieren zijn het merkwaardigst de papegaaien, die „als men het hen leert, vloeiend Arabisch, Perzisch, Grieksch en Hindoesch spreken"; Ferrand concludeerde hieruit [6]), dat in dezen tijd ook het Grieksch in Indonesië bekend was, o.i. op niet voldoenden grond, want de bedoeling zal toch wel zijn, dat die dieren, naar elders overgebracht, deze talen aanleerden. De koning, genaamd Mahārāja, de laatste in Zuidelijke richting, is zeer rijk. Een jaar later wordt dat laatste door Ibn Rosteh (903) bevestigd [7]): er is onder de koningen van Indië geen grooter dan de Mahārāja van Zābag, geen rijker, geen krachtiger, of met grooter inkomsten. Dezelfde auteur verhaalt van een te Fañcūr gebruikelijk godsoordeel door middel van vuur, op eenzelfde manier als nog eeuwen later op Borneo in zwang was [8]).

Het uitvoerigst is Abū Zayd, van wiens in ongeveer 916 te boek gestelde aanteekeningen bij Sulaymān's reis wij hierboven reeds gebruik maakten in

---

[1]) Zie ook Bosch, Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 562.

[2]) Groeneveldt, Notes p. 64; Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 17. P'u is natuurlijk *pu*.

[3]) Ed. De Goeje (1885), p. 10, 13, 15, 16; Relations I p. 56—60. De passages in kwestie eveneens bij Ferrand, J. as. l.l. p. 54 sqq.

[4]) De kamfer van Zābag wordt ook vermeld bij Isḥāḳ bin 'Imrān († 907); Ferrand l.l. p. 55.

[5]) Over deze haven, ook Bālūs genoemd, zie Ferrand, J. as. 11:12 (1918) p. 75.

[6]) J. as. 11:20, p. 54.

[7]) Ed. De Goeje (1892) p. 137 sq.; Relations I p. 78 sq.

[8]) Bij Veth, Borneo's Wester-Afdeeling II (1856) p. 317.

verband met de verhouding tot Kamboja (p. 133). Daaraan vooraf gaan de berichten over Zābag zelf [1]). Het dagelijks in het water werpen door den koning van een goudklomp in den vorm van een baksteen (verg. p. 157) wordt in bijzonderheden beschreven; het geschiedt in het brakwater, dat, in verbinding met de zee, een meer bij 's konings paleis vormt. Bij eb wordt dat goud zichtbaar en schittert in de zon; na den dood van elken koning worden de goudklompen weer opgevischt, opnieuw versmolten, en verdeeld. Hoe men nu ook over de historische juistheid van zulk een verhaal moge denken — Rouffaer herinnert aan het ook uit later tijd bekend gebruik van een door water omgeven schatkamereiland [2]) — het kan niet zijn ontstaan, zonder dat de groote inkomsten des konings en de goudrijkdom van het eiland er den grondslag van vormden.

De koning van Zābag is de souverein van een groot aantal eilanden, daaronder Sribuza, dus Çrīwijaya, en Rāmī, dat voor een anderen naam van Sumatra gehouden wordt; eveneens behoort Kalah tot de bezittingen van den Mahārāja, en dit laatste is de groote haven voor den Arabischen handel, die er aloë, kamfer, sandelhout, ivoor, tin, ebbenhout, sapan-hout en specerijen vandaan haalt, en rechtstreeks op 'Omān vaart. Over alle eilanden strekt zich het gezag van den Mahārāja uit, en diens eigen eiland is zoo vruchtbaar en bevolkt als een land maar zijn kan.

Ziehier dus opnieuw de schildering van een bloeienden handelsstaat, een groot eilandenrijk, dat voor de Arabische berichtgevers het voornaamste van het Zuiden is. Ook terwijl Java reeds weer zijn eigen weg gaat, blijft Çrīwijaya in internationaal opzicht als van ouds zijn bijzondere beteekenis handhaven.

---

[1]) Ed. Langlès-Reynaud (1845) p. 93—97; Ferrand, Classiques VII (1922) p. 95—98; Relations I p. 82—84.

[2]) Enc. v. Ned.-Indië (eerste druk) IV p. 382.

HOOFDSTUK VII.

Het rijk van Sindok.

Met koning Sindok staan wij zonder den minsten twijfel op Oost-Javaanschen bodem en in Oost-Javaanschen tijd. Wij zagen, dat ongeveer 928 een verandering in den rijkszetel moet hebben plaats gevonden en dus hoogstwaarschijnlijk belangrijke gebeurtenissen samenhangen met Sindok's optreden als koning, waarvan in 929 voor het eerst blijkt. Wij zagen echter eveneens, dat reeds jaren van te voren Oost-Java het meest op den voorgrond tredende deel des rijks was, en er inzake den overgang een groote mate van onzekerheid bestaat. Die onzekerheid aangaande tijd en omstandigheden is er echter niet ten opzichte van het feit van den overgang zelve: het verdwijnen van Midden-Java als cultuurcentrum en de opbloei van Oost-Java als zoodanig.

Wat mag van dien overgang de oorzaak zijn? Wij hebben reeds waargenomen, dat in de voorafgaande jaren beiden deelen van het Matarāmsche rijk waren en derhalve in nauw verband stonden, zoodat ook de gebeurtenissen van den „overgang", voorzoover op de afzonderlijke rijkshelften betrekking hebbend, in verband met elkander gedacht moeten worden. Van te voren is daardoor uitgesloten, dat er twee afzonderlijke Hindoe-Javaansche staten geweest zouden zijn, waarvan de eene op welke wijze dan ook zou zijn verdwenen, door een conflict met de andere of met het buitenland of iets van dien aard, terwijl dan de andere staat de vruchten zou hebben geplukt van dien val van den nabuur, door versterking van de eigen positie, in maatschappelijk en staatkundig opzicht. Integendeel zal men uit moeten gaan van twee rijksdeelen, die tot dusver binnen één zelfde staatsverband waren gevat.

Daarmede hoeft echter een tegenstelling tusschen die beiden nog niet uitgesloten te zijn en dit zou ons kunnen voeren tot de reeds lang geleden geopperde oplossing[1]) van het vraagstuk: een onderkoning, gouverneur of generaal in het Oosten, die zich van het Midden-Javaansche gezag had losgemaakt, een eigen onafhankelijk rijk had gesticht, en zijn vroegeren souverein had weten te verslaan en te doen verdwijnen, of althans van alle beteekenis had beroofd. Tegen een verklaring langs dezen weg is in te brengen, vooreerst

[1]) In dezen geest bijvoorbeeld nog Veth, Java I (1896) p. 45 en Brandes, Enc. van Ned.-Indië (eerste druk) III p. 132.

dat een verplaatsing van het politiek overwicht niet zoo snel door een verplaatsing van het cultureele overwicht wordt gevolgd. Een treffend voorbeeld van het tegendeel zal ons de latere Oost-Javaansche geschiedenis opleveren: wanneer het Kaḍirische rijk heeft plaats moeten maken voor dat van Singhasāri, en het centrale gezag over Java in laatstgenoemden kraton gevestigd is, blijft nog tientallen van jaren volgens het getuigenis der monumenten Kaḍiri zijn cultureele beteekenis in volle mate behouden en toch had ook daar een gewapend ingrijpen en zelfs een wraaktocht den politieken overgang begeleid. Nu zou wellicht op Midden-Java een verwoesting op groote schaal en een bloedbad van aanzienlijken en geleerden de cultuur tot zwijgen hebben kunnen brengen, maar dat dit niet het geval kan zijn geweest, wordt bewezen door de algeheele afwezigheid van alle sporen van opzettelijke vernieling van de overblijfselen der Midden-Javaansche monumenten, en door de continuïteit in de hoogwaardigheidsbekleeders tot de allerhoogste rangen toe: de Oost-Javaansche koningen stellen niet slechts hun rijk nog steeds onder de bescherming der goden van Matarām, maar ook de rijksgrooten, die hen omgeven, zijn dezelfden, die het vroegere gezag over Midden- en Oost-Java tezamen hadden geschraagd. Vandaar dat het denkbeeld van een strijd en een gewapenderhand ten val brengen van Midden- door Oost-Java ons onhoudbaar voorkomt.

Een andere oplossing is dan ook aan de hand gedaan, naar wij meenen het eerst door IJzerman[1]), en wel van een door hooger macht gedwongen verlaten van Midden-Java. Oogenschijnlijk was er voor een dergelijken maatregel, het in den steek laten van een bloeiend rijk, waar men nog bezig was geweldige heiligdommen op te richten, geen enkele reden en toch moet er natuurlijk zulk een reden, en dan wel een heel klemmende, zijn geweest; het zou niet minder geweest kunnen zijn dan een duidelijk teeken van den wil der goden, dat een langer verblijf in het tot dusver bewoonde gebied onmogelijk was. Als een zoodanig teeken zou bijvoorbeeld een groote vulkanische uitbarsting verklaard kunnen zijn. Later heeft men op grond van Oost-Javaansche berichten aangaande een vreeselijke, op pest gelijkende, besmettelijke ziekte[2]), in welke berichten de heugenis aan een historische gebeurtenis bewaard kan zijn gebleven, zich de vraag voorgelegd of dat teeken van den wil der goden ook niet een epidemie kan zijn geweest. De sacrale noodzakelijkheid om de besmette en bezoedelde streken te verlaten kan dan samen zijn gegaan met het verlangen der individuen om zich zoo mogelijk aan den greep van de ziekte te onttrekken.

Deze verklaring heeft het voordeel, dat zij ons een motief aan de hand doet, doch juist op grond van dat motief is zij alleen denkbaar als een groote

[1]) Beschrijving der oudheden nabij de grens der residentie's Soerakarta en Djogdjakarta (1891) p. 5 sq.

[2]) In den Calon-Arang, zie beneden; over de ziekte zelve Von Römer, Historische schetsen (1921) p. 301—306.

en plotselinge volksverhuizing; nadat eenmaal de bedoeling der goden met die uitbarsting of pest was gevonden en uitgesproken, zou alles zich, min of meer in een paniek en met medeneming van slechts het allernoodigste, hebben gered. En daarmede is dan toch zeer zeker in strijd, wat wij hierboven zagen over een voortbestaan van Midden-Javaansch leven ook in de eerste jaren van den Oost-Javaanschen tijd, een leven dat zich wel niet meer in koningsedicten uit, maar toch stellig op een wijze, die een nog behoorlijk georganiseerde maatschappij doet veronderstellen.

Wij aanvaarden de hypothese dus slechts in zooverre, als zij den nadruk legt op een opgeven van Midden-Java door het eigen gezag, hetwelk er tot dusver de heerschappij had uitgeoefend en het nu om een dringende reden geraden achtte niet alleen het centrum van bestuur naar het Oosten te verleggen, maar ook van Midden-Java zoo min mogelijk notitie meer te nemen, het aan zijn lot over te laten, nadat de dragers der cultuur er aan onttrokken waren. Een dringende reden, maar niet een — en in dat opzicht aanvaarden wij de hypothese dus niet verder — welke noodzakelijk een onmiddellijk en volkomen verlaten van het land zou hebben meegebracht.

Gaat men een mogelijk motief nu elders zoeken, dan kan men het wellicht op politiek terrein vinden. Midden-Java was het land der Çailendra's geweest en de afstammelingen van den vroegeren koning van Java regeerden thans op Sumatra (p. 142). Het zou zich laten hooren, dat deze Sumatraansche Çailendra's een begeerig oog wierpen op het voormalige gebied van hun voorgeslacht en misschien wordt ook daarom op de Nālandā-inscriptie de relatie zoo gereleveerd. De steeds toenemende macht van den Mahārāja (men denke aan de Arabische berichten daaromtrent) kon het gevaar elk oogenblik acuut maken. Midden-Java was voor een vloot uit Palembang gemakkelijk en snel te bereiken, de sporen van het vroegere Çailendra-gezag van nauwelijks zestig jaar geleden lagen er nog, sympathieën met het voormalige koningshuis leefden er wellicht eveneens. Reden te over om zich bezorgd te maken over de toekomst en zich af te vragen, of het wel verstandig was geweest na het winnen van de macht over Midden-Java zich daar niet alleen vast te zetten, doch er waarschijnlijk ook den kraton, en zeker grootsche nieuwe heiligdommen, te doen verrijzen. Reden te over ook om veiligheidshalve het centrum van bestuur maar liever in het Oosten te houden, dat ook tijdens de Çailendra-heerschappij over Midden-Java op zichzelf had kunnen blijven staan. Reden misschien eveneens, om datzelfde Midden-Java te maken tot een soort „niemandsland", er zooveel mogelijk alle beteekenis aan te ontnemen. Door de zaak aldus als politieken maatregel te beschouwen, krijgt men een verklaring voor de grondigheid en de betrekkelijke snelheid, waarmede alles in zijn werk is gegaan, maar begrijpt men tevens, dat alles geleidelijk moet zijn geschied en nog eenige jaren na den „overgang" de Hindoe-Javaansche administratie in voorkomende gevallen op Midden-Java kon functioneeren.

Hoe dit nu ook zijn moge, en daargelaten of deze voorstelling de ware zijn kan dan wel door een andere vervangen zal moeten worden, wij dienen ons neer te leggen bij het feit, dat wij uitsluitend met meer of minder waarschijnlijkheid kunnen gissen, niet weten *wat* er gebeurd is, en nog veel minder *waarom* het gebeurd is. Onzes inziens mogen wij niet verder gaan dan te formuleeren, dat om en bij 928 het Matarāmsche rijk om dringende, ons onbekende redenen zijn Midden-Javaansche rijksdeelen heeft moeten opgeven. Het staat sindsdien onder koning Sindok en bepaalt zich tot Oost-Java. Dat Midden-Java daarbij ontvolkt zou zijn, is volstrekt niet noodzakelijk; het kan zelfs best nog schattingen naar het Oost-Javaansche hof hebben gezonden. Doch het apparaat van den Hindoe-Javaanschen staat was er verdwenen, wereldlijk en geestelijk. De toepassing der Hindoe-Javaansche rechts- en administratieve regelen was niet meer noodig (behalve dan voorzoover deze in den volksadat waren overgegaan); de groote heiligdommen, misschien nog een enkel geslacht lang door de oude priesters en monniken bewaakt, werden aan hun lot overgelaten [1]). Voor de Hindoe-Javaansche cultuur heeft Midden-Java van dit oogenblik af alle beteekenis verloren [2]).

Het Oost-Javaansche rijk, waarmede wij nu verder te maken hebben, wordt sinds 929 geregeerd door Sindok, die, gelijk wij zagen, wellicht ook als de overbrenger van den regeeringszetel is te beschouwen. Maar er is meer, waarom wij het recht hebben zijn naam te geven aan het rijk, welks geschiedenis wij thans zullen trachten te volgen. Niet omdat hij voor ons de best bekende figuur van zijn eeuw is en — al is daar nog niet zoo heel veel mede gezegd — duidelijk afsteekt bij de ietwat schimmige gestalten van zijn voorgangers en opvolgers. Neen, wanneer wij aan deze figuur een meer dan gewone beteekenis hechten, dan is dat niet het gevolg van het toeval, dat ons oorkonden en andere gegevens in wat ruimer mate bewaard deed blijven dan bij die andere vorsten het geval was; immers het blijkt duidelijk, dat ook voor de Javanen der volgende eeuwen de persoon van çrī Īçāna — naar wij zagen Sindok's officieele naam — iets bijzonders vertegenwoordigde. Het is tot Içāna

[1]) In den Oost-Javaanschen tijd komen heiligdommen voor, wier namen op Midden-Java te localiseeren zijn, en die volgens Bosch, Oudh. Versl. 1920 p. 52—59, en Stutterheim, Tijdschr. Bat. Gen. 67 (1927) p. 182 sq. dan ook op Midden-Java hebben voortbestaan. Het is intusschen ook mogelijk aan „overplaatsing" van vroegere Midden-Javaansche heiligdommen naar Oost-Java te denken.

[2]) Opmerkelijk is dat Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 87 wijst op de groote verzwakking van het Hindoe-element in de latere Midden-Javaansche cultuur, terwijl R. A. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 424—431 constateert, dat juist Matáram in zijn rechtsbedeeling Hindoe-inzettingen heeft gehandhaafd, in tegenstelling tot het gejavaniseerde Majapahitsche recht. Over het betrekkelijk gemakkelijk doordringen van den Islam in het politiek zwakkere Midden-Java, tegenover den strijd, die op het zoo veel krachtiger Oost-Java is gevoerd, zie nog Pigeaud in Djawa 9 (1929) p. 240.

dat een eeuw later koning Airlangga zijn geslacht opvoert[1]), al moet hij dat dan ook tweemaal langs de vrouwelijke linie doen, en al kan hij zich ook niet meer tot de Īçāna-dynastie rekenen. En nog in de twaalfde eeuw vermeldt de dichter van den Smaradahana, dat de op dat oogenblik regeerende koning Kāmeçwara van Kaḍiri zijn leven te danken heeft aan çrī Īçānadharma[2]). Zoodoende is Siṇḍok de erkende stamvader van die lange reeks van Javaansche koningen, welke eerst met het optreden van het Singhasāri'sche huis in 1222 eindigt. Waar, gelijk wij uit het bovenstaande konden opmaken, Siṇḍok niet met geweld een nieuwe dynastie heeft gevestigd, doch regelmatig zijn voorganger is opgevolgd, dien hij daarvóór als mapatih i Hino had terzijde gestaan, moet geconcludeerd worden, dat hij dan toch niet de eigen zoon van dien voorganger zal zijn geweest, of dat om eenige andere reden zijn koningschap voor de nakomelingen het begin van iets nieuws en iets anders heeft beteekend.

Het is in dezen zelfden tijd, kort vóór het optreden van Siṇḍok, dat ook een aanvang kan worden gemaakt met de oude geschiedenis van Bali. In Hoofdstuk III was reeds sprake van enkele oudere Chineesche berichten, waarvan het waarschijnlijk moest worden geacht, dat zij op dit eiland sloegen, en van de oudste op epigraphische gronden dateerbare gedenkstukken. Thans beginnen ook de koperoorkonden te spreken, welke in de laatste jaren in zoo verrassende hoeveelheden aan het licht gekomen zijn[3]). Het oudste gedateerde stuk is op het oogenblik een inscriptie uit Bĕbĕtin van 896; een koning vermeldt het niet, evenmin als de onmiddellijk daarop volgende. Het is in 915 dat wij den oudsten Balischen koningsnaam vinden in den persoon van Ugrasenā, welke ook in 933 nog aan het bewind blijkt te zijn; de vindplaatsen zijn o.a. Babahan en Sĕmbiran. Verder is van deze regeering niets bekend, doch het is in elk geval duidelijk, dat deze oorkonden zoowel door de gebezigde Oud-Balische taal als in den opzet en wat er omtrent maatschappelijke toestanden aan den dag treedt, een eigen Balisch, van het Javaansche onderscheiden, karakter vertoonen. Er is dan ook onzes inziens geen enkele aanleiding om ons dit Bali onder Javaanschen invloed te denken; de oorkonden weerspiegelen veeleer een geheel zelfstandige Hindoe-Balische maatschappij, zooals die zich langs natuurlijken weg kan hebben ontwikkeld, parallel met de Hindoe-Javaansche, uit een oude kolonisatie van het eiland door Hindoe's en niet door Hindoe-Javanen. Aan den tijdens Siṇḍok op Java voorkomenden eigennaam Balīçwara, dat vertaald kan worden met „heer van Bali"[4]) zouden wij dan ook geenerlei politieke beteekenis willen hechten; het is een persoonsnaam

---

[1]) Op den Calcutta-steen; zie hieronder.

[2]) Zang 38:15; zie Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 472.

[3]) Een lijst der gedateerde stukken door Van Stein Callenfels is in Oudh. Versl. 1924 p. 28—35 opgenomen, aan te vullen door de vondsten van Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 190 sq.

[4]) Brandes, Tijdschr. Bat. Gen. 33 (1890) p. 27.

zonder meer, bij welks eerste helft, het overbekende, uit het Sanskrit afkomstige *bali*, men allerminst moet denken aan het eiland, dat trouwens Bāli geschreven wordt. Het ware even ver gezocht als dat men uit de rāma's ni Kmir en ni Wanda in een oorkonde van 881 [1]) zou afleiden, dat in dat jaar Kamboja en Banda van Java afhankelijk waren! Eerst op het eind der tiende eeuw zullen wij Bali en Java in nauwere relatie zien komen, en in dit geval zijn de historische gegevens vrijwel in overeenstemming met de traditie op Bali zelf, die den band met Java tijdens koning Airlangga doet leggen.

Van het Oosten kunnen wij onzen blik ook even doen rusten op het Westen, waar eveneens in ongeveer Sinḍok's tijd de dichte duisternis, welke na Pūrṇawarman en het rijk van Tārumā de Sunḍa-landen omhult, door een enkel schemerlichtje schijnt te worden onderbroken. Te Kĕbon Kopi namelijk in het Buitenzorgsche, nabij de plek van de Pallawa-inscriptie met de olifantspooten (p. 79), bevindt zich een beschreven steen met een viertal regels Oud-Javaansch schrift, welke volgens de opgave van den Oudheidkundigen Dienst gedateerd zou zijn in 932 [2]). Die opgave zelve zet bij dat jaartal een vraagteeken en op de foto is het ons niet mogelijk de dateering terug te vinden of den inhoud der oorkonde te ontcijferen; maar dat neemt niet weg, dat de schriftsoort goed met de in dezen tijd gebruikelijke overeenstemt en er dus alle reden is om in dezen steen, ook al is hij misschien niet precies uit 932, een levensteeken uit ongeveer de tiende eeuw te zien. Het zou bewijzen dat West-Java, hoe weinig wij er overigens ook van bemerken, zijn Hindoe-beschaving en Hindoe-organisatie niet verloren had; en wanneer wij een eeuw later de duidelijker sprekende bewijzen eener Hindoe-Sunḍaneesche cultuur vinden, behoeven wij die niet te beschouwen als een nieuwe, van buitenaf weder ingevoerde Hindoeïstische beschaving, doch als een voortzetting van wat sinds Tārumā nooit geheel verdwenen was.

De korte inhoud der inscriptie schijnt naar het weinige, dat wij ervan kunnen ontcijferen, slechts van plaatselijk belang te zijn en geen antwoord te geven op de vraag, of deze maatschappij geheel op zichzelf stond dan wel onder den invloed verkeerde van hetzij Oost-Java, hetzij Çrīwijaya. Voor beide mogelijkheden zou, gezien de verdere ontwikkeling der politieke toestanden, iets te zeggen zijn. De schriftsoort geeft geen uitsluitsel, want voor zoover de schaarsche gegevens een conclusie toelaten, moet de ontwikkeling van het schrift in deze eeuwen zoowel op Java als op Sumatra parallel hebben geloopen.

Invloed van het Javaansche rijk van Sinḍok ver over zee in het Zuidelijk deel van het Maleische Schiereiland, wellicht in den vorm van een krijgstocht, is een onderstelling van Rouffaer [3]), die daarbij wees op het voorkomen van

---

[1]) K. O. XIV.

[2]) Oudh. Versl. 1923 p. 18, no. 6888.

[3]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 114.

een Soengai Sendok nabij de Moear en van eenige andere suggestieve namen in diezelfde buurt. Hoewel uit het vervolg der geschiedenis van den Archipel de mogelijkheid van dergelijke expedities afdoende blijkt — nog in deze zelfde tiende eeuw zullen wij de Javanen op Sumatra vinden — geeft uit den aard der zaak zulk een enkele naam geen voldoende houvast om er een historische gebeurtenis uit te reconstrueeren, en zoo zouden wij dan ook hoogstens willen spreken van een geenszins verwerpelijke, maar dan toch geheel onbewezen, hypothese. Ook al mocht zulk een krijgstocht hebben plaats gevonden, dan heeft zij toch klaarblijkelijk geen verdere gevolgen gehad. Voor en na blijft Çrīwijaya de overheerschende positie in den Archipel, en met name natuurlijk het Westen van den Archipel en de Straat van Malaka, innemen. Juist onder en iets na Siṇḍok geeft een Arabisch auteur daarvan weder getuigenis, Mas'ūdī, die in 943 een en ander vertelt van Zābag [1]), het rijk van den Mahārāja, hetwelk China van Indië scheidt, en waarheen, evenals naar het hem onderhoorige Kalah, geregelde scheepvaart uit de Arabische havens Sīrāf en 'Omān plaats vindt; de namen Zābag, Rāmnī, Sribuza gelden ook hier voor die van verschillende eilanden (v.g.l. hierboven pag. 205), maar verder strekt het „onmetelijke" rijk van den Mahārāja zich nog uit over de geheele „zesde zee" of zee van Campā. Weder wordt de kamfer van Fañcūr geroemd, en van de goud- en zilvermijnen van Sribuza en Kalah gesproken. De mededeelingen over het gebied van den Mahārāja, hetwelk een geweldige bevolking en ontelbare legers heeft, en waarvan men alle eilanden zelfs met het snelste schip niet in twee jaren bezoeken kan, worden in een bericht van 955 herhaald [2]). De voornaamste voortbrengselen zijn kamfer, aloë, kruidnagel, sandel, betel, muskaat, cardamum en staartpeper. Ook als men van deze beschrijving alles afneemt wat overdreven geacht kan worden (algeheele onjuistheid is, gezien het geregeld verkeer met Arabië, niet te veronderstellen), dan blijft er nog genoeg over om in deze periode van halfweg de tiende eeuw Çrīwijaya als de groote mogendheid, de eenige die er tegenover de buitenwereld op aan kwam, te herkennen.

Wij keeren thans tot Java terug en de regeering van Siṇḍok, met zijn wijdingsnaam op enkele uitzonderingen na steeds voorkomend als çrī Īçāna Wikramadharmmottunggadewa. Van die uitzonderingen mogen het Wikramottunggadewa, Wikramadharmmotsāha en Wijayadharmmottungga op een drietal klaarblijkelijk slechts in kopie bewaarde koperoorkonden [3]) geen gewicht in de

---

[1]) Les prairies d'or, ed. Barbier de Meynard-Pavet de Courteille (1861—1863) I p. 163, 242, 338, 341, 343, II p. 52; Relations I pag. 92—94, 97—100, 107.

[2]) Kitāb at-tanbīh wa'l-iššrāf, ed. De Goeje (1894), vert. Carra de Vaux (1896) p. 91; Relations I p. 109 sq. De plaatsen in Mas'ūdī eveneens bij Ferrand, Journ. as. 11:20 (1922) p. 62 sq.

[3]) O. J. O. XLII en L; K. O. XXII.

schaal leggen [1]). Wat den raka-titel aangaat, kan worden opgemerkt, dat Siṇḍok alleen in zijn allereerste koningsinscriptie, van de maand Waiçākha in zijn eerste ons bekende regeeringsjaar (929) als rake Halu optreedt [2]), maar dan verder van Çrāwaṇa van datzelfde jaar [3]) af den titel rake Hino voert; hier is dus een titelwisseling in het begin der regeering te constateeren. Is dus tot zoover alles regelmatig, een zonderlinge en onverklaarde afwijking geeft één document onder de ruim twintig, die van Siṇḍok bewaard gebleven zijn, een steen van Tĕngaran, die te boek staat [4]) als te dateeren uit 835, doch onzes inziens uit 833 is. Daar mist de vorst zelfs zijn koningstitel en wordt het edict gezegd te zijn uitgevaardigd door den rakryān çrī mahāmantri heer Siṇḍok sang çrī Īçānottunggadewawijaya, benevens de rakryān çrī parameçwarī çrī Warddhanī Kĕbi, dus H. M. de voornaamste koningin. Het feit, dat de opperkoningin in de tweede plaats genoemd wordt, bewijst dat de persoon van de eerste plaats geen ander dan de regeerende koning zijn kan; trouwens was Siṇḍok tijdelijk van zijn macht vervallen geweest, dan zou hij tòch geen edicten met de koningin samen hebben kunnen uitvaardigen. Deze anomalie, gevoegd bij het onjuiste *sang* en *°wijaya* in de titulatuur geeft ons reden om de authenticiteit van den steen te betwisten (al maakt die op zichzelf niet den indruk van een veel latere kopie), tenzij wij de fouten aan een dan wel zeer onachtzamen opsteller of steenhouwer moeten toeschrijven. Een andere verklaring is ons ten minste niet mogelijk [5]).

De voornaamste gemalin des konings figureert nog elders, en wel op de kopie in koper [6]), beter bewaard gebleven dan het zeer geschonden origineel, een steen te Soetji in Bangil [7]) uit 929, waar door het vollediger dyah Kĕbi duidelijk wordt, dat dit haar eigennaam is; het stuk heeft betrekking op het bijzettingsheiligdom van haar vader, Siṇḍok's schoonvader dus, een hoogwaardigheidsbekleeder met den titel rakryān Bawang [8]). Zij komt ook voor op een derde oorkonde, die aangaande het koningsdharma van Sabaluh (de vindplaats van de fragmenten dezer inscriptie heet nog thans Sĕbaloeh), welke naar den verderen inhoud ook wel wat ouder zou kunnen zijn [9]), doch wellicht juist

[1]) De inauthentieke K. O. VII, waarin Siṇḍok en Dakṣa verward worden, laten wij geheel ter zijde (verg. Tijdschr. Bat. Gen. 55, 1913, p. 590 sq.).

[2]) O. J. O. XXXVIII.

[3]) O. J. O. XXXVII. Aangaande Sarangan, waarover deze oorkonde handelt, zie Van Stein Callenfels en Maclaine Pont in Oudh. Versl. 1926 p. 85—90.

[4]) O. J. O. XLV.

[5]) De door Bosch in Oudh. Versl. 1917 p. 88—98 voorgestelde reconstructie van Siṇḍok's levensloop ging uit van een sedert als onjuist erkend (Tijdschr. Bat. Gen. 64, 1924, p. 229) jaartal. Verg. voor deze inscriptie Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 10 sq.

[6]) Uitgegeven door Stutterheim in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 208—281.

[7]) O. J. O. XLI.

[8]) Dat dit dezelfde zou zijn als koning Wawa, is de meening van Poerbatjaraka, Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 182 sq.

[9]) Oudh. Verslag 1923 p. 105.

op grond van het voorkomen der vorstin aan Sinḍok mag worden toegeschreven. Zonder genoemden hoogen titel van parameçwarī vindt men een gemalin des konings, een rakryan binihaji rakryan Mangibil, als hoofdpersoon op een oorkonde van 934, welke handelt over een waterreguleering en gevonden is te Bakalan [1]). Van de bijbehoorende afdammingswerken zouden in het riviertje Pikatan (als plaatsnaam ook in de oorkonde voorkomend) nog sporen worden aangetroffen [2]).

Koning Sinḍok is met zijn ongeveer twintigjarige regeering en talrijke nagelaten documenten een treffende illustratie van het feit, hoe weinig historische gebeurtenissen uit de oorkonden aan het licht komen. Bepaalde feiten uit zijn bestuursperiode kennen wij eigenlijk niet. Naar de herkomst zijner inscripties te oordeelen, is het centrum van zijn gezag gevestigd gebleven, waar ook dat zijner voorgangers was, de Brantas-vlakte, dus het Zuidelijke stuk der residentie Soerabaja, de Noordelijke helft van Kĕdiri, en het Malangsche. Het Westelijkste gedenkstuk stond te Tjaṇḍi Lor bij Ngañdjoek en hoorde daar inderdaad thuis, getuige de naam Añjukladang op de oorkonde [3]); de Oostelijkste inscriptie daarentegen, de steen van Banjoebiroe in Pasoeroehan, was daarheen versleept van Singasari [4]). Het blijft dus een betrekkelijk klein stuk van Java, binnen welks kring al deze oorkonden gevonden zijn en waar het Hindoe-Javaansche koningsgezag met intensiteit werd uitgeoefend. Daaruit volgt volstrekt niet, dat het zich niet veel verder zou hebben uitgestrekt, maar wel ligt voor de hand, dat naarmate men buiten dezen kring komt, de rechtstreeksche bemoeienis van het centraal gezag met de bevolking snel afneemt. Het is tusschen Smeroe en Wilis dat de Oost-Javaansche geschiedenis van dezen tijd zich afspeelt. Voorts trekt de aandacht van hoe groote beteekenis gedurende het geheele verloop dezer geschiedenis de Brantas is, waartegenover, als men afgaat op de oudheidkundige overblijfselen, de Solorivier volstrekt zonder beteekenis schijnt. De eerenaam van Bangawan, thans door laatstgenoemden stroom gevoerd, komt dan ook in de Oud-Javaansche bronnen uitsluitend aan den Brantas toe.

Waar onder latere vorsten de sambandha's der vrome stichtingen nog wel eens naar voorafgaande krijgsbedrijven verwijzen, is dat met Sinḍok's oorkonden niet het geval [5]), en als dus een eeuw later Airlangga zijn voorvader viert [6]) als „overwinnaar van een groote menigte van koningen", slaat dat op gebeurtenissen, die ons onbekend zijn of, en dat is nog waarschijnlijker,

---

[1]) O. J. O. XLIV, thans Mus. Madjakĕrta.

[2]) Volgens Kromodjojo Adinĕgoro, Oud-Javaansche oorkonden II (1921) p. 14. Zie verder Van Stein Callenfels, Oudh. Versl. 1926 p. 85.

[3]) O. J. O. XLVI.

[4]) O. J. O. XLIII.

[5]) De eenige uitzondering vormt het falsificaat K. O. VII.

[6]) Calcutta-steen; zie Kern V.G. VII (1917) p. 92.

hebben wij slechts met een voor een koning als zoodanig passende gemeenplaats te doen. Meer in overeenstemming met de feiten (hoewel allicht evenzeer slechts als phrase zonder meer bedoeld) kan het vervolg der lofspraak zijn, dat onder zijn langdurig bestuur de vergankelijke aarde onmetelijk veel vruchten voortbracht en voorspoed genoot.

Bij het gebruikmaken van Sinḍok's epigrafisch materiaal zijn het eigenlijk alleen de steeninscripties, waarop wij zonder argwaan af kunnen gaan. Onder de koperoorkonden signaleerden wij reeds een onhandige compilatie, die geheel terzijde gesteld kan worden, en een drietal met afwijkende koningstitulatuur. Nu zouden op zichzelf copieerfouten in zulke latere herhalingen van oudere stukken [1]) nog niet zoo erg, en voor verbetering vatbaar zijn, indien wij slechts in werkelijkheid steeds herhalingen van oudere stukken voor ons hadden, doch het is duidelijk, dat dit over het algemeen niet het geval is en wij veeleer van latere reconstructies van oude documenten moeten spreken, waarin de samensteller allerlei bestanddeelen van verschillenden aard en verschillende tijden heeft bijeengebracht; wij hebben ons ongetwijfeld voor te stellen niet dat een bestaande en nog aanwezige oorkonde in bijv. den Majapahitschen tijd gecopieerd is, doch dat men in den Majapahitschen tijd een verloren gegane acte van Sinḍok, die men wist (of aannam) dat er vroeger geweest was, opnieuw gemaakt heeft zóó als men dacht dat hij er wel zou hebben uitgezien. Zulke pogingen, natuurlijk niet bij wijze van archaeologische oefening doch ten bewijze van oude rechten ondernomen, kunnen dan in zeer verschillenden graad het veronderstelde origineel benaderen, maar authentieke copieën zijn zelfs de best geslaagde niet. Het is alleen op deze wijze, dat wij de zonderlinge samenstelling van de meeste van zulke stukken kunnen verklaren, den verwarden opzet, het door elkander liggen van zaken, die in de echte oorkonden behoorlijk gescheiden zijn en logisch op elkander volgen. In sommige gevallen, als de platen van Dj̈ĕnggala, zijn allerlei jongere invoegsels, voor Sinḍok's periode ongehoord, gemakkelijk te herkennen; elders staat de verwarring slechts toe de stukken van verschillende herkomst uit elkaar te halen zonder den relatieven ouderdom ervan te bepalen. Nu is in geenen deele alles fantasie; de vrijgebieden of stichtingen, waar het over gaat, hebben werkelijk bestaan en soms is ook nog wel te bewijzen, dat ze er inderdaad in Sinḍok's tijd geweest zijn; de heiligdommen van de Malangsche platen [2]) komen bijvoorbeeld ten deele ook op andere ontwijfelbaar echte oorkonden van dezen tijd voor. Maar daartegenover staat, dat bepaalde bijzonderheden op geen enkele steen-inscriptie te vinden zijn, doch beperkt blijven tot de geruimen tijd na dato gemaakte koperoorkonden, en tegenover zulke bijzonderheden is wantrouwen gerechtvaardigd. Tot de hier bedoelde bijzonderheden behoort het eigenaardige stel

[1]) Dr. W. F. Stutterheim gaf de copie van een van Sinḍok's oorkonden uit in zijn hierboven geciteerd artikel p. 208—281; nog een andere is afgedrukt Oudh. Versl. 1925 p. 50.
[2]) O. J. O. XL en L.

privileges voor de rechthebbenden in een vrijgebied, om bepaalde spijzen te mogen eten, kleeren en versierselen te mogen dragen, den witten pajong te voeren enz.[1]). Voor ons inzicht in de Hindoe-Javaansche zeden en gewoonten is het van belang te constateeren, dat al die zaken voor het eerst voorkomen op de inauthentieke koperplaten, doch niet op de zoogenaamd gelijktijdige echte stukken, en dat er dus alle reden is om ze te houden voor gebruiken van later tijd, door de samenstellers der platen ten onrechte in een vroegere periode geplaatst.

De groote stichtingsoorkonden van Sinḍok's regeering kenmerken zich door een zekere eenvormigheid in den opzet (de korter geredigeerde inscriptie van Glagahan[2]), die dan ook geen eigenlijke koningsoorkonde is, uitgezonderd); men vindt er als vaste bestanddeelen en ten deele in vaste formules opgesteld, het feit der stichting, de lijst van de lieden, die van het vrijgebied buitengesloten zijn als gevolg van de erkenning van dit laatste als swatantra, de vaste sommen en geschenken, bij gelegenheid der stichting uitgedeeld en de beschrijving der plechtigheid zelve met het vervloekingsformulier. Naar omstandigheden worden die punten eenigszins aangevuld, bijvoorbeeld met bepalingen omtrent de begrenzing of de vereeringsplechtigheden op bepaalde tijdstippen, of een nadere omschrijving van den status van de nieuwe stichting, of andere speciale punten[3]). Wat de eigenlijke plechtigheid aangaat, kan gewezen worden op de uitbreiding, gaandeweg aan de offers gegeven (verg. p. 195), waarbij die voor vuur, stichtingssteen enz. dadelijk gevolgd worden door die aan aarde, lucht en windstreken[4]). Het is ook hier wellicht geraden niet zoozeer aan een nieuw soort vereering te denken als wel aan het opnemen van hetgeen als volksgebruik bestond in het officieele deel der heilige handeling. Waar het pas geeft, worden de Hindoesche kasten en levensstadiën, maar ook de met Indonesische namen aangeduide groepen van geestelijken, beambten en dorpelingen genoemd. Het aanroepen der goddelijke beschermers van den kraton van Mĕḍang in het rijk Matarām komt tot op Sinḍok's laatste oorkonde voor; de ons reeds bekende aanhef met de Baprakeçwara-goden, Haricandana (en) Agastya, vertoont hier en daar zonderlinge afwijkingen, die de conclusie wettigen, dat dit stuk van het formulier voor de gebruikers niet meer leefde[5]).

Tezamen beschouwd leeren deze oorkonden allerlei omtrent de organisatie

---

[1]) Vertaling van deze privileges bij Kern, V. G. I.I. p. 24 sq.

[2]) O. J. O. XL.

[3]) Zie bv. de bepalingen aan het slot van den voorkant van den steen van Malang (O. J. O. LI).

[4]) O. J. O. p. 87 en 98.

[5]) Zoo vindt men bv. zonder meer: Kamung hyang Baprakeçwara Agasti mahārṣi (O. J. O. XXXVII) of ook k.h. i çrī Haricandana Agasti mahārṣi (op den niet gepubliceerden achterkant van O. J. O. XXXIX, op O. J. O. XLVI, het eveneens onuitgegeven slot van O. J. O. LI, en de zoo dadelijk te bespreken tweede oorkonde van Siman).

en indeeling der bevolking in den tijd van Sinḍok, en wat de geografische gesteldheid betreft is dat vooral het geval door vergelijking van de groep inscripties, die alle uit ongeveer dezelfde streek, het Malangsche, komen. Het zou zeker de moeite loonen, dit soort gegevens in een detailonderzoek nader te verwerken. Datzelfde geldt voor een andere streek, die reeds tweemaal op verschillende tijdstippen onze aandacht trok, de streek aan de Noord-Westhelling van den Kloet, waar een stichting naar aanleiding van een waterwerk aan de Hariñjing uit de achtste eeuw, door Tuloḍong in het begin der tiende eeuw werd bevestigd. In diezelfde buurt brengen ons de beide oorkonden van Siman, waarvan de eene [1]) verloren is, de andere nog twee steenen beslaat ter onderneming Bogor Pradah, alweder de oude naam, want zij hebben betrekking op het land van Paraḍah. De stukken dateeren uit 943 en 947; Hariñjing vindt men er weder onder de begrenzingen, en in den naam, die Çluk luidt, mag waarschijnlijk die welke gelezen is als Tluk op het edict van Tuloḍong (p. 195) herkend worden; voorts moge nog aangestipt worden de samenvatting onder het ressort Paraḍah van *thāni grama sīma kabikuan*, land, dorp(en), vrijgebied(en) en klooster(s), waarbij de twee laatsten misschien evenals elders [2]) één begrip uitmaken. Ook in verband met de aanwezigheid van oudheidkundige overblijfselen [3]) zou een plaatselijk onderzoek naar wat er van oude namen en oude indeeling is blijven hangen, zeker loonend zijn.

Resten van bouwwerken worden ook op andere plekken wel in de nabijheid van oorkonden uit dezen tijd aangetroffen; zoo met name de Tjaṇḍi Lor, helaas niet veel meer dan een puinhoop [4]), bij den steen die betrekking heeft op het heiligdom, de prāsāda kabhaktyan van çrī Jayāmṛta [5]). Het bezwaar is in zulke gevallen, dat men niet weet of het bouwwerk uit denzelfden tijd als de stichtingsoorkonde is, dan wel een misschien eeuwen later op de heilige plaats opgericht monument. Anders staat het natuurlijk, wanneer op innerlijke gronden aan eenig bouwwerk een hooge ouderdom mag worden toegeschreven, gelijk de ouderwetsche poortjes van Bĕlahan [6]) op een plaats, waar Sinḍok's oorkonde van Cunggrang [7]) tiende-eeuwsche monumenten kan doen verwachten. Daarenboven zijn er dan nog een paar overblijfselen, die ook zonder de aanwezigheid van epigrafischen steun de duidelijke bewijzen van hun dateering dragen, vooral in den vorm van een nog treffende overeenkomst met de Midden-Javaansche vormen. Als zoodanig mogen de tempel van Goenoeng-

---

[1]) O. J. O. XLVIII.

[2]) O. J. O. XL (sīma kabikuan i Poḥ Rinting).

[3]) Invent. n°. 1888 en 1889. De oorkonde van 947 is nog niet uitgegeven; bovenstaand citaat is aan den afprent ontleend.

[4]) Inl. II p. 27.

[5]) O. J. O. XLVI.

[6]) De Haan in Oudh. Versl. 1923 p. 155—160.

[7]) O. J. O. XLI (zie hierboven p. 213).

Gangsir bij Bangil, het bouwwerk te Sanggariti bij Batoe (Malang) en wat de sculptuur aangaat ook Soembĕrnanas bij Blitar genoemd worden [1]). Sanggariti is merkwaardig als het eenige voorbeeld van een Hindoe-Javaansch brongebouwtje, opgericht om een geneeskrachtigen, uit den bodem opwellenden waterstroom. Het spreekt vanzelf, dat bij de dateering van zulke monumenten altijd een groote speling gelaten moet worden, en men gebouwen, die sterk aan Midden-Java herinneren, misschien met meer recht aan den tijd van het zich in beide rijkshelften krachtig uitende rijk van Matarām, dan juist aan dien van Siṇḍok zal dienen toe te schrijven [2]).

Van talrijke heiligdommen, die onder Siṇḍok bestonden of tot stand kwamen, kennen wij, dank zij de vele oorkonden, de namen, en van enkele ook de ligging; daarentegen is het nog niet wel mogelijk ook hun aard te onderscheiden en aan te geven, waarin het verschil kan bestaan tusschen een mahāprāsāda en een prāsāda kabhaktyan, of tusschen een dharmmāçrama en een sīma kabikuan en een patapān of wat precies een kahyangan is. Het is wel mogelijk van al die woorden een verschillende vertaling te geven, maar daarmede komt men wat hun speciale beteekenis aangaat natuurlijk niet verder. De oorkonden zelf duiden dezelfde zaken ook niet steeds met denzelfden naam aan; zoo ontgaat ons, waarom het eene stuk van de mahāprāsāda van Hĕmad bij Singasari [3]), het andere van de çāla van Hĕmad spreekt [4]), terwijl toch in beide gevallen de bhaṭāra van Hĕmad wel dezelfde godheid zijn moet. Het feit, dat deze bhaṭāra in één verband met dien van Pangawān genoemd wordt, herinnert ons aan de omstandigheid, dat althans in later eeuwen op laatstgenoemde plaats Kāla en Anukāla, de twee rākṣasa's, die de Westelijke poort van den Mahāmeru bewaakten, werden vereerd [5]). Onder de ook later nog voorkomende heiligdommen van deze streek [6]) mogen Walaṇḍit, wellicht het tegenwoordige Wĕndit, en Pawitra [7]) herkend in Bĕtra, vermeld worden.

In verband met deze gegevens van sacralen aard, al kunnen wij daar dan ook nog niet het juiste gebruik van maken, worde de aandacht nog gevestigd op den hoogen Çiwaïtischen geestelijke, die onder den titel mpu Mahāguru in het heiligdom ing kaçaiwan te Tajung optreedt, hetwelk in de buurt van het reeds genoemde çrī Jayāmṛta in het Bĕrbĕksche moet hebben gelegen [8]);

[1]) Beschrijvingen Inl. II p. 27—35 en 307—309. Stutterheim, Bijdr. Kon. Inst. 86 (1930) p. 305—308 legt verband tusschen Soembĕrnanas en de uit Kĕdiri afkomstige heerschappij van Balitung.

[2]) Verg. Brandes, Rapp. Oudh. Comm. 1903 p. 38.

[3]) O. J. O. XXXVIII. Door het geheimzinnige dmakṣa waḥ (r. 3) behoeft men zich niet te laten verontrusten; er staat lmaḥ sawaḥ.

[4]) O. J. O. XLIII.

[5]) Tantu Panggĕlaran, ed. Pigeaud (1924) p. 96.

[6]) Verg. Inl. II p. 66 sq. voor het oudheidkundig belang dezer omgeving.

[7]) Over dit laatste zie Stutterheim, T. B. G. 65 p. 224 sq.

[8]) O. J. O. XLVI.

elders treft de speciale vermelding van het overigens zoo op den achtergrond blijvende Wiṣṇuïsme, zij het dan ook slechts in een lijst van de personen, die de gebruikelijke stichtingsgiften ontvangen [1]). Doch zeker niet het minst belangrijk is een gegeven, dat wij van buiten de oorkonden omtrent het Buddhisme van dezen tijd krijgen. Het zal ieder, die van de inscripties gebruik maakt, opvallen, dat men in deze periode letterlijk niets van Buddhisme bemerkt. Waar in den aanhef der edicten van het ook op Midden-Java nog krachtige oudere Matarāmsche rijk een enkele maal hulde aan Çiwa *en* Buddha wordt gebracht, wordt die plaats thans door Çiwa alleen of door Gaṇapati ingenomen; en waar wij in die oudere periode ook nog met eenige zekerheid een paar grootsche Buddhistische heiligdommen konden stellen (p. 171), is het niet mogelijk daarvoor in het rijk van Siṇḍok een tegenhanger aan te wijzen. Zou men nu bij het doorlezen van Siṇḍok's oorkonden kunnen wanen in een maatschappij te zijn, waar het Buddhisme geheel onbekend was, daar wordt de onjuistheid van zulk een gevolgtrekking — en daarmede tevens het gevaar aan dergelijke argumenta ex silentio verbonden — aangetoond door dat merkwaardige, reeds een paar maal genoemde, Buddhistische geschriftje, de Sanghyang Kamahāyānikan [2]), eigenlijk twee tractaatjes, het eerste een reeks door Oud-Javaansche verklaring onderbroken Sanskrit çloka's, het tweede een van Sanskrit citaten voorziene Oud-Javaansche catechismus, maar beide in zooverre samenhangend, dat zij gezamenlijk een overzicht willen geven van de leerstellingen en practijk van het Tantrische Buddhisme. Het geschrift is in den overgeleverden vorm van later datum, hetgeen natuurlijk niets bewijst omtrent den vroegeren toestand van den tekst [3]). In de slechts in één handschrift bewaard gebleven inleiding nu [4]) wordt de inhoud van het geschrift toegeschreven aan den wondermachtigen çrī Sambharasūryyāwaraṇa, de eerwaarde leermeester te Wañjang, wiens geslacht erfelijk in het bezit van dat vrijgebied Wañjang is (het wordt ook in den Nāgarakṛtāgama 78:3 onder de Buddhistische erfelijke vrijgebieden vermeld), „guruyaga çrī Içaṇa bhadrotunggaldewa mpu Siṇḍok". Ondanks de fout is het niet moeilijk, hierin titel en naam van *koning* Siṇḍok te herkennen, en dat brengt den genoemden eerwaarden heer, op wiens naam, volgens diezelfde inleiding, de bewerking van het Tantra bajradhātu Subhūti staat, in direct verband met dezen vorst. Wij constateeren dus het optreden in zijn dagen van een Buddhistisch

[1]) O. J. O. XLVIII; het verband is niet geheel duidelijk.

[2]) Uitgave van Kats (1910); vg.l. Speyer, Zeitschr. Deutsch. Morgenl. Gesellsch. 67 (1913) p. 347—362, en Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 111—114.

[3]) Dr. R. Goris, Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie (1926) p. 151—156, heeft een welgeslaagde poging ondernomen om oudere en jongere stukken te onderscheiden.

[4]) Afgedrukt op p. 118 der uitgave. In plaats van kumaliliring si mawañjang scheide men: kumalilir ing sima Wañjang.

geleerde der tantrische school, wiens werkzaamheid voor Java van groote beteekenis moet worden geacht, want een Subhūti-tantra, hetwelk moeielijk iets anders dan het zoo even genoemde zijn kan, vormde nog drie en een halve eeuw later het geliefkoosde onderwerp van studie van koning Kṛtanagara (zie Hoofdstuk X). Van niet te onderschatten beteekenis is dit gegeven ook voor ons inzicht in het karakter van het Javaansche Buddhisme, en wel omdat het een zoo uitgesproken Tantrisme reeds in de eerste helft der tiende eeuw brengt. Het ons bekende latere Javaansche Tantrisme van den Majapahitschen tijd is geen nieuwe ontwikkeling en staat niet met nieuwe instrooming van ideeën uit Voor-Indië in verband, doch is slechts de voortzetting en niet eens de zoo heel veel gewijzigde voortzetting van wat reeds minstens drie eeuwen eerder bestond, en waarvan de essentieele inhoud is samengevat volgens de leer van den eerwaarden Sambharasūryyāwaraṇa in het bewaard gebleven geschrift. Het overbrugt ook den afstand tusschen dat latere Javaansche Tantrisme en het Buddhisme van Barabuḍur [1]), en waar het aan dat monument in beeld gebrachte ons in allerlei opzichten eveneens spreekt van met Tantrisme samenhangende of op Tantrisme uitloopende opvattingen, mogen wij het Mahāyāna der Çailendra's niet beschouwen los van het Oost-Javaansche, doch als den grondslag, waarop latere geslachten slechts wat verder zijn gegaan [2]).

Heeft de mededeeling in de inleiding van den Sanghyang Kamahāyānikan dus niet alleen betrekking op het Buddhisme *tijdens* Siṇḍok, doch brengt zij den persoon van den eerwaarden auteur met den koning zelf in betrekking, nog van andere zijde blijkt iets van den daadwerkelijken invloed der Buddhistische leer in 's vorsten naaste omgeving. Reeds een paar maal maakten wij gebruik van de merkwaardige steeninscriptie, die bekend staat als de steen van Calcutta, naar zijn tegenwoordige verblijfplaats in het museum aldaar, en waarop koning Airlangga in 1041 kond doet van de stichting eener groote kluizenarij te Pucangan, aan de eene zijde in Sanskrit verzen, aan de andere in Oud-Javaansch proza [3]). Daar deze stichting voor den vorst de bekroning vormt van zijn levenswerk, het herstel der eenheid van het uiteengevallen Javaansche rijk, geeft de sambandha aanleiding dat geheele levenswerk kort in zijn verschillende fazen te memoreeren en van deze bijzonderheden, vooral in den Oud-Javaanschen tekst systematisch gerelateerd, zullen wij dan ook bij 's vorsten geschiedenis een dankbaar gebruik kunnen maken. De Sanskrit tekst voert de zaken nog hooger op en begint met de vermelding van 's konings afstamming, daarbij, gelijk wij zagen (p. 210), een aanvang nemend bij Siṇḍok. Zoodoende zijn hier enkele gegevens omtrent de koningen na Siṇḍok bewaard gebleven, van welke vorsten overigens niets bekend is.

---

[1]) Van de gegevens van dit geschrift ter verklaring van de beteekenis van het monument is gebruik gemaakt door Stutterheim, Tjaṇḍi Bara-boedoer (1929).

[2]) Zie Barabuḍur (1920) p. 762 en omgeving.

[3]) Beiden uitgegeven door Kern, en herdrukt in V. G. VII (1917) p. 83—114.

Onmiddellijk na de strofe aan Sinḍok zelf gewijd, den „met luister, roem en macht gezegenden heerscher van Java, çrī Īçānatungga genaamd" (5), volgt een vers (6) ter eere van zijn dochter, welke regeerde als koningin onder den naam çrī Īçānatunggawijayā, en in de gekunstelde bewoordingen, waarin de dichter haar vergelijkt met een zwaan, bezigt hij naar een geliefd gebruik der Sanskrit-poëzie uitdrukkingen, die al naar mate men ze opvat, zoowel op de vorstin als op de zwaan kunnen slaan. Daaronder is nu „sugatapakṣasahā", van schoone vleugels voorzien, maar ook de partij der Buddhisten toegedaan. Haar huwde koning çrī Lokapāla (7) en uit dit huwelijk sproot koning çrī Makuṭawangçawarddhana, een zon in çrī Īçāna's geslacht (8—9). Uit dit alles is duidelijk, dat Sinḍok, wiens laatste oorkonde uit 947 dateerde [1]), werd opgevolgd door zijn dochter, een vorstin met Buddhistische sympathieën, en haar echtgenoot Lokapāla, terwijl in het derde geslacht Makuṭawangçawarddhana den Javaanschen troon besteeg. Opmerkelijk voor de beteekenis van Sinḍok is, dat deze kleinzoon gerekend wordt te behooren tot de Içānawangça, zijn geslacht van moederszijde dus, waaraan hij den troon dankte, en niet tot de familie van zijn vader Lokapāla. Deze laatste zou dan in de koninklijke familie ingehuwelijkt kunnen zijn overeenkomstig een gebruik, dat zich in het adatrecht van Bali blijkt te hebben gehandhaafd [2]).

De mogelijkheid bestaat, dat Lokapāla nog iets meer heeft nagelaten dan enkel de heugenis van zijn bestaan in de oorkonde van zijn achterkleinzoon. Wij bezitten namelijk een inscriptie van een koning Lokapāla, en wel in een Majapahitsche kopie, welke het document doet volgen door een hernieuwing van hetzelfde vrijgebied door Hayam Wuruk in 1373 [3]). Van deze koperoorkonde, gevonden te Gĕḍangan bij Sida-ardja en blijkens de plaatsnamen ook inderdaad in die buurt thuishoorende [4]), is het gekopieerde eerste deel gedateerd in 860. Van dit jaartal hebben wij de onjuistheid trachten aan te toonen [5]) op grond van de voor zulk een vroegeren datum geheel ongebruikelijke wijze van astronomische dateering, de eveneens eerst voor later tijd passende voorname plaats van den rakryan Kanuruhan, de titulatuur van den koning en verschillende uitdrukkingen, die vóór Sinḍok niet voorkomen. In tegenstelling tot de boven besproken koperplaten, die op Sinḍok's naam staan, is de oorkonde van Gĕḍangan niet een samenraapsel van verschillende herkomst, doch een samenhangend en een duidelijke eenheid vormend document, hetwelk wij voor een echte kopie (in onzen zin) mogen houden. Voor dit document is

---

[1]) Over de mogelijkheid van een latere oorkonde van Sinḍok, zie beneden.

[2]) Korn, Het adatrecht van Bali (1924) p. 345—348.

[3]) Kern, V. G. l.l. p. 17—53.

[4]) Zie Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 371—374.

[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 477—484.

het jaartal 860 zonder eenigen twijfel te vroeg; het stuk kan niet anders zijn tot stand gekomen dan binnen het tijdperk, dat tusschen Siṇḍok's dood en den val van Kaḍiri ligt, want voor den dan volgenden Singhasārischen tijd is het even ontwijfelbaar te ouderwetsch. Het is dus zaak de plaats der oorkonde binnen dit tijdperk van ruim twee en een halve eeuw nader te bepalen. Neemt men het stuk als geheel en let men vooral op de koninklijke titulatuur, dan lijkt het allermeest op de Kaḍirische oorkonden. Daartegenover echter kunnen een viertal eigenaardigheden genoemd worden, die juist aan dit stuk met de edicten van of kort na Siṇḍok gemeen zijn, doch later niet worden aangetroffen. Het is slechts jammer, dat voor de meest treffende dezer overeenkomsten juist verwezen moet worden naar de *koperplaten* van Siṇḍok, in het bijzonder die van Djĕnggala [1]), tot wier heterogene samenstelling ten slotte ook wel fragmenten uit den Kaḍirischen tijd gebruikt kunnen zijn. Dit maakt de bewijsvoering natuurlijk onzeker. Moet inderdaad de oorkonde van Lokapāla in verband met die van Siṇḍok gebracht worden, dan is een geringe fout van den kopiïst aannemelijk, die in het Çaka-jaartal in plaats van 872 zou hebben gezet 782. M. a. w. het edict zou ten rechte van 950 zijn en de Lokapāla in kwestie geen andere dan de zoo heetende schoonzoon en opvolger van Siṇḍok.

Beveelt deze gelijknamigheid de hypothese, hier bedoeld, ongetwijfeld aan, daar willen wij toch niet nalaten uitdrukkelijk haar voorloopig karakter op den voorgrond te plaatsen, en de mogelijkheid open te laten dat het stuk tóch, ondanks schijnbare overeenkomst met vroegere oorkonden, eerst van na Airlangga dateert. In ieder geval is het wel waard er een oogenblik bij stil te staan, omdat het zulk een fraai voorbeeld is van een uitvoerige en volledig opgezette stichtingsoorkonde. Het is een bevel van Z.M. çrī Bhuwaneçwara Wiṣṇusakalātmaka (verschijningsvorm van Wiṣṇu) Digwijaya Parakramottunggadewa, den naam dragend van Lokapāla, hetwelk wordt uitgevoerd in de eerste plaats door den rakryan Kanuruhan heer Dharmaçakti en betrekking heeft op het stichten van een vrijgebied voor den eerwaarden heer van Bodhimimba. Daartoe heeft genoemde eerwaarde van bepaalde personen voor bepaalde sommen (alles nauwkeurig opgeteekend) gronden gekocht te Bungur en te Asana, en dit wordt nu een erfelijk vrijgebied voor hemzelf en zijn kinderen. Vervolgens komt de sambandha: de eerwaarde, een Buddhistisch kṣatriya, zorgt door zijn vrome handelingen, zijn oefeningen, vereeringen, gedachtenconcentratie, formuliergebieden — men ziet hoe wij hier in volle tantrische omgeving zijn — voor het standhouden van 's konings heerschappij, en daarom wordt hij met het vrijgebied beloond; er komt een tempel met Buddhistisch beeld en na de inwijdingsplechtigheid zal het vrijgebied den naam van Kañcana dragen. Het derde onderdeel der oorkonde bevat de begrenzing van het gebied,

---

[1]) O. J. O. XLII; zie boven p. 215.

en de indeeling van de sawahs voor verschillende doeleinden. Dan volgt de vaststelling van opbrengsten bij onderscheiden feestelijkheden, o.a. voor het wijwater, nog thans op Bali welbekend. Vervolgens komt de reeks der privileges. Eerst eenige van persoonlijken aard voor de afstammelingen van den eerwaarde, het voeren van den witten pajong enz. en dan de opgave van de lieden, die het vrijgebied niet mogen betreden, en die wij ook op de oudere edicten op gelijksoortige wijze en ten deele met dezelfde oude formules aantroffen. Na een lacune (er is één plaat weg) zijn wij toe aan de vergunningen om ambachten te doen uitoefenen, en dat tot een bepaald aantal: smeden, timmerlieden, enz.; zijn er meer dan het vastgestelde aantal, dan moet er belasting van betaald worden aan de koninklijke ambtenaren. Voorts zijn er weer eenige privileges van geringe beteekenis, het eten van bepaalde aan den vorst voorbehouden spijzen enz., maar vervolgens het recht om knechten en bọndans [1]) en slaven te mogen houden en zoo noodig te kastijden; een opmerkelijke bepaling, omdat er uit blijkt, dat zoo iets niet vanzelf sprak, maar expresselijk moest worden toegestaan.

Het belangrijkste is wel hetgeen het slot van de privileges uitmaakt en kortheidshalve kan worden aangeduid als een soort van asylrecht: „dat zij een toevlucht mogen wezen voor weggeloopen knechten en voor vrouwen, wier aanraking verboden is, doch zonder de eersten tot wegloopen te bewegen of de laatsten te trouwen; dat zij een toevlucht mogen wezen voor dieven, die pas gestolen hebben; geboeide personen, die bijgeval het gebied der genooten doortrekken, bevrijden; vervolgingen stuiten; amok-makenden vrijlaten, wanneer deze niet door de vervolgers achterhaald zijn; de toevlucht mogen wezen van insolvente schuldenaars, onder verplichting dat jaarlijks 1 anas per tahil (d.i. $^1/_{16}$) stukgewijs van de geheele schuld te kwijten zij" [2]). Tezamen genomen geven zulke privileges ons dus een kijk niet alleen op de inrichting en de huishouding van het rechtsgebied, maar tevens op allerlei Oud-Javaansche toestanden, waar wij op andere wijze niet licht iets van zouden bemerken. Het edict gaat verder met de opsomming der geschenken, die bij de stichting vereerd moeten worden, vooreerst aan den koning en de hoogwaardigheidsbekleeders en vervolgens aan de dorpsautoriteiten uit den omtrek, die als getuigen bij de afbakening fungeeren; zij krijgen geld en kleederen (elders ook een ring). Naar gewoonte sluit het stuk met de eigenlijke wijdingsplechtigheid, waarvan hier echter de bijzonderheden niet beschreven worden, en het vervloekingsformulier, hetwelk gevolgd wordt door een drietal Sanskrit strofen, met nogmaals een afsmeking van straffen over den eventueelen overtreder

---

[1]) Dit zijn Wandan's, Papoea's (Kern l.l. p. 30). Een tegenhanger dus van de Jĕnggī, waarvan op p. 123 sprake was en die ook op deze oorkonde onder de geweerde lieden voorkomen.

[2]) Kern, l.l. p. 25.

van 's konings bevelschrift. Onmiddellijk is daar de Majapahitsche hernieuwing van het vrijgebied te Bungur in 1373 aan toegevoegd.

Wij mogen koning Lokapāla, als hij werkelijk dit edict heeft uitgevaardigd, dankbaar zijn voor een belangrijke bijdrage tot onze kennis van het oude Java. In verband met de mogelijkheid, dat het stuk van 950 zijn zou, willen wij niet onvermeld laten, dat een ander gegeven er toe zou kunnen brengen, in dat jaar Sinḍok nog aan de regeering te veronderstellen en hem een heel wat langer bewind dan tot 947 toe te schrijven. Er bestaat namelijk nóg een oorkonde, gedateerd in 971 [1]), welke van rake Hino çrī Içānawikrama, d.i. dus Sinḍok, zijn zou. Hoewel op zichzelf een ruim veertigjarige regeering van dezen vorst allerminst ongerijmd zou zijn, maakt de zonderlinge wijze, waarop de kopiïst met den aanhef van het stuk is omgesprongen door van 's konings titelnaam Dharmmottunggadewa te maken dyaḥ Mattānggadewa, dat wij ook aan het jaartal geenerlei beteekenis kunnen hechten.

Nog een tweede oorkonde is wellicht van Lokapāla afkomstig; er is slechts een ongedateerd fragment van over [2]) en het blijft dus onzeker of wij bij dezen çrī mahārāja rake Lokapāla, die een vrijgebied sticht ten behoeve van zijn zoon Bhūmijaya, al dan niet te doen hebben met den schoonzoon van Sinḍok. De schriftsoort verzet zich er niet tegen [3]).

Van Lokapāla's zoon, Sinḍok's kleinzoon, koning Makuṭawangçawarddhana, weten wij niets anders dan wat Airlangga hem op den Calcutta-steen aan lofprijzende en misschien op niets berustende, epitheta toevoegt. Ook de verdere opvolging is eenigszins duister. De dichter van bedoelde Sanskrit-inscriptie toch vervolgt zijn mededeelingen, door te spreken van Makuṭawangçawarddhana's overschoone dochter, de prinses — geen koningin — Mahendradattā, die van haar vader den ook buiten het eiland populairen naam van Guṇapriyadharmmapatni ontving, en die huwde met den uit een beroemd vorstengeslacht gesproten — doch zelf geen koning genoemden — Udayana (str. 10—11). Deze dochter en schoonzoon van den koning hebben klaarblijkelijk niet den Javaanschen troon bezet. Hun kind was Airlangga (12) en toen deze, gaat het relaas verder (13), door zijn verwant çrī Dharmmawangça, den koning van Oost-Java, tot het huwelijk met [4]) diens dochter was uitgenoodigd, verbreidde zich zijn roem allerwege.

---

[1]) O. J. O. LVI.

[2]) Uitgegeven door Stutterheim in Oudh. Versl. 1925 p. 171—173. In verband met het boven (p. 196) opgemerkte worde gewezen op de formule kaḍatuan çrī mahārāja i bhūmi i Mataram.

[3]) Wanneer aan het slot van deze oorkonde, Oudh. Versl. 1926 p. 60, als Bhūmijaya's koninklijke vader rake *wlu Kapila* wordt aangegeven, dan moet dat dezelfde Lokapāla zijn, en is klaarblijkelijk één der lezingen fout.

[4]) Kern vertaalt (p. 93): „uitgenoodigd was geworden op de bruiloft van diens dochter". O.i. is de bedoeling, dat Airlangga zelf de bruidegom was.

Met koning Dharmmawangça, den schoonvader van Airlangga, staan wij, zooals dadelijk zal blijken, historisch weder op vasten bodem. Doch hoe verhoudt hij zich nu tot de vroeger genoemde vorsten? De uitdrukking „koning van Oost-Java" kan leiden tot de gevolgtrekking, dat er meerdere koningen op Java waren, en deze vorst dus als afstammeling van een geheel andere dynastie over een ander stuk van het eiland regeerde. Toch is zulk een conclusie voorbarig. Immers in *pūrwayawādhipaḥ* kan pūrwa ook „vroeger" beteekenen, en tot onderscheiden van den „vroegeren" Javaanschen koning Dharmmawangça kon reden zijn, omdat Airlangga zelf zich ook Dharmmawangça noemt. Verder zou het niet onmogelijk zijn, dat de hofdichter met de uitdrukking Oost-Java heeft willen te kennen geven, dat Airlangga's voorganger slechts in het Oosten heerschte, in tegenstelling tot den schoonzoon, die het rijk zooveel Westelijker had uitgebreid. In elk geval kunnen wij niet ontkomen aan het feit, dat Sinḍok reeds de kern van Oost-Java, minstens van den Wilis tot den Smeroe, beheerschte, en in Dharmmawangça's tijd tegenover het buitenland slechts één koning van Java gold. De eenvoudigste opvatting is dus wel hem voor een der opvolgers van Sinḍok te houden, mogelijk Makuṭawangçawarddhana's zoon, waarschijnlijker echter, gezien zijn nieuwen geslachtsnaam, tot dien vorst in een andere betrekking staande, waarbij men allicht denkt aan een huwelijk met Mahendradattā's oudere zuster en een daaruit voortvloeiende troonsbestijging [1]).

Dharmmawangça's regeeringstijd ligt aan het eind der tiende en het begin der elfde eeuw; zijn oudste jaartal is 991. Uit de kleine halve eeuw tusschen Sinḍok en hem bezitten wij op Java behalve de reeds besproken twijfelachtige oorkonden nog slechts één koperinscriptie uit 966 [2]), geen koningsedict doch een particuliere afstand van grond voor een erfelijke kluis, waarbij een aangrenzende sawah, die verpand was, voor anderhalf maal de pandsom wordt ingelost. Het is van de landen buiten Java, dat gedurende deze jaren onze bronnen heel wat duidelijker spreken, vooral tengevolge van een hernieuwd politiek contact van Çrīwijaya met China.

In 960 begint namelijk in de Chineesche annalen der Sung-dynastie de vermelding van een reeks van gezantschappen, welke bijna zonder onderbreking doorloopt tot 1178, in welk jaar er op bevel van den Chineeschen keizer voorloopig weder een eind aan komt. Voor het tijdvak, dat wij thans bespreken, zijn de eerste gezantschappen van belang, daar zij den indruk geven van een regelmatige en systematisch volgehouden verbinding tusschen beide hoven; ook worden de namen van enkele vorsten genoemd, waarvan echter de transcriptie nog onzeker is. In 960 zendt koning Si-li Hu-ta-hia-li-tan een gezant

[1]) Volgens Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 171—183 is Dharmmawangça geen geslachtsnaam, doch duidt deze term aan, dat de vorst in kwestie door aanhuwelijking in de koninklijke familie is getreden.

[2]) O. J. O. LV. V.g.l. Soebroto, Indonesische sawah-verpanding (1925) p. 198 sq.

met schatting, en in den zomer van 961 herhaalt hij dat, doch in den winter van dat jaar is het reeds zijn opvolger Che-li Wu-ye, die de ambassade doet afgaan en in 962 stuurt genoemde vorst — of volgens een ander bericht koning Li-si-lin-nan-mi-je-lai — drie gezanten. Eén dezer gezanten komt opnieuw in 971 kristal en naphta aanbieden en verschijnt in 972 ten derden male. In 974 brengt men als schatting ivoor, wierook, rozenwater, dadels, ingelegde perziken, witte suiker, kristallen ringen, glazen flesschen en koraal; het is duidelijk, dat al die zaken geen voortbrengselen des lands kunnen zijn, doch dat zij ten deele als zeldzame en kostbare dingen van elders ingevoerd en nu waardig gekeurd waren om als huldegeschenk voor den Chineeschen keizer te dienen. Wederom verschijnen gezanten in 975, en bij den gezant van 980 wordt weder de naam van den koning van Çrīwijaya vermeld, nl. Hia-ch'e. Dezelfde vorst stuurt ook in 983 een gezant met kristal, katoenen stoffen, rhinoceroshoorn, reukwerk en kruiden. De gezant uit dat laatste jaar heet P'u Ya-t'o-lo en is hoogstwaarschijnlijk dezelfde, dien wij in 988, wanneer hij P'u Yi-t'o-li genoemd wordt, opnieuw aan het Chineesche hof zullen vinden op een voor de geschiedenis van zijn land zeer kritiek tijdstip[1]).

Van de namen heeft Ferrand de beide eerst opgegevene vragenderwijs met çrī Kuda Haridana en çrī Wuja weergegeven, terwijl Hia-ch'e den koninklijken titel Haji vertegenwoordigt[2]); de gezant kan pu Yadara (of °la), resp. Yidari (°li) geheeten hebben. Daarentegen noemt Takakusu[3]) den eersten vorst çrī Guptahārīta. Heel evident schijnt de wedergave dus niet te zijn. Men houde verder in het oog, dat de Sung-geschiedenis eerst in de dertiende eeuw is opgesteld en er daarbij veel ontleend is aan Chau Ju-kua, dien wij te zijner tijd als auteur uit 1225 zullen bespreken. De authentieke berichten uit den tijd zelf hebben dus wel gelegenheid gehad om wijzigingen te ondergaan.

Deze politieke aanraking was niet de eenige. In 980 staat ook de komst aangeteekend te Swatow van een vreemden koopman uit Çrīwijaya met een lading reukwerk, medicamenten, kruiden, rhinoceroshoorn en ivoor; in 985 biedt weder zulk een scheepskapitein voortbrengselen van zijn land aan. Uit deze speciale berichten zou men afleiden, dat de aanwezigheid van zulk een schip uit den Archipel een opmerkelijk feit was, en dat zal ook wel in zoover juist zijn, als de inlandsche vaart op China met eigen schepen betrekkelijk gering was. Doch men moet er niet uit afleiden, dat in het algemeen de handel tusschen China en den Archipel van weinig beteekenis was; deze ging echter hoofdzakelijk op Chineesche schepen en wij zullen ook de voorbeelden aantreffen, dat de officieele gezantschappen uit den Archipel van Chineesche

1) Groeneveldt, Notes p. 64, met aanvullingen bij Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 17 sq.

2) Reeds bij Groeneveldt l.l.; Westenenk in Hand. Eerste Taal-, Land- Volkenk. v. Java in 1919 (1921) p. 25 brengt den naam in verband met de marga Adji van het Komering-stroomgebied.

3) Record, p. XLII.

bodems gebruik maakten. Van het groote belang van den handel tusschen China en den Archipel geeft juist in dezen tijd een ander bericht in de Sung-geschiedenis [1]) een curieus bewijs. In 971, lezen wij, werd een kantoor voor handelsscheepvaart geopend te Canton, en later werden dergelijke kantoren ook opengesteld te Hang-chou en Ming-chou. Alle Arabieren en de vreemdelingen van Ku-lo, Chö-p'o, Chan-ch'eng, P'o-ni, Ma-yi en San Fo-ts'i — dat wil dus zeggen uit Kĕdah, Java, Campā, West-Borneo, de Philippijnen en Çrīwijaya — wisselden op die plaatsen voor goud, zilver, klein geld, lood, tin, gekleurde zijde en porcelein, hun eigen reukwerken, rhinoceroshoorn, ivoor, koraal, amber, parelsnoeren, staal, schildpad, cornalijn, schelpen, bergkristal, geweven stoffen, ebbenhout, sapan-hout, enz. Dit bericht geeft ons dus in één adem de voornaamste handelsproducten, die van beide zijden in aanmerking kwamen en de streken waarop gehandeld werd. Dat zijn dan de landen aan of nabij den grooten zeeweg: de Achter-Indische kust, de Philippijnen, het Westelijk deel van Borneo, Java, Sumatra's Oostkust en het Maleische Schiereiland.

Daarnaast bleven natuurlijk evenzeer de godsdienstige betrekkingen bestaan en ook daaromtrent vernemen wij incidenteel in dezen tijd weder iets [2]). De Chineesche pelgrim Fah-yu, uit Indië terugkeerend, komt in 963 te Çrīwijaya en ontmoet er den Indischen geestelijke Wimalaçrī, voor wien hij een verzoek aan den keizer medeneemt, om tot het vertalen van heilige teksten naar China geroepen te worden. Aldus geschiedt. Fah-yu zelf gaat weder naar Indië terug en vraagt den keizer om aanbevelingsbrieven voor de rijken, welke hij moet doortrekken. Hij krijgt die voor vier vorsten, waarvan de eerste Haji van Çrīwijaya is; het tweede rijk, Ko-ku-lo, is ergens aan de Westkust van het Maleische Schiereiland gelocaliseerd [3]); de beide resteerende zijn in Indië zelf, te Quilon en aan de Westkust, te vinden.

Dat er behalve de rechtstreeksche relatie met China eveneens voortdurend verkeer met Indië bleef bestaan, mag men reeds uit een bericht als het bovenstaande opmaken; het wordt een twintig jaren later uitdrukkelijk bevestigd door het bestaan van een tempelstichting van den Sumatraanschen koning in het Zuid-Indisch Cola-rijk. Het is zaak dat hier in het licht te stellen, omdat men misschien een anderen indruk zou kunnen krijgen door een passage als die van de Mañjuçrīmūlakalpa, waar onder de landen met barbaarsche taaleigenaardigheden achtereenvolgens de eilanden Nāḍikera, Wārusaka, Nagna, Bali en Yawa opgesomd worden [4]), dus de Kokos-eilanden, Sumatra's Westkust (Baros), de Nicobaren, Bali en Java. De zonderlinge volg-

[1]) Medegedeeld door Rockhill, T'oung Pao 15 (1914) p. 420.

[2]) Chavannes in Rev. de l'hist. des religions 34 (1896) p. 52, verg. Ferrand l.l. p. 22—24.

[3]) Het zal dan vermoedelijk ten Noorden van het met Çrīwijaya vereenigde gebied hebben gelegen. De naam van den koning (Szĕ-ma-ki-mang) wijst volgens Ferrand op Hindoe-Indonesische titulatuur; doch verg. Pelliot D. I. p. 311.

[4]) Ed. Gaṇapati II p. 332; bij Lévi, J. as. 203 (1923) p. 39. Zie hierboven p. 55 en 119.

orde doet een vaag begrip van den toestand in den Archipel veronderstellen, en dat juist in een werk, waarvan de tijd niet precies vaststaat, maar dat, in elk geval vóór 980 tot stand gekomen [1]), toch tiende-eeuwsch kan zijn. Çrīwijaya, toch het voornaamste rijk in deze streken, wordt in het geheel niet genoemd, evenmin als de Overwal [2]); kan het zijn omdat deze landen te goed bekend waren en te zeer in Indische beschaving deelden, dan dat men er barbaarsche eigenaardigheden aan kon toeschrijven? Of berust alles slechts op oudere, inderdaad vage, gegevens omtrent een voor den auteur eigenlijk onbekend gebied? Hoe men het ook wil verklaren, men leide er in geen geval algemeene onbekendheid met den Archipel in geheel Indië uit af. Relaties, die tot tempelstichtingen op andermans grondgebied, met steun van den landsheer, leiden, berusten op een jarenlang verkeer, en dat hebben wij ons dan ook stellig tusschen Çrīwijaya en Zuid-Indië, maar zelfs, getuige de Arabische zeevaarders, verder naar het Westen te denken.

Java echter schijnt er, voorzoover onze onvolledige gegevens conclusies toelaten, vrijwel buiten te staan. Uit Indische bronnen blijkt over dat eiland vooralsnog niets, en wat China aangaat valt het op, dat wel bij het handelsbureau van 971 over handel met Java gesproken wordt, maar dat dit rijk niets te stellen heeft tegenover de lange reeks gezantschappen, die van Çrīwijaya uitgingen. Java is klaarblijkelijk voorloopig zonder buitenlandsche aspiraties gebleven. Dat verandert eerst op het eind der tiende eeuw met koning Dharmmawangça, die niet alleen tegenover China, maar ook tegenover den Archipel een andere politiek inleidt.

Als op het eind van 992 de eerste Javaansche ambassade, door de Sung-geschiedenis vermeld [3]), naar China komt, is dat klaarblijkelijk iets nieuws en bijzonders; men hoore slechts, hoe de gebeurtenis wordt gerelateerd. Trouwens, het heeft daarna ook weer ruim honderd jaar geduurd, voor er opnieuw een gezantschap van Java aan het Chineesche hof verscheen. De drie gezanten, door koning Maraja — natuurlijk mahārāja — gezonden, geven eerst door middel van een tolk een verklaring van hun komst: een Chineesche koopman, eigenaar van veel schepen, was dikwijls naar hun land gekomen en onder diens leiding brachten zij nu hun eergeschenken. De handel is dus klaarblijkelijk, gelijk wij reeds vermoedden, in Chineesche handen, en het medekomen van het gezantschap is een buitengewone gebeurtenis, die verklaring behoeft. Ivoor, parelen, zijde met bloemen en goud geborduurd, gekleurde zijde, sandelhout, gekleurde katoen, schildpad, betel-borden, korte zwaarden met grepen van rhinoceroshoorn of goud, rotanmatten met ingevlochten figuren, witte papegaaien en een klein paviljoen van sandelhout en edele metalen vormen het aangeboden geschenk, waaronder naast de krissen (dat zullen die korte

[1]) Przyluski in B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 302—304.

[2]) In tegenstelling tot de Kathāsaritsāgara-berichten, waarover zoo straks.

[3]) Notes p. 17 sq.

zwaarden allicht zijn), de betel-borden opvallen: men denkt daarbij aan het betel-kauwen, hoewel het niet vaststaat, dat dit toen ter tijd op Java gebruikelijk was [1]). De gezanten vertellen verder, dat de koning Aji Maraya heette, natuurlijk weder de titel mahārāja, en dat des konings bijvrouwen lo-kien-sa-p'o-li, de koningin po-ho-pi-ni, het hoofd der handelsschepen po-ho werd genoemd. Hoewel misschien enkele stukken van die benamingen terecht te brengen zijn (men kan in lo-kien bv. *rak(r)yan* vermoeden, in pi-ni *bini*, in po-ho het begin van *puhawang*) geven ze toch niet veel houvast, en de mededeeling, dat in het land geregelde ambtsdragers waren, brengt ons ook geen nieuws, doch bewijst slechts, dat voor de Chineezen in China zelf zoo iets een vermeldenswaardige bijzonderheid was en men zich dus niettegenstaande den geregelden handel geen overdreven voorstelling van de bekendheid met het vreemde land moet maken. Ook wat er nog gerept wordt over een vrouw aan boord van het schip met het haar in een wrong, een stuk goed om het lichaam gewikkeld, heel zwart, en die niet te verstaan was, en over een kind met gouden halsketting en armbandjes, draagt geheel het karakter van ethnologisch curiosum.

Het belangrijkst is echter wat de gezant zegt over de vijandschap van zijn land met Çrīwijaya; beide rijken waren steeds samen aan het vechten. Dat slaat dus op een voortdurenden oorlogstoestand, gelijk tusschen de groote zeemogendheid van den Archipel en een opkomenden staat, die eveneens overzeesche aspiraties had — wij zullen dat zoo dadelijk nog duidelijker zien — niet te verwonderen is, maar waaromtrent tot dusver alle berichten hadden gezwegen. En dit bericht wordt nu volkomen bevestigd door de mededeeling van den anderen kant, omtrent de wederwaardigheden van den gezant uit Çrīwijaya [2]) die in 988 naar China kwam, en in 990 de hoofdstad weder verliet, doch, in Zuid-China aangekomen, vernam, dat in zijn land een inval door Java was gedaan en daarom zijn vertrek nog een jaar uitstelde. Voorjaar 992 ging hij met zijn schip naar Campā, maar aangezien hij daar nog geen goede berichten kreeg, keerde hij opnieuw naar China terug en vroeg er om een keizerlijk decreet, waarmede hij zich klaarblijkelijk den steun van het Chineesche gezag wilde verzekeren tot regeling van de toestanden in den Archipel. Of het decreet uitgevaardigd is en China zich inderdaad deze rol van scheidsrechter aangematigd heeft, wordt niet vermeld; maar het bericht toont duidelijk, dat de vijandelijkheden van ernstigen aard waren, en een inval der Javanen in het land van Çrīwijaya de buitenlandsche verbindingen van laatstgenoemd rijk tijdelijk had afgesneden.

Dat de in deze berichten niet met name genoemde Javaansche koning inder-

---

[1]) Het eerste stellige bericht is uit 1425. Wel heeft men op Barabuḍur vaasjes met betelbladeren meenen te herkennen; doch op Sumatra werd in I-tsing's dagen de pinang slechts met specerijen genuttigd. In Achter-Indië echter gebruikte men pinang met kalk en betel reeds in de vierde eeuw. De bewijsplaatsen Barabuḍur p. 692.

[2]) Notes p. 64 sq. Zie hierboven p. 226.

daad Dharmmawangça moet zijn, kunnen wij opmaken uit een oorkonde van 991 [1]), juist gedurende den inval dus, waarop geen koningsnaam staat [2]), doch waarop melding wordt gemaakt van het Çiwaçāsana, het Oud-Javaansche wetboek, waaraan de naam van den „koning van Mĕḍang" çrī Dharmmawangça tĕguh Anantawikramottunggadewa verbonden is. Bedoeld is het wetboek, dat doorgaans als Pūrwādhigama wordt geciteerd, doch, gelijk reeds aan Friederich bekend was [3]) zich aan het slot Çiwaçāsanasāroddhṛta noemt; speciaal dit geschrift vermeldt den Javaanschen koning Dharmmawangça [4]). Het is noodig, daarop uitdrukkelijk de aandacht te vestigen, omdat daarnevens ook een tweede Çiwaçāsana als een afzonderlijk werk beschreven wordt [5]); het is schrijver dezes niet bekend, of er naar den inhoud nog samenhang tusschen beiden te constateeren valt, en zoo moeten wij evenzeer de mogelijkheid openlaten, dat het Pūrwādhigama een latere redactie van het Çiwaçāsana van 991 kan vormen. Het tegenwoordige Balische Poerwa Agama is in elk geval niet identiek met, en wellicht een moderniseering van, het oude Pūrwādhigama [6]). In afwachting dat een detailonderzoek naar den inhoud de verhouding dier verschillende rechtsbronnen vaststelle — er is ook nog een Çewaçāsana, dat merkwaardigerwijze eveneens aan een koning van Mĕḍang, zekeren vorst Manu (!) vastknoopt [7]) — kunnen wij vooralsnog de omtrent het (tweede) Çiwaçāsana medegedeelde bijzonderheden niet zonder meer op den tijd van Dharmmawangça doen slaan. Daaronder zijn b.v. de opgesomde namen van beroepen, welke een bewijs voor den ouderdom van wajang en topeng zouden geven, een bewijs dat trouwens slechts korten tijd later op onwederspreekbare wijze geleverd wordt, als onder Airlangga een aan de wajang ontleende vergelijking klaarblijkelijk algemeen begrijpelijk is. Gaarne hadden wij daarentegen de vermelding van de zeven Çiwaïtische secten in hetzelfde werk in een bepaalde periode willen vastleggen. Het aardige daarbij is, dat tusschen Çiwasiddhānta en Pāçupata de Waiṣṇawa genoemd worden [8]) en als Juynboll daarbij aanteekent, dat natuurlijk de Wiṣṇuieten niet tot de Çiwaïtische secten gerekend kunnen worden [9]), heeft hij formeel volkomen gelijk (in den Nāgarakṛtāgama worden de Wiṣṇuïtische stichtingen dan ook als iets geheel afzonderlijks naast de Çiwaïtische genoemd) maar is de rangschikking niettemin voor Javaansche

1) O. J. O. LVII.

2) De pu Dharmmasanggrāmawikrānta in den aanhef schijnt een hoogwaardigheidsbekleeder.

3) Voorl. Verslag van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. 22 (1849) p. 23—28.

4) Van der Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek II (1899) p. 423.

5) Juynboll, Suppl. Catal. Jav. handschr. II (1911) p. 195 sq.

6) Lekkerkerker, Bali en Lombok (1920) p. 20.

7) Inhoudsopgave bij Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran (1924) p. 300—302.

8) De vier andere zijn: Lepaka, Cānaka, Ratnahara en Çambhu. Verg. Goris l.l. p. 101—105.

9) L.l. p. 196.

toestanden begrijpelijk en teekent zij een situatie, waarbij practisch al hetgeen niet Buddhistisch is, onder Çiwaïsme kan worden samengevat.

Bij al deze onzekerheid vormt de vermelding van het Çiwaçāsana in de oorkonde van 991 althans een vast aanknoopingspunt. Omtrent diezelfde oorkonde worde haar vindplaats gereleveerd: deze steen van Sĕṇḍang-Kamal bij Magĕtan in Madioen is het oudste positieve gegeven voor het gezag van het Javaansche rijk ook in laatstgenoemde residentie.

Behalve door dit rechtsboek heeft koning Dharmmawangça zijn naam doen voortleven door zijn bemoeienis met de litteratuur. In den aanvang van het Oud-Javaansche Ādiparwwa wordt als de vorst, op wiens bevel dat werk is samengesteld, çrī Dharmmawangça tĕguh Anantawikramottunggadewa genoemd [1]), vroeger voor een aanduiding van Airlangga gehouden [2]); doch dat niet laatstgenoemde, maar wel degelijk diens schoonvader en voorganger de persoon in kwestie is, werd bewezen, toen bleek dat het Wirāṭaparwwa, op eenzelfde hoog bevel tot stand gekomen [3]), het jaartal 996 als dat der vervaardiging bewaard heeft [4]). Ook het Bhīṣmaparwwa is door toedoen van dezen Dharmmawangça tĕguh Anantawikrama in het Oud-Javaansch overgebracht [5]), en zoo hebben wij stellig in dezen koning den man te zien, op wiens initiatief de taak der Mahābhārata-bewerkingen is ondernomen. De bedoeling daarvan is, dat de hoofdinhoud der verhalen van het Indische heldendicht in Oud-Javaansch proza wordt weergegeven, met een aanmerkelijke bekorting en tevens in wat Kern noemt [6]) een half kinderlijken half katechetischen stijl, zonder eenige poging tot een kunstiger vorm, en met invoeging van Sanskrit-verzen of stukken daarvan, met min of meer woordelijke vertaling, klaarblijkelijk ter bevestiging van het gezag en de getrouwheid der overzetting. Uit den aard der zaak wordt de gang van het origineel op den voet gevolgd en heeft het „Oud-Javaansche" van de bewerking uitsluitend op de taal, niet op den inhoud betrekking. Met dat al is het gewicht van deze poging niet te onderschatten; zij geeft ons het oudste gedateerde Oud-Javaansche kunstproza, in tegenstelling tot de aktenstijl en het kanselarijproza der oorkonden. Bij de onzekerheid over oudere litteratuurproducten (zie p. 174 over de mogelijkheid van een ouder gedicht, p. 149 en 219 over de sporen van ouder prozawerk) blijft dit gedateerde document uit de tiende eeuw een belangrijk gegeven voor onze kennis van de ontwikkeling der Oud-Javaansche taal en litteratuur.

---

1) Ed. Juynboll (1906), p. 2.

2) Kern, V. G. IX (1920) p. 222. Over den inhoud van het Oud-Javaansche Mahābhārata, ibid. p. 245—249.

3) Ed. Juynboll (1917), p. 8.

4) Ibid. p. 98.

5) Zie Brandes, Beschrijving der Jav. Bal. Sas. handschr.-v. d. Tuuk I (1901) p. 183. Ook in dit H.S. wordt de vorst nog met den titel „koning van Mĕḍang" genoemd.

6) L.l. p. 223.

Zou men alleen reeds op grond van wat men van zijn bemoeienis met het recht en de letteren bemerkt, Dharmmawangça Anantawikrama voor een figuur van beteekenis kunnen houden, opmerkelijk is ook zijn verhouding tot het buitenland. Wij zagen reeds, hoe Java zich op Sumatra heeft willen doen gelden, en nog duidelijker en krachtiger is dat merkbaar op het eiland, dat door zijn ligging het eerst voor Javaansche expansie in aanmerking kwam, Bali. Van Mahendradattā, de dochter van den Javaanschen koning Makuṭawangça-warddhana en gemalin van den prins Udayana, heette het (p. 224) dat haar naam van Guṇapriyadharmmapatni ook buiten Java populair werd, en dat dit geen poëtische overdrijving is, zien wij juist tijdens het bewind op Java van Dharmmawangça. Op de Balische oorkonden van Ugrasenā (p. 210) volgt in 955 een (Ta)banendrawarmmadewa, in 962 Candrabhayasinghawarmmadewa[1]), in 975 Janasādhuwarmmadewa, van welk drietal wij overigens weinig weten, en in 983 een koningin, wier suggestieve naam çrī Wijayamahādewī invloed van (en, wie weet, overheersching door) Çrīwijaya zou kunnen doen veronderstellen[2]), ware het niet, dat het veelvuldig voorkomen van namen met jaya en wijaya in gevallen, waar alle verband met het groote Sumatraansche rijk uitgesloten is, deze hypothese voldoenden grond benemen. Dan komen echter, te beginnen met 989, eenige oorkonden, uitgevaardigd door een vorstelijk echtpaar, waarvan de vrouw als çrī Guṇapriyadharmmpapatni voorafgaat, en haar naam door dien van den echtgenoot, çrī Dharmmodāyanawarmmadewa, gevolgd wordt. Het is niet moeilijk in den laasten naam den vollen naam van Udayana te herkennen, zoodat het op Bali regeerende, echter niet den koningstitel voerende, echtpaar de Javaansche prinses met haar gemaal, de ouders van den lateren Javaanschen koning Airlangga zijn.

Juist dit vooraanplaatsen van de vorstin maakt aannemelijk, dat zij inderdaad als Javaansche koningsdochter het bewind voerde, en haar man, die mogelijk zelf Balinees was, slechts als prins-gemaal is te beschouwen en dit leidt dan vanzelf tot de conclusie dat een Bali (of deel van Bali), waar een Javaansche prinses regeert, in den een of anderen vorm Javaansch oppergezag moet hebben erkend. Indien Udayana zelf een zoon des lands was, kan hij, gelijk dat van Lokapāla werd verondersteld, in het Javaansche koningshuis zijn ingehuwelijkt[3]), maar wij weten ten slotte van zijn landaard niets af en hij zou ook een Javaansche kṣatriya kunnen zijn, als schoonzoon des konings naast zijn gemalin met het stadhouderschap over Bali belast[4]). Met het denkbeeld van

---

[1]) Deze beiden volgens Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 68, 190 en 192. Laatstgenoemde stichter van Tirtha Ĕmpoel is de eenige Balische vorst, wiens naam in een oorkonde op steen staat.

[2]) V.g.l. Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1924 p. 30; Epigraphia Balica I (Verh. Bat. Gen. 66, 1926) p. 2.

[3]) Korn, Het adat-recht van Bali (1924) p. 547.

[4]) Eenerzijds kan, zooals Stutterheim in Bijdr. Kon. Inst. 85 (1929) p. 483 opmerkt, het

Javaanschen politieken invloed op Bali stemt geheel overeen, wat er van een cultureelen invloed valt waar te nemen in de taal der oorkonden. Tot dusver zijn die Oud-Balisch geweest; sinds het optreden van dit vorstelijk echtpaar vallen echter duidelijke Javanismen waar te nemen, en gaat men zich afvragen of men langzamerhand niet liever van Oud-Javaansch moet spreken. Na 1022 is twijfel niet meer mogelijk, en ziet men de oorkonden van Bali opgesteld in het Oud-Javaansch. De regeering van Mahendradattā en Udayana is dus een tijd van sterker wordenden Javaanschen invloed. Men kan uit den gang van zaken tevens opmaken, dat de meer intense bemoeienis van Java met Bali dan ook niet lang vóór deze regeering, dat wil dus zeggen vóór het optreden van Dharmmawangça op Java, begonnen zal zijn. Niet minder duidelijk is het, dat de Javaansche invloed op Bali geen tijdelijk en kunstmatig verschijnsel, gevolg van den toevalligen loop der politieke omstandigheden, geacht moet worden, maar dat hij van blijvenden aard was, althans in de kringen, die bij het staatsbestuur betrokken waren.

Het vorstelijk echtpaar heeft oorkonden nagelaten van 989 tot 1001 [1]) en daar Airlangga in 991 geboren is, dus gedurende het bewind zijner ouders op Bali, is er alle kans, dat hij ook op Bali het levenslicht aanschouwde. In 1011 en 1022 blijkt çrī Dharmmodāyanawarmmadewa alleen te regeeren; klaarblijkelijk is tusschen 1001 en eerstgenoemd jaar de prinses zijn echtgenoote overleden. Wat wij te denken hebben van de vorstin (ratu) Sangājñādewī op een oorkonde van Sĕmbiran uit 1016 blijft duister; men heeft daarin een aanduiding van dezelfde Mahendradattā verondersteld [2]), doch dan vragen wij ons af, waarom zij alleen optreedt en waarom onder een anderen naam, zoodat misschien nog eenvoudiger is, in deze vorstin de heerscheres over een afzonderlijk stuk van Bali te zien [3]), of mogelijk onderkoningin, gezien den lageren titel ratu (ook 975 door Janasādhuwarmmadewa te Sĕmbiran gevoerd) tegenover het koninklijke mahārāja van Wijayamahādewī. Na Udayana blijft het gezag over Bali aan een Dharmmawangça. Dat kan dus wederom een lid van het Javaansche koningshuis zijn, doch omgekeerd is ook niet uitgesloten, dat reeds Dharmmawangça I (Anantawikrama) uit Bali naar Java was gekomen [4]).

Naar het schijnt heeft ook op Java zelf Udayana een herinnering nagelaten, en wel in de grafbadplaats van Djalatoenda tegen de Westelijke helling van den

---

voorafgaan van warmmadewa-vorsten op Bali tot de conclusie leiden, dat ook Dharmmodāyanawarmmadewa een Baliër was, doch anderzijds is het ook denkbaar, dat de Javaansche edelman, schoonzoon des konings, met het bestuur over Bali belast, een Balischen titelnaam in overeenstemming met dien der vroegere heerschers heeft aangenomen.

[1]) Zie o.a. Epigraphia Balica I (1926) p. 27—30.

[2]) Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1920 p. 132.

[3]) Korn l.l.

[4]) O. V. l.l. Ook andere bijzonderheden ontleenen wij aan dit artikel, en aan de lijst bij Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 190.

Pĕnanggoengan [1]). Die grafbadplaats, zoo genoemd omdat onder den bodem van het middenterras een bijzettingsurn gevonden is, draagt in groote cijfers het jaartal 977 tegen den achterwand en opzij van het middenterras den naam Udayana, en dit leidde reeds lang geleden tot de veronderstelling, dat deze vorstenzoon er in dat jaar was bijgezet; ten onrechte, naar wij nu weten, want eerst in 991 werd zijn zoon geboren en in 1022 regeerde hij nog. Voorts bleek bij de restauratie van eenige jaren geleden, dat het jaartal een pendant heeft gehad, doch helaas was dat een Oud-Javaansch woord (*gĕmpĕng*), waarvan de beteekenis onbekend is [2]); verder dat „Udayana" stond onder een reeks reliefvoorstellingen en dat elders nog een andere naam, eveneens onder de reliefs, gestaan heeft, nl. de vrouwennaam Mṛgayawatī, die in elk geval niet de naam van Udayana's gemalin is. Daaruit kon worden opgemaakt, dat die beide namen op de afgebeelde geschiedenis betrekking hebben, en de heele badplaats niets met den historischen Udayana te maken had. Eindelijk werd nog de vraag onder de oogen gezien, of de mogelijkheid bestond, dat Udayana, gelijk ook wel gemeend was, toch wellicht in een lang vóór zijn dood opgericht monument was bijgezet. Latere Balische oorkonden zijn uitgevaardigd door een vorst, die zich het jongste kind noemt van de godin, bijgezet te Burwan en den god, bijgezet te Bañuwĕka; deze volgorde doet weder aan Airlangga's ouders denken, en in Bañuwĕka kon men meenen een aequivalent van Djalatoenḍa voor zich te hebben [3]), tot ook daartegen werd aangevoerd, dat, gelijk Burwan op Bali ligt — de overblijfselen van een heiligdom met een Durgā-beeld, dat waarschijnlijk het bijzettingsbeeld der vorstin is, liggen nog niet ver hiervandaan in de desa Koetri [4]) en de Balische traditie stelt de stichting in 1007 [5]) — eveneens Bañuwĕka een Balische bijzettingsplaats was [6]).

Dit alles toegevend zal men toch, naar het ons toeschijnt [7]), van meening moeten zijn, dat de gelijktijdigheid van de uitbeelding van Udayana-reliefs en van het optreden van een prins Udayana stellig niet toevallig is. Daarnevens wijzen wij op het meermalen geconstateerde feit, dat eenzelfde vorst op meer dan een plaats tegelijk is bijgezet; men kon een deel van de asch in verschillende heiligdommen brengen. Het lijkt ons dus nog altijd mogelijk, dat het verband tusschen Udayana en Djalatoenḍa niet losgelaten moet worden, doch dat deze

---

1) Beschrijving voorloopig Inl. II p. 35—39; definitieve behandeling in een studie van Bosch en De Haan, welke zal worden opgenomen in de Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst.

2) Het is voor een plaatsnaam gehouden, en ook wel verklaard als: vernietigd (van een rijk) of bijgezet (van een persoon). Zie Oudh. Versl. 1921 p. 153; 1923 p. 69 sq; Bijdr. Kon. Inst. 85 (1929) p. 479—482.

3) Mej. Dr. Muusses in Oudh. Versl. 1922 p. 55.

4) Zie Stutterheim, Oudheden p. 126—129, 133 en 192.

5) Mededeeling van den Heer L. C. Heyting.

6) Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1923 p. 166 sq. en 1924 p. 30.

7) Wij verwijzen hierbij uitdrukkelijk naar de te verwachten publicatie van Dr. Bosch.

badplaats is gesticht bij gelegenheid van een gebeurtenis in zijn leven (zijn intrede in de Javaansche koninklijke familie op jeugdigen leeftijd bijvoorbeeld) en er tevens later een deel van zijn asch is bijgezet op Javaanschen bodem, al was dan ook zijn voornaamste graftempel gelegen in het land, dat zoo het al niet zijn vaderland was, toch lange jaren door hem was geregeerd.

Daargelaten deze zijde van het Djalatoenda-vraagstuk moet ook een enkel woord gewijd worden aan de kunsthistorische beteekenis van deze door de inscriptie in 977 gedateerde reliefkunst, in haar verhouding tot de voorafgaande Midden-Javaansche en de volgende Oost-Javaansche kunst. De opmerking is gemaakt [1]), dat Djalatoenda in zeer sterke mate Oost-Javaansche eigenaardigheden vertoont [2]) en daardoor een tegenstelling vormt tot de toch slechts ongeveer driekwart eeuw voorafgaande kunst van Lara-Djonggrang, en dit feit zou ons moeten noodzaken de zienswijze, als zou de Oost-Javaansche kunst door geleidelijke ontwikkeling uit de Midden-Javaansche zijn ontstaan, te herzien. Wij aanvaarden het feit, doch schrikken voor de gevolgtrekking terug. Immers naast de onmiskenbare tegenstelling is er zooveel, waarin Djalatoenda bij Midden-Java aanknoopt, vooral in technisch opzicht maar ook in de compositie, dat onzes inziens deze kunst ondenkbaar is zonder een voorafgaand Midden-Java. Wij zouden dus de verklaring willen opperen, dat er inderdaad in korten tijd veel veranderd is en dat, gelijk wij ook omtrent de cultuur in het algemeen meenden te kunnen opmerken (p. 178), eveneens de kunst van Oost-Java in dit tijdperk een veel minder hindoeïstische kleur vertoont dan die van Midden-Java. Door de politieke omstandigheden, het loslaten van den band met Midden-Java en het op zichzelf aangewezen blijven van Oost-Java zijn die on-Hindoesche, die Javaansche eigenaardigheden sneller doorgebroken, dan het geval zou zijn geweest bij een rustig voortgaan van de Midden-Javaansche Hindoe-traditie. Aan de eenheid der Hindoe-Javaansche kunst houden wij vast, hoewel constateerend dat bij den overgang naar Oost-Java andere en nieuwe factoren zijn gaan inwerken met grooter snelheid en kracht, dan wij vroeger reden hadden om te vermoeden [3]).

Tegenover het blijvend succes der Javaansche expansie op Bali zijn de resultaten der Sumatraansche expeditie van zeer voorbijgaanden aard geweest. Intusschen is er nog een derde streek van den Archipel, die plotseling juist in deze jaren weder binnen den kring onzer waarneming valt, de Westkust van Borneo, en wel bepaaldelijk het rijk van Pu-ni [4]). Het toevallig ankeren van een

[1]) Stutterheim, Rāma-legenden (1924) p. 215 sq.

[2]) Laatstelijk heeft dr. Stutterheim de vraag gesteld (Oudheden p. 149), of wellicht aan Balische invloeden gedacht mag worden.

[3]) Hoe snel stijlverandering mogelijk is, blijkt bijvoorbeeld in de Khmer-kunst bij vergelijking tusschen het uit halfweg de twaalfde eeuw dateerende Angkor Wat met den Bayon, gesticht door den in 1181 op den troon gekomen Jayawarman VII (Coedès, B. E. F. E. O. 28, 1928, p. 81 sqq.).

[4]) Groeneveldt, Notes p. 108 sq. Verg. hierboven p. 97.

Chineesch schip schenkt in 977 aan koning Hiang-ta gelegenheid drie gezanten met verschillende soorten kamfer, kamferhout, sandelhout, schildpad en olifantstanden naar China te zenden, waar (het wordt er duidelijk bij vermeld) nog nooit een gezant uit die buurt geweest was. Er komt een brief mee op glanzend, groenachtig, langwerpig boomblad geschreven, met kleine letters en dan opgerold. Dit wijst dus op een zekere beschaving, doch wat de Chineezen verder van dit land vernemen (de bijzonderheden kunnen ook van een tweede gezantschap, honderd jaar later, afkomstig zijn) maakt wel een zeer halfwilden indruk, al heeft de binnen houten wallen gevatte hoofdstad dan ook 10.000 inwoners en zijn er veertien andere plaatsen aan onderhoorig. De koning op zijn met touw overspannen bale, uitgaande in een palankijn van stof, de koperen wapenrusting „als een groote bus", de afwezigheid van aardewerk, waardoor men bij koken en eten slechts bamboekokers en palmbladen gebruikt, en ook wat van de gebruiken bij overlijden en huwelijk wordt verteld (wij kunnen niet alles in extenso weergeven en verwijzen verder naar de Sung-annalen), dat alles wijst op een Indonesische maatschappij met slechts een heel klein laagje hoogere beschaving. Kan die laatste een restje zijn van wat hier eeuwen geleden de Hindoe-kolonisatie had uitgewerkt (p. 76)? Of is het integendeel iets nieuws? Een eeuw later voert de koning een Sanskrit-titel en nog weer later gaat de reis naar dit land via Java en dan (het is in 1370) „heeft dit land tot dusver aan Java behoord" [1]). Misschien is het dus niet al te gewaagd (hoewel vooralsnog zuivere gissing) om deze Borneosche beginnende beschaving van de tiende eeuw ook in verband met de Javaansche expansie te brengen. Stellig heeft een deel van Borneo tot de oudste buitenbezittingen van het latere Javaansche rijk behoord.

Dharmmawangça's politiek om zijn land het overwicht boven het groote rijk van Sumatra te geven heeft, zooals wij zeiden, geen resultaat gehad en waarschijnlijk slechts tot zijn eigen val meegewerkt. In 992 was het Javaansche expeditiecorps nog in het Palembangsche land, doch in 1003 zendt de koning van Çrīwijaya alweder zijn gezanten naar China [2]), zonder dat er iets van belemmering door Java blijkt. Die koning draagt den naam van çrī Cūḍāmaṇiwarmadewa [3]) en zijn beide gezanten deelen den keizer mede, dat in hun land een Buddhistische tempel is opgericht en zij nu den keizer verzoeken er een naam aan te geven en klokken voor te schenken. Dit geschiedt en het heiligdom krijgt den naam Ch'eng-t'ien-wan-show [4]), de klokken worden gegoten en de gezanten worden met eervolle titels bedacht.

Spoedig daarop is de Sumatraansche koning overleden, want in 1005 of

[1]) Notes p. 110.

[2]) Notes p. 65.

[3]) Op grond van de zoo dadelijk te bespreken Cola-inscriptie herkend door Coedès, B. E. F. E. O. 18, 6 (1918) p. 7.

[4]) Westenenk, Hand. Congr. 1919 l.l. p. 25, meent: Tjandi-Bongsoe (de jongere of jongste tempel).

1006 regeert zijn zoon Mārawijayottunggawarman, van wien wij in 1008 weder een gezantschap naar China kennen. Dat jaar 1005 of 1006 is ons bekend uit Voor-Indische bron, die ons beide vorsten, vader en zoon, weder als ijverige Buddhisten doet zien, dus juist zooals ze ook tegenover China deden uitkomen. Het behoeft geen betoog, dat het aanknoopen of onderhouden van zulke godsdienstige betrekkingen ook een belangrijken politieken kant gehad heeft. Bedoelde Voor-Indische bron is het zoogenaamde groote charter van Leiden [1]), in Sanskrit en Tamil respectievelijk in 1044 en 1046 opgesteld, en daarin wordt in het 21ste jaar van den Cola-koning Rājarāja I (d.i. 1005/6) vermeld, dat te Nāgīpaṭṭana (het tegenwoordige Negapatam) door çrī Mārawijayottunggawarman, zoon van Cūḍāmaṇiwarman, gesproten uit het Çailendra-geslacht, koning van Kaṭāha en Çrīwiṣaya, een dorp geschonken is aan den Buddha van de in genoemde stad door zijn vader gestichte Cūḍāmaṇi-warman-wihāra. Zooals wij zagen (p. 142) volgde deze Çailendra met zijn Buddhistische stichting op Voor-Indischen bodem slechts het voorbeeld van een zijner voorgangers met het klooster te Nālandā. Even ten Noorden van Negapatam waren een halve eeuw geleden nog sporen van een Buddhistischen tempel, die wellicht het heiligdom van den Sumatraanschen vorst vertegenwoordigden [2]).

Het opmerkelijkste is wel de wijze, waarop de Coḷa-koning deze Sumatraansche potentaten betitelt: koning van Kaṭāha en Çrīwiṣaya (= Çrīwijaya), en de Tamil-oorkonde laat zelfs laatstgenoemd rijksdeel geheel weg en spreekt alleen van den koning van Kaḍāra of Kiḍāra [3]). Dit is, naar Coedès aannemelijk heeft gemaakt, Kĕdah, dus de overzeesche helft van het groote rijk, dat wij gewoon zijn Çrīwijaya te noemen, doch waarvan klaarblijkelijk voor de Indiërs het zwaartepunt juist op het Maleische Schiereiland lag. Reeds in de dagen van I-tsing trouwens was er gelegenheid om rechtstreeks van Kĕdah naar Negapatam te varen [4]) en het ligt ook voor de hand, dat voor de scheepvaart uit Indië de gewone route allereerst naar Kĕdah voerde, vanwaar men naar het Zuiden den zeeweg door de Straat van Malaka naar den Archipel en China kon volgen, maar ook de handelswaren kon laden en lossen, die hun weg over de landengten namen. Dat dit gebied en Çrīwijaya bijeen hoorden was den Arabieren, gelijk wij vele malen zagen, goed bekend en ook de Coḷa-koning was er van op de hoogte, maar Kaṭāha is voor hem en zijn land het belangrijkste deel van het dubbele rijk. Zelfs de vage mededeelingen over deze verre landen in een litteratuurproduct als de Kathāsaritsāgara, weliswaar elfde-eeuwsch,

---

[1]) Burgess, Arch. Surv. South. Ind. 4 (1886) p. 205 en 218; zie verder Coedès l.l. p. 4 en Vogel in Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 627—633.

[2]) Indian Antiquary 7 (1878) p. 224, aangehaald bij Vogel l.l. p. 630.

[3]) Er zijn ook andere kleine afwijkingen, bv. Çūlāmaṇipadma (wihāra) inplaats van °warman.

[4]) Mémoire p. 144; Record p. XLVI.

doch op een origineel wellicht uit de vijfde eeuw teruggaande [1]), kenden den band tusschen Kaṭāha en Sumatra, die zij in tegenstelling tot de Mañjuçrīmūlakalpa, welke wij zoo straks bespraken (p. 227) wel vermelden: naast Nārikela- en Siṃhaladwīpa (Kokos-eilanden en Ceilon) noemen zij Karpūradwīpa, het Kamfereiland, waarin men Borneo of Sumatra's Westkust, beiden kamfer opleverend, kan vermoeden, en Suwarṇadwīpa, het Goudeiland Sumatra; en van dit laatste rijk en Kaṭāha zijn de vorsten verzwagerd. Met name worden ook de handelsbetrekkingen tusschen Kaṭāha en Tāmraliptī, de groote haven aan den Gangesmond, in het licht gesteld [2]). Trouwens uit diezelfde Bengaalsche haven had zich reeds Fah-hien naar Ceilon en I-tsing naar Çrīwijaya ingescheept [3]). Op Suwarṇadwīpa kent het gedicht (54, 108) de stad Kalaça(wara)pura, welke door Pelliot op grond van Chineesche gegevens juist in het overzeesche rijksdeel, ter hoogte van Bandon of Ligor, geplaatst wordt [4]).

Wanneer een rijk van deze betekenis door een buitenlandschen inval herinnerd wordt aan den precairen aard van overzeesche verbindingen, die niet volstrekt gevrijwaard zijn voor storingen, waarover men geen contrôle heeft, dan is het een daad van de meest elementaire zelfverdediging om zoodra de gelegenheid zich voordoet, afdoende maatregelen te nemen ten einde een herhaling van zoo iets te voorkomen en den aanvaller onschadelijk te maken. En daarom mag men in den catastrophalen ondergang van Dharmmawangça's rijk in den aanvang der elfde eeuw stellig de wrekende hand van Çrīwijaya vermoeden. Niet lang na Airlangga's bruiloft, zegt de Calcutta-steen (str. 14), werd de hoofdstad, waar zoolang een vroolijkheid heerschte als in Indra's rijk, in de asch gelegd; en de Oud-Javaansche inscriptie op dienzelfden steen gedenkt (r. 5 en 6) den tijd van „den ondergang (*pralaya*) van het eiland Java" in 1006; „geheel Java zag er te dien tijde uit als één zee en vele hoogaanzienlijke personen sneuvelden; in de eerste plaats was dat het tijdstip dat Zijne Majesteit de Koning zaliger sneuvelde, die is bijgezet in het heiligdom te Wwatan", in de maand Caitra van het jaar 1007.

Ziedaar het einde van koning Dharmmawangça en zijn rijk.

---

1) Speyer, Verh. Kon. Akad. v. Wet., Afd. Letterk. N.R. 8 (1908) p. 56.
2) Vogel, l.l. p. 632 sq.
3) Zie Lévi in Journ. as. 203 (1923) p. 49 sqq.
4) D. I. p. 360.

HOOFDSTUK VIII.

Airlangga.

De bijzonderheden van de gebeurtenissen in 1006 en 1007 ontsnappen geheel aan onze waarneming. Uiterst sober is het relaas, dat Airlangga ervan geeft; niet natuurlijk omdat hij niet op de hoogte was, want hij heeft als zestienjarig jongeling dat alles persoonlijk meegemaakt, maar omdat de catastrophe van 1007 niets anders is dan een feit dat vermeld moet worden om zijn eigen verderen levensloop begrijpelijk te maken. Vandaar dat er niet veel meer van verteld wordt, dan hetgeen wij reeds aan het slot van het vorig hoofdstuk citeerden; slechts één detail vermeldden wij nog niet, een zinsnede op de Oud-Javaansche inscriptie van den Calcutta-steen direct na het jaartal 1006, waarvan echter het verband met het voorafgaande niet duidelijk is door de onleesbaarheid van enkele woorden. Wat er nog staat is: *haji wurawari an wijil sangke lwarām,* d. i. „de vorst (van) Wurawari, toen hij uitkwam van Luarām". Het ligt dus voor de hand in dien vorst den aanvaller te zien, wiens optrekken tegen Dharmmawangça zulke noodlottige gevolgen heeft gehad.

De onzekerheid van een en ander heeft echter ruimte gelaten voor een geheel afwijkende opvatting, verdedigd door Van Hinloopen Labberton [1]), en daarin bestaande, dat er van krijgsbedrijven in het geheel geen sprake is en de „ondergang" van Java iets volkomen anders beteekent: een geweldige vulcanische uitbarsting en overstrooming, zoodat het „geheel Java was als één zee", niet als een beeld beschouwd moet worden, doch op de overstrooming slaat en de vulcanische uitbarsting de oorzaak is van het verbranden der Javaansche hoofdstad.

Nu zijn er in de wijze, waarop de auteur zijn hypothese aannemelijk tracht te maken eenige punten, die ons zóó onbevredigend voorkomen, dat het zaak zal zijn de waarde der hypothese op zichzelf te beschouwen en los te maken van een deel der toelichting. Onder deze punten rekenen wij het leggen van een verband tusschen deze catastrophe en die, welke aan de beteekenis van Midden-Java een einde maakte en waarover wij in Hoofdstuk VII handelden; als niet alle teekenen bedriegen, ligt die overgang bijna een eeuw vóór de vernietiging van het rijk van Dharmmawangça. Evenmin vereenigen wij ons

[1]) Djawa 1 (1921) p. 191—195.

met de identificatie der verschillende plaatsnamen, waarbij, in aansluiting aan wat zoojuist van Midden-Java werd gezegd, Wurawari bepaaldelijk een zoo geheeten plaats bij Sĕntala in Westelijk-Jogjakarta zou zijn, Luarām hetzelfde zou zijn als Lopait op de grens tusschen Jogja en Soerakarta, en Wanagiri, waarheen volgens het vervolg der oorkonde Airlangga de wijk neemt, de bekende plek aan den bovenloop van de Solo-rivier zou zijn ; zoodoende kan zelfs een kaart geteekend worden van de vlucht langs de route Sĕntala-Lopait-Wanagiri van den prins, wiens naam Airlangg(h)a dan beteekent: die aan het water ontkomt. Zulk soort conclusies lijken ons veel te fantastisch [1]), en de gelijkluidendheid van plaatsnamen over heel Java — een Wanagiri bijvoorbeeld komt evengoed in Bantĕn, maar ook in Rĕmbang, in Soerabaja, in Pasoeroehan voor — moet ons ervan terughouden op zulke grondslagen een hypothese te bouwen.

Dit ontslaat ons echter niet van den plicht om na te gaan of er wellicht, ook als alle gedachte aan Midden-Java wordt losgelaten en wij blijven op het terrein, waar de Javaansche geschiedenis der laatste driekwart eeuw zich heeft afgespeeld, toch aanleiding is tot de veronderstelling, dat een natuurramp als de bovenbedoelde, maar dan op Oost-Java, tot de bekende gevolgen heeft geleid. Inderdaad moet worden toegegeven, dat van gevechten nergens ondubbelzinnig wordt melding gemaakt, al kan dat liggen aan de lacune vóór den geheimzinnigen haji Wurawari. Wanneer wij nu echter zien, dat in r. 24 temidden van Airlangga's krijgsbedrijven tot Java's herstel opnieuw de haji Wurawari ten tooneele verschijnt en deze dus klaarblijkelijk toch een bepaald persoon is, wanneer wij verder letten op den betrekkelijk langen, immers binnen twee jaren vallenden, duur van de gebeurtenissen, waardoor Java ten onder ging, en op den jarenlangen strijd tegen allerlei vijanden, dien Airlangga te voeren had om met de grootste moeite het rijk te hereenigen na zich eerst, ook al weer een aantal jaren, in een kluizenarij achteraf te hebben gehouden, wanneer wij tenslotte als resultaat en bekroning van Airlangga's leven de uitdrukking zien gebruiken, dat de „pralaya" van Java weder te niet gedaan was (r. 30), dan bevestigt dat alles te zamen toch wel zeer sterk den indruk, dat de beste, zoo niet de eenige, verklaring voor al die feiten geen andere zijn kan, dan een vijandelijke overval in 1006, die in 1007 tot de verovering der Javaansche hoofdstad en den dood van den koning leidt, en waarvan de gevolgen na jaren wachtens op de goede gelegenheid en jaren van moeizamen krijg door Airlangga weder ongedaan worden gemaakt.

---

[1]) Ook de conjectuur *talināçalena* in Sanskr. str. 14 „door een berg bedekt" (nl. de hoofdstad) kunnen wij moeielijk aanvaarden, daar de invulling van *ça* epigrafisch niet in de voorhanden overblijfselen der letter past, en de uitdrukking grammatisch in de lucht komt te hangen. Over de beteekenis van den naam Airlangga zie nog Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 73, Stutterheim in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 393—395, en Poerbatjaraka in Djawa 10 (1930) p. 163.

De hoofdaanvaller van 1006 is dus vermoedelijk een vorst (van) Wurawari. Waar komt die opeens vandaan en waaraan ontleent hij de macht, die het hem mogelijk maakt het Javaansche rijk tot den ondergang te brengen ? Van verschillende zijden [1]) is er op gewezen, dat in deze gebeurtenissen op Java Çrīwijaya wel de hand zal hebben gehad. Aan het slot van het vorig hoofdstuk gaven wij reeds aan op welke gronden het voor laatstgenoemd rijk een noodzakelijkheid geacht moest worden zich te vrijwaren tegen de zoo gevaarlijk gebleken rivaliteit van Java. Het voornaamste argument is echter, dat het herstel van Java, dat lange jaren op zich heeft laten wachten, eerst mogelijk blijkt als Çrīwijaya zelf voor eenigen tijd door een vijand van elders machteloos is gemaakt.

Nu wordt, zooals wij zagen, Çrīwijaya zelf niet genoemd bij den aanval van 1006; uitsluitend de vorst (van) Wurawari wordt vermeld. Ook zoeken wij tevergeefs naar den naam van Çrīwijaya in het verslag der krijgsverrichtingen, die het herstel van Java door Airlangga inleidden. Dit verhindert ons, in Çrīwijaya den rechtstreekschen en openlijken aanvaller te zien. Aannemelijker zou zijn ons dat groote rijk als den ruggesteun van Wurawari te denken, een ruggesteun, waardoor de aanval zoo krachtig en zoo doeltreffend kon zijn. Overigens zij nog eens uitdrukkelijk de onzekerheid van de geheele rol van dien vorst (van) Wurawari in het licht gesteld, dien wij ook alleen maar op grond van redeneering (zij het dan ook een heel waarschijnlijk lijkende) voor den hoofdaanvaller van 1006 en lateren tegenstander van Airlangga houden.

Wurawari is als plaatsnaam op Java, gelijk wij zagen, niet onbekend; een drietal plaatsen op Midden-Java dragen dezen naam en wat dat aangaat, kan dus de vorst in kwestie een Javaansch potentaat zijn geweest, wiens titel „haji" hem als den mindere in rang tegenover Dharmmawangça kenschetst. Doch ook het buiten-Javaansche deel van den Archipel is allerminst uitgesloten, en in die richting heeft Rouffaer den tegenstander gezocht [2]), om hem, zijns inziens met bijna zekerheid, het Maleische Schiereiland als land van herkomst toe te wijzen. Ook dat berust zoo goed als geheel op een localiseeren van plaatsnamen. Wurawari, het best als plantennaam bekend [3]), zou, letterlijk vertaald in „klaar-water", synoniem zijn van Ganggāyu, hetwelk blijkens de Sajarah Malayu uit ± 1612 op het Maleische Schiereiland lag, en Lwarām, als „lief-water" geïnterpreteerd, zou de hoofdstad zijn van dat rijk, dat tevens het oudste Langka, het latere Lĕngkasuka, oer-Djohor zou zijn (verg. p. 86); terwijl van een tweetal andere namen, bij Airlangga's krijgsdaden te pas komend, de eene, Galuh, d.i. edelsteen, alweder een naam van Djohor

---

[1]) Het uitvoerigst door Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1919 p. 156—163.
[2]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 43, 73, 90—92, 112—125, 133.
[3]) Ibid. p. 43 noot 2.

(djauhar) zou zijn, en Hasin het zelfde rijk vertegenwoordigen, dat reeds bij I-tsing als Mahasin voorkomt, een Maleisch [1]) land buiten Java zal zijn geweest en vermoedelijk met Tumasik, d. i. Singapore, gelijk gesteld moet worden.

Wij moeten bekennen, tegenover deze en dergelijke identificaties ietwat sceptisch gestemd te zijn, en zoolang er geen deugdelijker bewijzen komen, de overeenkomst van soms gewrongen vertaalde namen geen afdoend getuigenis voor de identiteit der met die namen aangeduide plaatsen te achten. Galuh hoeft volstrekt niet buiten Java gezocht te worden, waar in den Oud-Javaanschen tijd een rijk van dien naam op Oost-Java bekend is [2]); Hasin, waarop wij zoo straks terugkomen, heeft ook alle kans een Javaansche plaatsnaam te zijn. Er is echter één gegeven, door Rouffaer aangehaald [3]), dat zwaarder kan wegen, omdat het ontegenzeggelijk kan slaan op een rijkje Wurawari op het Maleische Schiereiland. Het is door Gerini medegedeeld [4]) uit een lijst van onderhoorigheden van het Siameesche rijk, opgenomen in de Kot Monthierabān, die zich uitgeeft voor een geschrift uit 1360, doch waarschijnlijk een stuk jonger is [5]). Daarin figureeren onder de staten van het Zuiden Ujōng Tānah, Malākā, Malāyū en Worawārī. Dat hiervan Ujung-tanah en Malaka op het Maleische Schiereiland liggen, is nooit door iemand betwijfeld; doch Malayu is in den Nāgarakṛtāgama van 1365 de verzamelnaam van Sumatra, en het is volstrekt niet ongerijmd, dat Siam daarop ook eenige aanspraak heeft doen gelden, die natuurlijk volstrekt niet met de uitoefening van werkelijk gezag gepaard heeft behoeven te gaan. Daaruit volgt dan toch, dat Wurawari ook niet noodzakelijk een staat van het Schiereiland hoeft te zijn geweest. Men kan nu ook nog ruimte laten voor de mogelijkheid, dat het Wurawari van na 1360 iets anders was dan het Wurawari van 1006 en moet, dunkt ons, concludeeren dat eigenlijk gezegd omtrent Wurawari in Airlangga's tijd niets vaststaat. Het kan best buiten Java hebben gelegen en onder den invloed van den grooten zeestaat Çrīwijaya tot den aanval zijn overgegaan; maar het is toch allerminst bewezen, dat het *niet* op Java moet worden gezocht. Alle veldtochten van Airlangga spelen zich, voorzoover valt na te gaan, op Java zelf af.

Doch wie ook de aanvaller geweest moge zijn, het is duidelijk dat deze zijn doel volkomen heeft bereikt. Kraton en rijk van Dharmmawangça verdwenen, en de zestienjarige Airlangga, „nog niet zeer geoefend in het krijgsbedrijf", nam de wijk in de bosschen, vergezeld van slechts weinige volgelingen, doch daaronder eenige aanzienlijken en in de eerste plaats de

---

1) Van der Tuuk, Not. Bat. Gen. 1876 p. 27.
2) Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran (1924) p. 48, 264 enz.
3) L. l. pag. 22 en 168.
4) Researches on Ptolemy's Geography (1909) p. 532.
5) Blagden in J. R. A. S. 1928 p. 915.

man, van wien de koning nog op het eind zijner regeering getuigt, dat hij was de eerste zijner dienaren, buitengewoon trouw aan hem gehecht, Narottama, de rakryan Kanuruhan van Airlangga's koningstijd. Samen verblijven zij aan den kant van Wanagiri — als daarmede een eigennaam, en niet slechts een beboschte berg bedoeld is — wonende bij kluizenaars van reinen wandel, en Narottama droeg daar eveneens het kleed van boomschors en nuttigde het voedsel van monniken en heremieten, blijvende bij den toekomstigen koning in het godshuis dag en nacht (r. 7—10). Dit zich voordoen als een lid der kluizenaarsgemeente duidt er op, dat de prins en zijn volgelingen zich hier schuil hebben moeten houden, natuurlijk om vervolging te ontgaan.

Intusschen kon uit den aard der zaak voor de verstrooide partijgangers van den gesneuvelden Dharmmawangça op den duur niet onbekend blijven, dat de prins, diens schoonzoon, nog in leven was en klaarblijkelijk kon hij gelden als naaste erfgenaam van den Javaanschen troon. In 1010 komen dan ook, naar de Sanskrit-inscriptie vertelt (str. 15), de onderdanen en de voornaamste brahmanen tot hem met de bede, het land te beheerschen. De Oud-Javaansche inscriptie maakt hiervan geen melding, doch plaatst een gebeurtenis van vergelijkbaren aard in 1019: als hij de wijding ontvangen en den troon bestegen heeft, brengt hij een eerbiedige vereering aan zijn bet-overgrootvader [1]) den vergoddelijkten vorst bijgezet te Īçānabajra, en daar Halu als wijdingsplaats voor den koning is genomen, wordt hij onder den titelnaam rake Halu çrī Lokeçwara Dharmmawangça Airlangga Anantawikramottunggadewa met zegen bevestigd door de eerwaarde geestelijken van de Buddhisten en Çiwaïeten en Brahmanistische ṛṣi's, in het jaar 1019 (r. 13—15). Men zou hier aan een onduidelijkheid of fout in een der beide jaartallen kunnen denken; doch waarschijnlijker is, dat van twee onderscheiden gebeurtenissen sprake is. Met wat in 1010 geschiedt, is slechts bedoeld, dat de prins, met instemming van een aantal aanzienlijken en geestelijken, zich opwerpt als pretendent, zonder dat de omstandigheden op Java vooralsnog toelaten, dat dit feit eenige practische gevolgen heeft. Eerst negen jaar later is er gelegenheid tot een officieele koningswijding. Daarbij treffen wij voor het eerst de vermelding van de drie gezindten, de staatsgodsdiensten van Java, die dat in theorie steeds gebleven zijn, hoewel practisch, zooals reeds werd opgemerkt, bij den openbaren eeredienst slechts Çiwaïeten en Buddhisten te pas komen [2]). Men ziet voorts aan den koningstitel (over rake Halu, gemotiveerd door het nemen van Halu als wijdingsplaats [3]) spraken wij reeds op p. 179), hoe nauw Airlangga zich bij zijn voorganger aansluit; hetzij dat berust op inhuwelijking in diens geslacht, hetzij het eerst bij deze wijding zoo op den voorgrond is gebracht, het feit van belang is dat Airlangga

---

[1]) O.i. is *pitu(ng)* in r. 13 het woord voor bet-overgrootvader.
[2]) Verg. Inl. I p. 88 sq.
[3]) Een andere verklaring geeft Bosch, Oudh. Versl. 1925 p. 47.

op deze wijze demonstreert als eerste rechthebbende in de titels en de aanspraken van zijn overleden schoonvader te zijn getreden. Daarnevens is natuurlijk ook de vereering aan zijn voorvader, de godheid bijgezet te Īçānabajra, niet zonder bijbedoeling geschied, om de afstamming van Airlangga persoonlijk, nevens de aan zijn huwelijk ontleende rechten, duidelijk te doen uitkomen. De te Īçānabajra rustende koning zal vermoedelijk geen ander zijn dan Īçāna zelve, d.w.z. Siṇḍok, tot wien immers Airlangga ook in de Sanskrit-inscriptie zijn geslacht opvoert. Een heiligdom van dezen naam wordt nog in den Nāgarakṛtāgama genoemd (77 : 1) onder de gewijde plaatsen der seculaire Buddhistische geestelijkheid, en dank zij de route van een koninklijke reis in de veertiende eeuw (20 : 2) kennen wij ook ongeveer de ligging, in de streek ten Zuiden van Pasoeroehan (stad) [1]). Het moet dus worden onderscheiden van het heiligdom Īçānabhawana, genaamd Surapura, hetwelk blijkens een latere oorkonde van Airlangga [2]) in de Brantas-vlakte moet hebben gelegen. Omtrent de bijzetplaats van Dharmmawangça, het heiligdom te Wwatan, is geenerlei zekerheid te krijgen, omdat er een groot aantal plaatsen zijn, die Wotan of Pamotan heeten [3]); twee daarvan hebben echter iets bij de anderen voor, en wel Pamotan bij Sida-ardja, omdat er een zeer ouderwetsch tempelrestant gevonden wordt [4]) en Pamotan in Lamongan, omdat er een steen uit den tijd van Airlangga staat [5]).

Nu zou uit den aard der zaak de bijzetting van Dharmmawangça eerst later hebben kunnen plaats gehad en dan zou kennis van de plek, waar zijn grafheiligdom zich bevond ons, als wij die wisten, toch niet helpen ter bepaling van de streek, waar Airlangga iets te zeggen had in het begin zijner regeering. Met het door hem als het ware officieel in verband met zijn koningswijding bezochte Īçānabajra is dat natuurlijk wel het geval, en dus kunnen wij ons hem in de jaren omstreeks 1019 denken als vorst van een stuk van Java o.a. in de buurt van Pasoeroehan. Van heel grooten omvang zal het niet geweest zijn, want als hij pogingen gaat doen om zich de heerschappij over geheel Oost-Java te verwerven, moet hij aan alle kanten er om vechten. Opmerkelijk is nu, dat het na dat jaar 1019 nog tien jaren geduurd heeft, voor de krijgsbedrijven een aanvang namen, en dat wijst niet op een bijzonder stevige positie van Airlangga in dien tusschentijd, omringd als hij was door andere „koningen", tegen wie hij niets heeft durven ondernemen, zoolang Çrīwijaya ongebroken was. Het is dus in deze positie, als vorst van een klein stuk van Java, dat hij (indien het jaartal juist is) de oorkonde van 1023 heeft uitgevaardigd [6]):

---

1) Zie Nāg. p. 266 sq.
2) O. J. O. LXI.
3) Verbeek in Not. Bat. Gen. 1889 p. 9 somt een aantal op.
4) Inl. II p. 33 sq.
5) Invent. no. 1827.
6) K. O. V.

daarbij worden de begiftigden, 's konings getrouwe helpers ook in ongunstige omstandigheden en weersgesteldheid (dat kan zeer wel op de eerste moeielijke jaren slaan; van krijgsbedrijven wordt in elk geval niet gerept) in het genot gesteld van een menigte privileges, hoofdzakelijk, voorzoover bewaard, van den op p. 216 bedoelden, persoonlijken aard. Deze koperoorkonde zou gevonden zijn in de ruïnen van Majapahit [1]), doch is blijkens de plaatsnamen veeleer uit de streek van den benedenloop van den Brantas (Soerabaja-rivier) afkomstig [2]), zoodat wij ons Airlangga's macht in dezen tijd moeten voorstellen als zich minstens uitstrekkend langs de kust van Soerabaja tot Pasoeroehan, met het bijbehoorend achterland. Op deze oudste ons bekende oorkonde van Airlangga vinden wij, evenals op alle volgende uitgezonderd die aan het slot zijner regeering, in de tweede plaats en onmiddellijk na den koning als rakryan mahāmantri i Hino een vorstin vermeld, çrī Sanggrāmawijaya Dharmmaprasādottunggadewī. Zoowel haar titel als het ontbreken van alle aanduiding, dat dit 's vorsten gemalin zou zijn, doen ons besluiten, dat het hoogstwaarschijnlijk de dochter is, die ook de Javaansche traditie nog aan Airlangga toekent. Haar bijzondere positie heeft zij ongetwijfeld te danken aan het feit, dat zij behalve de dochter van den regeerenden koning tevens door haar moeder de kleindochter van Dharmmawangça Anantawikrama is.

Na de catastrophe van 1007 zijn dus klaarblijkelijk op Java een aantal van elkander onafhankelijke koninkrijkjes ontstaan, in wier midden ook Airlangga zich geleidelijk een plaats heeft kunnen scheppen. Wat van de ligging dier rijkjes bekend is, zullen wij zoo dadelijk bij de bespreking van Airlangga's veldtochten zien [3]). Een dergelijke toestand kan zoowel het gevolg zijn van het wegvallen van een centraal gezag na uitsluitend binnenlandsche troebelen, als van de opzettelijke politiek eener buitenlandsche mogendheid, die op deze wijze Java verdeeld en onmachtig wenschte te houden.

Tegenover dezen toestand op Java valt het temeer op, dat op Bali het gezag van Airlangga's ouders ongeschokt schijnt voort te bestaan, of, indien wij in de Sangājñādewī van 1016 het tusschenbestuur van een buitenstaander zouden moeten veronderstellen (zie echter p. 233), in ieder geval in 1022 het bewind van Udayana reeds weder hersteld was. In datzelfde jaar is hij waarschijnlijk overleden, want terwijl hij nog een edict in de maand Caitra uitvaardigt, is in Pauṣa een opvolger aan de regeering, dien wij ook in 1025 nog aantreffen en die blijkt te behooren tot de dynastie der Dharmmawangça's,

---

[1]) Cohen Stuart, K. O. p. IX.

[2]) Daar ligt met name Gĕsang; v.g.l. Van Stein Callenfels in Tijdschr. Aardr. Gen. 41 (1924) p. 69 en Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 377.

[3]) Men moet daaronder niet den in Juynboll, Catal. Leiden (1909) p. 231 op een oorkonde van 1010 vermelden vorst van Galuh rekenen; dit berust op een misverstand, want de koperplaat in kwestie is de hierboven (p. 188) besproken O. J. O. XXVIII van 910, waarin *kegaluh* voorkomt bij de titulatuur van Balitung.

voluit geheeten çrī Dharmmawangçawarddhana Marakatapangkajasthānottunggadewa. Laatstbedoelde acte, een der weinige vertaalde Balische oorkonden [1]), behelst een aankoop van jachtgrond des konings door de gemeente Buwahan (de plaats heet nog altijd zoo) aan wier grenzen die grond gelegen is; eerstbedoelde bevat een nadere beslissing inzake den maandelijkschen schoonmaak van de gronden van het heiligdom te Bañuwĕka, zooals die geregeld was door den vorst, bijgezet te Bañuwĕka, hoogstwaarschijnlijk dus (zie p. 234) de kort te voren gestorven Udayana zelf [2]). Naar de verhouding van dezen Dharmmawangça tot zijn voorganger laat zich slechts gissen, en evenmin is het uit te maken, of hij als onafhankelijk vorst het bewind voerde, dan wel onder Javaansch oppergezag, en dan zeker het oppergezag van Airlangga, stond. Het niet voeren van den mahārāja-titel zou deze laatste opvatting kunnen aanbevelen; in dat geval heeft Airlangga bij zijn volgende oorlogen niet alleen op het hem onderdanige stuk van Java, maar ook op zijn geboorteland Bali kunnen steunen [3]).

Datzelfde eiland levert in ongeveer dezen zelfden tijd nog een ander gegeven op, belangrijk in cultuurhistorisch opzicht, het oudste gedateerde Balische wijdingsbeeld, tevens oudste gedateerde voortbrengsel van Hindoe-Balische kunst. Het staat tusschen de menigte van beelden uit zeer verschillenden tijd, die, vroeger bewaard in het hoogvereerde heiligdom van Sukawana op den Panoelisan, thans na de verwoesting van de tempelgebouwen door de aardbeving van 1917 vrijwel aan hun lot zijn overgelaten, en stelt een mannen- en een vrouwenfiguur voor op gemeenschappelijk lotuskussen; hoogstwaarschijnlijk vorstenbeelden, die, zooals uit de inscriptie aan de achterzijde blijkt, in 1011 zijn vervaardigd [4]). Die beelden hebben een volstrekt eigen, Hindoe-Balisch karakter, en men zal geen oogenblik in de verleiding komen ze voor Hindoe-Javaansch te houden. Dit verschijnsel is van te meer belang, omdat in deze periode, gelijk reeds bleek (p. 233), de Hindoe-Javaansche invloed op Bali zich zeer sterk heeft doen gevoelen, en hij zich spoedig ook in de beeldhouwkunst bemerkbaar zou maken. Desondanks is de Balische beeldhouwkunst van dit tijdperk, de oudste voor ons bereikbare Balische kunst, want monumenten van zoo'n hoogen ouderdom zijn niet gespaard gebleven, in wezen iets geheel zelfstandigs.

Wenden wij ons nu ook naar Sumatra, dan vinden wij daar juist een kunsthistorisch gegeven, dat tot nauwen samenhang met de Javaansche kunst kan doen besluiten. Een bronzen groep van een staanden Awalokiteçwara

---

[1]) Van Stein Callenfels in Adatrechtbundel 22 (1923) p. 413 sq.; Epigraphia Balica (1926) p. 31 sq.

[2]) Dezelfde in Oudh. Versl. 1923 p. 166; 1924 p. 30.

[3]) Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 129 sq., 133—135 en 192 houdt een te Koetri staand Amoghapāça-beeld voor het bijzettingsbeeld van dezen vorst.

[4]) Zie over deze beelden Stutterheim l.l. p. 84 en 118—121.

tusschen twee zittende Tārā's (één ervan is verdwenen), is afkomstig uit Goenoeng toea in Tapanoeli, en draagt op het voetstuk de inscriptie, dat dit beeld van bhaṭāra Lokanātha in 1024 door den meester-smid Sūryya is vervaardigd [1]). Een Maleische woordvorm (*barbwat*) waarborgt, dat het stuk inderdaad van Sumatra (althans van buiten Java) afkomstig is; anders zou men er aan twijfelen, want in allerlei opzichten doet het Javaansch aan, en dan bepaaldelijk Midden-Javaansch. Te verwonderen behoeft ons dit overigens niet, gezien dat de groote ontwikkeling der Midden-Javaansche kunst juist in den Çailendra-tijd valt, en de Çailendra's nog steeds Çrīwijaya beheerschten. De naam van den meester-smid Sūryya is een der zeer weinige ons overgeleverde namen van Hindoe-Indonesische kunstenaars. Het letterschrift sluit zich geheel aan bij wat wij als Midden-Javaansch schrift kennen, waartegenover het Balische beeld een schrift draagt dat niet, gelijk de kunst, specifiek-Balisch is (op een enkele kleinigheid na), doch overeenkomt met het gelijktijdig op Oost-Java gebruikelijke.

Op bovenbedoelde mededeeling omtrent de vervaardiging doet het Sumatraansche bronsje nog een spreuk volgen: „door deze goede werken gemeengoed van alle schepselen te maken, rijp ik voor het hoogste Volmaakte Inzicht". Dat is, naar Kern heeft herkend [2]), de kernspreuk der Bodhisattwa's, waaromtrent verwezen wordt naar de Aṣṭasāhasrikāprajñāpāramitā [3]). We zijn natuurlijk in het volle Mahāyāna. Dat juist op Sumatra zulk een Lokanātha gegoten werd, is zeker niet toevallig, want de Lokanātha van Çrīwijaya blijkt tot aan de verre grenzen der Indische wereld bekend te zijn geweest. In een door Foucher uitgegeven [4]) Nepaleesch manuscript, dat op zijn laatst uit 1015 dateert [5]), vindt men miniaturen van wat klaarblijkelijk beroemde beelden in het geheele gebied van het Buddhisme waren, voorzien van een korte inscriptie, en daaronder is nu ook Suwarṇṇapure Çrīwijayapure Lokanātha [6]). Kon men zich vroeger nog afvragen, of deze Goudstad wellicht in Indië zelf of Birma lag, het bekend worden van de beteekenis van Çrīwijaya geeft ons de zekerheid, dat hier de hoofdstad van het Goudeiland, Çrīwijaya op Sumatra mede bedoeld is [7]). De afgebeelde groep is overigens niet geheel gelijk aan die van het bronsje, de handhoudingen van den Bodhisattwa zijn wat anders en de beide zijfiguren eveneens. Hetzelfde manuscript beeldt ook een voorstelling van Java af: Yawadwīpe Dīpangkara [8]). Deze Buddha van het eiland Java, staande tusschen

[1]) Brandes in Not. Bat. Gen. 1887 p. 176—178.

[2]) V. G. VII (1917) p. 144. Verg. hierboven p. 121 en Coedès, B. E. F. E. O. 30 (1930) p. 44.

[3]) Ed. Calcutta (1888) p. 138, 140, 142.

[4]) Etude sur l'iconographie bouddhique de l'Inde I (1900).

[5]) Ms. Add. 1643 Cambridge; Foucher l.l. p. 16 sq.

[6]) Foucher l.l. p. 105 en 193.

[7]) Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 43.

[8]) Foucher l.l. p. 79 en 189 en pl. II, 2.

Mañjuçrī en Awalokiteçwara, wordt in een ander manuscript, ruim een halve eeuw jonger [1]) nog eens met afwijkende zijfiguren herhaald [2]). Ook uit Kaṭāha is er een Lokanātha afgebeeld [3]).

Wijst dit alles dus op eenige bekendheid met de zaken van den Archipel tot ver in Indië, bepaaldelijk op Buddhistisch gebied, zulk een relatie komt niet minder duidelijk uit in de levensgeschiedenis van den bekenden hervormer van het Tibetaansche Buddhisme, Dīpangkara Çrījñāna, vooral beroemd onder den naam Atīça, welke geschiedenis ons uit Tibetaansche bron (Bu-ston) wordt medegedeeld door Candra Das [4]). Het blijkt dat deze geleerde, alvorens zijn levenstaak in Tibet te aanvaarden, gestudeerd heeft in Suwarṇadwīpa, waar hij niet minder dan twaalf jaar verbleef; aangezien hij in 980 is geboren en volgens de voorafgaande beschrijving van zijn jeugd minstens 31 jaar geweest moet zijn, toen hij er kwam, valt zijn aanwezigheid op zijn vroegst van 1011 tot 1023, en wellicht iets later. Hij genoot er het onderricht van Dharmmakīrti, den opperpriester van Suwarṇadwīpa, en de levensbeschrijver voegt er de veelbeteekenende woorden aan toe: Suwarṇadwīpa was het hoofdkwartier van het Buddhisme in het Oosten, en de opperpriester werd beschouwd als de grootste geleerde van zijn tijd.

Op grond van den naam Goudland voor een deel van Birma heeft men vroeger dat brandpunt van Buddhistische geleerdheid in laatstbedoelde streek gezocht, waartegenover echter reeds terecht is opgemerkt, dat dit land wel Suwarṇabhūmi, maar nooit Suwarṇadwīpa heet [5]). Suwarṇadwīpa is in alle controleerbare berichten Sumatra, en er is geen enkele reden waarom het dat in deze mededeeling ook niet zou zijn; het wordt door Atīça op een koopvaardijschip na een lange en moeilijke zeereis bereikt. Ook wat wij in voorafgaande eeuwen zagen van den grooten bloei der Buddhistische wetenschap op dit eiland [6]) en wat wij slechts eenige jaren van te voren omtrent vrome stichtingen der Sumatraansche Çailendra-koningen in Indië zelf opmerkten (p. 237) is een waarborg, dat er een opgewekt Buddhistisch leven kon heerschen; en tot de groote rol van Buddhistisch hoofdkwartier in het Oosten, welke in deze tijden aan Sumatra ten deel viel, kan zoowel het geleidelijk verval van het Buddhisme in Indië als de ligging aan den zeeweg naar het Buddhistische

---

[1]) L. l. p. 28 sq.

[2]) L. l. p. 79 en 209.

[3]) L. l. p. 102 en 194.

[4]) Journ. Buddh. Text Soc. 1 (1893) p. 8 sq. Ook afzonderlijk verschenen als Indian pandits in the land of snow, p. 50 sq. Over Atīça zie nog Grousset, Histoire de l'Extrême-Orient (1929) p. 363, waar zijn geboortejaar op c. 982 wordt gesteld.

[5]) Taw Sein Ko in Rep. Arch. Surv. Burma 1919 p. 27. De verdere redeneering over de identificatie van Suwarṇadwīpa is weinig steekhoudend.

[6]) Van een kort voorafgegane „bekeering" van het land, gelijk de Tibetaansche levensbeschrijving meent, is dan natuurlijk ook geen sprake.

China hebben bijgedragen, nog ongerekend de vermaardheid van een bepaald individueel geleerde, die van alle zijden leerlingen kan hebben getrokken. Atīça legde er zich onder de leiding van den grooten Dharmmakīrti op de studie van een menigte teksten toe, en één daarvan ontving hij van den koning des lands, çrī Dharmmapāla [1]). Is deze naam juist, dan zal Dharmmapāla dus een der opvolgers van Mārawijayottunggawarman zijn geweest.

Eén dier opvolgers, mogelijk denzelfden, kennen wij bij een merkwaardigen titel, door de Chineezen bewaard in de aanteekening omtrent een gezantschap van 1017 [2]). De toenmalige koning van Çrīwijaya, Hia-ch'e Su-wu-ch'a-p'u-mi, zond gezanten met een brief in gouden letters, en schatting in den vorm van parelen, ivoor, Sanskrit-boeken tusschen plankjes (de gewone kropak-vorm dus), en slaven. Deze Chineesche aanduiding van den vorst geeft Ferrand weer [3]) met: haji Sumatrabhūmi, de koning van het land Sumatra, en dat zou dan tevens de oudste vermelding van den *naam* Sumatra zijn. De raadselachtige oorsprong van dien naam vindt er intusschen geen verklaring door. Men heeft dien voor een soort omzetting gehouden van Samudra, dat zoowel het Sanskrit woord voor zee, als de benaming van een later voorkomend rijkje in Atjèh is; in dat geval zou dus Sumatra eigenlijk Zeeland beteekenen [4]). De mogelijkheid, dat „zee" de naam van een „land" kan zijn, is sedert ontkend [5]) en weer bevestigd [6]); het voorkomen van Sumatra eenige eeuwen eerder dan Samudra (de eigennaam) pleit voor de oorspronkelijkheid van die eerste benaming, temeer waar de wedergave der Chineesche teekens aan geen bedenking onderhevig schijnt [7]).

In de voortreffelijke betrekkingen, die Çrīwijaya met Rājarāja I den Cola-vorst had onderhouden, moet onder diens opvolger, Rājendracoladewa I, een zeer ongunstige verandering zijn gekomen. Immers bij twee gelegenheden maakt deze vorst in zijn oorkonden gewag van een met groot succes bekroonden veroveringstocht in den Archipel, gericht tegen den koning van Kaḍāra, die ook Çrīwijaya beheerschte [8]). De eerste maal geschiedt dat in een oorkonde van het dertiende jaar zijner van 1012 tot 1042 durende regeering, en daar de inscripties van het twaalfde jaar er nog geen melding van maken, heeft de krijgstocht klaarblijkelijk in 1023/24 plaats gehad [9]). De tweede maal komt de lijst der veroveringen voor in de groote inscriptie van

---

[1]) Candra Das l.l. p. 31.
[2]) Sung-dynastie; Notes p. 65.
[3]) J. as. 11:9 (1917) p. 331—335 en 11:13 (1919) p. 277 sq.
[4]) Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 138 en 77 (1921) p. 75.
[5] Ferrand in J. as. 11:20 (1922) p. 19 sq.
[6]) Coedès in B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 469 sq.
[7]) Volgens Duyvendak in stelling IX bij zijn dissertatie (1928).
[8]) Over het eerst vermelden van Kaḍāra, zie hierboven p. 237.
[9]) Coedès in B. E. F. E. O. 18, 1 (1918) p. 8.

Tanjore uit 1030 [1]), waaruit wij de desbetreffende passages in hun geheel laten volgen. Voorafgegaan is het relaas van de onderwerping van een aantal streken in Indië zelf, waaronder Ceilon, Orissa en Bengalen herkend zijn.

„Na talrijke schepen gezonden te hebben in het midden der beweeglijke zee en na zich te hebben meester gemaakt van Sanggrāmawijayottunggawarman, koning van Kaḍāra, met de bronstige olifanten, die hem tot rijdieren strekten en in den strijd waren als een zee, (nam hij ook) de groote menigte schatten, die gene juist had verzameld; de Widyādharatorāṇa, de „oorlogspoort" van de groote vijandige stad, de „juweelenpoort", schitterend versierd, de „poort der groote edelsteenen" [2]), het bloeiende Çrīwijaya; Paṇṇai, besproeid door de rivier; het oude Malaiyūr (met) een fort gelegen op een hoogen heuvel; Māyiruḍinggam, omringd door de diepe zee, (gelijk) een gracht om een kasteel; Ilanggāçogam, onbedwongen in verschrikkelijke veldslagen; Māppappālam, verdedigd door overvloedige diepe wateren; Mewilimbanggam, verdedigd door schoone muren; Walaippandūṛu, (tegelijk) bewerkte en onbewerkte landen bezittend, Talaittakkolam, geprezen door groote mannen (bedreven in) de wetenschappen; Mādamālinggam, onwankelbaar in de groote en vreeselijke gevechten; Ilāmurideçam, welks kracht werd overwonnen door een hevigen (aanval); Māṇakkawāram, welks bloementuinen den gordel van de (nymf der) Zuidelijke windstreek (geleken); en Kaḍāra van geweldige kracht, dat werd beschermd door de naburige zee".

Het is de groote verdienste van Coedès dat hij (gedeeltelijk op het voetspoor zijner voorgangers) den samenhang van de hier gerelateerde feiten op den voorgrond heeft gesteld [3]); klaarblijkelijk is er sprake van één veldtocht, waarin eerst de koning van Kaḍāra wordt gevangen genomen, vervolgens Çrīwijaya wordt veroverd en daarna een groot aantal andere plaatsen, culmineerend in Kaḍāra zelf. Men kan zich afvragen, of de volgorde der veroverde streken op eenigerlei wijze geografisch is genomen, dan wel chronologisch is gegeven, naarmate die landen voor den Indischen koning moesten bukken. Ook bestaat er ruimte voor verschillende opvattingen in zake de afzonderlijke plaatsen. De hieronder in noot 1 genoemde auteurs hebben daartoe ieder het zijne bijgedragen, doch het is natuurlijk niet mogelijk dat alles hier in bijzonderheden te bespreken, te minder waar de afwijkende identificatie van een of anderen plaatsnaam niet noemenswaard verandert aan het beeld, dat men zich onzes inziens aan de hand van deze lijst, namens den veroveraar zelf opgesteld, van den gang der gebeurtenissen kan vormen.

---

[1]) Hultzsch, South Indian Inscriptions II (1891) p. 108 en Epigr. Ind. 9 (1908) p. 230 sq.; Coèdes l.l. p. 4—25; Ferrand l.l. (1922) p. 44 sq. en 11 : 14 (1919) p. 172 sqq.; Rouffaer l.l. (1921) p. 76—88.

[2]) Coedès vermoedt (p. 5), dat de woorden, waarin de poorten vermeld worden, epitheta van Çrīwijaya zijn.

[3]) L. l. p. 5 sq.

De koning Sanggrāmawijayottunggawarman van Kaḍāra is, overeenkomstig het reeds opgemerkte spraakgebruik in de Zuid-Indische epigrafie, de vorst dien wij liever koning van Kaḍāra (Kaṭāha) *en* Çrīwijaya zouden noemen, en dan met den nadruk, wat zijn positie in den Archipel betreft, op laatstgenoemd rijksdeel. Ook uit het veldtochtsverslag blijkt trouwens, dat hier het zwaartepunt van zijn macht lag; hij zelf en zijn schatten worden buitgemaakt vóór als eerste verovering Çrīwijaya genoemd wordt, en daarvan is toch wel de meest voor de hand liggende verklaring, dat koning en schatten zich in of bij Çrīwijaya bevonden en daar de hoofdstad van het rijk gelegen was. Dan volgen onmiddellijk twee namen eveneens van Sumatra; Paṇṇai, nog steeds Panai geheeten, aan den mond der Panai-Baroemoen-rivier, en het oude Malaiyūr, waarin de uitgang ūr niet anders is dan het Tamil-woord voor stad, achter den bekenden naam van Malayu, d. w. z. Djambi; uit het epitheton oud behoeft volstrekt niet afgeleid te worden, dat er toen ook een nieuw-Malayu bestond, het geeft slechts aan, dat dit het oude, eenmaal vermaarde, oer-Malayu was [1]). Na een geheele reeks namen, die met meer of minder succes op het Maleische Schiereiland, althans buiten Sumatra, teruggevonden zijn, krijgen wij dan op het slot weder een Sumatraanschen naam, Ilāmurideçam, d.i. Lamuri in Groot-Atjèh, gevolgd door Māṇakkawāram, de Nicobaren. Dat kunnen dus streken zijn, op den terugweg aangedaan. Als wij dan tot slot Kaḍāra zelf vermeld zien, is het mogelijk, dat die sterke zeestad, hoofdstad van het overzeesche rijksdeel, het langst weerstand geboden heeft en inderdaad het laatst veroverd is, maar waarschijnlijker, dat zij voor het slot bewaard is uit rhetorische overwegingen: die naam, voor den Zuid-Indischen lezer der oorkonde de naam van het groote rijk van den Archipel, vatte het geheel der veroveringen samen en sloot die op treffende wijze af. Het verloop van den krijgstocht was dus: eerst een aanval op de hoofdstad Çrīwijaya, waarbij de koning gevangen werd, vervolgens de bezetting van een paar belangrijke punten aan Sumatra's Oostkust, daarna de veldtocht op het Maleische Schiereiland, en eindelijk Atjèh en de Nicobaren op weg naar huis; en dat alles samengevat in den val van Kaṭāha zelve.

Doch wat is er nu eigenlijk op het Maleische Schiereiland geschied? Daaromtrent geven de namen, voorzoover herkend, een duidelijke vingerwijzing. De beide laatst opgegevene liggen ongetwijfeld in het Noorden van het schiereiland, Talaittakkolam, het oude Takola van Ptolemaeus, hetzij op de landengte van Kra, hetzij iets Zuidelijker, maar toch altijd boven de 8° N. Br., en Mādamālinggam, Groot Tāmralingga, aan de Oostkust, tusschen de baai van Bandon en Ligor, of mogelijk Ligor zelf. Aan deze beide Noordelijke plaatsen gaan er drie vooraf, waaromtrent groote onzekerheid heerscht. Māppappālam, zoowel in Pegu als in Bengalen gezocht, kan volgens de laatste opvattingen eveneens op de landengte van Kra gelegen hebben, maar evenzeer zijn Pahang en Penang als mogelijke identificaties genoemd; Mewilimbanggam zocht Rouffaer in

[1]) Zie Rouffaer l.l. p. 16—18.

Perak, terwijl Lévi het met Karmarangga, d.w.z. Kalaçapura, ter hoogte van Bandon of Ligor, in verband brengt [1]); Walaippandūṛu, de vesting Pāṇḍura, komt volgens denzelfden Rouffaer met Phanrang, het Zuidelijk einde van Campā, overeen. Al deze gissingen berusten onzes inziens niet op voldoende gronden, om er een verdere beschouwing op te bouwen. Daarentegen behoeft van de resteerende beide namen, Māyiruḍinggam en Ilanggāçogam niet meer betwijfeld te worden, dat ze op het Maleische Schiereiland lagen, en ook kan men wel op de gelijkstelling van dien eersten naam met het Chineesche Ji-lo-t'ing en van den laatsten met Lĕngkasuka afgaan; doch terwijl men eenerzijds Lĕngkasuka bij Kĕdah of bepaaldelijk aan de Oostkust tusschen de landengten van Kra en van Ligor plaatst [2]) en Ji-lo-t'ing desgelijks onder de Noordelijke plaatsen van het schiereiland, mogelijk eveneens ter Oostkust, zocht, is daartegenover Rouffaer een geheel anderen weg ingeslagen en heeft hij Māyiruḍinggam aan de uiterste Zuid-Oostpunt van het vasteland, bij kaap Romania dus, gelocaliseerd, terwijl Lĕngkasuka hetzelfde zou zijn als Ganggāyu en Wurawari, d.w.z. Djohor (zie p. 241 sq.).

Wij beschikken niet over gegevens, die ons met eenige zekerheid voor één der beide opvattingen partij zouden doen kiezen, hoewel wij moeten bekennen vooralsnog de voorstellen van Ferrand en Coedès aannemelijker te achten dan die van Rouffaer. Doch ook zonder hier een oplossing te forceeren, kunnen wij concludeeren, dat de aan den Cola-koning zich onderwerpende plaatsen niet maar een wilde reeks van klinkende namen uit het verre Oosten zijn. Voor zoover hun herkenning meer dan gissing is, liggen zij allen om en bij de streek van de landengten, aan de West- en aan de Oostkust. Is de meening van Rouffaer juist, dan zijn er ook een paar in het Zuiden, nabij Singapore, gelegen. Dit beteekent dat wellicht, behalve de enkele plaatsen op Sumatra, ook een paar punten bij de Zuidelijke doorvaart om het schiereiland bezet zijn, doch overigens de aanval zich hoofdzakelijk of uitsluitend gericht heeft op de streek van de landengten, die gewichtige streek, waar de handelswegen naar China, zoowel die geheel over zee als die welke over het schiereiland van den landweg gebruik maakte, samenkwamen.

De vermelding van onderworpen plaatsen ook aan de Oostkust behoeft daarbij nog niet in te sluiten, dat werkelijk een Cola'sch eskader is omgezeild en voor die Oostelijke havens is verschenen. Niet alleen kunnen landingstroepen van de Westkust over de handelswegen getrokken zijn, doch zelfs dit is niet noodzakelijk; het kan eenvoudig een aangeboden onderwerping van de steden ter Oostkust betreffen aan den veroveraar, die zich van de havens aan de Westkust verzekerd had. Zulk een onderwerping door middel van een gezantschap gaf den Cola-koning voldoende recht om in zijn oorkonde te doen griffen,

---

[1]) J. as. 203 (1923) p. 44, verg. hierboven p. 238.
[2]) Ferrand in J. as. 11:10 (1918) p. 134—145.

dat hij zich van die landen had meester gemaakt [1]). Men herinnert zich, hoe bijna vijf eeuwen later een andere veroveraar uit het Westen, die door de geruchtmakende overmeestering van een groote haven aan de Westkust zijn macht had getoond, van alle kanten gezanten tot zich zag komen om hulde en onderwerping aan te bieden: wij bedoelen Albuquerque na de verovering van Malaka. Niet zonder beteekenis moet het zijn, dat slechts in één geval, dat van Ilāmurideçam, van een bepaalde bestorming wordt melding gemaakt.

Afgezien van de niet herkende namen, wier terecht brengen wellicht nog ons inzicht zal moeten wijzigen, lijkt ons de veldtocht dus volgens een wel overwogen plan te zijn uitgevoerd. Eerst het onschadelijk maken van den koning van het dubbele rijk en het bezetten van zijn residentie, vervolgens het zich meester maken van de voornaamste havens aan de riviermonden van de Sumatraansche Oostkust (en wellicht aan de Zuidpunt van het Maleische Schiereiland), en dan vooral een onderwerping van Kaṭāha, het gebied, waarmede de Coḷa's het meest te maken hadden en waar zij zich nu van de voor den handel uiterst gewichtige streek om de landengten (ruim genomen) verzekeren, zoowel van de havens ter West- als die ter Oostkust; eindelijk, als slot van de expeditie, nog een bezetting van Atjèh en de Nicobaren. Ziedaar Rājendracoḷa's krijgstocht tegen Kaṭāha, geweldig van kracht.

Doch wat zijn van dien krijgstocht nu de politieke gevolgen? Als de talrijke schepen over de beweeglijke zee weer naar Indië teruggevaren zijn en de Cola-koning zich met de erkenning van zijn oppergezag tevreden heeft gesteld, komt het er maar op aan, in hoeverre de onderworpen landen bang hoeven te zijn voor een eventueele herhaling van de expeditie. De gewone Indische politiek in zulke gevallen is, aan het onderhoorig geworden gebied een eigen vorst te laten en zich dan door gijzelaars of iets dergelijks zoo goed mogelijk van diens trouw te verzekeren. Maar het spreekt vanzelf, dat de onderhoorigheid bij de eerste de beste gelegenheid, die kans biedt op straffeloosheid, tracht zich van den onaangenamen band te ontdoen, en dat dit te eerder gelukt, naarmate de afstand van het nieuwe oppergezag grooter is en de middelen tot gewapende handhaving daarvan minder gemakkelijk kunnen worden toegepast. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat van een voortgezette onderdanigheid van Çrīwijaya aan het Coḷa-rijk niets blijkt. Of Sanggrāmawijayottunggawarman in vrijheid gesteld en onder Coḷa'sche opperhoogheid op zijn troon gelaten is, weten wij niet, maar wel zien wij, dat vier jaren na de expeditie, in 1028, de koning van Çrīwijaya weder een gezantschap naar China zendt, als of er niets gebeurd is [2]). De naam van dien vorst, Che-li-tie-hwa, wordt door Ferrand gelezen [3]) als Çrīdewa, hetgeen natuurlijk de titel, en geen eigennaam is.

[1]) De volgorde der plaatsen kan dan wel die van het binnenkomen der onderwerpingen zijn.

[2]) Notes p. 65 sq. De gezant wordt zeer eervol onderscheiden.

[3]) J. as. 11:20 (1922) p. 20.

In dezen zelfden tijd, omstreeks 1030, schreef Bīrūnī, beter bekend als Alberuni, zijn werk over Indië, waarin de mededeeling dat de eilanden van Zābag in Indië Sūwarndīb, Goudeilanden, heeten [1]). Hier treffen wij dus in een buitenlandsche bron Suwarṇadwīpa als naam van het eiland, of liever van de eilanden van dit rijk in het algemeen aan. Een ander werk dat van denzelfden schrijver is [2]), onderscheidt echter het „eiland" Kalah, waar men tin uitvoert, en het eiland Sribuza, waar men kamfer uitvoert, van het tusschen die beiden in gelegen eiland Zābag, dat goud bevat. Geheel op de hoogte is deze auteur dus in geen geval. Ietwat verward is ook het waarschijnlijk iets oudere bericht van Ibrāhīm bin Wāṣif-Šāh [3]), dat de geheele eilandengroep onder den naam Zābag samenvat, een volkrijken en welvarenden archipel, en dan afzonderlijk Sribuza (met o.a. reukwerken), Rāmī (sapan-hout, kamfer, aromatische zalven), Kalah (aloë, kamfer, sandel, ivoor, tin, ebbenhout, sapan-hout), waarheen vanaf 'Omān gevaren wordt, en nog weer apart het prachtig gecultiveerde eiland van den Mahārāja noemt. Elders worden van dezelfde landen weer andere dingen verteld [4]), en ook blijkt de schrijver oudere berichten overgenomen te hebben. Als dus bij hem de Mahārāja nog steeds de groote machthebber in den Archipel is [5]), kan dat op een vroegeren toestand slaan. Doch ook afgescheiden van deze twijfelachtige Arabische berichten mogen wij aannemen, dat Çrīwijaya zich reeds enkele jaren na den Cola-krijgstocht van de kwade gevolgen geheel had hersteld.

Het is op Java dat wij de meest gewichtige resultaten van een expeditie, die het eiland zelf niet beroerde, schijnen te moeten opmerken: daar immers valt de poging tot herstel van een centraal gezag samen met de tijdelijke machteloosheid van de groote handelsmogendheid, die alle aanleiding had om de Javaansche anarchie, of althans het verdeeld zijn van Java, te bestendigen. Niet direct, maar toch vermoedelijk in 1028, zijn Airlangga's krijgsbedrijven aangevangen, en zeker waren ze in 1029 aan den gang, om tot minstens 1035 voort te duren.

Talrijke tegenstanders (str. 16) [6]) had de koning tegenover zich, en blijkens de uitdrukking „verscheiden vorsten van Java" (str. 17) hebben wij ons die voor te stellen als onafhankelijke potentaten over stukken van Java, in wier midden ook Airlangga een plaats gevonden had en die hij nu langzamerhand

---

[1]) Ed. Sachau (1887) p. 103 (vert. Sachau, 1910); Relations I p. 163.

[2]) Kitāb at-Tafhīm, zie Relations II, p. 600 sq.

[3]) Vert. Carra de Vaux (1898) p. 62.

[4]) Zie p. 56 sq.; d.i. Relations p. 152, met het door menscheneters bewoonde Bālūs, in de stad Ŝalāhaṭ op het eiland Ĵāba, met den rijken koning en den telkens ook bij andere auteurs vermelden Vuurberg.

[5]) L. l. p. 58.

[6]) Evenals in het voorafgaande slaat str(ofe) op de Sanskrit-, r(egel) op de Oud-Javaansche inscriptie van den Calcutta-steen.

aan zich onderwerpt; ten deele worden zij, smeekelingen geworden van hun tegenstander, als vorst, d.w.z. als regent onder Airlangga, gehandhaafd (str. 17), maar ten deele moeten zij, zooals het gedicht ons vertelt (str. 19), op diens bevel plotseling vrouw en kinderen in den steek laten en tot de nymfen des hemels gaan. Den loop der gebeurtenissen kunnen wij in groote lijnen terugvinden door een combinatie van de Sanskrit- en de Oud-Javaansche inscriptie, die den strijd op verschillende wijze weergeven, het Sanskrit in dichterlijke vlucht met epische reminiscensen, het Oud-Javaansch als een zakelijke opsomming, en waarbij men dan in de eene bron bijzonderheden aantreft, die in de andere ontbreken. Men kan er echter van uitgaan, dat de beide documenten, bij dezelfde gelegenheid namens denzelfden vorst opgesteld, elkander niet zullen tegenspreken, en de zakelijke inhoud dezelfde moet zijn; de telkens opgegeven jaartallen vergemakkelijken dan de combinatie. De in beide stukken gevierde, buitengewone heldhaftigheid en roemrijkheid van den koning kunnen wij dan als toegift beschouwen, ook al ligt het voor de hand, dat zij in dit geval meer reden van bestaan zullen hebben dan doorgaans, want inderdaad is een werk als de hier tot stand gebrachte hereeniging van het Javaansche rijk niet denkbaar zonder de krachtige persoonlijkheid van den hersteller.

Beide inscripties geven na een soort algemeene inleiding (str. 16-22, r. 16-18) de opsomming der krijgsbedrijven achter elkander (str. 23-30, r. 19-30) en een samenvatting tot slot (str. 31, r. 30-31). Aan den aanvang der geschiedenis zijn beide lacuneus; daar echter op de proza-oorkonde in het jaar voor jaar gedane relaas het eerst 1029 genoemd wordt en daarvóór hoogstens plaats voor de opgave van één jaar over is, zullen de veldtochten misschien in 1028 begonnen zijn. Het gecombineerde verslag in zijn geheel overziende komen wij tot de conclusie, dat er duidelijk twee fazes in den strijd te onderscheiden zijn. In de eerste heeft Airlangga met allerlei vijanden te doen, waaronder ook de vorst van Wĕngkĕr. Deze periode wordt afgesloten met den veldtocht van 1032. Dan zijn klaarblijkelijk de anderen onschadelijk gemaakt en rest Wĕngkĕr alleen. De strijd van de tweede periode is de oorlog met Wĕngkĕr, hetwelk in 1035 ten val wordt gebracht.

Van het eerste in de Sanskrit oorkonde vermelde wapenfeit, waarin Airlangga's tegenstander een koningszoon Bhīṣmaprabhāwa is, moeten wij het in het onzekere laten, of wij het hebben gelijk te stellen met het hypothetische krijgsbedrijf van 1028, dan wel met het in ieder geval vaststaande van 1029, waarin twee feiten zijn opgeteekend, vooreerst een expeditie, waarbij de plaatsnaam Wuratan wellicht de plek van een veldslag vastlegt, en vervolgens een treffen met den vorst van Wĕngkĕr. Bhīṣmaprabhāwa is de vorst van Wĕngkĕr niet, die in het vervolg Wijaya blijkt te heeten, en kan dus eventueel de man zijn, die bij Wuratan werd verslagen. In 1030 lijdt Wĕngkĕr een nederlaag, wel niet definitief, maar toch zoo dat Airlangga de handen vrij krijgt tegenover andere vijanden, de „kwelgeesten", die gedwongen worden

den kraton te Rāwa of Lĕwa [1]) in den steek te laten en te wijken naar Galuh en Barat, waar zij in 1031 worden aangevallen en overweldigd. Deze kwelgeesten zijn klaarblijkelijk de lieden van den vorst Adhamāpanuda der Sanskrit-inscriptie, wiens residentie verbrand wordt en wiens steden in datzelfde jaar 1031 geblakerd worden. Van Galuh merkten wij reeds op (p. 242) dat het een plaatsnaam op Java is, zoodat men in dit verband zeker niet buiten het eiland hoeft te zoeken; zelfs is het niet waarschijnlijk, dat het West-Javaansche Galuh bedoeld is — immers het gevaarlijke rijk van Wĕngkĕr lag nog steeds tusschen Midden-Java en Airlangga — doch veeleer een Oost-Javaansch, b.v. het ook t. a. p. in de Tantu genoemde Galuh, waaraan nog kan worden toegevoegd, dat zoowel Galuh als Barat onder de vrijgebieden van den Nāgarakṛtāgama figureeren (78:4 en 5). In 1032 volgt dan een expeditie naar het Zuiden, waar in de onbeschaafde streken wordt afgerekend met een vrouw van geweldige kracht, een reuzin gelijk, en waarvandaan de troepen met grooten buit terugkeeren. Nog in datzelfde jaar verschijnt, helaas in onduidelijk verband, de vorst (van) Wurawari nog eens, en voor het laatst, ten tooneele, zoodat wij de gevolgtrekking mogen maken dat, als dit de vorst is geweest, die de naaste oorzaak tot de catastrophe van 1007 was, eerst een kwart eeuw later zijn rol op Java was uitgespeeld. Zooals wij beredeneerden (p. 242), kan Wurawari zeer wel een plaats op Java zelf zijn, doch ook wanneer deze vorst van buitenslands gekomen mocht zijn, dienen wij er aan vast te houden, dat de krijgsbedrijven van 1032 zich op Java zelf afspeelden en 's mans „verdwijning" (als dat woord op hem slaat) zoowel zijn sneuvelen als zijn gedwongen verlaten van Java kan beteekenen. Aan een buitenlandsche expeditie van Airlangga valt in deze jaren, met de bedreiging van Wĕngkĕr nog steeds als onmiddellijk gevaar, onzes inziens niet te denken.

Wĕngkĕr is nu alleen overgebleven van de tegenstanders, en in de krijgsbedrijven komt een rustpunt. Dat is duidelijk niet alleen doordat van de beide volgende jaren geen speciale feiten vermeld worden, maar ook door een tusschengevoegde passage in de Oud-Javaansche oorkonde (r. 25—26), waar 's konings beide helpers, de rakryan Kanuruhan heet Narottama (zie p. 243) en de rakryan Kuningan heer Nīti eervol genoemd worden en voorts te lezen staat, dat 's konings roem, terwijl hij te Magĕhan(?) vertoefde, onbegrensd was wegens de verdelging der kwelgeesten van Java.

Bij de eindafrekening met Wĕngkĕr hebben wij het geluk, geografisch wat meer houvast te hebben, doordat de ligging van dat rijkje, althans van zijn centrum, vrijwel kan worden vastgesteld. Van Stein Callenfels vestigde er de aandacht op [2]), dat volgens latere Javaansche traditie, neergelegd in de

---

[1]) Twee hoogst onzekere voorstellen tot aanvulling; het laatste is van Brandes, O. J. O. p. 139.

[2]) Oudh. Versl. 1918 p. 74—84. Hetzelfde artikeltje bevat een overzicht der krijgsbedrijven, waarmede het onze in de hoofdzaken overeenstemt.

Tjĕṇṭini [1]), op de plaats van den ouden kraton van Wĕngkĕr zich het graf van zekeren Bĕṭara Katong bevond en dat dit graf nog wordt aangewezen [2]) in de desa Sĕtana van het district Panaraga der residentie Madioen. Daarbij valt nu op, dat in het over het geheel aan gedateerde inscripties arme Madioen (arm althans vóór de tweede helft der veertiende eeuw) juist een vijftal samenvallen in het tijdperk 986—1031, de reeds besproken steen van Sĕṇḍang-Kamal (p. 231) en een viertal enkele jaartallen in eigenaardige gefigureerde karakters op steenen loemboengs. Dit wijst op een opgewekter leven in deze streken gedurende den tijd van Dharmmawangça en gedurende de jaren, dat hier de onafhankelijke vorst van Wĕngkĕr geresideerd kan hebben; juist na diens val houdt dit opgewektere leven dan ook weder op. Eerst in den Majapahitschen tijd herrijst Wĕngkĕr weder als een vorstendom, welks titel aan leden van het koninklijk huis wordt toegekend; en in nauwe relatie tot een dier vorsten van Wĕngkĕr staat de draagster van den vorstentitel Jagaraga, ook alweer een plaats in Madioen, en dat ten tijde van de nieuwe veertiende-eeuwsche opleving dezer streken. Dat alles te zamen wettigt de conclusie, dat het rijk Wĕngkĕr in de vlakte van Madioen lag, met een rijkszetel te Sĕtana.

Wanneer nu het „machtige" Wĕngkĕr, — aldus bovengenoemde schrijver — welks onderwerping acht jaar duurde, waartoe verschillende krijgstochten met „ontelbare legers van strijdvaardige en krachtige manschappen" noodig waren en dat ten slotte nog slechts door verraad vernietigd kon worden, een rijkje blijkt te zijn van de grootte van twee tegenwoordige regentschappen, geeft dit een geduchten knak aan onze denkbeelden omtrent de grootheid van Airlangga. Inderdaad, het is goed, zich van het betrekkelijke in de hoogdravende lofspraak op den vorst bewust te blijven. Doch men kan ook zóó redeneeren: het feit, dat Airlangga's taaie en met moeite bedwongen tegenstander de vorst blijkt te zijn van een gering en op Oost-Java zelf gelegen gebied, bewijst eerst recht, hoe verward en hoe moeilijk de toestanden geworden waren, hoe gewaagd en gevaarlijk de poging tot herstel der Javaansche eenheid was, welke Airlangga ondanks zijn zwakte dan toch maar gelukt is. Nog gezwegen van de mogelijkheid, dat in de dagen van zijn kortstondigen bloei het gezag van Wĕngkĕr zich ver buiten de grenzen van Madioen kan hebben uitgestrekt en dat ook een deel van zijn macht kan hebben berust op den van machtige buitenlandsche bondgenooten ontvangen steun.

Intusschen behoort de machtspositie van Wĕngkĕr gedurende het tweede deel van Airlangga's krijgsbedrijven ongetwijfeld tot het verleden, en is koning Wijaya reeds dadelijk in het defensief, ja zelfs dat nog nauwelijks, want hij vertoefde in zijn kraton in Tapa — het blijkt niet of dat de eigennaam van de residentie is, of dat de vorst gezegd wordt in ascese (tapa) te verblijven —

[1]) Ed. Bat. Gen. (1912) 213:4 en 5.

[2]) Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1905/6 p. 85 sq.

zonder tegenweer te bieden, terwijl zijn land herhaaldelijk in Āçwina (een gunstige maand voor expedities) door de troepen van Airlangga werd verontrust. Klaarblijkelijk is dus na 1032 de toestand reeds zoo, dat Wijaya blijde is, wanneer het bij strooptochten blijft.

In 1035 eindelijk komt de afrekening; dan trekt in de maand Bhādrapada het Javaansche leger naar het Westen en behaalt Airlangga een volkomen overwinning op Wijaya. In Kārttika van hetzelfde jaar wordt laatstgenoemde door zijn eigen troepen gevangen genomen, dank zij de aanwending der middelen van staatsmanskunst, in Wiṣṇugupta's leerboek voorgeschreven, en onmiddellijk daarop sneuvelt hij. Op den laatsten dag van Kārttika plaatst zich de doorluchtige koning van Java zegepralend op den van juweelen flonkerenden troon, na de voeten te hebben gezet op de hoofden zijner vijanden.

Het jaartal, in woorden uitgedrukt, bij dien laatsten Kārttika was, wat de eenheden aangaat, niet duidelijk, doch in verband met het voorafgaande lag het voor de hand, dat het als steeds hetzelfde jaar 1035 werd opgevat. Op deze wijze is de gang van zaken, waarbij wij uitsluitend de Sanskrit-inscriptie volgden, geheel duidelijk, en dan zou zich alles dus afspelen in hetzelfde jaar 1035.

Doch nu vertelt het uitvoeriger relaas der proza-oorkonde, dat in 1035 de vorst van Wĕngkĕr in Tapa door Airlangga overwonnen werd en trachtte weg te sluipen naar een moeilijk genaakbaar oord, met achterlating van kinderen, vrouwen, schatten en wagens, en dat hij later in 1037 wegsloop naar Kapang met de troepen, die hem nog genegen waren, doch overmeesterd werd te Sarasa; en dan volgt na een kleine lacune de mededeeling, dat de vijanden thans de voetonderlaag waren van den op zijn troon gezeten Airlangga.

Op grond van deze passage heeft Kern ten slotte [1]) het laatste jaartal in de Sanskrit-inscriptie opgevat als 1037; de eerste inval in Wijaya's rijk zou dan in 1035 hebben plaats gehad, de definitieve val van Wĕngkĕr in 1037. Echter klopt het dan nog niet, want daargelaten dat in 1035 Wijaya gezegd wordt gesneuveld te zijn — dit zou nog ondervangen kunnen worden door de als „sneuvelde hij" vertaalde woorden *dyam agacchat* weer te geven met „verdween hij" — kan toch de gevangenneming door de eigen troepen alleen op de slot-catastrophe slaan. Daarom zouden wij eerder geneigd zijn een anderen weg in te slaan, gezien het feit, dat het jaartal 1037 op den proza-kant zeer onduidelijk is. Zou dit eveneens 1035 gelezen mogen worden [2]), dan komen de Sanskrit- en de Oud-Javaansche lezing met elkander overeen, en is Wijaya's lot in één seizoen beslist geworden: in Bhādrapada de nederlaag bij Tapa en het achterlaten van familie en schatten, en vervolgens in Kārttika de vlucht naar

[1]) Zie V. G. VII p. 96 noot 4.

[2]) De vertaling (r. 29) „later, in 't Çakajaar 959" wordt dan natuurlijk: „later in dat Çakajaar 957".

Kapang, die uitliep in de overmeestering bij Sarasa door het verraad van de eigen troepen, en het sneuvelen van Wijaya zelf.

Voor het resultaat der krijgsbedrijven in het algemeen is dit verschil van twee jaar trouwens van geen belang. Met den val van Wĕngkĕr is de „pralaya" van Java te niet gedaan, en hebben de oorlogen een einde genomen (r. 30), en „alleenheerscher geworden van het gansche land, wordt koning Airlangga door de koninklijke Fortuin, welke geenen anderen vermag aan te zien, dicht in hare schoone armen gekneld" (str. 31). Ten bewijze daarvan sticht hij, voldoende aan een gelofte uit de donkere dagen van 1007, de prachtige kluizenarij van Pucangan, welke in 1041 wordt ingewijd. Dit Pucangan is het Oud-Javaansche aequivalent van wat in het Sanskrit als de bergnaam Pūgawat voorkomt [1]) en volgens Rouffaer is deze Pinangpalmberg geen andere dan de Pĕnanggoengan [2]).

Voor wij nu van Airlangga's krijgsbedrijven afstappen, komen wij nog even terug op een episode, die zich in het eerste deel daarvan moet hebben afgespeeld. In 1034 toch wordt te Baru een vrijgebied gesticht [3]) als belooning voor de bewoners, die aan Airlangga een nachtverblijf hebben verschaft en hem hun trouw hebben betoond in de hachelijke omstandigheden van zijn strijd met den vorst van Hasin. Mogen wij met Rouffaer [4]) op grond van het feit, dat in een Bantĕnsche piyagĕm de Maleiers *wong asin* genoemd worden en dat tijdens I-tsing een Mahasin in den Archipel buiten Java lag (zie hierboven p. 115) in dit Hasin van Airlangga eveneens buitenlandsche vijanden en dan bepaaldelijk uit de streek van Tumasik (Singapore) veronderstellen? Onzes inziens valt dat in hooge mate te betwijfelen. De geheele geschiedenis valt op Javaanschen bodem voor, zoowel de hachelijke nacht te Baru — de juiste ligging is niet bekend; de steen wordt gezegd uit de ruïnen van Majapahit afkomstig te zijn [5]) — als het later gevolgde (r. 7) ten onder brengen en dooden van den vorst van Hasin, immers een wraakexpeditie buiten Java, na 1035 nog wel denkbaar, is het vóór dat jaar stellig niet. Nu worden deze op Java opereerende tegenstanders aangeduid als de vijanden *te* Hasin (*musuhnira ikana i Hasin*, r. 5—6), en niet als vijanden uit of afkomstig van Hasin. Deze wijze van uitdrukking is het best toepasselijk op een rijkje Hasin in Java zelf. De strijd daarmede vormt een onderdeel van Airlangga's eerste veldtochten, en kan wel vermeld geweest zijn in het lacuneuse begin van het relaas der krijgsbedrijven op den Calcutta-steen, bijvoorbeeld in de buurt van r. 19, waar ook enkele bewoordingen met die van de Baru-inscriptie overeen schijnen te stemmen. Totdat klemmender bewijzen worden aangevoerd, achten wij een

---

[1]) Zie Van der Tuuk in Bijdr. Kon. Inst. 4: 10 (1885) p. 563.
[2]) Not. Bat. Gen. 1909 p. 180—182; cf. Kern l.l. p. 113.
[3]) O. J. O. LX.
[4]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 73—75.
[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 2 (1854) p. IX sq.

Javaansch rijkje Hasin, ontstaan tengevolge van de gebeurtenissen van 1006—7, en onder de eerste door Airlangga weder ten val gebrachte staatjes behoorend, waarschijnlijker dan een expeditiecorps, dat onder bevel van den koning zelve uit het Maleische Schiereiland was overgestoken. In het algemeen trouwens maakt het verslag der oorlogsgebeurtenissen, waarbij al die tegenstanders stuk voor stuk onderworpen worden, zonder dat zij zich iets van elkander schijnen aan te trekken, zeer sterk den indruk van een herstel der eenheid van een in stukken gevallen rijk, niet van een strijd tegen een met rechtstreekschen en daadwerkelijken steun van een machtigen buitenlandschen staat tot stand gekomen coalitie. De buitenlandsche invloed, die kan hebben medegewerkt om Java klein te krijgen en te houden, is in elk geval in hoofdzaak achter de schermen gebleven.

Een tweede vraag, van zeker niet minder belang, betreft de verhouding van Java tot de Sunḍa-landen. Juist in den tijd van Airlangga's herstelloorlogen immers verschijnt weder een dier schaarsche gegevens van West-Java, zooals wij er ongeveer een honderd jaar geleden ook een vonden (p. 211). Thans is het stuk duidelijk gedateerd en staat ook de inhoud in hoofdzaak vast. Het document is gebeiteld op vier bij elkaar behoorende steenen, gevonden bij Tjibadak in een boschje aan de Tjitjatih, iets boven de Leuwi Kalabang. Blijkens de aan Pleyte gelukte ontcijfering[1]) bevatten drie dier steenen den van den een op den anderen doorloopenden tekst, in een breed, vierkant en ondiep letterschrift, van een stichtingsoorkonde uit 1030, terwijl de vierde steen, in gewone karakters, onder het weder herhaalde jaartal de bij die gelegenheid uitgesproken vervloekingsformule doet volgen. De stichting gaat uit van den vorst van Sunḍa (prahajyan Sunḍa), Z. M. çrī Jayabhūpati Jayamanahĕn Wiṣṇumūrtti Samarawijaya Çakalabhuwānamanḍaleswaranindita Haro Gowārdhana Wikramottunggadewa en heeft betrekking op een sanghyang Tapak, een geheiligden Voetprent, op welks gebied men geen visch of andere wezens in de rivier mag vangen, en waarvan de limiet wordt aangegeven. Het formulier der vervloeking sluit zich in hoofdzaak bij het Javaansche aan, waarbij opmerkelijk is, dat de, gelijk wij vermoedden (p. 216) ook op Java niet meer levende göddelijke wezens van den aanhef, Haricandana en Agastya, hier nog een stap verder van den oorspronkelijken vorm zijn afgedwaald, en tot hyang Hāra Agaṣti zijn geworden. Niet alleen van dit gedeelte, maar van de geheele inscriptie is de taal het Oud-Javaansch (al is de spelling niet steeds correct, zooals ook reeds uit den boven gegeven koningstitel kan blijken) en niet een of ander Oud-Sunḍaasch, terwijl ook het letterschrift, zoowel het kwadraatachtige als het loopende, geheel de karakters van het Oud-Javaansche heeft. Wat den zetel van het heiligdom aangaat, wijst Pleyte[2]) op een voortop

---

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 201—218. De (afzonderlijk gevonden) eerste steen was reeds gepubliceerd door Brandes, Not. Bat. Gen. 1890 p. 15.

[2]) L.l. p. 212 sq.

van den Pĕrbakti, Noord-Westelijk van Tjitjoeroeg, waar op een onbehouwen steen een paar voetafdrukken zijn gebeiteld, zoodat de steen dan ook batoe tapak wordt genoemd [1]). Men herinnert zich, dat juist in West-Java zich ook de oudere voetafdrukken van Pūrṇawarman bevinden (p. 78) en dit soort aanduiding van een geheiligde plaats dus in de Suṇḍa-landen reeds eeuwen bekend was.

Doch nu het verband met Java. Dit wordt door Pleyte gezocht in de titulatuur van Jayabhūpati, waarin hij Jayamanahĕn Wiṣṇumūrtti enz. opvat als „de overwinning weerstaan hebbend van Wiṣṇumūrtti enz.", terwijl dan alle verdere epitheta die van den verslagen tegenstander zouden zijn; vervolgens wordt deze Uttunggadewa op grond van overeenkomstige Javaansche titulatuur voor een der voorgangers van Airlangga gehouden en getracht hem tusschen de ons bekende Javaansche koningen in te schuiven. Zoo zou dus uit deze oorkonde van rivaliteit tusschen Suṇḍa en Java blijken, waaraan eenige jaren later voorloopig weder een einde kwam, doordat Airlangga de Suṇḍa-landen aan zich onderwierp [2]).

Naar het ons voorkomt [3]), berust deze geheele hypothese op een misverstand en kan de interpretatie van den titel in bovenbedoelden zin onmogelijk aanvaard worden. Zoowel jayamanahĕn als wat er volgt zijn alle epitheta van denzelfden koning, den uitvaardiger der oorkonde, Jayabhūpati van Suṇḍa, die dus niet zijn overwonnen tegenstander, maar alleen zichzelf in de lucht steekt. Het slechts uit de bewoordingen der inscriptie afgeleide bestaan van dien tegenstander en zijn plaats onder de Javaansche koningen verwerpend, moeten wij ook ontkennen, dat dit rijk van Suṇḍa eenige rol in de Javaansche geschiedenis zou hebben gespeeld. Doch met het verdwijnen van dit aanknoopingspunt komt gelukkig een ander te duidelijker op den voorgrond en dat is de nauwe aansluiting van deze Suṇḍasche oorkonde bij de Javaansche. Over taal en schrift spraken wij reeds, en nu blijkt ook de koninklijke titulatuur er in verschillende onderdeelen zóó Javaansch uit te zien, dat men haar voor dien van een koning van Java heeft kunnen houden. Een waarschijnlijk politiek geheel onafhankelijk Suṇḍaasch hof richt zich dus in cultureel opzicht volkomen naar het Javaansche voorbeeld. Als bewijs van het doordringen van Hindoe-Javaansche beschaving ook buiten de machtssfeer van het Javaansche rijk — stellig kan in 1030 geen sprake zijn van Javaansche oppermacht — is de oorkonde van Jayabhūpati nog wel zoo veel waard, dan wanneer zij slechts eenig punt in de krijgsgeschiedenis aanvulde. Het verschijnsel is van te grooter beteekenis, wanneer wij er aan denken, dat een paar eeuwen later West-Java in politiek opzicht onder Çrīwijaya stond: het feit, dat deze politieke over-

[1]) Inv. no. 154.

[2]) Dit laatste berustte op de veronderstelling, dat Wijaya een opvolger van Jayabhūpati zou zijn; met het vaststellen der ligging van Wĕngkĕr is deze mogelijkheid vervallen.

[3]) T. B. G. ibid. p. 522—527 uitvoeriger.

heersching weinig of geen sporen in de Sunḍasche beschaving heeft achtergelaten, zal wel zijn verklaring vinden in het reeds bestaan van een naar Java gerichte cultuur. Als dan weer iets later specifieke Sunḍanismen zich in de taal der inscripties voordoen, geschiedt dit als het ware op een Javaanschen, niet op een Sumatraansch-Maleischen grondslag. Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de inscriptie van Jayabhūpati de oudste tot nu toe bekende vermelding van den naam Sunḍa als dien van (een deel van) West-Java bevat.

Voor de krijgsbedrijven van Airlangga schakelen wij dus dit eventueele Sunḍaneesche gegeven uit. Elders zinspeelt de vorst zelf nog wel op voorafgegane oorlogsgebeurtenissen, zoo bijvoorbeeld op den steen van Troeneng [1]) (de oude naam Turunhyang is hier in die van het tegenwoordige gehucht bewaard gebleven), waar echter de tekst te veel lacunes vertoont om een geregelde vertaling toe te laten. Indien 's konings woorden, dat alle vijanden *ri paradwīpa paramaṇḍala,* op andere eilanden en in andere kreitsen, onderworpen zijn, meer dan grootspraak inhouden, zouden ze vooreerst de van een onleesbaar jaartal voorziene oorkonde na 1035 doen stellen [2]), doch voorts bewijzen, dat er wel degelijk ook met landen buiten Java rekening moet worden gehouden. Niet het minst opvallend is de naam van de opgerichte kluizenarij, namelijk Çrīwijayāçrama. Dit moge opzichzelf een voor de hand liggende benaming eener Overwinningskluizenarij zijn (v.g.l. het op pag. 232 naar aanleiding van de Balische Çrīwijayamahādewī opgemerkte), anderzijds moest toch de verwijzing naar het groote Sumatraansche rijk voor iederen tijdgenoot onmiskenbaar zijn, en die naamovereenkomst is nog te opvallender als wij in den naam der reeds even genoemde Javaansche kroonprinses, Sanggrāmawijaya Dharmmaprasādottunggadewī [3]) de eerste helft gelijkluidend vinden met dien van koning Sanggrāmawijayottunggawarman van Çrīwijaya (p. 250). Als dit samentreffen geen toeval is, kan men toch moeilijk aannemen, dat Airlangga met opzet een buitenlandschen vijand heeft vernoemd, en dan zou dus de gevolgtrekking moeten zijn, dat op dit oogenblik Çrīwijaya en zijn koning geen vijanden meer waren, doch integendeel in een verhouding tot Java stonden, die voor Airlangga de aanleiding vormde tot zijn complimenteuze naamgeving. Met andere woorden zouden wij, geheel intact latende wat hierboven over de vijandschap van Java en Çrīwijaya onder Anantawikrama en over de mogelijke rol van het Sumatraansche rijk bij de gebeurtenissen van 1006/7 werd geschreven, kunnen aannemen, dat voor deze vijandschap later een meer vriendschappelijke relatie in de plaats was gekomen, en dan zou deze wijziging

---

[1]) O. J. O. LXIV.

[2]) In 1034 althans is de koning blijkens O. J. O. LX de lieveling van alle onderdanen en gevierd *bij de aangrenzenden op het eiland Java,* terwijl zijn roem zich ook over de andere eilanden verbreidt (r. 13).

[3]) Soms wordt Dharma weggelaten en is het tweede deel van den naam dus Prasādottunggadewī.

allicht het gevolg kunnen zijn van de benarde omstandigheden, waarin Çrīwijaya zelf door de expeditie van Rājendracoḷa geraakt was. Deze krijgstocht zou dus van hetzelfde belang voor de geschiedenis van den Archipel blijven, en de eenige verandering in onze voorstelling van den gang der gebeurtenissen zou zijn, dat de verzwakking van Çrīwijaya niet zoozeer opzichzelf aan Airlangga vrij spel had gelaten, als wel genoemd rijk tot een meer toenaderende politiek tegenover Java had gebracht. Een dankbare erkenning van die toenadering en de daardoor geschapen gelegenheid (want vanzelf bracht dat het loslaten van eventueel op Java gesteunde tegenkoninkjes mede) ware dan gelegen in Airlangga's naamgeving aan dochter en kluizenarij.

Ook zonder verdere rechtstreeksche berichten van geschiedkundigen aard leeren de inscripties ons nog wel iets over Airlangga's gebiedsuitbreiding, en wel door hun vindplaats. Zagen wij reeds (p. 245) dat hij vóór den aanvang der herstel-oorlogen in ieder geval het bewind moet hebben gevoerd in Noord-Pasoeroehan en de Brantas-delta, daar vinden wij in iets latere jaren de door hem gestichte vrijgebieden enz. ook hoogerop aan den Brantas, zoodat hij in dien tijd ook dat deel van Java vast in de hand moet hebben gehad. Dit geldt van de steen-inscripties met de stichtingsoorkonden der vrijgebieden voor de karāman van Munggut, gevonden te Soembĕrgoerit, en die van Wilangwilang, gevonden te Kĕtĕmas, beide in het Djombangsche en gedateerd in 1032 en (w.s.) 1033, terwijl de steen van het vrijgebied te Kusambyan, staande te Grogol in diezelfde buurt, geen jaartal meer vertoont, doch op grond van de groote overeenkomst met dien van Kĕtĕmas waarschijnlijk ook in tijd daar niet ver van af staat [1]). Reeds vóór den val van Wĕngkĕr heeft dus het Westelijk deel der residentie Soerabaja tot het onbetwiste gebied van Airlangga behoord.

Met de uitbreiding van zijn gebied is een verplaatsing van den kraton gepaard gegaan. Nog in 1031 zetelt de koning in Wwatan mās — de desbetreffende oorkonde [2]) is o.i. in genoemd jaar, niet, gelijk zij is gepubliceerd, in 1021 gedateerd [3]) — maar zes jaar later is Kahuripan zijn residentie geworden [4]). Tusschen die jaren zijn de groote beslissingen op het oorlogsveld gevallen. Van geen van beide plaatsen is de ligging bekend; omtrent Wwatan mās kan gelden, wat reeds over de plek van het heiligdom Wwatan (zonder mās) gezegd werd (p. 244), en de moderne K(ah)oeripan's zijn zeker niet minder in aantal dan de Wotan's en Pamotan's. Als plaatsnamen komen beide ook in oudere oorkonden al voor, en dan zoowel op Midden- als op Oost-Java [5]); wat het laatste aangaat mag men Kahuripan zoowel ten Noorden van

[1]) Geen van drieën zijn gepubliceerd; Inv. no. 1781 en 1782.
[2]) O. J. O. LVIII.
[3]) Zie Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 423.
[4]) O. J. O. LXI.
[5]) Wwatan mās K. O. XV (882), O. J. O. XXXVI (± 915); Kahuripan K. O. I. (919), O. J. O. XXXVI (± 915), O. J. O. XLVIII (943), O. J. O. LX (1034).

den Kloet als aan den Noordelijken voet van den Pĕnanggoengan zoeken. Stond de keus slechts tusschen deze beide, dan zouden wij op grond van latere gegevens (zie Hoofdstuk IX) aan laatstbedoelde plek de voorkeur geven, doch het is evengoed mogelijk, dat Airlangga zijn kraton in een geheel nieuw Kahuripan en niet in een der reeds bestaande plaatsen van dien naam heeft doen verrijzen. Zoo niet, dan kan het in één adem noemen van de twee namen (Wuattanni mas en Kahurippan gespeld) op dezelfde inscriptie [1]) nog aan de veronderstelling voet geven, dat zij niet ver van elkander hebben gelegen en de stichting van den kraton te Kahuripan meer een verfraaiïng en vergrooting van de residentie op niet verren afstand van de oude plaats is geweest, dan een verlegging naar een ander deel des rijks.

Met de rustige jaren sinds Airlangga zich alleenheerscher van Java mocht noemen, wordt ook tegenover het buitenland een periode van rust ingeleid. Van rivaliteit tegenover Çrīwijaya blijkt niets meer en men kan zich begrijpen dat beide partijen na hetgeen was voorafgegaan er de voorkeur aan gaven geen gevaren meer uit te lokken, waarvan de gevolgen niet waren te overzien. Men kan zich onder en na Airlangga een sterk Java en een sterk Çrīwijaya denken, die elkander liefst uit den weg gingen, en hun aandacht vestigden in een richting, die geen aanleiding tot conflicten gaf. Van deze entente, die ook onder Airlangga's opvolgers van kracht bleef, zien wij een paar honderd jaar later de resultaten; het blijkt dan dat Çrīwijaya zich tot het Westen van den Archipel beperkt, en daarentegen Java zijn invloed over het Oosten heeft uitgebreid. Daarover echter later; hier is het er slechts om te doen om uit te laten komen, dat een dergelijke evenwichtspolitiek met vreedzame expansie en uitbreiding van handelsbetrekkingen, vermoedelijk onder Airlangga een aanvang heeft genomen.

Immers het is nog onder diens regeering, dat wij de blijken krijgen van een zeehandel, belangrijk genoeg om er speciale maatregelen voor te treffen, en van de aanwezigheid op het eiland, reeds toen de oorlogen nog in vollen gang waren, van allerlei soorten overzeesche vreemdelingen. De lijst van die laatsten [2]) luidt als volgt [3]): Kling, Aryya, Singhala, Paṇḍikira, Drawiḍa, Campa, Rĕmĕn, Kmir, terwijl elders [4]) nog Karṇaṭaka wordt tusschengevoegd. Met uitzondering van Aryya en Paṇḍikira zijn die namen duidelijk, en geven zij onderscheidenlijk Kalinggaleezen, Singhaleezen, Drawiḍiërs, Cams, Pe-

---

[1]) Nl. O. J. O. XXXVI, van onbekende afkomst (verg. hierboven p. 190). Het daar eveneens genoemde Sukun keert met Wwatan mās op K. O. XV (van Ngabean bij Magĕlang) terug. Over Wwatan mās zie ook nog Oudh. Versl. 1926 p. 104.

[2]) Dat al deze menschen tot het dienstpersoneel zouden hebben behoord, is een opvatting, die slechts berust op de onechte oorkonde K. O. II, waarvan Kern bij zijn bespreking uitging. Integendeel worden zij vermeld als *wargga kilalan*.

[3]) O. J. O. LVIII en LIX.

[4]) O. J. O. LXIV.

guanen en Kambojanen aan, met ingevoegd de Kanareezen. De beide overschietende namen worden gewoonlijk opgevat als geen volksnamen, doch bepaalde klassen van lieden te zijn, en dat lijkt ons in deze omgeving niet zeer waarschijnlijk: Paṇḍikira, nog levend in het Maleische pĕndekar, zouden de Tamilvoorvechters zijn en Aryya de bekende naam voor de „Arische" kasten, dan wel overeenkomstig een Indische theorie, speciaal de Waiçya's, subsidiair een geringe, van Waiçya's afstammende en doorgaans Cārya geheeten menschenklasse [1]). In tegenstelling tot deze opvatting houden wij ook deze namen voor volken, waarbij Paṇḍikira de twee bestanddeelen Pāṇḍya en Kera in zich vereenigt, de twee in oudere bronnen (zie p. 70) zoo vaak voorkomende naties van Zuidelijk Voor-Indië. Naast deze bewoners van het Zuiden vertegenwoordigen dan de Drawiḍa de menschen uit de streken, waar vroeger het Pallawa-gezag zijn centrum had, dus met het middelpunt in Kāñcī, en waar thans de Coḷa-vorsten heerschten. De ouderwetsche benaming voor de lieden uit het uiterste Zuiden kan ons wellicht ook een aanwijzing geven voor de verklaring van Aryya. Men zou daarin, als tegenstelling tot het Zuiden van het schiereiland, wel de bewoners van het meer echt „Arische" Indië, de Gangesvlakte bepaaldelijk, kunnen vermoeden, en dat zeker niet zonder grond, gezien het bestaan volgens den Kathāsaritsāgara (zie p. 238) van handel op den Archipel van uit Tāmraliptī [2]). Daarnaast is er ook nog een mogelijkheid, dat wij ons hier het land Ariakè te herinneren hebben, waar volgens de Periplous (§ 41) de groote haven van Indië's Westkust, Barygaza (Broach) gelegen was. Gezien de internationale beteekenis van die haven, en de latere handelsbetrekkingen van Java met Gujerat, zou het niets bevreemdends hebben, indien de „Aryya's" van deze streek op Java bekend gebleven waren, doch het is een feit dat met reden aan de juistheid van den naam Ariakè sterk getwijfeld is [3]). Waar nu in de Bṛhatsaṃhitā XIV Āryaka tusschen Cerya en Sinhala vermeld wordt [4]), verdient o.i. de verklaring als een streek in Zuid-Indië de voorkeur.

Aangaande den zeehandel zelve treffen wij een belangrijke passage aan in de oorkonde van Kĕlagen aan den Brantas [5]), waar Airlangga voorzieningen heeft getroffen in den daar zeer gevaarlijken rivierloop — we komen op die kwestie nog terug — en de verbetering wordt dan gezegd (r. 12) tot groote vreugd te strekken van de prauwenbezitters, die lading kwamen innemen te Hujung Galuh en ook van de gezamenlijke scheepskapiteins en kooplieden uit andere landen, welke samenkwamen te Hujung Galuh. Hier leeren wij dus

---

[1]) Zie over een en ander Kern, Verspr. Geschr. III (1915) p. 71 sq. en VII p. 30 sq.

[2]) Echter wordt Bengalen bepaaldelijk met den naam der hoofdstad Gauḍa aangeduid; zie hierboven p. 137 en verg. Nāg. 83: 14.

[3]) O.a. Ind. Ant. 7 (1898) p. 259; benevens de op p. 32 genoemde Periplous-edities.

[4]) Kern, V. G. I (1913) p. 235.

[5]) O. J. O. LXI.

Hujung Galuh kennen als de Javaansche zeehaven nabij den Brantasmond, waar de vreemde schepen kwamen en hun lading in prauwen werd overgeladen. Het kan dus de voorganger zijn van het sinds den Majapahitschen tijd voorkomende Grĕsik en Soerabaja, en zal in elk geval ongeveer in die buurt hebben gelegen [1]). Of de op oudere oorkonden [2]) aangetroffen functionaris parujar i sirikan hujung galuh iets met deze zelfde plaats heeft uit te staan, durven wij niet uitmaken; in dat geval heeft zij reeds in den Matarāmschen tijd bestaan en op zichzelf is het allerminst onwaarschijnlijk, dat zich toen reeds een handelsplaats op een daarvoor zoo aangewezen plek als de Brantasmond heeft bevonden.

Met een andere zeehaven maken wij wellicht kennis op een ongedateerde inscriptie [3]), die echter zoowel door den inhoud als het zegelmerk alle kans heeft door Airlangga te zijn uitgevaardigd. Er worden daarin eenige privileges verleend met het oog op den zeehandel aan het vrijgebied van Kambang-putih [4]). De plaats, waar de steen in kwestie is gevonden, was onder den grond op het terrein van de assistent-residentswoning te Toeban [5]). Er bestaat dus een groote mate van waarschijnlijkheid, dat het zeehandeldrijvende Kambang-putih op het gebied van het tegenwoordige Toeban lag en wij dus de eerste sporen van den later zoo vermaarden handel dezer plaats tijdens Airlangga waarnemen.

's Konings waterwerk aan den Brantas, hetwelk ook voor den zeehandel zulke zegenrijke gevolgen had, bestond in de aanleg van een afdamming (ḍawuhan), welke door een doorbraak van de rivier noodzakelijk was geworden. Een groot aantal plaatsen en heiligdommen wordt opgesomd, wier carik's [6]) door de rivier waren overstroomd en in het ongereede geraakt en ten slotte geschiedde de doorbraak van de rivier te Waringin Sapta, tengevolge waarvan het den koning toekomende vermindering onderging en de carik's alle te gronde gingen. Het was zeer moeilijk voor de opgezetenen om de rivier, waar zij doorgebroken was, weder bedijkt te krijgen, en hoewel zij er zich herhaaldelijk moeite voor gaven, gelukte het niet. Daarop heeft de koning zelf het werk ter hand genomen, in het jaar 1037.

Van het te Kamalagyan gestichte afdammings-vrijgebied stond de wijdingsoorkonde te Kĕlagen, dat dus den ouden naam bewaard heeft, en ook Waringin

---

1) Het Mĕgaloeh, waarop Verbeek in Not. Bat. Gen. 1889 p. 10 wijst, ligt wel wat heel hoog stroomopwaarts.

2) K. O. I. (919); O. J. O. XXXI (924); XXXVIII (929); XLIII (930). Cf. Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 364.

3) O. J. O. CXVIII.

4) Soortgelijke privileges op een oudere oorkonde (O. J. O. CXII) kunnen volgens Brandes in Not. Bat. Gen. 1889 p. 21 op de binnenvaart slaan.

5) Brumund in Verh. Bat. Gen. 33 (1868) p. 182.

6) Dit woord wordt zoowel vertaald met „sawahs of dijken" (Brandes, Not. Bat. Gen. 1888 p. XIII) als „oppervlakte" (Juynboll, Woordenlijst, 1923, p. 192).

Sapta is nog over in het huidige Wringin pitoe. Dit heeft het mogelijk gemaakt de plaats van de doorbraak vrij nauwkeurig aan te geven [1]), al staat dan ook niet in bijzonderheden vast, welke voorziening Airlangga eigenlijk heeft getroffen [2]). De benedenloop van den Brantas, waar wij ook in Sinḍok's tijd reeds een ḍawuhan zagen aanleggen (p. 214), is voortgegaan aan opvolgende waterstaatsautoriteiten heel wat hoofdbrekens te kosten; de kanalen en andere werken uit het midden der negentiende eeuw en de sluizen van Mĕlirip zetten de afdamming van Airlangga voort.

Het ligt voor de hand, dat Airlangga's oorkonden, voorzoover stichtingen van vrijgebieden enz. behelzend, in allerlei opzichten overeenkomen met de tot gelijk doel uitgevaardigde edicten zijner voorgangers; zoo vinden wij dan ook hier weer de lijsten van lieden, die het gebied niet mogen betreden en de opgaven van verschillende beroepen, die er al dan niet worden uitgeoefend en door heffingen worden getroffen; ook in het bijzonder de speciale verordeningen voor smeden enz. [3]) en de zoogenaamde persoonlijke privileges kennen wij van vroeger, terwijl, eveneens gelijk van ouds, het vervloekingsformulier, aanvangend met Haricandana en Agasti den grooten Ziener, het stuk besluit. Dit laatste deel wordt nu echter bij voorkeur los achteraan gezet, en niet meer in den mond gelegd van den desbetreffenden functionaris bij een (thans ontbrekende) beschrijving der plechtigheid. Onder de toegedachte straffen valt de *tamra gohmukha* op [4]), de beruchte helleketel met den runderkop, die op een doorwerking van Indonesische denkbeelden, zelfs in dit traditioneele formulier wijst, en dan ook de typische helleketel van latere Oost-Javaansche reliefs, maar niet die van bijvoorbeeld Barabuḍur is. Wat in de oorkonden ook niet langer gevonden wordt, is de uitgebreide opgave van alle hoogwaardigheidsbekleeders en belanghebbenden, aan wie vaste sommen moeten worden uitgekeerd, welke lijsten in de inscripties van Sinḍok zulk een voorname plaats innemen. Daartegenover ziet men in Airlangga's edicten nu weer veel uitgebreider vastgelegd, wie de rechthebbenden zijn, ten wier behoeve de stichting plaats vindt; dikwijls regels achtereen van niets dan namen [5]) .

Enkele bijzonderheden mogen hier nog even genoemd worden, al is er ook geen gelegenheid om er in een werk als dit nader op in te gaan. Zoo zij de aandacht van het detail-onderzoek gevestigd op de opsomming van allerhande heffingen en opbrengsten, aan den koning verschuldigd, en waarvan ten deele

---

[1]) Verbeek l.l. p. 8 sq.; Van Stein Callenfels en Van Vuuren in Tijdschr. Aardr. Gen. 41 (1924) p. 68—70.

[2]) Diens werk doet den stroom na dichting van den doorbraak (weder) in Noordelijke richting gaan.

[3]) Ook op de oorkonde van Soembĕrgoerit.

[4]) O. J. O. LVIII. Een oorkonde van Sinḍok met dezelfde uitdrukking (O. J. O. XLII) is later maaksel.

[5]) Zie b.v. O. J. O. LX. Het geldt ook van onuitgegeven oorkonden, als die van Ngasĕm-Lĕmahbang en Tĕrban (Inv. no. 1823 en 1830).

ontheffing wordt verleend, op den steen van Kĕlagen [1]), welke zelfde oorkonde ook een merkwaardige lijst van de verschillende soorten heiligdommen in het geteisterde gebied geeft: sīma parasīma, kalang, kalagyan, thāni jumput, wihāra, çāla, kamulan, parhyangan, parapatapān (verg. p. 217 sq. voor een oudere opsomming); al die soorten waren op een toch betrekkelijk klein deel van Java vertegenwoordigd, en dat geeft wel een indruk van de groote menigte begiftigde of op eenigerlei wijze in een uitzonderingspositie verkeerende gebieden, welke over het land verspreid zijn geweest [2]).

Wij zagen reeds (p. 243) dat de drie officieele gezindten van Çiwaieten Buddhisten en Heremieten voor het eerst onder Airlangga optreden in de staatsstukken, al staat de terminologie niet geheel vast: *çaiwa sogata ṛṣi* geeft de eene oorkonde [3]); *sogata maheçwara mahābrāhmaṇa* de andere [4]). Een verschil met latere toestanden, wanneer de superintendenten der Çiwaïtische en der Buddhistische geestelijkheid steeds afzonderlijk genoemd worden en er bovendien een (op de oorkonden niet in functie tredende) afzonderlijke mantri Herhaji voor de derde gezindte bestaat (Nāg. 75:2), is dat onder Airlangga bij de vermelding van de eerwaarde heeren staat: met als voornaamste de samgat parblyan (wat deze titel beteekent, weten wij niet) de Eerwaarde Heer Mahānanda. Hier verschijnt dus één persoon als eerste en voornaamste van de gezamenlijke geestelijkheid.

's Konings zegelmerk, herhaaldelijk vermeld en een enkele maal afgebeeld, is de Garuḍamukha; hij beschouwt zich dan ook met zooveel woorden, gelijk zijn opvolgers na hem, als een incarnatie van Wiṣṇu [5]). De vorstin, die na den koning als mahāmantri i Hino de eerste plaats bekleedt, en die men voor 's vorsten dochter houdt (p. 245) — de opperkoningin is zij niet, want deze wordt thans afzonderlijk als çrī Parameçwarī vermeld [6]) — komt als zoodanig het laatst in 1037 voor; op de beide volgende oorkonden, den Calcutta-steen van 1041 en dien van Pamotan uit 1042 [7]) is een ander in die functie, maar door een noodlottig toeval is van dien nieuwen mahāmantri i Hino de volledige naam noch op die beide oorkonden, noch op een derde inscriptie, van Pandangkradjan [8]) (omtrent het vrijgebied van Paṇḍan, dus weder de oude naam) gespaard gebleven, zoodat wij slechts weten, met een çrī Samarawijaya te doen te hebben, wiens volledige titel nog de elementen dharmma en suparṇa

[1]) O. J. O. LXI.

[2]) Over de plaatsnamen op deze oorkonde zie Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 390 sq.

[3]) O. J. O. LX.

[4]) De Calcutta steen, ook uitgegeven als O. J. O. LXII.

[5]) Calcutta r. 8.

[6]) O. J. O. LX.

[7]) Onuitgegeven; zie Inv. no. 1827.

[8]) Oudh. Versl. 1915 p. 70 en Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1925 p. 20. Deze laatste dateert het stuk in 1037, zoodat genoemd jaar dat van het aftreden der „kroonprinses" moet zijn.

schijnt te bevatten en op uttunggadewa eindigt, weder een vorstelijk persoon dus. Nu behelst de Calcutta-steen, de eerste zonder de „kroonprinses", de stichting der kluizenarij van Pucangan, gelijk wij zagen, en Pucangan is in de traditie bekend gebleven als de plaats, waar Kili Suci, een vorstelijke kluizenares van Kahuripan, haar ascese beoefende [1]). Deze gegevens combineerende heeft Rouffaer de onderstelling geopperd, dat die kluizenares geen andere geweest zou zijn dan Airlangga's dochter, en de stichting mede ten haren behoeve heeft plaats gehad. 's Konings voornaamste staatsdienaar blijft tot het einde toe de getrouwe Narottama, voluit rakryan Kanuruhan heer Dharmmamūrtti Narottama Dānaçūra [2]). Tengevolge van het niet voorkomen der giftenlijsten op de oorkonden zijn van de verdere hoogwaardigheidsbekleeders aan Airlangga's hof slechts enkele namen bekend.

Op het gebied der schoone letteren, en bepaaldelijk van de hoofsche dichtkunst, leidt de regeering van Airlangga een glansperiode in. Onder hem immers kwam, als eerste in een schitterende reeks, de beroemde Arjunawiwāha [3]) tot stand, het oudste Oud-Javaansche gedicht, waarvan de dateering vaststaat [4]), omdat de dichter Kaṇwa aan het slot (36:2) van de goedkeuring van koning Airlangga gewaagt, die het rijk vergroot en dien hij in den strijd wil vergezellen. Het gedicht moet dus vóór 1035 vervaardigd zijn. Het heeft een groote populariteit genoten [5]), is op vele heiligdommen afgebeeld en vormt nog thans de stof van de lakon Mintaraga. Die populariteit is welverdiend, want terwijl het proza-Mahābhārata onder het vorig bewind slechts een kunstelooze navolging van het origineel is, gebruikt hier een waar dichter de epische stof om er een eigen, een Javaansch kunstwerk van te maken, waarin hij niet alleen blijk geeft van zijn technische vaardigheid, maar zich inderdaad tot dichterlijke hoogte weet te verheffen. Waar de Wiwāha als oudste zekere bron van het bestaan van de wajang geldt, aangezien een vergelijking daaraan wordt ontleend [6]), zij nog opgemerkt, dat ook op enkele oorkonden van dezen tijd onder de uitoefenaars van verschillende beroepen de awayang [7]) of op de parallelplaats aringgit [8]) voorkomen.

Of wij naast dit litteratuurvoortbrengsel ook nog iets van de beeldende

[1]) Van der Tuuk in Bijdr. Kon. Inst. 4:10 (1885) p. 563; Rouffaer in Not. Bat. Gen. 1909 p. 180—182 en Rassers, De Pandji-roman (1922) p. 132—134 en 299 sq., met de daar aangehaalde litteratuur.

[2]) De lezing Jānanaçura (O. J. O. LXI) moet een verschrijving zijn; de steen geeft duidelijk den juisten naam.

[3]) Uitgegeven door Friederich in Verh. Bat. Gen. 23 (1850); en door Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 82 (1926) p. 181—305.

[4]) Verg. p. 174 over het Rāmāyaṇa. Ook de p. 138 besproken Midden-Javaansche steen zou volgens Brandes, Cat. Bat. p. 382, Oud-Javaansch op maat bevatten.

[5]) Zie Van Stein Callenfels in Publ. Oudh. Dienst. 1 (1925) p. 36—53.

[6]) Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel (1897) p. 9 sq.

[7]) O. J. O. LVIII en LIX.

[8]) O. J. O. LXIV.

kunst uit Airlangga's dagen over hebben, hangt samen met de vraag, hoe hij zijn regeering heeft beëindigd. Uit het jaar 1042 bezitten wij een edict [1]), uitgevaardigd door Aji pāduka mpungku sang pinakacatra ning bhuwana, die verblijf houdt in het heiligdom Gandhakuṭi, een hoogst eigenaardige combinatie van wereldlijke en geestelijke titels, welke misschien het beste verklaard kan worden als toekomend aan een vorst, die een geestelijke waardigheid heeft aangenomen, doch niettemin doorgaat de regeermacht uit te oefenen. Het jaartal en de latere traditie, dat koning Airlangga ook zelve kluizenaar geworden is, als hoedanig hij dan Rĕsi Gĕṇṭayu heet [2]), leiden tot de conclusie, dat deze geestelijke vorst van 1042 geen andere dan Airlangga is. Aangezien de oorkonde in kwestie uit de maand Māgha is en wij uit Mārgaçīrṣa van hetzelfde jaar nog een edict met den vollen koninklijken titel hebben [3]), is het tijdstip, waarop de koning zijn besluit heeft uitgevoerd, vrij nauwkeurig te begrenzen. Weliswaar is de oorkonde van den vorst-geestelijke een weinig authentieke kopie — de koperplaten, gevonden te Kĕboan-pasar in Sida-ardja, hooren daar intusschen wel degelijk thuis, want de plaats Kambançrī, waar het heiligdom Gandhakuṭi lag [4]), zullen wij later inderdaad daar aantreffen — doch de opvallende titulatuur wordt bevestigd door een steenfragment [5]), eveneens met een stuk oorkonde van den Çrī pāduka pungku, hetwelk ook afgescheiden daarvan van eenig belang is, door de eigenaardige huldebetuiging aan allerlei goden aan het slot.

Nu handelt een document van een lateren koning [6]) over een waterleiding, indertijd gesticht door pāduka mpungku bhaṭāra Guru sang lumāḥ ri Tīrtha, en ook een andere latere oorkonde [7]) bevestigt een vroeger gunstbewijs van Bhaṭāra Guru, gewaarmerkt door de Garuḍamukha, en wel uit 1039. Er is dus een hooge mate van waarschijnlijkheid, dat dit steeds dezelfde Airlangga is en deze, na geestelijke geworden te zijn, later is bijgezet in Tīrtha. Dit Tīrtha is de aanduiding van een reeds onder Siṇḍok bestaande kluizenarij op den Pāwitra, welke kluizenarij op grond zoowel van de vindplaats en de plaatsnamen op de desbetreffende oorkonde van Siṇḍok [8]) als van de nauwkeurig te volgen reisroute van koning Hayam Wuruk in den Nāgarakṛtāgama (58:1) gezocht moet worden op de Oostelijke helling van de Pĕnanggoengan. Daar bevindt zich nu ongeveer op de te verwachten plaats een oudheid, de badplaats van Bĕlahan (niet ver van de op p. 217 vermelde poortjes), welke onder meer

1) O. J. O. LXIII.
2) Zie Rouffaer p. 183 sq. en Rassers l.l.
3) Steen van Pamotan; zie hierboven p. 268.
4) Zie over de topographie van dit deel van Java Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 379 sqq.
5) O. J. O. CXIII.
6) Brandes bij Groeneveldt, Cat. Batavia (1887) p. 376.
7) O. J. O. LXX; zie nader het volgend hoofdstuk.
8) O. J. O. XLI.

een zeer fraai beeld, klaarblijkelijk portretbeeld, van Wiṣṇu op Garuḍa opleverde. Een reeds vroeger door Rouffaer geopperde veronderstelling (l.l.) dat Bĕlahan de grafbadplaats van Airlangga is (gelijk Djalatoenḍa die van zijn vader aan de andere zijde van den berg) en dat het Wiṣṇu-beeld den koning zelf voorstelt, wint door de identificatie van Tīrtha met Airlangga's bijzettingsheiligdom aan waarschijnlijkheid [1]).

De onzekere punten blijken uit bovengenoemde redeneering voldoende, al is ook het bezwaar van een Wiṣṇu-voorstelling voor een als Guru bekend gebleven vorst te ondervangen door de uit later tijden geboekstaafde gewoonte van meervoudige bijzetting der vorsten onder verschillenden vorm. In de badplaats [2]) kwamen de waterstralen uit de beelden van Çrī en Lakṣmī, in hooge nissen terzijde van het hoofdbeeld, te voorschijn. Dit laatste is een kunstwerk van prachtige compositie: een woeste machtige Garuḍa-figuur, beheerscht door den in rustige majesteit neergezeten god. Wij zouden er gaarne, al is de kop wat bijgewerkt, het portret van den grooten koning in willen herkennen.

Koning Airlangga is een historische figuur, die sterk tot de verbeelding spreekt. Zijn romantische geschiedenis heeft iets van die van den sprookjesprins: een blijde jeugd, een meegesleept worden in een groote catastrophe, een moeizaam herstel van het verlorene, door volledig succes bekroond. Zijn ondervindingen kunnen hem de verantwoordelijkheid tegenover goden en menschen ingescherpt hebben, waarvan hij ergens getuigenis aflegt [3]) in bewoordingen, die den indruk maken iets minder als gemeenplaats te moeten worden opgevat dan soortgelijke passages elders; ook het stilstaan bij de overleggingen in staatszaken en het zorgvuldig rechtdoen [4]) lijkt niet zonder beteekenis. Dan komt aan het slot van zijn bewind het terugtreden in den geestelijken stand, echter zonder het opgeven van de regeeringszorg. Daarmede verdwijnt Airlangga ook uit onzen gezichtskring. Zijn wijdingsnaam als geestelijke zou volgens de Calon-Arang [5]) geluid hebben Jatiningrat, en hoewel dit een veel later geschrift is, heeft het toch ook den naam Dharmmamūrtti goed bewaard. Of deze toestand nog eenigen tijd geduurd heeft, weten wij niet; de eenige volgende oorkonde, die van Pasarlĕgi, waarop Brandes nog het jaartal 1043 ontcijferde [6]), is verder (althans de afprent is dat) onleesbaar. Zoo blijft Airlangga's einde voor ons in het duister.

---

[1]) Zie over een en ander Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 596—598 en 56 (1914) p. 442—444, en Stutterheim in T. B. G. 65 (1925) p. 222—225. Deze laatste houdt tīrtha niet voor een eigennaam, doch vertaalt het met „de (graf)badplaats". Dat daardoor een belangrijk argument in bovenstaande redeneering wegvalt, spreekt vanzelf.

[2]) Beschrijving Inl. II p. 41—44 en De Haan, Oudh. Versl. 1924 p. 139—145.

[3]) O. J. O. p. 136.

[4]) Calcutta str. 18.

[5]) Bijdr. Kon. Inst. 82 (1926) p. 133 en 167.

[6]) Zie Inv. no. 1824.

HOOFDSTUK IX.

De Kadirische tijd.

Aan het slot van zijn regeering heeft koning Airlangga een maatregel genomen, die voor de verdere Javaansche geschiedenis van verstrekkende gevolgen is geweest, de verdeeling van zijn rijk in tweeën. Het lijkt wonderlijk, dat juist deze vorst, die zoozeer den noodlottigen toestand van een verdeeld Java aan den lijve ondervonden had, die jaren lang onverdroten was bezig geweest met het herstel der eenheid en die het bereiken daarvan nog in 1041 als zijn eindelijk met succes bekroond levensdoel aan zijn volk had voorgesteld, de man was, die in zekeren zin dat levenswerk weder ongedaan ging maken. Na Airlangga zijn er twee rijken op Java, en zelfs kan men zeggen, dat die er theoretisch tot aan den val van Majapahit toe steeds gebleven zijn. Immers nadat bijna twee eeuwen na de verdeeling Oost-Java factisch weder één rijk geworden was, bleef steeds de officieele koninklijke titulatuur ervan getuigen, dat de drager van het hoogste gezag zich gevoelde als de koning van de beide rijken Janggala en Kaḍiri.

Het moeten wel zeer sterke motieven geweest zijn, die de aanleiding waren tot de rijksdeeling. Twee veertiende-eeuwsche bronnen geven een kleine aanwijzing van de voorstelling, die men toen ter tijd van den gang van zaken had: „koning Airlangga maakte uit liefde voor zijn kinderen, dat beiden koning waren", zegt de Nāgarakṛtāgama (68: 1), maar een iets ouder opschrift[1]) weet te vertellen, dat „twee vorsten uit vijandschap jegens elkander begeerig waren tot den strijd", en daardoor die beide rijken ontstonden. Deze beide gegevens zijn gemakkelijk te combineeren tot een rivaliteit tusschen twee prinsen, die beiden evenveel of evenweinig recht op den troon konden doen gelden en waartusschen de vader geen keus kon of wilde doen, zoodat de oplossing gevonden werd door beiden zoo goed mogelijk tevreden te stellen. Wij zullen zeker bij den politicus Airlangga niet uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk met gevoelsmotieven te maken hebben, doch als men de waarschijnlijkheid veronderstelt van een sterken aanhang, waar beide partijen in het rijk op konden steunen, en de daaruit voortvloeiende kans op burgeroorlog bij de

[1]) De z.g.n. Djaka-Dolok-inscriptie; Kern V. G. VII (1917) p. 187—196 en Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1922) p. 426—462. Str. 6.

aanwijzing van één van beiden met uitsluiting van den ander, kan ten slotte de overweging den doorslag hebben gegeven, dat verdeeling altijd nog het minste van twee kwaden was.

Tot die onzekerheid in de troonsopvolging kan dan ongetwijfeld aanleiding zijn gegeven door de omstandigheid, dat de eigenlijke en eenige rechthebbende op den troon niet in aanmerking kon of wilde komen: de in het vorig hoofdstuk besproken „kroonprinses", als eerste in den lande op alle oorkonden van Airlangga, uitgezonderd die der laatste jaren, fungeerende, en haar bijzondere positie zeker dankend aan het feit, dat zij de dochter was niet slechts van koning Airlangga, maar ook van diens eerste gemalin, zelve de dochter van den Dharmmawangça Anantawikrama, in wiens rechten Airlangga juist door zijn huwelijk had kunnen treden. Als nu deze kroonprinses, gelijk waarschijnlijk werd geacht (p. 269), zich in een kluizenarij had teruggetrokken, en dus opvolging van Airlangga door een eventueelen schoonzoon, gehuwd met de prinses in kwestie, uitgesloten was, kon op de gewone regelmatige wijze niet in de opvolging voorzien worden, en juist de daardoor ontstane onzekerheid kan den koning gebracht hebben, om erger te vermijden, tot een verdeeling tusschen bijvoorbeeld twee zoons uit bijvrouwen [1]), waarvan het, omdat geen van beiden eigenlijk recht op den troon had, niet mogelijk was één te verkiezen zonder den ander een zeer gerechtvaardigde reden tot ontevredenheid te geven [2]).

Vast staat, dat als resultaat van de rijksdeeling twee staten ontstonden, Janggala, dat altijd het eerst genoemd wordt en klaarblijkelijk het voornaamste was, en Pañjalu, gelijk de officieele benaming luidde, welke echter gaandeweg is vervangen door dien van Kaḍiri. Onzeker daarentegen is, hoe precies de grens tusschen de beide rijksdeelen heeft geloopen. Haar vaststelling wordt door een traditie, die volgens beide bovenbedoelde veertiende-eeuwsche bronnen de gewone en officieele voorstelling van den gang van zaken was, toegeschreven aan den Buddhistischen wijze Bharāḍa, die de volkomenheid der ware kennis bereikt had, grootmeester in de yoga-practijk en leeraar der magie. Deze verricht, aldus de Djaka-Dolok-inscriptie (str. 5), de splitsing van Java door middel van *kumbhawajrodaka*, het vermogen bezittend land te deelen. Deze term beteekent: „magisch water in de kruik", en de dichter van den Nāgarakṛtāgama maakt het geval iets duidelijker door zijn wat omstandiger verhaal (68:2—5), dat belangrijk genoeg is om er even bij stil te staan. Bharāḍa is ook hier de groote Mahāyānist, uitgeleerd in het Tantra; hij houdt

---

[1]) Wij merken hierbij op, dat de haji pāduka mpungku van de oorkonde over Gandhakuṭi (zie hiervóór p. 270) ook van zijn nakomelingen spreekt, die in de privileges van dat vrijgebied zullen opvolgen, en dit zouden dus insgelijks kinderen van Airlangga uit vrouwen van minderen rang kunnen zijn. De oorkonde als geheel is echter te weinig authentiek om er dergelijke conclusies op te bouwen.

[2]) Hierover uitvoeriger Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1918 p. 40—46.

verblijf op het kerkhof van Lĕmah Citra en was naar Bali gegaan over den waterweg, het water der zee betredend. Tot hem wordt het verzoek gedaan Java te deelen en hij geeft de grens aan „met water in de kruik vanuit den hemel: West-Oost tot aan het groote water verdeelde hij Noord-Zuid niet ver, zoover als (of: evenalsof) de zee grens was". Een duistere formuleering, waarvan begrijpelijk is, dat zij tot veel verschil van opinie heeft geleid. Het relaas is echter nog niet uit; bij een tamarinde hield de groote asceet op vanuit de lucht, en wel was het de plaats Palungān, waar de in de wereld beroemde kruik werd neergelegd; daar namelijk bleef hij met zijn monnikskleed haken aan den top van een tamarinde, welke door hem vervloekt werd om klein te blijven, en dus dwerg-tamarinde, Kamal-paṇḍak werd. Dat werd daar een vast teeken voor de menschen, en een heiligdom voor Java's hereeniging verrees er in later tijd.

Wat hebben wij nu van deze heele geschiedenis te denken? Wat is vooreerst de beteekenis der traditie, zooals zij hier is neergelegd, en wat is in de tweede plaats het historische feit, dat er aan ten grondslag ligt? Vooropgesteld zij, dat het terrein van Bharāḍa's werk op Java zelf gelegen is, niet, zooals op grond van bovengegeven passage wel gemeend is, ook op Bali. De Calon-Arang licht ons in [1]), dat hij dien tocht naar Bali slechts deed, om inzake de verdeeling zijn grooten en nog meer toovermachtigen collega Kuturan, aldaar gevestigd, te raadplegen; en de in datzelfde werk opgegeven reisroute brengt ons voor de ligging van Lĕmah Citra ongeveer op het terrein van het latere Majapahit; een andere lezing echter geeft als eerste station op de reis naar het Oosten Kapulungan, wat de kluis zelve iets Westelijker, alweder op de helling van den Pĕnanggoengan doet zoeken. Neemt men nu verder in aanmerking, dat als in 1222 Kaḍiri van het Malangsche uit is veroverd, dit als de hereeniging van Janggala en Kaḍiri wordt gevierd, dan ligt voor de hand, dat dus het Malangsche stuk van Pasoeroehan bij Janggala gehoord heeft, en er alle kans is dat de groote muren, die van den Kawi naar het Zuiderstrand in eenige resten nog over zijn [2]) en juist op de tegenwoordige residentiegrens liggen, ook betrokken zijn in de oude grensscheiding van de beide Javaansche rijken. Dit is dan de zoogenaamde Pinggir Rakṣa, de bevestigingsgrens, waarvan later de Pararaton spreekt, en welks naam bewaard is in het riviertje Lĕksa. Deze overweging heeft er toe geleid aan den Kawi een belangrijke plaats in de verdeeling toe te kennen en in die buurt het vermaarde Palungān te veronderstellen.

Indertijd hebben wij reeds opgemerkt [3]), dat er in het verhaal iets niet schijnt te kloppen en het daardoor onlogisch is geworden: dat de heilige op zijn tocht door de lucht werd vastgehouden door een boom en daarop dien

[1]) Hoofdstuk XI, ibid. p. 138—140 en 172—174.
[2]) Zie Inv. no. 2093 sq. en 2113, cf. Inl. II p. 50.
[3]) Nāg. p. 291.

boom tot dwergachtigheid vervloekte, is een begrijpelijk aetiologisch vertelsel, en dat hij de grens op verzoek van Airlangga aangaf, door op een plek, waarvan de grenslijnen uit moesten gaan, zijn kruik neer te leggen, is eveneens duidelijk, maar samengaan doen die legenden niet, want de grensregeling heeft toch alleen zin als zij door het wijs beleid van Bharāḍa tot stand kwam en niet wanneer zij het gevolg was van een toeval, en dan nog wel een zoo ongewenscht toeval. Niettemin hielden wij, wat het essentieele van de grensregeling aangaat, vast aan het gegeven, dat de groote man op die bepaalde plek zijn kruik neerlegde om er de grens van uit te doen gaan, en wij stelden ons dat zóó voor [1]), dat die plaats aldus gelegen was, dat een over die plek in Noord-Zuidelijke richting getrokken lijn het Westelijke Pañjalu van het Oostelijke Janggala scheidde, welke beide gebieden aan hun drie overige zijden theoretisch door de zee werden begrensd.

Anderen hebben een soortgelijk uitgangspunt genomen. Zoo heeft Bosch aannemelijk trachten te maken [2]), dat de formule alleen aangeeft den loop van de grensscheiding van den Kawi naar het Zuiderstrand, de Pinggir Rakṣa dus, die overeenkomstig de muurresten in drie stukken vervalt, het middelste loopend Oost-West langs den Brantas — het is dan deze rivier, en niet de zee, die door het woord arṇṇawa, hierboven met „het groote water" vertaald, wordt aangegeven [3]) — het laatste deel Noord-Zuid van den Brantas tot het strand, terwijl dan het eerste stuk, van den Kawi tot de rivier, is vervat in die geheimzinnige spreuk van het tooverwater, en zou beteekenen, dat de Lĕksa, welke hier de grens uitmaakt, door de magische kracht van den grooten toovermeester zou zijn te voorschijn geroepen (overeenkomstig een ook in Indische bronnen bekend waterwonder) uit zijn neergelegde kruik. Later kwam Rassers nog met een geheel andere opvatting [4]), dat de formuleering van de historische verdeeling van Java in tweeën ontleend is aan die voor een mythische verdeeling in vieren, naar de vier hoofdrichtingen van het kompas door den goddelijken stamstichter tot stand gebracht, d.w.z. door de maan, want Bharāḍa, juister Bharāḍ, is synoniem voor Nakṣatrarāja, de koning der gesternten [5]) en het tooverwater uit den hemel is het zilveren licht, dat uit de maankruik vliet.

Wij kunnen de juistheid der theorie van Rassers onbesproken laten, immers hetzij hij gelijk heeft of niet en de duisterheid der formule terecht of ten onrechte uit haar oorspronkelijke toepasselijkheid op een deeling in vieren

---

[1]) Ibid. p. 292.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 429—447.

[3]) Deze opvatting was door Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1916 p. 106 geopperd. Nog weer anders is de door Maclaine Pont in Djawa 6 (1926) p. 300—302 aangegeven grenslijn.

[4]) De Pandji-roman (1922) p. 135 sq., 229—237, 299 sq.

[5]) Deze, van Kern afkomstige, verklaring is door dien geleerde echter in Bijdr. Kon. Inst. 68 (1913) p. 410 als onjuist erkend.

wordt afgeleid, blijft toch het feit bestaan, dat Prapañca deze woorden gebruikt voor een werkelijke deeling in tweeën, langs een grens, die hem bekend moet zijn geweest, gelijk ook de rijken Janggala en Pañjalu nog realiteiten waren en de plaats Palungān een bestaand heiligdom droeg. Is het nu echter wel zoo zeker, dat de heilige op dit bepaalde punt de kruik neerlegde om vandaar grenslijnen uit te doen gaan? Wij meenen, dat dit niet noodzakelijk uit het verhaal volgt en dat dit ook als geheel minder onlogisch is, dan wij aanvankelijk van oordeel waren. Het tooverwater, dat heeft Bosch uitnemend uiteengezet [1]), is water, hetwelk door mantra's in de magische sfeer gebracht is; het is ook in het Tantrisch Buddhisme van het vasteland welbekend en ongetwijfeld van nature hetzelfde wijwater, waaruit het vrijgebied van Kañcana belangrijke inkomsten trok [2]) en dat wij heden ten dage op Bali zulk een groote rol zien spelen. Gewijd door een toovermachtig heilige als Bharāḍa is het van buitengewone eigenschappen en kan het, zooals de Djaka-Dolok zegt, land verdeelen. Wij stellen ons nu voor, dat Bharāḍa, vliegend door de lucht, het wijwater uit zijn kruik (dat natuurlijk nooit ophoudt te vloeien) over de aarde giet langs een in de formule beschreven lijn — de grenslijn — tot het ongelukkig toeval met de tamarinde hem noopt met zijn werk op te houden en de kruik neer te leggen. Palungān is dan niet de plek, vanwaar met beleid grenslijnen werden uitgelegd, maar de plaats, waar door een ongeluk het aangeven van grenzen vóór de voltooiïng tot een ontijdig eind kwam. Maar juist daarom is die plek voor de menschen een punt van beteekenis en verdient zij door een later geslacht met een heiligdom geëerd te worden: immers had Bharāḍa zijn taak voleindigd, dan ware de scheiding, door zulke magische middelen bewerkstelligd, een feit, waaraan nooit meer iets te veranderen zou zijn geweest, zoodat Java ten eeuwigen dage verdeeld zou zijn gebleven. Nu echter is Palungān het teeken, dat de heilige gestoord werd, zijn werk niet afmaakte, en er dus een kans openbleef, dat eenmaal de eenheid van Java weder hersteld zou kunnen worden. En inderdaad, het nageslacht kende de door Palungān mogelijk gemaakte hereeniging als een werkelijkheid.

Is deze opvatting aannemelijk, dan kan men zich verder afvragen, of het bestaan van de resten van een grensmuur alleen tusschen Kawi en Zuiderstrand, maar niet in Noordelijker streken, zich niet zóó bij de traditie zou kunnen aansluiten, dat een muur alleen dáár noodig was, waar de magische grens van Bharāḍa niet aanwezig was en menschenhand dus aan moest vullen, wat hooger kracht achterwege had gelaten. De grens zelf van den heilige ware dan terug te vinden door, in de omgekeerde richting van zijn vliegtocht, eerst een lijn ongeveer van den Kawi naar het Noorden te trekken tot aan de groote rivier, en dan verder naar het Westen. Dat Oost-Westelijke stuk

---

[1]) L.l. p. 443—447.

[2]) Zie hierboven p. 223. *Bañu ring kumbha* heet hier het wijwater.

van de lijn volgt dus in hoofdzaak de tegenwoordige residentiegrens, den langgestrekten bergrug, die het Noordelijke Rĕmbang (en Sĕmarang) van het Zuidelijk Kĕdiri, Madioen (en Soerakarta) scheidt, ja, men kan nog veel Westelijker doorgaan en steeds in ongeveer één lijn, via den Oengaran op den Diĕng, of zelfs op den Slamat komen!

Het belang van de grenslijn ligt natuurlijk niet in de reconstructie van Bharāḍa's vlucht, maar wel in de feitelijke afscheiding van de beide rijken, en daaromtrent kunnen wij nog wel iets meer te weten komen, dan hetgeen reeds werd opgemerkt over de waarschijnlijkheid, dat het Zuidelijke deel der werkelijke grens, de Pinggir Rakṣa, den Kawi-muur volgde. Behalve het Malangsche behoorde ook de Brantas-delta tot Janggala, wat niet alleen blijkt uit het voortleven van den naam Djĕnggala in die streek, doch voor de veertiende eeuw door den Nāgarakṛtāgama wordt geboekstaafd (17:5). Merkwaardig is nu voorts, dat als een kleine twee eeuwen na de rijksdeeling de Chineesche douane-ambtenaar Chau Ju-kua (waarover nader aan het eind van dit hoofdstuk) handelt over Java, Chö-p'o, hij vertelt, dat dit door de kooplieden werd aangeduid als Sukitan [1]), een naam waarin Rouffaer het aequivalent van Janggala herkend heeft [2]). Chö-p'o echter wordt volgens hem ook genoemd met den naam P'u-kia-lung, hetwelk met Pĕkalongan overeen kan stemmen. Zijn deze gelijkstellingen juist, dan volgt er uit, dat de havens aan de Javaansche Noordkust gerekend werden tot Janggala, dat althans de Chineezen, welke die havens aandeden, rapporteerden in „Janggala" te zijn geweest. Dit brengt ons dan ook weder tot de waarschijnlijkheid, dat de grens tusschen Janggala en Kaḍiri, na eerst van het Zuiderstrand over den Kawi in Noordelijke richting te hebben geloopen, niet recht door ging naar het Noorderstrand, doch ergens naar het Westen omboog. Zoodoende blijft voor het rijk van Kaḍiri over: de tegenwoordige residenties Kĕdiri en Madioen, met wat Westelijk aan dat laatste gebied grensde, en eventueel ook de Zuid-Westelijke hoek van Soerabaja, eventueel, want de grens is allicht niet zonder meer West-Oost en Noord-Zuid getrokken, maar heeft zich bij natuurlijke grenzen, bergen of water, aangesloten. Janggala bestond uit den Oosthoek, Pasoeroehan, Soerabaja en Rĕmbang, met hetgeen verder naar het Westen daaraan grensde. Hoever Westelijk daadwerkelijk het Hindoe-Javaansche gezag reikte, weten wij niet. Kan het bericht omtrent Pĕkalongan vertrouwd worden, dan is ook Midden-Java in contact gebleven met het centrale gezag, en blijkt weer, dat het verkeerd zou zijn zich die streken als geheel ontvolkt of althans geheel aan hun lot overgelaten te denken (verg. p. 209); ook al waren zij om politieke of religieuze redenen uitgeschakeld als zetel der Hindoe-Javaansche cultuur, daar bleven zij toch als aan de peripherie des rijks gelegen gebieden het gezag van den Javaanschen koning in het Oosten erkennen.

[1]) Chu-fan-chi, ed Hirth-Rockhill (1912) p. 75—78.
[2]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 135 sq.

Als historisch feit, dat aan de traditie omtrent de rijksdeeling ten grondslag ligt, mogen wij dan aannemen, dat de splitsing van Java langs ongeveer de bovengeschetste grenslijn tot stand kwam, overeenkomstig de aanwijzing van den Tantrischen grootmeester Bharāḍa. Twijfel aan het bestaan van dezen persoon lijkt ons onnoodig, te minder waar wij onder een lateren koning werkelijk een met den titel yogīçwarādhikāra aangeduiden geestelijke zien medewerken aan een vorstelijke beslissing [1]). De mahāyogīçwara, die tijdens Airlangga de autoriteit in alle Tantrische of daarmee samenhangende zaken was, is dan Bharāḍa geweest, een beroemd geworden figuur, die nog thans als Ĕmpoe Prada in Balische bezweeringsformulieren voorleeft [2]), en de aangewezen persoon voor een werk, waarbij zoozeer met magische krachten rekening moest worden gehouden als een rijksdeeling. Of nu inderdaad de sacramenteele grensafbakening op de een of andere manier onderbroken is, dan wel of het latere geslacht een oplossing gezocht heeft voor het vraagstuk, hoe een met behulp van hooger macht tot stand gebrachte scheiding toch weer ongedaan gemaakt had kunnen worden, moeten wij in het midden laten.

De officieele naam van het tweede rijk was, zooals wij reeds vermeldden, Pañjalu, met de hoofdstad Daha. Reeds spoedig echter geraakt de naam Pañjalu buiten de kanselarij in onbruik, en is de gewone term Kaḍiri, naar het schijnt oorspronkelijk naam van het land [3]), maar weldra ook synoniem voor Daha. Nog een derde rijksnaam duikt aan het eind der dertiende eeuw op tijdens de kortstondige latere Kaḍirische periode; dan is het Gĕlanggĕlang, steeds met de hoofdstad Daha [4]). Dienovereenkomstig spreken dan ook de Chineesche berichten over de gebeurtenissen dier jaren steeds van den koning van Kalang, welke te Taha zetelt [5]).

Op grond van eenige aanwijzingen, die het niet noodig is te herhalen omdat ze gebleken zijn op een dwaalweg te voeren, heeft men vroeger de namen Daha en Gĕlang in Madioen gelocaliseerd [6]). Sindsdien is de juiste ligging gebleken, zoowel volgens de uit bovenbedoelde Chineesche gegevens op te maken marschroute naar Daha [7]) als, wat afdoende was, uit een latere oorkonde, die de mededeeling behelsde, dat waterwerken, blijkens de vindplaats der oorkonde in het dal van de Kali Konto uitgevoerd, ten goede kwamen aan de vallei ten Oosten van Daha [8]). De plek van Daha, alias Kaḍiri, is geen andere

---

1) Op het niet gepubliceerde deel van O. J. O. LXX; zie nader hieronder en verg. LXVIII.

2) De Kat Angelino in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 243.

3) Zoo O. J. O. LXXIII, r. 15: siniwi ring bhūmi Kaḍiri.

4) Oorkonde van 1294, Pararaton p. 95 sq.

5) Groeneveldt, Notes p. 24 enz.

6) Verbeek in Verh. Bat. Gen. 46 (1891) p. 212; Brandes in Pararaton p. 98.

7) Rouffaer in Enc. v. Ned. Indië (eerste druk) IV (1905) p. 383.

8) Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 337—347.

dan die van de hoofdplaats Kĕdiri, welke dus getrouw den ouden naam is blijven bewaren.

Janggala heeft, voorzoover wij kunnen nagaan, niet van naam gewisseld, doch van de hoofdstad weten wij zelfs niet, hoe zij heette, laat staan, waar zij gelegen was. De traditie zocht haar aan de Porong-rivier, waar thans desa Bakong ligt [1]) — wellicht het op een oorkonde van Sinḍok [2]) vermelde Bĕngkung [3]) —, of in het gehucht Sidoekari [4]) of ook wel te Djĕdoeng aan de Noordelijke helling van den Pĕnanggoengan [5]), waar de bij de oudheidkundige resten aangetroffen jaartallen beginnen met een paar uit den aanvang der tiende eeuw, en verder uit de twaalfde tot veertiende eeuw zijn [6]). Gegeven de omstandigheid, dat het besef van een naast elkander bestaan van Janggala en Kaḍiri binnen het ééne Javaansche staatsverband later levendig is gebleven, en wij dan in den Majapahitschen tijd de beide prinsessen, dochters van den stichter des rijks, respectievelijk vinden aangeduid als vorstin van Kahuripan en vorstin van Daha, lijkt het ons geen verwerpelijk denkbeeld [7]), dat ook in laatstbedoelde titulatuur de oude tegenstelling bewaard is gebleven, en Kahuripan de oude hoofdstad van Janggala was, gelijk Daha die van Kaḍiri. Eigenlijk ligt het ook voor de hand, dat Airlangga's kraton te Kahuripan niet verlaten is, doch de zoon, die het voornaamste deel des rijks erfde, er is blijven zetelen.

In verband met de opvolging op Java is opmerkelijk, wat wij op Bali zien gebeuren, Bali, hetwelk volgens de traditie van den Calon-Arang zoozeer bij het Javaansche rijk betrokken was, dat Airlangga oorspronkelijk van plan was geweest, Bali aan den éénen, en Java aan den anderen zoon te geven, waarin hij echter door Kuturan verhinderd werd, omdat diens eigen „kleinzoon" vorst moest worden [8]). Het heeft dan ook eigen vorsten behouden, waarvan niet blijkt, in hoeverre zij het oppergezag van Java, in casu dan zeker Janggala, bleven erkennen. Wel blijkt hun verhouding tot het Javaansche koningshuis. Immers nadat wij als opvolger van Udayana reeds tijdens Airlangga een ander lid van de Dharmmawangça-dynastie hadden aangetroffen (p. 245), treedt op een tiental oorkonden, dateerend van 1049 tot 1077, een

---

1) Not. Bat. Gen. 1864 p. 230.
2) O. J. O. XLII.
3) Verbeek in Not. Bat. Gen. 1889 p. 9.
4) Hageman in Indisch Archief I, 1 (1849) p. 616 sq.
5) Een der schilderstukken van Sieburgh stelt voor „den ingang tot het verblijf (kraton) der oude vorsten van Djengala, te Jedong, afdeeling Djapan"; De Kopiïst I (1842) p. 380.
6) Zie Inl. II p. 158 sq. en 238—241.
7) Nāg. p. 290 sq. en Inl. l.l. p. 158.
8) Volgen Balische traditie had Kuturan, voor hij zich te Çīlayukti aan de baai van Padang uit de wereld terugtrok, zelf het bewind gevoerd; zie Lekkerkerker in Gedenkschr. Kon. Inst. (1926) p. 196, en voor de Kuturan-verhalen in het algemeen Berg, De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 97—101.

vorst op, die zich noemt „het jongste kind (Anak wungçu) van de godin, die is bijgezet te Burwan en den god, die is bijgezet te Bañuwĕka". Wij bespraken reeds de groote waarschijnlijkheid (p. 234) dat dit echtpaar geen ander dan Udayana en zijn vorstelijke echtgenoote zou zijn, en bijgevolg moet de Balische vorst in kwestie de jongste broeder van Airlangga zijn. Zijn oorkonden zijn zoowel op Noord- als op Zuid-Bali gevonden, van Sangsit tot Kloengkoeng [1]). Ook in de volgende oorkonde, gedateerd in 1098, komt de relatie van het Balische vorstenhuis tot het Javaansche ten duidelijkste uit; men leest er [2]) als vorstennaam çrī Çakalendaki ring Eçāna Guṇadharmmalakṣmīdhara Wijayottunggadewī, waarin men zoowel een herinnering aan het Guṇapriyadharmmapatni van Airlangga's moeder als aan Içāna, den stamvader van haar huis, herkent. Van de latere vorsten, çrī Çūrādhipa uit 1115 en 1119 en çrī Jayaçakti van 1133 tot 1150, blijkt de verhouding tot hun voorgangers niet meer [3]). Een merkwaardigheid, maar tevens een onopgelost raadsel geeft vervolgens de geheimzinnige Jayapangus, die op éénzelfden dag in het jaar 1181 een groot aantal edicten zou hebben uitgevaardigd, waarvan er niet minder dan twaalf gevonden zijn, aan wier authenticiteit echter gerechte twijfel bestaat; daarnevens is nog één stuk uit 1177 bekend [4]). Of de allures van volstrekte souvereiniteit van dezen opper-koning over zeven staatjes van den kreits van het eiland Bali (Balidwīpamaṇḍala) aan een werkelijken toestand van de tweede helft der twaalfde eeuw beantwoorden, is daardoor geheel onzeker. Eindelijk sluiten na een Çakaleṇḍu(?) van 1201 de Bhaṭāra Parameçwara en Bhaṭāra Guru çrī Adhikunti(ja)ketanā [5]) van 1204 de rij der Balische koningen tijdens het Kaḍirische tijdvak af.

Wat andere overblijfselen dan edicten aangaat, zouden wij aan de vermelding van Canggi(ni) op boven bedoelde oorkonde van 1098 geenszins de gevolgtrekking willen ontleenen, dat de in het huidige dorp van dien naam staande oude poort [6]) van zóó vroegen datum zou moeten zijn [7]): opzet en bouworde wijzen op een belangrijk later tijdstip. Daarentegen is er een andere oudheid op Bali, die onzes inziens in den Kaḍirischen tijd thuis hoort, de vorstelijke

---

[1]) Voor de lijst van Van Stein Callenfels zie men weer Oudh. Versl. 1924 p. 28 sq. met Epigraphia Balica I (1926) p. 14—23 en 60—64; aanvulling bij Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 190.

[2]) Van der Tuuk en Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. 30 (1885) p. 615—619.

[3]) Tenzij men die mocht meenen terug te vinden in den door eerstgenoemde vermelden naam van een voorganger çrī Ugaṇendra*dharmma*dewa. Oorkonden van beide vorsten Epigraphia Balica l.l. p. 2 sqq. en 33—35.

[4]) Brandes, Tijdschr. Bat. Gen. 33 (1890) p. 30—32; Van Stein Callenfels l.l. p. 31—35, met Epigraphia Balica l.l. p. 36—49; dr. R. Goris in Oudh. Versl. 1929 p. 73—78.

[5]) Epigraphia Balica l.l. p. 56—59, en Stutterheim l.l. p. 190.

[6]) De zoogenaamde poort van Sakah, Oudh. Versl. 1921 p. 44.

[7]) Heyting, Oudh. Versl. 1923 p. 70.

bijzetplaats en het rotsklooster van Tampaksiring [1]). Aan de steile oevers van den Pakĕrisan zijn tegen den rotswand naast elkander aan de eene zijde vijf, aan de andere vier nissen uitgehouwen, elk een tempelfaçade bevattend. Onder die „tempeltjes" was een bijzettingsurn geschoven, en een opschrift boven den (blinden) ingang geeft aan, wie er telkens rust. De meest linksche van de vijf nissen is die van „den vorst die is bijgezet te Jalu"; de inscripties daarnaast zijn zeer onduidelijk geworden, wij meenden te zien, dat zij met den titel *pu* beginnen [2]), en dan zouden dus waarschijnlijk geen vorsten, maar wel hoogstaanzienlijke personen, misschien prinsen van den bloede, er zijn bijgezet. De opschriften op de vier nissen zijn geheel onleesbaar (het viertal doet aan het officieele stel koninginnen denken), doch op eerbiedigen afstand is een tiende nis voor den rijksbestierder bestemd geworden. Behalve dit alles is naast de vijf nissen een klooster uit de rots gehouwen met cellen om een rechthoekigen hof, en een afzonderlijke vergaderzaal, waarschijnlijk alles bestemd voor de monniken, die de vorstelijke bijzetplaats te onderhouden hadden, hoewel ook niet uitgesloten is, dat de koning en zijn omgeving zich in de kluizenarij teruggetrokken hadden, alvorens in de onmiddellijke nabijheid een laatste rustplaats te vinden. De bouwvormen der tempelfaçades, met name de dakformatie, zijn die welke aan de bekende dertiende-eeuwsche architectuur van Oost-Java voorafgaan, en de gefigureerde letters en inscripties zijn op dezelfde wijze in het Java van de Kaḍirische periode in zwang. Vandaar dat wij Tampaksiring voor een product van dezen tijd mogen houden [3]), en dan constateeren, hoe nauw deze tempel- en lettervormen zich bij de Javaansche aansluiten. Op Java zelf zijn de overblijfselen uit den Kaḍirischen tijd uitermate schaarsch [4]).

Reeds eenige malen hebben wij dit tijdvak naar den naam van Kaḍiri vernoemd en dat zou op zichzelf onjuist zijn voor een periode, waarin toch twee rijken, ook dat van Janggala, bestonden. Toch past de naam volkomen, want tegenover Kaḍiri is het andere deel van Java geheel op den achtergrond geraakt, in strijd met wat men had kunnen verwachten na een deeling, waarbij juist Janggala het voornaamste stuk was. Na de eerste jaren bemerken wij van dat rijk echter zoo goed als niets, totdat op het eind van dit tijdperk een nieuwe dynastie in een nieuwen kraton zich als opvolgster van de vorsten van Janggala doet gelden: een opvolging, die men slechts kan aanvaarden door uitsluitend te letten op het beheerschte gebied, doch waarvoor verder geenerlei aanknoopingspunt, noch in een doorloopende traditie, noch in een familierelatie, is te vinden.

[1]) Damsté en De Haan in Oudh. Versl. 1921 p. 60—64 en 97—104; Inl. II p. 52 sq. en 420.

[2]) Dit wordt echter ontkend door Stutterheim, l.l. p. 72 en 145.

[3]) Volgens Stutterheim, l.l. p. 86, 145 sq. en 192 is het de bijzetplaats van den hierboven bedoelden koning den Anak wungçu van Airlangga's ouders, welke ook op den Panoelisan is vertegenwoordigd.

[4]) Inl. II p. 50—52.

De levensteekenen, die met meer of minder waarschijnlijkheid aan het rijk van Janggala zijn toe te schrijven, kunnen spoedig worden opgesomd. Het jaartal 1053 staat op een koperoorkonde [1]), die in zeer inauthentieken vorm uit den Majapahitsche tijd over is, met allerlei fouten en tusschenvoegsels, zoodat zij als geheel het grootste wantrouwen verdient. De koning, die haar uitvaardigt, zou Z. M. mapañji Alañjung ahyĕs heeten en de begiftigden de koninklijke gezellen te Bañjaran zijn. Voorts mag worden aangeteekend, als bijzonderheden, die wellicht in een ander verband eenige waarde zullen blijken te hebben, dat de rakryan mahāmantri i Hino, in tegenstelling tot den koning zelf, een officieelen, op het vorstelijke uttunggadewa eindigenden titelnaam draagt, dus een lid van het vorstenhuis is en dat er sprake is van een bhaṭāra bijgezet te Pasir, hetgeen dus een vroegere vorst kan zijn. Daar zoowel het jaartal als de koningsnaam onjuist kunnen zijn, mogen wij nauwelijks bij dit stuk stilstaan; de reden, om het bij Janggala te betrekken, is zoowel gelegen in het vermelden van *parasamya satyĕsan Janggala samasama,* als in den naam van het gebied Bañjaran. Immers een Bandjaran ligt nog thans nabij de Soerabaja-rivier, op het oude gebied van Janggala dus, en daar bevindt zich een beschreven steen [2]), die wel zeer onduidelijk is en waarop wij ook het jaartal niet hebben kunnen ontcijferen, maar waarop toch nog een stuk koningsnaam te vinden is (het slot, °itānindita Parakramotunggadewa), dat zich aansluit bij de uit Kaḍiri bekende titulatuur van deze periode, terwijl ook de rakryan mahāmantri i Hino den mapañji-titel, in dezen tijd gebruikelijk, blijkt te voeren. Er is dus aanleiding dit document op Janggala'schen bodem in de thans besproken periode te stellen, doch daarmede is volstrekt niet gezegd, dat het van een koning van Janggala moet zijn uitgegaan: op het eind dezer periode toch had Kaḍiri zijn macht uitgebreid over grondgebied, dat vroeger tot Janggala had behoord. Wij weten dit van het Malangsche, maar het kan met andere streken even goed het geval zijn geweest en de groote overeenkomst van de titulatuur te Bandjaran met de Kaḍirische wijst inderdaad in die richting.

Dit klemt te meer, als wij op de eenige tot dusver bekende koningsoorkonde van Janggala een ander soort betiteling aantreffen. Heel zeker is de toewijzing van het stuk in kwestie ook nog niet. Het is dezelfde inscriptie [3]), die wij in het vorig hoofdstuk aanhaalden (p. 270) als aansluitend bij een vroeger edict van waarschijnlijk Airlangga, een uit Soerabaja afkomstige steen, waarvan de dateering langs een omweg mogelijk schijnt [4]). Van het niet meer leesbare jaartal kon uitgemaakt worden, dat het tweede cijfer 8 was (het derde wellicht een 2), zoodat het een getal van drie cijfers moet zijn geweest, terwijl tevens

---

[1]) Ongepubliceerd; thans in het museum te Soerakarta. Zie Oudh. Versl. 1928 p. 64 en 70.
[2]) Inv. no. 1593.
[3]) Brandes bij Groeneveldt, Catalogus Batavia (1887) p. 376.
[4]) Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 596 sq.

bleek, dat het eerste cijfer naar de resteerende sporen in geen geval ook een 8 was; en daar nu 782 op grond van titulatuur en schrift onmogelijk moest geacht worden, bleef alleen de conclusie, dat het stuk uit 982 Çaka, dus A.D. 1060 is, en werd uitgevaardigd door een van Airlangga's opvolgers. Zoowel de vindplaats als de van de Kaḍirische afwijkende titulatuur doet veronderstellen, dat het een oorkonde van het rijk Janggala is, hoewel die naam zelf er niet op is aangetroffen.

De koning noemt zich Z. M. de rake Halu heer Juru(?) çrī Samarotsāha Karṇṇakeçana Dharmmawangça Kīrttisingha Jayāntakatunggadewa. De raka-titel is dus dezelfde als van Airlangga, doch, wat meer zegt, de vorst voert den ouden geslachtsnaam Dharmmawangça, hetgeen de koningen van Kaḍiri nimmer doen; ook het zegelmerk van Airlangga, den Garuḍamukha, heeft deze vorst overgenomen. Het huis van Janggala was immers ook het eerste onder de beide van Airlangga afstammende geslachten. De inhoud van het stuk zelf is weder een bewijs van de zorg der vorsten voor waterwerken; door het gebied der tot vrijstift gemaakte desa Suměngka loopt een waterleiding, stichting van wijlen pāduka mpungku Bhaṭāra Guru, die is bijgezet te Tīrtha, en nu mogen de bewoners die waterleiding gebruiken, in den regentijd om het overtollige water te loozen, en in den drogen tijd om er water uit af te tappen. Andere privileges zijn van de gewone soort, evenals het vervloekingsformulier met de aanroeping van Haricandana en Agasti, in tegenstelling met wat wij zoo straks in Kaḍiri zullen constateeren. De naam Soeměngka komt een paar maal in Soerabaja voor, o.a. in de afdeeling Madjakěrta [1]; is dit de vindplaats van den steen — wat onzeker is — dan zou dit deel van Soerabaja waarschijnlijk nog bij Janggala hebben gehoord (verg. hierboven p. 277).

Oorkonden van het rijk van Janggala kennen wij, behalve deze twijfelachtige gevallen, geen enkele. Wij zouden er aan kunnen gaan twijfelen, of Janggala eigenlijk wel is blijven bestaan, wanneer wij niet in de twaalfde eeuw van een koning van Kaḍiri hoorden, wiens gemalin uit Janggala kwam. Maar zelfs dan wordt van een koning of een rijk niet gerept. Is wellicht de dynastie uitgestorven en zijn van het rijk stukken aan Kaḍiri geraakt en andere min of meer onafhankelijk onder eigen hoofden gebleven? Wij kunnen er slechts naar gissen. Vast staat dat Janggala algeheel in de schaduw is geraakt door den glans van Kaḍiri.

Het is dan ook zeker niet overbodig ons de vraag voor te leggen, wat nu eigenlijk het ééne Javaansche rijk is, dat de Chineezen in dezen tijd kennen. De berichten daaromtrent, opgenomen in de geschiedenis der Sung-dynastie [2], zijn weliswaar eerst na 1279 in dat werk gezet, doch daar de laatste jaartallen

---

[1] Inv. no. 1727.

[2] Groeneveldt, Notes p. 15—19. Over den buitenlandschen handel in den Sung-tijd in het algemeen zie Rockhill, T'oung Pao 15 (1914) p. 419 sqq.

over relatie met Java in de eerste helft der twaalfde eeuw vallen, en bovendien een aantal mededeelingen overeenstemmen met wat Chau Ju-kua in 1225 neerschreef, is het duidelijk, dat wij te doen hebben met de toestanden van het Kaḍirische tijdperk. Een Javaansch gezantschap verscheen in 1109, en vervolgens verleent de keizer in 1129 en in 1132 eerbewijzen aan den koning van Java. Dat is (naar hieronder blijken zal) tijdens Jayabhaya van Kaḍiri, in een tijd dat zonder eenigen twijfel in cultureel en politiek opzicht Kaḍiri het centrum van Java was, d. w. z. bekeken uit nationaal-Javaansch oogpunt. Maar niettemin zou het mogelijk zijn, dat de Chineezen uitsluitend gewag maakten van Janggala, indien daaronder de handelshavens ressorteerden, en dit dus het eenige rijk was, waarmede zij rechtstreeks in aanraking kwamen. Van een verder in het binnenland gelegen tweede Javaansch rijk, hoe schitterend ook op zichzelf, behoeven zij zich niets te hebben aangetrokken. Javaansche zeehandel in dezen tijd is ook uit andere bron bekend: de Annamitische annalen bevatten het bericht [1]), dat halfweg de twaalfde eeuw handelsschepen van Java, evenals die van Siam en van Çrīwijaya, naar Annam kwamen. De naam Qua-Hoà (Kua-wa), aan het land gegeven, is een aequivalent van „Java", en geeft ook al weder geen uitsluitsel, of die handel van Janggala of van Kaḍiri uitging. Slechts kan men uit de wijze, waarop de Chineezen van één rijk en één koning spreken, opmaken, dat de havens alle in één hand waren, en niet onder de beide rijken verdeeld waren.

Wanneer wij nu echter in het onder dienzelfden Jayabhaya gedichte Bhāratayuddha [2]) lezen, dat over de geheele uitgestrektheid van Javaland niemand zich tegen hem verzette van allen, door den dood achtergelaten, ja, dat er geen enkel eiland was, in staat dien nedergedaalden Wiṣṇu te weerstreven (52 : 5), dan mag men stellig daar heel wat van aftrekken als komende op rekening van de in zulke gevallen gebruikelijke grootspraak, doch de bewering zou rechtaf belachelijk worden, wanneer Jayabhaya slechts regeerde over een achterland, terwijl een belangrijk deel van Java, met daarbij de handelshavens, aan een ander rijk toebehoorde. Dergelijke verzen moet men nooit letterlijk nemen, maar men kan er wel gevolgtrekkingen uit maken voor de algemeene situatie, en dan mag men toch beweren, dat zij alleen neergeschreven konden worden, als Kaḍiri het voorname rijk van Java was, meer dan een ander voor „Java" kon gelden en niet van den weg naar andere eilanden door een zelfstandigen kuststaat was afgesloten. Is dit juist, dan heeft dus in de havens, waar de Chineezen kwamen, de koning van Kaḍiri het bewind uitgeoefend, en is deze ook *de* koning van Java, waarover zij mededeelingen doen. Dit wordt dan des te waarschijnlijker, omdat wij, zooals wij reeds opmerkten, geen schijn of schaduw meer hebben van het bestaan van het rijk

---

[1]) Geciteerd door Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 197.
[2]) Ed. Gunning (1903) p. 111.

Janggala in dezen tijd. Mogelijk was het teruggedrongen naar het Oosten en ging er daar geen kracht meer van uit; mogelijk ook was het er als zoodanig in het geheel niet meer. De voornaamste stukken kunnen toen reeds aan Kaḍiri vervallen zijn (zooals wij voor het begin der dertiende eeuw zeker weten), andere, buiten het Kaḍirische staatsverband gebleven, zijn gaandeweg gekomen aan den nieuwen vorst, die sinds het eind der twaalfde eeuw zijn macht grondvestte te Tumapĕl bij Malang, en deze omstandigheid heeft het dan mogelijk gemaakt, dat de verovering van Kaḍiri door Tumapĕl in 1222 als de hereeniging van Janggala en Kaḍiri geldt.

Men moet daarbij echter niet vergeten, dat deze voorstelling van den gang van zaken is uitgegaan van de Tumapĕlsche vorsten zelf, die er alle belang bij hadden om door zich uit te geven voor de opvolgers der vorsten van Janggala, een schijn van recht te verschaffen aan hun optreden tegen Kaḍiri. Zelfs moet men zich onzes inziens ernstig afvragen, of die heele „hereeniging" eigenlijk niet fictief is. Wanneer wij aannemen, dat van de beide bij de rijksdeeling ontstane rijken Janggala en Kaḍiri, het eerste na betrekkelijk korten tijd verdwenen of teruggetreden is en Kaḍiri het eenige Javaansche rijk van beteekenis werd, totdat in het begin der dertiende eeuw de usurpator te Tumapĕl zich ging voordoen als te zijn getreden in de rechten van het (ook daar eenmaal geheerscht hebbende) Janggala en op dien schijn zijn dubieuse aanspraken op „hereeniging" met Kaḍiri deed steunen, dan krijgen wij een voorstelling van den gang van zaken, die met geen enkel der beschikbare gegevens in strijd is. Tevens vindt het eerst gedurende een eeuw onzichtbaar zijn en dan weer op verrassende plaats en tijd te voorschijn komen van Janggala een gereedelijke verklaring.

In ieder geval meenen wij het „Java" van de twaalfde eeuw als het rijk van Kaḍiri te moeten opvatten, en hetgeen de Chineezen vertellen te moeten beschouwen als slaande op dezen, van den kraton Kaḍiri uit geregeerden, het voornaamste deel van Oost-Java, ook de handelshavens, omvattenden staat. Het meest wetenswaardige uit die berichten doen wij thans volgen.

Behalve de gewone mededeelingen over de voortbrengselen van den landbouw (rijst, hennep, erwten), den overvloed van dieren (visch, schildpad, pluimvee, geiten, runderen), de vruchten (papaja, klapper, pisang, suikerriet, kladi), de verdere handelsproducten (goud, zilver, rhinoceroshoorn, ivoor, aloëhout, sandelhout, anijs, peper, pinang, zwavel, sapanhout), hooren wij, dat er zijdewormen geteeld worden en men er twee soorten zijde, zoowel als katoen maakt. De menschen, die met loshangend haar en om het lichaam gewikkeld kleed loopen, hetwelk tot beneden de knieën reikt, wonen in nette huizen, met gele en groene tegels versierd; in het bijzonder wordt het openbare gebouw genoemd, waar de vreemde kooplieden ontvangen en onthaald worden: de handel wordt dus klaarblijkelijk aangemoedigd. Omtrent zeden en gewoonten wordt verder medegedeeld, dat men er geen lijfstraffen toepast, doch goudboeten oplegt,

behalve voor roovers en dieven, die gedood worden. Bij de huwelijken krijgt de familie van het meisje een zekere goudsom vóór de huwelijksvoltrekking. Als zij ziek zijn, nemen zij geen medicijn, doch bidden tot de goden en tot Buddha. In iedere vijfde maand heeft een feest op booten plaats, en in de tiende maand trekt men voor vermaak naar de bergen. De muziekinstrumenten zijn dwarsfluit, trommels en „houten planken"; in dit laatste instrument heeft men gemeend een soort gambang te moeten herkennen [1]). Van den koning zelf wordt nog verteld, dat hij het haar in een wrong op het hoofd draagt en gouden bellen, een zijden kleed en lederen schoenen heeft. Hij is gezeten op een vierkante bale en geeft dagelijks audiëntie aan zijn ambtenaren, die bij hun vertrek driemaal de sĕmbah maken. Als hij uitgaat, op een olifant of in een koets, heeft hij een gevolg van vijf- tot zevenhonderd soldaten, en de menschen hurken neder langs den weg, tot hij voorbij is.

Niet het minst belangrijk is hetgeen wij omtrent belastingen en administratie vernemen. Van de opbrengst van het land wordt een tiende geheven, en bij den handel $^{1}/_{10}$ tail (Chineesch ons) gouds van een hoeveelheid padi, die op 2 $^{2}/_{10}$ pikoel komt [2]). Deze omslachtige wijze van uitdrukking zal wel op rekening van de omzetting in Chineesche waarden komen. Het blijkt niet, of deze heffing alleen van de padi gold, dan wel of slechts een schaal wordt aangegeven, volgens welke ook andere waren naar rato getroffen konden worden. Als voorts wordt bericht, dat er bladzilver werd gesneden en dit als geld diende, is er geen reden aan de waarheid daarvan te twijfelen, mits men niet meene, dat dit het eenige geld was: de gewone muntstukken, zoowel gouden als de op pag. 52 bedoelde mā-muntjes, waren, blijkens de vondstomstandigheden in tal van gevallen, reeds lang vóór den Kaḍirischen tijd in gebruik. Bij de uitbreiding van het handelsverkeer kan er echter behoefte zijn geweest tot aanvulling van die munten met bladzilver in verschillende grootte.

Drie van 's konings zonen zijn onderkoningen; dit wijst natuurlijk niet op een algemeenen toestand, maar op een bepaald moment, waarschijnlijk onder Jayabhaya, toen er drie prinsen voor die functie in aanmerking kwamen. Voorts zijn er vier hoogwaardigheidsbekleeders, lo-ki-lien geheeten, die tezamen de staatszaken behartigen, gelijk de ministers in China dat doen. In dien titel is reeds lang het Oud-Javaansche *rakryan* herkend [3]).

Aangezien deze titel niet uitsluitend aan de „ministers" maar ook aan andere voorname personen toekomt — de koningin bijv. treedt als rakryān çrī

---

[1]) Kunst in Djawa 2 (1922) p. 126, De toonkunst van Bali (1925) p. 71, Hindoe-Javaansche muziek-instrumenten (1927) p. 30 sq. en 85.

[2]) Gonggrijp, Schets eener economische geschiedenis van Nederlandsch-Indië, V. U. B. 41 (1928) p. 12, berekent dat dit zou neerkomen op ongeveer 3,8 gram goud van elke hoeveelheid van ± 135 K.G., een ongeloofelijk zware belasting.

[3]) Kern, V. G. VI (1925) p. 81; Pelliot D. I. p. 311 sq.

Parameçwarī op[1]) — is niet met zekerheid te zeggen, welke vier functionarissen door de Chineezen bedoeld worden; de oorkonden van Jayabhaya's tijd maken het intusschen waarschijnlijk, dat het de rakryān kanuruhan[2]), de rakryān mahāmantri i halu en diens ambtgenoot i rangga, benevens de rakryān mapatih zijn. Deze hoogwaardigheidsbekleeders (wij volgen nu verder weer het Chineesche bericht) hebben geen vast salaris, maar krijgen van tijd tot tijd bodemproducten en andere dingen van dien aard, verder zijn er meer dan driehonderd burgerlijke ambtenaren, die de boeken houden, waar de inkomsten worden geboekt; de Chinees heeft klaarblijkelijk vooral het oog op de zaken, die hem het meest aangaan, zoodat wij niet behoeven te meenen, een volledig overzicht van de Javaansche staatsadministratie te krijgen. Een duizendtal functionarissen van lageren rang zorgen voor de wallen en de gracht van de stad, de schatkamer, de voorraadschuren en de soldaten. De leger-commandant ontvangt ieder half jaar tien tails goud, en ook den dertig duizend soldaten wordt ieder half jaar overeenkomstig hun rang de soldij uitbetaald.

Het door deze opmerkingen van den buitenlander gewonnen beeld van verschillende zaken, waardoor naar buiten het Javaansche rijk opviel, is vooral van waarde, wanneer wij het in een later hoofdstuk gaan vergelijken met wat dàn een ander opmerker neerschrijft. Thans willen wij het eenigermate aanvullen met de gegevens uit Java zelf, voornamelijk aan de oorkonden ontleend. Het valt daarbij op, dat wij uit de eerste tientallen van jaren na Airlangga zoo goed als niets over hebben, en dat juist in dien tijd de enkele, zij het ook dubieuze, stukken van Janggala vallen, terwijl daarentegen de eigenlijke Kaḍirische inscripties pas later beginnen, en dan ook spoedig zeer talrijk zijn. Dit ondersteunt de bovengenoemde voorstelling, dat eerst na een voorafgaande periode van Janggala *en* Kaḍiri laatstgenoemd rijk het eenige van beteekenis is geworden. Omtrent de namen van Airlangga's beide zonen, de eerste koningen dus der afzonderlijke rijken, in de oudste Calon-Arang-traditie niet vermeld[3]), is evenmin iets met zekerheid bekend als omtrent hun volgens dat geschrift ternauwernood bedwongen strijdlust[4]). De eerste oorkonde, die ons na de boven besprokene ten dienste staat[5]) is gegrift op twee koperplaten, gevonden te Podjok, Zuid-Oostelijk van Sĕmarang; het jaartal is waarschijnlijk 1100. Een koningsnaam is niet bewaard gebleven, en de vindplaats laat ons ook al weder in het ongewisse of ze tot Janggala of Kaḍiri heeft behoord: bij een Noord-Zuid deeling stellig het laatste rijk, maar bij een ombuigen van de

---

[1]) Aldus op O. J. O. LXVII en LXVIII.

[2]) Deze titels kunnen verder gevoegelijk zonder hoofdletters geschreven worden, daar klaarblijkelijk het verband met bepaalde plaatsnamen wordt losgelaten.

[3]) Eerst in een latere redactie worden hun de namen van Jayabhaya en Jayasabha gegeven.

[4]) Hoofdstuk XIII, Bijdr. l.l. p. 141—143 en 176—178.

[5]) O. J. O. LXV.

grenslijn en een Janggala'sche Noordkust veeleer Janggala. Ook afgescheiden daarvan zou de vindplaats van groote beteekenis kunnen zijn, als er uit mocht worden afgeleid, dat reeds in 1100 zoover Westelijk een vrijgebied (dat van Pupus genaamd) werd geprivilegieerd, en dus toen de eeuwenlang gevolgde politiek om zich tot het Oosten te bepalen weder was opgegeven. Koperplaten zijn echter te gemakkelijk verplaatsbaar, om op hun vindplaats al te verstrekkende gevolgtrekkingen te bouwen, en bovendien is het jaartal niet boven allen twijfel verheven. Het gebied is erfelijk bezit van de afstammelingen van rahyangta Sañjaya en deze naam zou opzichzelf wel thuis kunnen hooren in een deel van Midden-Java, waar, iets Zuidelijker, ook nog een Kali Sĕndjaja ligt [1]).

De reeks der Kaḍirische oorkonden wordt vervolgens geopend door den steen van Sirahkĕting in Madioen, uit 1104 [2]). Deze inscriptie vangt aan met een metrische lofspraak op koning çrī Jayawarṣa Digjaya Çāstraprabhu, in wien Wiṣṇu zich heeft belichaamd en behelst verder een in genoemd jaar afgekomen gunstbewijs van dien vorst, en als om ons te demonstreeren, dat zulk een gunstbewijs, anugraha, iets anders is dan een officieel edict, praçāsti — de anugraha kan onder omstandigheden bij praçāsti verleend worden, maar dat hoeft volstrekt niet — zien wij dat de steenhouwer ergens begonnen was praçāsti te zetten, maar zich gehaast heeft dit te verbeteren in anugraha. Van het slechts gedeeltelijk leesbare stuk zijn fragmenten van privileges en vervloekingsformulier ontcijferd. Aan den naam des konings knoopt zich nog een vraag vast, of namelijk deze Jayawarṣa — die overigens verderop in het document zoowel Çāstraprabhu als Jayaprabhu genoemd wordt — ook dezelfde zou kunnen zijn, die elders Warṣajaya heet. In dat geval zouden wij namelijk aan zijn regeering een zeer bekend Oud-Javaansch gedicht mogen toeschrijven. Wij bedoelen het Kṛṣṇāyaṇa, later te Panataran in beeld gebracht, welks dichter Triguṇa er zich op beroemt in eenzelfde verhouding tot koning Warṣajaya te staan, als eenmaal de hofpoëet Kaṇwa tot Airlangga (zang 63) [3]). Aangezien echter ook van een çrī Warṣajaya sprake is in den laatsten zang van het Sumanasāntaka, gedicht door Monaguṇa (zang 183) [4]), en dáár niet de koning van dien naam gemeend is, bestaat de mogelijkheid van een misverstand.

De officieele koningsedicten van Kaḍiri uit de twaalfde eeuw [5]) zijn verder alle uit de tegenwoordige residentie Kĕdiri afkomstig — de eenige uitzondering, het thans onder Pasoeroehan ressorteerende Ngantang, tot in de achttiende

---

[1]) Inl. I p. 410 sq. en Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 159 sq.

[2]) O. J. O. LXVI.

[3]) Zie Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 221 en 515 sq.

[4]) Brandes, Beschrijving der Handschr. Van der Tuuk 3 (1915) p. 140.

[5]) Over deze oorkonden is afzonderlijk gehandeld in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 242—252.

eeuw bij Kĕdiri behoorend, mag natuurlijk geen uitzondering heeten — en bewijzen daardoor, hoezeer Kĕdiri zelf het centrum van het staatkundig en maatschappelijk leven was. Zij vallen verder op, doordat zij onderling zoo groote overeenkomst vertoonen en daardoor een naar buiten welomgrensde groep vormen, waaraan intusschen duidelijk blijkt, dat zij een voortzetting geeft van wat er aan Airlangga's edicten voor eigenaardigs kon worden geconstateerd. Dat laatste geldt bijvoorbeeld van de formuleering der privileges, de opgaven van de namen der rechthebbenden, de zonder het verband van de beschrijving eener wijdingsplechtigheid achter het edict gevoegde vervloekingsformulieren, waarbij thans gewoonlijk een door de aardsche machten op te leggen boete aan de straffen door hoogere wezens voorafgaat, en bij dit laatste gedeelte de aanroeping veel algemeener gehouden is, speciale namen, ook die van Haricandana en Agastya, gaan ontbreken, en soms zelfs direct, zonder smeeking tot de goden, de ongevallen opgesomd worden, waarin de boosdoener zal vervallen. Dergelijke kleine variaties daargelaten, worden de Kaḍirische oorkonden gekenmerkt door allerlei gemeenschappelijke bijzonderheden, in den opzet en de woordenkeus. Hieronder zal men dit kunnen opmerken aan de koninklijke titulatuur, terwijl tevens deze vorsten allen sterk doen uitkomen, dat zij tot Wiṣṇu's geslacht behooren, of incarnaties van Wiṣṇu zijn (gelijk Airlangga blijkens p. 268 trouwens ook reeds deed). Bij de verschillende namen zoowel van de koningen als van de hoogwaardigheidsbekleeders, is er een groote voorliefde voor benamingen, die op īçwara uitgaan.

Te beginnen met 1116 waren er een aantal oorkonden bekend, uitgevaardigd door vorsten, wier eerste naam als Bāmeçwara, Parameçwara, Kāmeçwara gelezen werd, doch wier verdere titulatuur ongeveer woordelijk gelijkluidend was. Poerbatjaraka heeft aannemelijk gemaakt [1]), dat die verschillende eerste namen op misverstand, d.w.z. onduidelijkheid van letters of onzekere interpretatie, berustten, en er ten rechte slechts van één zelfden koning sprake is, dien hij Kāmeçwara noemt, dat is dan Kāmeçwara I, in tegenstelling tot een ongeveer zeventig jaar later regeerenden naamgenoot. Terwijl wij nu met dit betoog geheel meegaan, voor zoover het betreft de identiteit dier verschillende slechts in schijn anders genaamde vorsten, blijft er een geringe twijfel aangaande den naam. Immers in twee gevallen, waar wij over afprenten beschikten om dien te verifieeren, meenden wij te kunnen constateeren, dat er Bāmeçwara staat (namelijk op de oorkonden van Broemboeng en Toeban); daarentegen geeft een derde inscriptie (Ploembangan) zonder den minsten twijfel Kāmeçwara te lezen. Deze laatste oorkonde staat ook chronologisch achteraan, doch de theoretische mogelijkheid, dat een Bāmeçwara door een Kāmeçwara zou zijn opgevolgd, wordt door de geheel overeenkomstige titulatuur onwaarschijnlijk gemaakt. De steenen zelf kunnen wellicht uitsluitsel geven. Zooals

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 479—483.

de zaak thans staat, is het het meest aannemelijk, dat de koning, die sinds 1116 regeert, den naam draagt van Kāmeçwara. Den aanvang van zijn bewind kunnen wij waarschijnlijk nog één jaar opschuiven, daar wij op den steen van Broemboeng [1]) behalve 's vorsten gewone titulatuur nog het jaartal 1115 meenen te kunnen herkennen.

Ook aan het slot van 's mans regeering was een puzzle verbonden. Wij bezitten namelijk een edict van dezen vorst uit 1129, vervolgens twee oorkonden van Jayabhaya uit 1135 en 1136, dan was er weer een stuk van Kāmeçwara uit 1140, en later moet opnieuw Jayabhaya geregeerd hebben, blijkens het jaartal van de Bhāratayuddha. Deze zonderlinge volgorde bracht ons indertijd tot de veronderstelling van een usurpator „Parameçwara" in 1140 tijdens Jayabhaya, welk denkbeeld natuurlijk moest worden losgelaten, zoodra bleek, dat de zoogenaamde usurpator in werkelijkheid de reeds sinds 1115 regeerende koning was. Poerbatjaraka dacht [2]) aan een gelijktijdig bewind van twee koningen, wat ook al niet heel waarschijnlijk is, omdat de oorkonden dicht bij elkaar gevonden zijn en zij zich toch niet ieder op eigen gelegenheid met dezelfde zaken in dezelfde streken bemoeid kunnen hebben. De oplossing van het geval is veel eenvoudiger en berust ook alweer op een onjuist gelezen jaartal: de oorkonde van 1140 [3]) is ten rechte uit 1130 en de vorsten volgen elkander regelmatig op: Kāmeçwara's laatste edict is uit 1130 en Jayabhaya's vroegste uit 1135 [4]).

Zoodoende stellen wij dus van 1115 tot 1130 het bewind van den koning van Kaḍiri, die voluit çrī mahārāja rake sirikan çrī Kāmeçwara Sakalabhuwaṇatuṣṭikāraṇa Sarwwāniwāryyawīryya [5]) Parākrama Digjayottunggadewa heet. Zijn zegelmerk is de doodskop met slagtanden, die blijkens bovenbedoelde laatste oorkonde den naam van candrakapāla draagt. Van de oudste inscriptie, den reeds genoemden steen van Broemboeng nabij het op p. 217 besproken Siman, uit 1115 is niet veel meer te ontcijferen dan de gewone opsomming van privileges en namen van rechthebbenden; duidelijker is de inscriptie van Pikatan, tusschen Blitar en Toeloengagoeng, uit 1116 [6]), ten behoeve van de dūwān van de padlĕgan, die een veertig jaar later door een anderen vorst op een steen van gelijke afkomst opnieuw begiftigd worden. De titel van een hoogwaardigheidsbekleeder, sang juru Pangjalu, is één der twee gevallen, waar men in alle Kaḍirische inscripties tezamen aan den officieelen rijksnaam herinnerd wordt, die verder eerst uit gegevens van na den val van Kaḍiri bekend is. Als aanleiding tot de stichting wordt de inspanning in den strijd, door de

1) Oudh. Versl. 1915 p. 68 sq.

2) L.l. p. 488.

3) Het is O. J. O. LXIX.

4) Uitvoeriger besproken in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 419—424.

5) Sarwwa komt slechts eens voor; in de andere gevallen loopt de titel als volgt: °kāraṇāniwāryyawīryya.

6) O. J. O. LXVII.

rāma's paradūwān aan den dag gelegd, en hun gewapende bescherming van den koning aangevoerd, zoodat klaarblijkelijk deze vorst strijd heeft geleverd, doch alle bijzonderheden dienaangaande ontbreken. Het document wordt gewaarmerkt door den met naam en functie aangegeven ambtenaar, die het bevelschrift heeft doen griffen *ring linggopala*, wat klaarblijkelijk de technische term voor den opstaanden steen met oorkonde is en herhaaldelijk in de Kaḍirische stukken vermeld wordt; ook de uitdrukking *ri ripta*, in geschrifte, wordt waar het pas geeft gebezigd.

Door eenige tusschenruimte van deze beide inscripties gescheiden zijn de twee andere oorkonden van denzelfden vorst, de steen van Toeban bij Ngoenoet, waar wij alleen het jaartal 1129 en den koningsnaam hebben kunnen ontcijferen [1]) en die van 1130 uit Ploembangan [2]). Dat laatste is de oude naam van het vrijgebied, dat Panumbangan blijkt te heeten; de ter plaatse aanwezige oudheden zijn voorzoover gedateerd echter van later datum [3]). In dit geval wordt uitvoering gegeven aan een in geschrifte bestaand edict, uitgevaardigd door den vergoddelijkten vorst, die is bijgezet te Gajapada [4]). Waarschijnlijk zal dat wel een der voorafgaande Kaḍirische koningen zijn. Onder de hooge heeren verschijnen hier zoowel als elders de mpungku çaiwasogata, dus de eerwaarde Çiwaïtische en Buddhistische geestelijken, zonder die der derde gezindte (zie p. 243), terwijl verder als curiositeit kan worden vermeld, dat de rakryān kanuruhan op dit oogenblik heer Baprakeçwara heet, de oude heilige naam, die velen zulk een hoofdbreken gekost heeft (zie p. 72), dus thans als gewone eigennaam gebezigd; hij is dan ook uit de vervloekingsformulieren, waar hij zich nog het langst had gehandhaafd, reeds sinds tijden verdwenen. De rakryān kanuruhan is aan het Kaḍirische hof de hoogste ambtenaar, wiens functie het best met die van rijksbestierder te omschrijven is; de drie andere hooge functionarissen vermeldden wij zooeven bij het Chineesche bericht, hetwelk dit viertal met ministers gelijkstelde.

Koning Kāmeçwara — deze of de latere — heeft ook zijn sporen nagelaten in de litteratuur; het gedicht Smaradahana, welks auteur Dharmaja heet, gewaagt van hem en zijn roem en levert ons ook eenige andere kostbare gegevens in zang 38 en 39 [5]). Allereerst de naam van het land: Jawa

---

[1]) Oudh. Versl. 1915 p. 69.

[2]) O. J. O. LXIX.

[3]) Inl. II p. 236 sq. (en De Haan in Oudh. Versl. 1923 p. 160—164).

[4]) In de gepubliceerde transcriptie onzeker (regel 6), doch op den steen volkomen duidelijk.

[5]) Hierover Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 461—489, met naschrift van Bosch; en Berg, De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 173 en Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 50 sq. Laatstgenoemde auteur wijst op het belang van een mededeeling in de Pamañcangah, dat Dharmaja zijn stof aan het Candapurāṇa ontleende; deze naam, volgens Van der Tuuk een verbastering van Skandapurāṇa, geeft een verwijzing naar een der Indische bronnen van de Oud-Javaansche litteratuur.

Madhyadeça, het middenstuk van Java dus. De bijvoeging „omsloten door de zee" wijst op het geheele eiland en dat doet ook de verwijzing naar een (verder onbekende) legende, dat het eiland zou zijn ontstaan, doordat in Kaçmir het beroemde boek van Kumāra betooverd werd: dit slaat natuurlijk op den langgerekten vorm. Toch doet de term „middenland" vermoeden, dat de dichter wil doen uitkomen, dat er nog iets anders aan weerszijden van gelegen was, hetzij dan Java als middenland in den Archipel gold, hetzij op het eiland zelf het rijk van Kāmeçwara wordt aangegeven als tusschen een Westelijk Suṇḍa en een Oostelijk Janggala liggend, of misschien juister een hoe dan ook geheeten, niet aan Kaḍiri onderworpen Oosthoek. Dit heilige land wordt „steeds bezocht door den bhagawān Agastya", een typische aanwijzing, dat men zich nog altijd van den band tusschen Java en dien Ziener bewust is, ook al blijkt daarvan zelden meer iets op andere wijze. Hier nu heeft Kāma zich geïncarneerd, in den koning, die çrī Kāmeçwara genoemd wordt, wiens residentie, bewonderd door de wereld, Dahana heet, en die zijn oorsprong te danken heeft aan çrī Īçānadharmma. Het Kaḍirische koningshuis, gesproten uit één van Airlangga's zonen, voert de dynastie dus, evenals Airlangga zelf dat gedaan had, op tot Siṇḍok-Īçāna [1]).

De koningin, die juist het toppunt van liefelijkheid bereikt, gelijk palmwijn die op het punt is stroop te worden, is çrī Kiraṇa, de bloem der vrouwen in Janggala. Zij is geboren vanuit Wajadrawa, en heet elders Wajadrawa-dochter; dit is moeilijk anders te verklaren, dan wanneer men Wajadrawa opvat als den eigennaam van haar vader. Het is dan in hooge mate opmerkelijk, dat die schoonvader des konings geen vorstelijk epitheton krijgt en ook niet als koning wordt vermeld. Hoewel dus uit deze strofen blijkt, dat Janggala als landstreek er nog was, is er geen enkele aanleiding om Wajadrawa voor den koning, en Kiraṇa voor de prinses van een afzonderlijk rijk Janggala te houden. Veeleer leidt de afwezigheid van alle vorstelijke titulatuur tot de conclusie, dat Wajadrawa stellig *geen* koning was en Janggala in dezen tijd zeer goed een onderdeel van Kaḍiri kan hebben uitgemaakt.

Een ander op zichzelf hoogst belangrijk onderdeel van Poerbatjaraka's onderzoek kunnen wij hier slechts aanstippen: de waarschijnlijkheid, dat Kāmeçwara en Kiraṇa den historischen achtergrond zouden vormen van den Pañji-cyclus, waarin de heldin immers ook (Candra-)Kiraṇa heet [2]). Terloops zij ook nog gewezen op de sterk Tantrische opvatting, die aan den dag komt, wanneer gezegd wordt (39:7), dat Kāmeçwara neerzittend met zijn gemalin en in den lotus verborgen (padmaguhya) de acht-godinnen tot çakti heeft [3]).

[1]) In Tijdschr. Bat. Gen. 70 (1930) p. 181 neemt Poerbatjaraka deze verklaring weder terug.

[2]) Zie ook Rassers, De Pandji-roman (1922) p. 136—140 en 300—303; en Berg, Inleiding, p. 65 en 71.

[3]) De voorstelling is die welke, in het Buddhistische overgezet, bij Foucher, Étude sur l'iconographie bouddhique de l'Inde II (1905) p. 37 wordt beschreven.

Kāmeçwara I is een vorst, van wien vijftien jaar geleden zelfs het bestaan nog niet vermoed werd en omtrent wien alle thans bekende bijzonderheden aan het onderzoek der laatste jaren te danken zijn. In tegenstelling daarmede is zijn vermoedelijke zoon en opvolger Jayabhaya een der zeer weinige Oud-Javaansche koningen, wier naam in de Javaansche traditie van ouder tot ouder bekend schijnt gebleven. Dat is echter niet, omdat men nog iets van zijn groote daden of werkelijke beteekenis weet, doch alleen, omdat op zijn naam de beruchte „voorspellingen van Djajabaja" omtrent de toekomstige geschiedenis, en ook de toekomstige onafhankelijkheid van Java staan [1]). Wij vermelden dit feit niet op grond van eenige werkelijke relatie tusschen die voorspellingen en den historischen Jayabhaya, en zelfs niet om te demonstreeren, dat het vermeend auteurschap van een op zichzelf onbeduidend werk meer aanspraak op onsterfelijkheid blijkt te geven dan belangrijke daden, want ook van de grootste figuren uit de Javaansche oude geschiedenis is de heugenis geheel te loor gegaan. Echter is het waarschijnlijk, dat toen men die voorspellingen speciaal aan Jayabhaya's naam ging vastknoopen, dit geschiedde omdat men van dien vorst in tegenstelling tot zoovele zijner voorgangers en opvolgers, althans het bestaan nog kende en dit moet leiden tot de conclusie, dat hij inderdaad om een of andere reden boven die anderen naam gemaakt heeft. Niet onmogelijk ligt die reden in de vermelding van dezen koning als den vorst, op wiens initiatief het Bhāratayuddha werd vervaardigd, een vermelding, welke immers ook in de Nieuw-Javaansche bewerking van dat gedicht is overgegaan.

Van Jayabhaya zijn twee oorkonden uitgegeven, die van Ngantang uit 1135 [2]), en een tweede, welke is gepubliceerd als zijnde van onbekende afkomst uit 1146 [3]), maar waarvan sedert gebleken is [4]), dat zij geen andere is dan de in 1136 gedateerde inscriptie van den steen, die nog thans te Goerit nabij Wlingi staat [5]), in dezelfde streek als de zooeven besproken steen van Ploembangan. Een derde oorkonde kan daar op grond van de overeenkomst zoowel in koninklijke titulatuur als in de namen van verscheiden hoogwaardigheidsbekleeders aan toegevoegd worden, n.l. de steen, die uit het eveneens nabij gelegen Tĕgalrĕdja naar Wlingi is gebracht [6]). Ook hier is eenige twijfel over den koningsnaam mogelijk, daar men dien zoowel Dharmmeçwara als Warmmeçwara gelezen heeft, een door de overeenkomst dier beide beginletters zeer voor de hand liggende onzekerheid. Onzes inziens is

---

1) Hierover Drewes, Drie Javaansche Goeroe's (1925) p. 130—137.
2) O. J. O. LXVIII.
3) O. J. O. LXX.
4) Zie Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 243 en 59 (1921) p. 420—422.
5) Inv. no. 2098.
6) Oudh. Versl. 1916 p. 87 en Inv. no. 2097.

het eerste juist, zoodat wij den titel geven als çrī mahārāja çrī Dharmmeçwara Madhusūdanāwatārānindita Suhṛtsingha[1]) Parākrama Digjayottunggadewanāma. 's Vorsten persoonlijke aanduiding is in het eene geval met de woorden sang mapañji Jayabhaya vóór çrī Dharmmeçwara gezet, in het andere met Jayabhayalañcana geheel aan het slot van de titelreeks geplaatst. Het zegelmerk is de Narasingha; op den steen van Tĕgalrĕdja lijkt het iets anders te zijn, doch de afprent laat geen afdoend oordeel toe.

De inscriptie van Ngantang ten behoeve van het gebied van Hantang — weder een oude naam, die zich gehandhaafd heeft — vertoont bovenaan, ter weerszijden van het zegelmerk, eenige gefigureerde letters, door Brandes gelezen[2]) als *sang jalma wiyati*. Naar het ons voorkomt, luidt het begin veeleer *pangjalu* en dat zou dan opnieuw den rijksnaam vertegenwoordigen, doch met de tweede helft weten wij geen weg, en de beteekenis van het geheel blijft duister; men verwacht de een of andere heilspreuk, of iets, dat met het zegelmerk in verband staat. Ook de sobere mededeeling aangaande het historische feit, dat tot de privilegieering aanleiding heeft gegeven, blijft raadselachtig, hetgeen zoowel het gevolg is van de zeer korte wijze van vermelding van een aan degenen, welke het aanging, natuurlijk uitnemend bekende gebeurtenis als van het gebruik van ons niet duidelijke uitdrukkingen. Wel blijkt, dat de Hantangers hun bijzondere trouw aan den koning hebben betoond in verband met vijandelijkheden en in tijden van druk, doch de eigenlijke beteekenis van de Cañcu-episode, waarnaar verwezen wordt, ontgaat ons helaas. Een volmaakt rustige regeering heeft Jayabhaya in elk geval klaarblijkelijk niet gehad.

Bevestigd wordt een gunstbewijs van den bijgezette te Gajapāda, ons van de vorige regeering reeds bekend, benevens een gunstbewijs van den bijgezette te Nāgapuṣpa, daar nog niet vermeld. Het lijkt niet onmogelijk, dat die laatste de aan Jayabhaya voorafgaande Kāmeçwara zelf is, maar dat blijft een gissing. Een bijzonder mooi voorbeeld van bevestiging van een ouder edict geeft de inscriptie van Goerit, nu wij met den steen zelf de gebrekkige afteekening kunnen aanvullen. Er is namelijk een ouder gunstbewijs ten behoeve van Talan, verzegeld met de Garuḍamukha en uitgegeven door Bhaṭāra Guru in het jaar 1039 — wij bespraken deze plaats reeds (p. 270) als bewijs dat de uitvaardiger Airlangga moet zijn geweest — en de bepalingen van den ouden giftbrief worden nu in extenso geciteerd met de uitbreiding (*pangimbuh*) door Jayabhaya.

Onder de personen, die den laatste bijstaan, trekt de aandacht dat aan den rakryān apatiḥ heer Kesareçwara het epitheton kṛtawiwekālang(h)yanīya, „die onweerstreefbare beslissingen geeft" wordt toegekend; aangezien *wiweka* be-

[1]) Niet sukṛt, zooals O. J. O. p. 155 gedrukt staat.
[2]) Bij Groeneveldt, Cat. Batavia (1887) p. 375.

paaldelijk van rechterlijke uitspraken gaarne wordt gebezigd, zien wij hier iets van de verdeeling der ambtelijke bevoegdheden, en verschijnt de apatih bovenal in rechterlijke functie in een tijd, dat het rijksbestierderschap bij den kanuruhan berust. Voor de verdere ontwikkeling dezer ambten is het van eenig belang dergelijke gegevens vast te leggen. Een merkwaardige figuur treedt vervolgens op [1]) in den persoon van Zijner Majesteits pangajyan, welke eerwaarde geestelijke als Bhairawamārgānugamana — indien wij het althans goed lezen —, maar ook als yogīçwarādhikāra wordt aangeduid. Een aanhanger der Bhairawa-secte dus en uit dien hoofde ongetwijfeld een Çiwaïtisch tantrist, en voorts officieel gekenschetst als opper-yogameester. De wijze, waarop deze hooge geestelijke 's konings beslissing als het ware namens hooger macht sanctionneert, geeft de door de oorkonden gewaarborgde parrallel van wat de rol van Bharāḍa bij de rijksdeeling kan zijn geweest.

Koning Jayabhaya is bovenal vereeuwigd in de strofen van het Bhāratayuddha [2]), dat dezen vorst van Daha in den aanhef en het slot verheerlijkt en daarbij den naam van den dichter Sĕḍah en het jaar dat deze zijn werk begon, 1157, bewaard heeft (1:6). Het behandelt de epische stof van het Mahābhārata en als men nu een vergelijking maakt met de proza-bewerkingen van Mahābhārata-boeken onder Dharmmawangça, ongeveer anderhalve eeuw ouder, dan blijkt, dat het onderscheid heel wat meer is dan het gebruik van dichtmaten reeds vanzelf meebrengt; de stof, waarin ginds het origineel op den voet werd gevolgd, is thans Javaansch geworden. Wat dat aangaat, is de lijn, bij Kaṇwa begonnen, steeds doorgetrokken. Het gedicht dankt er zijn groote populariteit aan, mede blijkend uit de nieuw-Javaansche omwerking Bratajoeda [3]). Wij bespraken reeds (p. 284) eenige conclusies, die uit de bewoordingen van het werk aangaande de positie van het Kaḍirische rijk te trekken zijn. Daarbij blijft voorzichtigheid geboden. Zoo zal men uit de mededeeling, dat al 's konings vijanden zich voor hem bogen, tot zelfs de vorst(en) van het goudland (hemabhūpati; 1:4 [4]) mogelijk de erkenning van Jayabhaya door een Sumatraanschen machthebber mogen afleiden, maar zeker niet opperheerschappij van Java over Sumatra; zulk een feit zou ongetwijfeld door den hofpoëet op een heel andere wijze in de hoogte gestoken zijn dan deze eenigszins schuchtere bewoording, die twijfel kan laten, of dit „goudland" werkelijk wel Sumatra is. Dat de verhouding later geheel anders was, zal blijken uit Chau Ju-kua; in dien tusschentijd is bemoeienis van Jayabhaya met Sumatra niet uitgesloten, want het rijk van Çrīwijaya heeft sterk zijn ups en downs

---

[1]) Ook op O. J. O. LXVIII.

[2]) Ed. Gunning, 1903; zie ook Berg, Inleiding, p. 49 sq.

[3]) Uitgave van Cohen Stuart in Verh. Bat. Gen. 27 en 28 (1860). Over den nieuwen bewerker zie p. 17 sqq. der Voorrede.

[4]) Hierop vestigde dr. A. Lafeber in Ned.-Indië Oud en Nieuw 5 (1920/21) p. 62 de aandacht.

gehad, maar heeft die bemoeienis stellig niet tot blijvende resultaten geleid.

De dichter Sĕḍah heeft, naar in het gedicht te lezen staat, zijn werk niet voleindigd, en dit is voltooid geworden door Panuluh. Ongetwijfeld is deze laatste inderdaad tijdens Jayabhaya werkzaam geweest; immers in zijn Hariwangça noemt hij dezen koning als den regeerenden vorst, tevens als çrī Dharmmeçwara Digjaya, bestanddeelen, zooals wij zagen, uit diens officieele titulatuur [1]). Nog een ander gedicht bevat den naam van Panuluh, het Ghaṭotkacāçraya, en daar hier sprake is van een vorst çrī Jayākṛta [2]) is er eenige kans, dat dit de opvolger van Jayabhaya zou zijn; maar een ander gegeven is daarmede in strijd, de traditie namelijk, dat Jayabhaya's zoon Jayakatwang heette [3]). Deze is verder niet bekend, doch is misschien de Jayanagara katwang ing jagat, tot wien een gedicht is gericht [4]), hetwelk in den aanhef çrī Kāmeçwara aanroept; een omstandigheid, welke den vorst in kwestie eerder als zoon van den zoo straks te bespreken koning Kāmeçwara II doet beschouwen. Echter kan zulk een argument nooit den doorslag geven, want aanroepingen van Kāma komen ook elders voor, buiten verband met den koning van dien naam, en nog grooter bezwaar is, dat drie jaar na het Bhāratayuddha een oorkonde is uitgevaardigd door een Kaḍirischen koning, die noch Jayākṛta noch Jayakatwang heet, doch, op dien steen van Kajoenan (z. o. van Kĕdiri) uit 1160, den naam draagt van ç. m. rake sirikan çrī Sarwweçwara Janarddhanāwatāra Wijayāgraja Samasinghanādāniwaryyawīryya Parākrama Digjayottunggadewanāma [5]). Deze oorkonde was verder niet te ontcijferen; een gelijkluidenden koningsnaam bevat de (tweede) inscriptie van Pikatan [6]) welks jaartal verloren is, en die evenals de op p. 290 besprokene van dezelfde vindplaats is uitgereikt aan dezelfde begiftigden, een aantal privileges, een sober vervloekingsformulier en een opgave van de namen bevattend. Het zegelmerk is een gevleugelde figuur.

Evenmin valt van den volgenden vorst veel meer te vertellen dan dat hij bestaan heeft; het is de koning, die als ç. m. rake hino çrī Aryyeçwara Madhusudanāwatārārijaya Muka . . . ryya Parākramottunggadewanāma de oorkonde van Djĕmekan (Noord van Pikatan), gewaarmerkt met een Gaṇeça-zegel, heeft gegeven, gedateerd in 1171 [7]); uitgegeven aan de dūwān van Angin, en de gewone privileges en namenlijst bevattend. Van waarschijnlijk dezen vorst staat een tweede document, dat hetzelfde merk bevat en denzelfden titel, be-

[1]) Zang 1:2, afgedrukt bij Brandes, Beschrijving II (1903) p. 22. Vgl. Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 516 sq. en Poerbatjaraka, Agastya p. 36—38.

[2]) Zang 1:3, Beschr. l.l. p. 1.

[3]) Van der Tuuk, Kawi-Bal.-Nederl. Woordenb. II (1899) p. 179.

[4]) Beschreven bij Juynboll, Suppl. Cat. Jav. Handschr. I (1907) p. 180, doch ietwat anders luidend; zie beneden.

[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 245 sq.

[6]) Ibid. p. 246.

[7]) Ibid. Thans te Kĕdiri; zie Inv. no. 1873.

houdens enkele wijzigingen [1]), doch geen jaartal meer te lezen geeft, te Waleri bij Blitar. Eindelijk is uit 1181 de steen van Djaring, eveneens bij Blitar, welke gelukkig geheel gelezen en gepubliceerd is kunnen worden [2]). Dit edict is van ç. m. çrī Kroñcāryyadipa Haṇḍabhuwanapālaka [3]) Parākramānindita Digjayottunggadewanāma çrī Gandra; voor de dūwān van Jaring (weder de oude naam nog tegenwoordig gebruikelijk) worden door vroegere vorsten verleende voorrechten bevestigd. Niet minder opmerkelijk dan de privileges [4]) zijn de namenlijsten der rechthebbenden, een aantal buyut's, bij wie wij voor het eerst op groote schaal en in een officieel stuk kennis maken met de aanduiding van zulke personen door een diernaam, vooral kĕbo, maar ook lĕmbu, macan, mañjangan, gaja, tikus, ḍangḍang enz. Men kan in dit gebruik een overblijfsel van zeer oude (misschien totemistische) opvattingen zien [5]) en dan constateeren, dat die opvattingen eerst thans gelegenheid krijgen zich in de officieele Hindoe-Javaansche documenten te manifesteeren: een van die vele aanwijzingen van een zich vervormen der Javaansche cultuur in Indonesische richting, met verzwakking van het Hindoe-element. Een parallel op ander gebied geeft het verschijnsel, dat in het zooeven genoemde Ghaṭotkacāçraya de helden voor het eerst vergezeld worden door hun panakawan's en inja's [6]); daaronder verbergen zich hoogstwaarschijnlijk (vooral van Sĕmar schijnt dit wel vast te staan) Indonesische hoogere wezens, die reeds lang vóór de komst der Hindoe's vereerd werden, vervolgens door het Hindoeïsme zijn teruggedrongen uit den erkenden eeredienst, maar nu als het ware onder een vermomming weder in het Hindoeïstische hoofsche epos binnendringen en er in slagen zich een blijvende plaats in de Javaansche cultuur te verzekeren. Hun rol in de wajang, welks stof zoo nauw met die dezer gedichten samenhangt, is daarvan tot den huidigen dag toe het duidelijk bewijs.

De oorkonde van Gandra spreekt ook alweer van vijanden des konings. Onder de hoogwaardigheidsbekleeders vinden wij een senapati, welke titel voor een legeraanvoerder in de oudere Javaansche oorkonden niet voorkomt, en nog wel een senapati sarwwajala, dus een Javaansche admiraal. Het bestaan van zulk een zeevoogd in het Kaḍirische rijk heeft alleen zin bij het bezit van een vloot, en het gebruik van die vloot, zoonoodig, tegenover andere eilanden. Dit bevestigt dus, dat er relaties met die eilanden waren aangeknoopt, die allicht wel eens een handhaving met den sterken arm vereischten. Inderdaad

---

[1]) Oudh. Versl. 1917 p. 62. De afwijkingen zijn: rake sirikan, Āryyāryyeçwara en Wijayadaniwīryya i. pl. v. Arijaya enz. Wijziging van raka-titel troffen wij reeds meermalen aan.

[2]) O. J. O. LXXI.

[3]) Niet °mālaka.

[4]) Zie bijvoorbeeld die aan het begin der achterzijde van den steen (I.I. p. 167).

[5]) Verg. Rassers, De Pandji-roman (1922) p. 322 sq.

[6]) Brandes, Tjandi Djago (1904) p. 42 noot.

vinden wij nog geen halve eeuw later het Oosten van den Archipel onder Javaansch oppergezag, hetgeen uit den aard der zaak zonder vloot niet denkbaar is.

Het slot van het stuk is wat onduidelijk, doch er blijkt melding te worden gemaakt van een gunstbewijs van çrī Kṛtajaya, een ander dus, dan de vorst, die de oorkonde uitvaardigde. Aangezien, nadat reeds eerder de boete voor het overtreden der inzettingen is opgegeven, bij Kṛtajaya's gunstbewijs nog eens opnieuw een boete wordt gesteld, is het waarschijnlijk dat dit laatste een toevoeging aan het oorspronkelijk edict is, en Kṛtajaya dus een latere koning. Als zoodanig vinden wij hem dan ook zoo straks terug.

Eerst verschijnt echter koning Kāmeçwara II (verg. hierboven p. 289), die in 1185 zijn gunsten schonk [1]) aan de dūwān van Cĕkĕr, het hedendaagsche Tjĕkĕr ten Z. van Kĕdiri [2]), en zich daar voluit ç. m. çrī Kāmeçwara Triwikramāwatāra Aniwaryyawīryya Parākrama Digjayottunggadewa noemt. De oorkonde, die het „rijk van Kaḍiri" vermeldt (achterkant 9), is slechts fragmentarisch te lezen. Wij herinneren echter aan de mogelijkheid, dat het deze Kāmeçwara, en niet de gelijknamige voorganger van Jayabhaya zou zijn, aan wien de Smaradahana is gewijd en op wien dus de aan dit gedicht ontleende gegevens betrekking zouden hebben. Eenige argumenten, die voor Kāmeçwara I pleiten, doch geen van alle volstrekt overtuigend zijn, werden door Poerbatjaraka aangehaald [3]); daarentegen zou men eerder aan Kāmeçwara II denken, indien eenige waarde mag worden gehecht aan de traditie [4]), die den dichter Dharmmaja in nauwe relatie stelt tot Tanakung (beiden heeten zelfs broeders, en zoons van den dichter van het Rāmāyaṇa, hetgeen wel zeer fantastisch lijkt). In Tanakung's Lubdhaka immers, door Van der Tuuk evenals het Bhomakāwya op onzes inziens onvoldoende gronden [5]) aan den tijd van Kāmeçwara toegeschreven, wijst de vermelding van de Girīndrawangça veeleer op de dynastie van Singhasāri, en daarmede zou in overeenstemming kunnen zijn, dat het voorbericht van Tanakung's andere werk [6]), de Wṛttasañcaya, de vervaardiging van dat gedicht over de versmaten (d.w.z. Sanskrit verskunst, toegepast op het Oud-Javaansch) kort voor den val van het Kaḍirische rijk stelt [7]), al zijn dan ook de verdere opgedischte bijzonderheden stellig onjuist [8]). Tusschen de Smaradahana van zijn ouderen tijdgenoot, onder Kāmeçwara II

---

[1]) O. J. O. LXXII.

[2]) Blijkens Inv. no. 1851 staat de steen thans te Kĕdiri.

[3]) Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 478—483; zie Bosch ibid. p. 491 sq.

[4]) Friederich, Voorl. Versl. van het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. 22 (1849) p. 12.

[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 517 sq.

[6]) Ook een Bhāsa Sādhanayoga staat op zijn naam, zie Juynboll, Suppl. Cat. Jav. Handschr. II (1911) p. 491.

[7]) Ed. Kern (1875) in Verspr. Geschr. IX (1920) p. 70; zie ook Berg, Inleiding, p. 56 sq.

[8]) T. B. G. l.l. p. 519.

geschreven, en den val van Kaḍiri in 1222 kan Tanakung zijn Wṛttasañcaya, na dat jaar den Lubdhaka geschreven hebben.

Een tweetal andere dichtwerken uit den Kaḍirischen tijd vermelden ook nog overigens onbekende vorsten. Daar is vooreerst de reeds even gememoreerde (p. 296) koning, voorkomend in een fragment-kakawin [1]), die çrī Garbheçwararāja pāduka bhaṭāra Jayanagara katwang ing jagat genoemd wordt en in de liefelijke stad Kaḍiri resideert; wij wezen reeds op de mogelijkheid, dat het aanroepen van çrī Kāmeçwara in den aanhef ons wellicht verband mag doen leggen met den zoo juist besproken Kāmeçwara II. Voorts werd in een Balische bibliotheek [2]) een gedicht Pṛtuwijaya aangetroffen [3]), werk van den dichter Aṣṭaguṇa, ontstaan op verzoek van de oude koning Prakṛtiwīryā. De naam van den dichter doet aan Triguṇa en Monaguṇa (zie p. 288) denken en ook op grond van de taal heeft dit gedicht, dat Brahmāṇḍapurāṇa-stof omwerkt [4]), alle kans uit den tijd van Kaḍiri te zijn. Verificatie vereischt nog het bij dezelfde gelegenheid gevonden Narakawijaya, welks inhoud de vóórgeschiedenis van het Bhomakāwya omvat, en dat geschreven is onder een Kāmeçwara. Nauwkeuriger kennismaking zal wellicht aan het licht brengen, of dit dezelfde Kāmeçwara van den Smaradahana is, en of hij met den eersten of den tweeden vorst van dien naam geïdentifieerd mag worden.

Wat de oorkonden aangaat, zijn na Kāmeçwara II nog twee koningen van Kaḍiri bekend, Çṛngga en Kṛtajaya. De eerste heeft vijf oorkonden nagelaten [5]), waarvan de jaartallen van 1194 tot 1200 reiken, de tweede is de vorst, tijdens wien het rijk ten onder is gegaan. Het is dus zonderling een steen te vinden [6]), die begint met een sĕngkala-jaartal 1190 en in het midden, boven een zegel in een medaillon met gevleugelde schelp op een halve maan, duidelijk: *Kṛtajaya* te lezen geeft. Die naam keert ook in den tekst terug, zonder koningstitel. De steen levert trouwens ook geen vorstelijk edict, maar behelst de stichting van een godsdienstige kreits (maṇḍala), geschenk van Kṛtajaya [7]). Het zegel is als het ware midden in den tekst gedrukt, en onder tegen den steen kruipt nog een hagedis [8]). Tegen den gevleugelden schelp is in het klein

---

[1]) Juynboll, Cat. Handschr. I (1907) p. 180.

[2]) Die van I. G. Poetoe Djlantik te Singaradja.

[3]) Oudh. Versl. 1921 p. 70.

[4]) Blijkens mededeeling van dr. J. Gonda is dit gedicht geheel hetzelfde als de Brahmāṇḍapurāṇa kakawin (Juynboll I p. 139).

[5]) Aan de vijf, opgegeven T.B.G. 56 (1914) p. 246 moet één worden toegevoegd, terwijl de laatste vervalt; zie beneden.

[6]) Van Sapoe-angin (Toeloeng-agoeng); Inv. no. 2006. Uitgegeven door Crucq in Oudh. Versl. 1929 p. 271 sq.

[7]) Voor een soortgelijk geval uit 1216 zie hieronder.

[8]) Een dergelijk verschijnsel ook op een steen van Bawang in Kroë (Benkoelen), zie Jaarversl. Top. Dienst 1912 p. 104 en plaat XXII en verg. Enc. v. Ned.-Indië, Aanv. en Wijz. 1923 p. 186 met de daar aangehaalde litteratuur.

de figuur aangebracht, die zelf het middelpunt zal vormen van de zegels van Çṛngga zoowel als Kṛtajaya op hun officieele oorkonden, en die de schuin op een der hoeken staande rechthoek, getrokken om een kleineren rechthoek lijkt te zijn. Is Kṛtajaya misschien nog in de functie van kroonprins, yuwarāja, en is hij eerst later, na Çṛngga, zelf koning geworden? Zoo neen, dan wordt het noodzakelijk een Kṛtajaya I van 1190 te onderscheiden van den Kṛtajaya II uit 1222.

Onder de edicten van Çṛngga leeren drie ons weinig nieuws, die van Pandjerrĕdja tusschen Blitar en Toeloeng-agoeng, waarvan slechts het jaar 1200 en de uitvaardiger bekend is [1]), een tweede van Tjadak bij Kĕdiri, waaruit alleen de koningsnaam is medegedeeld [2]) en een derde van onbekende afkomst ten behoeve van de dūwān van Biri [3]), klaarblijkelijk een der oudste van dezen vorst, omdat er nog een ambtenaar van Kāmeçwara op voorkomt [4]), doch voorzoover leesbaar niet zeer belangrijk. Daarentegen zou ons de inscriptie van Kĕmoelan in Trĕnggalek uit 1194 [5]) waarschijnlijk in de motiveering een historisch feit kunnen leeren, als de desbetreffende passage (r. 14 en omgeving) slechts volledig en duidelijk was. Zien wij goed, dan wordt er iemand verdreven uit den kraton van Katangkatang en is als gevolg daarvan 's konings macht vast gevestigd over het rijk van Kaḍiri: die verdrevene uit Katangkatang is dus wel een vijand van Çṛngga, dien hij ten onder heeft weten te brengen. Het is wel opvallend, hoe vaak wij in de Kaḍirische oorkonden van gevechten kennis hebben genomen en dat niet bij de eeretitels, waar men nog aan klakkeloos overgenomen gemeenplaatsen kan denken, doch als bijzondere aanleiding tot een gunstbewijs. Ongestoord bezit van hun troon hebben deze koningen klaarblijkelijk niet gehad.

Z.M. çrī Sarwweçwara [6]) Triwikramāwatārānindita Çṛnggalañcana Digwijayottunggadewanāma bevestigt een edict van de godheid [7]) bijgezet te Jawā, ons verder onbekend, terwijl eigenaardig is dat ook wordt melding gemaakt van een gunstbewijs van çrī rājakula, het koninklijk geslacht in het algemeen dus [8]). Een steen met inscriptie staat ni Jayomāya pārwwatagĕng, welke groote berg dus in die buurt moet liggen. In verband met de verhouding tot het Oosten van den Archipel, waarover zoo dadelijk nader, verdient vermelding, dat onder de uitheemsche slaven naast de Jĕnggi (zie p. 123 en 223) thans ook de Timur voorkomen (achterk. 7). Eindelijk is de oorkonde van

1) Brandes in Not. Bat. Gen. 1883 p. X.
2) Oudh. Versl. 1916 p. 87.
3) O. J. O. LXXVI.
4) T.B.G. l.l. p. 244.
5) O. J. O. LXXIII.
6) Als zoodanig dan Sarwweçwara II, aangezien een vorige koning (p. 296) ook dien titel voert.
7) Verder aangeduid als haji tumandaḥ of çrī tumandaḥ.
8) Onder omstandigheden kan rājakula ook koninklijk gerechtshof beteekenen.

1197[1]) vooral van belang door de vindplaats: het heiligdom van Panataran. De oorkonde is uitgegeven ten behoeve van den bhaṭāra van Pālah, en naar uit reisroutes van koning Hayam Wuruk in den Majapahitschen tijd kon worden opgemaakt[2]), moet Palah inderdaad de oude naam van dit tempelcomplex zijn. Hoewel de gebouwen alle van later datum zijn[3]), moet het heiligdom zelf dus reeds op het eind der twaalfde eeuw hebben bestaan.

Een laatste inscriptie, die op naam van Çṛngga is gepubliceerd[4]), is ten rechte uitgegaan van Kṛtajaya; Çṛngga's aarzelend herstelde naam staat er stellig niet, doch wel is boven het zegel in een lijstje *Kṛtajaya* gezet, en blijkt ook uit het vervolg der oorkonde, dat deze de uitvaardiger is. De steen komt uit Watĕs-koelon bij Toeloeng-agoeng; ook op deze laatste Kaḍirische oorkonde is de rakryān kanuruhan nog de eerste staatsdienaar. Het vervloekingsformulier is weer wat ouderwetscher, hetgeen ons er voor behoedt daarin een geleidelijke en regelmatige „ontwikkeling" te willen waarnemen. Ook de privileges krijgen in de laat-Kaḍirische inscripties allerlei nieuwe en afwisselende bepalingen. De rechthebbenden, dūwān's van Lawadan, zijn weder vooral buyut's met dier-titels (vgl. p. 297). Een gedateerd stuk uit dezen tijd is een steen van onbekende afkomst[5]), bevattende aan de ééne zijde in een soort Nāgarī-letters Kṛtajaya, de Garuḍamukha als zegelmerk, en de afbeelding van een pĕndapa, en aan de andere zijde een inscriptie, die de stichting eener viervoudige kluizenarij (āçrama) in 1216 vermeldt[6]).

Dit stuk bewijst dus het voorkomen van Kṛtajaya na Çṛngga en dat klopt met hetgeen de Nāgarakṛtāgama verhaalt over koning Kṛtajaya aan het slot van de Kaḍirische periode. Het is de „onberispelijke held, bedreven in de çāstra's der ware leer", zooals men hem met waardeering noemde onder de dynastie, die de zijne had onttroond (40:3). In den loop zijner regeering begon gevaar te dreigen uit het Oosten, waar een avonturier zich van den gouverneurszetel te Tumapĕl, het latere Singhasāri, had meester gemaakt, en geleidelijk het oude Janggala onder zijn heerschappij vereenigde, eerst nog onder Kaḍirisch oppergezag, maar weldra, als een conflict tusschen Kṛtajaya en de hooge geestelijkheid de kans biedt, in openlijken strijd. De slag bij Gantĕr brengt in 1222 de beslissing en daarmede den ondergang van het Kaḍirische rijk. Voor de bijzonderheden en de gevolgen van dat feit verwijzen wij naar het volgend hoofdstuk.

---

[1]) O. J. O. LXXIV.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1919) p. 233—237.

[3]) Inl. II p. 245—248.

[4]) O. J. O. LXXVII.

[5]) Thans Mus. Batavia; uitgegeven door Crucq l.l. p. 279.

[6]) In dezen tijd komt ook weder een levensteeken uit Madioen en wel O. J. O. LXXVIII uit Tadji (Lawoe), gedateerd in 1204, hetgeen o.i. 1214 moet zijn; de steen is slechts een kopie van het origineel en er staat dan ook *tinulad* (gecopiëerd) op.

Van de hooge beteekenis van Kaḍiri voor de Javaansche cultuur heeft men zich in het voorafgaande rekenschap kunnen geven bij hetgeen telkens werd medegedeeld over den ongeëvenaarden bloei der letterkunde, en ook uit hetgeen die gedichten ons incidenteel vertellen, krijgen wij den indruk van een schitterend en verfijnd hofleven. Aangaande de politieke verhouding van Java tot het buitenland licht de Chineesche auteur ons in, dien wij reeds noemden, Chau Ju-kua, die zijn werk weliswaar eerst in 1225 publiceerde (zie p. 29), doch ongetwijfeld van wat oudere gegevens gebruik maakt. Hij stelt ons Java en Çrīwijaya als de twee groote machten in den Archipel naast elkander, en wij zullen dus goed doen eerst even na te gaan, wat andere berichten ons over laatstgenoemd rijk gedurende hetgeen op Java de Kaḍirische periode is, mededeelen. Aanleiding om dat in verband met de eigen Javaansche geschiedenis in het voorafgaande te doen was er niet, want van rechtstreeksche aanraking spreken die berichten nergens.

Het is in den aanvang van dezen tijd, dat wij het tot stand komen of het bestaan van een aanzienlijk bouwwerk in Djambi mogen stellen, immers het jaartal 1064, met de vermelding van den naam van mpu Dharmmawīra, wordt aangetroffen [1]) op één der vier groote en fraai bewerkte makara's, afkomstig uit Solok, Westelijk van de hoofdstad, aan wier kunsthistorische waarde Brandes een leerrijk artikel wijdde [2]). Zij hebben de ondereinden van trapleuningen versierd, en hun afmeting — de grootste zijn bijna 1½ M. hoog — wijst op een gebouw van niet gering belang. Opmerkelijk is, dat deze stukken zich vrij nauw aansluiten bij de Javaansche kunstopvattingen [3]), in tegenstelling tot bijvoorbeeld exemplaren uit Padang Lawas, die een geheel eigen en on-Javaansch karakter dragen, zooals trouwens van de oudheden dezer streek in het algemeen geldt. Andere beelden en fragmenten uit Solok en omgeving [4]) zijn niet gedateerd, en kunnen wel van vroeger of later datum zijn, doch in elk geval bewijzen de makara's den bloei van deze streken van het oude Malayu in de elfde eeuw. Het lijkt dan wel, of Malayu meer dan andere deelen van Sumatra in cultureele relatie met Java heeft gestaan, en dat kan tevens verklaren, hoe in later eeuwen ook de politieke invloed van Java op Sumatra juist hier zijn uitgangspunt heeft gehad.

Eveneens in het begin van het Kaḍirische tijdperk verschijnt in 1067 een hoog ambtenaar uit Çrīwijaya zelf, in wiens naam Ti-hwa-k'ie-lo door Groeneveldt [5]) Dewakala, door Coedès [6]) met meer waarschijnlijkheid Diwākara is

---

1) Blijkens Brandes in Not. Bat. Gen. 1902 p. 34.

2) Tijdschr. Bat. Gen. 45 (1902) p. 128—133, en Neeb ibid. p. 120—127.

3) Inl. II p. 425 sq. Naar een overeenkomstig geval op Bali verwijst Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 113.

4) Zie hierover nader Adam in Oudh. Versl. 1921 p. 194—197 en 1922 p. 38—41.

5) Notes p. 66.

6) B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 470.

herkend, aan het Chineesche hof, maar korten tijd later schijnt het Sumatraansche rijk weer tegenspoed gehad te hebben, althans de overzeesche rijkshelft, want de Coḷa--koning Wīrarājendra I beroemt zich er op [1]) in 1068 Kaḍāra veroverd, maar het daarna weer aan zijn koning teruggegeven te hebben. Dat is dus een soort herhaling van de gebeurtenissen van 1023/24. Misschien is het ditzelfde geval, hetwelk precies omgekeerd bij den Chineeschen auteur Ma-tuan-lin staat [2]); bij gelegenheid van een Coḷa-ambassade in 1106 worden de gezanten niet op gelijken voet met die van Pagān behandeld, omdat de chef van het protocol opmerkt, dat Coḷa onderworpen was aan Çrīwijaya, en men zich dan ook in de periode 1068—1077 tegenover den Coḷa-koning van een minder soort correspondentie-materiaal had bediend. Eerder dan door een snelle wisseling der krijgskans zal men deze tegenspraak moeten verklaren óf door misverstand aan Chineesche zijde óf door onjuiste voorstelling van den kant der gezanten van Çrīwijaya. Deze zijn geregeld naar China blijven komen [3]); tusschen 1078 en 1085 met zilver, parelen, kamferolie, wierook en andere voortbrengselen en bepaaldelijk in 1082 en 1083, terwijl in 1080 een vreemdeling te Canton aankomt, vertellend, dat hij de leiding der zaken in Çrīwijaya heeft, en een in het Chineesch geschreven brief van de dochter des konings met geschenken aan den Chineeschen handelsdirecteur overhandigt: klaarblijkelijk een listige manier van een handelsman om zich aangenaam te maken, waar de Chinees, die het geval ten hove rapporteerde, niet geheel de dupe van is geweest. Echte gezantschappen bleven ook later komen, tusschen 1094 en 1097, vervolgens in 1156 van een koning die çrī Mahārāja genoemd wordt — een tijdgenoot van Jayabhaya dus — en 1178, wanneer een nieuwe koning van Çrīwijaya den dood van zijn vader (in 1169) doet weten [4]) en de Chineesche keizer bevel geeft, dat de gezanten voortaan niet naar zijn hof doorgezonden moeten worden, doch zich bij den gouverneur van Ch'uen-chou kunnen vervoegen. In datzelfde jaar is ook de Ling-wai-tai-ta van Chou K'ü-fei verschenen [5]), waarvan Chau-Ju-kua allerlei mededeelingen heeft overgenomen.

Met het Coḷa-rijk is de verhouding spoedig na de vijandelijkheden van 1068 weer vriendschappelijk geworden; althans in 1084 ongeveer geeft de Coḷa-koning Kowirājakesaripanma een edict uit [6]), waarbij op verzoek van den

---

[1]) Hultzsch, South-Indian Inscriptions III (1903) p. 192, 195, 205; Coedès B. E. F. E. O. 18, 6 (1918) p. 4.

[2]) Tr. d'Hervey de Saint-Denis, Ethnographie des peuples étrangers à la Chine, 2 part., Méridionaux (1883) p. 586, cf. Coedès p. 8.

[3]) Groeneveldt, Notes p. 66 sq.

[4]) Ma-tuan-lin p. 566. Volgens denzelfde zou in 1172 de koning van Çrīwijaya koper en daarmee bekende werklieden hebben laten komen. Cf. Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 22.

[5]) Ferrand, l.l. p. 225.

[6]) Arch. Surv. South. India 4 (1886) p. 226 sq.

koning van Kiḍāra[1]) ontheffing van enkele belastingen wordt verleend aan het dorp, dat geschonken was aan de Çrīçailendracūḍāmaṇiwarmawihāra, de op p. 237 besproken vrome stichting van den Çailendra-vorst Cūḍāmaṇiwarman dus. De vele relaties, die tusschen Sumatra en Zuidelijk Voor-Indië bestaan moeten hebben, treden ook op Sumatra zelf aan den dag, waar in 1088 een inscriptie in het Tamil werd gegrift op een steen te Loboe Toea bij Baros[2]), waarin Hultzsch las, dat er sprake was van een gift door „de vijftienhonderd"[3]). Dat was dus klaarblijkelijk een Tamil-sprekende corporatie. Nog een andere steen, te Porlak Dolok in Padang Lawas, is van boven van een inscriptie in Oud-Javaansch schrift, vermoedelijk uit 1245, en daaronder van eenige regels Voor-Indisch schrift voorzien[4]), dat, daar het geen Nāgarī is, ook alle kans heeft, een Zuidelijk alphabet te zijn en ten derde zullen we een inscriptie in Zuid-Indisch grantha ook tijdens de Majapahitsche periode aantreffen. De instrooming van Zuid-Indiërs, ook elders waarneembaar — de Javaansche oorkonden kenden immers den juru Kling — moet aan Sumatra's Westkust bijzonder sterk geweest zijn. Op aan Zuid-Indië ontleende volksnamen wezen wij reeds (p. 85 sq.); en andere woorden getuigen van hetzelfde verschijnsel[5]).

De enkele Arabische gegevens zijn van weinig belang: Harakī omstreeks 1132, die Zābag, Kalah met tin-export en Sribuza, het kamferland onderscheidt[6]), Yāḳūt met een korte vermelding dier plaatsen in 1224[7]) en daartusschenin Edrīsī uit 1154, die over de op de eilanden van Zābag gevestigde Chineezen, en over den handel dier eilanden met de Oostkust van Afrika spreekt[8]), waar ze ijzer komen halen te Sofāla, dat zij in Indië en op de eilanden verhandelen. Ook uit deze schaarsche berichten spreekt ten duidelijkste, dat Çrīwijaya vooral als handelsstaat bekend is. Op het opmerkelijk gegeven dat deze handelaars en de bevolking van Oost-Afrika elkanders taal verstonden, maakten wij op p. 41 reeds opmerkzaam.

En nu ten slotte Chau Ju-kua. Deze inspecteur van den buitenlandschen handel geeft in zijn Chu-fan-chi twee overzichten van groote waarde: eerst van de verschillende landen, die voor den Chineesch-Arabischen handel in

[1]) Bij monde van zijn gezanten Rājawidyādhara Sāmanta en Abhimānottungga Sāmanta.

[2]) Litteratuur Oudh. Versl. 1914 p. 113 sq.

[3]) Not. Bat. Gen. 1892 p. 80.

[4]) Oudh. Versl. l.l. p. 112 en 1920 p. 70.

[5]) Van Ronkel in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 263—266, verg. Neumann in Bijdr. 82 (1926).

[6]) Ed. en vert. Nallino (1903) p. LXVII; Relations I p. 171. Over deze en de volgende ook Ferrand l.l. p. 65—67.

[7]) Ed. Wüstenfeld (1866—1870) I p. 21, 506, III p. 68; Relations I p. 202—206, 230. J̌āwa en J̌āwaga worden onderscheiden.

[8]) Tr. Jaubert I (1836) p. 58—60, 65 en 78; Relations I p. 173—177, 183. Over vreemdelingen, die zich tengevolge van troebelen in China op het eind der negende eeuw in Kalah en Palembang vestigden, zie Chau Ju-kua, Introduction, p. 18.

aanmerking kwamen, en vervolgens van de verschillende handelsartikelen. In den Archipel zijn Java en Çrīwijaya de voornaamste rijken, en in tegenstelling tot vroegere tijden mag Java thans zelfs in de eerste plaats genoemd worden: de reeds vermelde auteur van 1178, Chou K'ü-fei, zegt dat met zooveel woorden [1]): van alle rijke vreemde landen, die een grooten voorraad en verscheidenheid van kostbare goederen hebben, overtreft geen het land der Arabieren (d.i. het Abbasiedenrijk); daarop volgt Java en in de derde plaats Çrīwijaya. De bijzondere beteekenis van laatstgenoemden staat blijft daarin gelegen, dat het aan de doorvaart tusschen Oost en West ligt en op dien grond tusschenstation en stapelplaats is. Talrijk zijn dan ook de waren, waarvan geconstateerd moet worden, dat de gewone, in China heerschende opvatting, als zouden het voortbrengselen van Çrīwijaya zijn, onjuist is; de zaak is, zegt Chau Ju-kua, dat aan deze belangrijke doorvaart de producten van alle andere landen in voorraad worden gehouden voor de vreemde handelsschepen, die ze daar komen inladen [2]).

Van de streken in den Archipel, die niet aan Çrīwijaya of Java onderhoorig zijn, moet vooral Pu-ni vermeld worden, aan Borneo's Westkust, waaromtrent in een oudere periode de op p. 236 aangehaalde berichten spreken. Diezelfde oudere gegevens worden bij Chau Ju-kua herhaald [3]) in een wat uitgebreider vorm, zoo bijvoorbeeld over den koning, die uitgaat in zijn palankijn met een gevolg van vijfhonderd man, vóór hem met zwaarden en andere wapenen, achter hem met kamfer en pinang op gouden schotels; hij heeft ook honderd oorlogsschepen tot zijn beschikking. Ook wordt een aardige schildering gegeven van de wijze, waarop het handeldrijven aanvangt; als een vreemd schip is binnengekomen, komt de koning zelf met groot gevolg aan boord en wordt er onthaald — daarom moeten de schepen voor Pu-ni één of meer goede koks meenemen, zegt het bericht —, vervolgens maken de kooplieden hun opwachting aan land bij verschillende gelegenheden en eerst na ongeveer een maand stelt de koning de prijzen vast en opent de gelegenheid tot handel, welke bij trommelslag wordt afgekondigd; ook het vertrek gaat weer met allerlei ceremonieel gepaard. De godheid van het land bestaat uit twee parels in een gebouw van eenige verdiepingen. Dit alles bevestigt onzen indruk, uit de oudere berichten gewonnen, van een niet of slechts zeer gebrekkig gehindoeïseerd land. Een achttal andere landen wordt nog genoemd als met Pu-ni overeenkomend; ze zijn niet geïdentificeerd en worden door de uitgevers van Chau Ju-kua in Celebes en de Molukken gezocht [4]). Een ander stuk van Borneo treffen wij zoo dadelijk onder de onderhoorigheden van Java aan.

Wat nu Sumatra aangaat, is het opmerkelijk, dat een rijkje zich reeds aan

[1]) Bij Chau Ju-kua, ed. Hirth-Rockhill (1912) p. 23.
[2]) Pag. 193, 195, 198, 201, 220, 232.
[3]) P. 155—157.
[4]) P. 159.

de oppermacht van Çrīwijaya heeft kunnen onttrekken: Kien-pi, dat verklaard is als Kampar [1]), maar veeleer Kampe is, hetwelk later naast Kampar onder de buitenbezittingen van Majapahit blijkt te behooren (Nāg. 13:1), en bij de Aroe-baai gelegen was [2]). Het heeft zich gewapenderhand van Çrīwijaya losgemaakt en een eigen koning voert er nu het bewind; de bevolking is zeer bedreven in het boogschieten; men wint er tin, olifantstanden en paarlen. De mogelijkheid, dat een ondergeschikt staatje zich onafhankelijk kon maken zonder dadelijk weder door het centrale gezag heroverd te worden, wijst reeds op een zekere verzwakking van de macht van Çrīwijaya.

Een ander bewijs is wellicht te ontleenen aan een Khmer-inscriptie, voorkomend op een Buddha-beeld uit Jaiya, in het Noordelijk deel van het Maleische Schiereiland, thans te Bangkok, en behelzende, dat in zeker jaar op bevel van (of tijdens de regeering van) Z.M. çrīmat Trailokyarāja Maulibhūṣaṇawarmmadewa de mahāsenapati Galānai, gouverneur van het land Grahi, dat beeld heeft doen vervaardigen [3]). Dit land aan den overval stond dus politiek niet onder het rijk der Khmers — de koningsnaam wijst dat uit — doch onder een ander gezag, en daarbij valt nu op de treffende overeenkomst der koninklijke titulatuur met die, welke wij later kennen uit het rijk van Malayu op Sumatra. Nu is het jaartal niet geheel zeker; is het door Coedès terecht gelezen als 1183, dan zou daaruit volgen, dat in genoemd jaar Malayu niet alleen als onafhankelijk rijk op Sumatra was herrezen, maar dat het ook reeds gezag uitoefende aan de overzijde der zeestraat. Dit zou slechts mogelijk zijn, als het rijk van Çrīwijaya bezig was uit elkaar te vallen, en Coedès vermoedt dan ook [4]), dat de berichten van Chau Ju-kua, die Grahi onder de buitenbezittingen van Çrīwijaya opgeeft, niet aan de werkelijkheid beantwoorden, doch ten deele op Chou K'ü-fei berusten, en, wat de onderhoorigheden aangaat, nog aan Çrīwijaya toeschrijven, wat reeds aan Malayu behoorde. Dit rijk, waarover zoo straks uitvoeriger, zou dan kort na 1178 begonnen zijn, de rol van Çrīwijaya over te nemen [5]).

Volgens de beschrijving lijkt dat laatste rijk nog groot en sterk genoeg. Vooreerst worden eenige oudere berichten op nieuw vermeld [6]), maar daarbij verrijst thans duidelijker dan vroeger de waterstad Palembang

---

1) L.l. p. 71 sq.

2) Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 93.

3) Uitgegeven door Coedès, B. E. F. E. O. 18, 6 (1918) p. 33—36.

4) Zie voor de dateering en de conclusies het artikel A propos de la chute du royaume de Çrīvijaya in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 468—472.

5) Curieus is, dat Beyer juist omstreeks 1180 de grootste machtsuitbreiding van Çrīwijaya stelt, en daar behalve Borneo, Celebes en de Molukken, zelfs de Philippijnen en een stuk van Formosa in betrekt. Dit berust op weinig meer dan de avontuurlijke afleiding van Visaya (Bisaya) uit Sri-Vishaya, gelijk deze auteur spelt. Zie Steiger-Beyer-Benitez, A history of the Orient (geen jaartal, doch na 1926) p. 113, 117, 120.

6) P. 60—62.

voor ons oog: de menschen leven verspreid buiten de stad, of op het water op met riet bedekte vlotten en behoeven dan geen (grond-)belasting te betalen, en als de koning uitgaat, onder zijn zijden pajong en door dragers van gouden lansen omgeven, doet hij dat in een boot [1]). Men is bedreven in den strijd te land zoowel als te water, en bij voorkomende gelegenheden brengen de verschillende contingenten, onder telkens benoemde aanvoerders, eigen uitrusting en provisies mede. In moed en doodsverachting hebben zij onder andere volken hun gelijken niet. Voor andere bijzonderheden, vooral in verband met den koning, diens kroon, voedsel en bad, het bij iedere regeeringsaanvaarding vervaardigde gouden beeld van den nieuwen souverein, het in den brandstapel springen van volgelingen bij 's vorsten verbranding enz. verwijzen wij naar de memorie zelve.

Bij twee dingen staan we echter nog even stil. Over hetgeen verhandeld wordt — waarbij stukken zilver voor munt dienen — mogen wij dezen vakman in handelszaken stellig vertrouwen; hij onderscheidt hetgeen uit het land zelf komt, schildpad, kamfer, aloë-hout, lak-hout, kruidnagels, sandelhout en cardamum, van hetgeen er uit den vreemde (door Arabieren) is aangebracht, parels, wierook, rozewater enz. Goud, zilver, porcelein, zijde, suiker, ijzer, korenwijn, rijst, galangal, rhabarber en kamfer(?) worden in ruil door de vreemde handelaren geimporteerd.

Ten slotte is er dan de merkwaardige lijst der vijftien onderhoorigheden: 1 P'öng-föng, 2 Töng-ya-nöng, 3 Ling-ya-ssi-kia, 4 Ki-lan-tan, 5 Fo-lo-an, 6 Ji-lo-t'ing, 7 Ts'ien-mai, 8 Pa-t'a, 9 Tan-ma-ling, 10 Kia-lo-hi, 11 Pa-lin-föng, 12 Sin-t'o, 13 Kien-pi, 14 Lan-wu-li en 15 Si-lan. Hiervan zijn met meer of minder zekerheid 1 Pahang, 2 Trĕngganau, 3 Lĕngkasuka, 4 Kĕlantan, 6 Noord-Oost-streek of Zuid-Oost-punt Mal. Schiereiland (Jĕlutong), 9 Tāmralingga (Ligor), 10 Grahi (aan de baai van Bandon), 11 Palembang, 12 Sunḍa, 13 Kampe (dat blijkens het boven medegedeelde eigenlijk geschrapt moet worden), 14 Lamuri (Atjèh) en 15 Ceilon herkend, terwijl van de overschietende 5 in Zuid-Sĕlangor wordt gezocht, 7 in Sĕmang of Sĕmawe, 8 in Batak (op het Schiereiland of op Sumatra) [2]). Palembang fungeert dus als afzonderlijk onderdeel van het rijk Çrīwijaya [3]); van Ceilon kan men vragen, of de mededeeling geen vergissing is, daar het elders aan Nan-p'i, een naam voor Malabar, onderhoorig heet [4]). Wat nu de overige plaatsen aangaat, con-

[1]) Van Sribuza als waterstad geeft ook de Arabische kapitein Bozorg in de Kitāb 'ajāīb al-Hind (Livre des merveilles de l'Inde, éd. Devic-van der Lith, 1883—1886, p. 176; Relations II p. 588) een beeld; van dit werk, dat data uit de geheele tiende eeuw bevat, is de dateering echter hoogst onzeker, zie Rel. p. 565.

[2]) Rouffaer l.l. p. 92 sq. Over Lĕngkasuka, Ji-lo-t'ing, Tāmralingga, Lamuri vgl. hiervóór, p. 251 sq.

[3]) Dit is een van de argumenten van Coedès voor zijn boven geciteerde opvatting: Palembang was ten rechte onderhoorigheid van Malayu.

[4]) P. 72.

stateert men, dat ze, ook al is soms de juiste ligging niet geheel zeker, alle, voorzoover teruggevonden, op Sumatra en het Maleische Schiereiland gelegen zijn: de beide rijksdeelen van het oude Çrīwijaya, maar niet in het Oosten van den Archipel. Een merkwaardig bericht is dat de Sunḍa-landen tot de invloedssfeer van het Westelijk rijk behoorden; geografisch zeer begrijpelijk — ook in later eeuwen is de historische band tusschen West-Java en Zuid-Sumatra blijven bestaan — maar duidelijk onderstreepend, dat de Sunḍa-landen niet tot „Java" gerekend mogen worden. Sunḍa heeft een goede ankerplaats en levert de allerbeste peper, maar er is geen geregeld bestuur en de menschen, die overigens landbouw beoefenen en in huizen op palen wonen, maken zich aan roof schuldig. Dit schrikt den handel af [1]).

Tegenover „Çrīwijaya" stellen wij nu Java; genoemd bij den ouden naam Chö-p'o, of ook P'u-kia-lung, over welks gelijkstelling met Pĕkalongan wij reeds spraken (p. 277). Als uitbreiding van de ook hier herhaalde oudere gegevens [2]) vermelden wij de twee systemen van godsdienst, die van de gezegende Buddha's en die van de asceten, een eigenaardige aanduiding van het Çiwaïsme, als dat tenminste bedoeld is [3]), het voorkomen van varkens- en hanengevechten, het opvliegend en strijdlustig karakter der bevolking, en het gebruik van munten in een alliage van koper, zilver, wit koper en tin, waarvan 60 één tail gouds, en 32 een halve tail waard zijn. Na een verbod van het Chineesche hof om met dit land handel te drijven (vooral peper is in de op p. 304 bedoelde opsomming een zeer voornaam artikel) hebben de kooplieden het Su-ki-tan genoemd, gelijk wij zagen volgens Rouffaer een aequivalent van Janggala. Over dit Su-ki-tan volgt een nieuwe paragraaf [4]); het is een onderdeel van Chö-p'o, en grenst West aan Sunḍa, Oost aan Ta-pan, welk laatste derhalve, als wij Rouffaer in zake Sukitan volgen, ongeveer aan den Oosthoek moet beantwoorden: dit Tapan heet, zegt onze auteur verder, ook Jung-ya-lu, wellicht dus het naar het Oosten teruggedrongen Janggala, hoewel men ook aan de havenstad Hujung Galuh kan denken. Toch figureeren beide namen weer apart onder de onderhoorigheden van Chö-p'o. Men zou ook, uitgaande van de ligging van Sukitan Oost van Sunḍa, hierin, met loslating der hypothese-Rouffaer, het stuk Java's Noordkust van ruwweg Pĕkalongan-Sĕmarang kunnen zien, waarnaast dan Tapan het stuk Rĕmbang-Soerabaja (Tuban!) zou vertegenwoordigen, inderdaad het oude Janggala [5]). In elk geval is Sukitan

---

1) P. 70 en 222.

2) P. 75—78.

3) Niet uitgesloten is, dat de asceten de p. 243 bedoelde ṛṣi's zijn, en de twee, uiterlijk op elkander gelijkende, officiëele eerediensten onder de eerste categorie worden samengevat.

4) P. 82—85.

5) Nog een andere mogelijkheid wordt geopperd door Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 126: het zou Soerabaja kunnen zijn, waar Soekadana de naam is van een dicht bij den Oedjoeng gelegen oude kampong, waar de meeste Arabische handelaars wonen.

van Chö-p'o duidelijk onderscheiden, want wij krijgen een beschrijving van den koning van Su-ki-tan, welke afwijkt van hetgeen omtrent den koning van Java verteld wordt: hij draagt een bonte katoenen hoofdbedekking, gaat blootsvoets, voert een zwart en witten pajong, en zijn volgelingen, die op allerlei wijzen gewapend zijn, zijn versierd met hoofddeksels, die dierkoppen weergeven. Het geld is ook anders, want men heeft hier dobbelsteenvormige zilverstukken, waarvan 6 op 1 tail gaan en die ook voor een zeker bedrag in rijst inwisselbaar zijn. Verder heeft men ook het „Javaansche" geld. De rijst is daar overvloedig; sommige families hebben tot 10.000 pikoels in hun voorraadschuren.

Dat alles is wat verward; doch die verwarring wordt eenigermate verklaard, als men overeenkomstig onze vroegere uiteenzetting (p. 285) mag aannemen, dat Janggala eenerzijds de naam is van den ouden bij de rijksdeeling ontstanen staat, die Oosthoek en Noordkust omvatte (en Westelijk inderdaad misschien aan Sunḍa grensde) anderzijds op het eind van deze periode werd gebruikt voor het nieuwe rijk, dat met Tumapĕl als hoofdstad de streek ten Oosten van den Kawi tot middenpunt had en zich hier voor een herboren Janggala uitgaf. De door Chau Ju-kua weergegeven toestand is dan die van kort vóór den val van Kaḍiri. Chö-p'o, Java, is het Kaḍirische rijk, door den opperkoning geregeerd; daarnaast is er dan Oostelijk die andere koning van „Janggala", d.w.z. de vorst van Tumapĕl, toen nog onder Kaḍirisch oppergezag. Immers van Chö-p'o zijn alle onderhoorigheden, die wij nu doen volgen: 1 Pai-hua-yüan, 2 Ma-tung, 3 Ta-pan, 4 Hi-ning, 5 Jung-ya-lu, 6 Tung-ki, 7 Ta-kang, 8 Huang-ma-chu, 9 Ma-li, 10 Niu-lun, 11 Tan-jung-wu-lo, 12 Ti-wu, 13 Ping-ya, 14 I-wu, 15 Nu-ku. De herkenning wordt eenigszins vergemakkelijkt, doordat de laatste helft van Ta-kang af [1]) gezegd wordt „op eilanden" te liggen, ieder onder een eigen hoofd; dit zijn dus de Javaansche buitenbezittingen. De verdere mededeeling, dat de sago hoofdvoedsel en tevens ruilmiddel is, en dat de menschen, die in huizen op palen wonen, sterke, wilde, bronskleurige lieden zijn, getatoeëerd, en zonder kennis van schrijven of rekenen, zullen voor een deel dier eilanden zeker juist zijn, maar niet op alle toegepast kunnen worden. Van de zes op Java zelf gelegen plaatsen is alleen 5 als Janggala geidentificeerd; men zou hier ook weer aan Hujung Galuh de voorkeur kunnen geven. Voor de overigen worden met groote reserve door Rouffaer [2]) de volgende onderstellingen geopperd: 1 Patjitan, 2 Mĕḍang, 3 Tumapĕl, 4 Diëng, terwijl 6 reeds buiten Java zou liggen en met Jĕnggi, Nieuw-Guinee, zou overeenkomen. Van deze gissingen moet het bewijs nog geleverd worden, en datzelfde geldt voor 7 Soembawa of Flores, dan wel

---

[1]) Dat daarbij Niu-lun wordt overgeslagen, moet een vergissing zijn, want hier komt blijkens p. 210 nootmuskaat vandaan.

[2]) L.I. p. 137—139.

Soemba, en 8 Z.-W. Nieuw-Guinee [1]). Doch dan wordt het gelukkig duidelijker en met een andere verbinding der letterteekens van de laatste namen, die dan 13 Ping-ya-i en 14 Wu-nu-ku luiden, kan Rouffaer lezen: 9 Bali, 10 Kulun (= Gurun, Gorong), 11 Tañjungpura (Z.-W. Borneo), 12 Timor, 13 Banggaai (Z.-O. Celebes), 14 Moluku (Ternate). Tañjungpura en Bali, zegt Chau Ju-kua verder, zijn uitgestrekter dan de andere, brengen veel paarden voor den krijgsdienst voort, en hebben eenig begrip van schrijven en rekenen, doch niettegenstaande de goede producten (lak-hout, gele was, aromata en schildpad [2]) houdt Tañjungpura zich bij voorkeur met zeeroof bezig. Uit een bericht als het bovenstaande over Bali kan men de ethnologische beteekenis van zulke gegevens over streken, die voor de Chineezen verder verwijderd liggen, afmeten: niet bepaald onjuist, maar zeker niet om zonder meer te aanvaarden.

De waarde van het terechtbrengen der onderhoorigheden van Java ligt ook alweer niet in de onbetwistbaarheid der uitkomsten, maar wel in het feit, dat zij alle, voorzoover herkend, in het Oosten van den Archipel liggen. Er liep dan aan het einde van den Kaḍirischen tijd een geografisch-politieke scheidingslijn dwars door de Java-zee, en over de Westerhelft van Java zelf, heen, die de twee groot-mogendheden van toenmaals in Indonesië scheidde: Oost-Java en Palembang [3]).

Zouden wij dus in het kort willen formuleeren, wat de beteekenis van de Kaḍirische periode voor de Javaansche geschiedenis is, dan kan dat aldus geschieden: de ontwikkeling der Hindoe-Javaansche cultuur tot een hoogtepunt van verfijning, en gelijktijdig de ontwikkeling van den Javaanschen staat tot de groote mogendheid van den Oostelijken Archipel.

---

[1]) In bovenaangehaald artikel had Rouffaer voor 1 Larantoeka en voor 8 Makasar (omdat er de nootmuskaat vandaan komt) gegeven. De nieuwe verklaringen zijn gepubliceerd in Rouffaer en IJzerman, De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië II (1925) p. 410.

[2]) Later is Tañjungpura (Soekadana) belangrijk voor den diamanthandel, zie Schrieke l.l. p. 131—135.

[3]) Aldus Rouffaer, l.l. p. 141. Alleen spreekt deze geleerde van „'t begin van Toemapël's bloeitijd", terwijl o.i. de gegevens op het eind van den Kaḍirischen tijd slaan.

HOOFDSTUK X.

Het rijk van Singhasāri.

De ommekeer, in 1222 door den slag van Gantĕr teweeggebracht, is nog iets anders en iets meer, dan het overnemen van de leiding over het Javaansche rijk door een nieuwe dynastie in een nieuwen regeeringszetel. Niet zoozeer omdat de definitieve hereeniging der beide rijkshelften tot grooter krachtsontplooiïng in staat zou kunnen stellen: wij zagen reeds, dat die „hereeniging" misschien meer schijn dan wezen is, en in elk geval had het ook voordien Kaḍiri allerminst aan kracht ontbroken, innerlijk zoomin als naar buiten. Doch er komt, bij alle geleidelijkheid van overgang, een wijziging in het wezen van de Javaansche beschaving, een wijziging, waarvan wij ook vroeger reeds eenige aanduiding konden waarnemen, doch tot welks snelle doorwerking de gelegenheid geopend, de stoot gegeven schijnt, door dien ommekeer van 1222. Dan verdwijnt immers dat oude rijk en die oude dynastie, rechtstreeks teruggaande op Içāna, daardoor samenhangend met den tijd, dat Midden- en Oost-Java nog één groot rijk vormden en voeling houdend met die nog oudere tradities van het Midden-Java met zijn sterke Hindoe-cultuur. In plaats daarvan komt een nieuw, alleen en uitsluitend Javaansch rijk, onder een dynastie van parvenu's, en al heeft men dat nu ook wel trachten te maskeeren, door den stichter dier dynastie voor een zoon van Çiwa, en het rijk voor den rechtmatigen opvolger van Janggala te verklaren, toch kon de eenmaal onderbroken continuïteit niet weer zoo licht worden hersteld. Ook op ander gebied worden bij een nieuwen staat van zaken oude tradities lichter verlaten, dan anders het geval zou zijn geweest. Zoo is meer nog in cultureel dan in politiek opzicht het jaar 1222 een belangrijke mijlpaal in de Javaansche geschiedenis, omdat het toch reeds in gang zijnde javaniseeringsproces door de gebeurtenissen van dat jaar is verhaast en verscherpt en naar buiten geopenbaard. Niet ten onrechte wordt in den Pararaton van den toekomstigen stichter der nieuwe dynastie voorspeld (p. 41) [1]), dat hij den toestand van het land Java geheel zou wijzigen.

Het is diezelfde Pararaton, welke onze eenige bron vormt voor de jeugdgeschiedenis van bedoelden vorst, den struikroover en avonturier, die bestemd

[1]) Wij citeeren gemakshalve de bladzijden der vertaling in de ed. Brandes (2de druk).

was de stamvader te worden van het koningsgeslacht, dat tot bijna aan het eind van den Hindoe-Javaanschen tijd het rijk zou beheerschen. Bij onze bespreking der bronnen hebben wij reeds de aandacht gevestigd op het eigenaardig karakter dier jeugdgeschiedenis met zijn vele mythische en legendarische trekken (p. 21) en als wij er hier eenige hoofdzaken uit mededeelen [1]) is dat natuurlijk niet om historische feiten te geven, en zelfs niet (op zeer enkele punten na) om verhalen te vermelden, waaruit historische feiten te voorschijn gehaald zouden kunnen worden, maar vooral om te doen zien, hoe men zich later dien grooten stamvader voor oogen stelde en hoe men in diens geschiedenis allerlei heterogene, maar typisch-Javaansche trekken heeft ondergebracht.

In een voorspel wordt verteld van een losbandig man, die zichzelf aanbiedt voor een menschenoffer, teneinde in Wiṣṇu's hemel te komen en zich dan beoosten den Kawi opnieuw te incarneeren. God Brahmā ziet juist uit naar iemand, bij wie hij een kind kan verwekken, en vindt die in de vrouw van een landbouwer te Pangkur. Hoewel vervolgens haar man zich op goddelijk bevel van haar verwijderd houdt, sterft hij plotseling binnen enkele dagen [2]); de vrouw wordt bevreesd, en als het kind geboren is, werpt ze het op het kerkhof. Daar komt 's nachts een dief langs, die er iets ziet lichten: het blijkt een lichtgevend knaapje, dat hij meeneemt en opvoedt. Maar de kleine Arok of Angrok is een deugniet; hij maakt al het goed van zijn moeder en zijn pleegvader op en zelfs de buffels, die hij voor het dorpshoofd moet weiden, en dan vlucht hij weg uit vrees voor de gevolgen.

Vervolgens komt hij met een dobbelaar in aanraking, die hevig verloren had, en van een stem uit den hemel vernomen had, dat de zoon van de hem toesprekende godheid, Angrok, de schuld zou delgen. Aldus geschiedt; in Angrok's tegenwoordigheid wint de man alles weer terug, en dan neemt hij den jongen als zoon aan. Deze gaat met een vriend bij een leermeester aan huis. Op een nacht ziet de meester zwermen vleermuizen uit het hoofd van den slapenden leerling te voorschijn komen om de vruchten van een djamboeboom te gaan opeten. Vertoornd jaagt hij dan Angrok het huis uit, doch als deze in het grasveld buiten is gaan liggen, ziet hij daar een lichtglans van hem uitgaan, haalt hem weer binnen en schenkt hem alle vruchten. Angrok is gaandeweg grooter geworden; hij vestigt zich met zijn vriend in het vrije veld en belaagt er de voorbijgangers. Dat wordt zoo erg, dat het gerucht ervan tot Kaḍiri doordringt en de regent [3]) van Tumapĕl, Tunggul Amĕtung, bevel ontvangt den boosdoener onschadelijk te maken.

---

[1]) Par. p. 1—62.

[2]) Hieruit, en uit veel wat in het vervolg wordt verteld, blijkt de magische sterkte, de çakti, van Angrok; zie Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 134—138 en 154—156.

[3]) Misschien is deze titel iets te wijdsch (Berg p. 136); zie ook Pigeaud in Djawa 6 (1926) p. 200 (vrijheer).

Nu vlucht Angrok, steeds roovende, van de eene plaats naar de andere; omsingeld zijnde en in een boom zijn toevlucht gezocht hebbend, redt hij zich opnieuw door op bevel van een hemelstem twee bladeren af te plukken en die als vleugels te gebruiken. Overal blijft hij even lastig voor de omwonenden. Een tijdlang steelt hij dagelijks het eten van den buffeljongen van een dorpshoofd, en het hoofd vindt dat zóó grappig — het was het eten van den jongen en niet dat van hemzelf — dat hij zich na de ontdekking over den boosdoener ontfermt. Een geestelijke, in het bezit van de dharmakañcana, de kunst om goud te maken, vergezelt hij, hem onbekend, als beschermer tegen den beruchten struikroover Angrok; hij leert de kunst dan zelf, maar komt in conflict met de bewoners eener kluizenarij, die hem willen doodslaan, doch daarvan door een hemelstem weerhouden worden. Opnieuw komen klachten te Kaḍiri; thans worden er uit de hoofdstad zelf lieden gezonden om hem te zoeken, en opnieuw vlucht hij weg, en komt dan op den berg Lĕjar, waar juist een godenvergadering zal worden gehouden. Daar verklaart Bhaṭāra Guru, dat Angrok zijn zoon is, en dat hij eenmaal Java hecht en sterk zal maken. Als inleiding daartoe verschijnt een brahmaan uit Indië ten tooneele, vandaar overgekomen omdat Wiṣṇu hem in zijn devotie heeft doen weten, dat hij zich op Java in Angrok heeft geïncarneerd. De brahmaan, Lohgawe geheeten [1]), vindt Angrok, die zich bij hem aansluit, en tezamen gaan zij naar de regentswoning van Tumapĕl, en treden bij Tunggul Amĕtung (die de identiteit van den volgeling van den brahmaan met den langgezochten struikroover niet vermoedt) in dienst.

Het zou aanlokkelijk zijn, iets uitvoeriger stil te staan bij den aard van al deze verhalen, die zooveel typisch-Javaansche trekken vertoonen, en duidelijk van allerlei kanten om het centrum van Angrok's persoon vereenigd zijn. Zulk een onderzoek zou ons echter te ver van de historische gebeurtenissen afbrengen. Wij merken slechts op, dat de geschiedenis, voorzoover de (door ons niet vermelde) plaatsnamen herkenning toelaten, zich afspeelt in de tegenwoordige residentie Malang. Angrok is achtereenvolgens de zoon of incarnatie van de drie groote goden; op den duur is hij echter vooral de afstammeling van Çiwa, den Bergheer, gebleven, en zoo is hij zelf als Girīndra's zoon, zijn geslacht als de uit Girīndra's zoon gesproten dynastie bekend.

Hoe te onpas de motieven van elders in de Angrok-geschiedenis getrokken zijn, blijkt overtuigend in de nu volgende episode, die ons meer nabij de historische feiten gaat brengen. Tunggul Amĕtung's gemalin is Dĕḍĕs, de dochter van een Buddhistisch kluizenaar, door hem ten koste van een vloek van den vertoornden vader geschaakt. Als Angrok deze eens van een wagen ziet stijgen, bemerkt hij dat haar schoot vuur uitstraalt, en hoort dan van Lohgawe, dat zulk een vrouw een narīçwarī is, en dat wie haar tot de zijne

[1]) Hierover v.g.l. Gonda in Bijdr. Kon. Inst. 86 (1930) p. 188 sq.

maakt, wereldveroveraar wordt. Ziedaar het bekende motief van de prinses met den vlammenden schoot, waarvan de pointe is en zijn moet, dat tengevolge van die eigenschap niemand haar tot de zijne maken kan, tot dit door list aan een buitenstaander gelukt, die daarmede de heerschappij verwerft. Maar in den Pararaton klopt dat heelemaal niet en vraagt men zich vergeefs af, waarom Tunggul Amĕtung in het bezit van zulk een vrouw geen wereldveroveraar is geworden, terwijl die vrouw toch bij zijn dood zwanger van hem was.

Wij vervolgen het verhaal. Na hetgeen hij gehoord heeft, vat Angrok het plan op Tunggul Amĕtung te dooden en zich van diens gemalin meester te maken; hij vraagt op dit plan den zegen van Lohgawe en deze antwoordt, dat hij als brahmaan zooiets niet kan goedkeuren, doch dat Angrok maar doen moet wat hij wil. Dan trekt Angrok, die zonder vaderlijken zegen dat werk niet ondernemen durft, naar zijn anderen „vader", den speler, die hem gaarne aanmoedigt en hem raadt een specialen kris bij den smid Gandring te laten maken. Als Angrok de kris komt halen, blijkt Gandring niet gereed, waarop hij den smid met het wapen doorsteekt en de laatste stervende er den vloek op legt, dat Angrok, zijn kinderen en kindskinderen, zeven koningen, door die kris zullen omkomen. Dit dramatische motief blijft dan verder door de geschiedenis heenspelen.

Deze kris wordt door Angrok aan zijn vriend Kĕbo Hijo geschonken, die er gaarne mee pronkt. Op een nacht steelt Angrok de kris terug, dringt door tot Tunggul Amĕtung's slaapplaats en doorsteekt hem in zijn slaap, de kris in de wond latende. 's Morgens wordt de moord ontdekt en wordt Kĕbo Hijo, de eigenaar van de kris, gegrepen en gedood. Angrok huwt vervolgens Dĕḍĕs, die, na eerst nog van een kind van Tunggul Amĕtung, den lateren koning Anūṣapati, bevallen te zijn, haar nieuwen echtgenoot vier kinderen schonk, waarvan de oudste Mahīṣa Wong Atĕlĕng heette; bij een tweede vrouw kreeg Angrok eveneens vier kinderen, waarvan de oudste, Tohjaya, te zijner tijd ook een rol in de Javaansche geschiedenis zou vervullen. Maar niet alleen de vrouw, ook de macht van Tunggul Amĕtung ging op Angrok over, voor wien allen ten Oosten van den Kawi ontzag hadden.

Hier onderbreken wij nu het Pararaton-verhaal. Wat mag er aan historische feiten onder schuilen? De familierelatie schijnt, volgens zijdelingsche bevestiging door den Nāgarakṛtāgama, in hoofdzaak juist, en dan zal wat gezegd wordt van Dĕḍĕs' beide huwelijken dat ook moeten zijn. Ontdoen wij nu de verdere berichten van alles, wat er klaarblijkelijk oorspronkelijk niet in thuis hoort, dan houden wij over, dat een avonturier uit Pangkur, als zoon van een landbouwersfamilie geboren, na een jeugd als struikroover in dienst weet te komen bij den regent van Tumapĕl, dezen te gelegener tijd uit den weg ruimt (wellicht inderdaad door dien welgeslaagden sluipmoord) en er dan in slaagt zich van diens gemalin en positie meester te maken en een stevig gezag ten

Oosten van den Kawi te vestigen. Deze hoofdpunten lijken ons wel aanvaardbaar.

De machtsuitbreiding van Angrok moest hem vroeg of laat in botsing brengen met zijn landsheer, koning Kṛtajaya van Kaḍiri, die in den Pararaton Dangḍang Gĕṇḍis wordt genoemd, de eigennaam tegenover den wijdingsnaam. Aanleiding tot een openlijke manifestatie van onafhankelijkheid tegenover Kaḍiri geeft een conflict van Kṛtajaya met de hooge geestelijkheid aan zijn hof. Ook hier zullen wij de bijzonderheden van het conflict terzijde moeten stellen — verhaald wordt (Par. p. 62) hoe de koning goddelijke eerbewijzen verlangt en zich uit hoofde van zijn wondermacht in de gedaante van Bhaṭāra Guru vertoont, waarop de geestelijken Kaḍiri verlaten en naar Tumapĕl uitwijken — maar de kern wel mogen behouden: oneenigheid over machtsverhouding tusschen koning en geestelijkheid, waardoor de laatste geneigd wordt den nieuwen machthebber van het Oosten uit te spelen tegen den wettigen koning. Als daardoor de kans voor hem gunstig is, neemt Angrok, gehuldigd door de geestelijkheid, den koningstitel aan. Als zoodanig is hij dan verder bekend als Rājasa. Nog een tweede titelnaam wordt vermeld, sang Amūrwwabhūmi, waarschijnlijk de sacrale naam, waarmede hij ook later vereering is blijven genieten: als ruim een eeuw later, onder de regeering van zijn nageslacht te Majapahit, ergens een groot waterwerk tot stand gebracht wordt, geschiedt dit onder de auspiciën van den oudeerwaarden (rakaki) Amūrwwabhūmi, als den wellicht reeds voor de bevolking half mythisch geworden tjakal-bakal der dynastie [1]). De nieuwe koning neemt allerlei maatregelen ten behoeve van personen, die in zijn vroegeren levensloop een rol gespeeld hadden en daarbij zal men zich in veel gevallen het proces juist omgekeerd hebben voor te stellen: ter verklaring van inzettingen, die een later geslacht kende als bestaan hebbend sinds den aanvang van het Singhasārische bewind, werden aanleidingen verzonnen of ingelascht in de jeugdgeschiedenis van den eersten koning.

Çrī Ranggah Rājasa is ook in den Nāgarakṛtāgama (40:1—3) de naam van Girīndra's zoon, als hij regeert in het groote, volkrijke en vruchtbare land ten Oosten van den Kawi, in de hoofdplaats Kuṭarāja, die later Singhasāri zou heeten. Het gedicht noemt daar ook een jaartal bij, en wel 1182; de groote afstand tusschen dit jaar en de gebeurtenissen van 1222 doet vermoeden, dat het wel zijn geboortejaar zal zijn, eerder dan dat van zijn verheffing in Kuṭarāja. Hij zou dan immers nog veertig jaar naast of onder het Kaḍirische oppergezag geregeerd hebben, en dat is niet zeer waarschijnlijk.

Integendeel kon een beslissing met de wapenen over de oppermacht tusschen de beide naburige vorsten niet lang uitblijven. Het initiatief is daarbij aan Rājasa gelaten, hetzij de koning van Kaḍiri zich niet sterk genoeg gevoelde voor een

---

[1]) Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 338—341.

strafexpeditie tegen den oproerigen vazal, hetzij hij het gevaar onderschatte. In het verhaal (Par. 63) dat Kṛtajaya gezegd zou hebben, dat alleen Bhaṭāra Guru hem vermocht te verslaan, en daarop Rājasa met toestemming der geestelijken zich Bhaṭāra Guru genoemd heeft, gevoelen wij, in verband met de Bhaṭāra Guru-episode van Kṛtajaya zelf, opnieuw dat de geestelijkheid op een of andere wijze ten gunste van Rājasa en ten nadeele van Kṛtajaya gewicht in de schaal legt en den één toekent wat zij den ander weigert. Hoe het ook zij, in 1222 rukt Rājasa tegen Kaḍiri op. De beslissing valt in den veldslag, die iets benoorden Gantĕr (de ligging is onbekend) gestreden wordt. Na langdurige en bloedige gevechten sneuvelt Kṛtajaya's broeder, Mahīṣa Walungan, die aan het hoofd van het leger staat, evenals een van diens mantri's, en dan slaat het Kaḍirische leger, van zijn aanvoerders beroofd, op de vlucht, „als bijen, die uitzwermen, er was geen herstellen aan". In een verderen tocht door Kaḍiri, die nauwelijks meer een veldtocht kan heeten, wordt met de resten van het leger afgerekend. Rājasa is de onbetwiste heerscher van Java geworden.

Koning Kṛtajaya zelf was van het slagveld te Gantĕr weggevlucht naar een godshuis, waar hij met eenige volgelingen „in de lucht ging", wat dat ook zijn moge[1]). Volgens een andere lezing (Nāg. 40:3) trok hij zich in een afgelegen kluizenarij terug; in elk geval is hij verder van het tooneel verdwenen. Het bewind over Kaḍiri als onderdeel van Rājasa's rijk blijft aan eigen vorsten, misschien verwanten van den verslagen koning, overeenkomstig het Indische voorschrift. Jayasabha is de eerste dezer regenten; in 1258 volgt hem Çāstrajaya op (Nāg. 44:2).

Zoo zijn volgens de officieele voorstelling Janggala en Kaḍiri dan weder vereenigd onder één machtig heerscher en wat ook de waarde van die opvatting moge zijn, de eenheid van het Javaansche rijk onder de dynastie van Girīndra's zoon is een feit. De naam van het nieuwe rijk is blijkens een staatsstuk van 1294 Tumapĕl[2]); het wordt echter doorgaans genoemd naar de hoofdstad Singhasāri, hoewel wij weten, dat die naam eerst later in zwang is gekomen en, zooals wij zagen, Rājasa's kraton nog Kuṭarāja heette.

Uitdrukkelijk wordt geconstateerd, dat tijdens de regeering van Rājasa de rust van het land verzekerd was, en dat zal dan ook wel de reden zijn, dat wij omtrent die regeering verder niets vernemen, uitgezonderd één ietwat raadselachtige mededeeling in den Nāgarakṛtāgama (40:4), dat toen voor het eerst *ḍapur* en *kuwu juru* algemeen ingang vonden. Het bericht moet van belang zijn, want waarom zou anders de dichter dit ééne feit de vermelding waard achten, doch de beteekenis blijft ons duister, en zelfs weten wij niet of *kuwu juru* één of twee dingen zijn. Of men met de gewone beteekenissen

---

[1]) V.g.l. Berg, Inleiding, p. 136.

[2]) Zie Par. p. 95 en 98.

ḍapur = keuken en kuwu juru = tijdelijk verblijf voor kraamvrouwen, een oplossing kon vinden betwijfelde reeds Kern [1]). Elders in het gedicht [2]) zijn ḍapur een soort lieden, wier benaming eenigszins op de gis met „huislieden" of „vrijboeren" wordt weergegeven en in enkele inscripties schijnen het evenzeer menschen, die bepaalde rechten op den grond hebben. Derhalve zal de opvatting van Schrieke [3]) als „kerndorpers" wel in de goede richting gaan, mits men in het oog houde, dat het instituut der kerndorpers reeds veel ouder is, en ḍapur als nieuwe instelling zeker niet synoniem met het oude samasānak geacht mag worden, doch eerder een nieuw soort van kerndorpers met een nieuw soort rechten vertegenwoordigt [4]). Kan de omstandigheid, dat deze lieden op beide plaatsen van het gedicht voorkomen in gezelschap van de mantri's met apanagegronden en bij een plechtigheid ter eere van het koningshuis, ook wijzen op een of andere beleening door den koning? Opmerkelijk is wel, dat reeds in een Kaḍirische inscriptie van Çṛngga van een deça paḍapuran wordt melding gemaakt [5]); de nadruk moet dus in onze passage vallen op het algemeen worden van de instelling, of de dichter heeft zich in den tijd vergist. Wat nu voorts kuwu juru aangaat, meenen wij, dat kuwu een hoofdplaats is [6]), hetzij van den provincialen gouverneur, den mantri akuwu (65 : 1), hetzij van het lagere afdeelingshoofd, den juru kuwu (83 : 5) [7]); in beide titels dient de toevoeging (a)kuwu ter onderscheiding van de ook bestaande, met andere functies belaste mantri's en juru's. Al kunnen wij nu niet in bijzonderheden te weten komen, waarin het belang van de instelling der speciale soort kerndorpers, die ḍapur heeten, en van de hoofdplaatsen voor de afdeelingshoofden bestaat [8]), toch is dunkt ons de conclusie niet te gewaagd, dat met het onder Rājasa algemeen worden van ḍapur en kuwu juru niet op keukens en kraamkamers, maar op de invoering of verbreiding van agrarische en administratieve regelingen wordt gedoeld.

Heeft nu de Pararaton niets over Rājasa's verdere regeering te vertellen, wel doet hij dat over 's konings dood (p. 64). De prins Anĕngah, alias Anūṣapati, oudste zoon der koningin, verwondert zich erover dat zijn vader, de koning, hem zoo anders aanziet dan zijn broers en zusters, en bij navraag

---

1) Nāg. p. 99.

2) Zie 63 : 3 en 66 : 2, vgl. p. 274.

3) Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 183—187.

4) Het in zwang komen van slechts een nieuwen naam voor een oude zaak zou nauwelijks de vermelding waard zijn geweest.

5) O. J. O. LXXIII.

6) Kuwu voor personen schijnt ons door den Nāg. niet gewaarborgd; in 20 : 2 is o.i. ook van een plaats sprake.

7) Met de vertaling districtshoofd (Kern, Nāg. p. 187; Schrieke p. 185) kunnen wij ons dan ook vereenigen, zij het ook niet voor alle juru's.

8) Mogelijk is ook nog een omzetting van beide woorden in den tekst, die dan van de juru kuwu, de personen, zou melding maken, gelijk 83 : 5.

verneemt hij van zijn moeder, dat hij in werkelijkheid niet de zoon van Rājasa, maar van Tunggul Amĕtung is, en dat deze laatste door Rājasa's hand om het leven is gekomen. Hij verzoekt zijn moeder om de kris van Gandring en gaat daarmede naar zijn eigen paleis terug. Dan ontbiedt hij een pangalasan — wat dat precies is weten wij niet, doch blijkens de oorkonden een hoog personage [1]), niet de soort dienaar, die de pangalasan later is [2]) en zooals de Pararaton-schrijver hem zich misschien wel voorstelde — van Baṭil en haalt hem over om den koning met de kris te dooden. De pangalasan gaat naar den kraton, vindt er Rājasa aan het eten, en doorsteekt hem, bij zonsondergang, terwijl men juist de lampen aanmaakt. Dan vlucht hij terug naar zijn lastgever en zegt hem dat de daad volbracht is, maar onmiddellijk steekt Anūṣapati hem neer. De koning is vermoord, maar zijn oudste zoon heeft den moord gewroken.

Als wij ook hier het romantische element van de gevloekte kris uitschakelen, is er geen reden om de juistheid der hoofdzaken te verwerpen. Dat Rājasa aan zijn eind kwam, doorstoken door den pangalasan van Baṭil kan toch moeilijk een verzinsel zijn, en het aangeven van den preciezen tijd, waarop de moord plaats vond, wijst ook op een traditie, die de bijzonderheden van het uit den aard der zaak geruchtmakende feit had vastgehouden. Moeilijker is het, de rol van Anūṣapati te bepalen. Is het inderdaad waar dat deze, die voor een zoon van Rājasa doorging, ten rechte het kind van Tunggul Amĕtung was, dan is het motief voor zijn wrok en zijn verdere handelwijze duidelijk; maar is het wel zoo zeker, dat de mededeeling omtrent zijn geboorte van ander gehalte is dan die omtrent den vloek of andere dergelijke episodes uit Angrok's geschiedenis? En wat te denken van Dĕḍĕs, ook al heeft zij het geheim niet zoo dadelijk en gemakkelijk geopenbaard, als in den Pararaton-tekst staat? Die vragen kunnen natuurlijk niet beantwoord worden, maar het lijkt ons toch wel zaak onderscheid te maken tusschen het feit van Rājasa's gewelddadigen dood, waaraan redelijkerwijze niet getwijfeld kan worden, en de wijze, waarop zijn opvolger daarin betrokken was.

's Konings sterfjaar wordt verschillend opgegeven, het is 1227 volgens den Nāgarakṛtāgama, 1247 volgens den Pararaton. Het lijkt ons raadzaam eerstgenoemde bron, welks auteur over zoo goede gegevens beschikte, te volgen en niet den kroniekschrijver, in wiens jaartallen ook in het vervolg zooveel fouten zijn geslopen. Op grond van een redeneering, die mede op de voorstelling van den gang van zaken in den Pararaton berust, is Van Stein Callenfels eveneens tot het resultaat gekomen, dat 1227 de voorkeur verdient [3]). Wij hebben tegen die redeneering op zichzelf niets in te brengen, maar in gevallen als dit achten wij zulk redeneeren reeds principieel een hachelijk

---

1) O. J. O. l.l. p. 172.
2) Zie Tantu Panggĕlaran (1924) p. 184, en Berg, Inleiding p. 140.
3) Oudh. Versl. 1920 p. 107—110.

ondernemen, immers als jaartallen en verhaal niet kloppen, behoeft dit volstrekt niet aan de jaartallen te liggen, maar kan evengoed het Pararaton-verhaal inauthentiek zijn. Onze keuze van het jaar 1227 gaat dus alleen uit van de betere bron, die het heeft overgeleverd.

De bijzetting van Rājasa geschiedde te Kagĕnĕngan in een Çiwaïtisch en een Buddhistisch heiligdom. Een beschrijving van die graftempels geeft Nāg. 37, bij gelegenheid van een bezoek van den Majapahitschen koning Hayam Wuruk, en daaruit blijkt tevens, dat Kagĕnĕngan Zuidelijk van Singhasāri moet hebben gelegen; de juiste ligging is echter niet bekend [1]).

Van de beschrijving is merkwaardig, dat het Çiwaïtisch heiligdom, waar de overledene als Çiwa was afgebeeld, om zijn schoonheid geroemd wordt, doch het Buddhistische aan de grootste verwaarloozing was overgelaten; zelfs deze graftempel van den stichter der dynastie was na anderhalve eeuw niet meer in tel. Van koningin Dĕḍĕs is misschien een meer tastbaar spoor overgebleven: het Leidsche Prajñāpāramitā-beeld, gevonden bij de bouwvallen van Singhasāri, werd door de bevolking „putri Dĕḍĕs" genoemd [2]). Wie weet, of hier de inlandsche traditie niet eens voor een enkele maal een juisten naam bewaard heeft en dit beeld de geïdealiseerde trekken weergeeft van de schoone vorstin, die de stammoeder is geweest van het Singhasārische en Majapahitsche vorstengeslacht.

Anūṣapati of Anūṣanātha, zooals de Nāgarakṛtāgama zegt, (was of) ging door voor de oudste zoon van den vermoorden koning en werd derhalve zijn opvolger in de heerschappij; het gedicht volgt natuurlijk de officieele lezing en noemt hem eenvoudig den zoon van zijn voorganger. Van zijn regeering weet het alleen te vertellen (41 : 1), dat gedurende al dien tijd het geheele land Java rustig, onderdanig en gehoorzaam was, en dat in 1248 [3]) de vorst naar Girīndra's hemel terugkeerde. Wij moeten weer den Pararaton opslaan om te vernemen, dit die terugkeer niet geheel vrijwillig geschiedde (p. 72).

Rājasa had, zooals wij ons herinneren, nog andere kinderen nagelaten, en daaronder bij een tweede vrouw den pañji Tohjaya. Deze verneemt — op welke wijze is niet duidelijk en wordt ook niet uitgelegd — wat er gebeurd was, en hoe de koning dien pangalasan van Baṭil tot den moord had overgehaald. Hij zint dus op wraak, en Anūṣanātha weet dat; hij is voortdurend op zijn hoede, laat een vijver graven om zijn slaapplaats en onafgebroken wachthouden. Dan komt eens Tohjaya bij den koning met een klophaan, vraagt hem eerst om de kris van Gandring, die hij ook krijgt, en doet vervolgens het voorstel tot een hanengevecht. De koning stemt toe; beiden doen zelf hun hanen de sporen aan en het gevecht begint. Anūṣanātha is er zoozeer in verdiept, dat hij op niets anders let, en dan doorsteekt Tohjaya hem.

[1]) Inl. II p. 67, cf. Oudh. Versl. 1923 p. 85 sq.

[2]) Inl. II p. 88 sq., en Rouffaer bij Brandes, Tjandi Singasari (1909) p. 56 sq., 64, 67 sq.

[3]) De Par. geeft als sterfjaar 1249, wat niet juist kan zijn; zie beneden.

Het relaas, zooals het gegeven wordt, is zeker nog moeilijker voor historisch te houden dan het zoo straks besprokene. Tohjaya, die iets verneemt, dat volkomen geheim was en waarvan de eenige, die het wist, alle reden had om het juist voor hem angstvallig verborgen te houden; de koning, die bang is voor aanvallen en tevens alle voorzorg tegenover den meest te vreezen aanvaller achterwege laat; de kris, die zonder eenige nadere motiveering gevraagd en gegeven wordt; dat alles zijn zaken, die fraai voldoen in het romantische verhaal, maar met de werkelijkheid weinig in overeenstemming schijnen. Het onmiddellijk volgende, dat Tohjaya na eigenhandig zijn halfbroeder, den regeerenden koning, vermoord te hebben, zonder meer diens opvolger wordt, wekt al evenzeer ons wantrouwen. Men zou in de verleiding komen zich af te vragen, of wat wij van Tohjaya hooren niet grootendeels gefingeerd zou zijn. Dat de Nāgarakṛtāgama hem volstrekt niet vermeldt, mag daarbij geen argument zijn. Zijn regeering is uiterst kortstondig geweest, hij zou op zeer ongewenschte wijze de rechte lijn der Tumapĕlsche vorsten in het gedicht onderbreken en een episode in de herinnering brengen, die weinig eervol voor de dynastie was en liefst vergeten moest worden.

In een later deel der geschiedenis, waar contrôle met andere bronnen mogelijk is, zullen wij zien dat de Pararaton-schrijver blijkt van enkele hoofdzaken de ware toedracht bewaard te hebben, maar in de bijzonderheden volkomen onbetrouwbaar te zijn, of liever, daarin romantische litteratuur zonder pretentie van feitelijke juistheid te volgen. Als wij dit ook mogen toepassen op die stukken van het geschrift, die voor een deel der geschiedenis onze eenige bron zijn, zouden wij hier als de vermoedelijke toedracht van zaken kunnen aanvaarden, dat Anūṣanātha is vermoord bij het hanenkloppen, wellicht door toedoen van zijn halfbroeder. 's Konings bijzetplaats hebben wij nog over in de Tjaṇḍi Kiḍal, ten Z.-O. van Malang, waaruit echter het schitterende Çiwabeeld, dat eenmaal zijn trekken droeg, is verdwenen. De tempel zelf, een der best bewaarde Hindoe-Javaansche monumenten, opent de rij van voortbrengselen der Oost-Javaansche architectuur, die wij in den Singhasārischen en Majapahitschen tijd weder in voldoend aantal voor ons zien, terwijl uit de voorafgaande periode zoo goed als niets gespaard gebleven is (zie p. 7). Daardoor blijkt bij vergelijking met Midden-Javaansche kunst heel wat anders geworden te zijn, en zich een eigen Oost-Javaansche kunst te hebben kunnen ontwikkelen; juist de Tjaṇḍi Kiḍal echter levert daartegenover het bewijs, dat toch veel oude traditie, gelijk die eertijds op Midden-Java aan den dag trad, zich ondanks vervorming heeft kunnen handhaven [1]).

Dat koning Tohjaya slechts zeer kort aan het bewind kan zijn geweest, niet langer dan eenige maanden, volgt uit het feit, dat de dood van zijn voor-

---

[1]) Beschrijving Inl. II p. 55—66, en De Haan en Bosch in Publ. Oudh. Dienst I (1925) p. 1—14. Over het beeld nog Poerbatjaraka, Agastya p. 88.

ganger in 1248 valt, en wij nog uit datzelfde jaar een inscriptie van zijn opvolger hebben [1]), zelfs reeds uit de maand Açuji. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat ook in dit geval de Pararaton zich uitsluitend bezighoudt met de omstandigheden, die tot 's konings dood geleid hebben. De hoofdinhoud van dat verhaal (p. 73—76) moge hier dus volgen.

Bij de huldiging van Tohjaya zijn ook diens beide neven (oomzeggers), Rangga Wuni, de zoon van Anūṣanātha, en Mahīṣa Campaka (de zoon van Rājasa's zoon Mahīṣa Wong Atĕlĕng, zie hierboven p. 314). De koning bewondert hun voorkomen, maar Prāṇarāja, de eerste zijner mantri's, waarschuwt, dat zij zijn als een steenpuist op den navel: in het eind leiden zij tot den dood. De koning begrijpt de waarschuwing en besluit er naar te handelen; hij ontbiedt zekeren Lĕmbu Ampal en beveelt hem de prinsen uit den weg te ruimen, op straffe van anders zelf dat lot te zullen ondergaan. Echter heeft de brahmaan, die bij Tohjaya hofkapelaan was, het bevel gehoord; hij waarschuwt de prinsen en raadt hen zich te verbergen, en hoewel zich van geen kwaad bewust, geven zij aan dien raad gehoor en zoeken hun toevlucht ten huize van pañji Patipati. Als de slachtoffers onvindbaar blijken, verdenkt de koning Lĕmbu Ampal van verraad, en deze, zijn leven in gevaar ziende, vlucht eveneens en verstopt zich toevallig bij denzelfden Patipati. Hij vindt er de prinsen en legt aan hen den eed van trouw af.

Op listige wijze weet Lĕmbu Ampal dan ontevredenheid tegen den koning te verwekken. Op een avond doorsteekt hij een van de Rajasa's, en maakt zich, als er alarm gemaakt wordt, uit de voeten naar de Sinĕlir's. Wat die Rajasa's en Sinĕlir's kunnen zijn, zullen wij zoo straks bespreken. Een paar dagen later doet hij hetzelfde andersom: een Sinĕlir doorsteken en vluchten naar de Rajasa's. Over en weer verdenken Rajasa's en Sinĕlir's elkander nu van een ongemotiveerden sluipmoord, er ontstaat ruzie en een gevecht, waarbij dooden vallen. Als de koning er een eind aan wil maken en hen met geweld uiteen laat drijven, gehoorzamen zij niet. Dan laat Tohjaya twee hoofden met den dood straffen.

Beide partijen zijn nu verstoord op den koning, want beiden voelen zich in hun recht gekrenkt. Lĕmbu Ampal maakt van die ontevredenheid gebruik, door achtereenvolgens naar beiden toe te gaan en hen te bewegen verdere onrechtvaardigheden van 's konings zijde te voorkomen door zich aan te sluiten bij de prinsen. Aldus geschiedt, beiden leggen den eed af en een samenzwering komt tot stand. Des avonds op een afgesproken uur loopt men amok tegen den kraton; de koning schrikt hevig en vlucht hals over kop maar krijgt een niet direct doodelijke speerwond. Als het rumoer wat bedaard is, zoeken en vinden zijn dienaren hem, en vluchten met hem in een draagstoel naar Katang Lum-

[1]) Oudh. Versl. 1918 p. 169. De door den Pararaton opgegeven regeering 1249—1250 is dus onjuist.

bang. Onderweg raakt van een der dragers de sarong los, en de koning roept hem toe: „Maak je sarong in orde; je achterste is te zien". Die billen waren de reden, gaat de Pararaton voort, dat Tohjaya niet lang koning was. Te Katang Lumbang aangekomen, overleed hij, en daar werd hij ook bijgezet.

Tot zoover het verhaal. De laatste episode is niet heel duidelijk, en maakt den indruk uit een omstandiger relaas gecomprimeerd te zijn. Wat is er nu eigenlijk gebeurd? Is het oponthoud voor den koning noodlottig geweest, doordat zijn vijanden hem een zwaarder wond hebben kunnen toebrengen? Waarom zou hij dan niet dadelijk afgemaakt zijn, maar eerst na verder vervoer zijn overleden? Of is de drager woedend geworden en heeft de vorst van hem de doodelijke wond ontvangen? [1]). Dit laatste lijkt het waarschijnlijkste, omdat dan de andere dragers de voltooiing van de euveldaad belet kunnen hebben, zoodat zij den koning nog levend naar Katang Lumbang brachten. Wij denken dan vanzelf ook weer aan de kris van Gandring, die het aangewezen moordwerktuig was, en welks noodlottige werking wordt voorbereid door de mededeeling, dat de speerwond eigenlijk niet doodelijk was. Een en ander maakt ons vertrouwen in de slot-episode niet grooter. De kris van Gandring speelt verder in de geschiedenis geen rol meer; van de zeven koningen, die er door zouden omkomen, hebben wij niets gemerkt, hoogstens zeven menschen, indien wij Gandring, Tunggul Amĕtung, Kĕbo Hijo, Rājasa, den pangalasan van Batil, Anūṣanātha en Tohjaya samentellen [2]). Hoe het ook zij, de anecdote in kwestie komt ons voor aan een romantische versie van Tohjaya's einde ontleend te zijn, zoodat wij niet geneigd zijn er veel waarde aan te hechten. Aannemelijk lijkt ons, dat de koning bij den overval van den kraton een speerwond heeft ontvangen, zich nog door de vlucht heeft kunnen redden naar Katang Lumbang, maar daar aan de gevolgen is overleden.

De bijzetting daar ter plaatse wordt bevestigd door het voorkomen van Lumbang in de lijst van koninklijke heiligdommen van Nāg. 73—74, waaruit zooveel graftempels ons bekend zijn. De plaats moet gelegen hebben in Pasoeroehan, niet ver van het op p. 244 besproken Īçānabajra, waarmede het te zamen tot een reeks Buddhistische vrijgebieden van die streek behoort (Nāg. 20:1). Iets Westelijker wordt een Katang vermeld (19:1); de combinatie van deze beide plaatsen is dan echter vreemd, zoodat wellicht een ander Katang bedoeld is [3]).

Het voorafgaande deel van het verhaal draagt geen innerlijke sporen van

---

1) Ook is wel geopperd (door Pigeaud in stelling VII bij zijn dissertatie, 1924), dat de magische invloed der naaktheid voor den koning noodlottig zou zijn geweest. In dat geval is het verhaal natuurlijk geheel buiten de historische sfeer geraakt.

2) Men zou ook Gandring, die den vloek uitsprak, kunnen schrappen en dan den (dadelijk neergestooten) drager meetellen!

3) De Vries, Landbouw en welvaart in het regentschap Pasoeroean (1931) p. 13 wijst op het voorkomen van een desa Kĕtonggo nabij het tegenwoordige Loembang.

onwaarschijnlijkheid; integendeel, de vrees van den koning voor zijn neven en zijn wensch zich van hen te ontdoen spreken eigenlijk vanzelf, en de verdere natuurlijke ontwikkeling der gebeurtenissen lijkt ons dan ook in hoofdzaak wel te aanvaarden. Wij zijn er ons van bewust, dat er een element van willekeur ligt in het aannemen van de eene en het verwerpen van de andere mededeeling, doch zoolang wij over bepaalde gebeurtenissen alleen den Pararaton kunnen raadplegen, waarvan wij zeker weten, dat er allerlei ongerechtigheden uit verwijderd moeten worden, voor wij een geraamte van in hoofdzaak juiste feiten overhouden, vormt een behandeling als de thans toegepaste de eenige mogelijkheid. Dat daarmede onaanvechtbare resultaten te bereiken zijn, zal niemand zich wijs maken; men kan slechts streven naar een zoo groote mate van waarschijnlijkheid, als de omstandigheden toelaten. Die waarschijnlijkheid is dan in dit geval, dat Tohjaya, bevreesd voor zijn neven, hen uit den weg wilde ruimen, dat zij daardoor het natuurlijke middelpunt werden voor wie zich over het bewind des konings te beklagen hadden, dat die ontevredenheid vooral gevaarlijk voor den koning moest zijn, als zij uitging van de lieden, die zijn gezag hadden te steunen, en dat juist daarom het eerst tegen elkander en dan tegen den koning opzetten van Rajasa's en Sinĕlir's zooveel effect moest hebben en den kraton blootstellen aan een niet te keeren aanval met de bekende gevolgen.

Immers wie zijn de Rajasa's en de Sinĕlir's? In zijn vertaling geeft Brandes die woorden als plaatsnamen, maar in zijn aanteekening (p. 76) uit hij de veronderstelling, dat er ook bijvoorbeeld lijfwachten of partijen mee kunnen zijn aangeduid, en in dat laatste geval zouden die partijen de aanhangers zijn, respectievelijk de Sinĕlir van den uit een bijvrouw, sĕlir, gesproten Tohjaya en de Rajasa van de prinsen, wier vaders de zoons der koningin waren. De loop der gebeurtenissen bevestigt deze laatste veronderstelling niet, want beide groepen worden er besproken als op eenzelfde wijze tegenover den koning staande, terwijl toch volgens de opvatting van Brandes de ééne reeds van te voren de prinsen zou aanhangen, en niet meer gewonnen behoefde te worden, en de tweede, de koningspartij, zich niet zoo gemakkelijk zou hebben laten overhalen. Daarenboven zouden de namen al heel ongelukkig gekozen zijn, gezien dat Tohjaya juist de zoon van koning Rājasa was, en Anūṣanātha eigenlijk niet. Nu moet men, dunkt ons, aan eenig topografisch onderscheid vasthouden, daar anders Lĕmbu Ampal's vluchten in de richting van een der beide groepen onbegrijpelijk wordt, maar van de lieden uit twee bepaalde desa's of wijken zonder meer, zou de aanval niet zulk een ernstig karakter hebben gedragen tegenover een welbewaakten kraton. Vandaar dat het denkbeeld van twee afdeelingen der lijfwacht, ieder in een eigen wijk gevestigd, ons het meeste toelacht [1]). Op een helaas onduidelijke Nāgarakṛtāgama-plaats

[1]) De Birmeesche garde was eveneens in vier afdeelingen, elk aan één zijde van de hoofdstad, gelegerd, zie Harvey, History of Burma (1925) p. 324.

(9:1) worden bij de beschrijving van 's konings audientiehal een aantal namen genoemd, waaronder Sinĕlir en Rājadewi, van lieden, die afwisselend wachthouden en waarvan het keurkorps der Bhayangkāri het voornaamste is: dat lijken inderdaad lijfwachten[1]); ook in de Nawanātya[2]) verrichten Sinĕlir en Rājasa hofdiensten. Het zijn dus waarschijnlijk juist degenen, die den kraton hadden moeten beschermen, welke zich tegen Tohjaya keeren en diens vlucht en dood veroorzaken.

Prins Rangga Wuni bestijgt dan in datzelfde jaar 1248 den Javaanschen troon onder den koningsnaam çrī Jaya Wiṣṇuwarddhana. Zijn oudste oorkonde vermeldden wij reeds[3]), waarvan alleen de aanhef op een koperplaat over is. Zij geeft niet alleen 's vorsten overige eeretitels (sakalakalanakulamadhumārddhana kamalekṣaṇa) maar noemt hem ook mapañji Sminingrāt, klaarblijkelijk de titel, door hem als prins gevoerd en als koning behouden. De naam Rangga Wuni is slechts uit den Pararaton bekend; het eerste deel zal men wel niet als den ambtstitel van den rakryān rangga hebben op te vatten (al is niet uitgesloten dat de prins met die waardigheid bekleed was geweest), doch eerder als hetzelfde Ranggah, dat ook aan Rājasa's naam vooraf gaat. De koperplaat heeft verder eenig belang, doordat zij den koning huldigt als *swapitāmahāstawanābhinnāçrantalokapālaka*, beschermer der dank zij zijn grootvader ongesplitste, tot rust gebrachte wereld. Hieruit valt namelijk af te leiden, dat slechts die grootvader, dat is natuurlijk Rājasa, als de hereeniger van Java gold, en niet Wiṣṇuwarddhana zelf, zooals men door het misverstaan eener passage in een andere inscriptie indertijd heeft gemeend[4]).

Mahīṣa Campaka, 's konings neef en deelgenoot in de doorstane gevaren, bestuurde met hem het rijk, gelijk Wiṣṇu met Indra, aldus de hofpoëet (Nāg. 41:2) en datzelfde drukt de Pararaton huiselijker uit (p. 77) door te zeggen dat zij waren als twee slangen in één gat. Campaka voerde den titel ratu angabhaya en den wijdingsnaam Narasinghamūrtti. De titel, die in den Majapahitschen tijd nog eens voorkomt en dan in tijden van nood in een speciaal geval verleend schijnt te worden, is verklaard als „onderdanige vorst"[5]) en zou dan inhouden, dat de drager wel den vorstentitel had, maar niet de eerste in den lande was. Misschien geleek de verhouding dus op die van de twee koningen in Siam, waarvan ook slechts één de echte koning was. Aan de

---

1) Zie Poerbatjaraka in Nāg. p. 255.

2) Beschreven bij Juynboll, Suppl. Cat. Jav. Handschr. II (1911) p. 292. Het (onuitgegeven) citaat in kwestie is te vinden op fol. 14 sq. van het Leidsche handschrift.

3) Oudh. Versl 1918 p. 169; Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1922) p. 440 sq.

4) Nl. op den Djaka-Dolok; zie Versl. Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 5:2 (1916) p. 315—317. De juiste toedracht is door Poerbatjaraka l.l. uiteengezet.

5) Dit is uit Nāg. 42:2 opgemaakt, v.g.l. Par. p. 77 noot 7. Echter onderstelt Berg, Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 24 verband met kabhayan, magisch-gevaarlijk. Een Tomongon Angabaya was in 1596 te Bantĕn Admirael vander Zee; zie Rouffaer en IJzerman, De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië I (1915) p. 73.

formeele uitoefening der koninklijke macht neemt de ratu angabhaya dan ook geen deel: in een vóór zijn dood uitgegeven edict (van 1266) staat hij niet onder de uitvaardigers [1]).

Merkwaardiger is nog, dat bedoeld edict [2]) ook niet van koning Wiṣṇuwarddhana zelf uitgaat, doch van zijn zoon Kṛtanagara, zij het dan ook onder de auspiciën (*makamanggalya*) zijns vaders; ja zelfs in een tien jaar oudere inscriptie op een bijna onleesbaren steen van Kranggan (Sĕnggoeroeh, Malang) zijn de titels van Kṛtanagara, niet die van Wiṣṇuwarddhana ontcijferd [3]). Het stuk van 1266 staat op een koperplaat, gevonden in den grond te Pakis in Kĕdoe; het is opzichzelf volstrekt niet ongerijmd, dat het Javaansche gezag zich ook daar heeft doen gelden, maar evengoed kan de plaat uit Oost-Java naar Midden-Java overgebracht en daar weer verloren geraakt zijn.

De verklaring van dit fungeeren van Kṛtanagara als hoofdpersoon op de nog tijdens zijn vader uitgevaardigde oorkonden, wordt gegeven door de mededeeling in Nāg. 41:3, dat in het jaar 1254 Wiṣṇuwarddhana zijn zoon tot koning deed wijden. Dat is dus klaarblijkelijk geen eenvoudige wijding tot kroonprins geweest, maar een handeling, die ten gevolge had, dat de officieele uitoefening van het gezag in handen van den zoon overging; of deze nu ook daadwerkelijk het rijk ging besturen, is een tweede vraag. Wiṣṇuwarddhana schijnt althans volgens de Pararaton-voorstelling tijdens de gebeurtenissen van 1248 nog jong en kan dan zes jaar later geen volwassen zoon gehad hebben. Voor de formeele kwestie is dat echter niet van belang. Naar de reden voor deze handelwijze gissen wij tevergeefs, of het moest zijn, dat het tot tweemaal toe op de Djaka-Dolok-oorkonde (zie hiervoor p. 272) vermelden van çrī Jayawarddhanī als gemalin van Wiṣṇuwarddhana en moeder van Kṛtanagara, zonder dat dit oogenschijnlijk iets ter zake doet, ons een sleutel in handen geeft: het zou kunnen zijn, dat deze vorstin door afkomst of relaties aanzienlijk bijdroeg tot versteviging van den troon en Wiṣṇuwarddhana zijn bewind veiliger achtte als hij het ten behoeve van zijn en haar kind uitoefende, dan wanneer hij dit uit eigen hoofde deed.

Bij gelegenheid van Kṛtanagara's wijding in 1254 wordt tevens verteld, dat de onderdanen uit Kaḍiri en Janggala opkwamen ter hoofdstad Kuṭarāja, en dat deze, meer en meer verfraaid, den naam kreeg van Singhasāri. Dien naam draagt de ten Noorden van Malang gelegen plaats nog steeds. Daar zij belangrijk is gebleven, ook toen zij had opgehouden de hoofdstad te zijn, behoeven de nog aanwezige overblijfselen niet uit den Singhasārischen tijd te dateeren, maar kunnen zij ook Majapahitsch zijn. Intusschen schijnt het

---

[1]) Zie ook Versl. Med. l.l. p. 314. Een oorkonde te Frankfort a. d. M. noemt bhaṭāra Jayawiṣṇuwarddhana tezamen met een bhaṭāra ri Narasinghanagara; nadere bijzonderheden zijn nog niet bekend. Zie Bosch in Oudh. Versl. 1929 p. 156.

[2]) Uitgegeven Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 117—123.

[3]) Oudh. Versl. 1916 p. 86 sq.

waarschijnlijk, dat bepaaldelijk de Çiwaïtische torentempel, het eenige monument, dat nog overeind staat, aan den tijd van het rijk Singhasāri moet worden toegeschreven. De beide reusachtige wachters op hun kolossale voetstukken aan den zoogenaamden Aloen-aloen hebben wellicht eenmaal den toegang tot den kraton bewaakt, doch verder is van de situatie van den ouden rijkszetel niets terugggevonden [1]).

Behalve deze wijding kent de Nāgarakṛtāgama (41 : 2) nog slechts één feit uit Wiṣṇuwarddhana's regeering, het vernietigen van een slechtaard Linggapati met diens aanhang; de Pararaton (p. 77) vult dat aan door te vermelden, dat ter bestrijding van dien tegenstander de koning optrok tegen Mahibit, en dat Mahibit het verloor, omdat Mahīṣa Bungalan er binnen kon dringen. Ongetwijfeld hebben wij dus te doen met iemand, die zich tegen 's konings gezag verzette en tot rede gebracht moest worden. Mahibit moet gelegen hebben in de buurt van Tĕrung, aan den Noordelijken Brantas-oever niet ver van het latere Majapahit [2]). Er bestaat dus allicht verband tusschen deze verovering, en een tweede mededeeling van den Pararaton, dat namelijk de koning een versterking liet aanleggen te Canggu-Noord [3]). Een belangrijk punt aan den Brantas (d.w.z. den ouden loop), ongeveer waar thans Pĕlaboehan (bij Madjakĕrta) te vinden is [4]), werd daarmede militair gecontroleerd, en de beteekenis van die plaats zou nog in groote mate toenemen na de stichting van Majapahit, ongeveer 20 mijl Zuidelijk. Canggu immers is van die machtige hoofdstad de havenplaats geworden, en wellicht is de aanwezigheid van Canggu ook een der redenen geweest om Majapahit juist daar te vestigen.

Met een kleine omzetting wordt de koning in de latere oorkonden Jaya çrī Wiṣṇuwarddhana genoemd; op een daarvan [5]) bevestigt Kṛtanagara na zijns vaders dood een maatregel, door dezen genomen toen apañji Patipati dharmmādhikāraṇa was. Wellicht is dat dezelfde Patipati, aan wiens hulp de vorst in 1248 zijn leven te danken had; blijkens den titel had hij het toezicht op of de zorg voor de heiligdommen en vrome stichtingen. De maatregel in kwestie houdt in, dat het onderhoorig gebied van Sarwwadharmma wordt losgemaakt van Thānibala; naar de opvatting van Brandes [6]) een beslissing over de verhouding van twee bepaalde plaatsen, terwijl Poerbatjaraka [7]) daarentegen sarwwadharmma als de heiligdommen in het algemeen en thānibala als de landelijke administratie opvat: de maatregel zou dan van veel wijder

[1]) Beschrijving dezer oudheden bij Brandes, Tjandi Singasari (1909); en Inl. II p. 68—93.

[2]) Volgens de Kidung Sunda; Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 135 sq.

[3]) Het jaartal van den Pararaton, 1271, moet onjuist zijn, omdat de koning toen reeds overleden was.

[4]) Het vaststellen van deze ligging van Canggu is te danken aan Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1919, p. 69—72.

[5]) O. J. O. LXXIX.

[6]) Not. Bat. Gen. 1898 p. 80.

[7]) Bijdr. Kon. Inst. 80 (1924) p. 225—227.

strekking zijn en ten doel hebben, in moderne termen overgebracht, het beheer over de kerkelijke goederen te onttrekken aan het departement van binnenlandsch bestuur en te stellen onder een van eeredienst.

Koning Wiṣṇuwarddhana is overleden te Mandaragiri [1]) in 1268 als de eenige vorst van Tumapĕl, die zijn natuurlijken dood stierf. Het jaar 1268 is dat van den Nāg. (41 : 4), waarvan men echter heeft voorgesteld [2]) het te lezen als 1272 en daardoor in overeenstemming te brengen met den Pararaton. De omstandigheid, dat Prapañca het chronologisch op den dood des konings volgende feit in 1270 stelt, en wij uit 1269 een oorkonde van Kṛtanagara alleen, d.w.z. niet onder de auspiciën van zijn vader, hebben [3]), doet ons vasthouden aan 1268. De koning werd bijgezet als Çiwa te Waleri en als Buddha te Jajaghu.

Op eerstgenoemde plaats, thans Mĕleri bij Blitar, resten nog slechts enkele bewerkte en geornamenteerde steenen en reliefs [4]); de graftempel van Jajaghu daarentegen is voor een groot deel gespaard gebleven als Tjaṇḍi Djago bij Toempang, Oostelijk van Malang [5]). Vergeleken met de slechts twintig jaar oudere Tjaṇḍi Kiḍal vertegenwoordigt Djago een veel meer Indonesisch-Javaansch type, zoowel in zijn bouw met vooruitgeschoven terrassen als in de ornamentatie. De reliefs zijn zooveel mogelijk in één vlak geornamenteerd, zoodat de optredende figuren naast elkander komen, gelijk de wajangpoppen op het scherm; ook in de styleering der figuren zelve, de helden en heldinnen door hun panakawans en inja's vergezeld (verg. p. 297), is de samenhang met de wajang trouwens onmiskenbaar. De verlijning van het bijwerk der tafereelen, de vulling van alle beschikbare ruimte, het loslaten van den innigen band, die de versiering in het algemeen samenhield met de architectuur en beide zoo harmonisch deed samenwerken op Midden-Java, het zijn alle teekenen van een vervorming der Hindoe-Javaansche kunst in Indonesische, dat wil dan zeggen nationaal-Javaansche, richting. De stof der reliefs is niet om de godsdienstige strekking, doch om de waarde als versiering gekozen; van de herkende teksten, dierfabels, Kuñjarakarṇa-legende, Pārthayajña, Arjunawiwāha, Kṛṣṇāyaṇa, is alleen de tweede Buddhistisch, doch de overige zóó neutraal, dat de beide laatste evengoed aan Çiwaïtische heiligdommen voorkomen. Ontwijfelbaar Buddhistisch zijn slechts de losse beelden; de hoofdgodheid, Amoghapāça, die helaas zijn hoofd verloren heeft en daardoor de trekken van den overleden koning niet meer kan vertoonen, en de in diens omgeving thuishoorende lagere godheden. Van de geheele groep der goddelijke wezens in zijns vaders graftempel heeft Kṛtanagara replieken in brons en in steen doen vervaardigen, waarop wij zoo straks terugkomen.

---

[1]) Oudh. Versl. 1918 p. 109.
[2]) Heyting in Oudh. Versl. 1923 p. 63.
[3]) Nl. de hierboven besprokene over Sarwwadharmma.
[4]) Inl. II p. 135.
[5]) Beschrijving bij Brandes, Tjandi Djago (1904) en Inl. II p. 95—130.

Sinds 1268 regeert Kṛtanagara dus alleen. Bezien wij zijn titulatuur, en vooral vergelijken wij de beide oorkonden, welke die volledig bewaard hebben, die van Pakis uit 1266 en de zooeven besprokene over de Sarwwadharmmaaangelegenheid van 1269 — deze laatste is een edict op koper, dat op de helling van den Wilis in de buurt van Pĕnampihan is gevonden — dan blijkt daarin een groote variatie van uitdrukking te bestaan, met behoud van de hoofdbeteekenis [1]). Ook in het vervolg zullen wij opmerken, dat deze honorifieke titels steeds meer niet anders dan dat zijn en nauwelijks meer kunnen dienen om een bepaalden koning te onderscheiden. Kṛtanagara maakt daarmede een aanvang; mogelijk is hierbij ook een verschuiving van de titulatuur in het spel als gevolg van zijn optreden als koning alleen, tusschen beide oorkonden in. Een nieuwen titel hebben wij stellig te zien in het Narasinghamūrtti op het stuk van 1269, d.w.z. na het overlijden van den ratu angabhaya Narasinghamūrtti, Wiṣṇuwarddhana's mederegent, die zijn neef spoedig in den dood is gevolgd (Nāg. 41:4) en werd bijgezet te Kumitir (Kumĕpĕr, Par. 77). Dat de titelnaam van dezen vorst door den koning werd overgenomen [2]), kan eenerzijds een eerbetuiging aan den overledene zijn geweest, doch anderzijds beteekenen, dat de functie van den ratu angabhaya niet weder vervuld werd, doch opnieuw in de koninklijke macht werd opgelost.

Geen officieele koningsnaam van Kṛtanagara tijdens zijn leven is waarschijnlijk de naam, dien de Pararaton hem toekent, Çiwabuddha. Op zichzelf is deze benaming ongetwijfeld passend voor een koning, die, zooals wij zien zullen, een Çiwabuddha-tempel stichtte, doch als persoonsaanduiding heeft hij dien wijdingsnaam, als wij juist zien, vooral gekregen door en na zijn dood. Immers deze koning is „de in het Çiwabuddha-heiligdom omgekomene" (liṇa ring Çiwabuddhālaya [3]), de „in Çiwabuddha's wereld overledene" (mokteng Çiwabuddhaloka, Nāg. 43:5), kortweg ook „de te Çiwabuddha bijgezette" (lumaḥ ri Çiwabuddha [4]). In dit laatste geval kan men twijfelen of *lumah* nog, evenals in de oudere faze, „bijgezet" beteekent en niet reeds tot „overleden" is geworden, gelijk later zeer stellig is geschied; echter schijnt de feitelijke toedracht te zijn, dat Kṛtanagara op de plaats van zijn overlijden ook is bijgezet, en dat op die plaats zich een Çiwabuddha-heiligdom bevond, waarvan wij alleen niet weten, of dat al van te voren het geval was en de koning dus in een tempel stierf, dan wel later ter plaatse dat heiligdom verrees. Hoe het ook zij, en daargelaten of de vorst reeds tijdens zijn leven den naam Çiwabuddha droeg [5])

[1]) 1266: çrī lokawijaya praçāstajagadīçwarānindita parākramāniwāryyawiryyālaṅghaniya; 1269: çrī sakalajagatnatheça narasinghamūrttyaninditaparākrama açeṣarājānyacūḍāmaṇi..-ārpitacaraṇārawinda çokasantapitasujanahṛdayāmbujāwarodhanaswabhāwa.

[2]) Over de godsdienstige beteekenis van dezen naam zie Moens in Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1925) p. 522 sq.

[3]) Oork. van 1294 (Par. p. 95).

[4]) Oork. van Singasari, op p. 38 sq. van Brandes' monografie (1909).

[5]) Volgens Moens l.l. p. 527 was dit inderdaad het geval.

het verband ligt vooral tusschen 's konings dood en den Çiwabuddha-tempel en bij den naam Çiwabuddha is hij eerst nadien algemeen bekend geworden.

Het is niet gemakkelijk zich van Kṛtanagara een goede voorstelling te maken, en dat is bij deze merkwaardige figuur zeker bijzonder te betreuren. Hij is de koning-geleerde, die tegen den binnenlandschen toestand niet opgewassen bleek, maar hij is tevens de man, die op het juiste moment de buitenlandsche politiek van het Javaansche rijk radicaal heeft gewijzigd en de mogelijkheid heeft geschapen voor de alleenheerschappij in den Archipel. De Pararaton-schrijver (p. 78—80) kan den vorst niet zwart genoeg afschilderen, wiens regeering een aaneenschakeling van onverstandige en noodlottige daden was, en die zelf slechts gevoel had voor lekker eten en drinken. Voor den dichter van den Nāgarakṛtāgama echter is „geen der vorige heerschers zoo beroemd als deze koning" (43:4), en hij kan nauwelijks genoeg loftuitingen vinden voor diens uitnemend beleid, slechts geëvenaard door zijn toewijding aan het Buddhisme. Waar ligt hier de waarheid?[1]). Wij zullen trachten die aan de hand der medegedeelde feiten eenigermate te benaderen, doch constateeren reeds dadelijk, dat een persoon, die tot zulke uiteenloopende oordeelvellingen aanleiding heeft gegeven, stellig iemand van beteekenis, ten goede of ten kwade, moet zijn geweest.

De koning, onder wiens ééne zonnescherm het geheele eiland Java ligt, is tevens de gemeenschappelijke opperkoning van Janggala en Pañjalu[2]); de officieele opvatting dus van de samenstelling van het rijk uit de twee helften, welke tot het einde van den Majapahitschen tijd gehandhaafd zal blijven. Zijn bevelen worden in ontvangst genomen door de drie Groot-mantri's, i hino, sirikan en halu, en overgebracht aan de met de uitvoering belaste functionarissen, waarvan drie de voornaamste zijn, de rakryan (m)apatih, rakryan dĕmung en rakryan kanuruhan. Dat sluit zich dus wel aan bij de Kaḍirische toestanden, doch met wijziging. Deze regeling blijft de grondslag voor de latere administratieve inrichting; de Majapahitsche tijd voegt aan de drie hooge functionarissen nog twee toe, den rakryan rangga en rakryan tumĕnggung. Deze drie, later vijf, personen zijn het, die de staatszaken beheeren, de ministers dus, terwijl de Groot-mantri's slechts decoratieve hofdignitarissen zijn.

Terloops kan ook worden aangeteekend, in verband met de organisatie van den eeredienst, dat onder Kṛtanagara voor het eerst de dharmādhyakṣa ri kaçaiwan, de superintendent der Çiwaïtische geestelijke aangelegenheden, optreedt; of diens ambtgenoot voor de Buddhisten niet genoemd wordt, omdat deze functie nog niet bestond, of slechts omdat hij met de zaak in kwestie niet te maken had, blijkt niet; in 1294 zijn ze er beiden. Daarnevens maken

---

[1]) Dat voor wie Prapañca's bedoeling weet te vatten, de tegenstelling vermindert of verdwijnt, is het oordeel van Moens l.l. p. 530 sq.

[2]) O. J. O. LXXIX pl. 3b 7 en 4a 1.

wij kennis [1]) met Kṛtanagara's hofkapelaan, çangkadhara [2]), den mahābrāhmaṇa, volleerd in de Rgweda, en deze eerwaarde Heer Bhaskara bevestigt door zijn offers aan Çiwāgni [3]) den koning in zijn heerschappij. Op de belooning, die hij daarvoor ontvangt, komen wij straks terug.

De patih van 1269 heet Kĕbo Arĕma. Waarschijnlijk is dat dezelfde, die in den Pararaton met zijn officieelen naam Raganātha wordt genoemd, en in dat geval waren bij het uitvaardigen van die oorkonde zijn dagen als eersteminister geteld. Hij trachtte steeds het welzijn van zijn vorst te dienen, zegt dat geschrift, maar Kṛtanagara sloeg er geen acht op; daarom legde Raganātha zijn betrekking neer en werd hij ādhyakṣa te Tumapĕl. Hij werd vervangen door Kĕbo Tĕngah (en) apañji Arāgani [4]).

Er is geen reden om te betwijfelen, dat de wisseling in het rijksbestierderschap inderdaad heeft plaats gevonden, maar een andere vraag is, of de spijtige toon van het bericht voldoende gemotiveerd is, en de voortreffelijkheid van den aftredenden en de ongeschiktheid van den nieuwen titularis er niet wat al te dik opliggen. Immers behalve het feit, dat hij den koning elken dag lekker eten deed opdisschen, is de eenige maatregel, die verder van Arāgani verteld wordt en die dan zijn wanbeheer zou demonstreeren, dat hij persoonlijk uitgeleide doet aan de groote expeditie tegen Sumatra, ten gevolge van welken krijgstocht er maar weinig troepen te Tumapĕl overbleven; en dit onverstandig ontblooten van Java zelf zou dan 's konings val mogelijk hebben gemaakt. Met die weinige troepen nu heeft het nog al geschikt: binnenlandsche onlusten konden nog worden onderdrukt, een met groot succes bekroonde expeditie tegen Bali werd ondernomen, en ook in de geschiedenis van Kṛtanagara's einde slaat diens leger, niettegenstaande het van alle zijden dreigend verraad, lang geen slecht figuur. Zien we nu verder, dat de uitkomsten van den Sumatraanschen veldtocht geheel worden doodgezwegen, hoewel dit niet slechts een keerpunt in de Javaansche politiek was, maar een zoo belangrijk gevolg heeft gehad als de vestiging van een Javaanschen vazalstaat in het hart van Sumatra, dan komt de vraag bij ons op, of niet het gekant zijn van den Pararaton-schrijver, d.w.z. diens bron, tegen de nieuwe imperialistische politiek, de sleutel kan geven tot deze voorstelling van den gang van zaken. Raganātha, de oude en ouderwetsche rijksbestierder, die zich daarmede niet vereenigen kan, wordt op de meest eervolle wijze en met benoeming tot een hooge functie buiten de politieke sfeer, ontheven van de leiding der staatszaken; zijn opvolger is de man, die

[1]) Op een onuitgegeven koper-oorkonde, bewaard in het Museum te Frankfort a/d Main.

[2]) Dezelfde dignitaris heet sangkapaṇi in de geschiedenis van Tohjaya (hierboven p. 321).

[3]) Over deze combinatie verg. Inl. II p. 38 sq. en wat de Oud-Jav. litteratuur aangaat, Pigeaud, Tantu Panggĕlaran (1924) p. 315 en 320.

[4]) Volgens den Pararaton-tekst kan van één persoon sprake zijn, zooals dan ook de opvatting van Brandes was. De Pañji Wijayakrama noemt echter duidelijk twee personen, Kĕbo Anĕngah en pañji Angrāgani. Zie Berg, De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 48.

den grooten strijd om de suprematie wel aandurft, maar die van de zijde der partij, welke het liever bij het oude beproefde had gehouden, dan ook van alle tegenslagen de schuld krijgt, vooral wanneer Kṛtanagara zelf als slachtoffer kan worden aangehaald. Van het verzet tegen de nieuwe politiek meenen wij de echo te beluisteren in het Pararaton-verhaal. De schrijver is elders zoo slecht van bijzonderheden op de hoogte, dat wij op zijn gezag niet durven verzekeren, dat Kṛtanagara werkelijk zooveel van lekker eten hield. Doch ook al had hij die zwakheid, toch hebben stellig de koning, die zijn rijk den weg tot de heerschappij in den Archipel opende, en de rijksbestierder, welke die politiek is begonnen en met goed gevolg heeft doorgevoerd, beter verdiend dan de kinderachtige voorstelling van den Pararaton.

Behalve de verandering in het rijksbestierderschap is ook een andere benoeming voor het verdere verloop der geschiedenis van groot belang geweest. Er was een babatangan van den buyut van Nangka, Bañak Wiḍe geheeten. We weten niet, wat een babatangan is, maar de buyut is een niet zeer aanzienlijk soort hoofd, en dus zal de babatangan van een buyut iemand van nog minder beteekenis aanduiden. Lezen wij nu, dat de koning dezen Bañak Wiḍe maakte tot Āryya Wīrarāja (Par. p. 78 sq.), in welken naam het praedicaat āryya aan de voornaamsten in den lande toekomt, dan is de gevolgtrekking, dat Kṛtanagara een persoon van zeer geringe afkomst verhief tot een hooge waardigheid. Daar Wīrarāja echter onbetrouwbaar scheen, zoo vervolgt het verhaal, verwijderde de koning hem uit zijn omgeving en maakte hem tot gouverneur van Sungĕnĕb, op Oost-Madhura [1]).

Ook hier moeten wij onderscheid maken tusschen het feit en de motiveering. Dat Wīrarāja na een snelle carrière tot de hoogste rangen gekomen, werd benoemd tot stadhouder van Sungĕnĕb zal wel waar zijn. Indien dat laatste echter is geschied op verdenking van onbetrouwbaarheid, is de maatregel al heel weinig doeltreffend geweest: ongecontroleerd in dat verre gewest, heeft Wīrarāja juist gelegenheid te over gevonden om tegen den koning te intrigeeren. Het is echter heel goed mogelijk, dat de in latere jaren overtuigend gebleken ontrouw van Wīrarāja eerst post eventum tot motief voor de benoeming is gemaakt.

Rustig is het Javaansche land tijdens Kṛtanagara's regeering niet geweest. In 1270 werd de booswicht en geweldenaar Cayarāja of Bhaya [2]) — *c* en *bh* lijken in het Oud-Javaansch schrift zooveel op elkander, dat verwarring voor de hand ligt — vernietigd; de toevoeging *rāja* doet vermoeden, dat de man zich koninklijke waardigheid had aangematigd. Bijzonderheden kennen wij niet, evenmin als omtrent een tweede geval van denzelfden aard, tien jaren later

---

[1]) De plaats, ten onrechte Sumĕnĕp genoemd, heet ten rechte ook thans nog Songĕnnĕp.

[2]) Dat dit geval iets met Surabhaya te maken zou hebben (Oudh. Versl. 1923 p. 61—63) lijkt ons een onaannemelijke gissing.

(het vertrek der Sumatraansche expeditie ligt er tusschen), toen zekere Mahīṣa Rangkah ten onder werd gebracht.

Iets meer vernemen wij omtrent de verhouding tot het buitenland. Wij maakten reeds even melding van een krijgstocht naar Bali; deze had plaats in 1284 (Nāg. 42:1) en had ten gevolge, dat de Balische koning gevankelijk voor Kṛtanagara werd gebracht. Als voorafgaande datum uit de Balische geschiedenis in den Singhasārischen tijd kan een oorkonde van een Parameçwara çrī Hyang ning hyang adilañcana uit 1250 genoemd worden (uit Boelihan). De expeditie van Kṛtanagara poogt klaarblijkelijk den Javaanschen invloed, waarvan in politiek opzicht na de Dharmmawangça's niets meer blijkt, weder te herstellen. In verband met wat wij verder van Kṛtanagara's streven weten, mogen wij dit laten gelden van Java's macht op het nabuureiland, zien als onderdeel eener algemeene politiek van imperialistische strekking. Het succes is wat Bali aangaat niet blijvend geweest. Wij kunnen dat afleiden, niettegenstaande het misschien toevallige feit dat een volgende oorkonde in 1306 door een patih en niet door een koning wordt uitgevaardigd [1]), uit het optreden van vorsten daarna, die niets met de Javaansche te maken schijnen te hebben, en de noodzakelijkheid van een nieuwe expeditie in den Majapahitschen bloeitijd.

Met een mogendheid buiten den Archipel worden door huwelijk de banden nauwer aangehaald. Uit een Camsche oorkonde, gevonden te Po Saḥ bij Phanrang [2]), vernemen wij dat de in 1306, het jaar der uitvaardiging, regeerende koning van Campā, Jaya Siṃhawarman III, een man van minstens middelbaren leeftijd, want zijn oudste zoon was reeds in 1274 geboren, twee voornaamste gemalinnen had, de opperkoningin, dochter van den Jawādhidewa, gelijk gelezen werd, en de koningin Tapasī, dochter van den koning van Java (Yawādipa), gekomen uit Yawadwīpa. Hoewel nu deze tegenstelling van Jawa en Yawa niet bevestigd is — immers volgens Aymonier [3]) moet in plaats van Jawādhidewa ten rechte Dewādhidewa gelezen worden, hetgeen den keizer van Annam aanduidt — blijft het feit van de Javaansche koningsdochter op den Camschen troon bestaan [4]). Wat den tijd aangaat, zou het zoowel een zuster als een dochter van Kṛtanagara kunnen zijn geweest [5]). De verwantschap met het Javaansche hof doet vermoedelijk in later jaren (1318) Jaya Siṃhawarman's zoon, dien wij slechts bij zijn naam in de Annamitische bronnen als koning Chê Năng kennen, juist naar Java vluchten, wanneer hij, door de

---

1) Eveneens Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1924 p. 31.

2) Uitgegeven door Finot in B. E. F. E. O. 3 (1903) p. 640—642.

3) Bull. Comm. Archéol. de l'Indo-Chine 1911 p. 15 sq.

4) Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 319 sq.

5) De laatste mogelijkheid is ontkend op grond van den in 1274 geboren koningszoon (Oudh. Versl. 1920 p. 109); doch dit berust op een misverstand, want de moeder van dien prins is, gelijk uitdrukkelijk gezegd wordt, *niet* Tapasī.

Annamieten verslagen, zijn land moet verlaten; hoogstwaarschijnlijk is dus deze koning Tapasī's zoon [1]).

Aaneensluiting van Java en Campā in den tijd van Kṛtanagara kan in de hand zijn gewerkt door een gemeenschappelijk gevaar, dat beiden bedreigde van de zijde van China. De groote veranderingen, die in het Hemelsche Rijk door het optreden van Khubilai hun beslag hadden gekregen, hadden ook hun uitwerking op de verhouding van China tot het buitenland. Zoodra genoemde keizer, eerste van de nieuwe Yuen-dynastie, zijn gezag stevig gegrondvest heeft, en zelfs reeds daarvoor, begint hij zijn belangstelling te toonen in de Zuid-Oostelijke nabuurstaten [2]). Gezantschappen komen om onderwerping vragen, vervolgens den koning uitnoodigen persoonlijk aan het Mongoolsche hof hulde te bewijzen, en als daar niet behoorlijk gevolg aan wordt gegeven, is er de aanleiding tot een gewapend conflict. In Campā is van die methode een tijdelijke bezetting van het grootste deel des lands door de Chineesche troepen het gevolg, tot op den duur de Annamieten met de ook voor hen lastige indringers afrekenen [3]). Op Java wordt blijkens de annalen der Yuen-dynastie hetzelfde in gang gezet [4]); een eerste proclamatie in 1280, de aanzegging tot persoonlijken hofdienst van den koning in 1281, en dan steeds weer nieuwe gezantschappen en klaarblijkelijk slepend gehouden onderhandelingen. Eindelijk komt in ongeveer 1289 een crisis; Kṛtanagara verliest zijn geduld of acht het noodig op drastische wijze zijn onwil te kennen te geven en zendt den Chineeschen gezant Meng K'i met verminkt gelaat terug. De woede van den keizer over de aangedane beleediging doet des te gereeder gebruik maken van de reeds op zichzelf niet onwelkome gelegenheid tot gewapend ingrijpen; er wordt dus besloten tot een strafexpeditie naar Java, maar door allerlei omstandigheden wordt het 1292 eer de voorbereidingen getroffen kunnen worden en als eindelijk het expeditiecorps op Java landt, is Kṛtanagara reeds van het tooneel verdwenen.

Wij zijn hiermede vooruitgeloopen op wat ongetwijfeld het meest belangrijke is in Kṛtanagara's buitenlandsche politiek, die namelijk ten opzichte van Sumatra. De naam van Çrīwijaya figureert nog weder eens in een Arabische beschrijving bij Ibn Sa'īd, vóór (1274 of) 1286 [5]); hij vermeldt de eilanden van Zābag, waaronder dat van Sribuza het grootste is, spreekt van de hoofdstad van den Mahārāja en van diens paleis aan een met zilver geplaveiden

---

1) Zie over een en ander Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 198 sq.

2) V.g.l. Grousset, Histoire de l'Extrême-Orient (1929) p. 451—455.

3) Maspéro l.l. p. 174—187.

4) Hierover Kramp in Album Kern (1903) p. 357—361, en, met kleine afwijkingen in de jaartallen, Rockhill in T'oung Pao 15 (1914) p. 444 sq. De voorafgaande bladzijden van laatstgenoemd artikel handelen over de handelspolitiek van Khubilai tegenover de Zuidelijke landen in het algemeen.

5) Ferrand, Relations II p. 338 en 342 sq. en J. as. 11:20 (1922) p. 70—72.

vijver, waar ieder jaar door den koning een gouden klomp wordt ingegooid: na diens dood vischt men alles er weer uit op één na, en verdeelt de rest onder de soldaten. Dat wordt hier gecombineerd met een in het water gelegen schatkamer, en is verder slechts een andere versie van het reeds vroeger aangetroffen (pag. 205) verhaal over dit goudland. Heel precies zijn ook de verdere mededeelingen niet, want als een afzonderlijk eiland figureert dan in het Zuiden nog weer eens Jāwa, bekend om den handel in kruiderijen, waarop Lāmurī gelegen is in den West-hoek, en Pañcūr, waar de kamfer vandaan komt, in het Zuid-Westen, terwijl dan in het midden van het eiland op de Kamferbergen de hoofdstad Jāwa te vinden is; later wordt ook Malayu genoemd. Ongetwijfeld slaat deze laatste plaats, evenals Lāmurī (Atjèh), zooals wij zagen, p. 251) en Pañcūr — de groote kamferhaven Baros; echter is ook wel gedacht aan een eveneens Pañcur geheeten eilandje ter Oostkust [1]) — op Sumatra, doch daarnevens schijnt het of in deze tweedehandsche berichten ook verwarring met Java een rol gaat spelen; evenals met het Maleische Schiereiland, want Kalah wordt evengoed geplaatst op ditzelfde eiland! Eerst later is men dan door het onderscheid van Groot- en Klein-Java gaan trachten een duidelijk verschil tusschen beide eilanden aan te gevèn. In dit verband zij opgemerkt, dat wij tijdens Kṛtanagara voor het eerst in officieele Javaansche stukken zoowel Yawa als Jawa voor het eiland Java gebruikt vinden [2]).

Op den politieken toestand van halfweg de dertiende eeuw wordt zijdelings eenig licht geworpen door gebeurtenissen op Ceilon. De Mahāwaṃsa vertelt [3]) van twee mislukte invallen op dat eiland door Candrabhānu, den koning der Jāwaka's, in 1236 en 1256 [4]), de laatste maal vergezeld door Zuid-Indische bondgenooten. Het lag voor de hand in die Jāwaka's Javanen te zien, of nog liever Sumatranen [5]) van Çrīwijaya [6]), en dat te eerder, omdat de Pāṇḍya-bondgenooten zich ten slotte tegen Candrabhānu hebben gekeerd en in hun oorkonden van 1264 en 1265 de mededeeling voorkomt [7]), eenmaal dat de Pāṇḍya-koning zich heeft meester gemaakt van Ceilon en de kroon en het gekroonde hoofd van den Çāwaka, de andere maal, dat hij den koning van Kaḍāram heeft verslagen; dit laatste is, zooals wij zagen, van ouds de titel van den mahārāja van Çrīwijaya. Nu heeft echter Coedès aangetoond [8]), dat

---

1) Ferrand, l.l. noot op p. 72.

2) In de litteratuur is dit verschijnsel reeds veel ouder.

3) Ed. en vert. Geiger (1908 en 1912), LXXXIII, 36—48 en LXXXVIII, 62—75.

4) De jaartallen zijn vastgesteld door Coedès in zijn in noot 8 aangehaald artikel.

5) Kern, V. G. III (1915) p. 33.

6) Zie Ferrand, J. as. 11 : 14 (1919) p. 169; Blagden, Journ. Straits Br. R. A. Soc. 81 (1920) p. 25; de ondergang van Çrīwijaya, Med. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett. 62 (1926) p. 156 sq.

7) Gov. Madras G. O. 1035 (10 Aug. 1917), Epigr. p. 50 en 111, en G. O. 919 (29 Juli 1912), Epigr. p. 72; bij Ferrand J. as. 11 : 20 (1922) p. 48—50.

8) A propos de la chute du royaume de Çrīvijaya, Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 459—468.

Candrabhānu en zijn Jāwaka's geenszins op Sumatra thuishooren, doch op het Maleische Schiereiland, waar een inscriptie van dezen vorst uit 1230, afkomstig van Jaiya [1]), hem uitdrukkelijk koning van Tāmbralingga noemt en den titel Çrīdharmmarājā geeft, naar de bekende hoofdstad van zijn rijk Nagara Çrīdharmmarāja, het latere Ligor. De conclusie is dus deze: wanneer de koning van Tāmbralingga aangeduid kan worden als koning van Kaḍāram, dan is Kaḍāram dus niet meer in de macht van Çrīwijaya, en heeft het groote tweelingrijk klaarblijkelijk opgehouden te bestaan. En evenmin heeft Malayu, indien het juist is, dat dit er in 1183 zijn gezag deed gelden (zie hierboven p. 306), zich kunnen handhaven.

Hoe het ook zij, klaarblijkelijk waren de omstandigheden van dien aard, dat Kṛtanagara het oogenblik gekomen achtte om ook van zijn kant op Sumatra door te tasten, te breken met de oude onthoudingspolitiek en daarvoor de suprematie van Java in de plaats te stellen. Dit is de bedoeling van de zoogenaamde Pamalayu, de Sumatraansche expeditie, waartoe het Javaansche leger zich in 1275 te Tuban inscheepte.

De vertaling van Pamalayu door Sumatraansche expeditie is overeenkomstig het Majapahitsche spraakgebruik, wanneer Malayu een verzamelnaam voor Sumatra is geworden. In vroegere berichten vonden wij het als den naam voor een zeer bepaald en beperkt deel van het eiland, Djambi, waar oudtijds een onafhankelijk rijkje Malayu had gelegen, hetwelk echter reeds sinds de zevende eeuw tot de onderhoorigheden van Çrīwijaya was gaan behooren, en minstens tot 1178 in die positie gebleven was. Voor Kṛtanagara's tijd hebben wij stellig die beperktere beteekenis aan te nemen, en in verband daarmede ware het juister Pamalayu weer te geven met Djambi-expeditie. Daarheen toch was de stoot der Javanen gericht.

Het resultaat van de expeditie heeft men langen tijd voor negatief gehouden, daarbij afgaande op het stilzwijgen van den Pararaton en op Maleische tradities over de komst van Majapahitsche aanvallers in het latere Mĕnangkabau, hetwelk daarbij juist zijn naam ontvangt door de nederlaag (mĕnang) van den Javaanschen vecht-karbauw, die den strijd om de heerschappij ten nadeele der Javanen beslist [2]). Hoe gevaarlijk dergelijke conclusies, gebouwd op de onvolledigheid van bronnen en de zoo vaak fantastische inlandsche traditie kunnen zijn, is in dit geval op verrassende en overtuigende wijze gebleken, door de vondst van een inscriptie van koning Kṛtanagara zelf in het hartje van Sumatra, en gedateerd in 1286.

De inscriptie [3]) staat op een beeldvoetstuk, hetwelk ligt op de vlakte Padang Rotjo bij Soengai Lansat in de Batanghari-districten, aan den oever van den

---

[1]) Uitgegeven door Coedès, B. E. F. E. O. 18, 6 (1918) p. 32.

[2]) Vermeld in Brandes' Pararaton-aanteekeningen, p. 149—154.

[3]) Uitgegeven in Versl. Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 5:2 (1916) p. 306—339.

bovenloop van genoemde rivier, de rivier van Djambi dus. Zij behelst dat in genoemd jaar 1286 een beeld van Amoghapāça met zijn dertien volgelingen is overgebracht van Java (bhūmi Jāwa) naar Suwarṇabhūmi en is opgesteld in Dharmmāçraya, op bevel van Z. M. den opperkoning çrī Kṛtanagara Wikrama Dharmmottunggadewa en door een commissie van vier hooge functionarissen. Over deze gave verheugden zich eerbiedig alle onderdanen in het land Malayu, brahmanen, kṣatriya's, waiçya's en çūdra's, en in de eerste plaats Z. M. de koning çrīmat Tribhuwanarāja Mauliwarmmadewa.

Behalve hetgeen dit stuk ons leert op ondergeschikte punten — bijvoorbeeld de ligging van het oude landschap Dharmmāçraya, dat inderdaad blijkt te hebben gelegen, waar men het vermoed had, aan den boven-Batanghari — is de bijzondere waarde ervan deze, dat wij in 1286 in Midden-Sumatra een Javaanschen vazalstaat Malayu vinden. Aan de verhouding tot Java kan geen twijfel bestaan, getuige de term onderdanen (prajā) en de hoogere titel van Kṛtanagara, den Mahārājādhirāja, tegenover de lagere titulatuur, Mahārāja zonder meer, van den plaatselijken machthebber. Dit Malayu blijkt dan verder niet tot een vestiging aan de kust beperkt te zijn, doch zijn gezag tot ver in de bovenlanden te doen gelden.

Ziehier dus het resultaat der elf jaar te voren begonnen expeditie: het rijk Malayu, geen onderhoorigheid meer van Çrīwijaya, doch ook niet langer een onafhankelijke staat, vormt een vooruitgeschoven post van Javaanschen invloed. Waarschijnlijk reeds spoedig heeft het zijn macht nog verder Westelijk uitgestrekt, en deze geleidelijke uitbreiding van „Malayu" kan ons tevens een aanwijzing geven, hoe Malayu ten slotte voor geheel Sumatra gelden kon; het was synoniem met „Javaansch Sumatra" en kon zich zoo met de Javaansche wapenen op den duur van Djambi uit over het geheele eiland uitbreiden.

Op dit oogenblik echter is het natuurlijk nog lang zoo ver niet, maar de eerste en belangrijkste stap is toch gedaan. Op Sumatra zelf en tot in het hart van dat eiland zetelt een gezag, dat van Java zijn bevelen ontvangt. Hoe ook de toestand in de afgeloopen eeuw geweest moge zijn, zekerheid bestaat, dat van het oogenblik af, dat Çrīwijaya zoo iets niet beletten of ongedaan maken kon, het definitief had opgehouden de groote mogendheid van het Westen te zijn.

Malayu zendt in 1281 uit eigen hoofde gezanten naar China en maakt daarbij merkwaardigerwijze gebruik van Mohammedanen; de namen der gezanten luiden althans Sulaymān en Chamsu'd-dīn [1]), hoogstwaarschijnlijk menschen, die reeds handelsrelaties met China hadden en dus slechts als gezanten ad hoc te beschouwen zijn.

Wij zullen Malayu als Javaanschen vazalstaat onder het geslacht van Mauliwarmmadewa in een volgend hoofdstuk opnieuw aantreffen. Een dier

---

[1]) Bij Pelliot, D. I. p. 326.

latere vorsten heeft het Amoghapāça-beeld laten vervoeren en opstellen in een nieuw heiligdom; vandaar dat het zich thans te Rambahan in dezelfde afdeeling bevindt [1]). Dat het zich geheel bij de Singhasārische kunst aansluit, verwondert ons niet, nu wij weten, dat het van Java zelf is geïmporteerd; de groep van Amoghapāça en zijn omgeving is dezelfde, die in afzonderlijke beeldwerken aan de Tjaṇḍi Djago voorkwam, en het is dan een repliek van de godheid uit zijns vaders graftempel, welke Kṛtanagara naar zijn onderdanen in Sumatra zond.

Ook van andere zijde komen de teekenen van veranderde toestanden. In Achter-Indië was het nieuwe en krachtige Siameesche rijk van Sukhodaya ontstaan, dat de Noordelijke deelen van hetgeen eenmaal Çrīwijaya's overzeesche rijkshelft was geweest, ging bedreigen; de Môn-kronieken stellen de daaruit ontstane conflicten niet lang vóór 1280 [2]), en de groote oorkonde van koning Rāma Gaṃheng van Sukhodaya [3]) uit 1292 noemt onder diens veroveringen in het Zuiden hetzelfde Çrīdharmarāja, waar veertig jaar tevoren Candrabhānu heerschte. In ongeveer denzelfden tijd begonnen aan Sumatra's Noordpunt de Islamitische rijkjes te komen, die wellicht het oppergezag van Çrīwijaya of Malayu nog eenigen tijd zijn blijven erkennen, gelijk later dat van Majapahit, maar waarmede de banden door het godsdienstverschil toch niet nauw konden zijn. Sinds de vondst van den grafsteen van sultan Malik-al-Saleh, den stichter van Samudra, staat het vast, dat deze in 1297 is overleden en dus de stichting zelf eenigen tijd vroeger moet worden gesteld, terwijl volgens de traditie Pĕrlak als Mohammedaansch rijkje reeds te voren bestond [4]), en het in ieder geval door Marco Polo in 1292 als eenig geïslamiseerd staatje was aangetroffen [5]). Samudra had trouwens reeds in 1286 (toen het dus nog onder heidensch oppergezag stond) een gezant naar China gezonden [6]).

Geen verdere epigrafische gegevens lichten ons over den omvang van Java's gezag in den Archipel nader in — de inscripties bepalen zich er toe van „de andere eilanden" in het algemeen met Madhura in de eerste plaats te spreken — doch de dichter van den Nāgarakṛtāgama geeft als onderhoorigheden van Kṛtanagara op (42 : 2): Pahang, Malayu, Gurun en Bakulapura, en voegt erbij, dat het onnoodig is te vermelden, dat ook

---

[1]) Beschrijving en afbeelding bij Pleyte, Tijdschr. Bat. Gen. 49 (1906) p. 171—177; verg. Inl. II p. 131—133.

[2]) Blagden, l.l. p. 25.

[3]) Coedès, Inscriptions de Sukhodaya (1924) p. 37—48. Over de mogelijkheid van een godsdienstige tegenstelling naast de politieke (Hīnayāna tegenover Mahāyāna) zie Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 62 (1926) p. 16—18 en Coedès in Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 471.

[4]) Over grafsteen en traditie zie Moquette in Rapp. Oudh. Dienst 1913 p. 1—12.

[5]) The book of Ser Marco Polo, ed. Yule-Cordier II (1903) p. 284; verg. hieronder p. 339.

[6]) Rockhill, T'oung Pao 15 (1914) p. 441.

Suṇḍa en Madhura hulde bewees. Nu zagen wij reeds aangaande Malayu, dat het medegedeelde juist is, maar toch geeft Prapañca aan zijn lezers een verkeerden indruk, want voor hen beteekende Malayu immers Sumatra, terwijl het onder Kṛtanagara een veel beperkter begrip vertegenwoordigde. Zonder meer te zeggen, dan hij verantwoorden kan, doet de dichter dus een te groot denkbeeld van Kṛtanagara's macht ontstaan, hetzij hij dat dan doet om dien vorst zelf te hooger lof waardig te maken, hetzij om door op dit praecedent te wijzen de imperialistische politiek van zijn eigen dagen aan te bevelen. Hetzelfde kan eveneens het geval zijn, en is dat ook hoogst waarschijnlijk inderdaad, bij de andere namen. Pahang, later de verzamelnaam voor alle Javaansche onderhoorigheden op het Maleische Schiereiland, is, beperkt opgevat, het landje dat nog thans zoo heet; Gurun, eigenlijk Gorong, Goram, kan in uitgebreiden zin den Grooten Oost representeeren. Ten slotte is Bakulapura een synoniem van Tañjungpura of Tañjungnagara, op den duur geheel Borneo, oorspronkelijk een landstreek in het Zuid-Westen van dat eiland (zie p. 310). Uit de woorden van Prapañca moeten wij dus opmaken, niet dat Java geheel Sumatra, het Schiereiland, Borneo en het Oosten beheerschte, maar wel dat het vasten voet had gevat in bepaalde gedeelten daarvan. In zake Borneo en het Oosten is dat na Chau Ju-kua niets nieuws, doch hetgeen Kṛtanagara's eigen beleid er aan toegevoegd heeft, is Malayu op Sumatra en, wat wij nog niet wisten, Pahang op het Maleische Schiereiland.

De onderhoorigheid van Suṇḍa spreekt voor ons minder vanzelf dan voor Prapañca. Niet lang van te voren stond het immers nog onder Çrīwijaya; intusschen ligt het voor de hand dat een verzwakking van dat laatste rijk in de eerste plaats het op eenzelfde eiland gelegen Java er toe kon brengen aanspraken op de Suṇḍa-landen te doen gelden, en die misschien ook wel erkend te zien. Men moet bij dergelijke kwesties altijd in het oog houden, dat het gezag van een der groote mogendheden over de buitenbezittingen in veel opzichten slechts beteekent, dat er geen inmenging van een andere mogendheid geduld wordt en er bij voorkomende gelegenheden schattingen worden opgebracht, maar niet, dat de onderhoorigen zelf zoo heel veel van het oppergezag merken. Het is iets dergelijks geweest als het Nederlandsche gezag in vele deelen van den Archipel vóór Van Heutsz. De betrekkelijk geringe intensiteit van de Javaansche macht neemt echter niet weg, dat sinds Kṛtanagara Java *de* mogendheid van den Archipel gaat worden.

Tengevolge van de ingetreden wijziging in de verhoudingen heeft onder Javaanschen steun het nieuwe Malayu zich snel tot grooten bloei kunnen opwerken. Juist aan het eind van Kṛtanagara's regeering vernemen wij eenige mededeelingen van Europeesche zijde over een deel van den

Archipel, en wel het relaas van den beroemden Venetiaan Marco Polo uit 1292. In het zesde hoofdstuk van zijn derde boek heeft hij Java besproken [1]), onder een groot koning staande, en heidensch; het is van buitengewonen rijkdom en er bestaat levendige scheepvaart op, vooral van Zayton en Manzi, en bepaaldelijk met het oog op den handel in zwarte peper en allerlei specerijen. Nog beter kent hij Klein-Java, hetgeen neerkomt op het Noordelijk deel van Sumatra (hoofdst. 9—11); er zijn daar acht koninkrijken, ieder met een eigen stad, en daarvan worden er zes genoemd [2]). Het eerste is Ferlec, natuurlijk Pĕrlak, door Saraceensche kooplieden tot den Islam bekeerd, d.w.z. de stadsbevolking, want in het binnenland leeft men nog als beesten. Hieraan grenzend ligt Basma en vervolgens Samara, elk onder een eigen koning, en in dat laatste rijk heeft Marco Polo vijf maanden vertoefd, zich met zijn tochtgenooten in een verschanst kamp beschermend tegen de nog menschenetende bevolking. Wilde heidenen zijn de bewoners zoowel van deze rijkjes als de beide volgende, Dagroian en Lambri; in alle vier evenals in het op Lambri volgende Fansur noemt men zich onderworpen aan den Chineeschen keizer, zonder echter schatting te betalen (die erkenning is dus niet meer dan een beleefdheid). Daar nu Lambri het reeds eenige malen aangetroffen Lamuri, Groot-Atjèh, is, en de landjes als telkens aan elkander grenzend worden behandeld, moeten de tusschenliggende, als er geen vergissing in het spel is, tusschen Pĕrlak en Lambri gezocht worden, en daarom is dan ook Basma met Pasè en Samara met Samudra gelijkgesteld [3]) — Dagroian blijft onzeker [4]) — waaruit zou volgen, dat de bekeering van die staatjes in 1292 nog niet had plaats gevonden, en dus Samudra tusschen 1292 en 1297 geïslamiseerd is. Van Lambri komt peper en sapan-hout maar de groote peperhaven is het zesde koninkrijk, Fansur, d.w.z. Baros op de Westkust (v.g.l. pag. 334). De twee overschietende rijken liggen aan den anderen kant van het eiland en worden niet besproken, omdat Marco Polo er niet geweest is.

Maar wel vertelt hij even van te voren (hoofdstuk 8) iets anders [5]); dat men namelijk na in Zuidelijke richting op het eiland Pentam, d.i. Bintan, gekomen te zijn en verder te zijn doorgevaren, op het eiland Malaiur komt, hetwelk een rijk met een eigen koning en eigen taal vormt, en een fraaie, groote hoofdstad met levendigen handel in specerijen enz.

---

[1]) II p. 272—275.

[2]) II p. 284—306. Over den Chineeschen handel met Indonesië zie Grousset, Histoire de l'Extrême-Orient (1929) p. 473—475.

[3]) Zie Ferrand, Relations II, Index, en Journ. as. 9: 10 (1918) p. 66 en 93.

[4]) Dat het Indragiri zou zijn, is een gissing van Marsden, History of Sumatra (3de dr. 1811), p. 6. Ook aan Pedir is (met meer waarschijnlijkheid) gedacht. Volgens De Jonge, De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië 2 (1864) p. 125 zijn de Bataks bedoeld.

[5]) II p. 280—283.

heeft. Naar het ons voorkomt is Ferrand's meening[1]), als zou uit een en ander volgen, dat dit Malaiur niet op Sumatra kan hebben gelegen, door Rouffaer[2]) afdoende weerlegd. De vergissing is slechts, dat Marco Polo niet weet, dat het hem bij name als groote handelshaven bekende Malayu[3]) ten rechte op hetzelfde eiland ligt als Pĕrlak en Baros. Maar het merkwaardigste van het bericht is wel, dat hij hier Malayu, en niet Çrīwijaya noemt. Nu kan men meenen, dat hij eigenlijk Çrīwijaya bedoelt, en dan bewijst de mogelijkheid van het vervangen van den eenen naam door den anderen in elk geval, dat in 1292 ook Malayu reeds weder een handelshaven van beteekenis was, welks naam, in tegenstelling tot dien van Çrīwijaya, tot den Venetiaan was doorgedrongen. Het is echter ook niet uitgesloten, dat inderdaad als gevolg van de politieke omstandigheden het door Java gesteunde Malayu zeer snel het verzwakte Çrīwijaya was gaan overvleugelen als emporium.

Het beste getuigenis voor de juistheid van Kṛtanagara's buitenlandsche politiek is wel, dat zelfs de val van den koning en het rijk van Singhasāri de verdere ontwikkeling van de Javaansche oppermacht niet heeft kunnen stuiten. Voor wij dien val bespreken, moeten wij echter nog een geheel andere zijde van Kṛtanagara's figuur in oogenschouw nemen. Wij bedoelen den koning als Buddhistisch ijveraar en als geleerde[4]).

„Er is geen zoo beroemd als deze koning", aldus de Nāgarakṛtāgama (43 : 4), „onder alle vroegere vorsten; volmaakt in de zesvoudige staatkunde, ervaren in de wetenschappen, goed thuis in de gezaghebbende boeken der ware leer, en zeer gerecht". Men heeft alle recht eenigszins sceptisch tegenover een dergelijke loftuiting te staan, maar zal haar toch niet voor geheel uit de lucht gegrepen kunnen houden; ook de Djaka-Dolok-inscriptie (hierboven p. 272) noemt den koning als voortreffelijkste onder de kenners der wetboeken (str. 11). Als overblijfsel van zijn werkzaamheid op dit gebied kan wellicht de Rājapatiguṇḍala gelden, een op zijn naam gestelde verzameling van regels over godsdienstige instellingen en wel in het bijzonder het yogīçwara-schap (hier de naam voor den professioneelen yoga-beoefenaar in het algemeen) en de daarbij te pas komende rechten en verplichtingen[5]). Er schijnen wel latere toevoe-

---

1) L.l. p. 91 sqq.

2) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 3 sqq., 8 sq. en 19.

3) Over den vorm op "ur zie hierboven p. 251.

4) Een overeenkomstig geval is dat van zijn tijdgenoot koning Jaya Indrawarman VI van Campā (1254—1277) die eveneens zich toelegde op alle wetenschappen en bedreven was in de wijsbegeerte van alle scholen; zie Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 172.

5) Inhoudsopgave bij Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran (1924) p. 291—293. Hieruit blijkt, dat de stukken, die Juynboll, Suppl. Cat. Jav. Handschr. II (1911) p. 200 aanleiding geven, het werk een cosmogonie te noemen, er eigenlijk niet bijhooren.

gingen in te steken, doch ook al is de vorm niet meer oorspronkelijk, het werk kan toch op Kṛtanagara teruggaan. In het voorbijgaan zij aangeteekend, dat nog in een tweede litteratuurproduct de naam van Kṛtanagara schijnt voort te leven, een Balisch gedicht, welks hoofdpersoon Jayengpatra van Kṛtanagara afkomstig heet [1]).

Boven alle wereldsche geleerdheid ging den koning echter het Buddhisme en wel, naar Moens heeft aangetoond [2]), een sterk tantrisch Buddhisme. Niet alleen betrachtte hij geboden, ceremoniën en inwijdingen (het is weer de Nāg., die ons van 42 : 3 tot 43 : 4 over dat alles uitvoerig inlicht), maar ook verdiepte hij zich in onderdeelen der Buddhistische wetenschap, de tarkka- en wyākaraṇa-çāstra's, en vooral hetgeen 's menschen binnenste betreft. In dit verband wordt dan het Subhūtitantra genoemd als het werk, dat hij doorgrondde en welks inhoud hij in zijn hart opnam. Dit zou een op naam van des Buddha's leerling Subhūti staand tantra kunnen zijn, waarvan overigens niets bekend is; doch bij een vroegere gelegenheid (p. 220) opperden wij reeds de mogelijkheid, o.i. zelfs waarschijnlijkheid, dat wij hier met het Sanghyang tantra bajradhātu Subhūti te doen hebben, hetwelk in de dagen van koning Siṇḍok is bewerkt.

Yoga, samādhi en vrome werken volgden vanzelf uit deze gezindheid des konings, maar hij is nog verder gegaan en heeft zich laten wijden tot Jina (Dhyāni-Buddha). Deze vereenzelviging van den vorst met een der Jina's, in dit geval Akṣobhya [3]), ging, zooals wij reeds bij andere gelegenheden bespraken (zie p. 180), gepaard met het oprichten van een beeld met de gelaatstrekken van den gewijde in Jina-gedaante, en zulk een wijdingsbeeld van Kṛtanagara als Akṣobhya is nu juist de Djaka-Dolok van Soerabaja, blijkens de om het kussen aangebrachte inscriptie. Bij wijze van parallel uit denzelfden tijd kan verwezen worden naar de koperplaat van Air-asih (p. 330), waar de begiftigde Bhaskara verlof krijgt in zijn vrijgebied een beeld van Wiṣṇu als eigen wijdingsbeeld te doen vervaardigen en opstellen [4]).

's Konings wijdingsnaam als Jina is op het beeld Jñānaçiwabajra (str. 12); met een kleine variant geeft de Nāg. (43 : 2) Jñānabajreçwara en een oorkonde van 1351 [5]) Jñāneçwarabajra. Op jñāna en bajra komt het dus aan, en çiwa is ook hier synoniem van īçwara. Merkwaardig is de wijze,

---

[1]) Van der Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek IV (1912) p. 410.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1925) p. 521—558, naar welk artikel wij verder verwijzen voor de bijzonderheden.

[3]) Bedoeld als een Bhairawa (Yamāri) volgens Moens l.l. p. 533 sqq.

[4]) (ng)arcca wiṣṇupratirūpa pagawayana swātmapratiṣṭha sang pamgĕt ing Airasih (d.i. Bhaskara zelf).

[5]) Die van Singasari, aangehaald hierboven p. 328.

waarop de koning zichzelve aanduidt in de korte inscriptie[1]) op de reeds even genoemde bronsreplieken van de groep van Amoghapāça en zijn omgeving uit zijn vaders graftempel (p. 327), een verdienstelijk werk ten bate van de verwerving der vruchten van het Hoogste Inzicht door alle schepselen; de vorst, volgeling van het voortreffelijk Mahāyāna, is mahārājādhirāja çrī Kṛtanagara Wikramajñānawajrottunggadewa, een combinatie dus van zijn wereldlijke en geestelijke titulatuur. Aan een soort van zich terugtrekken uit de wereld moet men bij zulk een geestelijke wijding in geen geval denken; de koning bleef als steeds het bewind uitoefenen.

Het beeld van Kṛtanagara is blijkens de inscriptie in 1289 opgericht op het kerkhof Wurare, de oude woonplaats van Bharāḍa in Lĕmah Citra (zie p. 274) en later overgebracht naar het terrein van Majapahit zelf[2]); het vers is van den superintendent Nādajña[3]). Thans verheugt zich deze Akṣobhya nog steeds (in het Soerabaja'sche Kroesenpark) in bijzondere vereering van de zijde der bevolking, die het grootste vertrouwen in zijn wondermacht heeft. Door afslijting en zelfs verf kan men zich geen duidelijke voorstelling meer maken van 's konings gelaatstrekken; het is een gezette gestalte met rond gevormd, dicht op den hals staand hoofd, groote oogen en dikke lippen, een vrijwel rechte overgangslijn van voorhoofd naar neus, en deze laatste eenigszins plat met uitstaande neusvleugels[4]). Het heeft niets meer van een Hindoeschen Buddha, doch is het Javaansche beeld van een inderdaad Javaansch koning. Op grond van de gelijkenis van dit beeld met een uit Singasari afkomstigen Akṣobhya te Malang houdt Bosch[5]) ook dien laatste voor een portret van Kṛtanagara.

Is dus deze koning een der weinige, wier uiterlijke verschijning wij eenigermate in beeld kunnen benaderen, moeilijk blijft het, gezien de onzekere waarde der Pararaton-berichten, ons zijn karakter en persoonlijkheid voor te stellen. De combinatie van den dilettant-geleerde en den lichtzinnigen bon-vivant deed ons aan keizer Claudius denken[6]), maar wie weet hoeveel overdrijving naar beide zijden in onze niet te controleeren bronnen is neergelegd. Twee dingen staan echter wel vast,

---

[1]) Uitgegeven door Speyer, Versl. Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett. 4:6 (1904) p. 138—144 en 253—262. Opmerkelijk is, dat ongeveer dezelfde formuleering voorkomt op een Awalokiteçwara-beeld uit Chandimau in Bengalen, uit het 42ste jaar van Rāmapāladewa, dus eerste helft der twaalfde eeuw. Zie Ann. Rep. Arch. Surv. 1911/12 p. 161 sq.

[2]) Inl. II p. 174 en Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1922) p. 461.

[3]) Volgens Poerbatjaraka l.l. p. 442—459 niet de functionaris onder Kṛtanagara, doch tijdens Hayam Wuruk, en dan waarschijnlijk de vader van Prapañca.

[4]) Versl. en Meded. 5:2 (1916) p. 306 sq.; afbeeldingen in Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) achter p. 108.

[5]) Oudh. Versl. 1918 p. 23—29, met afbeeldingen.

[6]) Versl. Med. l.l. p. 307, coll. Suetonius, Divus Claudius c. 33 en 40.

en al zijn ze ook niet voldoende om er een karakteristiek van koning Kṛtanagara op te bouwen, ze geven ons toch twee kanten van zijn persoon, die voor tijdgenoot en nageslacht in het oog moesten springen en hem ook voor ons vooral doen zijn: de vurige ijveraar voor het Buddhisme en tevens de man die — daargelaten de rol van den rijksbestierder Arāgani — het groote Sumatraansche rijk op zijn eigen terrein heeft aangedurfd.

Niet uit het buitenland, noch uit Sumatra noch uit China, is Kṛtanagara ten slotte ten val gebracht, doch binnen zijn eigen Javaansche rijk werd er tegen hem samengespannen. In Kaḍiri bezette sinds 1271 Jayakatwang het onderkoningschap, of hoe men zijn positie moet noemen, en diens begeerte „om met alle middelen der staatkunde de suprematie te erlangen" (Nāg. 44 : 1) is vooral verklaarbaar, als wij in hem een verwant van het oude Kaḍirische vorstengeslacht mogen veronderstellen (verg. p. 316). In zijn voornemen werd hij versterkt door Wīrarāja, nog steeds stadhouder op Madhura, met wien hij druk overleg pleegde. Wīrarāja, die toch zijn opkomst geheel aan Kṛtanagara te danken had, waarschuwde Jayakatwang toen de gelegenheid gunstig was — de Pararaton, dien wij voor dit stuk weder alleen moeten volgen (p. 79 sq.) zegt, omdat het leger afwezig was op Sumatra; doch die expeditie was reeds 17 jaar weg — en hem aanzette in 1292 den beslissenden stap te wagen. Jayakatwang zendt dan een leger, maar niet zijn beste troepen, met vaandels en muziek langs den Noordelijken weg (d. w. z. om den Pĕnanggoengan heen) op Singhasāri af; het verwoest de streken Noordelijk van de hoofdstad en houdt halt te Mĕmĕling (welks ligging onbekend is). Koning Kṛtanagara, die niets anders doet dan palmwijn drinken, slaat eerst geen geloof aan de berichten omtrent den aanval, en pas als hij de gewonden uit de eerste gevechten voor zich ziet, gaat hij over tot maatregelen, daarin bestaande dat hij (juist zooals Jayakatwang berekend had) alles wat hij aan troepen beschikbaar heeft Noordwaarts stuurt. Aan het hoofd van die troepen staan zijn beide schoonzoons. De een is tevens zijn neef, prins Narāryya Sanggrāmawijaya, beter bekend onder de kortere aanduiding prins Wijaya, de zoon van Lĕmbu Tal, die zelf de zoon van den ratu angabhaya Narasingha (= Mahīṣa Campaka) was (Nāg. 46 : 2); zoodoende stamde Wijaya in rechte lijn van koning Rājasa en Dĕḍĕs af. De andere schoonzoon is Arddharāja, nota bene de eigen zoon van Jayakatwang[1]); een bewijs, dat de toestand weinig ernstig werd ingezien. Deze troepen slaan de Kaḍirische legermacht terug. Intusschen is een ander Kaḍirisch leger van de „bewakingsgrens", de op p. 274 besproken Pinggir Rakṣa opgerukt, in alle stilte, zonder vaandels of muziek, zijn

[1]) Het bestaan en de relatie van Arddharāja zijn niet aan den Pararaton, doch aan de in den aanvang van het volgend hoofdstuk te citeeren oorkonde van 1294 ontleend.

weg nemend over Lawor, een plaatsnaam, die nog in het tegenwoordige riviertje Lahoer over is[1]). Na Siddhabhawana bereikt te hebben, gaat dit leger zonder eenigen tegenstand te ontmoeten recht op Singhasāri aan, onder bevel van den Kaḍirischen rijksbestierder Kĕbo Mundarang en twee andere aanvoerders. Men dringt den kraton binnen en treft den koning aan, palmwijn drinkende met zijn rijksbestierder; Kĕbo Tĕngah tracht de situatie nog te redden, maar beiden komen om, in de maand Jyeṣṭa[2]) van het jaar 1292.

In deze voorstelling van zaken, gelijk de Pararaton haar geeft, kan men de hoofdzaak behouden, doch moet de kleurige bijomstandigheden schrappen. Met dit laatste bedoelen wij vooral de episode van het palmwijn-drinken. De zooeven aangehaalde Singasari-inscriptie van 1351 vermeldt de stichting van een grafkapel voor de geestelijken[3]), die Zijne Majesteit Kṛtanagara in den dood zijn gevolgd, en den grootmantri, die is omgekomen aan de voeten van zijn heer. De koning, neergestooten te midden van zijn geestelijkheid, dat geeft een ander beeld dan de zorgelooze drinker. Het lot heeft dan gewild, dat juist de geestelijkheid, die zulk een groote rol had gespeeld bij de opkomst van Singhasāri (p. 315), ook deelen moest in het bloedbad, dat aan dit rijk een einde maakte. De inscriptie bevestigt den dood van den rijksbestierder bij diezelfde gelegenheid; en ook het feit, dat op dit oogenblik het leger ten Noorden van de hoofdstad nog zegevierend te velde stond, is, naar wij in het volgend hoofdstuk zullen zien, juist: dit maakt dan weer hoogst waarschijnlijk, dat de val van den kraton door een overval langs den Zuidelijken weg is bewerkstelligd. De hoofdzaak van het Pararaton-verhaal is dus alleszins aannemelijk.

De Nāgarakṛtāgama, die bij het vermelden van 's konings dood (43 : 5) het aandeel daarin van Jayakatwang's leger verzwijgt, noemt hem den in Çiwabuddhaloka overledene en laat daar op volgen, dat hij op de plaats zijner bijzetting door prachtige beelden van Çiwa en Buddha vereeuwigd is[4]) en hij voorts is bijgezet te Sagala in een Jina-beeld te zamen met zijn opperkoningin Bajradewī[5]), en wel als Wairocana met Locanā. Deze passages hebben tot veel verschil van opinie aanleiding gegeven[6]),

---

[1]) Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1918 p. 84 sq.

[2]) Oorkonde van Singasari (p. 328). Verg. nog Berg, Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 27.

[3]) Het is niet zeker of met mahābrāhmāṇa çewa sogata de geestelijken in het algemeen zijn bedoeld, dan wel of de mahābrāhmaṇa de ééne hooge functionaris is, als hoedanig wij hierboven (p. 330) Bhaskara zagen optreden. Verg. ook Oudh. Versl. 1928 p. 32 sq.

[4]) Of: een prachtig beeld van Çiwabuddha. Aan de bovengegeven vertaling wordt de voorkeur gegeven op grond van de situatie van Tjaṇḍi Djawi; zie beneden.

[5]) Of: tevens voorstellende Arddhanāreçwarī, n.l. tezamen met Bajradewī (Moens l.l. p. 552).

[6]) Bosch in Oudh. Versl. 1917 p. 135—142 en 1918 p. 21—32 en 156—163; Poerba-

zoowel door de voor ons onduidelijke formuleering van de voorstelling te Sagala als door het ontbreken van een naam bij de eerste bijzettingsplaats; daarbij moest dan verder in aanmerking genomen worden, dat wij een door Kṛtanagara voor zich gesticht Çiwabuddha-heiligdom over hebben in de Tjaṇḍi Djawi bij Prigen en dat de Pararaton (p. 125) als bijzetplaats van Kṛtanagara den tempel Pūrwapatapan te Singhasāri opgeeft.

Onzes inziens zal de eerste bijzetplaats, juist omdat er geen afzonderlijke naam gegeven wordt[1]), wel het heiligdom van Çiwabuddha ter plaatse van 's konings dood moeten zijn (vgl. p. 328), te Singhasāri dus, en waarschijnlijk hetzelfde dat de Pararaton Pūrwapatapan noemt. Echter is noch deze tempel met zekerheid herkend[2]), noch van Sagala iets overgebleven. Van Tjaṇḍi Djawi, op grond van Hayam Wuruk's reisroute geïdentifieerd[3]) met Jajawa, het Çiwabuddha-heiligdom door Kṛtanagara gesticht en ook rustplaats van een deel van diens asch[4]), rest althans nog een soubasement[5]) en de beschrijving van Prapañca (Nag. 56 en 57). De situatie was waarschijnlijk, dat zich beneden een Çiwa-beeld en op de bovenverdieping een Akṣobhya bevond, de laatste klaarblijkelijk niet toegankelijk, getuige het verhaal, dat zelfs de bewaker van den tempel niets van de aanwezigheid van dien Akṣobhya afwist, en er pas van hoorde, toen een geleerd Buddhistisch geestelijke, dien hij tot zijn verwondering devotie aan den Çiwa zag bewijzen, hem inlichtte, dat dit eigenlijk voor den Buddha daarboven bestemd was[6]). In 1331 trof een bliksemslag den tempel en werd het Akṣobhya-beeld vernield.

Door den val van Singhasāri en den dood van Kṛtanagara was Jayakatwang thans heer van Java geworden. Een nieuw Kaḍirisch rijk neemt een aanvang. Dat het van zoo korten duur zou zijn, kon zeker niemand vermoeden.

---

tjaraka ibid. 1917 p. 143—151, 1918 p. 113—115; Nāg. p. 277—279; Poerbatjaraka Bijdr. Kon. Inst. 80 (1924) p. 239; Moens l.l. p. 545—556.

[1]) Volgens Poerbatjaraka Bijdr. l.l. is de plaatsaanduiding wel aanwezig en moet men vertalen: „hier is de plaats, waar hij is bijgezet", waarbij dan te bedenken valt, dat de mededeeling geacht wordt te Singhasāri te geschieden.

[2]) Dat er geen klemmende reden is om dezen tempel met Brandes (Tjandi Singasari, 1909, p. 36—38) voor den nog bestaanden torentempel te houden, hebben wij Inl. II p. 84—86 beredeneerd; anders Moens l.l. p. 547.

[3]) Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 237—242.

[4]) Inl. II p. 139, noot 2.

[5]) Beschreven, met de andere resten op het terrein, Inl. II p. 138—150.

[6]) V.g.l. Nāg. p. 282—285. Een andere opvatting, Çiwa met een Akṣobhya in de kroon, is die van Poerbatjaraka, O.V. 1917 p. 147 en Moens l.l. p. 534 en 546. Deze laatste vat Sagala niet als eigennaam op en meent dat er twee bijzetplaatsen worden bedoeld, beide met een Çiwabuddha-beeld; te Singhasāri bewaakte deze Çiwabuddha (de Leidsche Cakracakra) den Lingga, en te Jajawa was hij het hoofdbeeld der vereering in den Çiwabuddhālaya.

HOOFDSTUK XI.

Opkomst van Majapahit.

Men zou Jayakatwang van Kaḍiri onrecht doen door hem in navolging van de officieele Majapahitsche zienswijze aan te zien voor den snoodaard, den usurpator, die te kwader ure de reeks der legitieme vorsten van Java, het stamhuis van Rājasa, onderbrak. Welbeschouwd is het juist andersom en is Jayakatwang waarschijnlijk de representant van het sinds eeuwen op Java heerschende vorstengeslacht, dat, door Rājasa van den troon gestooten, thans zijn rechten herneemt en de onrechtmatige dynastie na driekwart eeuw weer opruimt. Van legitimistisch standpunt zijn de gebeurtenissen van 1292 een volkomen gewettigde restauratie.

Bij den aanvang van dit vernieuwde Kaḍirische bewind stond, zooals wij zagen, het Singhasārische leger nog ongerept ten Noorden van de hoofdstad en was het dus de eerste taak daarmede af te rekenen. Aangaande de onmiddellijk volgende gebeurtenissen beschikken we nu over een bron van den eersten rang, de op pag. 2 sq. vermelde oorkonde van den Singhasārischen bevelhebber, prins Wijaya, zelf, door hem uitgevaardigd als hij twee jaren later den troon heeft bestegen: de herinnering is dus nog frisch, en de vorst, namens wien het edict spreekt, heeft persoonlijk alles meegemaakt. Wij laten 's konings relaas op de oorkonde van den Boeṭak hier dan ook woordelijk volgen [1]). Het gehucht Kudadu wordt tot een afzonderlijk vrijgebied gemaakt, ten bate van het dorpshoofd en diens afstammelingen, en die maatregel wordt op de volgende wijze gemotiveerd.

„De aanleiding er toe was het gedrag van het dorpshoofd van Kudadu, dat indertijd Zijne Majesteit den koning zorgvuldig een schuilplaats verleende, toen deze nog geen koning was en nog Narāryya Sanggrāmawijaya heette, bij gelegenheid, dat hij in ongelegenheid in het gehucht Kudadu werd gevoerd, door den vijand vervolgd en nagezet, onder de navolgende omstandigheden.

„Zijne Majesteit de toenmalige koning Z. M. Kṛtanagara, die te Çiwabuddhālaya het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, werd indertijd aangevallen door Zijne Majesteit Jayakatyĕng [2]) van Gĕlanggĕ-

[1]) Volgens de vertaling van Brandes, Pararaton p. 98—100.

[2]) Dit is hetzelfde als Jayakatwang, en bewijst dat ook in dezen tijd uitspraak en schrijfwijze elkander niet meer dekten. Zie Kern, V. G. IX (1920) p. 6 sq.

lang [1]), die als vijand optredende, dingen deed beneden zijne waardigheid, zijn vriend verraadde en tegen zijn overeenkomst in handelde, uit begeerte Z. M. Kṛtanagara, die in het rijk Tumapĕl zetelde, ten onder te brengen. Toen het bekend werd dat er een leger van Z. M. Jayakatyĕng tot Jasun Wungkal was gekomen, toen zond Z. M. Kṛtanagara Z. M. den [tegenwoordigen] koning en Arddharāja tegen de troepen van Z. M. Jayakatyĕng. Arddharāja en Z. M. de koning waren beiden schoonzoons van Z. M. Kṛtanagara, maar Arddharāja was tevens, zooals men weet, een zoon van Z. M. Jayakatyĕng. Nadat Z. M. de koning en Arddharāja van Tumapĕl waren opgetrokken, en het gehucht Kĕḍung Pluk bereikt hadden, stuitte Z. M. het eerst op den vijand. Z. M.'s troepen leverden een gevecht, en de vijand verloor het en vluchtte, na zeer groote verliezen geleden te hebben. Het leger van Z. M. trok daarop naar Lĕmbah, doch men vond daar geen vijand. Men trok daarop Westelijk voort, van Lĕmbah naar Batang, en de voorhoede van Z. M.'s troepen ontmoette opnieuw vijanden, doch deze trokken zich terug zonder gevochten te hebben. Batang voorbijgetrokken, kwam Z. M. te Kapulungan. Daar trof men den vijand weer, en toen vochten ten Westen van Kapulungan de troepen van Z. M. opnieuw, en leed de vijand een nederlaag, kommerlijk wegvluchtende, na groote verliezen. Zoo stond het, toen Z. M.'s troepen, weer voorttrekkende, te Rabut Carat kwamen, en niet lang daarna uit het Westen (opnieuw) vijanden naderden. Daarop streed Z. M. met al zijn manschappen, en vluchtte de vijand na hevige verliezen weer, en het scheen, dat zij allen voor goed vluchtten(?). Onder die omstandigheden vertoonden zich echter ten Oosten van Hañiru wapperende roode en witte, vijandige vaandels, en toen onttrok zich Arddharāja aan den strijd, zich schandelijk gedragende, en doelloos naar Kapulungan vluchtende. Hierdoor ging het leger van Z. M. te niet. Z. M. evenwel bleef trouw aan Z. M. Kṛtanagara. Daarom bleef Z. M. te Rabut Carat, en ging vervolgens... Noordwaarts naar Pamwatan apajĕg, benoorden de rivier. Er waren toen nog ongeveer zeshonderd man bij Z. M. Met het aanbreken van den volgenden morgen kwam de vijand Z. M. achterop. Z. M.'s troepen trokken hem tegemoet en hij trok zich terug en raakte aan het vluchten, maar al was dit zoo, de troepen van Z. M. waren nog al minder geworden, want er deserteerden er, die hun lijf zochten te bergen en hem verlieten, en zoo werd hij bevreesd geheel ontbloot te raken. Daarop overlegde Z. M. met die bij hem waren. Zijn meening was naar Trung te moeten gaan om met den akuwu daar, rakryan Wuru Agraja, die door Kṛtanagara tot kuwu was aangesteld, te overleggen, opdat hij Z. M. zou helpen de lieden Oostelijk en Noord-Oostelijk van Trung te verzamelen. Allen waren het hiermede eens, en

[1]) Zie hierboven p. 278.

na het invallen van den nacht ging Z. M. over Kulawan, uit vrees door den vijand, die zeer talrijk was, achterhaald te worden. Te Kulawan stuitte hij weer op vijanden; hij werd door hen vervolgd, maar onttrok zich door Noordwaarts te gaan om als het kon naar Kĕmbang Çrī te ontkomen. Ook daar vond hij weer vijanden, die hem vervolgden, en toen vluchtte hij met allen, die bij hem waren, zoo spoedig zij konden, zwemmende Noordwaarts de groote rivier over. Daarbij kwamen er velen om, anderen werden door den vijand achterhaald en met de lans afgemaakt, en die hun leven redden, raakten overal heen verspreid. Er bleven er slechts twaalf ter bescherming van Z. M.

„Met het aanbreken van den dag kwam Z. M. hongerig, vermoeid, verdrietig en bedroefd, en wanhopende aan zijn leven, bij het volk van Kudadu. De ramp, die Z. M. trof, was buitengewoon groot, maar toen hij bij het dorpshoofd van Kudadu kwam, was dat dorpshoofd zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst, zooals bleek uit het aandragen van eten en drinken en van rijst, en hij gaf Z. M. een schuilplaats, er op uit Z. M.'s doel te bereiken, dat deze niet gevonden mocht worden, als de vijand hem zou zoeken, terwijl hij hem ten slotte den weg wees en begeleidde tot aan het gebied van Rĕmbang, opdat Z. M., zooals hij wenschte, naar Madhura zou ontkomen. Zoo werd Z. M. indertijd in ongelegenheid naar Kudadu gebracht, en gedroeg zich het dorpshoofd van daar zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst van den vorst, en dit heeft Z. M. zeer dankbaar gestemd. Z. M. is (nu) koning geworden en dus de uit den hemel gedaalde beschermer der wereld, en hij moet daarom noodzakelijk vergelding uitoefenen en een genoegen doen aan hem, die hem eens aangenaam stemde, en daarom ook ontvangt het dorpshoofd van Kudadu van Zijne Majesteit een schoon genadeblijk."

Iets verderop wordt om de verdienste van dat dorpshoofd nog nader in het licht te stellen, gememoreerd, „dat Z. M. Jayakatyĕng, toen hij Z. M. Kṛtanagara gedood had, in vertrouwen op zijn rijk Daha gezegd heeft, zooals algemeen over geheel het eiland Java bekend is geworden..."; door het ontbreken van de volgende koperplaat breekt de oorkonde hier af, doch met Brandes[1]) mogen wij misschien aannemen, dat deze proclamatie op strenge straf het verleenen van onderkomen of hulp aan den voortvluchtigen Wijaya verboden heeft.

Van de gebeurtenissen zelf geeft dit verslag in zijn sobere bewoordingen een duidelijk en op den voet te volgen overzicht en de koning heeft de zaken waarlijk niet te mooi voorgesteld; dat kon hij dan ook niet goed doen, want hij moest juist de hoogst ongunstige omstandigheden op den voorgrond stellen om daardoor de grootte van den bewezen dienst te doen uitkomen en zóó te motiveeren, dat hij er toe overging van een

1) Pararaton, p. 111.

bestaand vrijgebied ten behoeve van dat dorpshoofd een stuk af te nemen. Wat wij in het verhaal alleen missen, is het aangeven van het moment, waarop bij het leger bekend werd, dat Kṛtanagara reeds gedood was en men dus voor een verloren zaak streed. Dit moet natuurlijk demoraliseerend gewerkt hebben en het schijnt ons wel mogelijk het oogenblik van deze crisis terug te vinden.

Overigens vereischt het relaas slechts eenig commentaar, wat de ligging der opgenoemde plaatsen betreft. Daar is vooreerst Kĕḍung Pluk, waar het eerste treffen plaats vindt. Die plaats bestaat nog altijd en zij ligt een eindweegs Oostelijk van den rechten weg tusschen Singhasāri en het Noorden, vanwaar de vijand over Jasun Wungkal, vermoedelijk aan de Noordhelling van den Pĕnanggoengan gelegen [1]), was gekomen. Klaarblijkelijk hebben wij dus met een omtrekkende beweging te doen, en dan moet die omtrekkende beweging natuurlijk zijn uitgegaan van het Kaḍirische leger; dit toch had er alle belang bij de vijandelijke troepen van hun basis af te snijden en zoo mogelijk zonder meer tot Singhasāri door te dringen, terwijl het Singhasārische leger als het den vijand omtrok de eigen hoofdstad zou ontblooten. Ongetwijfeld is dus de eerste faze van de krijgsverrichtingen een poging tot omtrekken in Oostelijke richting door de Kaḍirische troepen, te rechter tijd bemerkt en gestuit van Singhasārische zijde.

Geleidelijk het Kaḍirische leger terugdrijvend, bereikt Wijaya in Noord-Westelijke richting Kapulungan, ook nog steeds bestaande, en weder aan den grooten weg gelegen. Ten Westen van die plaats, dus aan den voet van den Pĕnanggoengan, lijdt Kaḍiri zijn tweede nederlaag. Het derde treffen heeft, als men weer verder getrokken is, plaats te Rabut Carat en de omstandigheid dat de Kaḍirische versterkingen daar uit het Westen naderen, bewijst, dat Wijaya, in Noordelijke richting gaande, den Pĕnanggoengan voorbij is, en op een punt gekomen, waar een voor troepen begaanbaar terrein in Westelijke richting openligt; Rabut Carat moet dus Noord-Oost van den Pĕnanggoengan en niet ver van de rivier gelegen hebben. Na deze laatste overwinning volgt de catastrophe, ingeleid door de komst van nieuwe Kaḍirische troepen, voortgezet door het terugvallen van Arddharāja op Kapulungan, en eindigend in het verloopen van Wijaya's leger. Het schijnt, dat dit ook het moment moet zijn geweest, dat men bekend werd met hetgeen te Singhasāri zelf was voorgevallen, zulk een bericht zou den snellen omkeer van overwinning in nederlaag verklaren en tevens duidelijk maken, waarom Arddharāja het niet langer noodig vond den schijn op te houden. Hoe het zij, na Rabut Carat is er van een veldtocht geen sprake meer, en begint Wijaya's vlucht.

---

[1]) Aldus Stutterheim, Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 216 sq.

Met nog zeshonderd man komt hij over het water naar Pamwatan apajĕg; die plaats is het huidige Pamotan [1]) en het water is de Porongrivier. Dan vat Wijaya het voornemen op naar Trung te trekken om er de bewoners van het Oosten en Noord-Oosten te verzamelen; ook Troeng heeft zijn naam behouden en ligt in Noord-Westelijke richting van Pamotan nabij de Soerabaja-rivier. Op dezen tocht naar het Noord-Westen wordt hij gestuit, en gedwongen Noordwaarts te gaan naar Kĕmbang Çrī, het tegenwoordige Bangsri [2]); en als hij ook daar weer vijanden vindt, redt hij zich met eenige getrouwen zwemmende over de groote rivier, de bangawan, d.w.z. de Brantas, de Soerabaja-rivier. Zoo komt hij dan eindelijk berooid in Kudadu, hetwelk derhalve ter hoogte van Bangsri ergens aan den overkant van het water gezocht moet worden [3]).

De gevolgde route en de loop der gebeurtenissen zijn in hoofdzaak volkomen duidelijk. Niet geheel begrijpelijk is daarentegen, waarom Wijaya dan juist te Rĕmbang scheep gaat, want om het Pasoeroehansche Rĕmbang te bereiken, moest hij weer een heel stuk Zuidelijk gaan. Het blijft echter mogelijk, dat er oudtijds een Noordelijke kustplaats Rĕmbang was, of dat om welke reden ook het Zuidelijke Rĕmbang de beste gelegenheid bood om over te steken.

Leggen wij naast dit verhaal nu dat van den Pararaton (p. 84—87), dan kunnen wij zelfs niet meer met Brandes zeggen [4]) dat dit laatste een flauwe weerspiegeling van het eerste is; het is er integendeel mee in strijd. Het luidt in het kort als volgt. Wijaya, die zich met zijn troepen in het Noorden bevindt, keert op het vernemen van Kṛtanagara's dood onmiddellijk naar Tumapĕl terug met al zijn troepen, maar wordt teruggeslagen en moet voor Kĕbo Mundarang (den Kaḍirischen rijksbestierder, zie boven) vluchten. Als hij zich met zijn krijgsmakkers, onder wie Sora, Rangga Lawe en Nambi, de zoon van Wīrarāja, later nog een rol in de geschiedenis zullen spelen, dapper geweerd heeft, valt de nacht. Dan vindt de prins gelegenheid om één der beide dochters van Kṛtanagara, die hem tot vrouw bestemd waren, uit de handen der Kaḍirische troepen te redden. Men vlucht met de prinses naar het Noorden, en moet te Talaga Pagĕr opnieuw tegen de vervolgers vechten. Vervolgens wordt een der gezellen, die gewond is, in Pāṇḍakan achter-

1) Wellicht behoort apajĕg dan ook niet bij den naam. Zie over deze en de volgende plaatsnamen Van Stein Callenfels en Van Vuuren in Tijdschr. Aardr. Gen 41 (1924) p. 69—71.

2) Niet het Bangsri bij Madjasari, hoewel dit blijkens de oorkonden ook op een oud Kĕmbang Çrī teruggaat.

3) En wel, blijkens de herkenbare plaatsnamen in de begrenzing van het vrijgebied, ten Oosten van de tegenwoordige desa's Wanakoeli en Boegangin. Zie Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 375.

4) Par. p. 101.

gelaten onder de hoede van het dorpshoofd; de overigen reizen 's nachts naar Datar en schepen zich daar in.

Wij hebben uit dit verhaal reeds de anecdotische bijzonderheden van een gevecht tusschen Wijaya en Kĕbo Mundarang persoonlijk, een gesprek met Sora over de mogelijkheid om ook de tweede prinses te vinden, het wonder van het ontdekken van gekookte rijst in een te Pāṇḍakan voor den prins opengemaakte klapper, achterwege gelaten, maar ook zóó springt de ongerijmdheid in het oog van een generaal, die zonder zich iets aan te trekken van de troepen in het Noorden, waartegen hij aan het vechten is, met man en macht terugsnelt naar het Zuiden en dan op zijn latere vlucht naar het Noorden daar van het eerst bevochten vijandelijk leger klaarblijkelijk niets meer aantreft; of van de Kaḍirische troepen, die bij hun vervolging van Wijaya een paar prinsessen uit den kraton meenemen, zonder eenige andere reden, dan dat Wijaya er op die manier gemakkelijk een van schaken kan! De plaatsnamen kunnen dezen indruk slechts bevestigen: zoowel Talaga Pagĕr als Pāṇḍakan liggen aan den rechten weg naar het Noorden, eerstgenoemde plaats ongeveer halfweg tusschen Singhasāri en Kapulungan[1]) en een passeeren van deze plek door den vluchtenden Wijaya is volstrekt onvereenigbaar met zijn tocht aan het hoofd van zijn leger over het op dezelfde hoogte een heel eind meer naar het Oosten gelegen Kĕḍung Pluk. Het is niet twijfelachtig, welke van beide bronnen de voorkeur verdient en wij kunnen constateeren, dat de Pararaton-schrijver slechts aan één algemeene historische hoofdzaak vasthoudt, dat namelijk Wijaya in Noordelijke richting is gegaan en als vluchteling zich heeft ingescheept naar Madhura. Al het overige is roman.

Nu heeft Berg aangetoond[2]), dat de Pararaton een zoo weinig bevredigend relaas bevat, omdat hij in enkele woorden den inhoud van een uitgebreider verhaal weergeeft; als men de meer uitgewerkte lezing raadpleegt, die de Pañji Wijayakrama bewaard heeft[3]), blijkt de Pararaton-traditie minder ongerijmd, dan zij op het eerste gezicht lijkt. Het Noordelijk leger is verslagen, als Wijaya op het vernemen van den val van Singhasāri terugkeert om de hoofdstad te heroveren. Die poging heeft geen succes; Mundarang slaat hen terug, doch moet op een gegeven moment de vervolging opgeven. Dan doet Wijaya een nu niet meer verwachten tweeden aanval en dringt tot den kraton door; tijdens de verwarring onder de Kaḍirische troepen weet een der prinsessen te

[1]) Volgens Nāg. 55:2.

[2]) De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 48—52.

[3]) De Pañji Wijayakrama is het eerste deel van den in 1930 door Berg uitgegeven Rangga Lawe. De passage in kwestie is te vinden I, 36—114. Poerbatjaraka in Djawa 10 (1930) p. 139—149 acht den Rangga Lawe als bron zonder waarde, daar de schrijver slechts den Pararaton volgt en uitbreidt.

ontsnappen en zich te verbergen. Na aankomst van Kaḍirische hulptroepen trekt Wijaya terug, doch 's nachts onderneemt hij een derde poging en komt daarbij aan gene zijde van de linie terecht, waar hij bij het opvlammen van een wachtvuur de prinses herkent. De soldaten, niet wetend wat er in de voorpostenlinie gebeurd is en Wijaya niet herkennend, beletten hem niet het meisje mee te nemen. Wijaya's wapenmakkers overtuigen hem van het gevaarlijke van zijn voornemen om te trachten ook de tweede prinses te vinden en te redden, en zoo begint hij de vlucht. Inderdaad wordt de gang van zaken op die manier begrijpelijk, en men zou dan verder kunnen aannemen, dat Wijaya de eerste maal, met zijn leger, over Kĕḍung Pluk, de tweede maal, op de vlucht, over Pāṇḍakan is getrokken. Met dat al blijft de onoverbrugbare tegenstelling tusschen de voorstelling der gebeurtenissen in de oorkonde en die in den roman bestaan: de geheele Singhasāri-episode kan in het duidelijk verslag der krijgsverrichtingen geen plaats vinden. Voor het vaststellen van de historische gebeurtenissen is de Pararaton-traditie waardeloos.

Deze conclusie is vooral van belang, omdat voor het nu volgend stuk geschiedenis uitsluitend over den Pararaton kan worden beschikt[1]). Wijaya heeft zijn toevlucht genomen naar Madhura, en dat ligt ook voor de hand: de stadhouder Wīrarāja was een creatuur van Kṛtanagara, zijn zoon Nambi behoorde tot Wijaya's staf, en de prins zelf kon natuurlijk geen vermoeden hebben, dat Wīrarāja feitelijk aan de zijde van Jayakatwang stond. De Pararaton vertelt dan verder (p. 87—90), dat Wijaya en zijn gezelschap aan de Madhureesche Zuidkust landen en 's morgens te Sungĕnĕb komen. Wīrarāja geeft juist buiten audientie; hij schrikt als hij den prins ziet aankomen en gaat naar binnen, maar na eenigen tijd vertoont hij zich weer, en ontvangt Wijaya en de zijnen met de grootste eerbewijzen. „De prins sprak toen: Wīrarāja, mijn vader, de verplichting, die ik aan u heb, is niet gering; als ik mijn doel bereik, dan zal ik Java in tweeën verdeelen, en gij zult de eene helft, ik de andere hebben. Wīrarāja zeide. Zooals u wilt, heer, als u maar eerst koning zal zijn geworden. Dit was de afspraak van den prins met Wīrarāja" (p. 88). Ziedaar de beruchte belofte van de verdeeling van Java, die later op dramatische wijze tot de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen zal bijdragen.

Wīrarāja, een der meest onverkwikkelijke figuren in de Javaansche geschiedenis, blijkt dadelijk bereid om, nu hij er zijn voordeel in ziet, Jayakatwang weder te verraden. Hij ontwerpt het plan, dat Wijaya in schijn zijn onderwerping aan den Kaḍirischen koning zal aanbieden, en als hij diens vertrouwen gewonnen heeft, zal vragen om de woeste gronden van Trik, waar de Madhureezen dan een desa zullen aanleggen. Als hij goed op de hoogte is van

[1]) De kidung wijkt hier niet noemenswaard af.

de toestanden en de menschen in Jayakatwang's omgeving, moet hij verlof vragen zich in de nieuwe desa te vestigen, en daar oude aanhangers uit Tumapĕl en ontevredenen uit Kaḍiri om zich vereenigen: als de gelegenheid daar is, zal hij dan wel zijn slag kunnen slaan. Zoo gezegd, zoo gedaan. Wijaya komt aan het hof van Daha, en weet de gunst van den koning te verwerven. Dan wordt op kinderlijk-naieve wijze beschreven, hoe bij verschillende sportwedstrijden en spiegelgevechten de volgelingen van Wijaya het winnen van hun Kaḍirische tegenstanders en de prins daardoor weet te sterkste te zijn![1]). Dan vraagt en krijgt hij de gronden van Trik. De Madhureezen beginnen met den aanleg, en één hunner, die niet voldoenden lijfkost meegenomen heeft, wil eenige madja-vruchten eten, maar daar zij bitter (pahit) waren, gooit hij ze weg. Naar die bittere vruchten noemt men de nieuwe vestiging Majapahit.

Na bekomen verlof zich daar te vestigen[2]), zendt Wijaya bericht naar Wīrarāja. Doch deze heeft nog een ander plan; hij is bevriend met den koning van Tatar (d.i. den Chineeschen keizer) en dezen zal hij om hulp vragen tegen Kaḍiri onder voorspiegeling van de beide prinsessen als belooning. Aldus geschiedt; de boodschap naar China gaat af, Wīrarāja vestigt zich met de zijnen eveneens in Majapahit en als de hulptroepen van Tatar aangekomen zijn, trekt men op Daha los.

Wij zullen hier het Pararaton-verhaal onderbreken, waarin klaarblijkelijk hetgeen er aan feiten in staat, weder gedramatiseerd, op kleine schaal gebracht en met allerlei onbenulligheden opgesmukt is. Op den prins-pretendent, die de mogelijkheid tot een met succes optreden tegen den koning van Java afmeet naar de overwinning van enkele volgelingen in spiegelgevechten, wezen wij reeds, en van hetzelfde allooi is de Chineesche keizer, die zich door de belofte van twee prinsesjes laat vangen. Hadden wij de Chineesche bronnen niet, wij zouden waarlijk niet weten, wat hiervan te denken. Nu weten wij, dat deze onnoozele motiveering van Khubilai's Javaansche expeditie de plaats heeft ingenomen van de door Kṛtanagara aan 's keizers gezant aangedane beleediging. Het Chineesche korps kwam om Kṛtanagara te straffen, niet om iemand anders te helpen.

Zoowel onze ondervinding in het voorafgaande als de inhoud van dit stuk op zichzelf geven ons dus alle aanleiding tot wantrouwen in de bijzonderheden van den Pararaton. Wij mogen er uit aanvaarden, dat Wijaya is overgestoken naar Madhura (overeenkomstig zijn eigen oorkonde), dat hij de hulp van Wīrarāja verkregen heeft (dat blijkt zoowel uit het verdere verloop der ge-

---

[1]) De Pañji Wijayakrama (IV, 19—83) geeft, behalve een in bijzonderheden iets afwijkend relaas van de feestelijkheden, nog een romantische episode aangaande Wijaya en de aan het hof te Kaḍiri vertoevende tweede prinses uit Singhasāri; Berg l.l. p. 52—55.

[2]) Voor de uitvoerige beschrijving in het gedicht van de gebeurtenissen, zie Berg l.l. p. 55—58, volgens zang V en VI, en voor een eenigszins andere voorstelling in de kidung Harṣa-Wijaya denzelfde in Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 13—17, 29—31 en zang III en IV.

schiedenis als uit 's mans hooge positie aan Wijaya's hof) en zich gevestigd heeft in Majapahit, hetgeen niet denkbaar is zonder een schijn-onderwerping aan Jayakatwang. Ook dit laatste nemen wij dus aan; het ligt geheel in de lijn van Javaansche politiek. Te Majapahit zetelend heeft dan Wijaya op handige wijze gebruik kunnen maken van de komst der Chineesche expeditie. Uitgelokt heeft hij die zeker niet, maar zijn verdienste als politicus wordt er door het partij trekken van een onvoorziene omstandigheid zeker niet minder om.

Kṛtanagara is omgekomen in een der eerste maanden van 1292, en als in begin 1293 de Chineezen landen, bestaat Majapahit reeds. Daaruit volgt, dat de stichting van die latere hoofdstad op zijn laatst in de eerste weken van 1293, maar waarschijnlijker in de laatste maanden van 1292 valt. De gebeurtenissen moeten elkander zeer snel zijn opgevolgd.

De vroegere opvatting, dat Majapahit eigenlijk al eerder, zelfs veel eerder, zou hebben bestaan, is thans algemeen opgegeven, zoodat wij mogen volstaan met kort in herinnering te brengen waarop zij berustte [1]). Vooreerst was er een oorkonde bekend, gedateerd 840, aan het slot waarvan de woorden „geschreven te Majhapahit" voorkwamen [2]); en in de tweede plaats werd in het Arabische Boek der Wonderen van Indië, welks kern vermoedelijk tiende eeuwsch is, melding gemaakt [3]) van de reis van zekeren Abū Thāhir uit Baghdad naar Jāwaga, waar hij een stad bezocht, rijk aan amber, welke stad door Van der Lith met behulp van een tekstverbetering werd gelezen als Mazafāwīd. Tot deze conjectuur achtte hij zich gerechtigd juist omdat hij het bestaan van Majapahit in de negende eeuw door die oorkonde bewezen achtte. Sedert heeft Brandes overtuigend aangetoond [4]), dat de inscriptie een falsificaat is, een later maakwerk van de onbeholpenste soort, saamgeflanst in een tijd, dat Majapahit inderdaad reeds lang bestond. Daarmede verliest de gissing van Van der Lith elken grondslag; volgens Ferrand [5]) luidt de Arabische naam ten rechte Marakāwand. Dat heeft dus al heel weinig van Majapahit, daargelaten nog dat Jāwaga eerder kans heeft Sumatra dan Java te zijn. Kortom, voor een Majapahit eerder dan 1292 ontbreekt ten eenenmale elke aanwijzing. Het is eveneens Brandes geweest, die enkele punten in het licht heeft gesteld [6]), waarin de jongere Javaansche babad-traditie zich bij de voorstelling van den Pararaton aansluit. Ze zijn uitermate schamel en leveren eens te meer het bewijs voor de onmogelijkheid om uit de babad's, zelfs als die op een werkelijk feit berusten, iets aangaande het historisch verloop der gebeurtenissen te weten te komen.

1) Zie b.v. Actes Congr. Or. Stockholm IV (1892), sect. V, p. 10—13.
2) K. O. II.
3) Ed. Devic-Van der Lith (1883—1886) p. 150 en 231 sqq.; zie hierboven p. 307.
4) Par. p. 112—116.
5) Relations II p. 585, v.g.l. J. as. 11:13 (1919) p. 303.
6) Par. p. 109—112.

Dat de stichting van de nieuwe desa plaats heeft op de woeste gronden van Tarik, zal men zoo hebben op te vatten, dat die bepaalde plek, waar de grondslagen voor Majapahit gelegd werden, onontgonnen terrein was, maar men moet zich wel wachten voor het denkbeeld van een vestiging in een soort van wildernis. Reeds eeuwen lang behoorde dit deel van de Brantas-vlakte tot het centrum van het Oost-Javaansche rijk. De wijdingsinscriptie van Blota, uit den tijd van koning Tuloḍong (zie p. 194), bevond zich slechts weinig ten Noorden van het stadsterrein; op en nabij dat terrein zelve zijn steenen uit 1281 en 1282 gevonden, de eerste melding makend van het planten van een Bodhi-boom [1]). Het was dus van ouds een bewoonde streek, en zij was dat nog steeds enkele jaren vóór de stichting van Wijaya's woonplaats. Wij merkten reeds op (p. 326) dat tot de keuze van de plek ook de omstandigheid kan hebben meegewerkt, dat een twintig mijl Noordelijk de versterkte rivierhaven van Canggu bestond, welke de verbindingen te water van de nieuwe nederzetting kon waarborgen.

Er zijn uit de Indische oudheid genoeg voorbeelden van naar planten genoemde plaatsen bekend, om aannemelijk te maken, dat Majapahit inderdaad zijn naam aan de madja, de van oudsher op Java inheemsche aegle marmelos [2]), te danken heeft. De ligging van de stad, met centrum in het tegenwoordige Trawoelan, Z.-W. van Madjakĕrta, is in hoofdzaak bekend en eenige overblijfselen van monumenten getuigen er nog van verdwenen grootheid [3]). Het spreekt van zelf, dat dit de resten zijn van het Majapahit, zooals het twee eeuwen later ten val werd gebracht, niet van de jonge stichting uit 1292. Er is dus geen reden te dezer plaatse bij de bijzonderheden van die overblijfselen stil te staan; een nieuw systematisch onderzoek van het stadsterrein is op het oogenblik gaande en wellicht zal dat behalve over de situatie in het algemeen ook over de bouwgeschiedenis der hoofdstad nog gegevens aan het licht brengen [4]).

Majapahit kan, gelijk reeds bleek, nog slechts kort bestaan hebben, toen de komst der Chineesche troepen het na een veldtocht van enkele weken tot kraton van Java maakte. Hoe dat alles in zijn werk gegaan is, vernemen wij niet uit den Nāgarakṛtāgama; dat gedicht verhaalt slechts uiterst sober (44 : 1—4), dat toen Kṛtanagara naar den Buddha-hemel terug was gekeerd, de snoode Jayakatwang tengevolge van zijn kunde in de çāstra's eene wijle de heerschersmacht vermocht uit te oefenen, maar weldra de schoonzoon van den overleden koning, prins Wijaya, de vijanden versloeg en het rijk her-

[1]) Zie Inl. II p. 174.

[2]) Zie het Chineesche bericht uit de derde eeuw, hierboven p. 58.

[3]) Beschreven Inl. II p. 173—196.

[4]) De resultaten van het door Maclaine Pont geleide onderzoek zijn met diens gevolgtrekkingen te vinden in Oudh. Versl. 1924 p. 36—75 en 157—199, en 1926 p. 100—129; zie ook 1929 p. 145—155.

stelde; tezamen met de Tataren leverde deze prins slag aan Jayakatwang, die geheel en al te niet ging. Dat is alles.

De Pararaton (p. 90 sq.) is ook niet bijster uitvoerig. Wij lezen er — het verhaal opvattende waar wij het zoo straks onderbroken hebben — dat men na de komst der Tataren Daha beoorloogde; de Tataren kwamen uit het Noorden, de troepen van Madhura en Majapahit uit het Oosten; de Pañji Wijayakrama weet dat nog te preciseeren [1]) door de mededeeling, dat een Noordelijk leger onder Wīrarāja langs den grooten weg tegen Daha optrok, een Zuidelijk onder Wijaya zelf langs Singhasāri, Siddhabhawana en Lawor marcheerde (dus de weg van den overval van 1292). Tegen de Javaansche vijanden verweert zich Kĕbo Mundarang en twee andere aanvoerders, doch allen worden overmand, onderscheidenlijk door Rangga Lawe, Sora en Nambi; ook hier onderscheidt de kidung de gebeurtenissen op het Oostelijk en Zuidelijk front. Koning Jayakatwang zelf vecht tegen de Tataren in het Noorden en valt in hun handen. Dan dringt Wijaya dadelijk den kraton van Daha binnen, maakt zich meester van de daar aanwezige dochter van Kṛtanagara (zie boven) en brengt haar naar Majapahit. Over wat dan nog volgt, zoo straks nader; voorloopig constateeren wij, dat ook hier op den grondslag van het juiste feit van den val van Kaḍiri door de Chineezen en Wijaya een fantastisch verhaal gebouwd is. Zelfs de richting der verschillende aanvallen is, zooals zal blijken, niet juist; klaarblijkelijk heeft de auteur van deze episode dat verzonnen uit de overweging, dat de Chineezen van de Noordkust moesten komen, en dat Majapahit en Madhura Oostelijk van Kaḍiri lagen. De krijgsverrichtingen zijn op het niveau van tweegevechten der generaals gebracht — ook de gebruikelijke belooning van heldenmoed ontbreekt niet, want alvorens te verscheiden schenkt Kĕbo Mundarang zijn dochter aan den dapperen vijand, echter tot onze verwondering niet aan zijn eigen tegenstander Rangga Lawe, doch aan Sora [2]) — en Wijaya heeft, als de strijd beslist is, niets anders of beters te doen dan zijn verloofde te zoeken en ijlings naar zijn eigen paleis te voeren. Dat aan zulke verhalen de historische waarheid verre ligt, behoeft niet betoogd.

Wij mogen dan ook van geluk spreken, dat hetgeen werkelijk geschied is, voor ons bewaard is gebleven in de aanteekeningen, door de Chineezen over hun expeditie gemaakt.

De geschiedenis der Yuen-dynastie bevat het verslag van den veldtocht, en de in diezelfde geschiedenis opgenomen levensberichten der drie commandeerende generaals stellen ons tot nog eenige aanvullingen in staat. Combinatie van een en ander [3]) leert ons het volgende.

[1]) VII, 7—17, zie Berg, Midd. Hist. Trad. p. 58—60; verg. Poerbatjaraka l.l. p. 146 sq.

[2]) Hier is de kidung (VII, 109) begrijpelijker, want daar treedt Sora als tegenstander op, en belooft Mundarang hem tevergeefs zijn dochter om lijfsbehoud te verkrijgen. De gevechten staan in dit gedicht in verband met den opmarsch naar Daha, terwijl in de Harṣa-Wijaya ten Zuiden van Canggu wordt gevochten. Zie Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 37—39.

[3]) Groeneveldt, Notes p. 20—30.

In de tweede maand van 1292 geeft de keizer bevel tot het verzamelen van het expeditiecorps, dat onder bevel zal staan van Che-pi, Yi-k'o-mu-su en Kau Hsing [1]); eerstgenoemde is met de eigenlijke legerformatie, de tweede met het transport over zee belast. Er worden 20.000 man bijeengebracht, hoofdofficieren aangesteld en duizend schepen met provisie voor een jaar uitgerust; ook de noodige decoraties en zijden stoffen ter belooning van betoonde dapperheid worden ingescheept. De keizer beveelt uitdrukkelijk, na aankomst op Java te proclameeren, dat er vroeger altijd vriendschappelijk verkeer met dat land is geweest, en men slechts gekomen is om de beleediging van Meng K'i te wreken. De expeditie, dit moet ook bij onze verdere beoordeeling voorop staan, is gericht tegen Kṛtanagara van Singhasāri, van wiens dood men bij de landing nog niets af wist.

In de elfde maand komt alles te Ch'uen-chou gereed en in de twaalfde kiest men zee; de zee is ruw, de schepen rollen hevig en de soldaten kunnen dagen lang niet eten. Men ankert eerst in de wateren van Campā en de koning van dat land, Jaya Siṃhawarman III, gelijk wij zagen Kṛtanagara's schoonzoon of zwager (p. 332), die de bedoelingen van de Chineezen niet vertrouwde, mobiliseerde zijn strijdkrachten en hield zich gereed elke poging tot landen te beletten [2]). De Chineezen echter voeren verder; op eenige schepen werden gezanten naar verschillende deelen van den Archipel gezonden om deze tot onderwerping te brengen, en als resultaat daarvan geeft immers ook Marco Polo van de Noord-Sumatraansche staatjes op, dat zij het oppergezag van den grooten Khan erkennen (zie p. 339). De Chineesche berichten noemen Lamuri en Samudra (Su-mu-ta-la), die duidelijk zijn en voorts Ki-mo-la-mao, wat een fout voor Mo-la-yu kan zijn en T'an-yang, hetwelk als Tamiang is opgevat [3]). Ook wanneer Ki-mo-la-mao niet juist verklaard is, blijft een andere mededeeling onbetwistbaar, dat Yi-k'o-mu-su de keizerlijke bevelen naar Mu-lai-yeu en andere kleine staten zond [4]). Gezanten uit die rijkjes kwamen in China, werden er voorloopig vastgehouden omdat aan de koopvaardijschepen verboden was uit te varen, en keerden aan het eind van 1294, toen het embargo was opgeheven, weder naar hun landen terug.

De Chineesche hoofdmacht vaart van Campā langs Karimata naar Keu-lan, vroeger voor Biliton gehouden, thans als Gĕlam, het eilandje bij Tg. Sambar, Z.-W. Borneo, herkend [5]). Daar houdt men een korte rust — het jaar 1293 is inmiddels aangebroken — ten einde de bijzonderheden van het veldtochts-

---

[1]) Wij volgen de transcriptie van Pelliot, D. I. p. 326—328. Groeneveldt schrijft Shih-pi en Ike Mese.

[2]) Deze bijzonderheid bij Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 188.

[3]) Zie over namen en identificaties Pelliot l.l.

[4]) Pelliot p. 327.

[5]) Rockhill, T'oung Pao 16 (1915) p. 261.

plan te overleggen, en hout te hakken tot het vervaardigen der kleinere schepen, waarmede de rivieren bevaren kunnen worden.

Yi-k'o-mu-su gaat met 500 man op tien schepen vooruit, vergezeld door drie functionarissen van het pacificatie-bureau, de onderhandelaars, die, naar gewoonte was, vóór er vijandelijkheden begonnen op onderwerping zouden aandringen. De drie onderhandelaars worden dus gedirigeerd naar Singhasāri. De hoofdmacht volgt over Karimoen Djawa en landt te Tuban, waar het geheele Chineesche expeditiecorps onder de drie aanvoerders weder tezamen is. Dat de landing met eenige krijgsverrichting gepaard zou zijn geweest, en de Javanen een poging gedaan zouden hebben om die te beletten, blijkt niet. De Chineezen trekken verder, de helft over land, de helft per schip. Eerst wordt de mond van de rivier Su-ya-lu [1]) bereikt, en vandaar die van den stroom van Pa-tsie (Pa-tsie kan). Uit Su-ya-lu zijn drie hoofdofficieren in snelle booten uitgezonden met opdracht „eerst naar de schipbrug van Majapahit te gaan" en dan het leger op den marsch naar Pa-tsie kan weder op te vangen. Op den eersten van de derde maand zijn alle troepen weder bijeen te Pa-tsie kan. Ook de onderhandelaars zijn dan weder terug; zij hebben Kṛtanagara natuurlijk niet bereikt, doch brengen het bericht, dat diens schoonzoon Wijaya zich wenschte te onderwerpen, maar niet in staat was zelf te komen en zijn leger in den steek te laten. De onderwerping wordt aanvaard, en officieren gaan Wijaya's „eersten minister" Si-la-nan-da-c'a-ye [2]) en veertien anderen halen om hun opwachting in het hoofdkwartier te maken.

Deze rivier van Pa-tsie kan heeft aan zijn bovenloop, zoo gaat het relaas voort, het paleis van den koning van Tumapĕl; het is de ingang van Java, en daarom waren de Javanen dan ook vastbesloten hier den strijd te wagen. Te dezer plaatse vinden de Chineezen dan voor het eerst een vijandelijk leger tegenover zich, en in verband met het voorafgaande kan het o.i. niet twijfelachtig zijn, dat deze Javanen, in tegenstelling tot den zich bij de Chineezen aangesloten hebbenden Wijaya, de troepen zijn van Jayakatwang.

Groeneveldt heeft indertijd Su-ya-lu als Sĕḍayu en Pa-tsie kan als Pacĕkan gedetermineerd; dit tweede is vrijwel algemeen aanvaard, doch het eerste schijnt gewaagd [3]) en wij zouden de vraag willen opperen, of er wellicht de naam van de oude handelshaven Hujung Galuh in kan steken (v.g.l. p. 265 sq.). Ook dan blijft het echter mogelijk in de beide door de Chineezen bereikte riviermonden achtereenvolgens die van de Solo-rivier en van de Soerabaja-rivier te zien. Daar nu echter Pa-tsie kan als „kleine rivier" Pa-tsie vertaald wordt, terwijl de Soerabaja-rivier dat allerminst is, en tevens de brug van

---

1) De transcripties zijn die van Ferrand in de noten op Par. p. 103—105.

2) Brandes opperde: sira ḍang ācāryya, Ferrand: sira Nandacaya of Nandajaya (p. 104).

3) Ferrand l.l. p. 103, noot 4. In Djawa 6 (1926) p. 307 sq. zoekt Maclaine Pont Pa-tsie kan in Matjĕkan bij Tarik, terwijl de „brug van Majapahit" een brug op den weg naar Majapahit zou zijn en over de Solo-rivier zou liggen.

Majapahit toch heel wat makkelijker langs laatstgenoemde rivier dan langs de Solo-rivier bereikt kan worden, dient een andere mogelijkheid onder het oog gezien te worden, dat n.l. over de Solo-rivier niet gesproken wordt, en de beide rivieren der Chineezen respectievelijk die van Soerabaja en van Porong zijn. Ook van laatstgenoemde kan gelden, dat de kraton van Tumapĕl aan zijn bovenloop ligt, en, eenmaal aangenomen, dat Singhasāri het doel van den Chineeschen opmarsch was, zou een stelling aan de Porong-rivier om dien opmarsch tegen te houden zeker niet ongerijmd zijn.

Bij nadere overweging echter blijkt deze mogelijkheid toch veel tegen te hebben. De „ingang van Java" is toch in de eerste plaats de Soerabaja-rivier en de Chineezen waren reeds van te voren voornemens geweest (getuige hun maatregelen op Gĕlam) om langs een rivier het Javaansche binnenland in te trekken: wat zou er dan voor reden geweest zijn de onbewaakte Soerabaja-rivier niet te gebruiken, doch langs het strand verder te marcheeren? Daarenboven, al was Singhasāri het oorspronkelijke Chineesche doel, de tegenwoordige koning van Java was nu eenmaal Jayakatwang, en deze zou toch, door de Soerabaja-rivier prijs te geven en slechts de Porong-linie te laten verdedigen, wellicht Singhasāri beveiligd hebben, maar zijn eigen hoofdstad Kaḍiri aan den opmarsch hebben blootgesteld. Bedenken wij voorts, dat met kan = kleine rivier geen rekening behoeft te worden gehouden als de geheele naam Pa-tsie-kan de transcriptie van een Javaansch Pacĕkan is, dan blijft ons de conclusie, dat inderdaad bij Pacĕkan, aan de Soerabaja-rivier, de Javaansche legermacht den indringer wachtte. Klaarblijkelijk was voor een scheeps-expeditie als de Chineesche het Javaansche binnenland alleen langs den rivierweg en niet dwars door het land, bv. van Tuban uit, toegankelijk.

Is dit juist, dan zijn de hoofdofficieren naar de schipbrug van Majapahit gegaan niet over de Soerabaja-rivier, waar zij niet doorgelaten zouden zijn, doch de Solo-rivier op en verder over land. Wat zij er hebben gedaan, wordt niet gezegd, maar het was allicht een militaire maatregel en op die hoogte lag een belangrijk punt, waar indertijd de sterkte Canggu was gesticht (p. 326). Zou hier beoogd zijn de bezetting van dat punt in den rug van het Javaansche leger van Pacĕkan? Wij zullen dat leger zoo dadelijk niet met de schepen in de rivier stroomopwaarts terug zien trekken, doch de schepen zonder meer zien verlaten. Wellicht had de Chineesche bezetting van dat strategische punt zulk een terugtocht van de vloot doelloos gemaakt.

Deze drie hoofdofficieren moeten niet verward worden met de drie onderhandelaars, die rechtstreeks van Tuban naar Singhasāri gestuurd waren, doch op weg daarheen in aanraking waren gekomen met Wijaya te Majapahit. Op geniale wijze heeft deze politicus van de onverwachte gelegenheid gebruik gemaakt, zich als schoonzoon van Kṛtanagara „onderworpen" en zoodoende de Chineezen tot bondgenooten gekregen, die hij straks tegen zijn eigen vijanden ter hulp kon roepen. Het bestaan van een „eerste minister" kan doen vermoeden,

dat hij reeds openlijk tegenover Jayakatwang was opgetreden; een andere lezing van het geval [1]) stelt het dan ook voor, dat hij den laatste had aangevallen, maar zich weer had moeten terugtrekken, en vervolgens, van de aankomst der Chineezen hoorend, dezen onder aanbieding van een landkaart en een overzicht der rivieren en havens, om bijstand had verzocht.

Aan den mond der Soerabaja-rivier dan ligt de Javaansche vloot, onder bevel van den „eersten minister" (een andere term in het Chineesch dan voor den zooeven bedoelden functionaris van Wijaya werd gebezigd) Hi-ning kuan [2]). Na hem vergeefs tot overgave gesommeerd te hebben, maken de Chineezen een kamp in den vorm van een halve maan aan den rivieroever, laten het veer onder sterke bezetting, doen hun eigen vloot den riviermond op varen en gelijktijdig cavalerie en infanterie opmarcheeren. Hi-ning kuan verlaat zijn schip en vlucht 's nachts weg; meer dan honderd groote schepen vallen in handen der Chineezen. Onder achterlating van bewakingstroepen aan den riviermond, beginnen de laatsten hun tocht naar het binnenland.

Op dat oogenblik komen dan boden aan van Wijaya met de mededeeling, dat Jayakatwang hem tot bij Majapahit had vervolgd en dat hij om hulptroepen verzocht. Onmiddellijk haast Yi-k'o-mu-su zich met een onderbevelhebber tot hem; een tweede officier volgt met een troepenafdeeling naar Canggu. Kau Hsing rukt op naar Majapahit zelf, doch als hij hoort, dat daar niet bekend is, of de Kaḍirische troepen nog veraf of reeds nabij zijn, acht hij het verstandiger voorloopig weder naar de rivier terug te trekken. Als hij eindelijk van Yi-k'o-mu-su bericht heeft gekregen, dat de vijand dien nacht verwacht wordt, rukt hij opnieuw naar Majapahit op.

Het is op den zevenden dag der derde maand — men herinnert zich, dat op den eersten de veldtocht aan den riviermond begonnen was — dat de Kaḍirische troepen van drie zijden naderen. Op den achtsten, 's morgens vroeg, marcheert Yi-k'o-mu-su (die het Westelijkst staat) den vijand in Zuid-Westelijke richting tegemoet, maar kan geen voeling met hem krijgen. Kau Hsing daarentegen vecht in het Zuid-Oosten, doodt verscheiden honderden van den vijand en slaat de rest op de vlucht naar de bergen (Ardjoena en Pĕnanggoengan natuurlijk). Tegen den middag komt de vijand eveneens uit het Zuid-Westen opdagen en het is weder Kau Hsing, die tegen den avond ook deze afdeeling verslaat. Van de derde wordt niet gerept; die is klaarblijkelijk op het vernemen van het lot der beide andere afdeelingen zonder meer verdwenen, dan wel met Wijaya slaags geweest. In elk geval is tengevolge van dezen slag bij Majapahit Wijaya's hoofdstad van vijandelijke aanvallen bevrijd.

Er wordt dan eenige rust gehouden, en op den 15den begint het laatste deel

[1]) Notes p. 26.

[2]) Brandes dacht aan: hinweng Koripan, doch Ferrand merkt op, dat *kuan* een woord voor mandarijn is (Par. p. 104, noot 9).

van den veldtocht, de opmarsch tegen Daha-Kaḍiri. Het leger wordt in drieën verdeeld; het centrum volgt de rivier, terwijl een deel langs een Oostelijken, de rest langs een Westelijken weg oprukt, en Wijaya de achterhoede vormt; op den 19den zal men zich voor Daha vereenigen en op een afgesproken signaal den aanval beginnen. Aldus geschiedt. Jayakatwang, die over meer dan 100.000 man beschikt, verdedigt zich in een veldslag, die van zes uur 's morgens tot twee uur 's middags duurt. Tot drie maal toe wordt de aanval vernieuwd, eindelijk moeten de Kaḍirische troepen het opgeven en slaan op de vlucht, waarbij eenige duizenden in de rivier omkomen en meer dan 5000 sneuvelen. Jayakatwang trekt zich terug in de citadel, die onmiddellijk wordt ingesloten; na sommatie komt de koning 's avonds te voorschijn en biedt zijn onderwerping aan. In naam des keizers wordt die aanvaard en onder Chineesch bevel keert Jayakatwang in zijn kraton terug.

Diens zoon, hier Si-la pa-ti si-la tan-pu-ha [1]) genoemd, is gevlucht naar het gebergte, doch Kau Hsing trekt hem met duizend man achterna en brengt hem gevankelijk naar Daha. Als hij daar terugkomt, treft hij Wijaya niet meer aan; deze heeft inmiddels verlof gevraagd naar Majapahit terug te keeren om er de schatting voor den keizer in orde te gaan brengen. De beide andere generaals hebben hem die toestemming gegeven, en zoo is hij met een Chineesch escorte afgereisd. Daarmede begint het laatste bedrijf van de expeditie: Wijaya, die met behulp van de Chineezen zijn vijand Jayakatwang onschadelijk heeft gemaakt, gaat trachten zich van de nu overbodig en lastig geworden bondgenoten te ontdoen.

Slaan wij daaromtrent den Pararaton op, dan vinden wij (p. 91 sq.) hoe Wijaya met de uit den kraton van Daha gehaalde prinses dadelijk naar Majapahit toog (zie hierboven p. 350 sq.) en de Tataren daarop kwamen vragen om de beide prinsessen, die immers aan den keizer beloofd waren. De mantri's zijn in groote verlegenheid, maar Wīrarāja [2]) weet er wel wat op. Hij vertelt den Tataren, dat de prinsessen door een deputatie van de alleraanzienlijksten kunnen worden afgehaald; dezen moeten zonder gevolg en zelve ongewapend komen, want de vorstinnen, die zooveel bloedige ellende hebben meegemaakt, kunnen geen wapen meer zien en zouden zich, als er hun een onder de oogen kwam, verdrinken. De Tataren stemmen toe. Als de aanzienlijken binnen zijn, wordt de kratonpoort gegrendeld en steekt Sora hen allen overhoop; die buiten zijn, worden door Rangga Lawe aangevallen: hij zet ze na tot de haven van Canggu, waar ze worden achterhaald en afgemaakt [3]).

---

[1]) In de eerste lettergrepen kan *sira patih* steken; de rest is onverklaard. Zie Par. p. 105 noot 3.

[2]) In de kidung is het Sora.

[3]) In de Pañji Wijayakrama (VII, 136—141) worden de Chineezen als ze in de bale pañjang zitten te eten, door Sora en Rangga Lawe overvallen en gedood; ook wordt nog melding gemaakt van de verovering der Chineesche schepen. Zie Berg l.l. p. 60 sq.

Ziehier opnieuw de geschiedenis tot een dramatisch voorval op kleine schaal gemaakt. Met het wegvallen der prinsessen als eenig doel, waarvoor de Chineezen naar Java gekomen waren, verdwijnt vanzelf de groote beteekenis, hun in dit naspel toegedacht, waar zij de spil van alles vormen. Daargelaten ook de kinderlijke domheid, waarmede de Chineezen zich laten bedotten, is de geheele voorstelling slechts denkbaar in zeer kleine afmeting: een troep Tataren van een enkel schip, die op deze wijze tot den laatsten man gedood worden. Dat het voor een groot expeditieleger niet opgaat, spreekt vanzelf, en ook hier hooren wij van de Chineezen zelf [1]), wat van dit Pararaton-verhaal den historischen achtergrond vormt. Hun eigen échec trachten zij allerminst te verbloemen.

Wijaya is op den tweeden dag van de vierde maand, nog steeds in 1293 natuurlijk, op weg gegaan met een Chineesch escorte van twee officieren en 200 man. Hij verlaat hen heimelijk, valt hen aan en doodt hen. Dan verzamelt hij een groote menigte Javanen en richt zich tegen het Chineesche leger zelve, hetwelk bezig is van Daha terug te trekken. Door een aanval van twee kanten weet hij Che-pi, die in de achterhoede is, af te snijden. Al vechtende moet deze zich 300 li ver een weg banen, tot hij de schepen heeft bereikt. Meer dan 3000 man van zijn troepen zijn dan gesneuveld; dit aantal slaat vermoedelijk op de geheele expeditie, niet uitsluitend op den onfortuinlijken terugtocht.

Men ziet, dat er evenals in den Pararaton van twee afzonderlijke gevechten sprake is; daar waren het de aanzienlijken binnen en de groote menigte buiten de poort, hier zijn het het escorte en het leger. Ook eindigt in beide gevallen de „vervolging" bij de schepen. Doch daarmede houdt ook alle overeenkomst op, en eens te meer blijkt, hoe weinig historisch de bijzonderheden van de Pararatonverhalen zijn.

Na Wijaya's verraderlijken aanval [2]) willen Che-pi en Kau Hsing den strijd voortzetten tegen hun vroegeren bondgenoot. Yi-k'o-mu-su echter verzet zich daartegen, en beroept zich op het keizerlijk bevel om als men op Java is, eerst nadere instructies te vragen alvorens verder handelend op te treden. Men kan het niet eens worden, en het slot is, dat de Chineezen zich op den 24sten der maand weder inschepen en Java verlaten. Zij nemen gevangenen mede, kinderen en hoogwaardigheidsbekleeders van Jayakatwang tot een getal van meer dan honderd, gezanten van andere staten, een kaart van het land en een register van de bevolking, kostbaarheden, wierook, reukwerken, weefsels, en ook een brief in gouden letters uit het land Bali. De keizer is echter vertoornd over

---

[1]) Combinatie van Notes p. 24 sq., 28 en 30.

[2]) In zijn aanteekeningen Par. p. 106 sq. tracht Brandes aannemelijk te maken, dat dit niet Wijaya's eerste verraad was, doch ook de Javaansche troepen aan den mond der Soerabaja-rivier tot het leger van Wijaya behoorden. T. a. p. pag. 107 noot, hebben wij reeds in het kort aangegeven, waarom ons de (ook hierboven gevolgde) opvatting van Groeneveldt boven die van Brandes te verkiezen lijkt.

het ongelukkige slot der expeditie en straft Che-pi en Yi-k'o-mu-su, die Wijaya zoo onvoorzichtig buiten hun macht hadden laten gaan. Later worden beiden echter weder begenadigd. Ook met Java zijn de betrekkingen niet lang gespannen gebleven; reeds in 1297 komt er weer een Javaansche gezant, door andere missies in 1298, 1300 en 1308 gevolgd [1]).

Wat er met Jayakatwang zelf is gebeurd, staat niet vast. Volgens het Chineesche bericht worden hij en zijn zoon gedood, maar daar tegenover staat de mededeeling in den Pararaton, dat hij te Junggaluh, hetgeen dan wel Hujung Galuh zal zijn, den kidung Wukir Polaman dichtte en toen deze gereed was, overleed. Men kan dus een korte gevangenschap en spoedig daarop gevolgden dood veronderstellen [2]). Wat echter ook het persoonlijk lot van den laatsten koning van Kaḍiri geweest moge zijn, de aftocht van zijn Chineesche vijanden heeft hem in geen geval een nieuwe kans gegeven en met het herstelde rijk Kaḍiri is het na dien 19den dag van de derde maand van 1293 voor goed gedaan. De Chineesche expeditie, die alles bij elkaar ongeveer twee maanden op Java heeft vertoefd, had haar doel volkomen gemist; Java was door geen enkelen band aan China verbonden geraakt, en zelfs had de beleediging des keizers, die als aanleiding was genomen, niet gewroken kunnen worden. De expeditie, welke was bedoeld tegen Kṛtanagara, heeft juist diens grooten vijand en tegenstander ten val gebracht en Kṛtanagara's huis opnieuw op den Javaanschen troon geholpen.

Zoo werd dan door Jayakatwang's verdwijnen „de wereld weder helder en klaar" in de oogen van den hofpoëet (Nāg. 45:1). Ongestoord bestuurde sindsdien Wijaya het Javaansche rijk van den nieuwen kraton van Majapahit uit, onder den koningsnaam van Kṛtarājasa Jayawarddhana, en gedurende al den tijd, dat hij heerschte, was het geheele land gehoorzaam (ibid. 2).

Als eerste feit uit zijn regeering geeft de Pararaton (p. 92) den terugkeer van de troepen uit Malayu, volgens dit geschrift ongeveer tien dagen nadat Wijaya zich van de Chineezen had ontdaan. Dien termijn daargelaten, is het niet onaannemelijk, dat het expeditiecorps inderdaad spoedig na de hierboven beschreven gebeurtenissen op Java terug is geweest: het spreekt eigenlijk vanzelf dat na den dood van Kṛtanagara en diens rijksbestierder, die de expeditie gelast hadden, de Javaansche troepen bij de eerste de beste gelegenheid naar hun land terug kwamen, waar ze een factor van beteekenis hadden kunnen vormen in den verderen loop der geschiedenis, indien niet reeds de Chineezen door hun ingrijpen een beslissing hadden teweeggebracht. Het spreekt echter evenzeer vanzelf, dat het weder verzamelen en inschepen der troepen op Sumatra niet zoo heel snel kon geschieden, en de gewapende steun aan het nieuwe rijk Malayu niet dadelijk onttrokken kon worden; zoodoende is het, bij het spoedige verloop van wat op Java gebeurde, begrijpelijk dat deze

[1]) Rockhill in T'oung Pao 15 (1914) p. 446.

[2]) Verg. Berg in Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 38 en 48.

troepen, ook al waren dadelijk na Kṛtanagara's val de eerste maatregelen tot hun terugkeer genomen, Java eerst na de regeeringsaanvaarding van koning Kṛtarājasa bereikten. Van de resultaten der expeditie vertelt de Pararaton, gelijk wij zagen, niets, en slechts lezen wij, dat de troepen twee prinsessen medebrachten; de Pañji Wijayakrama spreekt ook nog van de als huldeblijk der overwonnen vorsten meegekomen schatten en vermeldt, dat de aanvoerder van het teruggekeerde leger den titelnaam Mahīṣa Anabrang kreeg [1]). Eén der prinsessen, Dara Pĕṭak, werd door den koning tot vrouw genomen (naast en na de dochters van Kṛtanagara, waarmede hij reeds gehuwd was); de oudste, Dara Jingga, huwde [2]) met een „dewa" en werd de moeder van den koning van Malayu, Tuhan Janaka, officieel çrī Marmmadewa, of met zijn vorstennaam Haji Mantrolot. Een verzwagering dus van het Javaansche koningshuis met de vorsten van het aan Java ondergeschikte Malayu, uit den aard der zaak met politieke bedoeling. In Marmmadewa hebben wij dus een opvolger van den Mauliwarmmadewa van 1286 te zien. De verzwagering werd van temeer beteekenis, waar Kṛtarājasa's opvolger de zoon niet van een der voornaamste gemalinnen, maar juist van deze Dara Pĕṭak zou zijn. De naam Pĕṭak is wel verklaard [3]) uit het Minangkabausche puti (prinses, Jav. putri), hetwelk door de Javanen zou zijn opgevat als putih (wit) en dienovereenkomstig met pĕṭak weergegeven zou zijn; daartegenover is echter opgemerkt [4]), dat er een Lampongsche clan-naam Ratu dara putih bestaat en dus aan misverstand niet gedacht behoeft te worden.

Malayu is zich na het terugtrekken der Javaansche troepen als afzonderlijke Sumatraansche staat blijven handhaven, daarbij meer en meer de vroegere rol van Çrīwijaya overnemend als voornaamste staat van Sumatra. Gezantschappen naar China gaan uit (na dat van 1293 in verband met de Chineesche expeditie) in 1299 en 1301 [5]). Reeds eerder had de keizer, die zich na de erkenning van zijn oppergezag als beschermheer van Malayu kon gedragen en gaarne iets van dat hoofdzakelijk nominale gezag liet blijken, gelegenheid gevonden om de Siameezen te bevelen hun vijandelijkheden tegenover Malayu te staken, in welke vijandelijkheden zij toen, d.w.z. in 1295, reeds langen tijd gewikkeld waren [6]). Het is deze passage, welke een steunpunt vormt van Ferrand's betoog [7]), dat er in dezen tijd een Malayu op het Maleische Schiereiland bestaan moet hebben; hoe toch zou er anders van vijandelijkheden met de Siameezen, d.w.z. het rijk van Sukhodaya, sprake kunnen zijn. In verband

1) VII, 147—150; Berg, Midd. Hist. Trad. p. 61.

2) Het is niet duidelijk, of hier van een reeds vóór de expeditie bestaand huwelijk of van een latere verbintenis sprake is. Zie Berg in Bijdr. l.l. p. 31—35.

3) Westenenk in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 261.

4) Schrieke in Oudh. Versl. 1922 p. 105.

5) Pelliot D. I. p. 243 en 328.

6) D. I. p. 242.

7) In het Malaka-artikel, J. as. 11:12 (1918) p. 134 sqq.; cf. 11:20 (1922) p. 232—237.

met latere berichten over strijd tusschen Siam en Malaka, meent hij dan in het Malayu van 1295 het latere Malaka te mogen herkennen. Evenmin als Rouffaer [1]) of Coedès [2]) kunnen wij aan dit argument de beslissende beteekenis toekennen, die het in de oogen van Ferrand heeft. Er is nu toch langzamerhand genoeg bekend van overzeesche expedities en strooptochten in den Archipel — en hoe kan het in zulk een eilandenrijk ook anders — om invallen hetzij van Sumatranen in het Noorden van het Maleische Schiereiland, hetzij van Siameezen op Sumatra niet geheel verwerpelijk te maken, maar nog wel zoo waarschijnlijk is, dat de Siameesche aanvallen niet tegen het Sumatraansche gebied van Malayu, doch tegen de overzeesche bezittingen van dat rijk gericht waren, die het, zooals wij zagen, misschien reeds in 1183 heeft gehad.

Doch ook al bestond op dit oogenblik dan nog geen zich onder den naam Malayu verschuilend Malaka, toch kunnen en zullen de nieuwe omstandigheden, waarin Sumatra verkeerde, een terugslag op den algemeenen toestand gehad hebben, die aan de overzijde van de Zeestraat merkbaar was, en dat te meer, wanneer wij met den Nāgarakṛtāgama (zie boven p. 338) mogen aannemen, dat het Javaansche rijk ook daar, en wel bepaaldelijk in Pahang, vasten voet had gekregen. Dergelijke veranderingen gaan gepaard met uitwijking en verdrijving van lieden, die zich niet met den nieuwen staat van zaken kunnen vereenigen en deze omstandigheid kan aanleiding geven om met Rouffaer [3]) in dezen tijd de gebeurtenissen te plaatsen, die naklinken in de overigens uitermate troebele traditie van de Sajarah Malayu, en in enkele eveneens tweedehandsche berichten van Portugeesche auteurs. Men zou daaruit dan kunnen afleiden, het bestaan van een ongeveer ter plaatse van het latere Singapore gelegen Tumasik, hetwelk al evenzeer onder Javaanschen invloed zou zijn gekomen. De vestiging daarvan, samengaand met de Malayu-expeditie, zou een uitwijking naar Muar ten gevolge hebben gehad, en van Muar uit heeft dan later weer de stichting van Malaka plaats gevonden. Op dit laatste komen wij te zijner tijd terug.

Wanneer wij nu weder onze aandacht vestigen op Kṛtarājasa en het Majapahitsche rijk, is wel het meest opvallende de klaarblijkelijke zorg om den nieuwen vorst en het nieuwe bewind te doen aansluiten bij koning en rijk van Singhasāri, ja, het zoo voor te stellen — en in zekeren zin ongetwijfeld terecht — of beiden eigenlijk één geheel vormen, waarbinnen de Jayakatwang-episode slechts een betreurenswaardige onderbreking vormt. Wat den koning zelf betreft, wordt daarbij de nadruk niet slechts gelegd op zijn eigen afstamming van Rājasa, maar vooral op het feit, dat hij de schoonzoon van Kṛtanagara is, en het schijnt wel dat zijn rechten op den troon niet minder uit die laatste omstandigheid als uit zijn persoonlijk deelhebben aan Rājasa's

[1]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 9—11.
[2]) B. E. F. E. O. 23 (1923) p. 475.
[3]) L.l. p. 141—152.

geslacht werden afgeleid. Op de oorkonde van 1294 noemt zich dan ook deze koning van het geheele eiland Java (*samastayawadwīpeçwara*) niet slechts afstammeling van Narasinghanagaradharmmawiçeṣa[1]) en zoonszoon van Narasinghamūrtti, maar zegt hij ook „het huwelijk met Kṛtanagara's dochters deelachtig geworden" (*Kṛtanagaraduhitasamagamasampanna*) te zijn. In ditzelfde licht dienen de desbetreffende passages van den Nāgarakṛtāgama (45:2—47:1) beschouwd te worden. Slechts één feit wordt uit de heele regeering van Kṛtarājasa vermeld, de verheffing van zijn zoon; doch verder wordt geconstateerd, dat iedereen zich verheugde in den aanblik van 's konings vier gemalinnen, dochters van Kṛtanagara, welke dan alle vier afzonderlijk genoemd worden; vervolgens wordt precies uitgelegd, hoe de familierelatie van den koning met deze vrouwen was en dat elk zijner bevelen dank zij hun eensgezindheid eigenlijk een bevel van allen tezamen was. Deze uitvoerigheid van den dichter moet een bedoeling hebben en dat is dan allicht deze, dat de koning niet alleen uit eigen hoofde, maar vooral als uitvoerder van den wil der dochters van Kṛtanagara regeerde; al was die medewerking der koninginnen ook fictief, in theorie golden zij als draagsters van het aan haar vader ontleende gezag.

Ongetwijfeld is uit deze opvatting ook de bijzondere rol te verklaren, in later jaren door de jongste der gemalinnen gespeeld, de eenigste, die den koning nakroost heeft geschonken. Haar positie is dan niet in de eerste plaats die eener koningin-weduwe of koningin-moeder, maar veeleer die van een persoon, die ook uit eigen hoofde rechten kan doen gelden. Juist omdat de Majapahitsche tak van Rājasa's stamhuis zijn macht afleidde van den Singhasārischen, kon deze vorstin, die het levende bewijs van die relatie vormde en de overdraagster van het koninklijk gezag was, zulk een belangrijke plaats innemen[2]).

De oudste vorstin, tevens parameçwarī, opperkoningin, droeg den naam van Tribhuwanā; de bovenbedoelde jongste, Gāyatrī geheeten, is vooral bekend als Rājapatni, hetgeen „koningsgemalin" beteekent en dus even goed op de anderen had kunnen slaan, maar later uitsluitend voor haar gebezigd wordt, als zij *de* koningsvrouw bij uitnemendheid, stammoeder van het Majapahitsche geslacht is. De Pararaton kent slechts twee dochters van Kṛtanagara als echtgenooten van diens opvolger, de beide prinsessen, waarvan in het voorafgaande reeds sprake was; dat dit werk haar vorstinnen van respectievelijk Kahuripan en Daha noemt (p. 123) is waarschijnlijk een vergissing, ontstaan doordat aan

---

[1]) Men mag vermoeden, dat dit de wijdingsnaam is van dien zoon van Rājasa, welke wij uit den Pararaton als Mahīṣa Wong Atĕlĕng kennen (zie hierboven p. 314 en 321).

[2]) Op de Sumatraansche oorkonde van 1286 is sprake van een prins Wiçwarūpa, die een zoon van Kṛtanagara zou kunnen zijn, maar evengoed een Sumatraansche prins. In het eerste geval zal hij waarschijnlijk voor of tegelijk met zijn vader overleden zijn.

het volgend geslacht, de beide dochters van Kṛtarājasa en de Rājapatni, die twee vorstentitels (en apanages) waren toegekend.

Behalve deze beide dochters had de koning geen kinderen bij de vier gemalinnen en zoo werd de zoon van hem bij Dara Pĕṭak, met haar officieelen naam Indreçwarī, de aangewezen troonopvolger. Reeds op de oorkonde van 1294 wordt deze prins Jayanagara vermeld — de Pararaton geeft ons ook zijn kṣatriya-naam n.l. Kala Gĕmĕt — en het volgend jaar deed de koning zijn zoon wijden tot vorst van Kaḍiri. Dat is waarschijnlijk niet uitsluitend een eerbewijs voor het natuurlijk nog zeer jonge kind, maar tevens een duidelijk vastleggen van diens positie als kroonprins, wat te noodiger zal zijn geweest, omdat zijn moeder juist niet van Kṛtanagara's geslacht was.

Het document van 1294 kent den koning een overvloedige menigte epitheta ornantia toe, die het niet noodig is hier op te sommen en wier aantal en terminologie zich in den lateren Majapahitschen tijd nog gaat uitbreiden. Ook het verdere hofceremonieel schijnt zich steeds meer te ontwikkelen; na de gewone drie hoogwaardigheidsbekleeders, die het koninklijk bevel in ontvangst nemen (dezelfden als op p. 329) volgen nu zeven groot-officieren als hoogste ambtenaren met de uitvoering belast, en het verwondert ons niet daaronder aan te treffen „den rakryan mantri, den hoogsten chef der helden, die het vertrouwen van zijn verschillende vrienden weet te wekken [1]) en voor alle menschen toegenegenheid heeft, Āryya Wīrarāja, dien men den leerling van Z. M. koning Kṛtanagara zou kunnen noemen" [2]). Het slot van de lijst geeft ons het oudste voorbeeld van de vermelding der beide superintendenten van de geestelijkheid; van 's konings rechtsgeleerde raadslieden staat nog aangeteekend, dat zij volledig thuis waren onderscheidenlijk in de wetboeken der Sānkhya- en der Nyāya-leer.

Het aantreffen van Wīrarāja op een aanzienlijke plaats aan Kṛtarājasa's hof herinnert ons aan de (al dan niet authentieke) belofte van den toenmaligen pretendent Wijaya om bij welslagen de helft van Java aan Wīrarāja af te staan. Het ziet er niet naar uit, of dat geschied is, en het is eigenlijk ook nauwelijks te verwachten, dat de koning goedsmoeds zijn rijk gehalveerd zou hebben, of dat een politicus van Wīrarāja's capaciteit daar in ernst op gerekend zou hebben. Het is echter mogelijk, dat ook deze laatste door Wijaya's snel en volledig slagen tegenover Jayakatwang, gevolg van de niet voorziene komst der Chineezen, verrast is geworden en hij een ander verloop en een belangrijker persoonlijke rol voorzien had. Koning over een stuk van Java is hij dus allerminst geworden, maar wel zijn hem, onder Kṛtarājasa's oppergezag, zekere landstreken afgestaan, die verderop in den Pararaton (p. 125) worden aangeduid als Lamajang Noord en Zuid, en de Drie Juru's. Wat dit geografisch

[1]) O.i. moet hier *pralaya*, i.pl.v. *praṇaya* gelezen worden, en vertaald: die den ondergang der verschillende vijanden bewerkt.

[2]) Par. p. 97.

inhoudt, weten wij niet; wel staat vast, dat Lamajang een veel uitgebreider begrip is dan het tegenwoordige Loemadjang, gezien het feit dat Hayam Wuruk's rondreis naar Lamajang (Nāg. 17:7) hem tot in Bĕsoeki brengt. Een grooter of kleiner deel van den Oosthoek, misschien zelfs de geheele Oosthoek, is dus onder Wīrarāja gekomen, doch altijd als onderdeel van het Majapahitsche rijk. Die afhankelijkheid blijkt ook daaruit, dat Wīrarāja bij voortduring als hofdignitaris te Majapahit zelf vertoefde en (zooals straks blijkt) speciaal verlof moest vragen om zich naar dat eigen gebied te begeven. De hooge positie, door Wīrarāja genoten, doet vermoeden, dat niemand eenig idee had van zijn vroeger verraad tegenover Kṛtanagara en men mag de vraag stellen [1]), of men het verhaal van dat verraad, hetwelk den tijdgenooten onbekend was, zoo maar voetstoots op gezag van de in zooveel opzichten onbetrouwbaar gebleken traditie van Pararaton en Pañji Wijayakrama mag aannemen. Ongetwijfeld past ook hier voorzichtigheid, maar het is anderzijds toch ook niet ondenkbaar, dat koning Kṛtarājasa het zich niet kon veroorloven den machtigen vazal in den Oosthoek tot vijand te maken en daarom het verleden liever rusten liet.

Met het gewicht, dat in den Majapahitschen tijd blijkens deze en andere oorkonden aan titulatuur en ceremonieel wordt gehecht, is een ander verschijnsel in overeenstemming, waaruit evenzeer neiging tot hernieuwd traditionalisme spreekt. Het elders uitgegeven [2]) slot van de Kudadu-inscriptie behelst naar gewoonte het vervloekingsformulier en daarbij is het opvallend, welk een ouderwetsch karakter dit deel van het document vertoont. Waar wij in den Kaḍirischen tijd, en ten deele reeds eerder, konden opmerken, dat het formulier als het ware los aan de oorkonde wordt gehangen zonder dat iets blijkt van de bij de wijding te pas komende plechtigheden, en dat men zich in het formulier zelve tot een algemeenen aanroep van goddelijke wezens bepaalt, zonder al te veel preciseering en zelfs met weglating van de oude ṛṣi's, die eeuwenlang aan het begin van deze stukken gefigureerd hadden, daar is nu klaarblijkelijk een reactie ingetreden. Evenals in de Matarāmsche periode wordt weer melding gemaakt van de benoodigdheden voor de heilige handelingen — een offer voor de booze geesten, bhūtabali, wordt voor het eerst duidelijk onderscheiden van het offer voor de goden, yajña ring dewatā — het optreden en de symbolische plechtigheden van den officiant worden beschreven, en de woorden van het formulier hem in den mond gelegd; dat formulier begint weer met Haricandana en Agastya (sic, dus weer goed gespeld), de(n) Groote(n) Ziener(s), en roept met nauwgezetheid allerlei van ouds bekende goddelijke wezens bij name aan. Het is het formulier, zooals dat ook zijn weg naar Bali heeft gevonden. Wij achten deze zaak een afzonderlijke vermelding waard,

---

[1]) Berg in Feestb. Bat. Gen. I (1929) p. 34.
[2]) O. J. O. LXXXI.

niet omdat het vervloekingsformulier op zich zelf zulk een belangrijk iets is, maar omdat wij hier o.i. met een symptoom van een meer algemeene geestesgesteldheid te doen hebben: de dynastie van Rājasa, die noodzakelijkerwijs zooveel traditie had moeten verbreken, compenseerde dat min of meer door in dit soort dingen ouderwetsch te zijn, terwijl de Kaḍirische koningen, in hun werkelijk traditioneel gezag, zich afwijkingen gemakkelijker konden veroorloven.

Kṛtarājasa's rustige regeering heeft niets opgeleverd, dat voor den dichter van den Nāgarakṛtāgama de vermelding waard was; te oordeelen naar de onlusten, die onmiddellijk na 's konings dood uitbraken, was die rust ongetwijfeld slechts te danken aan de krachtige hand van den vorst zelf, die aan de ontevredenheid geen gelegenheid gaf zich openlijk te uiten. Het eenige feit, dat de Pararaton nog geeft (p. 123), is in zoo onduidelijke bewoordingen vervat [1]), dat men het eenerzijds heeft opgevat als een kwijnende ziekte, waaraan hij leed, anderzijds als een volkomen kalme regeering! Ook aangaande den duur dier regeering is er verschil van opinie geweest, tengevolge van een klaarblijkelijke fout in het jaartal van den Pararaton en een onjuiste interpretatie van dat van den Nāgarakṛtāgama; dank zij een uiteenzetting van Poerbatjaraka [2]), staat thans vast, dat de koning in 1309 is overleden.

Zijn beide grafheiligdommen waren het Buddhistisch heiligdom van Antahpura binnen den door hem gestichten kraton zelve, en de Çiwaïtische tempel van Simping. Omtrent het eerste zal het in gang zijnde onderzoek naar de topografie van Majapahit misschien te zijner tijd verder uitsluitsel kunnen geven; van het tweede heeft Bosch door combinatie van koning Hayam Wuruk's reisroute in den Nāgarakṛtāgama (61:4 — 62:2) met de vondst van een jaartal, overeenstemmend met de in dat gedicht vermelde restauratie van den tempel, aannemelijk kunnen maken [3]) dat er de resten van over zijn in de tegenwoordige Tjaṇḍi Soembĕrdjati ten Zuiden van Blitar.

Simping is een der weinige Oud-Javaansche monumenten, waarvan wij iets meer afweten dan het feit der stichting alleen. Op bovenaangehaalde Nāg.-plaats wordt ons namelijk verteld, dat Hayam Wuruk, als hij in 1361 te Simping komt, van de gelegenheid gebruik maakt om het heiligdom te herstellen. De toren is namelijk ingestort en ook bevindt hij zich wat te veel Westelijk; hij wordt dus wat meer naar het Oosten opnieuw opgebouwd, en de situatie wordt geheel met de gegevens der stichtingsoorkonde in overeenstemming gebracht, na nauwkeurige opmeting en afbakening; zelfs moest er grond worden afgenomen van een bestaand klooster [4]). Dit bericht is wel waard onze aandacht te trekken. Vooreerst is het een merkwaardig feit, dat deze

---

[1]) *Orĕmira awihĕn.*

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1914) p. 147.

[3]) Oudh. Versl. 1916 p. 51—55.

[4]) Een vertaling, eenigermate van die van Kern afwijkend, is gegeven door Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 80 (1924) p. 243 sq.

graftempel van den eersten koning van Majapahit zoo slecht onderhouden was, dat hij reeds tijdens de regeering van 's vorsten kleinzoon, ongeveer vijftig jaar na dato, gelegenheid had gehad om in te storten; een typisch voorbeeld van de nog thans op Bali zoo opvallende zorgeloosheid. Voorts blijkt, dat men waarde hechtte aan de geomantische gesteldheid en maatregelen nam, zelfs maatregelen van ingrijpenden aard, om de gegevens van de stichtingsacte, d.w.z. van de wijding van den grond (wat elders bhūmiçuddha-offer heet), toe te passen; maar niet minder duidelijk is, dat diezelfde gegevens bij den eersten bouw in niet geringe mate verwaarloosd waren. Het geheel geeft een merkwaardigen kijk op de verhouding der Hindoe-Javanen tot hun traditioneel-sacrale voorschriften van tempelbouw. Een latere mededeeling komt het voorafgaande aanvullen (Nāg. 70); in 1363 verschijnt de koning opnieuw te Simping en dan heeft de officieele wijding van Kṛtarājasa's beeld in het hernieuwde heiligdom plaats, hoewel er aan tempel, poort en ringmuur nog gewerkt wordt [1]).

Er is van dezen tempel te Simping niet veel meer ter plaatse overgebleven dan fundamenten en fragmenten [2]), doch het kostbaarste, dat hij heeft opgeleverd, is naar het museum te Batavia overgebracht in den vorm van het wijdingsbeeld van koning Kṛtarājasa zelve, voorgesteld als Harihara, maar dan een Harihara, waarin het Çiwaïtische karakter overweegt. Het statige, naar Majapahitschen trant rijk versierde beeld van den koning draagt sterk individueele gelaatstrekken; het heeft iets hooghartigs en geringschattends, en geeft wel zeer duidelijk den Javaanschen koning, niet de Hindoesche godheid weer [3]). Zoo kunnen wij ons van het uiterlijk van deze figuur van beteekenis uit de Javaansche geschiedenis een zeker niet al te zeer van de werkelijkheid afwijkende voorstelling maken.

Een in afmeting, opvatting en uitwerking met den Harihara van Simping overeenkomend godinnebeeld, een Pārwatī, is afkomstig uit den tempel van Rimbi, Z.-W. van Madjakĕrta. De overeenstemming is zoo treffend, dat indertijd gemeend kon worden, dat beide beelden in een zelfde heiligdom gestaan moesten hebben; sedert is dit onjuist gebleken, doch de nauwe band tusschen beide beeldwerken blijft onmiskenbaar, en zoo mag wellicht, waar het godenbeeld den koning Kṛtarājasa voorstelt, de godin voor een van diens gemalinnen gehouden worden, bij voorkeur dan de parameçwarī Tribhuwanā (de Rājapatni toch, aan wie men ook zou denken, is elders bijgezet). In dat geval is dus ook Tjaṇḍi Rimbi uit den vroeg-Majapahitschen tijd [4]). Nog een derde monument verdient vermelding; de jaartallen 1300 en 1301 wijzen uit, dat ook de beide soubasementen van Papoh of Kotĕs in deze periode thuishooren, waaruit dan tevens

---

1) Volgens denzelfde in Oudh. Versl. 1921 p. 28—34.
2) Beschrijving Inl. II p. 159—166.
3) Herhaaldelijk afgebeeld, o.a. Inl. pl. 65.
4) Inl. II p. 166—171.

volgt, dat de eigenaardige, thans nog op Bali gebruikelijke plaatsing van drie monumentjes op een terras teruggaat op Majapahitsche traditie, en dat evenzeer de gewoonte om op een steenen soubasement een houten bovenbouw te zetten uit den vroeg-Majapahitschen tijd stamt en allerminst een symptoom van decadentie is [1]).

Koning Kṛtarājasa liet bij zijn afsterven drie kinderen na: Jayanagara, die hem opvolgde als koning van Majapahit, en diens beide halfzusters, dochters van de Rājapatni. De oudste kreeg den titel van vorstin van Kahuripan of in Sanskrit gewaad: Jīwana; de jongste werd vorstin van Daha of Kaḍiri. Onder die titels zijn de beide prinsessen bekend gebleven; Prapañca vermeldt haar met deze vorstentitels reeds bij den dood haars vaders (Nāg. 48: 1), hoewel mogelijk is dat dit een aanduiding bij anticipatie is. In de namen van die beide oude kraton's is vermoedelijk vooral aan de vroegere hoofdsteden der beide rijksdeelen te denken, waaruit het Javaansche rijk geacht werd te zijn samengesteld (zie pag. 279). De twee vorstinnen representeeren ieder een rijkshelft, en als synthese zetelt de opperkoning zelf te Majapahit.

Jayanagara's regeering vormt met een aaneenschakeling van beroeringen en opstanden een sterke tegenstelling tot die zijns vaders. Dat de jonge koning zoo spoedig en zoo veel reden tot ontevredenheid zou hebben gegeven, is minder waarschijnlijk dan dat de ontevredenheid reeds lang bestond, doch onder het bewind van Kṛtarājasa geen gelegenheid had gevonden om zich te uiten. Mogen wij den Pararaton gelooven, dan is van die onlusten ten deele de onbevredigde eerzucht van Kṛtarājasa's krijgsmakkers de oorzaak; zij hadden indertijd lief en leed met hem gedeeld, rekenden derhalve op overeenkomstige belooning in positie en invloed, hadden niet verkregen wat zij meenden te mogen verwachten en — zoo kan men tusschen de regels door lezen — zagen nu na 's konings dood de kans schoon om zichzelf schadeloos te stellen, waar zij niet langer den krachtigen Kṛtarājasa doch den jeugdigen onervaren Jayanagara tegenover zich hadden. Doch juist deze eenigszins samenhangend-romantische voorstelling van den gang van zaken, de beproefde genooten van den overleden vorst, stuk voor stuk ten ondergang gedoemd, maakt ons huiverig er onverdeeld geloof aan te slaan. Men proeft te veel het dramatische verhaal en te weinig den geschiedschrijver.

Ook in een ander opzicht schijnt twijfel gewettigd. De tegenstander van al die opstandelingen is niet zoozeer de koning zelf als wel zekere Mahāpati, die hen in verdenking brengt, aanklaagt, onmogelijk maakt. In het oog van den Pararaton-schrijver is hij de booze intrigant, die haat en vijandschap brengt tusschen den jongen vorst en zijns vaders vrienden. Doch het is dan toch maar duidelijk, dat die vrienden den staat en den troon in gevaar brachten, en Mahāpati hun pogingen verijdelde, en zoo kan men hem ook beschouwen, en

[1]) Zie Inl. II p. 152—157.

wellicht met evenveel recht, als den handhaver van de rijkseenheid en beschermer van de dynastie tegen alle aanslagen. Het is onmogelijk te zeggen, wat oorzaak en wat gevolg is; of inderdaad Mahāpati de hofgrooten door slinksche middelen tot opstand en ondergang heeft gebracht, hetzij uit persoonlijke eerzucht, hetzij omdat hij hen een gevaar voor des konings positie achtte, dan wel of een tot vijandelijkheid leidende ontevredenheid der edelen primair is en Mahāpati met misschien niet altijd even kieskeurig uitgezochte middelen daartegen is opgetreden. De vuige intrigant, die het rijk in ellende stortte, of de beleidvolle staatsman, redder van den troon: ziedaar twee aspecten van Mahāpati's persoonlijkheid, waartusschen de keuze met de beschikbare gegevens niet mogelijk is, maar waarvan het laatste zeker geen minder reden van bestaan heeft dan het eerste.

Bij de bespreking van den Pararaton als geschiedbron merkten wij reeds op (p. 22), hoe zonderling onevenredig de verschillende episodes behandeld zijn; enkele met een menigte namen en bijzonderheden, andere zich bepalend tot het bloote feit, zonder dat er voor dat verschil eenige reden in de belangrijkheid der feiten zelve gelegen schijnt te zijn. De verklaring voor dit verschijnsel meenden wij te kunnen vinden in de omstandigheid, dat de schrijver eenerzijds over een soort kroniek beschikte, waarin hij jaartallen en feiten kort aangegeven vond, anderzijds over romantische verhalencomplexen, waarin eenige van die feiten omstandig verteld worden, andere echter niet; hij zou dan telkens waar hij kon zijn kroniek uit de verhalen hebben aangevuld, maar dat hebben moeten nalaten, waar het verhaal over de zaak in kwestie zweeg. Is dit juist, dan zou er uit volgen, dat wij in het algemeen wel geloof mogen slaan aan het enkele feit, dat in een bepaald jaar zekere opstand neer geworpen werd of een andere bepaalde gebeurtenis plaats greep, maar moeten wij alle bijzonderheden in hooge mate wantrouwen, als ontleend aan een bron, welke het te doen was om het effect als verhaal en allerminst om historische juistheid.

Blijft er dus voor onze waardeering van Jayanagara's geschiedenis een groote mate van onzekerheid bestaan, de eveneens in den Pararaton hoogst verwarde chronologie is gelukkig dank zij Poerbatjaraka's boven aangehaald (p. 369, noot 2) onderzoek in hoofdzaak terecht gebracht. De onbetrouwbare jaartallen voorloopig terzijde latend, doch vasthoudend aan de afstanden in jaren, die de gebeurtenissen scheiden, en op dien grondslag terugrekenend, komt hij tot een alleszins aannemelijk schema, hetwelk ook hieronder gevolgd is. De eerst vermelde episode, vallende drie jaar vóór een gebeurtenis van 1311, moet in het allereerste begin van de nieuwe regeering gesteld worden [1]) en niet, zooals de Pararaton het doet voorkomen, 17 jaar na Jayanagara's troonsbestijging. De

[1]) Dat er van drie en niet van twee jaar gesproken wordt, hoewel Kṛtarājasa in 1309 overleed, doet vermoeden, dat de afstand tusschen aanvang 1309 en eind 1311 berekend is; ook kan de opstand, zooals de kidung Rangga Lawe wil, nog wel tijdens Kṛtarājasa begonnen zijn (Berg, De Middeljavaansche historische traditie, 1927, p. 75).

beroeringen hebben tegelijk met het nieuwe bewind een aanvang genomen.

Bedoelde eerst vermelde episode (Par. p. 125) is de opstand van Rangga Lawe. Deze zou tot rijksbestierder worden aangesteld en toen dat niet gebeurde — of het een oningeloste belofte van Kṛtarājasa was of van diens opvolger blijkt niet [1]) — trok hij naar Tuban, velen tot den opstand verleidende. Men heeft hierbij te bedenken, dat Tuban, hetwelk hem bijviel, niet een plaats als een andere was, doch de groote zeehaven, welks bezit voor de buitenlandsche verbindingen van Java van zoo groot belang was. Een aantal namen van Rangga Lawe's medestanders wordt genoemd, en dan volgt allerzonderlingst, dat Mahāpati hem in verdenking wist te brengen, zekere uiting [2]) van Rangga Lawe aanhalend, en dat hij, toen de opstand begonnen was, dat te Majapahit aanbracht. Dit is wel een bijzonder weinig steekhoudend verwijt, maar misschien bedoelt de auteur, of diens bron, dat het in verdenking brengen was vooraf gegaan en aan Rangga Lawe zóó het begeerde rijksbestierderschap ontgaan was, wat hem dan tot zijn uitwijken en opstand bracht. Hoe het zij, succes heeft de opstand niet gehad. Allen, die zijn partij gekozen hadden, kwamen om, met één uitzondering, zekere Galaṭik, die door toedoen van Mahāpati weder afgevallen was. Een ander relaas, uitvoeriger doch in allerlei bijzonderheden afwijkend, geeft de kidung Rangga Lawe [3]). Hier wordt Mahāpati zelfs niet vermeld; oorzaak van den opstand is Lawe's ontevredenheid, dat niet hij, doch Nambi rijksbestierder is geworden. Verder is Lawe, in plaats van Nambi, de zoon van Wīrarāja, die niet naar Madhura teruggegaan was, doch zich in Tuban had gevestigd; dit verklaart, waarom juist Tuban Lawe's steunpunt is. In een eerste treffen (Zang IX) worden de troepen van Lawe verslagen en bij die gelegenheid wordt Galaṭik door Nambi tot onderwerping gebracht. Vervolgens slaat Lawe zelf zijn aanvallers terug (XI, 1—67), maar als deze versterkt opnieuw zijn aangerukt, valt hij in een derden slag (slot van XI) door de hand van Kĕbo Anabrang, die zelf echter door Sora wordt gedood. Zooals men ziet, is dat een andere traditie dan die van den Pararaton; historische gebeurtenissen geven waarschijnlijk geen van beiden, zoodat wij ons bepalen tot het registreeren, vermoedelijk voor het jaar 1309, van een mislukten opstand van Rangga Lawe met Tuban als middelpunt.

Vervolgens achtte de oude Wīrarāja klaarblijkelijk het oogenblik gekomen om zijn verhouding tegenover de kroon te wijzigen. Overeenkomstig de door hemzelf eenmaal aan Wijaya aangeraden taktiek, zich aan persoonlijken hofdienst te onttrekken en op eigen terrein de contrôle uit den kraton te ontloopen,

---

[1]) Merkwaardigerwijze is Rangga Lawe in de Harṣa Wijaya juist wel Kṛtarājasa's rijksbestierder; Berg in Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 40.

[2]) Er is daarbij sprake van het Pārthayajña; dat dit gedicht toen ter tijd werkelijk reeds bestond blijkt uit het feit, dat het op Tjaṇḍi Djago is afgebeeld (zie p. 327). V.g.l. Berg, Midd. Hist. Trad., p. 60.

[3]) Berg, l.l. p. p. 66—75.

vroeg hij verlof naar zijn gewest Lamajang te gaan. Hij bleef daar, en kwam niet meer te Majapahit terug, zelfs niet op de officieele audientie van de achtste maand. De koning schijnt zich daarbij te hebben neergelegd. Trouwens van eenige openlijke tegenstelling was ook nog geen sprake; Wīrarāja's zoon Nambi, eveneens een der vroegere gezellen van Kṛtarājasa, bleef te Majapahit nog steeds in de positie van rijksbestierder. Een ander van de edelen van 's konings vader, Sora, bekleedde het ambt van dĕmung; zekere Tipar was tumĕnggung. Deze later zoo bekende titel vinden wij thans voor het eerst; oudere oorkonden kennen hem niet.

Sora kwam na Rangga Lawe het eerst ten val, en hoe dat in zijn werk is gegaan, staat ook allerminst vast. De Pararaton vermeldt alleen, dat Mahāpati hem aanklaagde (of: belasterde) en dat Kĕbo Anabrang hem uit den weg ruimde in 1311. Meer in bijzonderheden treedt de Sorāndaka [1]), die er van uitgaat (overeenkomstig de Rangga Lawe, zie boven), dat Anabrang reeds dood was, en dus een rol kan toebedeelen aan de wraakzucht van diens zoon tegen zijns vaders moordenaar; uitvoerig wordt het intrigeeren van Mahāpati beschreven, waardoor behalve die zoon ook Nambi en de koning zelf van de noodzakelijkheid van Sora's dood overtuigd raken. Tegelijk met Sora sneuvelen ook diens makkers Juru Dĕmung en Gajah Biru, en dat is van belang voor de verhouding van dezen kidung tot den Pararaton, welke achtereenvolgens de gebeurtenis met den Juru Dĕmung, den dood van den Juru Dĕmung, en de gebeurtenis met Gajah Biru in afzonderlijke jaren plaatst, zonder er verder iets van te vertellen. Dit uit elkaar halen van wat bijeen behoort kan een knoeierij van den Pararaton-bewerker zijn, maar evengoed kan de Sorāndaka-traditie hebben gecombineerd, wat eigenlijk niet bij elkaar hoorde.

Nu is de beurt aan Nambi. Ook hem brengt Mahāpati in verdenking; doch vóór deze zijn plannen heeft ten uitvoer kunnen brengen, stelt Nambi zichzelf in veiligheid. Hij laat niets merken van wat hij weet of voorheeft, doch vraagt verlof Wīrarāja, zijn zieken vader, te mogen opzoeken. De koning staat dat toe, onder voorwaarde dat hij niet te lang wegblijft. Doch Nambi is wel wijzer en keert in het geheel niet terug; hij blijft te Lĕmbah, bouwt er een versterking en formeert een leger. Dat wijst dus al op voornemens om zich zoo noodig gewapend te weer te stellen tegen het centrale gezag. Temidden van die preparatieven sterft Wīrarāja. Het lot heeft hem er voor bespaard na Kṛtanagara en Jayakatwang nog een derden koning te belagen. Althans, als we ons aan den Pararaton kunnen houden. Reeds bleek twijfel mogelijk aan het verraad jegens Kṛtanagara; de Rangga Lawe noemt Lawe zelf, niet Nambi, als Wīrarāja's zoon, en nu komt ook de Sorāndaka aan Nambi een vader toewijzen, die in het geheel geen Wīrarāja heet, doch Prāṇarāja. Er is dus wat de relaties aangaat, alle reden tot voorbehoud. De opstand van Nambi

---

1) Berg in Feestb. Bat. Gen. I (1929) p. 22—34.

daarentegen staat, dank zij den Nāgarakṛtāgama, volkomen vast, met het jaar 1316.

Vóór het tusschen Nambi en koning Jayanagara tot openlijke vijandelijkheden kwam, vermeldt de Pararaton nog andere gebeurtenissen: een uitbarsting van den Lungge in 1311 en de reeds genoemde episode met den Juru Dĕmung, die in 1313 zou zijn omgekomen, en met Gajah Biru in 1314. Duister is ook, wat wij te verstaan hebben onder de gebeurtenissen, die als pawagal en pamaṇḍana te boek staan; de Pararaton-schrijver teekent aan, dat de koning zelf meeging om de lieden van Maṇḍana ten onder te brengen en naar analogie daarvan is dan pawagal hetgeen geschiedt met of te Wagal, doch de Sorāndaka noemt Pawagal en Pamaṇḍana onderbevelhebbers van Nambi [1]).

Op vasten grondslag staan wij met de berichten over de eindafrekening met Nambi in 1316, en dit is ook het eenige feit uit Jayanagara's regeering, hetwelk de Nāgarakṛtāgama het vermelden waard vindt (48 : 2). Wij vinden er bevestigd, dat het initiatief tot de vijandelijkheden van Majapahit uitging, hetgeen trouwens ook voor de hand ligt: voor Nambi was er alle reden, zich in zijn eigen gebied rustig te houden, zoolang men hem er zijn gang liet gaan met zijn onafhankelijk gedrag tegenover den koning; de laatste echter kon op den duur het bestaan van een dergelijk quasi-zelfstandig gezag in den Oosthoek onmogelijk toelaten. Zoo valt dus in de maand Madhu van 1316 Jayanagara's veldtocht tegen Lamajang, waarvan het gedicht in het kort het resultaat aangeeft, dat Nambi met zijn familie en verwanten vernietigd werd, en zijn vesting te Pajarakan werd afgebroken.

De Pararaton is uitvoeriger, en op het eerste gezicht met den Nāgarakṛtāgama in tegenspraak. Het verhaal begint (p. 126 sq.) met op te geven van Nambi's strijdlust, hoewel hem het droevig lot van zooveel anderen, die zich tegen den koning verzet hadden, wordt voorgehouden; hij acht zijn (weder met name opgesomde) strijdoversten volkomen opgewassen tegen die van het Westen. Als het Majapahitsche leger nadert, trekt Nambi naar het Zuiden; hij is dus eerst ergens in het Noorden en dat klopt met het volgend bericht, dat de Majapahitsche troepen Gaṇḍing vernielen; een plaats van dien naam (Gĕṇḍing) ligt nog steeds aan de Noordkust ten Oosten van Prabalingga. De praçāsti wordt ingetrokken, d.w.z. Nambi van alle voorrechten in zijn gebied vervallen verklaard, en dan trekken ook de Majapahitsche troepen Zuidwaarts. In een verbitterden strijd is eerst het leger van Majapahit aan de verliezende hand, totdat eindelijk Nambi zelf sneuvelt (in een gevecht met drie tegenstanders) en daarop ook de lieden uit zijn onmiddellijke omgeving vallen. De vlucht van het Oostelijk leger en de vernietiging van Rabut Buhayābang beteekenen de definitieve ondergang van Lamajang. De Sorāndaka is in hoofdzaak met den Pararaton in over-

[1]) Poerbatjaraka, Djawa 10 (1930) p. 149, concludeert hieruit, dat de schrijver van de kidung deze uitdrukking uit den (door hem dus gebruikten) Pararaton niet begrepen heeft.

eenstemming en preciseert nog, dat Mahāpati's veldtochtplan is, eerst Pamaṇḍana in Pajarakan aan te vallen, vervolgens op te rukken tegen Gaṇḍing, en ten slotte Lamajang in te sluiten. Het plan wordt uitgevoerd, doch middenin de gevechten voor Lamajang breekt het gedicht af [1]).

Zooals men ziet, valt hier dus de beslissing in het Zuiden, terwijl volgens Prapañca de geslechte sterkte van Nambi Pajarakan is, welke naam, iets Oostelijker dan Gĕṇḍing, ook weder aan de Noordkust te vinden is. Deze tegenstrijdigheid wordt echter opgeheven, wanneer wij mogen aannemen, dat niet dit Noordelijke Pajarakan, maar een gelijknamige plaats veel Zuidelijker Nambi's vesting was; en zulk een Pajarakan schijnt inderdaad te hebben bestaan, want de naam leeft nog als die van een gehucht in de onmiddellijke nabijheid van Koeṭa Rĕṇon, het complex van oudheidkundige overblijfselen vijf paal ten Noorden van de tegenwoordige hoofdplaats Loemadjang, die getuigen — of liever een halve eeuw geleden nog getuigden [2]) — van een belangrijke vestiging over een groote uitgestrektheid. Op deze ook strategisch zeer gelukkig gekozen plek aan de samenvloeiing van Bandajoeda en Dawoehan nabij de Westelijke uitloopers van den Smeroe is wellicht het Pajarakan van Nambi te localiseeren [3]), wiens hoofdstad dan inderdaad in het hart van Lamajang lag. Met het vernietigde Rabut Buhayābang, dat overigens misschien niet eens een plaatsnaam is [4]), wordt dan hetzelfde bedoeld, de eindfaze en beslissing van den veldtocht, waarvan de inneming van Gaṇḍing het begin vormde. Dat de traditie, waaruit de dichter van den Sorāndaka putte, dat niet meer wist, en in dit gedicht Pajarakan waarschijnlijk de plaats aan de Noordkust is, en in elk geval iets anders is, dan het eigenlijke Lamajang, behoeft natuurlijk aan de juistheid van deze veronderstelling geen afbreuk te doen.

Op welke wijze in dit conflict recht en onrecht over beide partijen verdeeld waren, kunnen wij niet meer nagaan. Afgescheiden daarvan kan de nadruk vallen op het feit, dat het voortbestaan van een onafhankelijk staatje in den Oosthoek door een centraal gezag, dat eenigszins dien naam waard was, moeielijk gedoogd kon worden en zeker door de onvermijdelijke verdere oneenigheden, verdeeldheid en verzwakking van Java, noodlottige gevolgen gehad zou hebben. Dit te hebben voorkomen en weder de mogelijkheid geschapen te hebben voor een sterk en eensgezind Javaansch rijk, vormt de rechtvaardiging van Jayanagara's politiek.

Na dezen veldtocht van 1316 volgt weer een gebeurtenis, waarvan wij niets naders afweten, nl. die te Lasĕm, drie jaar later. Sĕmi, zoo wordt ons de zaak verduidelijkt, werd onder een wilden kapokboom gedood in 1318,

---

1) Een volledig exemplaar is waarschijnlijk aanwezig, maar nog niet bestudeerd; Berg p. 34.

2) Blijkens Hageman's bericht van 1861; zie Bijdr. Kon. Inst. 72 (1916) p. 424 sq.

3) Dit denkbeeld is geopperd door Muhlenfeld in Oudh. Versl. 1921 p. 35—38.

4) Zie Par. p. 127, noot 6.

en blijkens het vervolg geschiedde dat op een valsche aanklacht van Mahāpati, evenals het geval was ten opzichte van Kuṭi. Beiden, Kuṭi en Sĕmi, behoorden tot de dharmaputra's, personen, die in bepaalde (ons niet bekende) opzichten een bevoorrechte positie innamen, en waarvan er in het geheel zeven waren. Bij Mahāpati's optreden tegen Kuṭi en Sĕmi kwamen zijn intriges aan het licht; hij werd gearresteerd, schuldig bevonden aan twiststoken door valsche beschuldigingen, en ter dood gebracht. Het heele verhaal is duister en onlogisch, want in het vervolg der geschiedenis treedt Kuṭi ten tooneele niet als een onschuldig slachtoffer, maar als een hoogst gevaarlijke opstandeling. Als Mahāpati tegen zoo iemand ageerde, kon hem dat slechts als verdienste aangerekend worden. Ging de ontmaskering van Mahāpati aan den opstand vooraf, dan begrijpt men niet, waarom die opstand nog noodig was; volgde het op dien opstand, dan kon Kuṭi zeker niet als onschuldig beticht gelden, terwijl ook in het relaas van Kuṭi's dood niets blijkt van, en ook geen plaats is voor, een valsche aanklacht; de in openlijken opstand verkeerende rebel wordt door 's konings aanhangers afgemaakt. Kortom, wij meenen hier een onhandig naast elkaar zetten van twee lezingen te constateeren, die met elkander niet vereenigbaar zijn: Kuṭi ten val gebracht door intriges van den ten slotte zelf ontmaskerden Mahāpati, en Kuṭi de rebel, bij wiens geschiedenis Mahāpati verder niet te pas komt. Hierboven merkten wij reeds op, dat er reden schijnt te zijn om de voorstelling van Mahāpati als den gewetenloozen belager van 's konings getrouwen te wantrouwen. Daarentegen vertoont het verhaal van Kuṭi's opstand juist in hetgeen van de situatie blijkt, zonder dat het met zooveel woorden gezegd wordt, de sporen van een neiging om den toestand minder erg voor te stellen dan hij in werkelijkheid was en dit kan ons aanleiding geven in die wèl erge werkelijkheid te gelooven. Dat Mahāpati tijdens de ongeregeldheden van Kuṭi's opstand en in verband met diens optreden den dood kan hebben gevonden, blijft zeer wel mogelijk.

Bedoelde neiging om de zaak onschuldiger voor te stellen dan zij was, komt vooral uit waar er van 's konings lotgevallen sprake is. Het blijkt, dat Jayanagara op een gegeven moment zijn kraton en hoofdstad in den steek heeft moeten laten en dat deed door 's nachts ongemerkt weg te sluipen, en nu leidt de Pararaton dat in met het onschuldige zinnetje: „toen Kuṭi nog niet gedood was, wilde de koning zelf naar Baḍaṇḍĕr gaan". In werkelijkheid is het een heimelijke vlucht, omdat Kuṭi meester van de hoofdstad was. De koning wordt alleen vergezeld door de juist dienstdoende afdeeling van de lijfwacht, de Bhayangkāri's, vijftien man, onder commando van zekeren Gajah Mada[1]), die dus den vorst eveneens in de ballingschap vergezelt. Zie-

[1]) Wij spellen den naam in twee woorden, daar men in de oorkonden naast den vollen naam dien van pu Mada vindt, en de naam dus gevoeld werd als uit deelen bestaande, waarvan het laatste de eigenlijke persoonsaanduiding was.

hier de eerste maal, dat wij dien later zoo beroemden naam tegenkomen; aan het toeval van zijn wachtcommando op het oogenblik van 's konings vertrek heeft hij de gelegenheid te danken gehad de aandacht op zich te vestigen. Als men eenigen tijd te Baḍaṇḍĕr is, vraagt een der mannen om terug te mogen gaan en als hij bij weigering onhandelbaar blijkt, steekt Gajah Mada hem zonder meer neder, uit vrees dat hij anders wel eens zou kunnen uitbrengen, waar de koning zich verborgen hield. Wel een bewijs, hoe gevaarlijk de toestand voor Jayanagara was. Een week later gaat Gajah Mada zelf naar Majapahit en vertelt er in de bestuurskringen, dat de koning door de lieden van Kuṭi is gedood. Dat bericht veroorzaakt groote droefenis en als op die wijze Gajah Mada bemerkt heeft, dat men Kuṭi niet als heer wenscht, doch de koning nog trouwe aanhangers heeft, deelt hij mede, dat de vorst in veiligheid is en zweert hij met de mantri's samen, tot Kuṭi's dood. Dienovereenkomstig wordt Kuṭi door de mantri's vermoord, en staat niets den terugkeer des konings meer in den weg.

Het verhaal zal in de bijzonderheden ongetwijfeld weder uitsluitend verhaal zijn; de achtergrond van den gevaarlijken toestand kan niettemin juist zijn, evenals het feit, dat Gajah Mada in deze dagen de gelegenheid vond en aangreep om carrière te maken. Volgens den Pararaton wordt hij na 's konings terugkomst ontslagen uit zijn officiersbetrekking en na twee maanden verlof benoemd tot patih van Kahuripan, welk ambt hij twee jaar later voor het dan openkomende patihschap van Daha verwisselde, mede op aanbeveling van den rijksbestierder Āryya Taḍah. Daar de Kuṭi-episode in 1319 valt, zou Gajah Mada dus van 1319 tot 1321 patih van Kahuripan zijn geweest en van 1321 af te Daha, tot hij in 1331 (daarin stemmen Nāgarakṛtāgama en Pararaton overeen) zelf tot het rijksbestierderschap geroepen werd. Een oorkonde van 1323 [1]) geeft de mogelijkheid van contrôle en dan blijkt wederom de onjuistheid der Pararaton-gegevens: in dat jaar is heel iemand anders patih van Daha, terwijl voorts Taḍa op diezelfde oorkonde zoowel als op een voorafgaande uit 1314 en een volgende uit 1330 voorkomt, steeds in de functie van rājādhikāra, en nergens als rijksbestierder [2]). Het eenige, waarin de Pararaton het bij het rechte eind heeft, is in het feit dat Gajah Mada vóór zijn rijksbestierderschap patih van Daha was; als zoodanig fungeert hij inderdaad in 1330.

De inscriptie van 1314, een steen uit het Blitarsche [3]), is zeer slecht te lezen, doch de koperoorkonde van 1323 verschaft ons enkele aanvullingen voor Jayanagara's regeeringsperiode. Zonderling is al dadelijk de benaming des konings; na heele regels vol epitheta kondigt hij zichzelf aan niet als Jayanagara, doch als çrī Sundarapāṇḍyadewādhīçwaranāmarājābhiṣeka Wikramottungga-

---

1) O. J. O. LXXXIII. Deze oorkonde moet afkomstig zijn uit de streek van den benedenloop van den Brantas; zie Van Stein Callenfels in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 377 sq.

2) Zie hierover Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 252—256.

3) O. J. O. LXXXII; eenige verdere bijzonderheden in het artikel van de vorige noot.

dewa. Men kan een oogenblik geneigd zijn zich af te vragen of deze koning van Majapahit eigenlijk Jayanagara wel is, en niet een usurpator in den trant van Kuṭi. Doch dezelfde naam verschijnt ook in 1314 en is dus jaren lang gebruikt, en daarenboven zijn er niet weinig namen onder de hoogwaardigheidsbekleeders, die in zelfde of andere functies ook onder het bewind van Jayanagara's opvolgers uit dezelfde dynastie teruggevonden worden. Zoo rest ons dus slechts de conclusie, dat Jayanagara als wijdingsnaam het zoo Zuid-Indisch aandoende Sundarapāṇḍya gebruikt heeft, zonder dat wij kunnen vermoeden waarom. Zijn zegelmerk is de mīnadwaya, de twee visschen; de hofstaat zeer uitgebreid, met afzonderlijke patih's niet alleen van Majapahit en Daha, maar ook van Kapulungan en Matahun, en voorts enkele hoogwaardigheidsbekleeders met verder nergens aangetroffen titels. De koning, die naar Kaḍirischen trant als incarnatie van Wiṣṇu fungeert, stelt een vrijgebied in ten behoeve van heer Makaradhwaja, en vaardigt ten behoeve daarvan een uitgebreide reeks privileges uit, welke men op deze oorkonde, de uitvoerigste van dien aard uit den Majapahitschen tijd, welke gepubliceerd is, kan nagaan in hun verdere ontwikkeling sinds de Kaḍirische formuleering; het Majapahitsche vervloekingsformulier, als bedoeld op p. 368, besluit het stuk.

Wanneer in het eerste deel van deze oorkonde de buitenbezittingen van het „rijk van geheel het eiland Java" genoemd worden, geschiedt dit als: Madhura, Tañjungpura, enzoovoorts. Deze vermelding van Tañjungpura, Borneo, als voornaamste der verder afgelegen onderhoorigheden kan ten bewijze strekken, dat men in dezen tijd, hoe ook de verhouding tot het Westen gewijzigd mocht zijn, toch altijd nog het Oostelijk deel van den Archipel als het zwaartepunt van Java's macht als groote mogendheid beschouwde. Van Bali hebben wij uit dezen zelfden tijd nog een paar vorstenedicten, die geenszins van afhankelijkheid van Java blijk geven; de resultaten van Kṛtanagara's expeditie (p. 332) waren waarschijnlijk al weder te niet gedaan, althans een vijftien jaar na Jayanagara's dood was een nieuwe krijgstocht noodig, gelijk wij zullen zien. Het eerste der edicten in kwestie is van een Bhaṭāra Guru uit 1304, met zijn kleinkind çrī Mahāguru; dan volgt dezelfde çrī Mahāguru in 1324, en dat zich onder deze betiteling merkwaardigerwijze een vrouw verbergt, getuigt een derde document uit 1328, uitgaande van çrī Walajayakṛtaningrat met diens moeder pāduka (bha)ṭārā çrī Mahāguru [1]). Endelijk komt in 1337 nog een Aṣṭāsuraratnabumibantĕn [2]). Het zijn voorloopig de laatste stukken van onafhankelijke Balische vorsten; een halve eeuw later wordt hun plaats ingenomen door Javaansche onderkoningen.

---

[1]) V.g.l. Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1924 p. 29 en 31, Epigraphia Balica I (1926) p. 50—52 en p. 68—70 en Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 190—192. Op p. 92 en 154 bespreekt deze een mogelijk bijzettingsbeeld van Mahāguru uit 1342.

[2]) Diens oorkonde staat op den Panoelisan achterop een beeld, misschien zijn bijzettingsbeeld, Stutterheim l.l. p. 92 en 192 sq.

Aangaande Sumatra beschikken wij over enkele Arabische berichten. Rašīd-ad-dīn in 1310[1]) kent de staatjes in het Noorden, Lāmūri onder een eigen koning, Sūmūtra, het aan J̌āwa onderhoorige Darband Nias, en noemt als steden Haru, Pĕrlak, Dalmyan (Tamiang?), J̌āwa zelf en Barkudoz(?); Dimašḳī, omstreeks 1325[2]), onderscheidt het eiland Sribuza en het eiland Zābag, vertelt van het eiland van den Mahārāja, kent Rāmnī en Langgabālus, waar de kamfer vandaan komt, maar heeft van de situatie een verwarde voorstelling, daar op het eiland Kalah de steden Fañcūr, J̌āwa, Malāyur, Lawrī en Kalā liggen: een reminiscens aan het groote Sumatraansche rijk, waarbij wij het weder verschijnen van den naam Malayu(r) noteeren. De geograaf Abūlfidā, in 1331 overleden[3]), citeert Ibn Sa'īd (hiervoor p. 334) en andere oudere bronnen. Rechtstreeksche en ondubbelzinnige berichten uit den tijd zelf over Çrīwijaya als groote handelshaven zijn er in ieder geval niet meer. De rol van dat rijk en zijn hoofdstad als internationaal centrum is uitgespeeld. Van Java daarentegen komen de gezantschappen naar het Chineesche hof, van 1325 tot 1328 zelfs geregeld ieder jaar, en bij dat laatste gezantschap is ook de koningsnaam Cha-ya-na-ko-nai, ongetwijfeld Jayanagara, bewaard gebleven[4]).

Een merkwaardig gegeven uit wellicht denzelfden tijd is een inscriptie van Trĕngganau[5]), waarschijnlijk uit 1326/7[6]), waarop bij edict bepalingen van Islamitisch recht worden uitgevaardigd, zoodat blijkt dat dit staatje geïslamiseerd was. Tevens is dit het oudste geval van een maandaanduiding met een dierenriemsnaam, samentreffende met het verschijnsel, dat juist uit deze regeering een bijzonder groot aantal jaartallen op zodiakbekers van Java bekend zijn[7]).

Eveneens tijdens Jayanagara vallen de mededeelingen van een der oudste Europeesche berichtgevers, Odorico van Pordenone[8]), die kort na 1321 uit Voor-Indië naar Sumatra voer en Lamori (natuurlijk Lamuri, Atjèh) aandeed, hoewel hetgeen hij vertelt van de naaktloopende, menschenetende en in promiscuïteit levende bevolking alle kenmerken van onwaarschijnlijkheid draagt. Men voert strijd met Sumoltra (Samudra), waar de menschen zich het gelaat

---

1) Ferrand, Relations II p. 361.

2) Ed. Mehren (1866) en vert. Mehren (1874) p. 9; 204—209; Relations II p. 364, 379—383; J. as. 11:20 (1922) p. 73 sq.

3) Ed. Reinaud-Mac Guckin de Slane (1840); vert. Reinaud-St. Guyard (1848 en 1883) p. 126 sq., 130; Relations II p. 401—404; J. as. p. 74 sq.

4) Rockhill, T'oung Pao 15 (1914) p. 446 sq. De naam van den gezant van 1325, Sila Seng-kia-li-ye, is door Ferrand (Journ. as. p. 25) als sira sang Kaliya weergegeven.

5) Paterson en Blagden in Journ. Mal. Br. Roy. As. Soc. 2 (1924) p. 252—263.

6) Als andere mogelijkheid van dateering wordt gegeven 1386/7.

7) Inl. II p. 450. Het oudste gedateerde stuk is van 1280. Zie nog Maas in Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1924) p. 72 sqq.

8) Zie Yule-Cordier, Cathay and the way thither, II (1913, Hakluyt) p. 146—155.

tatoueeren (wat latere berichtgevers, zooals we zien zullen, aan een naburig staatje toeschrijven). Het land Resengo, meer naar het Zuiden, is niet herkend [1]); van Java weet deze berichtgever te vertellen, dat de koning zeven andere vorsten onder zich heeft, dat het land zeer volkrijk is en specerijen oplevert en dat 's konings paleis rijk versierd is met goud, zilver en edelgesteenten. In de mededeeling, dat de koning de overhand heeft behouden boven den grooten Khan van Cathay is een nagalm te bespeuren van den veldtocht van 1293. Overigens heeft dit relaas, zooals men ziet, al heel weinig waarde, en het loont dan ook nauwelijks de moeite te gissen naar de identiteit der tusschen Java en Campā genoemde landen [2]).

Voor het slot van Jayanagara's regeering keeren wij naar den Pararaton terug (p. 128 sq.). De koning geraakte in onmin met zijn edelen, omdat hij hen er van verdacht misschien te willen huwen met een zijner halfzusters, en hij deze zelf wilde nemen. Men moet hierachter natuurlijk geen romantische genegenheid voor de beide prinsessen zoeken, maar er uitsluitend het afdoende middel in zien om haar een ander huwelijk te beletten, dat voor hemzelf gevaarlijk worden kon: de prinsessen immers stamden, wat hij niet deed, af van Kṛtanagara en een handig echtgenoot zou ongetwijfeld van haar rechten op den troon, casu quo van de rechten van eventueele zoons, die geboren konden worden, een ongewenscht gebruik maken. Dit voornemen en de daaruit voortvloeiende argwaan des konings lijkt dus heel waarschijnlijk. Een andere vrouwenkwestie echter is de oorzaak geworden van Jayanagara's dood. De gemalin van Tañca, een der bovenbedoelde dharmaputra's, verspreidde het gerucht, dat de koning haar kwaad had gedaan; in verband daarmede werd Tañca door Gajah Mada verhoord. Juist in dien tijd leed de koning aan een gezwel, en Tañca, die klaarblijkelijk tevens een soort hofarts was, kreeg bevel dat te gaan snijden. Hij sneed een paar maal zonder gevolg, en verzocht daarop den koning zijn kĕmitan (een veiligheidskleed of een amulet) af te leggen. „Nu sneed Tañca nog eens, en het ging goed, maar tevens doorstak hij den koning, zoodat deze in zijn bed stierf". Onmiddellijk doodde Gajah Mada den moordenaar [3]).

Zoo overleed Jayanagara in 1328. Als bijzetplaats geeft de Pararaton Kapopongan, dat den naam van Çṛnggapura kreeg, en gelegen was te

---

[1]) De gissing Rĕdjang van den uitgever heeft al zeer weinig aanbevelenswaardigs.

[2]) Zie ibid. p. 155 sqq.

[3]) Op grond van een toespeling in een Balische landsverordening wees St. in Oudh. Versl. 1924 p. 146 sq. op een anderen mogelijken gang van zaken, dat de koning zich inderdaad aan een vrouw, en dan bepaaldelijk de vrouw van Gajah Mada zelf, vergrepen had, en laatstgenoemde vervolgens Tañca tot zijn daad had aangezet. Dit is inderdaad de Balische opvatting, naar sedert uit de Pamañcangah gebleken is; zie Berg, Midd. Hist. Trad. p. 76.

Antawulan [1]); de ligging is niet bekend. De Nāgarakṛtāgama, die den vorst naar Wiṣṇu's hemel doet terugkeeren, natuurlijk zonder zich over de wijze waarop uit te laten, vermeldt drie grafbeelden als Wiṣṇu, in den hofburg, te Çilā Pĕṭak en te Bubat, en één als Amoghasiddhi te Sukalīla. Çilā Pĕṭak zou Batoe Poetih, niet ver van Majapahit, kunnen zijn; Bubat was misschien dezelfde plaats, waar in later tijd kampspelen werden gehouden, ten Noorden van de hoofdstad (Nāg. 86:1). Een Soekalila ligt in het Malangsche, maar oudheden zijn daar niet gevonden, en zoo kennen wij van geen van Jayanagara's graftempels de situatie.

Er is echter een ander groot en nog bestaand tempelcomplex, waaraan de naam van dezen koning verbonden is. Bij het heiligdom te Palah, thans Panataran, reeds onder Çṛngga bekend (zie p. 301) heeft de aanleg van het terrein, met poorten, ring- en tusschenmuren en ook de bouw van enkele monumenten blijkens de aangetroffen jaartallen (1319, 1320, 1323) onder Jayanagara plaats gevonden [2]). De grootsche plannen dateeren dus van zijn bewind; daar echter de gespaard gebleven bouwwerken eerst onder zijn opvolgers zijn tot stand gekomen, vermelden wij ze pas in het volgend hoofdstuk.

Niettegenstaande alle beroeringen is Jayanagara er in geslaagd het Majapahitsche rijk achter te laten als een éénheid, een grooten Javaanschen staat, ook tegenover het buitenland tot krachtsontplooiing gereed. De grondslagen waren gelegd voor een bloeitijdperk, dat dadelijk na het terugkeeren der binnenlandsche rust een aanvang zou nemen.

---

[1]) Misschien zijn dit twee tempels, die met Çrī-Ranggapura en Antaraçaçī in Nāg. 73:3 en 74:1 overeen kunnen stemmen, doch in het gedicht niet op naam van Jayanagara staan.

[2]) Zie Inl. II p. 246.

HOOFDSTUK XII.

De Majapahitsche bloeitijd.

Koning Jayanagara was overleden zonder mannelijk, voor de troonsbestijging in aanmerking komend, oir na te laten. Dus was, zou men zoo zeggen, de oudste zijner beide halfzusters de naaste tot den troon, en met die opvatting schijnt volkomen in overeenstemming, dat wij inderdaad het volgend jaar genoemde vorstin aan het hoofd van het Javaansche rijk vinden. Intusschen blijkt dit optreden der koningin Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī staatsrechtelijk toch een anderen grond te hebben dan een eenvoudige opvolging uit eigen hoofde en volgens eigen recht. Vooreerst zou het in dat geval toch wel verwonderlijk zijn, dat de koningin in 1350 — gelijk geschied is — terugtrad ten behoeve van haar zoon, en men heeft daarvoor dan ook een verklaring gezocht, door de vorstin te beschouwen als een soort regentes voor dezen in 1328 nog niet bestaanden, naasten mannelijken erfgenaam. Er zijn echter andere gegevens die, de opvatting dezer regeering als een regentschap bevestigend, bewijzen dat de oplossing toch in een andere richting gezocht moet worden. Tijdens het bewind van bedoelde vorstin noemt, zooals wij zien zullen, de Sumatraansche onderkoning het Javaansche rijk: „het rijk, beheerscht door H. M. de voortreffelijke Rājapatni", de Koningsvrouw, een uitdrukking, die allerminst past voor de koningin, wier man geen regeerend vorst was, maar die de gewone aanduiding der op p. 366 bedoelde Rājapatni, weduwe van Kṛtarājasa en dochter van Kṛtanagara, is. De Nāgarakṛtāgama vertelt eveneens (49 : 2), dat de regeling der troonsopvolging na Jayanagara's dood geschiedde volgens bevelen van H. M. de Mahārājapatni, en hetzelfde gedicht leert ons ook (2 : 1), waarom deze oude vorstin niet persoonlijk het bewind in handen nam: zij had als Buddhistische non het geestelijk gewaad aangenomen.

De regeering van de koningin Tribhuwanottunggadewī mag dus ongetwijfeld als regentschap betiteld worden, maar het is een regentschap niet in plaats van den minderjarigen zoon, doch van een tot het daadwerkelijk uitoefenen der regeeringsmacht ongenegen moeder. Het terugtreden der regentes in 1350 en het optreden van haar zoon als koning is uitsluitend het gevolg van het overlijden in dat jaar van de Rājapatni. De zaak is dus deze, dat toen bij het overlijden van Jayanagara de mannelijke afstammelingen van Rājasa

ontbraken, en dus de vrouwen aan de beurt kwamen, de oudste rechten waren aan de nog levende dochter van Kṛtanagara. Dat deze niet persoonlijk regeert, doet staatsrechtelijk niets ter zake; eerst met haar dood komt de troon opnieuw vacant en dan staat de naaste mannelijke erfgenaam gereed in den persoon van haar kleinzoon.

In de practijk hebben wij met dat al tusschen 1329 en 1350 te maken met de regeering van Tribhuwanā, ook bekend als de vorstin van Jīwana, of Bhre Kahuripan. Men moet daarbij echter in het oog houden, dat deze titel juist gedurende haar regeeringsjaren niet voor haar past. Mogelijk voerde zij hem vóór haar regeering gedurende het leven van Jayanagara (v.g.l. p. 367); in elk geval droeg zij hem tijdens het bewind van haar zoon, en daardoor is het begrijpelijk, dat het nageslacht haar bepaaldelijk zóó genoemd heeft. Doch gedurende den tijd van haar regentschap heette zij uitsluitend koningin van Majapahit, en werd de titel prins van Jīwana door haar zoon, den vermoedelijken troonopvolger gedragen [1]).

Den koningsnaam der vorstin noemden wij reeds; toevallig weten wij uit de inscripties [2]), dat haar „kleine" naam Gītārjjā was. Dadelijk nadat de dood van haar halfbroeder dit mogelijk had gemaakt, huwde zij den kṣatriya Cakradhara (volgens den Pararaton p. 129) alias Cakreçwara [3]), die den wijdingsnaam Kṛtawarddhana ontving en den titel vorst van Singhasāri. De jongere zuster, de vorstin van Daha of Kaḍiri, Bhre Daha der traditie, heette prinses Wiyat, en met haar vorstennaam Wijayadewī [4]), of Rājadewī Mahārājasā (Nāg. 4 : 1); haar echtgenoot was raden Kudāmṛta (Far.), korter Kuda [5]), wiens wijdingsnaam Wijayarājasa en wiens titel vorst van Wĕngkĕr was. Deze laatste wordt ook wel als Parameçwara of Parameçwara Pamotan aangeduid [6]). Gelijk men ziet, is er nog al afwisseling in benaming van zelfde personen, ook op officieele oorkonden; klaarblijkelijk nam men het daarmede niet zoo nauw. Daarnevens echter is er stellig in verschillende gevallen ook wel opschuiving en promotie in zulke titels geweest, waarvan de bijzonderheden ons in de meeste gevallen ontgaan en die niet nalaten veel verwarring te stichten. Een duidelijk voorbeeld is de laatstgenoemde Wijayarājasa, die op een oorkonde van 1350 [7]) niet als vorst van Wĕngkĕr, doch als vorst van Matahun fungeert. Onder dien titel kennen wij uit den Nāgarakṛtāgama echter geheel iemand anders, den schoonzoon van

---

1) Zoo op O. J. O. LXXXIV.

2) Oudh. Versl. 1917 p. 48 en 1918 p. 108.

3) Oudh. Versl. 1918 p. 108. De kleine naam kan volgens Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 504 Maṇḍangkul zijn.

4) O. J. O. LXXXV.

5) Oudh. Versl. 1918 p. 144 en 1919 p. 62.

6) Zie hierover Par. p. 139 met noot 1.

7) Nl. die van Kandangan, Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 337 sqq.

Wijayarājasa en zijn gemalin. De conclusie is dus [1]), dat Wijayarājasa eerst vorst van Matahun geheeten heeft, en later vorst van Wĕngkĕr, terwijl eerstbedoelde titel toen op zijn schoonzoon was overgegaan (bijvoorbeeld bij gelegenheid van diens huwelijk met de prinses). Op diezelfde manier kan het ook in andere gevallen zijn gegaan; in het algemeen zijn de personen in kwestie natuurlijk onder hun laatsten titel bij het nageslacht en de traditie bekend gebleven.

De familierelaties van het Majapahitsche koningshuis zijn voor de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen van genoeg belang om er even onze aandacht op te vestigen [2]) en te dezer plaatse ook dadelijk het volgende geslacht te bespreken. Uit het huwelijk van de regentes en Kṛtawarddhana sproten twee kinderen: Hayam Wuruk, de latere koning, en de prinses Içwarī, vorstin van Pajang. Het andere echtpaar, de vorstin van Daha en Wijayarājasa, had slechts één kind, prinses Indudewī, vorstin van Lasĕm; deze prinses geldt geheel als „jongere zuster" van Hayam Wuruk en wordt zelfs als oudere in leeftijd vóór de vorstin van Pajang genoemd. Beide prinsessen traden (natuurlijk eerst veel later; bij den aanvang van het regentschap had pas de echtverbintenis hunner ouders plaats) in het huwelijk: de vorstin van Lasĕm met Rājasawarddhana (raden Larang), vorst van Matahun; de vorstin van Pajang met Singhawarddhana (raden Sumana), vorst van Paguhan. Het eerste huwelijk bleef kinderloos; slechts door middel van het tweede en door Hayam Wuruk werd de dynastie voortgezet [3]).

Maar daarmede zijn wij er nog niet, want zoowel de echtgenoot der regentes als zijn zwager van Wĕngkĕr hadden een kind uit een ander huwelijk dan dat met hun koninklijke eerste gemalin. Kṛtawarddhana was de vader van zekeren raden Soṭor, die in hooge hoffuncties voorkomt (hino van Kahuripan, later Daha, ten slotte Majapahit; Par. p. 159) en van belang is, omdat zijn zoon zich weder met de koninklijke familie verbond. Wijayarājasa had een dochter, die wij later zullen zien optreden als gemalin van Hayam Wuruk en dus opperkoningin van het Majapahitsche rijk. Het is echter duidelijk, dat Prapañca, aan wiens gedicht de bovenstaande bijzonderheden grootendeels ontleend zijn, van haar veel minder notitie neemt, dan van de eigenlijke leden van het koninklijk huis, bij wie zij niettegenstaande haar positie als voornaamste gemalin des konings, toch officieel altijd bleef achterstaan. Wat de opgesomde vorstentitels aangaat, zij er de aandacht op gevestigd, dat Pajang op hernieuwde belangstelling voor Midden-Java wijst; inderdaad

[1]) Van Stein Callenfels ibid. p. 341—343.

[2]) Over deze familie Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 353—364 en Nāg. p. 249 sqq.

[3]) Een eenigszins afwijkende opinie verdedigt Van Lith in Tijdschr. Bat. Gen. 66 (1926) p. 435—446. Indudewī zou de volle zuster van den koning zijn geweest, terwijl haar echtgenoot Rājasawarddhana de zoon zou zijn van de vorstin van Daha en Wijayarājasa. Singhawarddhana, 's konings andere zwager, zou ook zelf een verwant van het vorstenhuis zijn en afstammen van Tapasī (zie hierboven p. 332).

schijnt het Midden-Javaansche Padjang bedoeld[1]), gezien het feit dat eveneens de oude aan Midden-Java ontleende naam Matarām weder in een vorstentitel (van Bhre Pajang's zoon) opduikt.

Wij keeren nu tot de geschiedenis van het Regentschap terug. Toevallig bezitten wij juist uit de allereerste jaren een tweetal oorkonden. De oudste is die van Bhadrapāda 1329, gevonden te Broemboeng, aan de Noordelijke Kloet-helling, tezamen met de op p. 290 besprokene[2]). Zij is uitgevaardigd door H. M. de koningin van geheel Java çrī Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī, resideerende in de stad Tiktawilwa, een ook in officieele stukken zeer gebruikelijk synoniem van Majapahit, waarvoor men eveneens Wilwatikta (en in poëtischen vorm, bv. in den Nāgarakṛtāgama, ook Çrīphalatikta, Tiktaçrīphala, Tiktamālūra) aantreft. Van den naam der koningin is het eerste deel de officieele vorstennaam, waar het op aan komt; het stuk is gewaarmerkt door de Tribhuwanottunggadewīlañcana. Waarin dit zegelmerk bestaat, wordt niet gezegd; bovenaan den steen is een stuk zon in een stralenkrans gebeiteld. Onmiddellijk op den naam der koningin volgt de vermelding, dat haar bevel geschiedt onder de auspiciën (*makamanggalya*) van H.M. de Gemalin van Kṛtarājasa, die gebonden is aan haar Buddhistische gelofte. In tegenstelling tot latere stukken, waar in den aanhef de geheele koninklijke familie ten tooneele komt, heeft men hier dus slechts de beide personen, die staatsrechtelijk bij de uitoefening der regeermacht te pas komen, de regentes als daadwerkelijk regeerende vorstin, en haar moeder als de eigenlijke rechthebbende koningin, achter en boven haar. „Zij was het, die de vorsten aanstelde, en over alles toezicht had" zegt de Nāgarakṛtāgama (49:2).

De inhoud van het document is een stichtingsacte voor het vrijgebied van het dorp Gĕnĕng, met de gebruikelijke, hier zeer uitgebreide, privileges en een vervloekingsformulier, ook weder van de uitvoerige Majapahitsche soort (p. 368); daarenboven valt de vermelding van de eeregiften op, die ook in de oudste Oost-Javaansche oorkonden zulk een voorname plaats innemen, doch in de Kaḍirische oorkonden goeddeels ontbreken: ook in dit opzicht knoopt dus Majapahit bij vroegere, sedert eenigszins in onbruik geraakte traditie aan. Na de beide vorstinnen verschijnt het vaste stel der drie groot-officieren, de rakryan's i hino, sirikan en halu als in-ontvangst-nemers en de vijf „ministers" als voornaamste uitvoerders van den koninklijken wil: de rakryan's mapatih, dĕmung, kanuruhan, rangga en tumĕnggung, gevolgd door een groot aantal hoogwaardigheidsbekleeders van lageren rang. Behalve de patih van Majapahit[3]) treedt die van Kahuripan op; dit wijst er ongetwijfeld op, dat Kahuripan de tweede stad des rijks was, gelijk dat eveneens in de vor-

---

[1]) In Madioen bijvoorbeeld ligt ook een Padjang.

[2]) Niet uitgegeven; Inv. no. 1887.

[3]) De naam Majapahit wordt in deze oudste steeninscriptie, waar hij voorkomt, met een gewone *j* geschreven. De spelling met *jh*, het eerst op de koperoorkonde O. J. O.

stelijke titulatuur tot uiting komt, waar immers de tweede in den lande de titel van vorst(in) van Kahuripan droeg (zie p. 384). In strijd daarmede kan schijnen, dat Gajah Mada, zooals boven bleek, eerst patih van Kahuripan, daarna van Daha, ten slotte van Majapahit werd, hetgeen op een voorrang van Daha wijst, en dat men in dit opzicht het Pararaton-bericht niet geheel behoeft te wantrouwen, wordt aannemelijk door het feit, dat in den Nāgarakṛtāgama een patih van Kahuripan in het geheel niet voorkomt, doch die van Daha een voornaam personnage met een eigen residentie in de hoofdstad blijkt te zijn (12:3). Waarschijnlijk is de oplossing deze, dat Kaḍiri steeds een stad van beteekenis was gebleven, als hoedanig het zich ook na den Hindoe-Javaanschen tijd heeft gehandhaafd, zoodat hier een bekwaam bestuurder vereischt werd, terwijl daarentegen de voornaamheid van Kahuripan op de oude traditioneele positie van Airlangga's kraton berustte en niet meer aan de werkelijke beteekenis van een — thans ook geheel verdwenen — stad beantwoordde.

De tweede oorkonde [1]) is uit 1330, maar daar wordt de naam der regentes onmiddellijk gevolgd door dien van haar echtgenoot Kṛtawarddhana; zij is dus klaarblijkelijk in dien tusschentijd gehuwd, waaruit meteen kan blijken, dat het huwelijk eerst na de troonsbestijging heeft plaats gehad. De vorstin, incarnatie van Lakṣmī, draagt een ietwat afwijkenden naam, çrī Tribhuwanottunggarājā Anantawikramottunggadewī. Maar later keert de titulatuur van 1329 weer terug; zulke variaties beteekenen dus niet anders, dan dat men het met zulke dingen zelfs in officieele stukken niet zoo nauw nam. Het wederom door de Tribhuwanottunggadewilañcana gewaarmerkte stuk bevestigt voor een deel edicten van de koningen sang lumaḥ [2]) ri Mandaragiri en ri Çiwabuddhālaya, dus Wiṣṇuwarddhana en Kṛtanagara. Hierboven bleek reeds (p. 378), dat Gajah Mada op dezen steen als patih van Daha fungeert; de rijksbestierder heet er, indien wij goed lezen, heer Nāga.

Slechts één jaar later is laatstgenoemde dan door Gajah Mada vervangen, immers 1331 is het jaar, waarin diens aanvaarding van genoemde hooge waardigheid valt. De wisseling in het rijksbestierderschap schijnt samen te hangen met de moeielijke omstandigheden, welke het rijk doormaakte tengevolge van een opstand in den Oosthoek. De Nāgarakṛtāgama bepaalt er zich toe vast te leggen, dat in 1331 de vijanden in Saḍeng en Kĕṭa ten val kwamen, beoorloogd door de troepen der regentes en dat deze vorstin den last der

---

LXXXIII van 1323 aangetroffen (die altijd gecopieerd zou kunnen zijn) is waarschijnlijk een deftigheid. V.g.l. over die jh in den naam Kern, V. G. VI (1917) p. 287—290.

[1]) Onuitgegeven; thans Batavia D 134. Eenige bijzonderheden hierboven p. 378, Not. Bat. Gen. 1913 p. LXII en Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 161—166. Als plaats van herkomst wordt Blitar (?) opgegeven, en de vermelding van Palungan (v.g.l. p. 274) maakt dat niet onwaarschijnlijk.

[2]) V.g.l. hierboven p. 328. Duidelijk blijkt, dat thans *lumaḥ* synoniem is van mokta.

regeering toevertrouwde aan Gajah Mada (49:3); elders (70:3) wordt verband gelegd, door Saḍeng met Bali te noemen als een der tooneelen van de krijgsdaden, waardoor die trouwe staatsdienaar zich verdienstelijk had gemaakt.

Wat de localisatie van beide namen aangaat, Kĕṭa, dat ook op Hayam Wuruk's reis door den Oosthoek werd aangedaan, lag en ligt nog ten Noord-Oosten van Bĕsoeki [1]). Inzake Saḍeng weifelde Brandes [2]) tusschen de plaats van dien naam in het district Rĕdjasa van Pasoeroehan en den berg Saḍeng in het district Poegĕr van Bĕsoeki, aan welke laatste identificatie hij de voorkeur gaf. Inderdaad is dat ook het waarschijnlijkste, vooral op grond van de combinatie met Kĕṭa; deze beide plaatsen in het Noorden en het Zuiden van den Oosthoek geven aan, hoe de opstand ongeveer geheel Bĕsoeki omvatte. Een koperoorkonde, die blijkens de aangetroffen namen van ambtenaren uit iets later tijd moet dateeren, maar in elk geval uit het regentschap stamt, vermeldt de maṇḍala van Saḍeng [3]); zij is gevonden te Batoer in Kraksaän, hetgeen dus geen uitsluitsel geeft welk Saḍeng bedoeld is. Onder de hoogwaardigheidsbekleeders is weer de patih van Kahuripan, thans heer Taṇḍing, dien wij later nog zullen terugvinden. Mada's rijksbestierderschap is dat van „Janggala en Kaḍiri", de oude combinatie dus.

Het is weder de Pararaton, die tracht ons over de gebeurtenissen van 1331 veel uitvoeriger in te lichten, maar dat doet op een wijze, welke meer raadselen opgeeft dan oplost. Het verhaal (p. 139 sq.) vangt aan, dat de rijksbestierder, die hier zooals wij weten ten onrechte Taḍah heet, ziek is en ontslag verzoekt, wat niet dadelijk wordt toegestaan. Hij tracht dan Gajah Mada over te halen zich voor de opvolging beschikbaar te stellen, maar deze zegt dit pas te willen doen als hij van Saḍeng terug zal zijn. Wat er daar aan de hand is, wordt ons niet medegedeeld, en evenmin waarom hij, daarheen vertrokken, toch klaarblijkelijk over zijn bezwaren heenstapt [4]); nog duisterder is echter wat er dan verder gebeurt. Dit ligt trouwens niet uitsluitend aan den Pararaton-schrijver, maar ook aan onzekerheid in de vertaling. Den patih en den mantri's wordt wijs gemaakt, dat Kĕmbar — wie dat is, blijkt ook al niet, de naam wordt hier voor het eerst genoemd — het eerst voor Saḍeng had gelegen (of: Saḍeng reeds omsingeld had). Er worden eenige lieden op hem afgezonden, die hem in een bosch dwars op een omgevallen boom vinden zitten; hij slaat met de

---

1) Herkend met andere plaatsnamen door Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. 30 (1913) p. 322—327.

2) Par. p. 146.

3) Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 161—168.

4) De Pararaton maakt het nog wat onduidelijker, doordat de rijksbestierder er *patih amangkubhumi* wordt genoemd, een in dezen tijd blijkens de oorkonden nog onbekende titel, terwijl de waardigheid van patih van Majapahit dan weer iets anders is. Bovendien is een stukje uit den tekst weggevallen (zie Par. p. 35, krit. aant.).

karwats naar hen en wil naar geen bevelen luisteren. Onverrichterzake keeren zij dus terug en Gajah Mada zwijgt, omdat men hem reeds voor geweest is en de lieden van Saḍeng reeds omsingeld zijn.

Als het verhaal zoover is, volgt opeens een mededeeling, die er oogenschijnlijk niets mee te maken heeft: Tuhan Wuruju was een dewaputra van Pamĕlĕkahan; als hij met de zweep klapte, hoorde men het overal en schrikte men er te Majapahit van. Dan krijgt men als besluit van de Saḍeng-episode, dat korten tijd later *sang sinuhun* (d.i. volgens Brandes de echtgenoot der regentes) zelf Saḍeng ten onder kwam brengen.

Ook wanneer wij de tirade van den prins van Pamĕlĕkahan terzijde laten — volgens Rouffaer [1]) kan dat de oudste vermelding van den naam Malaka zijn, die reeds begon schrik te verspreiden, zelfs in de Javaansche hoofdstad — blijft er zooveel raadselachtigs, dat men niet kan aannemen, dat de auteur zelf dat alles in zijn verband begrepen heeft: het schijnt gelicht uit een uitgebreider lezing en dan op zeer onoordeelkundige wijze. Wij behoeven dat misschien niet al te zeer te betreuren, gezien de onbetrouwbaarheid van de bijzonderheden in voorafgaande Pararaton-passages. Het schijnt er op neer te komen, dat Kĕmbar op de een of andere wijze Gajah Mada dwars zit, door buiten hem om Saḍeng te bevechten; doch wij vragen vergeefs, waarom hij dan niet doortast en wat hij verder doet, en ten slotte is ook het bericht, dat de eindoverwinning aan den prinsgemaal toeschrijft, in strijd met de bovenaangehaalde Nāg.-plaats, die de eer daarvan aan Gajah Mada geeft, terwijl toch uitgesloten is, dat de hofdichter den vader des konings te kort zou doen. Dit doet ons ook aan de verdere rol van Kĕmbar in hooge mate twijfelen.

Die rol is dan weder voorondersteld bij hetgeen er iets later omtrent Kĕmbar wordt medegedeeld. Men moet er daarbij van uitgaan dat hij, hoezeer ook een tegenstander van Gajah Mada, toch ongetwijfeld aan de Majapahitsche zijde staat en allerminst een „opstandeling" is [2]); hij is dan ook in de na Saḍeng uitgedeelde bevorderingen betrokken. Dan volgt Gajah Mada's beroemde gelofte: hij wil geen palapa genieten — over die uitdrukking is veel te doen geweest; men heeft aan het eten van een geliefde spijs, het voordeel trekken van een toegekende apanage, het nemen van verlof gedacht — alvorens de andere eilanden van den Archipel onderworpen zijn: Gurun, Seran, Tañjungpura, Haru, Pahang, Dompo, Bali, Sunḍa, Palembang en Tumasik. Die gelofte geschiedt op de paseban. Kĕmbar stelt hem dan aan de kaak en maakt hem uit; anderen doen dat eveneens, en Gajah Mada, verstoord dat men hem sinds de aanvaarding van het rijksbestierderschap voortdurend heeft tegengewerkt,

---

[1]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 21 sq.

[2]) Aldus wordt hij betiteld in Not. Bat. Gen. 1901 p. 134 naar aanleiding van een met den naam Kĕbar voorziene waterkuip.

beklaagt zich bij de regentes [1]). Het slot is dat Kĕmbar en nog een lotgenoot uit den weg worden geruimd.

Wat hebben wij nu van dit verhaal te denken? Dat de snelle en schitterende carrière van Gajah Mada hem veel benijders heeft bezorgd, spreekt vanzelf en dat deze man van krachtige maatregelen er niet voor teruggedeinsd zal zijn zoonoodig een voorbeeld te stellen, ligt evenzeer voor de hand. Op zichzelf is er dus in een geval als dat van Kĕmbar niets onwaarschijnlijks. De aankleeding echter zij geheel voor rekening van den Pararaton-auteur, of liever van diens bron gelaten.

Wat eveneens overeenkomstig de waarheid is, is Gajah Mada's rusteloos streven naar de suprematie van Java in den Archipel. Over de resultaten spreken wij ten tijde van Hayam Wuruk's regeering; immers het is een feit dat de gelofte, ook als zij inderdaad is uitgesproken en niet eerst post eventum is verzonnen, toch in geen geval nog onder het regentschap geheel verwezenlijkt is. Thans slechts een enkel woord over de opgenoemde plaatsen. Dat ze alle nog onder Java gebracht moesten worden, is waarschijnlijk niet juist: Gurun (Gorong), Tañjungpura (op Borneo) en Pahang (op het Maleische Schiereiland) behoorden wellicht reeds tot het rijk van Kṛtanagara (zie p. 338). De overige schijnen niet geheel willekeurig gekozen; zoo straks zullen wij inderdaad van expedities naar Dompo, Bali en Palembang, en krijgsbedrijven tegenover Sunḍa hooren. Of de overschietende namen, Seran (Ceram, of misschien Kowiai, zie beneden), Haru (op Sumatra's Oostkust) en Tumasik (Singapore) ook om een bepaalde reden uit de Majapahitsche buitenbezittingen gekozen zijn, en misschien ook hierheen expedities van Gajah Mada gericht zijn geweest, die het rijk afrondden, moet bij gebrek aan verdere gegevens onzeker blijven; Maleische traditie als die van de Sajarah Malayu en de Kroniek van Pasay zou het wat Tumasik en Noord-Sumatra, ja zelfs wat Ceram aangaat kunnen doen vermoeden [2]). Zoo is, alles bij elkaar genomen, het tiental namen van de Pararaton-gelofte misschien toch nog iets meer dan een toevallig samenraapsel. Ook op het behoud van de goede verstandhouding met China wordt prijs gesteld; een gezantschap, uit niet minder dan 83 personen bestaande,

---

1) Een verbeterde vertaling der passage is gegeven in stelling VII van Dr. H. Kraemer's dissertatie (1921).

2) Zie Rouffaer l.l. p. 41 sqq. en Brandes Par. p. 150 sqq. Volgens de Hikāyat rājarāja Pasay worden bij een eerste expeditie Pasay, Jambi en Palembang onderworpen, bij een tweede Hujung Tanah, Timbalan, Siantan, Jĕmaja, Bunguran, Sĕrasan, Subi, Pulau Laut, Tiyoman, Pulau Tinggi, Pĕmanggilan, Karimata, Bĕlitung, Bangka, Lingga, Riyau, Bintan, Bulang en op Borneo nog Sambas, Mĕmpawah, Sukadana, Kuṭa Waringin, Bañjarmasin, Pasir, Kutay, Bĕrau, twee jaar later Bandan, Seran, Larantuka, Bima, Sumbawa, Selaparang, Bali en Balambangan. Ten slotte heeft dan de vruchtelooze tocht naar Mĕnangkabau plaats, op p. 335 besproken. De Sajarah Malayu vertelt van twee expedities tegen Singhapura, waarvan de eerste wordt teruggeslagen, doch de tweede succes heeft.

verscheen daar in 1332 met een gouden brief en andere geschenken, onder leiding van denzelfden ambassadeur, die ook reeds in 1325 onder het vorig bewind (zie p. 380) een soortgelijke zending had vervuld [1]).

Onder het regentschap valt met zekerheid de krijgstocht naar Bali, die blijkens Nāg. 49:4 in 1343 plaats vond, of althans beëindigd werd, en waarbij de snoode, laaghartige vorst van dat eiland — die laaghartigheid bestond ongetwijfeld in het niet willen erkennen van het Javaansch oppergezag — met al de zijnen omkwam. Dat inderdaad Java reeds vóór 1343 de macht op Bali bezat, en dus eenige reden had om de houding van den vorst van dat eiland als opstand te beschouwen, zou men kunnen opmaken uit het feit, dat in 1338 de regentes een Buddhistisch heiligdom op dat eiland [2]) kon doen stichten (Tathāgatapura Gṛhastadhara, blijkens Nāg. 80:2). Het is echter ook mogelijk, dat die stichting tijdens den oorlog plaats vond, waarvan 1343 het einde aangeeft en die volgens de historische traditie, neergelegd in de Pamañcangah, reeds onder Jayanagara begonnen was. Vermoedelijk dan aan het eind van diens regeering, daar in zijn sterfjaar 1328 nog een oorkonde van een onafhankelijk Balisch koning is gedateerd (zie hierboven p. 379). Hetzelfde geschrift vertelt van de groote moeite, die het na den val van het rijk Bedahulu aan den door de Javanen aangestelden vorst Kapakisan gekost heeft om Bali tot rust te brengen. Ook de Usana Jawa weet van veel strijd, met gelijktijdige veldtochten in Noord- en Zuid-Bali, de laatste onder Gajah Mada's persoonlijke leiding, en in een Kidung Sunda-passage wordt beweerd, dat de val van Bali eerst mogelijk was, nadat Suṇḍasche hulptroepen het Westerfort, en Madhureesche het Oosterfort hadden veroverd [3]). Wanneer men al deze bijzonderheden ter zijde laat, mag wellicht aan het feit van een moeielijken krijgstocht worden vastgehouden. Ook het persoonlijk optreden van Gajah Mada staat vast, waar immers Prapañca hem juist voor zijn Balische heldendaden lof toezwaait (Nāg. 70:3).

De krijgstocht tegen Bali is het laatste feit van beteekenis, dat deze dichter den verhaler van de geschiedenis der dynastie van Rājasa in den mond legt. Het resultaat blijkt afdoende te zijn geweest en een volkomen onderwerping van Bali ten gevolge te hebben gehad. Daarover zoo straks meer.

In ditzelfde jaar 1343 worden wij naar een ander deel van het Javaansche rijk, de Sumatraansche onderhoorigheden, verwezen door de wijdingsinscriptie op het fraaie beeld van Mañjuçrī, dat eenmaal opgericht stond op het terrein

---

[1]) Rockhill, T'oung Pao 15 (1914) p. 447. De naam van den gezant wordt door Ferrand, Journ. as. 11:20 (1922) p. 25, als sang Gala (of Kala) weergegeven.

[2]) Als de opvatting van Poerbatjaraka juist is, die dit heiligdom in de Lampongs zoekt (Oudh. Versl. 1918 p. 164—168), vervalt natuurlijk dit argument.

[3]) Deze gegevens worden medegedeeld en besproken door Berg, De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 103—121. Over de Pamañcangah (ed. Berg, 1929) zie diens Inleiding studie Oud-Jav. p. 157—159, Usana Jawa p. 159—162.

van Tjaṇḍi Djago [1]). Het bevat twee opschriften, beiden in het Sanskrit. De eerste staat aan de voorzijde boven den Bodhisattwa, en behelst dat door den Āryyawangçādhirāja in 1343 de Mañjuçrī is opgesteld in het Jina-heiligdom ter vermeerdering van den Dharma. De tweede inscriptie bevindt zich aan de achterzijde: in het rijk beheerscht door H. M. de voortreffelijke Rājapatni (vgl. hierboven p. 383) heeft eveneens deze Ādityawarmman, uit haar geslacht gesproten, de voorname mantri, op Javaanschen bodem in het Jinālayapura een prachtigen tempel doen maken, ten einde ouders en verwanten tot de hoogste vreugde te voeren, in het jaar 1343.

Ādityawarman is de uit Sumatraansche oorkonden bekende naam van den vorst van Malayu, en deze omstandigheid maakt de groote beteekenis van het Mañjuçrī-beeld uit. Men heeft gewoonlijk met Kern [2]) beide opschriften als bij elkaar behoorend opgevat en het er dan voor gehouden dat de „oppervorst uit Āryya-stam" van de voorzijde, de wijder van het beeld, dezelfde was als de Ādityawarman van de achterzijde, stichter van een tempelgebouw. Hij is inderdaad koning in zijn eigen land, maar noemt zich tegenover de Javaansche oppervorstin nederig slechts mantri; daartegenover verzuimt hij echter niet zijn verwantschap te doen uitkomen. Die term „uit haar geslacht gesproten" (*tadbangçajaḥ*) baart eenige moeielijkheid. Immers de eenige verwantschap van de Sumatraansche vorsten van Malayu met de Javaansche dynastie, waarvan wij weten, is gelegen in de beide prinsessen, die aan het slot der Malayu-expeditie naar Java kwamen (hierboven p. 364), en waar Ādityawarman zeer goed van de ééne zuster af kan stammen, was de andere wèl de moeder van koning Jayanagara, maar niet van de regentes en stond zij tot de Rājapatni in geen andere verhouding dan die van nevenvrouw. Men kan een oplossing zoeken door te vermoeden, dat de relaties in de koninklijke familie in werkelijkheid niet precies waren gelijk officieel gold, b.v. met name de regentes misschien niet de dochter der Rājapatni was — ook een uitdrukking op de oorkonde van 1330 kan tot zulk een conclusie leiden — doch het is wel mogelijk dat er nog een andere verzwagering dan de ons bekende was tot stand gekomen [3]), of dat ten slotte Ādityawarman zich slechts in het algemeen als familielid van het regeerende Javaansche koningshuis aandient, en daartoe had hij dan toch ook alle aanleiding.

Daartegenover heeft nu Bosch aannemelijk trachten te maken [4]), dat er geen verband tusschen beide inscripties bestaat; de āryya wangçādhirāja van de eerste is geenszins een oppervorst, maar een hoofdambtenaar van de Majapahitsche ranglijst, die ook op andere inscripties voorkomt, onder meer op een

---

[1]) Over dit beeld handelt uitvoerig Rouffaer bij Brandes, Tjandi Singasari (1909) p. 99—116.

[2]) Zie Rouffaer l.l. p. 101.

[3]) Verg. ook Berg in Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 32—35.

[4]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 194—201.

waarschijnlijk iets jonger edict van de regentes [1]), waar hij Çiwanātha blijkt te heeten. Deze Çiwanātha behoorde tot de Bhairawa-secte, en de Mañjuçrī zal dan ook te beschouwen zijn als een manifestatie van Bhairawa. Geheel los van de wijding van het beeld staat de tempelstichting door Ādityawarman; slechts heeft deze laatste van den rug van dat beeld gebruik gemaakt om er zijn vrome werk op wereldkundig te maken. Ādityawarman zelf, die zich dus allerminst oppervorst noemt, is mantri prauḍhatara, een omschrijving van wṛddhamantri; en als wṛddhamantri vinden wij op bovenbedoelde oorkonde der regentes een āryya dewarāja heer Aditya. Dit is ongetwijfeld onze zelfde, later op Sumatra regeerende Ādityawarman.

Met bovenstaande redeneering kunnen wij ons slechts ten deele vereenigen. De eene ambtenaar, die het juist door den anderen ambtenaar gewijde beeld neemt en er iets op laat zetten, dat met dat beeld niet het minste te maken heeft, is eenigszins zonderling, en de Bhairawa-aanhanger, die in een Jina-heiligdom een beeld laat oprichten dat hij zelf Mañjuçrī noemt en dat geheel den Bodhisattwa zonder iets Bhairawa-achtigs weergeeft, lijkt ons nog weinig aannemelijk. Doch het belang van Bosch' resultaten is o.i. gelegen in het vinden van den Sumatraanschen prins onder het Javaansche corps hoogwaardigheids-bekleeders. Aan den samenhang van beide opschriften op het beeld zouden wij willen vasthouden; de wangçādhirāja kan o.i. zeer goed dezelfde Ādityawarman zijn, zoodat dan tusschen 1343 en het iets latere edict een wijziging van titulatuur heeft plaats gehad en onze wṛddhamantri van wangçādhirāja tot dewarāja is gepromoveerd, terwijl eerstbedoelde titel overging op dien Çiwanātha (die met het Mañjuçrī-geval niets heeft uit te staan).

Gelijk gezegd, dit is van minder belang; ons inzicht in de verhouding van Java en Malayu wordt echter verhelderd, als wij inderdaad den lateren koning van dat Sumatraansche rijk in den Aditya van het edict mogen herkennen. Wij hebben ons dan niet den vorst uit den vazalstaat voor te stellen, daar regeerend en onderwijl in alle nederigheid van uit de verte een wijgeschenk oprichtend in het rijk van zijn suzereine, doch het is de jeugdige prins, voor den Sumatraanschen troon bestemd, die zijn leertijd doormaakt in hooge functies aan het Javaansche hof zelve.

Vier jaren later is hij in zijn eigen land terug, waar hij het tegenover zijn eigen onderdanen natuurlijk minder noodig vindt zijn ondergeschikte verhouding ten opzichte van Java te doen blijken. Een inscriptie van koning Ādityawarman uit 1347 staat gegrift op den achterkant van datzelfde Amoghapāça-beeld, hetwelk naar wij indertijd bespraken (p. 336) door koning Kṛtanagara in 1286 aan zijn onderdanen in Malayu was toegezonden. Dit is dan ook de reden, dat het beeld en het voetstuk met de Kṛtanagara-inscriptie van elkander geraakt zijn; Ādityawarman heeft dat voetstuk gelaten waar het was, doch

[1]) Gepubliceerd O. J. O. LXXXIV en Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 411 sq. Over deze oorkonde (van Nglawang) nader beneden.

het beeld laten overbrengen naar een nieuw heiligdom en het daar van een eigen wij-inschrift doen voorzien. Het beeld staat nog steeds te Rambahan bij Loeboek Boelan in de Batanghari-districten [1]) en daar kan ook het heiligdom van Ādityawarman hebben gelegen.

De inscriptie is gesteld in „potsierlijk Sanskrit", gelijk Kern bij de publicatie [2]) constateerde. Ādityawarman is er de groote vorst, Z. M. Udayādityawarman (elders Ādityawarmmodaya) Pratāpaparākramarājendra Maulimāliwarmmadewa, bij welken laatsten naam wij ons den vorst Mauliwarmmadewa van 1286 herinneren; thans echter noemt de Sumatraan zichzelf mahārājādhirāja. De verheerlijking van den koning gaat gepaard met die van Amoghapāça, als wiens incarnatie hij geldt, in even hoogdravende als gewrongenduistere verzen. Gelukkig laten zich daaruit ook nog wel enkele feiten halen. De Tantrisch-Çiwaïtisch-Buddhistische ceremonie [3]) na de wijding van het beeld op zijn nieuwe plaats, binnen de wajraprakāra, de diamantomwalling, van een Jinālaya, geschiedt door den eerwaarden Dharmmaçekhara. Het is echter niet deze „wijbisschop", die na den koning den meesten lof geniet, doch wel de rijksbestierder, Dewa Tuhān [4]) en het is het heil van Malayupura [5]), dat door dezen beoogd wordt. Het rijk van Ādityawarman is dus dat van Mauliwarman; het is het onder Javaansch oppergezag gestelde Malayu.

Is nu het beeld ook bij verplaatsing naar een ander heiligdom niet zoo heel ver verwijderd van de plek, waar het reeds onder Mauliwarman heen gebracht was, daar blijkt toch ook reeds in dezen zelfden tijd Ādityawarman zijn gezag verder Noord-Westelijk te hebben doen gelden, getuige een steen met het jaartal 1347, afkomstig van Kapala Boekit Gombak en thans liggende te Pagarroejoeng, nabij Fort v. d. Capellen in de Padangsche Bovenlanden [6]). Het is in die zelfde buurt, het hart van het latere Mĕnangkabau, dat wij alle verdere inscripties van Ādityawarman aantreffen, welke, voorzoover gedateerd, uit den tijd *na* het regentschap blijken te zijn, en waarover wij zoo straks zullen spreken. Dan is klaarblijkelijk het centrum van Ādityawarman's macht naar de omgeving van Pagarroejoeng verplaatst. De eerste beweging in die richting hebben wij ons waarschijnlijk reeds tijdens het regentschap te denken.

Voor het Noordelijk deel van Sumatra beschikken wij, na de weinig belangrijke en ten deele op oudere gegevens teruggaande passages bij Ibn al-Wardī

---

[1]) Oudh. Versl. 1920 p. 62.

[2]) V. G. VII (1917) p. 163—175.

[3]) Over den aard der hier gehuldigde opvattingen, zie vooral Moens in Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1924) p. 558—579.

[4]) Een mogelijke familierelatie, op te maken uit de godengroepeering der inscriptie, tusschen Ādityawarman en Dewa Tuhān (vader of mamaq van diens echtgenoote?) bespreekt Moens l.l. p. 564 sq.

[5]) Er staat Malaya*p*ura, doch wij meenen nog het teeken voor *u* te herkennen op de foto van de inscriptie.

[6]) Zie Kern V. G. (1917) p. 249—257, met Oudh. Versl. 1912 p. 34 sq.

uit ongeveer 1340 [1]), over het op eigen aanschouwing berustende relaas van Ibn Baṭṭūṭa, die in 1345/6 op het eiland kwam. Het schijnt echter, dat hier eenig wantrouwen past, want de route, die deze reiziger van zijn tocht verder naar Zayton in China en terug geeft, is zóó verward, dat Ferrand gerechtigd meende te zijn tot de conclusie [2]), dat Ibn Baṭṭūṭa nooit ter plaatse geweest is en de heele reis heeft verzonnen.

Zien wij echter eerst wat hij te vertellen heeft [3]). Hij komt uit het Westen, vermoedelijk via de Andamanen, naar het eiland J̌āwa, hier buiten eenigen twijfel Sumatra, want hij gaat aan land in de stad Sumuṭra, residentie van den Islamitischen sultan van J̌āwa. Dit Sumuṭra is natuurlijk het op p. 339 sq. besproken Samudra. Uit de verte heeft men het schoone, groene eiland reeds lang gezien, de boomen worden vermeld, en de reukwerken, die echter vooral op het door de ongeloovigen bewoonde deel van het eiland voorkomen. Men handelt met stukken tin en ongesmolten Chineesch goud. Als het schip ter reede ligt, komen de bewoners vruchten en visschen aanbieden, de adjunct van den havenmeester verschijnt en geeft verlof tot landen. Ibn Baṭṭūṭa, die een persoon van gewicht was — belast met een zending van den sultan van Delhi, Muḥammad Tughlak (1325—1351) naar den Chineeschen keizer [4]) — wordt door een deputatie namens den sultan van J̌āwa ingehaald en door dien vorst, Malik az Ẓāhir genaamd, gastvrij ontvangen. Evenals zijn volk in deze Šafiïet; er wordt dikwijls gevochten tegen de ongeloovigen, die gedwongen zijn schatting te betalen. Uitvoerig worden de gebruiken bij de audienties enz. van den sultan beschreven en ook verteld van een rebellie, waarbij een neef des sultans de wijk voor hem had genomen naar het land der ongeloovigen, Mūl-J̌āwa. Het is daarheen, dat ook Ibn Baṭṭūṭa na vijftien dagen te Sumuṭra vertoefd te hebben, vertrekt, en dat hij na één en twintig dagen vaart langs de kust bereikt. Hier vindt men de reukwerken en de aloë, waarvan twee soorten heeten naar de in dit rijk gelegen plaatsen Ḳāḳūla en Ḳamāra. Wierook, kamfer, aloë, kruidnagel worden nader beschreven. Men komt in de haven van Ḳāḳūla, waar van ieder schip belasting wordt geheven; de stad heeft een breeden steenen muur (die van Sumuṭra is slechts van hout) en er wordt zeer veel gebruik gemaakt van olifanten. Ook van den koning van Mūl J̌āwa wordt verhaald, o.a. ziet de reiziger hoe iemand zichzelf ter eere des konings het hoofd afslaat; na drie dagen vertrekt men naar China. Op den terugweg logeert Ibn Baṭṭūṭa opnieuw in Sumuṭra en is er getuige van het huwelijk van den zoon des sultans, die tevens tot troonopvolger wordt benoemd.

---

[1]) Relations p. 409 sq., 421 sq.

[2]) Relations p. 427—433, en J. as. 11:9 (1918) p. 474—476.

[3]) Ed. et tr. Defrémery et Sanguinetti IV (1879) p. 228—248 en 307—309; Rel. p. 438—451 en 457 sq. Zie ook Yule-Cordier, Cathay and the way thither IV (1916, Hakluyt) p. 92—97 en 147 sq.

[4]) Zie b.v. Wolseley Haig in The Cambridge history of India III (1928) p. 163 sq.

Tot zoover de inhoud van de reisbeschrijving. Een eerste punt om de betrouwbaarheid speciaal van dit gedeelte aan te verifieeren, is de met name genoemde sultan van Samudra. Het lijkt, of daarbij de onjuistheid zonneklaar blijkt: immers Ibn Baṭṭūṭa is in 1345 en 1346 in Samudra geweest, en blijkens den door Moquette ontcijferden grafsteen[1]) is Sultan Malik al-Thāhir in 1326 overleden. Intusschen is dit bewijs toch niet zoo klemmend als men zou meenen; Moquette zelf merkt reeds op, dat te oordeelen naar de muntvondsten de meeste, zoo niet alle, opvolgende vorsten van Samudra-Pasè zich Malik al-Thāhir hebben genoemd. Zoo droeg ook de in 1326 gestorven vorst nog een anderen naam, n.l. sultan Muḥammad, zooals wij kunnen opmaken uit den grafsteen van 's mans achterkleindochter[2]), die in een afdalende reeks van sultans achtereenvolgens Malik al-Saleh (den in 1297 overleden eersten vorst, zie hierboven p. 337), Muḥammad, Aḥmad en Zain al-Abidin opgeeft (de laatste de vader der begraven prinses). Aangezien er nu verder onder de munten exemplaren voorkomen van sultan Aḥmad én van sultan Zain al-Abidin met den naam Malik al-Thāhir (helaas zonder jaartal) kan Ibn Baṭṭūṭa één van deze beiden ontmoet hebben, en dan waarschijnlijk den eersten, Aḥmad, van wien de traditie weet te vertellen, dat hij nog al lang geregeerd moet hebben. Overigens blijkt, wat die traditie aangaat, de Sajarah Malayu veel dichter bij de door de grafsteenen aan het licht gekomen feiten te staan dan de Hikāyat rājarāja Pasay. Uit eerstgenoemde bron kunnen wij in verband met het in het vorig hoofdstuk over de verhouding tot Siam opgemerkte, nog aanteekenen, dat Malik al-Thāhir bij een overval door een Siameesche vloot met list gevangen genomen zou zijn, doch later door list weer bevrijd.

De grafsteenen zelf, die zooveel nieuwe gegevens voor de vroeg-Islamitische geschiedenis van Sumatra hebben opgeleverd, geven tevens een kostbare aanwijzing voor de manier, waarop de Islam den Archipel heeft bereikt. Snouck Hurgronje had reeds de meening uitgesproken[3]) dat dit niet rechtstreeks uit Arabië, doch via Voor-Indië is geschied; nader heeft Moquette[4]) kunnen aantoonen, dat bepaaldelijk Gujerat en de groote havenstad Cambay een centrum voor deze betrekkingen moet zijn geweest. Grafsteenen van Pasè zijn de kopie van wat in Cambay gevonden wordt; zonder twijfel werden ze uit Gujerat geïmporteerd, en als nader bewijs daarvan blijkt in het binnenwerk van zulk een Pasèschen steen nog een relieffragment te zitten — oude steenen van Hindoetempels gebruikte men voor zulke doeleinden gaarne — dat als ongetwijfeld Voor-Indisch, hoogstwaarschijnlijk Gujeratsch, te determineeren is[5]). Een handelsverkeer, dat tevens religieus verkeer was, mogen wij dus sinds de

---

1) Rapp. Oudh. Dienst 1913 p. 11 sq.
2) Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië (1907) p. 15—17.
3) Eveneens in de (vorige noot) geciteerde oratie.
4) Tijdschr. Bat. Gen. 54 (1912) p. 536—548.
5) Zie Moquette p. 541.

dertiende eeuw alvast tusschen Noord-Sumatra en Gujerat aannemen en wellicht reeds verder den Archipel in. Gujerat toch is het dat, vooral toen het rechtstreeksche verkeer van de Chineezen met Voor-Indië ging verloopen, den handel met den Archipel onderhield [1]).

Eigenaardig is, dat de vorst van Sumatra door Ibn Baṭṭūṭa sultan van J̌āwa wordt genoemd, hetgeen toch een naam is van veel wijder strekking dan het kleine rijkje op de Noordkust. Voor den Arabier schijnt hij dus min of meer te gelden als voornaam representant der vorstenmacht in deze streken, waarbij opvalt dat van andere Islamitische vorstjes niet gewaagd wordt, hoewel wij reeds eenige tientallen jaren vroeger met Pĕrlak kennis maakten. Daartegenover is er dan ook maar één heidensch rijk, dat van belang blijkt, en waar Samudra klaarblijkelijk niet tegen op kan; dat van Mūl-J̌āwa, langs de kust bereikbaar, met de hoofdstad Ḳaḳūla en een andere plaats Ḳamāra. Die namen geven ons al bijzonder weinig houvast. Natuurlijk zouden de reizigers in twee richtingen gegaan kunnen zijn, al naarmate hun verdere tocht van de straat van Malaka of straat Soenda gebruik heeft gemaakt, en dienovereenkomstig is men vrij Mūl-J̌āwa [2]) zoowel ter Oost- als ter Westkust te zoeken. Op den klank van Ḳaḳūla afgaande dacht van der Lith [3]) aan Angkola, waartegen Ferrand op taalkundige gronden opkomt [4]); Pelliot daarentegen stelt het gelijk [5]) met het Ko-ku-lo van Kia-tan's Chineesch bericht uit ± 800, welk land ten Westen van Kĕdah moet liggen. Vandaar dat hij het op de Westkust van het Maleische Schiereiland plaatst, en met niet minder recht Rouffaer [6]) weder op Sumatra terechtkomt, en dan bepaaldelijk in Mĕnangkabau. Wij vermelden deze verschillende meeningen ten einde te doen uitkomen, dat de zaak geheel onzeker is, vooral omdat andere bronnen (als b.v. de Nāgarakṛtāgama) geen dezer namen kennen. Juist daarom lijkt het niet heel waarschijnlijk, dat wij met een der groote en belangrijke staten van Sumatra (of den Overwal) te doen zouden hebben. De reis gaat langs de kust van J̌āwa-Samudra en dan komt men aan Mūl-J̌āwa, waarheen ook de Samudraansche rebel had kunnen uitwijken; dit zou ons allermeest doen denken aan een buurstaatje op Noord-Sumatra zelf, dat overigens geen rol in de geschiedenis heeft gespeeld. Dat een van de groote havens, Palembang, Malayu,

---

[1]) Over de handelsbetrekkingen in het algemeen zie Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 91 sqq.

[2]) Een ouder bericht over Mūl Čāwa uit ± 1300 bij den Perzischen auteur Waṣṣāf wordt geciteerd door Ferrand, Relations p. 359. Het werd veroverd in 1292 door Khubilai's vloot; wat dat aangaat zou dus zoowel Java als een der op p. 357 vermelde Noord-Sumatraansche staatjes bedoeld kunnen zijn.

[3]) Merveilles (1883—86) p. 240.

[4]) Relations p. 431.

[5]) T'oung Pao 13 (1912) p. 455; de gelijkstelling wordt bestreden door Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 24.

[6]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 78 noot.

Baros of dergelijke, gemeend zou zijn en de auteur voor die bekende plaatsen van internationale beteekenis zonder reden een veel minder gebruikelijken, elders weinig of niet voorkomenden naam gebezigd zou hebben, lijkt ons onverklaarbaar en daarom onwaarschijnlijk.

Nog juist onder het regentschap valt ook een niet onbelangrijk Chineesch overzicht over allerlei toestanden in den Archipel, en wel de Tao-i-che-lio van Wang Ta-yuen, die volgens Rockhill [1]) in 1349 te boek stelde wat hem op zijn uit handelsdoeleinden ondernomen buitenlandsche reizen merkwaardig was voorgekomen. Java [2]), het oude Chö-p'o, met zijn fraaie openbare gebouwen, zijn dichte bevolking, zijn vruchtbaren grond is thans het voornaamste onder de barbaren van de Oostelijke zeeën. De bewoners zijn vreedzaam; wat echter naar aanleiding van hun eerlijkheid en het niet oprapen van op den grond gevallen zaken wordt verteld, herinnert bedenkelijk aan het oude verhaaltje, reeds op p. 106 besproken. Het surplus aan rijst wordt naar andere landen uitgevoerd, verder zijn zout, peper, katoentjes en papegaaien in dezen tijd de voornaamste voortbrengselen; het Javaansche zoogenaamde zilvergeld, mengsel van zilver, tin, lood en koper, wordt in ruil gegeven voor Chineesche kopermunten. Chineesche invoer-artikelen zijn kralen, goud, zilver, zijde en stoffen, aardewerk, ijzerwerk. Als onderhoorigheden worden eenige van de uit Chau Ju-kua (p. 309) bekende namen opgegeven. Janggala, ten Oosten van Tuban en door een berg van het eigenlijke Java gescheiden, wordt als een afzonderlijke streek onder een jaarlijks gekozen hoofd beschreven [3]). Op het Maleische Schiereiland noemt de auteur Trĕngganau (waar nog van menschenoffers voor godenbeelden wordt gesproken, verg. p. 380), Pahang, Kalantĕn en Tāmralingga, zonder dat iets van hun politieken status blijkt [4]). Wat Sumatra aangaat [5]), zijn wij het meest benieuwd naar wat over Çrīwijaya wordt medegedeeld. Het wordt onderscheiden van Kieu-kiang, d.i. Palembang, de waterstad, met vele baksteenen tempels langs de wegen, warm en zeer vruchtbaar en onder een eigen vorst. Diezelfde mededeeling, „zij hebben een vorst" staat ook bij Çrīwijaya zelf, waarvan evenzeer de vruchtbaarheid en daarbij de vechtlust der bevolking in het licht wordt gesteld. Het opmerkelijke is, dat hier van een vorst zonder meer sprake is, op gelijke wijze als bij de machthebbers in andere staatjes; van den Mahārāja, koning eener groote zeemogendheid, is niets meer over. Het machtige rijk van Çrīwijaya uit vroeger eeuwen heeft opgehouden te bestaan.

Handelsartikelen worden op beide plaatsen opgegeven; Çrīwijaya zelf levert behalve pruimebloesem, kamfer, lakhout, betelnoot en katoenen stoffen ook

---

[1]) T'oung Pao 16 (1915) p. 61—69.
[2]) Pag. 236—238.
[3]) Pag. 252, en voor andere streken in de buurt, 250 sq., 254.
[4]) Pag. 118—124.
[5]) Pag. 133—151; cf. Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 30—32.

reeds in dezen tijd fraai houtsnijwerk, welke tak van nijverheid er zich heeft weten te handhaven. In- en uitvoer worden ook nauwkeurig opgegeven in andere streken van Sumatra, met meer of minder zekerheid als Pañcur — niet het kamferland Baros en dus eerder het op p. 334 bedoelde eilandje —, Tamiang, Bataklanden(?), Lambri (Groot-Atjèh) en Samudra herkend; over den Islam in de Noordelijke staatjes wordt niet gesproken. In de Oostelijke helft van den Archipel[1]) zijn op Borneo bekend: vooreerst Pu-ni (verg. hierboven p. 305), waar men Buddha-beelden vereert, groote voorkomendheid voor de Chineezen heeft en een buitengewone vaardigheid in het rekenen en boekhouden bezit — zoo heel onbeschaafd is men dus niet —, verder waarschijnlijk Tañjungpura, met een zeer actieve, doch niet heel brave bevolking, en Bañjarmasin, waar de menschen verraderlijk zijn, en zang, dans en tooneel beoefend worden. Gĕlam, waar na de expeditie van 1292 een aantal Chineesche schipbreukelingen gevestigd waren gebleven, Karimata met een ook al verraderlijke bevolking, en het vooral door zijn parels bekende Sulu worden genoemd, evenals de Molukken, waar de kruidnagelen worden opgemerkt, Banda, waar katoen wordt geweven, Timor, waar het sandelhout vandaan komt en welks bevolking door onzedelijkheid berucht is. De meeste dezer landen hebben eigen hoofden; voor verdere ethnologische en commercieele bijzonderheden moge naar Wang zelve verwezen worden.

Ten einde de gegevens over den Archipel buiten Java ten tijde van het regentschap tezamen te kunnen bespreken, hebben wij een voor Java zelf vermeldenswaardig feit uit de eerste jaren van het regentschap nog ongenoemd gelaten: de geboorte van den vermoedelijken troonopvolger prins Hayam Wuruk in 1334. Daaraan vooraf ging een groote uitbarsting van den Kāmpud, d.i. den Kloet[2]), waarbij ook een aantal menschen omkwamen. De hofdichter, van deze gebeurtenissen gewag makend (Nāg. 1:4—5), verzuimt niet die ongelukkige slachtoffers voor verdelgde slechtaards en schelmen uit te maken en het geheele natuurverschijnsel te verklaren als een teeken, dat Girinātha zelf zich in den toekomstigen koning incarneerde. De prins ontving, gelijk wij zagen, den titel vorst van Jīwana (Kahuripan), en den wijdingsnaam (ook reeds te Jīwana, dus vóór zijn troonsbestijging te Majapahit) van çrī Rājasanagara.

Aangaande het binnenlandsche beleid gedurende het regentschap weten wij met zekerheid, dat de reeks maatregelen van Gajah Mada, die onder Hayam Wuruk haar beslag gekregen heeft, reeds onder de regentes begonnen is; een enkele maal wordt met name in den Nāgarakṛtāgama naar een rescript van de koningin-moeder verwezen. Het is echter niet mogelijk een grens te trekken tusschen wat onder Tribhuwanottunggadewī en wat onder haar zoon tot stand

[1]) Pag. 256—270.

[2]) Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1919 p. 10—12. De Par. (p. 141) noemt de uitbarsting die van Bañupiṇḍah, klaarblijkelijk de plek, waar zij zich het meest deed gelden.

kwam, en zelfs al ware die grens te vinden, dan nog zou het aanbeveling verdienen het geheel dier regelingen niet in tweeën te behandelen. Wij willen dus zoo straks nagaan, wat wij van de resultaten kunnen opmerken tijdens Hayam Wuruk. Een enkele oorkonde van de regentes mag afzonderlijk vermeld worden, de zooeven reeds even gebruikte (p. 393), gevonden te Nglawang aan den Noord-Oost-voet van den Pĕnanggoengan en handelende over het heiligdom Prapañcasārapura [1]). De koninklijke familie wordt als volgt vermeld. Het bevel gaat natuurlijk uit van de regentes, die zich volledig als achterkleindochter van Wiṣṇuwarddhana, kleindochter van Kṛtanagara en dochter van Kṛtarājasa Jayawarddhana aangeeft en onder haar ééne zonnescherm den geheelen kreits van Java en de andere eilanden, Bali enz., vereenigt, met den wijdingsnaam Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī; onmiddellijk op haar naam volgt die van haar echtgenoot Kṛtawarddhana. Ook is het een bevel van de vorstin van Daha (wier koningsnaam hier is weggelaten) en haar echtgenoot Wijayarājasa. Beide bevelen gaan gepaard met dat van prins Hayam Wuruk, en staan onder de auspiciën van H. M. de gemalin van Kṛtarājasa, welke den Buddha-weg volgt. Onder de opgave van hoogwaardigheidsbekleeders krijgen wij na den reeds besproken wṛddhamantri Heer Aditya, nog Gajah Mada als patih van Majapahit [2]), en een tweetal personen, waarover zoo straks meer, Taṇḍing, den patih van Kahuripan en Lĕmbu Nāla, den rakryan tumĕnggung. Ook de geestelijke heer, die met zijn nageslacht het genot van het nieuwe vrijgebied zal hebben, de eerwaarde Brahmarāja, is van elders bekend; de Nāg. noemt hem als den eerste der Çiwaïtische brahmanen van Majapahit (12:1) en roemt hem tevens als voortreffelijk dichter en kenner der godsdienstige overlevering en philosophie (83:3). Hij is aanhanger van de secte der Siddhānta's [3]); in den tempel van het vrijgebied wordt bhaṭāra Çiwalingga dan ook vereerd.

In 1350 bracht de dood van de Rājapatni koning Rājasanagara — men is gewoon hem bij zijn kleinen naam Hayam Wuruk te noemen, maar dat is eigenlijk niet consequent, waar wij gewoon zijn alle andere vorsten hun abhiṣeka-naam te geven — op den Majapahitschen troon; de regentes trad op de tweede plaats [4]) en is voortaan slechts als de vorstin van Jīwana of Bhre Kahuripan bekend. Van den nieuwen koning geeft ons de Pararaton behalve de beide reeds genoemde nog een aantal andere namen op (p. 139)

---

[1]) Behalve de op p. 393 noot 1 genoemde publicaties handelt hierover nog Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 484—489.

[2]) Hier nu met *jh* gespeld (verg. hierboven p. 386 sq.).

[3]) Daarnaast komen Bhairawa- en Sora-pakṣa voor als secten op de oorkonden van dezen tijd. Zie nader Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 510, en dr. R. Goris, Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie (1926) p. 101—105.

[4]) Toch blijft zij beschouwd als oppervorstin voor de helft (arddharājaparameçwarī, Oudh. Versl. 1918 p. 108).

en wel: Bhaṭāra Prabhu — wat natuurlijk eigenlijk uitsluitend een titel is —; raden Tetep, blijkens het voorgevoegde *raden* geen officieele en nauwelijks een origineele naam (raden komt in dezen tijd nog niet voor); dan een drietal in verband met het tooneelspel, n.l. als hij wajang speelde (of: een rol vervulde) ḍalang Tritaraju, in vrouwenrollen Pagĕr Antimun, bij de scherts-wajang Gagak Katawang; vervolgens als Çiwaiet mpu Janeçwara en eindelijk als koning behalve den kroningsnaam Rājasanagara ook nog Bhra Sanghyang Wĕkas ing Sukha [1]). Van deze namen zijn de meeste slechts uit de Pararaton-plaats bekend, zoodat wij hun juistheid kunnen gelooven of niet, maar niet controleeren. Van Tetep bijvoorbeeld vragen wij ons af, wat de verhouding tot Hayam Wuruk is, welke laatste naam door de oorkonden naast den officieelen wijdingsnaam Rājasanagara gewaarborgd is. De spelnamen komen ook alleen hier voor, doch een aardige bevestiging van hun mogelijkheid vinden wij in het feit, dat de Nāgarakṛtāgama ons inderdaad den koning doet zien, optredende in een tooneelvoorstelling (91:6-8). Hoewel de bijzonderheden allesbehalve duidelijk zijn [2]), staat het wel vast, dat de koning zelf een rol vervulde, en schijnen ook bij die gelegenheid ernst en kortswijl gemengd te zijn geweest.

Dat ook Bhaṭāra Prabhu in dit geval nog iets anders is dan de titel, die evengoed op iederen anderen koning zou kunnen worden toegepast, zien wij uit de Chineesche geschiedenis der Ming-dynastie [3]), dus sinds het jaar 1368, waarin deze dynastie aanvangt. In 1369 was nog een Javaansch gezant in China aanwezig en op den terugweg, na de schatting aan den Yuen-keizer te hebben gebracht; hoorend van den val der dynastie keerde hij naar de hoofdstad der Ming terug om den nieuwen keizer te eeren. In de volgende jaren komen dan herhaaldelijk nieuwe gezantschappen, in 1375, 1377, 1379, 1380, 1381 (o.a. werden toen 300 zwarte slaven aangeboden) en 1382 (wederom slaven, verder paarlen en peper). De Javaansche koning wordt daarbij opgegeven als Pa-ta-na pa-na-wu [4]), waarin zonder eenigen twijfel juist deze titel Bhaṭāra Prabhu steekt: op deze wijze was de vorst dus in het buitenland bekend.

Onder een naam als Çiwaiet — er staat eigenlijk *yan ring kaçewan* — hebben wij wellicht iets soortgelijks te veronderstellen als Kṛtanagara's Jinanaam; hoewel natuurlijk de koning, zooals behoorde, evengoed aan Buddhistische als Çiwaïtische heiligdommen zijn gunsten deed toekomen en er zijn devotie verrichte, zou dit kunnen wijzen op een voorliefde voor het Çiwaïsme, gelijk Kṛtanagara en de Rājapatni die voor het Buddhisme, Jayanagara voor

[1]) De Pamañcangah kent bovendien nog, als naam dien hij van zijn moeder ontving, Smarawijaya; zie Berg, De Middeljavaansche historische traditie (1927) p. 78 sq.

[2]) Behalve Kern's commentaar zie men Poerbatjaraka in Bijdr. Kon. Inst. 80 (1924) p. 285 en Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran (1924) p. 260—263.

[3]) Groeneveldt, Notes p. 35 sq.

[4]) Cf. Ferrand, Par. p. 164.

den Wiṣṇu-dienst koesterden. Eindelijk wordt ook Sanghyang Wĕkas ing Sukha als naam voor Hayam Wuruk van elders bevestigd, en wel in de schoone letteren, daar hij in een tijdens zijn regeering tot stand gekomen gedicht [1]) zoo wordt aangeduid; een ander gedicht [2]) noemt hem Rājasarājya, wat uit den aard der zaak slechts een variant van Rājasanagara is. Zulk een naam met hyang, hoewel ongetwijfeld door verschillende koningen tijdens hun leven gevoerd, schijnt eveneens samen te hangen met hun bijzetting en vereering na den dood; Hayam Wuruk's opvolger zullen wij bijvoorbeeld den naam Hyang Wiçeṣa zien aannemen, en zien bijzetten in Wiçeṣapura: dan is hij de god van Wiçeṣapura en vóór zijn dood is hij dat in zekeren zin ook reeds, want de goddelijke natuur (naast goddelijke afkomst) van den koning is een in dezen tijd met volkomen duidelijkheid geformuleerde opvatting (b.v. Nāg. 49:5 en elders). Met Hayam Wuruk is het dan ongetwijfeld hetzelfde; met de wijding van het diens trekken dragende godenbeeld, dat voorloopig 's vorsten goddelijkheid manifesteerde, doch bestemd was te zijner tijd, als het heiligdom graftempel geworden zou zijn, de rustplaats voor zijn ziel te worden, ging het aanvaarden van den sacralen naam gepaard. Het is dus de naar het leven verlegde apotheose. Ook bestaat de mogelijkheid, dat 's konings vader zich nog bij zijn leven tot Jina heeft doen wijden; indien althans het wijdingsbeeld als Akṣobhya van een vorst, die zich Dharmmawangça Kṛtawarddhana noemt, hetwelk is gevonden te Goṇḍang Lor in Zuid-Kĕdiri, en vermoedelijk afkomstig is van het nabijgelegen heiligdom Kalangbret, aan dezen prins mag worden toegeschreven [3]).

De eerste gebeurtenis, welke de Pararaton tijdens Hayam Wuruk's eigen regeering vermeldt, is de geschiedenis met Suṇḍa, welke er in 1357 wordt gesteld; een ander geschrift [4]) plaatst haar reeds in 1349, doch daar het zich tot de enkele vermelding bepaalt, blijven wij voor hetgeen zich heeft afgespeeld aangewezen op de traditie, zooals die een weg heeft gevonden naar het Pararaton-verhaal (p. 157 sq.), en naar verschillende redacties van de Kidung Sunda [5]). Zij luidt als volgt.

Koning Hayam Wuruk begeerde een prinses van Suṇḍa te huwen, en na eenige door patih Maḍu gevoerde onderhandelingen stemden de Suṇḍaers daarin toe. De koning van Suṇḍa, Mahārāja, kwam zelf voor de plechtigheid

---

[1]) De Arjunawijaya, Par. p. 162. Zie nader beneden.

[2]) Sutasoma, Par. p. 163.

[3]) Dit is de meening van Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 498—528, verg. Moens ibid. 60 (1921) p. 78—85 en Poerbatjaraka ibid. 70 (1930) p. 179—181. Daarentegen schrijft Stutterheim (Bijdr. Kon. Inst. 85, 1929, p. 476—500) het beeld aan de tweede helft der elfde eeuw toe.

[4]) Prastuti ning kakawin, Juynboll, Cat. Jav. Handschr. II (1911) p. 286. Ook een groote aardbeving in 1356 wordt hier vermeld.

[5]) Berg, l.l. p. 79—87. Uitgaven door denzelfde, Bijdr. Kon. Inst. 83 (1927) p. 1—160, en Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928).

naar Majapahit. Toen het hooge gezelschap daar was, en zich gelegerd had te Bubat — zooals wij op p. 382 reeds zagen, een ten Noorden der hoofdstad gelegen terrein; het in de plaats, waar men aan land gaat, als men per schip naar Majapahit reist, iets verder stroomopwaarts dan het oude Canggu [1]) — ontstond er verschil van opinie met den Majapahitschen patih. De bewoordingen, waarin de Pararaton ons de reden der oneenigheid vertelt, zijn zeer duister en hebben tot allerlei opvatting aanleiding gegeven [2]); ongetwijfeld is de meest bevredigende verklaring die, welke in de Kidung Sunda bewaard is gebleven: de Sunḍaërs waren gekomen in de overtuiging, dat hun prinses als geheel gelijkwaardige gemalin volgens daarmede overeenstemmend ceremonieel den Javaanschen koning zou huwen, terwijl de patih van Majapahit het aanbieden der prinses wilde beschouwen als een soort cijns van een onderdanig Sunḍa aan een overmachtig Majapahit, en die verhouding ook in de regeling der huwelijks-ceremonie wilde doen uitdrukken. Deze politieke kant van de zaak moet voor Majapahit stellig niet de minst belangrijke zijn geweest; een dergelijke vreedzame onderwerping lag in de lijn van Gajah Mada's politiek [3]), en als de reden voor het misverstand de bovenbedoelde was en dus de Javanen aan de Sunḍaërs pas op het laatste moment, toen zij reeds te Bubat waren, hun eigenlijke bedoeling hebben laten merken, is afdoende verklaard, zoowel waarom de Majapahiters zoo op hun stuk stonden, als waarom de Sunḍasche trots onmogelijk iets zoo oneervols kon gedoogen. Na de weigering van Sunḍasche zijde om de prinses af te staan [4]), begon een Majapahitsche troepenmacht de Sunḍaërs te omsingelen; ziende dat het ernst werd, was de mindere man geneigd om toe te geven, maar de edelen stonden het niet toe en verkozen als het moest, den dood boven de schande. Met grooten strijdlust begonnen de Sunḍaërs den aanval (alle voorname edelen worden naar gewoonte met name opgesomd, doch de opgaven verschillen), en als een der eersten sneuvelde koning Mahārāja. De vorst van Wĕngkĕr (de oom van Hayam Wuruk), die van Majapahitsche zijde op een beslissing door de wapenen had aangedrongen, begaf zich naar Bubat, in het idee, dat die beslissing reeds gevallen was, maar vond den strijd nog in vollen gang, en door een Zuid-

---

[1]) Bijdr. Kon. Inst. 83 p. 135 sq.

[2]) Na Brandes (Par. p. 157) nog Pleyte in Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 166 sq., Hoesein Djajadiningrat, Sadjarah Bantĕn (1913) p. 141 sq. en Poerbatjaraka, Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 392—394.

[3]) Te eerder na mislukking van een tweetal pogingen door geweld; de Kidung Sunda maakt n.l. melding van twee bloedig afgeslagen Majapahitsche aanvallen op Sunḍa, waarop de patih Anepakĕn zich in een twistgesprek met Gajah Mada beroemt (Berg l.l. p. 82). In hetzelfde gesprek wordt ook de hulp aangeroerd, vroeger door Sunḍa aan Majapahit verleend bij den strijd tegen Bali; zie p. 391.

[4]) De kidung vertelt nog, dat de Sunḍasche onderhandelaars gepaaid worden met de belofte hun zin te zullen krijgen, als de staatsraad dat goedkeurt; intusschen begint Gajah Mada den aanval, met berusting of instemming van de vorsten (Berg p. 80).

waartschen aanval der Sunḍaërs werden de Majapahitsche troepen zelfs tot wijken gebracht. Een cavalerie-aanval herstelde echter den toestand. Toen deden de Sunḍaërs nogmaals een aanval, nu naar het Zuid-Westen, juist waar Gajah Mada was. „Iedere Sunḍanees, die voor zijn wagen kwam, sneuvelde; als een zee van bloed was het veld, er lag een berg van lijken en alle Sunḍaërs werden zonder uitzondering afgemaakt".

Op deze bloedige wijze werd Hayam Wuruk's huwelijk ingeleid. De kidung vertelt, dat bij het bloedbad ook de bruid omkwam; de Pararaton zegt dat niet met zooveel woorden, doch vermeldt, dat de koning na het overlijden der prinses van Sunḍa een nieuwe eerste gemalin nam in de persoon van de dochter van zijn aangetrouwden oom van Wĕngkĕr; deze Parameçwarī, in den Pararaton aangediend als Pāduka Çori (īçwarī), in den Nāg. als Suṣumnadewī (waarbij men twijfelen kan of dit een eigennaam is dan wel vergelijking met een overigens onbekende godin [1])) had hem bij het verschijnen van genoemd gedicht in 1365, dus acht jaar na het Sunḍasche huwelijk, reeds een dochter geschonken.

Het zou niet verwonderlijk zijn, indien de dood van den Sunḍaschen koning en diens rijksgrooten aan Java een tijdelijk overwicht ook op het Westelijk deel van het eiland had gegeven. Misschien is dat dan ook wel het geval geweest, maar op den duur is Sunḍa toch los van den grooten nabuurstaat gebleven, en in zoover heeft de gewelddadige Javaansche politiek haar doel gemist. Dat kunnen wij opmaken niet slechts uit de afwezigheid van alle sporen van Javaanschen invloed in het Westen, doch ook uit meer positieve gegevens. Het is namelijk eindelijk en ten laatste in deze veertiende eeuw mogelijk enkele bronnen uit de Sunḍalanden zelve in de Javaansche oude geschiedenis te betrekken.

Het uitgangspunt daarbij is de beschreven steen, de Batoe-toelis, staande in de gelijknamige plaats ten Zuid-Oosten van Buitenzorg, dus in het hart van Sunḍa, en daar met zorg bewaard en vereerd, niet ten onrechte, want het is een document van beteekenis. De inhoud van deze inscriptie, een der weinige oudheden, die reeds in den Compagniestijd de aandacht hebben getrokken, is in hoofdzaak reeds sinds jaren bekend [2]); de dateering daarentegen heeft heel wat hoofdbreken gekost. Van het sĕngkala-jaartal stond namelijk de beteekenis der honderdtallen niet vast, en zoo heeft men achtereenvolgens tusschen verschillende mogelijkheden van 1133 tot 1533 kunnen weifelen [3]). Naar het ons voorkomt heeft de opvatting van Poerbatjaraka, dat het woord in kwestie

---

[1]) Zie Nāg. p. 251 sq. en dr. R. Goris l.l. p. 59.

[2]) Friederich, Tijdschr. Bat. Gen. 1 (1853) p. 442—468, Holle, ibid. 17 (1869) p. 483—488, Pleyte, l.l. p. 155—163, Poerbatjaraka l.l. p. 381—389 hebben zich voor de verklaring verdienstelijk gemaakt.

[3]) Behalve de in de vorige noot genoemden ook Hoesein Djajadiningrat, l.l. p. 139—144.

ngĕ(m)ban luidt en de cijferwaarde 2 heeft[1]) nog de meeste kans juist te zijn, en zoolang geen tegenbewijs wordt geleverd, meenen wij te mogen aannemen, dat de steen is gedateerd in 1255 Çaka, d.i. A. D. 1333.

Ook wat den inhoud betreft, kunnen wij ons grootendeels bij den laatsten uitgever aansluiten, die trouwens zelf op zijn voorgangers steunt. De gedenksteen is van koning Ratu Purāṇa, die gewijd heette Prabhu Guru Dewatasrana en eveneens çrī Baduga Mahārāja, vorst van Pakwan Pajajaran. Hij immers was de Ratu Dewata, die Pakwan stichtte. Hij was de zoon van Rahyang Dewaniskala, zalig overleden te Guṇatiga, en de kleinzoon van Rahyang Niskalawastu Kañcana, zalig overleden te Nusa Larang. Een aantal vrome werken worden hem toegeschreven, waaronder het maken van een meer Talaga Rĕna Mahawijaya[1]) en nog eenige, waarover de uitleggers het niet eens zijn, zoodat Pleyte aan het stichten van een ommuurden burcht, Poerbatjaraka aan wegen naar het binnenland en houtreserves voor brandoffers denkt. Ten slotte komt dan de reeds besproken dateering.

Zoo dadelijk iets over de aanwijzingen aangaande de in dit stuk genoemde vorsten, thans valt allereerst de aandacht op wat wij vernemen van de stichting van Pakwan Pajajaran.Als laatste groote rijk van West-Java, nog bestaande bij de komst der Europeanen, is Pajajaran bekend gebleven, doch hoe oud het eigenlijk was, hing in latere berichten geheel in de lucht. Hier hebben wij nu een authentiek document van den stichter, en hoewel er niet met zooveel woorden bij gezegd wordt, dat het jaar van dezen gedenksteen, 1333, het eigen jaar der stichting van den kraton is, en deze laatste gebeurtenis dus eenigen tijd vroeger kan hebben plaats gevonden, weten wij nu toch in elk geval, dat de stichting van Pajajaran in het begin van de veertiende eeuw, uiterlijk in 1333, gesteld mag worden. Aangenomen dan altijd, dat de dateering juist is; de gebezigde schriftsoort, een slordige variant van de Oud-Javaansche, is er stellig niet mede in strijd. De taal van het stuk is niet zoo gemakkelijk te determineeren. Zij staat niet zoo heel ver van het Oud-Javaansch, doch vertoont daarbij een aantal Sunḍanismen. Aan den anderen kant zijn deze toch ook weer niet zoo talrijk en zoo overwegend, dat men hier van Oud-Sunḍaasch zou kunnen spreken. Men krijgt den indruk van een kanselarij-taal van het Sunḍasche hof, die waarschijnlijk niet met de gewone volkstaal zal hebben overeengestemd. Opmerkelijk is daarbij dat de van denzelfden koning afkomstige, zoo dadelijk te bespreken koperplaten van Kĕbantĕnan een veel sterker Sunḍaasch karakter vertoonen.

De overblijfselen van het oude Pajajaran zijn van oudsher aangewezen in

---

[1]) V.g.l. het geval van een woord met gelijke beteekenis *ananggung* in Nāg. 15:2 (hierboven p. 146, noot 4).

[2]) D.i. Talagawarṇa volgens l.l. p. 387. Friederich en Pleyte (p. 161) houden dit meer voor de tegenwoordige badplaats Kota Batoe (Inv. no. 43); Hoogland (Tijdschr. Bat. Gen. 61, 1922, p. 426) denkt aan het meer van Pĕndjaloe.

de buurt van den Batoe-toelis en komen als zoodanig ook in de oude Compagniesrapporten voor [1]); het is echter eerst Pleyte geweest, die een bepaald terreinonderzoek heeft ingesteld [2]). Hij kwam tot het resultaat, dat de ligging nog vrij nauwkeurig is vast te stellen, dank zij de aanwezigheid van overblijfselen der omwalling, in den vorm van een rechthoek op het terrein tusschen Tji Sadane en Tji Haliwoeng nog te volgen aan drie zijden; de vierde, langs eerstgenoemde rivier, is klaarblijkelijk bij den spooraanleg verdwenen. Het binnen deze muren gelegen stuk acht hij den kraton zelf te zijn geweest, waar zich ten Noorden de eigenlijke stad bij aansloot; de afpaling van die laatste naar de Noordzijde zou nog door een straatje in Buitenzorg worden vertegenwoordigd.

Dezelfde koning van Pajajaran verschijnt op een drietal koperoorkonden [3]) van Kĕbantĕnan (ten Oosten van Batavia; ze zijn daar niet opgegraven, doch waren in het bezit van een hier woonachtig inlander), van welke de eerste ook weer de drie geslachten van het vorstenhuis noemt; het bevel van Rahyang Niskalawastu Kañcana is neergedaald op Rahyang Ningrat Kañcana en voorts op den Susuhunan thans te Pakwan Pajajaran. Rahyang geeft dus wel een overleden vorst, een vorst in vergoddelijkten toestand, aan (verg. het op p. 196 en p. 402 dienaangaande besprokene). Op de beide andere stukken worden niet de voorgangers, maar is slechts de regeerende koning zelf aangegeven: çrī Baduga Maharaja ratu haji di Pakwan çri sang Ratu Dewata, en later: „hij die hofhoudt te Pajajaran". Het eerste edict verleent zekere vrijheden (van belasting enz.) aan Jayagiri en aan Sunḍa Sĕmbawa; het tweede geeft de grenzen van laatstgenoemd vrijgebied, het derde die van een soortgelijke geprivilegieerde stichting op den berg Samaya aan.

Gelocaliseerd zijn deze vrijgebieden nog niet, doch wat de vorsten aangaat, is duidelijk dat het die van den Batoe-toelis zijn, al wijkt de naam van den middelste ook af. Nu is het mogelijk van den eersten nog wat meer te weten te komen, door dezen Rahyang Niskala*wastu* van na zijn dood gelijk te stellen met een vorst, die bij zijn leven Prabhu *Wastu* genoemd werd, en die voorkomt op een steen te Kawali in Zuid-Tjirĕbon, landschap Galoeh. De steen vermeldt [4]) het kluizenaarschap van den eerwaarden Prabhu raja Wastu, die heerschte in de stad Kawali en die den kraton van Surawisesa (Çūrawiçeṣa) verfraaide en — als het goed vertaald is — een gracht om de stad maakte en het land bevestigde. De taal van dezen steen is ontwijfelbaar oud-Sunḍaasch, en het schrift, hoewel uit den aard der zaak met het Oud-Javaansch verwant, draagt al evenzeer een eigen Sunḍaasch karakter, dat recht geeft het als een af-

---

[1]) De plaatsen zijn te vinden bij De Haan, Priangan II (1911) p. 153 sq., 231, 279, 288, 365, 384, 487, 519 sq. Zie ook bij Inv. no. 39.

[2]) L.l. p. 183—187.

[3]) Pleyte l.l. p. 169—171; Poerbatjaraka l.l. p. 389—392.

[4]) Pleyte l.l. p. 167 sq.

zonderlijke schriftsoort, niet als een plaatselijke variant van de Oud-Javaansche te beschouwen. Is de gelijkstelling juist (waarschijnlijk lijkt zij ons in hooge mate), dan volgt er uit, dat deze Sunḍasche dynastie van Wastu Kañcana afkomstig is van Kawali, waar genoemde vorst te Surawisesa had geregeerd en later ascese had beoefend, en dat zijn kleinzoon niet langer in Galoeh heerschte, doch meer naar het Westen het centrum van zijn macht in Pajajaran vestigde. Met de stichting van dat grootere en sterkere rijk ging het beperkt-Sunḍaasch eigenaardige der voorgaande heerschappij eenigermate verloren en had nauwer aanraking met de cultuur van het groote Java in het Oosten plaats, zich uitend in taal en schrift, zonder dat deze echter geheel Javaansch werden. In dit verband mag ook gewezen worden op het jaartal 1341 in Oud-Javaansch schrift, hetwelk gebeiteld is op een zoogenaamd Polynesisch beeld (zie p. 46), een geheel onjavaansche figuur met puntmuts, zich met andere beeldjes van Polynesisch type bevindend op een terras te Tjikapoendoeng, Noord-Oostelijk van Bandoeng [1]). Zoo ligt ook een fragment van een Javaanschen Çiwa bij wat een der poorten in de omwalling van Pajajaran is geweest [2]).

De bevestiging van boven besproken samenhang van Galoeh en Pajajaran en tevens het verband met de Javaansche geschiedenis is op te maken uit een litteraire traditie, de Tjarita Parahyangan, welks verwarde en door elkander geraakte mededeelingen van meer nut blijken te zijn, dan gewoonlijk met dergelijke gegevens het geval is. De desbetreffende passage is de volgende [3]):

„Hij, die gestorven is te Kikis regeerde 22 jaar. Hij die gestorven is te Kĕding regeerde 7 jaar; hij gewon Aji Kolot. Hij regeerde 10 jaar en kreeg weer een zoon Prĕbu Maharaja. Toen deze 7 jaar regeerde is hij geraakt in een valstrik, in een bedrog door een dochter, bekend onder den naam Tohaän (kroonprinses), die een groote bruidschat begeerde, waarom vele menschen naar Java trokken, omdat zij niet in Sunḍa wilde trouwen. Men voerde strijd te Majapahit. Er was een zoon van Prĕbu Wangi genaamd Prĕbu Niskalawastu Kañcana, die gestorven is op het eiland Larang, op den berg Wanakusuma." Wij lezen dan verder, dat deze vorst het verloor tegen Satmata, dat hij goed deed voor de heiligen, een lieveling der goden was, en Manu's voorschriften stipt volgde. Dan gaat het plotseling verder: „De kroonprins van Galuh, die gestorven is op den Gunungtiga, regeerde 7 jaar. Toen pleegde hij een misdrijf door verliefd te worden op een van geboorte verboden vrouw. Hij werd opgevolgd door koning Nalendra Puja Prĕmana, de Ratu Jaya Dewata, die gestorven is in een verraad. Hij regeerde 39 jaar." Hierop volgt dan nog iets over 's mans rechtvaardigheid en de rust en welvaart tijdens zijn bewind.

Dat in het bovenstaande de Prabhu Mahārāja, die in een valstrik te Maja-

---

[1]) Zie Inl. II p. 391 sq. Volgens Crucq, Oudh. Versl. 1929 p. 279, zou het jaartal 1441 zijn.

[2]) Pleyte l.l. p. 184 sq.

[3]) Volgens Poerbatjaraka p. 395—397; tekst p. 412 sq.

pahit omkwam [1]) in verband met het huwelijk zijner dochter, geen andere zijn kan dan de Mahārāja van Sunḍa uit den Pararaton, werd zoodra laatstbedoeld werk gepubliceerd was, terecht algemeen aangenomen. De verhouding met de rest was echter minder gemakkelijk vast te stellen. Immers op dien Mahārāja volgen dan weer een koning Niskalawastu, gestorven op Nusa Larang, en een vorst gestorven te Gunungtiga, en dat zijn juist de plaatsen, waar grootvader en vader van den koning van den Batoe-toelis gezegd worden overleden te zijn. De oplossing moet zijn [2]), dat de Prĕmana, alias Ratu Jaya Dewata van het slot dezelfde is als de Purāṇa, Ratu Dewata der inscriptie, en deze dus door verwarring in den tekst tweemaal figureert, eerst vóór en dan nog eens na zijn grootvader en vader. De vader is dan natuurlijk de „kroonprins van Galuh", die dus ook nog in het Kawalische geregeerd heeft, of er althans zijn loopbaan begonnen is.

Hoewel er oneffenheden overblijven (de verschillende regeeringsduur van denzelfden koning enz.), krijgt men op deze wijze toch een behoorlijke voorstelling van den gang van zaken. De grootvader is Niskalawastu van Kawali, gestorven op Nusa Larang, de vader Dewa Niskala, bekend als kroonprins van Galuh, stierf te Guṇatiga [3]), de koning Ratu Dewata of çrī Baduga Mahārāja zelf, is de vorst, die Pajajaran stichtte, in 1333 de oorkonde op den Batoe-toelis liet griffen en in 1357 te Bubat aan zijn eind kwam. De beide plaatsen, waar zijn voorgangers het tijdelijke met het eeuwige verwisselden, zijn gezocht [4]) bij het meer van Pĕndjaloe, niet zoo ver van Kawali verwijderd; doch ook het tegenwoordige Noesa Kĕmbangan, nog in het begin der negentiende eeuw tot Galoeh behoorend [5]), kan er aanspraak op maken het Noesa Larang van den Buitenzorgschen steen te zijn [6]).

Het is bijna overbodig te constateeren, dat bij de verwikkelingen tusschen Sunḍa en Java er geen oogenblik sprake is van Palembang, dat in de eerste helft der voorafgaande eeuw West-Java nog onder zijn gezag had; hoewel het onder eigen vorsten voortbestond, was het klaarblijkelijk geen politieke factor van beteekenis meer, zoodat we het dan ook in 1365 bij de Javaansche onderhoorigheden gerekend vinden. Op het eiland Java zelf staan Majapahit en Pajajaran naast elkander, voorloopig sinds Bubat met het overwicht aan Majapahitsche zijde, doch niettemin kon Pajajaran zich herstellen en bij het afnemen

[1]) Valstrik is ook de uitdrukking van de kidung. Opmerkelijk is ook, dat deze de prinses Prabhu Tuwan noemt, in verband met het Tohaän van de Tjarita. Haar, waarschijnlijk gefantaseerde, eigennaam in een der lezingen van de kidung is Citraraçmī; iets aannemelijker lijkt het elders voorkomende dyah Pitāloka. Zie Berg l.l. p. 81 sq.

[2]) L.l. pag. 397.

[3]) Aldus is dan de juiste schrijfwijze, en niet Gunung*t*iga, gelijk de plaats later heet.

[4]) Hoogland in Tijdschr. Bat. Gen. 61 (1922) p. 425 sq.

[5]) De Haan, Priangan III (1912) p. 70.

[6]) Pleyte l.l. p. 165; zie over deze kwestie ook Muhlenfeld in Tijdschr. Bat. Gen. 69 (1929) p. 227 sq.

van de Javaansche macht in de vijftiende eeuw werd de onafhankelijkheid van West-Java weder volkomen. Als twee afzonderlijke en min of meer gelijkwaardige grootheden komen de beide „heidensche" rijken van Java aan het einde dier eeuw den Portugeezen voor.

Het jaar van Bubat was tevens dat van een Javaansche gezagsuitbreiding in Oostelijke richting; immers ook in 1357 valt de expeditie naar Dompo. Hier was het dat de tumĕnggung, heer Nāla, krijgslauweren behaalde, welke de Nāgarakṛtāgama afzonderlijke vermelding waardig keurt, hoewel dit zeker niet de eenige tocht van dezen veldoverste is, immers hij staat „steeds" aan het hoofd van de expeditie-legers (Nāg. 72:3). Het is eveneens op Soembawa, dat wij iets van meer blijvenden Javaanschen invloed merken door de rotsinscriptie van Palama in de onderafdeeling Bima, waar ook op andere plaatsen nog eenige Hindoe-beeldjes te voorschijn zijn gekomen [1]). Bedoelde inscriptie [2]) bevindt zich naast een relief, dat een door den pajong gedekt vorstelijk persoon met volgelingen weergeeft tegenover een knielenden dienaar; de aanwezigheid van eenige kruiken en een katachtig dier schijnen ons niet voldoende reden om hem eerder voor den god Kuwera dan voor een Bimaneeschen vorst te houden. Het stuk is, voorzoover ontcijferd, niet gedateerd, doch het schrift heeft, behoudens enkele afwijkingen, speciaal overeenkomst met het latere Oud-Javaansche, en in de taal komen ook allerlei Oud-Javaansche vormen voor. Bewezen is daarmede niets, maar de groote waarschijnlijkheid is toch wel, dat dit stuk aan een plaatselijk machthebber uit den Majapahitschen tijd onder Javaanschen invloed is toe te schrijven.

Van geheel anderen aard is een misschien eveneens uit dezen tijd dateerende rotsinscriptie in een andere streek van den Archipel, het vernielde opschrift te Singapore, omtrent welks lotgevallen Rouffaer ons zoo nauwkeurig heeft ingelicht [3]). Het daarvan nog bestudeerbare fragment [4]) is een stuk van een Oud-Javaansche wij-inscriptie in zuiver Oost-Javaansch schrift, precies zooals dat op Java zelf in gebruik was. Bijzondere mededeelingen hebben wij op dit kleine stuk van een oorspronkelijk zeer groote oorkonde niet kunnen vinden, maar het feit van een inscriptie in dit schrift en deze taal te Singapore is opzichzelf belangrijk genoeg, daar het toch moeilijk anders is te verklaren dan uit een vestiging van Javanen daar ter plaatse. Enkele details van het schrift meenden wij op Majapahitsche oorkonden terug te vinden, doch de lettervormen op zichzelf lijken wat ouder, en daar het fragment zeer afgesleten is, achten wij het raadzaam niet al te positief in onze conclusies te zijn en ook de mogelijkheid open te laten, dat het stuk reeds ouder zou zijn.

[1]) Oudh. Versl. 1913 p. 176 no. 286 sq.

[2]) Zie Rouffaer in Not. Bat. Gen. 1910 p. 110—113.

[3]) Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 35—67.

[4]) Eenige fragmenten schijnen nog te Calcutta te liggen; l.l. p. 67. Zie ook Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1924 p. 111.

Nog over andere deelen van het eilandenrijk bezitten wij gegevens. Op Bali [1]) vaardigt in 1384 çrī Wijayarājasa een oorkonde van Batoer uit, gevolgd door een van 1386 [2]); dat is dus de vorst van Wĕngkĕr, oom van den Javaanschen koning, en wellicht vertegenwoordiger van het Javaansche oppergezag [3]). In 1398 wordt een edict van hem bevestigd; hij is dan reeds gestorven, zoodat hij er voorkomt als çrī Parameçwara, die is overleden te Wiṣṇubhawana [4]). De Nāgarakṛtāgama laat trouwens ook geen twijfel aangaande den nauwen band tusschen Bali en Java; „het andere eiland Bali is conform in alle gebruiken aan Java-land" (79:3), en het is dan ook het eenige land buiten Java, waarvan ons de Buddhistische heiligdommen worden medegedeeld, die onder soortgelijke contrôle stonden als de Javaansche (80:1-2). Desgelijks maken de Balische mantri's met die van Madhura en Oost-Java tezamen hun opwachting (28:1). Doch er is nog meer. In de tweede helft der veertiende eeuw gaat zich op Bali een centrum vormen van Javaansch letterkundig leven, van steeds grooter belang naarmate Java op den duur aan beteekenis inboet. Een door de verovering van 1343 mogelijk geworden kolonisatie, met een kratonstichting te Samprangan, daarna te Gelgel, zet de groote tradities van het verleden voort, eerst in politieke ondergeschiktheid aan Majapahit, later als zelfstandig rijk. Daardoor zijn de Javaansche letteren zich blijven ontwikkelen en is op Bali bewaard gebleven wat op Java verloren ging. Het is de verdienste van Berg [5]), dezen gang van zaken aannemelijk te hebben gemaakt, en er daarbij tevens op gewezen te hebben, dat de tijd van den grooten Javaanschen invloed op Bali juist deze veertiende eeuw is, waarschijnlijk van meer belang dan de immigratie van Hindoe-Javanen bij het overmachtig worden van den Islam. Het Javaansche element heeft zich lang kunnen handhaven, en ook de sculptuur draagt geruimen tijd een geheel Javaansch karakter; opmerkelijk is, dat ondanks dat alles het eiland — zoowel de oorkonden als de latere geschiedenis bewijzen het — nooit volkomen is gejavaniseerd, maar het zijn eigen karakter heeft weten te bewaren [6]).

Door de Chineesche berichten [7]) worden wij ingelicht over West-Borneo. Kort na 1368 hadden de lieden van Su-lu een strooptocht gemaakt naar Pu-ni (het reeds eerder met de Chineezen in aanraking gekomen land; zie hierboven p. 236, 305 en 399); zij hadden er grooten buit gemaakt en waren eerst verdwenen

---

1) Oudh. Versl. 1924 p. 29.

2) Volgens Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 191.

3) Het is ook mogelijk, dat hij de uitvaardiger is, omdat het geval in kwestie tot zijn, zich over het geheele rijk uitstrekkende, ambtstaak behoort. Aldus de opvatting van Berg, Middelj. hist. traditie p. 95 sq.

4) Epigraphia Balica I (1926) p. 13.

5) L.l. vooral p. 42—45 en 131 sq; Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 40.

6) Zie ook Het oude Java en zijn kunst (1923) p. 203 sqq.

7) Ming-dynastie; Groeneveldt, Notes p. 103 sq. en 110 sq.

bij het verschijnen van een Javaansche troepenmacht. Duidelijk zien wij in dit verhaal Java als de groote macht van den Archipel het politietoezicht in de buitenbezittingen uitoefenen. Pu-ni schijnt echter over die gebeurtenis ontevreden gebleven te zijn, en daar hebben de Chineezen gebruik van trachten te maken. In 1370 zond de keizer twee gezanten, die het volgend jaar via Java arriveerden, maar door koning Mahamosa niet vriendelijk ontvangen werden; de vorst wilde zich op grond van de geleden verliezen bij de plundering slechts tot het zenden van „schatting" naar China na verloop van drie jaar beperken. Eindelijk werd hij overgehaald tot het dadelijk zenden van een gezantschap, hoewel de Javanen, „aan wie het land tot dusver behoord had", er zich tegen verzetten. De gezanten brengen een brief met zilveren letters op goud, kopveeren van kraanvogels, schildpadden, pauwen, kamfer, kleedstof en wierook. Daarbij blijft het echter voorloopig, hoewel de keizer nog in 1375 Pu-ni bij edict een eervolle onderscheiding geeft. De situatie is dus wel deze, dat een tot het groote Javaansche rijk behoorend land probeert zich eenigermate aan het gezag, waarvan het de opperhoogheid erkend heeft, te onttrekken, door ook relatie met China te onderhouden. De stappen daartoe gaan uit van Chineesche zijde, doch zij hebben geen verdere gevolgen. De macht van Java is nog te groot en te gauw bij de hand om een losser worden van den band te gedoogen. In de vijftiende eeuw zal dat anders worden.

Eenzelfde Chineesche politiek schijnt waar te nemen in die stukken uit de geschiedenis der Ming-dynastie, welke ons omtrent het verdere lot van Çrīwijaya inlichten[1]). Wij wezen reeds op het feit, dat Palembang op de lijst van Java's onderhoorigheden van 1365 staat, maar het handhaafde dan toch nog den schijn van een eigen onafhankelijk bestaan. In 1370 nu noodigde de keizer van China den koning van Çrīwijaya uit zich te doen vertegenwoordigen, en het volgend jaar zond koning Ma-ha-la-cha Pa-la-bu d.w.z. Mahārāja Prabhu dan ook een gezantschap met een brief op goudblad en geschenken (zwarte beeren, casuarissen, pauwen, papegaaien, reukwerken, stoffen enz.). Tegelijk werd aan een handelsschip van die gezanten vrijdom van rechten in China toegestaan; de gezanten waren dus tevens, en waarschijnlijk in de eerste plaats, kooplieden en dat zal wel dikwijls het geval zijn geweest. In 1373 kwam een gezantschap van koning Ta-ma-cha-na-a-chö (de naam is nog niet tot een Indonesisch of Sanskrit origineel teruggebracht), en daarbij staat dan aangeteekend, dat er op dat oogenblik drie koningen in dat land waren, een toestand van verwarring dus. Ook de tegenkoningen lieten zich niet onbetuigd, want wij lezen van gezanten van Ma-na-ha Pao-lin-pang — Mahārāja van Palembang — in 1374 en van Seng-k'ia-lie-yu-lan (nog niet herkend[2])) in 1375, terwijl eerst in 1376 bovengenoemde Ta-ma-cha-na-a-chö

[1]) Notes p. 68—71; Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 24—28.

[2]) De naam komt ongeveer overeen met dien van den Javaanschen gezant uit 1325 en 1332 (zie hierboven p. 380, noot 4).

stierf. Diens zoon Ma-na-chö Wu-li — het eerst stuk is weer Mahārāja — volgde hem op, en zond in 1377 gezanten met geschenken (rhinoceroshoorn, casuarissen, witte apen, papegaaien, schildpad, kruidnagelen, kamfer enz.) tevens vragende om de investituur als koning. Voor dat laatste verzoek zal de reden geweest zijn, dat de benarde omstandigheden daadwerkelijke bescherming van Chineesche zijde wenschelijk maakten. Gebaat heeft dit gebaar niet meer, want toen de afgezanten des keizers met zegel en benoemingsbrief teruggingen, was Çrīwijaya intusschen door Java veroverd, en de koning van dat laatste rijk, gebelgd over de aanwijzing door China van een koning over Çrīwijaya, ving de gezanten onderweg op en doodde ze. De keizer achtte het niet billijk, Java daarvoor te straffen; na eerst een Javaansch gezantschap — dat van 1379, zie boven p. 401 — eenigen tijd te hebben aangehouden, bepaalde hij zich er toe, hun een berisping voor hun koning mee te geven [1]).

Ook hier tast dus de keizer niet door; na eerst zelf de relaties met Çrīwijaya te hebben aangeknoopt, laat hij het, als het er op aan komt, in den steek en erkent de Javaansche rechten. In de Javaansche expeditie van 1377 hebben wij dan ook allerminst de verovering van een onafhankelijk land te zien, doch de tuchtiging van een opgestane onderhoorigheid [2]). Het is niet onaannemelijk, dat Java gaarne van de geboden gelegenheid gebruikt heeft gemaakt. De oude concurrent was eindelijk en voorgoed onschadelijk geworden, en Java heeft ook verder gedaan wat het kon om den ondergang te voltooien. Het land verarmde meer en meer; de hoofdstad werd veranderd in Kieu-kiang: van het oude Çrīwijaya moest alle herinnering verdwijnen. Na de verovering konden de Javanen door allerlei troebelen niet het geheele land bezet houden, zegt het Chineesche bericht verder, en daarom lieten zij het voor een deel aan zijn lot over, met het gevolg dat de daar gevestigde Chineezen zich het gezag aanmatigden en een zekere Leang Tao-ming, die lange jaren een zwervend bestaan op zee gevoerd had, en zich de hulp van eenige duizenden landgenooten uit China had verzekerd, tot hun hoofd werd gekozen en regeerde als meester. Zoo was de toestand geworden in het begin der vijftiende eeuw, en duidelijk blijkt dan, dat dit staatje van Chineezen in het oude Çrīwijaya niet veel anders dan een zeeroversnest was.

Nu mag men wel gelooven, dat in de vijftiende eeuw, en misschen reeds in den aanvang daarvan, de Javaansche macht in den Archipel sterk verminderd was; zulk een zeeroversstaat was stellig niet in overeenstemming met de Javaansche wenschen en waarschijnlijk zou Java, als het gekund had, die practijken niet zoo maar hun gang hebben laten gaan. Doch een geheel andere zaak was het op het oogenblik, dat Çrīwijaya viel. Toen was Java als machthebber van den Archipel in volle kracht, en als het toen reeds dadelijk met de

---

[1]) Deze laatste mededeeling Notes p. 36.

[2]) Zie Med. Kon. Akad v. Wet. Afd. Lett. 62 (1926) p. 18—20.

verwaarloozing van Palembang is begonnen, moet dat opzettelijk geschied zijn. Daar komt nog bij, dat zelfs als de Javanen een deel van het achterland hadden willen opgeven, zij ongetwijfeld Palembang zelf in de hand hadden kunnen houden, en juist daar te Kieu-kiang waren de zeeroovers in later jaren de baas. Wij meenen dus in hetgeen er geschied is niet anders te kunnen zien, dan een weloverwogen politieken maatregel: den concurrent, die onder geregelde toestanden door zijn ligging en oude reputatie altijd nog gevaar kon opleveren, al was het alleen maar economisch, afdoende te nekken, door hem aan verwaarloozing prijs te geven en zoo als politieke en economische factor uit te schakelen. Dat het ten slotte een zeeroversnest werd, was een ongewild gevolg, maar toen het zoover gekomen was, miste Java de kracht om het opgeroepen onheil weer te bezweren.

Dat in den tijd van Hayam Wuruk ook de Islamitische staatjes van Noord-Sumatra op een of andere wijze de overheerschende positie van Java hebben erkend, lijkt niet onaannemelijk; ze hadden zeker even sterke motieven om met die groote mogendheid op goeden voet te blijven, als die welke hun in vroeger tijd noopten de relaties met China te onderhouden, welke daar als onderwerping werden opgevat. De grootste en belangrijkste staat van Sumatra is intusschen in dezen tijd ongetwijfeld het rijk van Ādityawarman, welks centrum thans, zooals wij zagen, naar de buurt van Fort v. d. Capellen was overgebracht. De koning, die in zijn latere inscripties niet het minst meer laat bemerken van eenige ondergeschiktheid aan het Javaansche oppergezag, noemt zich op zijn te Koeboer Radja staanden zoogenaamden grafsteen [1]), zelfs Kanakamedinīndra, heer van Goudland, d.w.z. van Suwarṇadwīpa [2]), Sumatra; tevens vernemen wij daar den naam zijns vaders Adwayawarman, en dien van zijn geslacht, Kulīçadharawaṃça, het geslacht van Indra dus [3]). Tevens heet de vorst er een incarnatie van Lokeçwara; trouwens in het algemeen blijft alles wat wij omtrent zijn godsdienstige overtuigingen opmerken, ontwijfelbaar Tantrisch-Buddhistisch getint.

Gelukkig zijn ook enkele steenen gedateerd, en daaronder de groote inscriptie te Pagarroejoeng [4]), daarheen van Boekit Gombak overgebracht, uit het jaar 1356, met een stuk Oud-Maleisch tusschen de Sanskrit verzen van aanhef en slot ingevoegd en daardoor ook taalkundig een belangrijk document. Die verzen, proeven van het dichterlijk talent van den eerwaarden Dharmmadhwaja, gelijk hij niet verzuimt mede te deelen, bevatten een verheerlijking des konings

---

[1]) Kern, V. G. VII (1917) p. 215—221. Het is ons nooit duidelijk geweest, waarom deze steen, die allerlei epitheta ter eere van den koning bevat, voor diens grafsteen doorgaat.

[2]) Ook deze naam zelf wordt gebezigd, en wel op den steen van Pagarroejoeng, zie hieronder.

[3]) Op den steen van Pagarroejoeng intusschen heet hij *Dharmmarājakulatilaka*, sieraad van Dharmmarāja's geslacht.

[4]) Kern V. G. VI (1917) p. 261—275; v.g.l. Oudh. Versl. 1912 p. 51 sq.

benevens het jaartal; de eigenlijke zakelijke inhoud is dan in een mengsel van Maleische (tevens ook wel Oud-Javaansche) woorden en Sanskrit uitdrukkingen opgesteld, doch met een Maleischen zinsbouw en woordvorming, die ons het recht geeft van Oud-Maleisch te spreken, ook al mogen wij voor zeker aannemen, dat dit een soort deftige en officieele taal is, welke de gewone onderdaan, als zij hem voorgelezen werd, wel nauwelijks begrepen zal hebben. De bedoeling wordt door een en ander ook voor ons niet duidelijker; doch zooveel is zeker, dat Z. M. Ādityawarman Pratāpaparākrama Rājendramaulimaṇiwarmmadewa Mahārājādhirāja enz. enz. een prachtige wihāra heeft laten maken, voorzien van alles wat men er maar bij kon verlangen, en dat de gewijde vrede van die vrome stichting niet verstoord mag worden; een vloek wordt op overtreden gelegd, en zegen over begunstigers van het heiligdom afgesmeekt.

Een kleine twintig jaar later, in 1375, is Ādityawarman nog steeds aan de regeering, getuige de inscriptie van Soeroaso [1]). Wat er precies in de Sanskritverzen van dit stuk wordt verteld is langen tijd duister gebleven, totdat Moens de oplossing aan de hand heeft gedaan [2]) er de beschrijving in te lezen van den hoogsten wijdingsritus volgens den Bhairawa-cultus door den koning, die als verloste den naam Wiçeṣadharaṇī ontving. Duidelijk is een tweede aanduiding: Surāwāçawān, heer van Surāwāça [3]) heet de koning en de huidige plaatsnaam Soeroaso heeft klaarblijkelijk de oude benaming bewaard. Datzelfde çrī Surawāsa (*sic*) verschijnt op nog een ander gedenkstuk van koning Ādityawarman: het dubbele opschrift nabij de in de rots gehouwen waterleiding van Bandar Bapahat [4]). Ook dit stuk is nog slechts onvoldoende verklaard; het merkwaardigste ervan is het feit van de wijze, waarop het in tweevoud is gebeiteld, immers terwijl aan de linkerzijde het in Sanskrit opgestelde inschrift is gebeiteld in het gebruikelijke schrift van dezen koning, een variant van het Oud-Javaansch met Sumatraansche eigenaardigheden, vindt men aan den rechterkant een Zuid-Indisch Grantha gebezigd. De enkele woorden, daarvan ontcijferd [5]) komen overeen met die aan de andere zijde, zoodat het wel schijnt of de koning precies hetzelfde heeft wereldkundig gemaakt, doch in twee schriftsoorten naast elkander, en zulk een maatregel heeft alleen zin, wanneer van degenen, waarvoor het opschrift bestemd was, een belangrijk deel niet het Sumatraansche Oud-Javaansch, maar wel het Zuid-Indische Grantha lezen kon. Met andere woorden, het rotsopschrift van Bandar Bapahat leidt tot de conclusie van een belangrijk Zuid-Indisch bestanddeel bij de onderdanen van Āditya-

[1]) V. G. l.l. p. 252—261; O. V. l.l. p. 52.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1924) p. 571—579.

[3]) Tevens misschien „geurig van sterken drank", welke bij de wijdingsplechtigheid te pas kwam (Moens l.l.).

[4]) Oudh. Versl. 1912 p. 46.

[5]) Dit is geschied door Krishna Shastri, gouv.-epigraaf van Britsch-Indië, door welwillende tuschenkomst van Dr. Bosch.

warman. Dat klopt dan met hetgeen wij reeds vroeger (p. 304) van dien aard opmerkten.

Nog op een aantal andere steenen in deze omgeving treffen wij den naam van dezen koning aan [1]; op een daarvan (ook uit Soeroaso) vinden wij als kroonprins, yuwarāja, zijn zoon Ananggawarman vermeld [2]. Tezamen geven al deze inscripties den indruk van een vorst van beteekenis over een gebied van niet geringe uitgestrektheid. Onder de hooge functionarissen draagt er een den titel tumanggung [3], en bij eenige wij-steenen van den Marapi zijn er twee afkomstig van den legercommandant, mahāsenāpati Pamanan; een derde met een jaartal, dat vermoedelijk 1371 is, geeft ons aanleiding deze stukken in den tijd van Ādityawarman te plaatsen [4].

Als nu een rijk gelijk dat van Ādityawarman gerekend wordt tot de onderhoorigheden van Java, dan beteekent dat uit den aard der zaak allerminst, dat Java er zich met de binnenlandsche aangelegenheden bemoeide, doch uitsluitend, dat Malayu op gepaste tijden door een gezantschap blijk gaf van zijn gevoelens van onderdanigheid en dat het tegenover de rest van den Archipel zijn houding regelde naar de wenschen van Java. Op soortgelijke wijze moet men zich ongetwijfeld de positie van het centrale gezag ook elders denken. Het is, vooral aan de periferie van het eilandenrijk, in hoofdzaak een kwestie van invloedssfeer: binnen den kring werd geen andere vreemde invloed geduld, en de onderhoorigheden zorgden voor hun schatting of ander uiterlijk teeken van erkenning van Java's oppermacht, maar waren overigens in eigen aangelegenheden min of meer vrij. Daar had Java immers ook geen belang bij. Wanneer dan ook Javaansche ambtenaren, bhujangga's en mantri's, naar de buitenbezittingen worden gezonden, is dat allerminst om er bestuursfuncties te gaan uitoefenen, doch slechts om den cijns te gaan innen (Nāg. 15:3).

Van eenigerlei poging tot javaniseering van de onderhoorigheden is dan ook geen sprake, wat de administratieve bemoeienis aangaat. Wel kan de aanraking met de vertegenwoordigers van wat dan toch de groote macht van den Archipel was, het verblijf op Java zelf bij voorkomende gelegenheden, enz., tot het overnemen van gebruiken, titels, instellingen geleid hebben en inderdaad zijn daarvan sporen op te merken. Een dergelijke cultureele invloed moet ook vanzelf zijn uitgegaan van het feit, dat de bhujangga's nog iets anders dan Javaansche ambtenaren waren, namelijk zendelingen, wier eerste en voornaamste taak in hun geestelijke functie lag, en ten einde dit karakter te handhaven, was hun dan ook uitdrukkelijk verboden, tevens eigen zaken te drijven (Nāg. 16:1). Voorts gold de bepaling, dat de Çiwaïtische

---

[1]) Zie den inventaris in Oudh. Versl. l.l. no. 20, 24, 29, 30 (met den van p. 394 bekenden eerwaarden Dharmmaçekhara), 41 en 42.

[2]) Verg. Versl. Med. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Lett. 5:2 (1916) p. 338.

[3]) O. V. l.l. no. 28.

[4]) Zie Par. p. 122 en Oudh. Versl. 1914 p. 108.

bhujangga's door den geheelen Archipel gezonden konden worden, terwijl daarentegen voor de Buddhistische het Westen verboden terrein was. Kan deze bepaling, waarvan Prapañca den oorsprong klaarblijkelijk ook niet meer kende, samenhangen met het bestaan in het Westen van het groote Buddhistische rijk der Çailendra's op het oogenblik, dat de regeling werd vastgesteld? Wij weten het niet, maar wel getuigt de dichter zelf van de cultureele beteekenis dezer zendelingen, die overal met voorkomendheid optraden en behagen inboezemden. Zoo voegden zich dan, volgt onmiddellijk, de andere landen, staande onder de voogdij van Java, naar 's konings bevelen. Maar als ze dat niet deden, werden ze beoorloogd en vernietigd door de zeevoogden (Nāg. 16:4-5). Een sterke vloot was uit den aard der zaak voor het handhaven van Java's positie onontbeerlijk, misschien nog niet eens in de eerste plaats voor zulke strafexpedities, maar vooral voor het politietoezicht en als bedreiging tegenover eventueele neiging tot inmenging van buiten of roerigheid binnen den kring van het rijk zelve.

Van de uitgestrektheid van dat rijk geeft de opsomming in de zangen 13 en 14 van den Nāgarakṛtāgama een denkbeeld. Uit den aard van het gedicht volgt, dat de voorstelling zoo gunstig mogelijk zal zijn; aan den anderen kant blijkt Prapañca in andere zaken conscientieus genoeg, om zich ook hier geen grove onjuistheden te veroorloven. In het algemeen zouden wij in zijn lijst vertrouwen willen stellen, mits men er in verband met het boven opgemerkte rekening mee houdt, dat het *niet* is een lijst van plaatsen, waar Java een intensief eigen bestuur onderhield, doch van streken, wier plaatselijke machthebbers de suzereiniteit van Java erkenden (of wellicht vroeger erkend hadden).

De eerste groep van onderhoorigheden wordt onder den verzamelnaam Malayu gebracht (v. g. l. p. 336 hierboven). Onderscheidenlijk worden genoemd [1]): Jāmbi, Palembang, Karitang (Z. Indragiri), Tĕba (Boven-Djambi), Dharmmāçraya (Boven-Batanghari), Kaṇḍis (Kandis, zijrivier van de Kwantan, of Kandi aan de Sinamar), Kahwas (Kawai nabij Kandi), Manangkabwa, Siyak, Rĕkān, Kāmpar, Pane (zie p. 251), Kāmpe (P. Kompai), Haru (op de Oostkust, cf. p. 390), Maṇḍahiling, Tamihang, Parllāk, Barat (Atjèh's Westkust of Daja), Lawas (Padang Lawas of Gajoe Loeas), Samudra (p. 339 en 395), Lamuri (p. 251), Batan (Batam?; eerder op Sumatra zelf), Lāmpung [2]) en Barus.

---

1) Voorzoover de namen niet terstond duidelijk zijn, voegen wij de geopperde gelijkstellingen daarachter zonder deze daarom voor onze rekening te nemen. Wij verwijzen verder naar Nāg. Aant. p. 258—261, en noemen van later gepubliceerde gegevens die van Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 558, van Ferrand in zijn artikelen over Malaka en K'ouen louen (zie p. 29), en van Blagden in J. R. A. S. 1928 p. 915.

2) Dat de Lampongs met Java in bijzondere relatie zouden hebben gestaan en hier zelfs Javaansche heiligdommen gevestigd zouden zijn geweest, is een gissing van Poerbatjaraka in Oudh. Versl. 1918 p. 164—168, berustende op een nieuwe interpretatie van Nāg. 80:2. Over een daar vermeld heiligdom te Bukit Sulang verg. Oudh. Versl. 1926 p. 153 sq.

De tweede groep is die van Tañjungnagara (Borneo, zie p. 338), bestaande uit: Kapuhas, Katingān (Mĕndawei-rivier), Sāmpit, Kuṭa Lingga (Lingga aan de Batang Loepar), Kuṭa Waringin, Sambas, Lawai (Moeara Labai aan de Mĕndawak, of Mĕlawi), Kaḍangḍangan (Kĕndawangan), Laṇḍa (Landak), Samĕḍang (Sĕmandang in Simpang?), Tirĕm (Pĕniraman aan de Kapoeas Kĕtjil, of Tidoeng), Seḍu (Sadong in Sĕrawak, Sedoea in Langgouw of Sidoeh in Matan), Buruneng (Broenei), Kalka (Kaloeka, b.d. Saribas), Saluḍung (Maloedoe-baai), Solot (Solok of Soeloe), Pasir, Baritu, Sawakū (Sĕboekoe-eiland), Tabalung (Tabalong in Amoentai), Tuñjung Kute (Koetei), Malano (Malanau in N.-W. Borneo, Balinean in Sĕrawak, of Milanau) en eindelijk de hoofdstad Tañjungpurī (Tañdjoengpoera aan de S. Pawan).

Vervolgens komen de onderhoorigheden van Pahang, d.w.z. die van het Maleische Schiereiland [1]) blijkens den samenhang (zie p. 338), met als hoofdstad Hujungmedinī (Djohor) en verder Lĕngkasuka (hierboven p. 252), Sai (Saiburi bij Patani) [2]), Kalantĕn, Tringgano (p. 380), Naçor (vroeger ten onrechte voor Nakhon (Ligor) gehouden, zie beneden; Rouffaer gist de stad Pahang of Patani), Paka (op de Oostkust, Z. van Doengoen), Muwar (N.-W. Djohor), Dungun (Z. Trĕngganau), Tumasik (Singapore, p. 365), Sanghyang Hujung (Kaap Rachado), Kĕlang, Kĕḍa, Jĕre (Jĕring bij Patani, of de berg Jĕrai in Kĕdah of Jĕlei-rivier), Kañjap (Singkĕp?), Nirān (Karimoen?), de beide laatste ook wat de woordafscheiding betreft zeer onzeker.

Oostelijk van Java volgen Bali [3]), met hoofdplaatsen Bĕḍahulu (Bĕdoeloe in Gianjar) en Lwāgajah (Goa Gadjah bij de Pĕtanoe), Gurun (Noesa Pĕnida) met hoofdplaats Sukun, Taliwang, Dompo, Sapi (alle drie op Soembawa), Sanghyang Api (Sangeang, Goenoeng Api), Bhīma, Çeran (Ceram), Hutan (N.-O. Soembawa), Kaḍali (Kanari-eil. of samen Hutan Kaḍali als Boeroe, Soela eil. enz.). De volgorde is wat zonderling, want nu komt een ander Gurun (Gorong, wellicht verzamelnaam voor een groote groep Oostelijke eilanden, zie p. 338), Lombok Mirah (West-Lombok, of Birah voor Noord- en Oost-Lombok samen), Sākṣak (Oost-Lombok, of de vallei van Lombok), Bāntayan (Bonthain) met hoofdplaats van gelijken naam, Luwuk (Loewoek aan S. Peleng of Loewoe aan de golf van Boni), Uḍamakatraya (Talaud-eilanden), Makasar, Butun, Banggawī (Banggaai), Kunir (P. Koenjit), Galiyao (Kangean), Salaya (Saleier), Sūmba, Solot (Solor), Muar (Kei of Honimoa, Saparoea), Waṇḍan (Banda), Ambwan, Maloko (Molukken, d.i. Ternate), Wwanin (Onin, N.-W. Nieuw-Guinee), Seran (Kowiai, Z. Nieuw Guinee) en Timūr.

De volgorde van dit laatste deel daargelaten — onbekendheid van den dichter met de geografische gesteldheid en de eischen van het vers kunnen daartoe

[1]) Hierover Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921) p. 94—96.

[2]) Aldus Blagden, die leest Sai mwang, en niet Saimwang, zooals vroeger werd gemeend.

[3]) Zie ook Lekkerkerker in Ged. Kon. Inst. (1926) p. 190—199, en Stutterheim, Oudheden van Bali I (1929) p. 19 en 194 sq.

meegewerkt hebben, en ook kan er in den tekst wel iets verplaatst zijn — en mogelijke of zelfs waarschijnlijke onjuistheden in de determinatie eveneens terzijde gesteld, is het beeld, dat wij van het Javaansche gezag in zijn uitgestrektheid krijgen niettemin duidelijk: het beheerschte den Archipel over een ongeveer gelijke oppervlakte als thans de Nederlanders, daarbij gevoegd het Maleische Schiereiland; daarentegen schijnt Noord-Celebes te ontbreken en zijn ook de Philippijnen niet binnen den kring van het rijk getrokken [1]). Van andere opgaven is die van de Hikāyat Rājarāja Pasay [2]) het leerzaamst, omdat zij als resultaat van de Javaansche krijgstochten een aantal namen geeft, die zich bij bovenstaande aansluiten en waarvan het ook wel aannemelijk is, dat zij het Javaansche oppergezag erkenden, b.v. Riouw, Lingga, Bangka, Biliton, Larantoeka, ook Anambas en Natoena eilanden, enz.; bovendien is hier nu Gorontalo vertegenwoordigd. Hoe men ook verder tegenover de identificatie der verschillende namen staat en wat men ook van de intensiteit van de Javaansche macht moge denken, aan de positie van Majapahit als eenige groote mogendheid van den Archipel en algemeen erkende suzereine over het door haar gecontroleerde eilandenrijk behoeft men niet te twijfelen.

Buiten dien kring liggen de staten, waarmede vriendschappelijke betrekkingen worden onderhouden (*mitreka satata*, Nāg. 15:1). Het zijn Syangka (Siam) met Ayodhyapura (Ayudhyā) en Dharmmanagarī (d.i. Dharmarājanagara, Ligor), Marutma (Martaban), Rājapura en Singhanagarī, Campā, Kamboja en Yawana (Annam). Omtrent Rājapura en Singhanagarī bestaat groote onzekerheid; het ligt voor de hand ze evenals de andere plaatsen in Achter-Indië te zoeken [3]). De overige zijn echter duidelijk. In Siam was Ayudhyā eerst kort geleden, in 1350, gesticht; de regeerende koning der dynastie van Sukhodaya is Dharmarāja II [4]). Mogen wij de Birmeesche chronologie vertrouwen, dan was Martaban op dit oogenblik in handen van een usurpator, terwijl de koning Binnya U, die tot 1363 in Martaban had geheerscht, te Donwun zijn residentie had, die hij in 1369 naar Pegu zou verplaatsen [5]). In Campā regeert Chê Bông Nga (wij kennen alleen zijn Annamitischen naam), in Annam is keizer Dũ Hoàng aan het bewind [6]). Van Kamboja, waar met de veertiende eeuw het

---

1) Evenals dat het geval was met Çrīwijaya (zie p. 306) construeert Beyer ook voor Majapahit een uitgebreid rijk, dat de Philippijnen, Zuid-Formosa en een groot stuk van Achter-Indië benevens de kust van Zuid-China omvat; zie Steiger-Beyer-Benitez, A history of the Orient (onged., na 1926), p. 179, 193 en 197. Men mag met belangstelling uitzien naar publicatie van de „original sources", die den auteur tot deze opvatting hebben gebracht.

2) Cf. Ferrand, Relations p. 666—669; en hierboven p. 390 noot 2, met de litteratuur van Pararaton p. 151 noot 2.

3) Zie Nāg. p. 263. Singhanagarī is natuurlijk *niet* Singapore (= Tumasik). Een Rājapuri in Zuid-Siam bij Coedès, Les inscriptions de Sukhodaya (1924) p. 48.

4) Coedès, l.l. p. 9.

5) Harvey, History of Burma (1925) p. 111 sq.

6) Maspéro, Le royaume de Champa (1928) p. 202 sq.

verval was ingetreden, is ons de op dit tijdstip regeerende koning niet bekend [1]).

De vriendschapsbanden met deze staten duiden op een intiemer verhouding dan met verder afgelegen rijken. Toch was ook daarmede geregeld verkeer; onder de streken, waarvandaan handelaars en geestelijken naar Java kwamen, worden naast Siam, Campā, Kamboja en Annam ook China en Indië, en dan bepaaldelijk Karṇṇāṭaka in het Zuiden en Gauḍa in Bengalen genoemd (83:4), en te Kāñcī (Conjeveram) woonde een monnik, die op Hayam Wuruk een lofdicht vervaardigde (93:1). Met Indië vergeleek men zich natuurlijk gaarne en „slechts Jambudwīpa en Java" heeten bij uitstek goede landen (83:2).

Meer nog dan voor de buitenlandsche aangelegenheden is de Nāgarakṛtāgama ons een onvolprezen bron voor wat op de binnenlandsche toestanden in het jaar van zijn verschijnen, 1365, betrekking heeft. Welke bedenkingen men ook tegen de waardeeringsoordeelen van den auteur zou kunnen hebben, datgene wat hij uit eigen aanschouwing van de toestanden om hem heen mededeelt is even nauwkeurig als betrouwbaar: de oorkonden geven gelegenheid te constateeren, hoe precies titels en ambten bijvoorbeeld zijn weergegeven. De koning staat natuurlijk in het middelpunt van het gedicht, maar hij was dan ten slotte toch ook inderdaad het middelpunt van den Javaanschen staat, en dat verhoogt ook weer het belang van alles wat wij hooren over zijn naaste omgeving, het hof en de hooge functionarissen. De „beide vaders" des konings, d.w.z. zijn vader en zijn oom van Wĕngkĕr, zijn het in de eerste plaats, die ook aandeel nemen aan de publieke zaak; reeds dadelijk als zij ten tooneele worden gevoerd, heet het van Kṛtawarddhana, dat hij als ādhyakṣa fungeerde (3:2) en van zijn zwager, dat hij van den toestand der landerijen op de hoogte was (4:2); later wordt hun bemoeienis met de administratie nog duidelijker aangegeven: de vorst van Wĕngkĕr doet het aantal van alle desa's opnemen, die van Singhasāri de hoegrootheid der families (of kookplaatsen; 79:2) en bij een andere gelegenheid vestigt eerstgenoemde de aandacht op het belang van de zorg voor dammen, wegen, waringin's, huizen, monumenten, maar vooral voor het bebouwde land, terwijl de vorst-vader de grootte van de desa's, of van het te bebouwen dorpsgebied, bevordert en overtreders doet straffen (88:2-4).

In enkele gevallen is er ruimte voor verschillende interpretatie der desbetreffende passages [2]) en dientengevolge ook van het doel der vermelde maatregelen; zoo lezen wij (79:1) dat de staat van alle desa's werd nagegaan en de heiligdommen en vrijstiften, die bewijzen konden overleggen, bevestigd

---

[1]) Een samenvatting van hetgeen omtrent de Kambojaansche geschiedenis bekend is, is gegeven door Maspéro, L'empire Khmer (1904), door Leclère, Histoire du Cambodge (1914) en door Aymonier, Histoire ancienne du Cambodge (1922). De laatste voorafgaande vorst is Jayawarmaparameçwara, die in 1327 den troon besteeg (Coedès in B. E. F. E. O. 28, 1928, p. 145 sq.)

[2]) Men legge bijvoorbeeld den commentaar van Kern naast de aanteekeningen van Poerbatjaraka in Bijdr. 80 (1924) p. 214 sqq.

werden; doch wat geschiedde er met die het niet konden? Volgens de eene opvatting werden die van nieuwe bewijzen voorzien, volgens de andere echter teruggebracht onder de gewone administratie van binnenlandsch bestuur, wat men dan heeft te beschouwen in verband met den op p. 326 sq. voor een vroegere periode veronderstelden maatregel. Uitgebreid toezicht zorgt voor de veiligheid des lands (80:4). Alle klassen der bevolking houden zich aan de hun passende bezigheden (81 :3); giften in land beloonen verdienstelijke ambtenaren (82:3). De krijgstucht wordt gehandhaafd en de bepalingen van het Rājakapakapa tegen het zich door soldaten vergrijpen aan gewijd goed toegepast (85:2). Naar aanleiding van de zooeven genoemde zorg voor de bebouwde landen, wordt een koninklijk rescript aangehaald ten aanzien van de grootte van het desa-gebied [1]), een ander edict, van de regentes afkomstig, heeft betrekking op de geregelde inspecties (89:1); onder de heerediensten wordt in het bijzonder het opbrengen van palawang, deurgeld, hoofdgeld [2]) gememoreerd (88:5). De strekking van een en ander is, de aanwezigheid in voldoende mate van vruchtbaar bouwland en weerbare mannen te verzekeren (89:2).

Ook waar ons allerlei bijzonderheden ontgaan, is de algemeene indruk van een minutieus geregelde administratie onmiskenbaar. Over het corps hooge ambtenaren worden wij ingelicht als bij de beschrijving der hoofdstad de dichter uitwijdt over de koninklijke audienties, waar ieder zijn opwachting moet maken (vooral zang 10); daarbij zijn dan ook de „vijf van Wilwatikta", het op p. 386 uit een oorkonde reeds opgenoemde vijftal. Van den rijksbestierder bemerkt men daar eigenlijk niets (de mapatih is eenvoudig één van de vijf) en dat heeft zijn goede reden, want bij de vervaardiging van het gedicht was de groote Gajah Mada juist een jaar dood en zijn overlijden in 1364 had belangrijke gevolgen gehad. Over de opvolging werd beslist in een geheime beraadslaging van de koninklijke familie. Reeds in 1351, wanneer Gajah Mada in opdracht van het vorstenhuis de op p. 344 besproken grafkapel doet oprichten voor rijksbestierder en geestelijken, die tezamen met Kṛtanagara den dood hadden gevonden [3]), heeten de leden van de koninklijke familie te zamen Bhaṭāra Sapta Prabhu, H. H. M. M. de Zeven Vorsten, d.w.z. de koning, zijn ouders, oom en tante, en beide zusters [4]). Thans is die kroonraad vermeerderd met de echtgenooten van de twee laatstbedoelde prinsessen (71:2). Het resultaat is, dat men zich vereenigt met 's konings gevoelen, dat de voor-

1) Volgens Poerbatjaraka (l.l. p. 281) is de bedoeling, dat zooveel mogelijk grond in algemeen bezit komt en niet tot individueel bezit teruggaat. Dit is echter een nog onbewezen veronderstelling.

2) Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 314 en 336.

3) Brandes, Tjandi Singasari (1909) p. 38 sq.; v.g.l. Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 19—24.

4) Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 161. Een reminiscens hieraan vormt misschien het saptarāja van de Kidung Sunda; Berg, Middeljav. Hist. Trad. p. 84. Men zie ook p. 89—92 over een rijksconferentie, die de traditie na Gajah Mada's dood stelt, en waarin herinneringen aan den Nāgarakṛtāgama bewaard zijn.

treffelijke staatsdienaar niet vervangen kan worden; wij merkten reeds op, dat tot dit gevoelen naast waardeering voor Gajah Mada's buitengewone kwaliteiten [1]) ook de overtuiging kan hebben meegewerkt, dat het wenschelijk was niet meer zóóveel macht in één hand te leggen. Zoo werden dan zijn functies over vier [2]) personen verdeeld, waaronder als wṛddhamantri heer Taṇḍing, en de tumĕnggung heer Nāla (vgl. p. 409). Op den duur schijnt de nieuwe regeling echter niet bevredigd te hebben, want drie jaar later [3]) werd er opnieuw een rijksbestierder aangewezen.

Als handhaver en uitvoerder van 's konings verordeningen had de rijksbestierder ook bemoeienis met de rechtspraak (12:4) en Gajah Mada heeft zijn naam gegeven aan een wetboek; het thans zoo geheeten werk is weliswaar een maaksel van later tijd [4]), maar daardoor wordt volstrekt niet uitgesloten, dat een ouder wetboek inderdaad aan den grooten man zijn ontstaan te danken heeft. In de documenten van den tijd zelf is het als gezaghebbend geciteerde wetboek het Kuṭāramānawa [5]), hetwelk in zijn tegenwoordigen toestand ook al weer vervormd is en waarvan de oorspronkelijke staat naar inhoud noch datum is vast te stellen. Het wordt geacht ontstaan te zijn [6]) uit een afzonderlijk Kuṭāraçāstra, dat tot in den Kaḍirischen tijd in zwang schijnt geweest te zijn [7]) en een Mānawaçāstra, dat op Manu's beroemd Dharmaçāstra terug zou gaan.

Van één der stukken, waarin het wordt aangehaald, de koperoorkonde van Bĕndasari [8]), deelen wij iets meer mede, omdat wij daaruit wat naders leeren over het tot stand komen van zulke vorstelijke procesbeslissingen (jayasong of jayapattra). Na den koning, diens familie en de hoogwaardigheidsbekleeders worden de eigenlijke rechtskundigen (dharmaprawakta wyawahārawicchedaka) ten getale van zes opgesomd. Op de zitting leggen beide partijen hun verklaring af — het gaat in dit geval om het al of niet bestaan van een verpanding [9]), waarbij opmerkelijk is, dat het land in pand gegeven zou zijn, toen er in het Javaansche land geldschaarschte was, vier geslachten geleden [10]) — en dan nemen de rechters

---

[1]) De latere traditie erkende het bijzondere van deze groote figuur, door hem een incarnatie van Wiṣṇu te noemen, en een wonderlijk verhaal op te hangen van de verdwijning, aan het eind van zijn loopbaan, van dezen met den sacralen naam Lĕmbu Mukṣa genoemden rijksbestierder. Zie Berg l.l. p. 87—89.

[2]) Volgens Poerbatjaraka (l.l. p. 250)zes; er worden echter slechts vier namen genoemd.

[3]) Misschien zeven; de Par. (p. 159) stelt den dood van Gajah Mada ten onrechte in 1368 en het optreden van zijn opvolger in 1371.

[4]) Zie Par. p. 196.

[5]) Zie Jonker, Een Oud-Javaansch wetboek, vergeleken met Indische rechtsbronnen (1885).

[6]) Jonker l.l. p. 11 sq., met art. 121 enz.

[7]) In den Smaradahana (hiervóór p. 292) wordt een Kuṭāramantra vermeld (Jonker p. 12).

[8]) O. J. O. LXXXV; het jaartal is verdwenen, doch het stuk is van vóór 1358.

[9]) V.g.l. Soebroto, Indonesische sawahverpanding (1925) p. 200—202.

[10]) Dat brengt ons dus ongeveer in den tijd van Wiṣṇuwarddhana.

in aanmerking [1]) het wetboekenrecht, het plaatselijk recht, de antecedenten, het gevoelen van geestelijke leeraren en ouden van dagen, zij houden vast aan de desbetreffende bepalingen van het Kuṭāramānawa enz., volgen de gewone handelingen na der geleerde procesbeslissers van vroeger dagen en ondervragen onpartijdige omwonenden naar de juistheid van wat beide partijen beweren. Op grond van dat alles valt de beslissing, waarvan de bewaarde koperoorkonde de officieele acte is. Hoezeer het Kuṭāramānawa de voornaamste rechtsbron is blijkt bij een andere gelegenheid [2]), wanneer de rechters (thans zeven) betiteld worden, in Sanskrit en Oud-Javaansch, als uitmuntend in de toepassing der wetboeken, in de eerste plaats Kuṭāramānawa [3]).

Laatstbedoelde oorkonde, gedateerd in 1358, geeft ons ook bijzonderheden van geheel anderen aard, een lijst van alle overzetplaatsen aan den Brantas en de Solo-rivier [4]). Een ander document licht ons in (vgl. p. 278) over een waterwerk aan de Kali Konto, waar een dam het land moet beveiligen; wij herinneren ons de bemoeienis van vroegere geslachten in diezelfde streek (p. 161). Zoo zijn wij betrekkelijk goed van allerlei instellingen en toestanden op de hoogte; doch onze voornaamste gegevens moeten toch altijd uit den Nāgarakṛtāgama komen. Uit onze bespreking van den inhoud (p. 15 sq.) kan men reeds opmaken, wat wij er leeren over de geografische gesteldheid, de heiligdommen, maar ook van het hof, en de plechtigheden en feesten, daar gevierd. In het bijzonder mogen wij nog wel wijzen op de kostbare aanwijzingen over sacrale aangelegenheden [5]), afkomstig van zulk een autoriteit als de Buddhistische superintendent; met name denken wij hier a.an de beschrijving van het groote çrāddha, voor de twaalf jaar te voren overleden Rājapatni in 1362 gehouden (Zang 63—67). Op haar bijzetplaats Wiçeṣapura te Bhayālangö in Kĕdiri is haar zeer geschonden beeld als Prajñāpāramitā teruggevonden [6]).

Ook van andere leden der koninklijke familie geeft ons de Pararaton (p. 159 enz.) den dood en de bijzetting op; het zou geen nut hebben dat alles hier te herhalen, maar voor één vorstin, de regentes, mag wel een uitzondering gemaakt worden. Zij vond haar laatste rustplaats te Panggih, Noordelijk van Majapahit, in het heiligdom Pāntarapūrwa-berg. Een prachtig voetstuk met het jaartal van haar overlijden, 1372, bevindt zich nog ter plaatse [7]).

---

1) Men vergelijke de overeenkomstige op Bali geldende voorschriften bij Korn, Het adatrecht van Bali (1924) p. 25.

2) Oudh. Versl. 1918 p. 108—112, zijnde een deel van de oorkonde O. J. O. CXIX.

3) Kuṭāramānawādiçāstrawiwecanatatpara, kapwa samasama çakte kawiwākṣāning çāstra makādi Kuṭāramānawa.

4) Hierover Van Stein Callenfels en Van Vuuren in Tijdschr. Aardr. Gen. 41 (1924) p. 67—75.

5) Over de veelzijdige functies van dharmmādhyakṣa's en upapatti's handelt Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1922) p. 505—521.

6) Inl. II p. 206—208.

7) Inl. II p. 234—236.

De tijd van Majapahit's grooten bloei in politiek opzicht is ook een vruchtbaar tijdperk op het gebied der schoone kunsten geweest. Wij spraken reeds (p. 382) van het groote Çiwa-heiligdom van Palah, thans Panataran, gaarne door den koning bezocht; de aanleg is van vroegeren datum, doch onder het regentschap kwam de hoofdtempel tot stand, blijkens de jaartallen 1347 op de daarmede verbonden wachters, een grootsch monument op drie terrassen, waarvan het onderste in de beroemde „wolkentooneelen" een stuk Rāmāyaṇa weergeeft, zich nauw aansluitend bij het Oud-Javaansche dichtwerk van dien naam, terwijl het tweede terras het Kṛṣṇāyaṇa voorstelt, eveneens overeenkomstig den gelijknamigen Oud-Javaanschen kakawin; de bovenbouw bevatte beelden van de drie groote goden, Çiwa, Brahmā en Wiṣṇu en van de hoeders der windstreken [1]). Hayam Wuruk heeft aan het complex door laten bouwen; het „tempeltje met jaartal" is van 1369, het pĕṇḍapa-terras, bestemd voor de offers bij groote plechtigheden, dateert uit 1375. Men vindt ook hier reliefs, en wel eenige didactische verhalen (tutur's) waaronder Bubukṣah en Satyawān. Voorts zijn er nog losse drempels uit 1373 en 1379 aangetroffen op het terrein. Alles te zamen moeten hier dus belangrijke bouwwerken tot stand zijn gekomen; over de bijzonderheden mogen wij wel naar de reeds aangehaalde beschrijving verwijzen [2]).

Ook andere monumenten kunnen aan deze periode toegeschreven worden. De restauratie van Simping werd reeds besproken (p. 369); voorts kennen wij de jaartallen 1349 op Tjaṇḍi Kali-tjilik bij Blitar, 1354 op Tjaṇḍi Djabung bij Kraksaän, wellicht het oude Kalayu en zeker het Bajrajināparamitāpura, waar een verwant van het koninklijk huis was bijgezet, een prachtig voorbeeld van baksteenbouw, tevens merkwaardig door zijn gedeeltelijk ronden vorm. Kort vóór 1365 waren blijkens den Nāg. (82:2) de tempels van Surawana en Tigawangi bij Paree gesticht, waarvan nog slechts soubasementen resten, eerstgenoemde met voorstellingen uit Arjunawiwāha en tutur's (ook weer Bubukṣah), laatstbedoelde met de Sudamala; in Tigawangi, dat den officieelen naam Kusumapura kreeg, werd in 1388 's konings zwager van Matahun bijgezet. Een jaartal staat weer op het soubasement van Tjaṇḍi Kĕḍaton, in Zuid-Kraksaän; het bouwwerkje uit 1370 is omgeven door een aantal afzonderlijke terrassen en illustreert zelf de Arjunawiwāha, Garuḍeya en een nog onbekend verhaal. Eén jaar later, in 1371, kwam Tjaṇḍi Pari, N.-W. van Porong, tot stand, een gebouw met sterk Camsche motieven en wellicht aan een vreemdelingenkolonie uit dat land toe te schrijven, waar voortdurende troebelen uitwijken naar den vreemde in de hand kunnen hebben gewerkt (v.g.l. p. 332). Eindelijk staat op een van de poorten te Djĕdoeng (waar ook veel oudere jaar-

[1]) Zie Inl. II p. 250—269, en voorts voor het eerste terras Stutterheim, Rāma-legenden und Rāma-reliefs in Indonesien (1924) p. 179—190 en voor het tweede Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 64 (1925) p. 196—206.

[2]) Inl. II p. 273—280; Van Stein Callenfels in Verh. Bat. Gen. 66 (1925).

tallen te voorschijn zijn gekomen), het jaar 1385 en op die te Ploembangan, waar het heiligdom Panumbangan lag, 1390. Aan deze indrukwekkende lijst van bouwwerken uit den bloeitijd [1]), wier dateering zeker is, zouden er ongetwijfeld nog toegevoegd kunnen worden, waaromtrent men slechts op stijlcritische gronden af kan gaan [2]). Doch ook zonder de twijfelachtige gevallen heeft men de overtuigende bewijzen van een grooten bloei der bouw- en beeldhouwkunst.

De letteren hebben daarin gedeeld. Prapañca noemt niet slechts eenige andere werken van eigen hand (94:3), maar spreekt ook van auteurs onder zijn tijdgenooten in proza en poezie (93:2), o.a. Kṛtayaça (29:1-2) en Brahmarāja (83:3; v.g.l. p. 400 hierboven). Een tweetal gedichten bezitten wij nog van Tantular, nl. Arjunawijaya en Puruṣādaçānta, alias Sutasoma, het merkwaardige werk, dat ons inlicht over de heerschende opvattingen omtrent den samenhang en innerlijke eenheid van Çiwaïsme en Buddhisme [3]). Het blijkt [4]), dat Tantular's hooge beschermer de prins Raṇamanggala is, zoon van den op p. 385 genoemden Soṭor, den halfbroeder des konings; deze Raṇamanggala (Pararaton: Bhre Paṇḍan Salas) was zelf gehuwd met een jongere dochter van 's konings zuster van Pajang. Het echtpaar is ook bekend van een oorkonde, het vervolg op die van Kañcana (p. 222); in 1373 wordt namelijk hetzelfde Bungur opnieuw geprivilegieerd ten behoeve van zekeren Parih als belooning voor trouwe diensten aan bedoeld vorstelijk echtpaar [5]).

Wij moeten thans opnieuw even stilstaan bij de verdere uitbreiding van het koningshuis, in verband met de kwestie der opvolging. Hayam Wuruk had uit zijn huwelijk met de Parameçwarī slechts één dochter, Kusumawarddhanī (Pararaton: Bhre Lasĕm de Schoone); de naaste mannelijke erfgenaam was dus de zoon van 's konings zuster van Pajang, uit wier huwelijk wij drie kinderen kennen: Nāgarawarddhanī, vorstin van Wīrabhūmi (Par.: Bhre Lasĕm de Dikke), Wikramawarddhana, vorst van Matarām, en de bovenbedoelde echtgenoote van Raṇamanggala [6]). Nu werd de troonsopvolging zoo geregeld, dat de kroonprinses huwde met Wikramawarddhana, en deze in de plaats van zijn schoonvader en oom zou treden. Doch de koning had ook een eigen zoon uit een bijvrouw, en klaarblijkelijk heeft hij dien ook eenigszins willen schadeloosstellen. Niet alleen huwde deze met zijn oudste nicht Nāgarawarddhanī, zoodat hij zelf als vorst van Wīrabhūmi bekend is en werd

---

1) Beschrijvingen Inl. II p. 196—244; Van Stein Callenfels l.l. en Publ. Oudh. Dienst I (1925).

2) Verg. Inl. II p. 285 sqq.

3) Zie Kern, V. G. IV (1916) p. 149—177.

4) Par. p. 162 sq. worden de passages aangehaald.

5) Kern, V. G. VII (1917) p. 17—53; zie ook Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 164—166.

6) Misschien is er nog een dochter, daar de naam van het derde kind in den Nāg. niet met dien der prinses op de oorkonde overeenstemt; dit is echter van geen belang.

hij geadopteerd door de vorstin van Daha, maar zijn vader stond hem ook een deel van het rijk af, en wel den Oosthoek, zij het dan natuurlijk ook onder Majapahitsch oppergezag. Uit de Chineesche berichten der Ming-dynastie [1]) kunnen wij zien, dat dit reeds tijdens Hayam Wuruk's leven geschied moet zijn, en tevens dat de vorst in den Oosthoek zich zeer onafhankelijk gedroeg, immers deze berichten gewagen van twee koningen op Java, een Oostelijken en een Westelijken, en dat wordt reeds vermeld tusschen de ambassades van 1377 en 1379 in; de eerste wordt Wu-(yuen-)lao-wang-kie genoemd [2]), de tweede Bhra Prabhu. Beiden zenden gezanten naar China, doch de keizer gelooft niet aan de oprechtheid hunner gevoelens. Het is duidelijk dat de Westelijke koning Hayam Wuruk is; de eerste naam is nog niet verklaard [3]), doch wij kennen den eigennaam van den vorst van Wīrabhūmi ook niet. Het spreekt vanzelf dat door een maatregel, die wellicht 's konings vaderlijke genegenheid eer aandoet, de grondslag werd gelegd tot latere oneenigheden.

Hayam Wuruk zelf overleed in 1389. Zijn bijzetplaats wordt niet vermeld; slechts uit het feit, dat zijn sacrale naam Hyang Wĕkas ing Sukha is, en een tweede Hyang Wĕkas ing Sukha, zijn kleinzoon, werd bijgezet in Parama-sukhapura (de vertaling van Wĕkas-ing-sukha-pura) te Tajung, is wellicht de gevolgtrekking te maken, dat ook Hayam Wuruk's laatste rustplaats bij Tajung in het Bĕrbĕksche gezocht moet worden [4]). Met zijn dood wordt de groote periode van het Majapahitsche rijk afgesloten.

---

[1]) Groeneveldt, Notes p. 35.

[2]) Volgens Ferrand, Par. p. 164; Groeneveldt schrijft Bogindo Bong-kit.

[3]) Ferrand l.l. vermoedt Bhra Wang-ye.

[4]) Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 25—27.

HOOFDSTUK XIII.

Verval en ondergang van het Hindoe-Javaansche gezag.

Wanneer wij het jaar van Hayam Wuruk's dood als een keerpunt in de Majapahitsche geschiedenis beschouwen, dan ligt daarin ongetwijfeld iets willekeurigs. Immers het is wel zeer waarschijnlijk, dat in den eersten tijd na 1389 alles er precies zoo heeft uitgezien als in de laatste jaren daarvóór, en oogenschijnlijk de troonswisseling geen enkele verandering met zich had gebracht. Niettemin is het een feit, dat onder de regeering van Wikramawarddhana zich de eerste duidelijke sporen van het verval van het machtige rijk hebben vertoond, en dat het bij zijn dood in 1429 al bedenkelijk was afgedaald van de hooge positie, die het veertig jaar tevoren had ingenomen.

Nog weer vijftig jaar later had Majapahit misschien reeds opgehouden de hoofdstad van Java te zijn en was in ieder geval de ondergang van het Hindoe-Javaansche gezag nog slechts een kwestie van tijd. Het proces heeft zich dus wel zeer snel afgespeeld en de verklaring van die snelheid is slechts ten deele mogelijk. Een zeer voorname factor is ongetwijfeld de Islam geweest, die in het tijdperk van godsdienstovergang verdeeldheid onder de Javanen gebracht heeft en de bestaande politieke tegenstellingen heeft vergroot. Zoodra de kuststreken geïslamiseerd zijn, met de plaatselijke regenten, wordt hun steeds meer onafhankelijke positie tegenover een verzwakkend centraal gezag geaccentueerd en in de hand gewerkt door het verschil in godsdienst; gelijk dit laatste door eerzuchtige intrigranten als voorwendsel tot een losmakingspolitiek gebruikt kan zijn, moet het omgekeerd, waar het eenmaal bestond, ook tot een breuk hebben geleid, die niet gewenscht of zelfs betreurd werd.

Ook een economische factor is hierbij in het spel. Wij zagen, dat Çrīwijaya als handelshaven aan de Zeestraat opzettelijk door de Javanen werd onmogelijk gemaakt en wij zagen ook, dat Malayu in zekeren zin de opengevallen plaats kwam innemen, door zich gelijk eenmaal Palembang, ook aan de overzijde van de straat van Malaka te doen gelden. Maar wij zagen daarbij tevens, dat Malayu het centrum van zijn macht niet aan de zeestraat zelve, aan Sumatra's Oostkust hield, doch dit verplaatste naar het binnenland en naar het Westen. Dat heeft de groote kans gegeven aan een nieuw handelscentrum, wederom in tegenstelling tot Java. Wij bedoelen Malaka, dat in het laatst der veertiende eeuw begon op te komen en in het begin der vijftiende overging tot

den Islam. Een concurrent op Oost-Sumatra was er niet [1]); Java heeft niets kunnen of willen verhinderen (misschien het gevaar pas ingezien, toen het te laat was) en zoo is Malaka in korten tijd het middelpunt van den handel tusschen de Islamitische havens van Voor-Indië en het Oosten, maar tevens het middelpunt van geloofspropaganda in den Archipel geworden. Dat zulk een haven van internationale beteekenis, waarmede ook Java ter dege rekening had te houden, Islamitisch was, moest vanzelf een belangrijke versterking van de eveneens tot het nieuwe geloof overgaande havens aan de Javaansche kust tegenover het centrale bewind beteekenen.

Intusschen wordt dat alles toch eerst van overwegend belang in de tweede helft van de eeuw, die ons thans bezig houdt, en zoo kan het slechts ten deele den snellen ondergang van Majapahit verklaren. Als het verval begint, is de Islam nog volstrekt niet gevaarlijk en zelfs is, als wij goed zien, de groote tegenstander van Majapahit een Hindoe-Javaansch geslacht geweest, dat zich nog een veertig jaar lang als oppervorsten van Java heeft kunnen doen gelden. Zoo moet dus de kern van de verzwakking wel elders liggen dan in de godsdienstige tegenstelling. Een Javaansch rijk, gelijk wij in het vorig hoofdstuk bespraken, was als groote mogendheid slechts bestaanbaar, zoolang een sterk centraal gezag de mogelijkheid waarborgde zich zoonoodig gehoorzaamheid af te dwingen. Zoodra de contrôle verslapte, gingen de buitenbezittingen hun eigen weg, en die contrôle moest wel verslappen, toen de burgeroorlog op Java zelf alle krachten voor het eigen land deed concentreeren. Die burgeroorlog van het begin der vijftiende eeuw, de strijd tusschen Wikramawarddhana en Wīrabhūmi, is het begin van het einde geweest voor het Majapahitsche eilandenrijk en door de tweedracht en verzwakking evenzeer voor Java-zelf. Men kan van dat alles Hayam Wuruk de schuld geven, die door de averechtsche politiek van een verdeeling in werkelijkheid, die voor het uiterlijk geen verdeeling zijn mocht, de kiem heeft gelegd voor deze oneenigheid; men kan zich ook afvragen, of de burgeroorlog niet voorkomen had kunnen worden, indien een krachtiger figuur op den troon van Majapahit had gezeten, of als rijksbestierder daarnaast had gestaan.

In de eerste jaren hebben klaarblijkelijk Wikramawarddhana te Majapahit en zijn zwager in den Oosthoek elkander geen last veroorzaakt, doch is de toestand zoo gebleven, als hij tijdens Hayam Wuruk geweest was. Uit het huwelijk van den koning en zijn gemalin, Hayam Wuruk's dochter, was een zoon geboren, dien wij slechts bij zijn sacralen naam Hyang Wĕkas ing Sukha, dezelfde dus als die zijns grootvaders, kennen. Hoewel uit den aard der zaak geen regeerend vorst, moet toch deze kroonprins uit hoofde van zijn bijzondere positie als eenige mannelijke afstammeling van Hayam Wuruk uit diens voornaamste vrouw, zich meer dan in een gewoon geval in de staatszaken hebben

---

[1]) Over Samudra zie beneden.

kunnen mengen; er staat tenminste uitdrukkelijk aangeteekend (Par. p. 176), dat door hem de aanwijzing van een nieuwen rijksbestierder in 1398 geschiedde. Gajah Ĕnggon, die 18 jaar onder Hayam Wuruk en 9 onder diens opvolger het hooge ambt had bekleed, was toen overleden; de nieuwe titularis Gajah Manguri is het, onder wien de oorlog uitbreekt. In hoeverre diens persoon daarbij ook een factor van beteekenis is geweest, blijkt niet. De kroonprins heeft die gebeurtenissen niet meer beleefd; reeds in 1399 stierf hij te Indrabhawana, en werd bijgezet te Tajung, dat als grafheiligdom Paramasukhapura heet. Het is op grond van deze mededeeling, dat wij hierboven (p. 425) ook voor Hyang Wĕkas ing Sukha den oudere een bijzetting op die zelfde plek veronderstelden. Hetzij uit verdriet over dit verlies, hetzij om andere redenen werd koning Wikramawarddhana in 1400 bhagawān.

Wanneer Brandes dit vertaalt met „kluizenaar" en er bijvoegt als verklaring „onttrekt zich aan de staatszaken", dan meenen wij ons niet bij die opvatting te kunnen aansluiten. Voor het Nieuw-Javaansch zou zij ongetwijfeld opgaan, en het is heel goed mogelijk, dat ook de Pararaton-auteur zich het geval zoo heeft voorgesteld, maar op zich zelf is bhagawān slechts de aanduiding van heilige en eerwaarde personen, die volstrekt geen kluizenaars behoeven te zijn. Koning Wikramawarddhana kan een geestelijke waardigheid hebben aangenomen, die hem tot bhagawān maakte, zonder dat hem dit noodzakelijkerwijze tot het neerleggen van zijn koningschap noopte. Het kan juist zoo zijn geweest als met Airlangga, die immers als „eerwaarde vorst" ook met regeeren is voortgegaan. Een feit is het in elk geval, dat wij later Wikramawarddhana weder als regeerend koning aantreffen, niet alleen in den Pararaton, maar ook volgens de Chineesche berichten. Dit was aan Brandes natuurlijk ook bekend, en bracht hem tot de oplossing, dat de koning op den duur door de omstandigheden gedwongen werd, zich opnieuw met de staatszaken in te laten. Doch daarvan staat nergens iets.

Het is van belang ons dit even duidelijk te maken in verband met hetgeen in de kroniek volgt. *Bhaṭārestri prabhu* staat er, en wie deze vrouwelijke regeerende vorst is, blijkt eenige regels van te voren, waar als dochter des konings (doch niet uit de eerste koningin) de Prabhu stri, genaamd dewi Suhitā, staat opgegeven. Deze zou dus in 1400 den troon hebben beklommen. In 1429 wordt het overlijden der Prabhu stri aangeteekend, onmiddellijk volgend op het doodsbericht van Wikramawarddhana. Een nieuwe troonsbestijging wordt dan echter niet vermeld, en eerst in 1437 staat opgeteekend, dat Bhre Daha koning (ratu) wordt. Ten slotte komt in 1447 opnieuw de mededeeling, dat de Prabhu stri stierf en te Singhajaya werd bijgezet.

Uit dit alles trok Brandes de conclusie [1]), dat dus van 1400 tot 1429 Suhitā heeft geregeerd, spoedig weder met medewerking van haar vader; dat er van

---

1) In de Aanteekening bij Hoofdstuk XIII van den Pararaton (eerste editie).

1429 tot 1437 een tijdperk van koninglоosheid is gevolgd; dat vervolgens opnieuw een vorstin aan het bewind is gekomen, een Bhre Daha, die op haar beurt in 1447 is overleden.

Daarbij blijven er echter een paar zwakke punten [1]). Vooreerst het niet vermelden van de koninglоosheid (gelijk dat bij een volgende gelegenheid wel geschiedt), voorts de zonderlinge titel van Bhre Daha, die *ratu* genoemd wordt, terwijl overigens de Majapahitsche koningen terecht met den titel *prabhu* worden aangeduid, en ten slotte de omstandigheid, dat Singhajaya, waar die Bhre Daha in 1447 zou zijn bijgezet, reeds de laatste rustplaats was van den een jaar te voren overleden prinsgemaal, echtgenoot van Suhitā. Het zou toch wel zonderling zijn, als deze koningin van 1447 zich had laten bijzetten bij den man van haar voorgangster.

Juist op grond van die bijzetting te Singhajaya mag men onzes inziens bij een poging tot ontwarring van de moeielijkheid, uitgaan van de waarschijnlijkheid, dat de in 1447 overleden Prabhu stri geen andere zijn kan dan Suhitā. De Bhre Daha behoeft ons daarbij verder niet in den weg te staan; dat is in het geheel geen vorst(in) van Majapahit geweest, doch iemand, die zich in 1437 heeft opgeworpen tot ratu van Daha. Op het belang van deze mededeeling komen wij te zijner tijd terug; met de troonsopvolging van Majapahit heeft zij echter niets uit te staan.

Nu is het duidelijk, dat als Suhitā pas in 1447 is overleden, haar doodsbericht in 1429 òf geheel onjuist òf verkeerd geïnterpreteerd moet zijn. Òf er is in dat jaar wel een koningin gestorven, doch niet Suhitā, òf er is geen koningin overleden, en het bericht is verkeerdelijk ingevoegd, c.q. van zijn plaats geraakt. In het eerste geval zouden wij als aangewezen opvolgster van Wikramawarddhana in 1400 aan zijn echtgenoote, de dochter van Hayam Wuruk kunnen denken [2]); de Pararaton noemt haar, zooals wij zagen, Bhre Lasĕm de Schoone, en nu staat wel in dat zelfde jaar 1400 het overlijden van een Bhre Lasĕm vermeld, maar dat dit „de Schoone" zou zijn, gelijk men gewoonlijk aanneemt, staat er niet bij, en dus kan het ook wel de oudere Bhre Lasĕm, Hayam Wuruk's nichtje, alias oudste zuster (p. 385), geweest zijn, en de Schoone Bhre Lasĕm den troon hebben bestegen, en bezet gehouden tot 1429. Deze interpretatie heeft het voordeel, dat er aan den tekst niets veranderd behoeft te worden. Echter blijven er twee bezwaren, die haar minder aannemelijk maken en bewijzen dat er toch iets in den tekst niet in orde is: de afwezigheid van het bericht eener nieuwe troonsbestijging (van Suhitā) in 1429, en het algeheel ontbreken van eenige aanduiding bij de eerste vermelding van Bhre Lasĕm de Schoone, dat zij als zelfstandige koningin het rijk geregeerd zou hebben.

---

[1]) V.g.l. hierover en over de beneden ontwikkelde oplossing Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 15—22.

[2]) Dit is de meening van Van Stein Callenfels, in een niet gepubliceerd artikel.

Vandaar dat wij de oplossing in andere richting gezocht hebben en de mogelijkheid genoemd hebben, dat een kroniekschrijver, in twee verschillende opgaven bij het jaar 1429 aangeteekend vindende dat Wikramawarddhana, en dat Bhra Prabhu (Zijne Majesteit de koning) overleden was, dit ten onrechte voor twee verschillende zaken heeft gehouden en ter verduidelijking, in de overtuiging dat er een koningin aan het bewind was, het *stri* aan Bhra Prabhu heeft toegevoegd en zoo van Z. M. een H. M. gemaakt. In dat geval zou er dus in werkelijkheid geen vorstin in 1429 gestorven zijn, doch Suhitā van 1400 tot 1447 hebben doorgeregeerd. Intusschen, dan zijn wij er misschien toch niet, want wellicht berust ook haar optreden in 1400 op een misverstand, ontstaan doordat het bhagawān worden van den koning voor een neerleggen van zijn waardigheid werd gehouden. Bij alle onzekerheid, die noodzakelijkerwijze blijft bestaan, lijkt ons de meest waarschijnlijke verklaring deze, dat Wikramawarddhana zonder meer tot 1429 heeft doorgeregeerd en is opgevolgd door zijn dochter Suhitā, 1429—1447. Bij 1429 stond in de oorspronkelijke opgave zijn dood en haar troonsbestijging opgeteekend; door de onjuiste opvatting van het bhagawān-schap is vervolgens Suhitā's aanvaarding der regeering naar 1400 verlegd, en is wat er in 1429 over haar stond, gewijzigd tot een vermelding van haar dood. Tegenover het buitenland, d.w.z. de Chineezen, was in ieder geval Wikramawarddhana ook na 1400 de eenige koning, waarvan zij wisten; omtrent een koningin op de eerste plaats in den lande wordt niet gerept. Desgelijks bezitten wij een oorkonde [1]) over een door den koning onder den naam Hyang Wiçeṣa uitgevaardigd edict, en daar hij dien naam eerst in 1415 heeft aangenomen [2]), moet dat edict van op zijn vroegst genoemd jaar zijn; het wordt een gezegeld bevelschrift van Z. M. Bhaṭāra Hyang Wiçeṣa genoemd, zonder dat uit iets blijkt, dat de koning slechts als hulp van zijn dochter (of vrouw) optrad.

Suhitā's eventueele troonsbestijging in 1400 zou een bijzondere reden kunnen vormen voor het uitbreken der vijandelijkheden tegen Wīrabhūmi kort na dat jaar; immers zoodra eenmaal een prinses, niet uit een eerste-gemalin des konings gesproten, tot den troon geroepen was, kon hij zelf zich als zoon van Hayam Wuruk uit een vrouw van minderen rang gepasseerd achten [3]). Er was echter ook zonder dat reden genoeg voor oneenigheid tusschen de beide vorsten, waarvan de één een oppergezag moest handhaven, de ander zich zooveel mogelijk als onafhankelijk gedroeg. In 1401 hadden de eerste vijandelijkheden plaats, die klaarblijkelijk voorloopig weder tot staan werden gebracht. Drie jaar later begon de groote strijd, de Parĕgrĕg, waarvan eerst in 1406 de beslissing viel.

---

1) Oudh. Versl. 1918 p. 171.

2) Notes p. 37.

3) Zie over een en ander Tijdschr. Bat. Gen. l.l. p. 23—29, ook omtrent de houding der hieronder genoemde beide vorsten tijdens den burgeroorlog.

De Pararaton verhaalt (p. 177), dat beiden partijen er bijzonder aan gelegen was, welke zijde twee andere vorsten uit het Majapahitsche huis, Bhre Tumapĕl en Bhra Parameçwara, zouden kiezen. Van deze twee was Bhre Tumapĕl een zoon van Wikramawarddhana, evenmin uit diens voornaamste gemalin als Suhitā; Bhra Parameçwara was de prins-gemaal, echtgenoot van Suhitā, en zelf ook reeds een lid van het koninklijk geslacht, daar hij de zoon was van den op p. 424 besproken prins Raṇamanggala (den zoon van Hayam Wuruk's halfbroeder), gehuwd met Wikramawarddhana's jongste zuster. Men zou dus zoo oppervlakkig zeggen, dat het eigenlijk vanzelf sprak, dat deze beide vorsten aan de zijde van hun vader, resp. schoonvader zouden staan. Doch bij nader toezien is de zaak niet zoo eenvoudig, want Bhre Tumapĕl was ook weder met den vorst van Wīrabhūmi verbonden, van wiens dochters hij één gehuwd had; een tweede was door koning Wikramawarddhana zelf tot vrouw genomen; bovendien was Bhre Tumapĕl nog met een zuster van Parameçwara getrouwd. Deze laatste vorst eindelijk, wiens wijdings-naam Ratnapangkaja was, kon misschien ook zelf eenig recht op den troon doen gelden — de beoordeeling daarvan wordt ons moeielijk gemaakt, omdat wij ook van hem niet weten of zijn moeder de koninklijke prinses, eerste gemalin zijns vaders, was —, hoewel het feit, dat hij zich later met een plaats naast, niet op den troon heeft moeten vergenoegen dat weer minder waarschijnlijk maakt. Hoe het zij, het is duidelijk, dat van geen van beiden de positie stond of viel met die van den koning.

In den aanvang namen beiden dan ook een afwachtende houding aan, maar toen Wikramawarddhana het verloor en zich terug wilde trekken, grepen zij in en deden de krijgskans keeren. Een feit van beteekenis was daarbij, dat de koning zich van Bhre Daha kon meester maken en die naar het Westen voeren, doch wat dit eigenlijk inhoudt, weten wij niet; zelfs niet wie deze Bhre Daha was. Men zou vermoeden, dezelfde die Wīrabhūmi tot zoon had aangenomen (p. 424), doch de oudere vorstin met dien titel, Hayam Wuruk's tante, was reeds lang dood, en de jongere ons bekende, een zuster van Parameçwara, komt niet voor de adoptie in aanmerking [1]). Wīrabhūmi moest 's nachts vluchten en ging scheep; hij werd echter achterhaald door zekeren raden Gajah, die tot ratu angabhaya was gezalfd — wij herinneren ons die hooge waardigheid uit de regeering van Wiṣṇuwarddhana (p. 324) — onder den naam Narapati. Deze doodde den vluchtenden vorst en liet zijn hoofd naar Majapahit brengen. Daarmede was de groote krijg in 1406 beëindigd.

Bij een episode daarvan zijn ook de Chineezen nog betrokken geworden [2]). In 1393 en 1394 had Java gezanten naar China gezonden en in 1403 had de nieuw opgetreden Chineesche keizer eeregeschenken laten aanbieden; toen diens gezantschap terug was, kwam er weer een van den Westelijken koning van

---

1) V.g.l. Brandes, Par. p. 183.

2) Notes p. 36 sq.

Java, Tu-ma-pan, en vervolgens deed de Oostelijke koning, P'u-ling Taha [1]) hetzelfde. Beiden ontvangen een keizerlijk zegel en beiden zenden voortaan schatting. In den eersten naam is gemakkelijk Tumapĕl te herkennen, hetzij dat nog als de oude naam van het Oost-Javaansche rijk te beschouwen is, hetzij men bepaaldelijk aan Bhre Tumapĕl moet denken, die dan meer op den voorgrond zou zijn getreden tegenover de Chineezen dan de koning zelf. De Oostelijke vorst is als Bhreng Daha of Putreng (zoon van) Daha herkend [2]), hetgeen ook al weer wijst op de belangrijke plaats, die de vorst(in) van Daha in het geval inneemt. Dat beide koningen onderscheidenlijk Wikramawarddhana en Wīrabhūmi zijn, is niet twijfelachtig. In 1405 ging de eunuch Chêng Ho als gezant naar Java [3]) en het volgend jaar was er oorlog tusschen de beide koningen; de Oostelijke werd verslagen en zijn rijk vernietigd. Het keizerlijke gezantschap was op dat oogenblik juist in het land van den Oostelijken koning, en toen de Westelijke troepen het marktplein binnendrongen, werden 170 volgelingen der Chineezen door hen gedood. De Westelijke koning deed terstond zijn verontschuldigingen aanbieden bij het Chineesche hof; de keizer berispte hem bij edict en legde hem een hooge boete op, 60.000 tails goud, waarvan hij in 1408 een zesde betaalde. De rest werd toen kwijtgescholden; het was meer om erkenning der schuld dan om het geld te doen. Van dien tijd af gingen er geregeld gezantschappen van Java naar China, soms meer dan één per jaar, en werd Java ook herhaaldelijk door eunuchen met diplomatieke zendingen bezocht.

Zoo was met het verdwijnen van Wīrabhūmi's gezag uit het Oosten de eenheid van het Javaansche rijk hersteld, doch ten koste van innerlijke verzwakking. Hoeveel het aan prestige naar buiten had ingeboet, kon reeds spoedig blijken in de betrekkingen met den Archipel. Wij bespraken in het vorig hoofdstuk berichten uit Pu-ni, op Borneo's Westkust (p. 411), waaruit bleek, dat dit rijkje zich niet al te best kon schikken in het Javaansche oppergezag. Thans ziet het de kans schoon, om zich daaraan te gaan onttrekken. In 1405, zoo lezen wij in de geschiedenis der Ming-dynastie [4]), zond Ma(hā)rāja Ka-la een gezantschap, en verleende de keizer hem de investituur, en bij die daad van onderwerping bleef het niet, want de koning scheepte zich met zijn familie en groot gevolg in, om zelf zijn hulde te komen bewijzen aan het Chineesche hof. Hij arriveerde daar in 1408 en werd er met groote eerbewijzen ontvangen, maar natuurlijk toch als 's keizers onderdaan, met hetzelfde ceremonieel als dat voor een edele van den eersten rang. Twee maanden later echter sterft de koning, en dat geeft dan ook weer aanleiding tot allerlei eerbetoon bij de

---

1) Transcriptie van Ferrand (Par. p. 180); Groeneveldt leest Put-ling-ta-hah.

2) Par. p. 180.

3) Over de ambassades van deze beroemde figuur, zie Notes p. 41—45 en Rockhill, T'oung Pao 16 (1915) p. 81—84.

4) Notes p. 111—114.

begrafenis, en een keizerlijk edict om den zoon van den overledene, Hia-wang, te troosten, wien „bevolen wordt" zijn vader op te volgen. Dan antwoordt Hia-wang, dat zijn land jaarlijks aan Java veertig kati kamfer-baros moest opbrengen, en dat hij nu den keizer verzocht te bepalen, dat hij daarmede op moest houden en die schatting liever naar China zenden; ook vraagt hij den tijd en het aantal gezanten voor het opbrengen van die schatting vast te stellen. De keizer stelt dat vast op eens in de drie jaar, en geeft inderdaad een edict aan Java uit, om niet meer de jaarlijksche schatting te eischen. Hoe Java daarop heeft gereageerd blijkt niet, maar wel is duidelijk, dat Hia-wang niet verhinderd is geworden in zijn onderdanige houding tegenover China te volharden. Zelfs vraagt hij den keizer de grenzen van zijn land aan te wijzen. Wederom hooggeëerd met geschenken en een eeregeleide keert hij naar zijn rijk terug; van Chineesche zijde wordt de relatie aangehouden en in 1412 komt Hia-wang opnieuw persoonlijk met zijn moeder naar het Chineesche hof, vanwaar hij het volgend jaar met rijke geschenken weder vertrekt. Dan komen tusschen 1415 en 1425 viermaal gezantschappen van Pu-ni de schatting brengen, doch later geschiedt dat met veel grooter tusschenpoozen, hoewel het nog tot het einde der zestiende eeuw is voortgezet. Dit bewijst dat Hia-wang zijn doel, de losmaking van Java, bereikt hebbend, den ruggesteun van China niet meer zoo erg noodig had. Klaarblijkelijk behoefde hij voor Java, ondanks de opzegging van het tribuut, niet bang meer te zijn.

Tegenover Palembang [1]) trachtten de Chineezen een zelfde tactiek toe te passen, doch dit land bleef, hoewel zich naar de wenschen des keizers schikkend, niettemin ook de suprematie van Java erkennen; waarschijnlijk kon het den Chineeschen hoofden, die zich het gezag ter plaatse hadden aangematigd, niets schelen, wie zich hun opperheer noemde, als zij in feite maar de baas in het land bleven en niet werden lastig gevallen. In 1397 is de toestand zoo verward, dat China, verstoord over het uitblijven van gezantschappen uit Çrīwijaya — de verovering van 1377 heeft daaraan dus op zichzelf geen einde gemaakt — hierover beklag wil doen bij Java, als den souverein, maar tegelijkertijd bang is, dat een rechtstreeks naar Java gezonden boodschapper door Çrīwijaya zou worden onderschept; het slot is dan, dat men aan Siam opdraagt om de boodschap aan Java door te geven, dat het Çrīwijaya tot zijn plicht moet brengen. De conclusie, die wij uit deze handelwijze kunnen trekken, moet wel zijn, dat op het eind der veertiende eeuw Java nog gevreesd genoeg was om te maken, dat China het in zijn rechten erkende, maar dat toch de eigen onderhoorigheid Çrīwijaya zich al even weinig van het souverein gezag als van dat van China aantrok.

In 1405 echter is Java's ongenoegen geen factor meer, waarmede de Chineesche politiek ernstig rekening behoeft te houden; rechtstreeks verzoekt de keizer aan den Chineeschen hoofdman van Palembang, den reeds genoemden

[1]) Notes p. 69—72, en Ferrand, J. as. 11:20 (1922) p. 26—29.

(p. 412) Leang Tao-ming, zich aan het hof te komen voorstellen, en deze haast zich met zijn bondgenoot Cheng Po-k'o aan dat verzoek te voldoen. Terwijl Leang Tao-ming's land met den ouden naam San Fo-t'si, Çrīwijaya, genoemd wordt, is er ook een hoofd van Kieu-kiang, het nieuwe Palembang; beiden staan niet in vijandschap tegenover elkander, want in 1406 maakt de zoon van dezen Ch'en Tsu-yi de hofreis tezamen met Leang Tao-ming's zoon. Dezelfde Ch'en Tsu-yi is tevens gewoon zeeroover; in 1407 beproeft hij den keizerlijken gezant Chêng Ho, die dan juist van een zending naar het Westen terugkeert, te berooven, maar dat wordt zijn ongeluk, want Chêng Ho, door zekeren Che Tsing-k'ing gewaarschuwd, is hem voor, neemt hem gevangen en doet hem dooden. Vervolgens wordt het gezag aan Che Tsing-k'ing overgedragen als „pacificator van Kieu-kiang", terwijl deze tevens aan Java onderworpen blijft. In 1424 vraagt en verkrijgt zijn zoon Che Tsi-suen verlof zijn overleden vader op te volgen; in 1425 zendt hij een gezantschap, maar na dat jaar worden ook hiervandaan de zendingen schaarscher. Tegenover dit uit den aard der zaak eerst later opgestelde relaas in de geschiedenis der Ming-dynastie verdient de lezing van den tijdgenoot Ma Huan [1]) misschien meer vertrouwen, dat Che Tsing-k'ing bij gebrek aan zoons opgevolgd werd door een dochter, die voortaan het gezag uitoefende. Genoemde auteur, die, zooals wij reeds vermeldden [2]), in het gevolg van Chêng Ho diens derde reis naar het Westen (1413—1415) had meegemaakt en zijn bevindingen tusschen 1425 en 1432 te boek stelde, kon uit den aard der zaak goed op de hoogte zijn. Intusschen of nu Che Tsi-suen al dan niet de zoon van het vorige hoofd was, doet weinig ter zake. Het bestuur van Palembang door Chineesche hoofden, onder omstandigheden tevens zeeroovers, schijnt in ieder geval de normale toestand te zijn geweest. Geen wonder, dat het verarmd was en er slechts weinig handelsschepen meer kwamen.

Ma Huan constateert, dat het door hem beschreven Kieu-kiang, vroeger Çrīwijaya geheeten, en ook wel Palembang genoemd, onder het gezag van Java stond, roemt echter nog gelijk zijn voorgangers de vruchtbaarheid en dichtheid van bevolking. Hij spreekt van het overschepen op kleinere vaartuigen [3]) nabij een plaats, waar talrijke tempels van baksteen zijn, en van het groote aantal Chineesche immigranten; ook over het huizen op vlotten boven het water; alleen de huizen der hooggeplaatsten staan op den rivieroever. De bewoners zijn verslaafd aan het dobbelen. Onder de voornaamste voortbrengselen worden thans de kopveeren van den neushoorn-vogel, coptis-tecta, lakhout, aloë-hout, bijenwas, en benzoë opgegeven; voorts worden als merkwaardige dieren casuaris en tapir beschreven. De belangrijke handelsplaats van Sumatra is echter, zooals wij zullen zien, in dezen tijd Samudra aan de Noordkust geworden.

---

1) Notes p. 73—75; Rockhill p. 136—139; Ferrand l.l. p. 32—35.

2) Pag. 29.

3) Volgens Groeneveldt bij het opvaren naar Palembang, doch volgens Rockhill en Ferrand bij de vaart van Palembang naar Djambi.

Hoewel nu de Chineesche keizer zich in de vijftiende eeuw weinig meer om de Javaansche rechten op Çrīwijaya bekommerde, lag het toch niet in zijn bedoeling, dat een andere potentaat van den Archipel in de plaats van Java zou treden, en om dat te voorkomen kon hij zich juist op die oude Javaansche aanspraken beroepen. Het geval deed zich voor [1]), toen de koning van Malaka valschelijk voorgaf, dat hij met machtiging des keizers zich als heer over Palembang beschouwde. De keizer uit dan dadelijk zijn verwondering en doet den Javanen weten, dat dit volstrekt niet zijn bedoeling is: anders zou hij wel een openlijk bevel gezonden hebben. Zij behoeven dus voor die valsche pretenties niet bang te zijn. Het teekenende van de geheele kwestie is, dat Malaka zich op dit moment — het wordt medegedeeld vóór een bericht over 1415 — reeds sterk genoeg achtte om zich op Sumatra te doen gelden en zich in openlijke tegenstelling tegenover Java te plaatsen, terwijl de Chineesche keizer Java goedig in bescherming neemt, maar duidelijk doet blijken, dat alleen door zijn welwillendheid de status quo gehandhaafd blijft. Zoo iets, dan geeft dit een indruk van de verzwakking van Java's positie.

Malaka daarentegen moet zich juist in dezen tijd van een betrekkelijk onbeduidende vestiging tot een handelscentrum van internationale beteekenis hebben ontwikkeld. Die ontplooiing moet een verwonderlijk snel beloop hebben gehad. In zijn uitgebreide studie van 1918 heeft Ferrand [2]) trachten te bewijzen, dat Malaka reeds een heele geschiedenis onder den naam Malāyur (naast het Sumatraansche Malāyu) achter den rug had, en reeds sinds de achtste eeuw bestond. Het Malaiur van Marco Polo (hierboven p. 340) acht hij op grond van de volgorde van den tekst op het Schiereiland gelegen, en het Ma-li-yu-eul = Malayu, waartegen reeds vóór 1295 de Siameezen te vechten hadden (p. 364) desgelijks; en daar nu na 1400 de Siameezen herhaaldelijk met Malaka vochten (zie beneden), is zijns inziens de identificatie van Ma-li-yu-eul met Malaka buiten twijfel. Dit brengt hem er dan toe zich wat aangaat de stichting van Malaka aan te sluiten bij het bericht van den (overigens niet zeer betrouwbaren) Gaspar Correa [3]), die beweert, dat de stad reeds meer dan zeven eeuwen bestond, toen de Portugeezen er kwamen. Correa staat wat dit aangaat onder de Portugeesche auteurs geheel alleen.

De onhoudbaarheid van Ferrand's opvatting en het weinige vertrouwen, dat Correa verdient, zijn op onzes inziens overtuigende wijze uiteengezet door Rouffaer [4]). Wij zullen diens betoog hier niet herhalen, en wijzen er slechts op, dat naar onze meening, gelijk bij de bespreking hierboven bleek, zoowel

---

[1]) Notes p. 37.

[2]) Malaka, le Malāyu et Malāyur, J. as. 11:9 en 10.

[3]) Lendas da India (ed. De Lima Felner) II (1860) p. 221; Ferrand p. 439. De auteur sloot zijn werk in ongeveer 1563 af.

[4]) Was Malaka emporium vóór 1400 A. D., genaamd Malajoer?, Bijdr. Kon. Inst. 77 (1921). Over Correa's onbetrouwbaarheid p. 170—172 en Bijdr. 86 (1930) p. 193—196.

het Malaiur van Marco Polo als het Ma-li-yu-eul der Chineesche Yuen-annalen, niet anders zijn dan het Djambische Malayu, d.w.z. de vazalstaat van Kṛtanagara, ontstaan door diens Sumatraanschen veldtocht. Rouffaer heeft echter nog meer gedaan dan de opinie van Ferrand bestrijden; hij heeft door een nauwkeurig gebruikmaken van alle beschikbare gegevens de voorgeschiedenis van Malaka trachten op te bouwen en is daarin in hoofdzaak zeker geslaagd. Daarmede is niet gezegd, dat wij alle bijzonderheden van de door hem gegeven voorstelling zouden onderschrijven.

Over de wijze, waarop Malaka is ontstaan, licht ons het uitvoerigst de traditie in, zooals die is opgenomen door Barros, in 1553, op grond van de stukken in het koloniale archief te Lissabon [1]). Tengevolge van dynastieke twisten op Java vlucht zekere Paramisóra (Parameçwara) naar Singapore, doodt daar zijn gastheer koning Sangesinga (Sanghyang Singha?), wordt door diens suzerein, den koning van Siam, verdreven, vestigt zich aan de Muar te Pago (verg. p. 365) en sticht dan met behulp van „Cellates" (Sĕlat-zeeroovers) Malaka, ruim 250 jaar vóór de komst der Portugeezen in Indië. Dit brengt die gebeurtenis in ongeveer 1250, waarmede Valentijn, die Maleische bronnen, o.a. de Sajarah Malayu volgde, accoord gaat [2]). Eenigszins anders is het relaas uit 1557 bij Albuquerque, die als zoon van den beroemden veroveraar van Malaka zijns vaders brieven-materiaal ter beschikking heeft gehad; deze verhaalt [3]) dat koning Paramisura van Palembang, door Bataratamurel van Java (Bhaṭāra Tumapël?) aangevallen, moet vluchten naar Singapore, zich daar als usurpator opwerpt, doch, vijf jaar later door den vorst van Patani verdreven, naar Muar en vervolgens naar Bintão, d.i. Bĕrtam, alias Malaka komt. Die stichting heeft dan omstreeks 1400 plaats, hetgeen met de berichten van Eredia en Varthema overeenstemt [4]).

Nu moeten wij hierbij in het oog houden, dat, hoe voortreffelijk de bronnen dezer Portugeesche auteurs ook op zichzelf zijn, zij niet anders hebben kunnen doen dan inlandsche traditie over gebeurtenissen van minstens een eeuw geleden opteekenen, en aan zulke traditie kunnen wij op grond van ondervindingen in controleerbare gevallen geen overdreven waarde hechten. Zonder dus in het algemeen te willen ontkennen, dat Singapore en Muar als étappes bij de wordingsgeschiedenis van Malaka betrokken zijn, zouden wij Rouffaer niet op den voet willen volgen, als hij op grond van deze gegevens en soortgelijke uit de Sajarah Malayu de geschiedenis meent te kunnen opvatten bij Kṛtanagara's Pamalayu, waardoor ook Hasin-Singapore gevallen zou zijn (verg. p. 365 hierboven), en een stroom kolonisten naar Muar zou zijn gegaan, die later werd versterkt, toen het op de plek van Singapore nieuw gestichte Tumasik op zijn

---

1) Decada II Lib. VI, cap. 1; Ferrand p. 433—435; Rouffaer p. 27 sq.
2) Oud en Nieuw Oost-Indiën, V (1726), VI, 2 p. 316—318; Ferrand p. 454—461.
3) Commentarios Lib. III, cap. 17; Ferrand p. 412—417; Rouffaer p. 28.
4) De plaatsen bij Rouffaer p. 24 sq.

beurt zijn onafhankelijkheid ten bate van Majapahit had verloren. Door die eerste Muar-kolonisten zou omstreeks 1300 een handelsplaats gesticht zijn op Pulau Lima; de tweede toevloed heeft den opbloei van het Malaka aan den vasten wal ten gevolge gehad.

Dat aan het eigenlijke Malaka een vestiging op de eilanden vooraf is gegaan, berust op een Chineesch bericht, een aanteekening bij een Chineesche kaart uit den tijd van Chêng Ho zelf, vermoedelijk vervaardigd door diens reisgenoot Fei Hsin (zie beneden). Daarop staat[1]) bij Muan-la-kia (Malaka), dat dit vroeger geen koninkrijk was, doch dat het de Vijf Eilanden heette[2]), en op één van die eilanden vóór de kust een groote handelsplaats Yiu-mên lag, welke vóór de stichting van Malaka een bloeienden handel had en toen onderhoorig was aan Siam. Daarmede komen wij eenigszins op vasten bodem, want de vroeger reeds aangehaalde (p. 242) Siameesche rechtsbron, jonger dan 1360, de Koṭ Moṇthīerabān, geeft ons als onderhoorigheden in het Zuiden Ujōng Tānah (zie ook p. 417), Malākā, Malāyū en Worawārī op. Dat bewijst ons opzichzelf nog niet het daadwerkelijk Siameesch gezag (ten opzichte van Malayu kan dat niet meer dan een aanspraak geweest zijn), maar wel het bestaan van Malaka. Dat Siam er baas was, wordt overigens ook door de verdere Chineesche gegevens, gelijk wij zien zullen, ten volle bevestigd.

Met terzijdestelling van het raadselachtige Pamĕlĕkahan van den Pararaton tijdens de regentes (zie p. 389), waarvan de gelijkstelling met Malaka ten slotte slechts een gissing is, hebben wij hier de oudste vermelding van Malaka. De vage traditie over hetgeen vooraf is gegaan, is niet te controleeren en lijkt ons van hetzelfde allooi als overeenkomstige inlandsche verhalen elders. Het jaartal 1250 schijnt dan ook ongemotiveerd vroeg, zoodat wij ons liever aansluiten bij Couto — al is die verder ook in de war[3]) — welke ± 1350 geeft. Wij durven niet verder gaan dan Malaka te houden voor een vestiging, ongeveer halfweg de veertiende eeuw gesticht op den vasten wal, terwijl er reeds een handelsplaats op de eilanden bestond, beide onder Siameesch oppergezag. Die vestiging kan zeer wel van Muar (en in eersten aanleg Singapore) zijn uitgegaan, en de geheele beweging in verband gestaan hebben met de wijzigingen in de toestanden van den Archipel sinds Kṛtanagara, en vooral door de Majapahitsche expansiepolitiek. Met deze hoofdlijnen moeten wij ons tevreden stellen.

Het is intusschen niet zoozeer de oude vestiging onder Siam, die van belang is, doch wel de groote havenstad van de vijftiende eeuw, en omtrent dien overgang zijn wij vrij nauwkeurig ingelicht[4]). In 1403 kwam de eunuch Yin Ch'ing bij het hoofd van het land, Pai-li-su-ra, met geschenken en knoopte

[1]) Philips in Journ. China Br. R. As. Soc. 21 (1887) p. 38 (Rouffaer p. 164 sq.).
[2]) Dit ook bij Ma Huan, Notes p. 123, Rockhill p. 114.
[3]) Decada IV, Lib. II cap. 1; Ferrand p. 442—446; Rouffaer p. 24 sq.
[4]) Ming-geschiedenis, Notes p. 129—131; Ferrand p. 401—404.

relaties aan, door hoog op te geven van China's macht; het hoofd moest in dien tijd jaarlijks 40 tails goud als schatting aan Siam afdragen. Gezanten van Malaka begaven zich naar het Chineesche hof en in 1405 verleende de keizer aan Pailisura (Parameçwara) investituur als koning van Malaka, schatplichtig aan China. Aan een en ander moest Yin Ch'ing uitvoering gaan geven, waarop in 1407 een gezantschap van den nieuwen koning volgde; volgens Ma Huan en Fei Hsin daarentegen [1]) was het ten rechte Chêng Ho zelf, die in 1409 den koning installeerde en de hoofdplaats tot stad maakte. Het land hield daarmede op onderhoorig te zijn aan Siam, hoewel dat laatste rijk de verandering niet wilde erkennen. In 1411 kwam de koning met zijn familie en groot gevolg zijn dank betuigen aan het Chineesche hof en in 1412 kwam opnieuw zijn neef.

Kort daarop moet de eerste koning van Malaka (de Sajarah Malayu noemt hem Iskandar Shah) overleden zijn, want in 1414 komt zijn zoon Mu-kan-sa-u-ti-r-sha persoonlijk het bericht van zijns vaders dood brengen; geregeld volgen de gezantschappen met tribuut elkander op en in 1419 is de koning zelf er weer, daarbij zijn vrees uitsprekend voor een dreigenden aanval van Siam; op bevel des keizers ziet dat land van zijn voornemen af. De naam moet wellicht verbeterd worden in Mu-kan-ṣa-kan-ti-eul cha en dat zou dan Muḥammad Sĕkandar Shah zijn [2]), een Islamiet dus buiten eenigen twijfel. Dat zou kloppen met Ma Huan, die immers juist tijdens de regeering van dezen vorst Chêng Ho vergezelde, en een tien tot vijftien jaar later zijn relaas in het licht gaf [3]). Ma Huan beschrijft [4]) koning en volk als Mohammedanen, die zich nauwkeurig aan de voorschriften houden; het land is niet zeer vruchtbaar en dus is er weinig landbouw, maar wel handel; op de brug, die het riviertje overspant, zijn de paviljoens, waar allerlei dingen verkocht worden, en de haven wordt aangedaan door Chineesche koopvaardijschepen, die er tol moeten betalen. De stad is reeds omwald, met vier poorten en wachttorens, en daarbinnen liggen binnen een tweede palissadeering de pakhuizen en schatkamer; het in het binnenland gewonnen tin dient als betaalmiddel. Het uiterlijk van den koning (witte tulband, groen of blauw gebloemd kleed, leeren sandalen) en de bevolking wordt beschreven, hun huizen, levenswijze (veel vischvangst) en de producten: coptis-tecta, aloë, ebbenhout, hars en tin. Voor verdere bijzonderheden mogen wij naar het relaas zelve verwijzen. Volgens het iets latere bericht van Fei Hsin (1436), is de tin het eenige uitvoerproduct; beide auteurs roemen de eerlijkheid en goede zeden van dit land.

---

[1]) Notes p. 123; Rockhill p. 114 en 118; Ferrand p. 395 en 398. Over Fei Hsin's in 1436 geschreven Hsing-ch'a Shêng-lan, zie Rockhill p. 73—76.

[2]) Blagden in Act. XIe Congr. Orient. 1897, Paris (1898), 2 sect. p. 245 sq.

[3]) Zie hierboven p. 434.

[4]) De tekst van Rockhill, p. 114—117, wijkt in enkele punten af van die van Groeneveldt (Notes p. 123—125).

Een nieuwe koning, Sri Ma-ha-la (Mahārāja; eerst deze zou volgens Rouffaer [1]) de onder Pasèschen invloed Islamiet geworden Muḥammad zijn), komt in 1424 aan het hof, en laat in 1431 klagen over een opnieuw dreigend gevaar van de zijde van Siam, dat evenals de vorige maal door China wordt bezworen (althans volgens de Chineesche voorstelling); van 1433 tot 1435 vertoefde deze koning persoonlijk in China. Van zijn opvolger, die in 1445 een gezantschap zendt, kennen wij slechts in Chineeschen vorm den naam, Si-la Pa-mi-si-wa-r-tiu-pa-sha, çrī Parameçwaradewa Shah volgens Ferrand [2]). Eenige jaren later, vóór 1456, vangt dan het bewind van Mudhafar Shah aan, en daarmede tevens het expansie-streven en de groote handelsbloei van Malaka.

Daarover echter later. Wij keeren nog even terug naar het eerste deel dezer vijftiende eeuw, waarin Malaka zelfstandig en Mohammedaansch is geworden, en wat dat eerste aangaat, China met de zendingen vooral van Chêng Ho een groote rol speelt. Ook elders in den Archipel merken wij het ingrijpen van het Hemelsche rijk op, en bijna overal moeten die pogingen van keizerlijke gezantschappen om, in opdracht van keizer Yung-lo, China tot het groote middelpunt te maken, waarheen tributen en hofreizen gericht waren en dat in ruil daarvoor zoonoodig bescherming beloofde [3]), geschied zijn ten detrimente van het Javaansche gezag. Trouwens waar deze gezindheid van den keizer bekend was, vonden de vorstjes van den Archipel ook uit zichzelf wel aanleiding om zich tot China te wenden. Op het Maleische Schiereiland zond koning Tajau(?) van Pahang — in 1365 onder de Majapahitsche onderhoorigheden genoemd — reeds in 1378 gezanten met een brief en schatting naar China, in 1411 deed Pa-la-mi-so-la-ta-lo-si-ni dat opnieuw en het volgend jaar verscheen Chêng Ho ter plaatse, evenals te Kĕlantan, welks vorst Mahārāja K'u-ma-r (Kumāra) zich eveneens in 1411 tot China had gericht. Uit Pahang kwamen ook in 1414 en 1416 weder gezantschappen [4]). Op Borneo was het Brunei, dat in 1406 relaties met China aanknoopte [5]), en van Sulu — dat nog in 1368 door Java getuchtigd was, zie p. 410 sq. — verschenen in 1417 zelfs drie vorsten ten hove, de Oostelijke koning Paduka Pa-ha-la, de Westelijke Ma-ha-la-ch'ih (Mahārāja?) en de koning van het Ka-la-ba-ting-bergland (Klaibatangan) Paduka Prabhu. Eerstgenoemde stierf onderweg en de keizer benoemde zijn zoon Tu-ma-han tot opvolger; ook van 1420 tot 1424 wordt van Sulusche gezanten melding gemaakt [6]). Dan is het echter weer uit. Intusschen is Sulu blijkens latere

---

[1]) L.l. p. 588.

[2]) L.l. p. 404.

[3]) Over deze buitenlandsche politiek van Yung-lo, zie Grousset, Histoire de l'Extrême-Orient (1929) p. 499—503.

[4]) Notes p. 137 en 139.

[5]) Notes p. 102.

[6]) Notes p. 103—105.

berichten van het eiland zelf [1]) met Java in handelsrelatie gebleven, gelijk met name voor den tijd 1450—1480 vermeld wordt; olifanten, geschenk van den koning van Java uit vermoedelijk al eerder tijd, troffen de Spanjaarden er nog aan, en er waren toen ook een paar *lantaka* genaamde kanonnen, hetgeen duidelijk aan het Javaansche *kalantaka* herinnert. Na Yung-lo verflauwde de Chineesche belangstelling in den Archipel, maar het losmakingsproces van Java was niet meer te stuiten. De keizer zelf had in 1405 door gezanten naar de nabij Java gelegen Buddhistische landen Tieh-li en Dji-la-ha-ti te sturen, ook vandaar schatting verkregen [2]).

Op Noord-Sumatra trok vooral Samudra de aandacht. Juist uit den aanvang der hier besproken periode hebben wij in de grafsteenen der in 1389 overleden dochter van sultan Malik al-Thâhir (zie p. 396) een typisch gedenkteeken van gemengd Arabisch-Indonesischen aard, want terwijl de ééne steen geheel Arabisch is, vertoont de andere een verloopen variant van het Oud-Javaansch-Sumatraansche schrift en zijn in den tekst, die nog niet ontcijferd is, maar hetzelfde jaartal bevat, stukken van een met Oud-Javaansch, of wellicht Oud-Maleisch verwante taal herkend [3]). Wij hebben het land reeds vroeger onder het nominale oppergezag van China gezien (p. 339 en 357); in 1403 [4]) zendt de keizer, die dan pas is opgetreden, een oproep om aan zijn hof te komen, en andere gezantschappen volgen, vooreerst alleen van Chineesche zijde, doch vóór Chêng Ho's komst in 1405 had sultan Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki zijn tribuut gezonden en was hij tot „koning van Samudra" benoemd; die schatting werd geregeld zoolang deze keizer leefde opgebracht. Chêng Ho moest er in 1413 of 1414 orde op de zaken stellen, toen zekere Su-kan-li (Sĕkandar), zoon of neef van een vermoorden sultan, die zich in de bergen tegen een nieuwen machthebber te weer stelde, door de Chineezen verslagen, tot Lambri vervolgd, gevangen en gedood werd [5]). Hoewel verder nog enkele ambassades uit Samudra, in 1426, 1433 en 1434 komen, en in dat laatste jaar de keizer aan den sultan verlof geeft om de kroon aan zijn zoon over te dragen, houden de relaties na dien tijd geleidelijk op. In hetgeen Ma Huan vertelt [6]), is wel het belangrijkste, dat Samudra thans een voornaam handelscentrum van de Westelijke zee is, vol koopwaar, die er door buitenlandsche schepen wordt aangebracht; de hoofdstad, die nog niet

---

[1]) Men vindt deze berichten, waarop prof. Berg mij opmerkzaam maakte, bij Saleeby, The history of Sulu (Bur. of Science, Div. of Ethn. publ. IV, 2, 1908) p. 150, 161 en 164 sq.

[2]) Notes p. 59.

[3]) Oudh. Versl. 1915 p. 129 sq.

[4]) Ming-geschiedenis, Notes p. 88—90.

[5]) Ma Huan p. 86 (R. p. 153). De romantische voorgeschiedenis is, dat een sultan in den strijd met Nakur gedood is en de weduwe hand en rijk belooft aan wie hem zal wreken, hetgeen dan geschiedt door een ouden visscher. Deze visscher-sultan werd voor of in 1412 door den zoon van zijn voorganger gedood, waarop zijn neef Sĕkandar de wijk nam naar de bergen.

[6]) Notes p. 85—87; Rockhill p. 151—155.

ommuurd is, ligt landinwaarts aan een rivier en de schepen hebben aan den mond daarvan veel van het getij te lijden. Zijn internationale positie in het groote verkeer zou deze stad echter spoedig weer verliezen aan Malaka. De zeden en gewoonten gelijken die van Malaka; onder de producten worden zwavel en peper genoemd, ook valt de uitgebreide melkhandel op.

Dezelfde auteur, evenals Fei Hsin in zijn Hsing-ch'a Shêng-lan, licht ons nog over andere landen in, zooals de tochtgenooten van Chêng Ho die zagen. De nabuurstaatjes van Samudra zijn Aru, dat eveneens Islamitisch is en verder weinig beteekenis heeft [1]), Nakur, waar de menschen hun gezicht tatoueeren en de sociale verhoudingen geroemd worden [2]), Lambri, dat weer wat belangrijker is [3]); het is ook Mohammedaansch, de koning woont er in een huis op palen, waaronder het vee verblijft. Uit zulke bijzonderheden blijkt wel, dat men zich van dergelijke koningen vooral geen al te grootschen indruk moet maken. Hier komt welriekend hout vandaan. Het land had ook reeds tijdens Khubilai China's opperhoogheid erkend (p. 339 en 357), en zond in 1412 opnieuw gezanten, waardoor koning Mahārāja zich een Chineesche investituur en bezoeken van Chêng Ho (het laatste in 1430) bezorgde [4]). Van Tamiang, P. Weh, Gĕlam (v.g.l. p. 357), Biliton, Karimata, moge de enkele vermelding volstaan [5]); Timor, het sandelhouteiland, is merkwaardig als een der weinige landen uit het Oosten van den Archipel, die hier binnen den gezichtskring der Chineezen vallen [6]). Eindelijk zij aangeteekend, dat Lingga of Singapore op groote schaal de zeerooverij beoefent [7]). Ook hier was klaarblijkelijk van het Javaansche politietoezicht geen kwestie meer.

Aangaande Java zelf tijdens de regeering van Wikramawarddhana is het ook weer Ma Huan, die ons de uitvoerigste en belangrijkste inlichtingen geeft. Onder de schaarsche epigrafische gegevens kan de aandacht worden gevestigd op een koperoorkonde uit 1405, afkomstig van Wanadjaja in den Tĕnggĕr [8]), die een bevelschrift van Hayam Wuruk herhaalt tot vrijstelling van belasting van eenige deça's, o.a. Walaṇḍit, hetwelk een heilige deça (ilaila) is, een hulunhyang (soort vrijgebied) van den heiligen berg Brahmā. Hieruit blijkt dus, dat reeds in den vollen Majapahitschen tijd in den Tĕnggĕr een bijzondere

---

1) Notes p. 94 sq., R. p. 141 sq. Opmerkelijk is, dat huwelijks- en begrafenisgewoonten overeenkomen met die van Java en Malaka; bedoeld zijn de Mohammedanen van Java, die de auteur er in de havenstreken vond (zie beneden).

2) Notes p. 96 sq. Rockhill onderscheidt het op p. 156 behandelde Nakur, dat Pedir zou kunnen zijn (Rouffaer, Enc. v. Ned. Indie IV[1] p. 387 en 390) van het p. 147 sq. beschreven gebied, dat hij voor de Bataklanden houdt.

3) Notes p. 98 sq., R. p. 149 sq.

4) Ming-geschiedenis, l.l. p. 99 sq.

5) Notes p. 93, 100, 78, 79, 115; Rockhill p. 143 sq., 150 sq., 261—264.

6) Notes p. 116, R. p. 259.

7) Notes p. 79 sq., R. p. 129—132.

8) Brandes in Not. Bat. Gen. 1899 p. 64—69.

Brahmā-dienst bestond voor den nog thans vereerden berg, en dat het dus verkeerd zou zijn de eigenaardigheden van den Těnggĕr af te leiden uit den godsdienst van vluchtelingen, die zich hier na den val van Majapahit terugtrokken: de streek was reeds lang te voren in een bijzondere positie. Eveneens van eenig belang voor de godsdienstige antiquiteiten is de steen van Selabradja (Malang) uit 1414[1]) een wel bepaaldelijk voor de maṇḍala's, de geestelijke kreitsen, waarover de Tantu Panggĕlaran zooveel mededeelingen geeft[2]); het overgroote deel der godsdienstige litteratuur van dezen aard schijnt trouwens ook te stammen uit het tijdvak, dat met de vijftiende eeuw zijn aanvang neemt[3]). Vermelding verdient nog een andere oorkonde, een in 1416 gedateerde stortingskwitantie ten behoeve van de godheid (bhaṭāra) van Paguhan, wellicht Hayam Wuruk's in 1389 overleden zwager, wiens graftempel Loběñcal, d.i. Pārwatīçapura, nabij de vindplaats van het stuk, Bogĕm in Kĕdiri, kan hebben gelegen[4]).

Van geheel anderen aard zijn de korte edicten, zooals wij er juist uit dezen tijd een aantal hebben[5]), met bepalingen ten behoeve van bepaalde groepen vrijgestelden; wij noemen die welke uit 1394—1396 door Cohen Stuart zijn gepubliceerd[6]), waar onder de vrijstellingen die van het maken van zout, het ophoogen van den weg, het in orde houden van Canggu, en allerlei soorten heerediensten opgesomd worden[7]). Dat Canggu is natuurlijk de bekende haven van Majapahit aan de groote rivier. Wanneer men naar Java gaat — wij volgen nu weder Ma Huan's Ying-yai Shêng-lan[8]) — komen de schepen eerst te Tuban (nog steeds dus de groote haven), vervolgens in het door veel rijke Chineezen bewoonde Grĕsik, dan te Surabaya, en als men daar in een kleinere boot overgaat[9]), bereikt men na ± 25 mijl Canggu, waar men aan land moet gaan om na anderhalven dag over land Zuidwaarts getrokken te zijn (dat lijkt wel wat heel ruim genomen) Majapahit, 's konings residentie, zelf te bereiken. Er leven daar 2 à 300.000 families benevens zeven of acht hoogwaardigheidsbekleeders; een hooge baksteenen wal met dubbele poort omgeeft de stad.

---

1) O. J. O. LXXXVIII.

2) Zie de editie-Pigeaud (1924) met p. 28—33 van de inleiding, en Berg, Tijdschr. Aardr. Gen. 47 (1930) p. 257; over de Tantu zelf Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch (1928) p. 90—100.

3) Hierover ook dr. R. Goris, Bijdr. tot de Oud-Javaansche en Balineesche theologie (1926) en Berg, Inleiding p. 109—111 en 114—121.

4) Oudh. Versl. 1924 p. 104 sq.

5) B.v. die van Biloeloek uit 1391 en 1395, Oudh. Versl. 1918 p. 176 sq. Een er van bevestigt een bevel van den vorst van Wĕngkĕr, die er çrī Parameçwara, overleden te Wiṣṇubhawana heet.

6) K. O. IV.

7) Verg. Par. p. 108 sq.

8) Notes p. 45—53, Rockhill p. 239—246.

9) Deze handelsstad heeft de rol van overlaadhaven van Hujung Galuh overgenomen.

De tot een hoogte van veertig voet opgetrokken houten huizen hebben alle een steenen voorraadkamer.

Als wij nu de uitvoerige berichten vergelijken met die uit een vroegere periode (p. 285 sqq.), dan treft het ons, hoeveel meer Indonesisch alles aandoet dan in een tijd, die klaarblijkelijk nog prijs stelde op het vasthouden aan Hindoe-traditie. Zoo reeds dadelijk de beschrijving van den koning, blootshoofds of met een kap van gouden bladen en bloemen, met sarong en slendang om het benedenlichaam, blootsvoets, een of twee krissen dragend en als hij uitgaat van olifant of ossenwagen gebruik makend. Bij de gewone bevolking is reeds een soort baadje in zwang, en iedere man, van driejarige kinderen af, draagt zijn kris, met fraaien greep van goud, rhinoceroshoorn of ivoor. Als er twist ontstaat, zijn zij dadelijk klaar om te steken; de moordenaar die zich drie dagen verborgen kan houden is verder vrij, doch wordt hij op heeterdaad betrapt, dan wordt ook hij dadelijk gekrist. Het krissen is ook voor andere vergrijpen de gewone straf, en heeft dus het oude boetestelsel verdrongen.

De vruchten en dieren des lands worden opgesomd; de rijst is er overvloedig, ook sesam en boonen worden verbouwd; verdere handelsproducten zijn in dezen tijd sapan-hout, diamanten, sandelhout, notemuskaat, peper, schildpad en papegaaien, waartegenover de Chineezen porcelein (met groene bloemen), muscus, zijde en andere stoffen en kralen invoeren; de plaatselijke maten en gewichten worden nauwkeurig opgegeven. Onder de gewoonten des volks valt het voortdurend sirihkauwen op (v.g.l. p. 229). Er wordt verhaald van de feestelijkheid der spiegelgevechten (die echter dikwijls in bloedige ernst verkeeren) met bamboe spiesen, nog in zachter vorm over in de latere sĕnènan, en de typisch-Indonesische gewoonte van beurt- en reizangen door groepjes vrouwen in den maneschijn; ook vernemen wij allerlei, dat reeds merkwaardig veel op modern-Javaansche gebruiken lijkt, omtrent de huwelijksfeesten. Bij de zorg voor de dooden komt zoowel verbranding (waarbij casu quo de vrouwen hun gestorven echtgenoot volgen) als expositie in wildernis of zee voor. Niet het minst merkwaardig is het relaas over de vertooning van de wajang bèbèr; de beschilderde papierstrook wordt ontrold, de dalang legt alles uit en de toeschouwers zijn vol aandacht, lachende of weenende al naar hetgeen zij hooren. Alles tezamen blijkt de Javaansche maatschappij uit de eerste helft der vijftiende eeuw tal van karaktertrekken te vertoonen, die op het moderne Java juist zoo kunnen worden waargenomen, behoudens de natuurlijke ontwikkeling gedurende een tijdsverloop van eenige eeuwen. De Islam heeft wat dat aangaat slechts weinig gewijzigd; wat er ook in de godsdienstige opvatting anders is geworden, de Javaansche cultuur is in hoofdzaak blijven berusten op dezelfde oude grondslagen [1]).

Dat in de dagen van Ma Huan de invloed van den Islam op de Javaansche

[1]) Het relaas van Fei Hsing (Rockhill p. 246—250) leert na dat van Ma Huan niets nieuws. Janggala wordt nog weer eens afzonderlijk genoemd (p. 253).

bevolking nog niet van beteekenis was, kan volgen uit een mededeeling, die wij voor het laatst bewaarden. Er zijn, zoo zegt hij, in dit land drie soorten van menschen: 1°. de Mohammedanen, die uit het Westen gekomen zijn en zich hier gevestigd hebben, 2°. de Chineezen (die hij ook reeds te Tuban, Grĕsik en Surabaya vermeld heeft), waarvan ook velen Mohammedaan geworden zijn, en 3°. de inlanders, leelijk en vuil, etend en slapend met hun honden, en geloovend in duivels. Met andere woorden, de Islam heeft weliswaar zijn belijders op Java, doch dat zijn de immigranten, handelaars, enz., van elders; de eigenlijke bevolking is nog heidensch. Het is vooral Grĕsik, dat in dezen tijd, na de opkomst van Malaka, Tuban op zijde streeft [1]) en de stapelplaats voor den handel in specerijen van de Molukken gaat worden [2]). De tusschenhandel in specerijen was met dien in peper van buitengewone beteekenis, terwijl Malaka, de Molukken en Oost-Sumatra voor de rijstvoorziening afhingen van Java [3]).

De koning zendt geregeld aanzienlijken en schepen naar China, om voortbrengselen des lands als tribuut te brengen. De Ming-geschiedenis preciseert dat nog [4]), door gezantschappen te vermelden in 1415, nadat de koning den naam Hyang Wiçeṣa had aangenomen — ongetwijfeld weder met een wijding in verband staande —, in 1418, toen de te Pantsur (Pañcur) verongelukte en door Java los-gekochte volgelingen van een keizerlijke zending werden meegestuurd, in 1432, toen de reeds op p. 93 besproken brief werd aangeboden over de stichting van het rijk 1376 jaar tevoren, in 1436, in 1440, toen de gezanten schipbreuk leden, en in 1443, doch in dat jaar wees de gouverneur van Canton op de groote kosten, die voor China aan de ontvangst van de gezanten verbonden waren en zoo werden de hofreizen op eens in de drie jaar vastgesteld. Dus kwamen de Javanen weerom in 1446, maar later werd dat nog weer minder.

Slaan wij nu den Pararaton op voor bijzonderheden uit de latere regeeringsjaren van Hyang Wiçeṣa, dan vinden wij (p. 178) behalve een groot aantal sterfgevallen van leden der koninklijke familie, een vulcanische uitbarsting in 1411 en „de groote lantaran" in 1416. Wat dat beteekent, is niet bekend; doch duidelijk is tien jaar later „de groote hongersnood" van 1426. Als dat een feit van zooveel beteekenis was, dat het zijn weg naar deze kroniek gevonden

---

1) In 1411 stelt zich een Chinees te Grĕsik, die zich hoofd van die plaats noemt, rechtstreeks door een zending met het Chineesche hof in verbinding (Notes p. 41).

2) Barros III, V, 7. De rechtstreeksche vaart van de Chineezen op de Molukken heeft zich tegenover de Javaansche niet kunnen handhaven. Op Ternate was later de vorst met een Javaansche adellijke dame gehuwd (Barros III, V, 5). Eveneens beheerschte Java met Malaka de vaart op Timor (Barbosa, p. 370 v. d. Port. tekst bij Rouffaer, Bijdr. Kon. Inst. 6:6, 1899, p. 624).

3) Zie Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 118—120 en 125 sq. over den omvang en den inhoud van den Javaanschen handel.

4) Notes p. 37—39.

heeft, kunnen wij veilig aannemen, dat het een zware ramp moet zijn geweest, die uit den aard der zaak tot verdere verzwakking van Java heeft geleid.

Vermeldenswaard is zeker ook het optreden van een nieuwen rijksbestierder in 1413 in den persoon van Kanaka, die tot 1430 het bewind is blijven voeren. Ook zijn naam is, gelijk die van zijn beroemden voorganger Gajah Mada, aan een wetboek verbonden, de Adigama, en hoewel die naam er in allerzonderlingst verband staat, en het jaartal in dat geschrift te vroeg is (1401) [1]), bestaat er toch groote kans, dat hij met het tot stand komen van den oorspronkelijken vorm van deze rechtsbron zijn bemoeienis heeft gehad. Nog in de thans gebruikelijke hoog-Balische bewerking treft men de instructie voor den patih van Majapahit, Tuhan Kanaka, aan [2]). Het geschrift maakt een meer modernen indruk dan het Kuṭāramānawa, waarmede het in vele opzichten overeenstemt; het is echter niet te zeggen, in hoeverre die moderniseering latere wijziging is.

Over 's konings overlijden, vermoedelijk in 1429, op zijn vroegst in 1427 [3]), spraken wij reeds. Hij werd bijgezet in Paramawiçeṣapura te Lalangon, hetgeen vermoedelijk hetzelfde is als het Wiçeṣapura te Bhayālangö, waar reeds zijn overgrootmoeder, de Rājapatni rustte, en waar aan de bestaande tempelresten een latere ombouwing en vergrooting kon worden geconstateerd [4]). Van andere bouwwerken zal vermoedelijk Tjaṇḍi Gambar bij Ngoenoet, het oude Satyapura, uit het laatst der veertiende eeuw zijn [5]), getuige steenen uit 1388 en 1399 en een oorkonde van Wikramawarddhana daar aangetroffen. Tjaṇḍi Gambarwetan bij Panataran is door rākṣasa's met de jaartallen 1410 en 1438 beschermd geworden [6]); een badplaatsje nabij het terrein van Panataran zelf is uit 1415 [7]); andere resten in Zuid-Kĕdiri hebben de jaartallen 1403, 1407, 1409 opgeleverd [8]). Over het geheel is hetgeen gespaard is gebleven, smaakvol in de details, doch treedt zeker gemis aan gevoel voor de onderlinge verhoudingen aan den dag; de eenheid in het monument als geheel gaat ontbreken. Grootsche scheppingen komen ook niet meer tot stand; men bepaalt zich tot betrekkelijk klein werk. In dat alles openbaart zich een zeker gemis aan durf, een wantrouwen van de toekomst, dat in overeenstemming is met het naderend verval van het groote rijk.

---

1) Zie Par. p. 196 sq.

2) Inhoudsopgave van deze in 1909 verschenen bewerking bij Lekkerkerker, Bali en Lombok (1920) p. 10—13. Verder besproken door Van Eerde in Ind. Gids 31 (1909) p. 1682—1687.

3) De Par. geeft n.l. geen afzonderlijk jaartal, doch stelt onmiddellijk daarna het overlijden der Prabhu stri in 1429. Het laatste voorafgaande jaartal is echter 1427.

4) Inl. II p. 207.

5) Inl. II p. 334—339.

6) Inl. II p. 342—345.

7) Inl. II p. 280 sq.

8) Inl. II p. 333 sq. Uit 1414 dateert een vorstelijk wijdingsbeeld, Bijdr. 80 (1924) p. 298.

Wanneer, gelijk wij zoo straks als meest waarschijnlijken gang van zaken aangaven (p. 430), Suhitā inderdaad eerst in 1429 aan de regeering is gekomen en haar optreden in 1400 op misverstand berust, ligt de reden voor de hand, waarom zij en niet een harer broeders, die beiden den titel van Bhre Tumapĕl hebben gedragen, den troon besteeg. Het zou dan haar afkomst van moederszijde moeten zijn, die haar den voorrang gaf en in dat geval zou haar moeder Bhre Matarām, de met Wikramawarddhana gehuwde dochter van Wīrabhūmi en van (waarschijnlijk) de prinses Nāgarawarddhanī, geweest zijn, waardoor dus Suhitā ook van moederszijde rechtstreeks uit de koninklijke familie stamde. Bij een optreden in 1400 zou een dergelijke redeneering niet opgaan, omdat op dat moment Bhre Matarām nog onmogelijk een kind van voldoenden ouderdom gehad kan hebben. Niet uitgesloten lijkt het verder, dat de regeeringsaanvaarding van Suhitā in 1429 voor de aanhangers van de verslagen partij haars grootvaders Wīrabhūmi een zekere voldoening beteekende, althans er is een bericht, dat op een herleving en zelfs een tot macht geraken der Wīrabhūmi-partij onder Suhitā's regeering wijst, het uit den weg ruimen van raden Gajah in 1433 met de uitdrukkelijke bijvoeging (Par. p. 189) van de reden: dat hij Bhre Wīrabhūmi onthoofd had.

Een tweede belangrijke gebeurtenis is dan het ratu worden van Bhre Daha in 1437. Wie deze Bhre Daha is, weten wij niet, en evenmin of dit optreden goedschiks of kwaadschiks is gegaan, de toekenning van een hooge waardigheid en hoogen titel als blijk van waardeering door het centraal gezag, of juist een zich opwerpen in openlijke tegenstelling tot dat gezag. In ieder geval is die tegenstelling een veertig jaar later een feit geweest en is zij dan zeer noodlottig voor Majapahit. In zooverre is het ratu-schap van Bhre Daha in 1437 het begin van het einde. Een periode van verval gaat over in een van langzamen ondergang.

Het lijkt wel of het Hindoeïsme, voor het naderend onheil beducht, tegenover den snel in aanhangers toenemenden Islam toevlucht en versterking is gaan zoeken bij de tot dusver grootendeels buiten Hindoe-invloed gebleven oud-Indonesische elementen. In dezen tijd althans valt een nieuw leven te bespeuren in de vestigingen op het hooggebergte, waar zich van ouds de Indonesische terras-heiligdommen bevonden. Terwijl in de vlakte nog kleine tempeltjes gebouwd worden — Tjaṇḍi Botjok bij Ngantang uit 1436 is er een voorbeeld van [1]) — krijgt men in de bergen naast de plekken die, als de Argapoera, hun Indonesisch karakter bewaard hebben [2]), nieuwe Çiwaïtische vestigingen of ook hernieuwingen van lang bestaande maar waarschijnlijk in verval geraakte heiligdommen, van welke beide soorten Selakĕlir op den Pĕnanggoengan [3])

---

[1]) Inl. II p. 325 sq. en Oudh. Versl. 1928 p. 23 sq.
[2]) Inl. II p. 358—362 en O. V. 1927 p. 108.
[3]) Inl. II p. 401—405.

met jaartallen 1434—1442 en Pĕnampihan op den Wilis [1]) met een beeld uit 1449 en een oorkonde uit 1460 als voorbeelden mogen dienen [2]). Daarbij bespeurt men nu allerlei Indonesisch aandoende eigenaardigheden. Het meest verrassend is het mengsel van Çiwaïtisch-Indonesische vormen en opvattingen, hetwelk tot uiting komt op de hellingen van den Lawoe, te Soekoeh en Tjĕta [3]), dus weder op de grens van Midden-Java, en waaraan de jaartallen 1437 tot 1475 verbonden zijn [4]). De kunst vertoont al evenzeer een gemengd karakter van Indonesische en Çiwaïtische traditie, terrassen, opstaande steenen, dieren met symbolische en magische beteekenis, maar ook Hindoe-goden en zelfs teksten als de Sudamala. Het Hindoeïsme beteekent dan uitsluitend Çiwaïsme; van Buddhisme bij deze late vestigingen nergens een spoor. Ook verder naar het Westen is iets van dit nieuwe leven te bespeuren door jaartallen van 1438 tot 1449 op den Mĕrbaboe [5]). Hoewel deze Soekoeh-cultuur een levenskrachtigen indruk maakt heeft zij, hetzij door het opdringen van den Islam, hetzij om andere redenen geen verdere toekomst gehad; na een enkel geslacht schijnt zij even plotseling op te houden als zij te voorschijn treedt.

Te midden van deze gisting op cultureel gebied sterft het koninklijk echtpaar kinderloos; de prins-gemaal Parameçwara [6]) in 1446, de koningin in 1447. Beiden werden te Singhajaya bijgezet.

Haar opvolger als prabhu is volgens den Pararton (p. 197) Bhre Tumapĕl, waarschijnlijk de jongste van haar beide aldus genaamde broeders; immers de kroniek geeft bij de vermelding van dien jongsten prins de nadere aanduiding çrī Kṛtawijaya, en het is te Kṛtawijayapura, dat de in 1447 opgetreden koning na een vierjarige regeering in 1451 werd bijgezet. Van 's mans regeering weten wij, behalve een paar vulcanische uitbarstingen, alleen dat zekere Bhre Paguhan de lieden van Tidung Galating uit den weg ruimde, doch het belang van dat feit ontgaat ons volkomen.

De Pararaton wordt steeds abrupter en onduidelijker tegen het slot (p. 199 sq.), en er is tevens alle kans, dat er fouten in de jaartallen zijn geslopen. Wij moeten de mededeelingen der kroniek dan ook met alle reserve aanvaarden. Na den dood van den laatstgenoemden koning treedt zekere Bhre Pamotan

---

[1]) Inl. II p. 366—372, en Crucq, Oudh. Versl. 1929 p. 269.

[2]) De vestigingen op Kawi en Ardjoena zijn blijkens de jaartallen 1380 en 1381 wat ouder.

[3]) Inl. II p. 372—386, Van Stein Callenfels in Verh. Bat. Gen. 66 (1925) p. 133—138 en Stutterheim in Bijdr. Kon. Inst. 86 (1930) p. 561—567.

[4]) Over de jaartallen en inscripties mej. dr. Muusses in Tijdschr. Bat. Gen. 62 (1923) p. 496—514, Crucq l.l. p. 264—266 en Stutterheim l.l. p. 557—561. Een steen uit 1441 vermeldt een overweldiging van Rajĕg wĕsi (Badjanĕgara?) door Mĕḍang, van welke gebeurtenis wij niets weten, zelfs niet of zij historisch dan wel slechts traditie is.

[5]) Inl. II p. 389.

[6]) De Par. voegt er bij: „die gestorven is te Wiṣṇubhawana". Blijkens de oorkonde van Biloelock, Oudh. Versl. 1918 p. 176, is daar juist de oudere Parameçwara, de oom van Hayam Wuruk, gestorven (verg. hiervóór p. 442 noot 5).

op te Kĕling, Kahuripan, met den koningsnaam çrī Rājasawarddhana. Onmiddellijk volgt, dat Sinagara sterft in 1453 en er toen drie jaar geen prabhu was; daaruit volgt, dat Rājasawarddhana dezelfde als Sinagara is, en inderdaad prabhu, oppervorst, was. Wat dan echter de namen Kĕling Kahuripan aanduiden, is duister. Kĕling is te localiseeren bij de rivier van dien naam in Noord-West Kĕdiri [1]). Zetelde deze vorst misschien niet te Majapahit zelf? Wat zijn regeeringstijd aangaat, kan hij de Prabhu van een gezantschap naar China uit 1452 geweest zijn [2]). Of en in welk verband hij tot de voorafgaande vorsten staat, blijkt ook al niet.

Na de drie-jarige koninglоosheid verschijnt een Bhre Wĕngkĕr als prabhu, onder den naam Hyang Pūrwawiçeṣa (een sacrale naam klaarblijkelijk) van 1456 tot 1466. Hij zou de koning Tu-ma-pan (Tumapĕl, genomen voor Oost-Java) kunnen zijn, wiens gezanten in 1460 in China dronken werden en zes vreemde priesters van een ander gezantschap doodden; in 1465 werd opnieuw, voorloopig voor het laatst, tribuut uit Java naar China gebracht [3]). Het in 1464 gestelde overlijden van Bhre Daha is waarschijnlijk, zooals zal blijken, tien jaar te vroeg aangeteekend. Na dezen Pūrwawiçeṣa treedt Bhre Paṇḍan Salas als prabhu op te Tumapĕl, om na twee jaren in 1468 den kraton te verlaten. Ten slotte noemt de Pararaton vier kinderen van Sinagara, dat is dan de Rājasawarddhana, die in 1453 was overleden, en zegt van den jongste, Bhra Kṛtabhūmi: „in de relatie van oom (tot) den koning, die is gestorven in den kraton in 1478". Met nog een uitbarsting uit 1481 sluit de kroniek.

Dat wij aan deze verwarde mededeelingen weinig hebben, is duidelijk. Pijnlijk komt hun ontoereikendheid aan het licht door de vondst van een koperoorkonde uit Sĕṇḍang Sĕdati, Zuid van Badjanĕgara [4]), welke in 1473 blijkt te zijn uitgevaardigd door Z. M. Bhaṭāra Prabhu met den eigennaam Suraprabhāwa en den koninklijken wijdingsnaam Singhawikramawarddhana. Ongetwijfeld is dat dezelfde, die op een oorkonde van Trawoelan eveneens met deze beide namen voorkomt, dan echter niet als regeerend vorst maar als vorst van Tumapĕl, jongste zoon van Zijne Majesteit, terwijl hij gehuwd blijkt te zijn met zekere Rājasawarddhanadewi, vorstin van Singhapura [5]). Aangezien nu de boven besproken Bhre Paṇḍan Salas ook te Tumapĕl optreedt en de Pararaton hem als echtgenoot van Bhre Sing(h)apura opgeeft, concludeert mej. dr. Muusses [6]) terecht tot de gelijkstelling van den Singhawikramawarddhana der inscripties met den Bhre Paṇḍan Salas van de kroniek. Dat is echter

[1]) Verbeek in Not. Bat. Gen. 1889 p. 10 sq.

[2]) Notes p. 39.

[3]) Notes l.l.

[4]) Oudh. Versl. 1922 p. 22—27.

[5]) Oudh. Versl. 1918 p. 170; 1919 p. 22—30 en 153—155, waar een dateering tijdens Wikramawarddhana wordt voorgesteld. Waarschijnlijker is het tijdperk tusschen 1447 en 1466 (Oudh. Versl. 1923 p. 109).

[6]) In Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 207—214.

degeen, die in 1468 den kraton verliet. Heeft hij de oorkonde elders, na zijn verdrijving, uitgevaardigd? Of zijn de jaartallen van den Pararaton onjuist? Of is deze jongste zoon de eveneens uitdrukkelijk als jongste zoon (van Rājasawarddhana) aangeduide Kṛtabhūmi? Dan is deze koning misschien toch de vorst, die, in 1468 aan het bewind gekomen, in 1478 in den kraton is gestorven .... als we tenminste den Pararaton ook in dat opzicht geloof mogen schenken. Merkwaardig is dat in dit zeer late document, een koninklijke giftbrief van een vrijgebied, de vorst zich nog altijd noemt alleenheerscher van het uit Janggala en Kaḍiri bestaande Yawabhūmi [1]): het rijk geldt dus steeds als uit die beide deelen te zijn samengesteld.

Het jaar 1478, waarin de Pararaton dezen laatsten koning doet sterven in den kraton, is tevens het jaar, of eigenlijk een der beide jaren, waarin de Javaansche traditie de verovering van Majapahit door een Mohammedaansche coalitie stelt, en daarmede tevens den val van het Hindoe-Javaansche gezag [2]). Dat laatste is zonder eenigen twijfel onjuist: niet alleen vaardigt in 1486 een Hindoe-koning van Java nog zijn oorkonden uit, maar ook de Portugeezen kennen nog jaren later een heidenschen opperkoning. Dit moet ons ook huiverig maken ten opzichte van het aanvaarden der verovering door Mohammedanen in 1478. Tenzij men zich wil redden met het expedient van een Mohammedaansche verovering zonder de minste gevolgen — en dat zou dan toch ook weer geheel in strijd zijn met de inzake het jaartal aangenomen traditie — bestaan er slechts twee mogelijkheden: óf de, in werkelijkheid veel latere, verovering door de Islamitische coalitie is ten onrechte in dit vroege jaar geplaatst; óf er heeft wel degelijk een verovering in 1478 plaats gehad, maar dan niet door de Mohammedanen, doch door andere Hindoe's, de dynastie van 1486. In volstrekte tegenstelling behoeven die twee mogelijkheden overigens niet te staan; ten slotte kan zoowel een verovering door Hindoe-Javanen in 1478 als een latere door Mohammedanen zijn geschied, en kunnen die beide in de traditie verward zijn.

Het denkbeeld van de verovering wel degelijk in 1478 doch niet van Islamitische zijde, vindt steun in een zinsnede op één der bovenbedoelde inscripties van 1486. Het is een samenhangende groep [3]), waarvan één gebeiteld is op een rots te Ḍoekoehan Ḍoekoeh in den Zuid-Oostelijken hoek der residentie Soerabaja, de andere (alle op steen) afkomstig zijn van Djijoe, een eindweegs Noordelijk, in de buurt van Madjasari; het voorkomen van Jiwu en andere plaatsnamen uit de buurt op de oorkonden zelf waarborgt die herkomst als de origineele. De begiftigde, çrī Brahmarāja, wordt geprezen,

1) Janggalakaḍiriyawabhūmyekādhipa, sirātah prabhu wiçeṣa ring bhūmi Jawa makaprakārang Janggala mwang Kaḍiri.

2) Het andere ook wel opgegeven jaar is 1481, juist het slot-jaar van den Pararaton. Zie Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6:6 (1899) p. 117.

3) O. J. O. XCI—XCV; thans (behalve de rots) Mus. Madjakĕrta no. 123, 61, 351 en 350.

omdat hij zich inspant voor de opperheerschappij van hem, die resideert te Jinggan, *dun* [1]) *ayunayunan yūdha lawan ing Majapahit*. Hetzij men nu die woorden opvat als „die den strijd bestond tegen Majapahit" [2]), hetzij men er een geografische bepaling, het vroegere slagveld van den strijd tegen Majapahit, in zoekt, die vermelding van een strijd *tegen* Majapahit door de partij van den uitvaardiger der oorkonde schijnt vast te staan. Ziedaar dan de aanstichters van de geslaagde verovering van Majapahit in 1478, mogelijk door een veldslag bij Jinggan [3]) voorafgegaan [4]).

Doch wie zijn nu deze aanvallers, tevens de nieuwe Hindoe-Javaansche machthebbers? Ook daaromtrent geven de inscripties uitsluitsel. Het vrijgebied van Trailokyapurī [5]) wordt aan genoemden Brahmarāja Ganggadhara, den in de vier Weda's doorkneeden opper-purohita, dus vorstelijken hofpriester, geschonken vanwege zijn diensten bij de viering van het twaalfde-jaars-çrāddha van Zijne Majesteit den vorst van Dahanapura, die is overleden te Indra(ni)-bhawana. Dat is dus een vorst van Daha, die 12 jaar te voren, d.i. in 1474 overleden moet zijn, dezelfde dan hoogstwaarschijnlijk, wiens sterfjaar de Pararaton in 1464 stelt (zie hierboven p. 448) en die in 1437 als ratu van Daha was opgetreden. Degenen, die voor hem een luisterrijk çrāddha doen houden, moeten zijn naaste verwanten, in de eerste plaats zijn zoon zijn. Zoo geraakt men tot de conclusie [6]), dat de in tegenstelling tot Majapahit gekomen vorsten van Daha de veroveraars der oude hoofdstad zijn, en dan bepaaldelijk (omdat de overleden vorst slechts met den titel van Daha genoemd wordt), de regeerende koning van 1486 zelve.

Er is op grond van deze gegevens ook nog een andere opvatting mogelijk, die tevens een band zou leggen tusschen deze vorsten en hun voorgangers. Het is deze, door dr. Muusses voorgesteld [7]), dat de vorst van Daha geen ander zou zijn dan de Singhawikramawarddhana van de oorkonde van 1473, welke hij kan hebben uitgevaardigd na zich, den kraton in 1468 verlaten hebbende, te Daha te hebben gevestigd, waar hij dan in 1474 is overleden. Zijn zoon wint in 1478 Majapahit terug en houdt in 1486 het çrāddha. Welke van deze beide verklaringen juist is, lijkt ons met de beschikbare gegevens niet uit te maken.

De voor beide opvattingen geldende veronderstelling, dat de verovering van Daha uit heeft plaats gehad, maakt ook den op zichzelf allerzonderlingsten koningstitel van 1486 verklaarbaar. Deze luidt: koning van çrī Wilwatikta

1) Poerbatjaraka: du*k*.

2) Brandes in Not. Bat. Gen. 1889 p. XV.

3) Waarschijnlijk niet dezelfde plaats als het elders vermelde, oostelijk van Majapahit liggende Jingan; zie Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1926 p. 82.

4) Brandes l.l. p. XVI, en Kromodjojo Adinĕgoro in Oudh. Versl. 1915 p. 29—32.

5) Zie over de ligging van dit vrijgebied Van Stein Callenfels l.l. p. 81—84 en Maclaine Pont ibid. p. 96 sq.

6) Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 20—22.

7) Aan het slot van haar artikel, geciteerd op p. 448.

Daha Janggala Kaḍiri. Allerzonderlingst, als men bedenkt dat Daha en Kaḍiri precies hetzelfde zijn, maar begrijpelijk in het licht der omstandigheden. Janggala Kaḍiri beteekent eenvoudig de oude officieele Javaansche koninklijke waardigheid, gelijk die titel ook door de laatste Majapahitsche koningen nog gedragen was. Daarnevens geven de beide eerste namen aan, uit welke deelen thans feitelijk de koning zijn rijk had samengesteld: het Wilwatikta (Majapahit), dat hij veroverd had, en het Daha, waar hij vandaan kwam.

De koning in kwestie is Bhaṭāra Prabhu Girindrawarddhana, met den eigennaam Raṇawijaya. Hij bevestigt op de eerste oorkonde bevelen van twee vroegere vorsten, waarvan de laatste is gestorven te Mahālayabhawana [1]), en waarvan wij verder niets weten. Naast hem treedt echter een tweede persoon op, ook een çrī Girindrawarddhana, met den eigennaam Wijayakusuma en den koningsnaam Singhawarddhana; deze vorst voert *niet* den titel prabhu, doch is bhaṭāra van Kling [2]) en zijn schenking aan den eerwaarden Brahmarāja moet worden bevestigd door Raṇawijaya. Ongetwijfeld is dus Singhawarddhana een vorst in een lagere positie, doch eveneens lid van de Girindrawarddhana-dynastie, vermoedelijk de jongere broeder of wel misschien de zoon van den opperkoning. Het vorstendom Kling vonden wij ook aan het slot van den Pararaton vermeld (hierboven p. 447 sq.). De oppervorst wordt bijgestaan door zijn rijksbestierder heer Wahan of T(h)ahan, hetgeen vermelding verdient omdat, zooals wij zien zullen, ook de traditie den naam Wahan heeft vastgehouden.

Het Hindoesch karakter der oorkonden is boven allen twijfel verheven. Gewijde beelden van den Zienervorst Bhāradwaja en van Rāma, vereering van diezelfden en van Wiṣṇu, Yama en Durgā komt er voor. Dit is van belang, omdat de naam der Girindrawarddhana's aan Giri doet denken, en Sunan Giri een groote rol speelt in de coalitie, die volgens de traditie Majapahit ten val bracht. Mogelijk is die naamsovereenkomst toeval, maar er kan ook wel meer achter steken. Dat een Sunan Giri deze oorkonden zou hebben uitgevaardigd, den met zooveel vuur aangehangen Islam meesterlijk (en om welke reden?) camoufleerend, is uitgesloten; doch dat de Sunan Giri der traditie een deel van zijn geschiedenis en zijn daden uit de werkelijkheid van een Hindoeschen Girindrawarddhana toebedeeld zou hebben gekregen, na de noodzakelijke omwerking in Islamitischen geest, is een mogelijkheid, die de overweging waard schijnt.

De kuststreken van Java waren in dezen tijd stellig reeds geïslamiseerd, maar de vorsten en hoofden erkenden, met meer of minder bereidwilligheid, nog steeds het Hindoesche centrale gezag, waarvan niet meer blijkt, of het

---

[1]) De eerste, volgens dr. Muusses' lezing van den hier zeer gehaverden steen, te Amṛtawiçeṣālaya (l.l. p. 213).

[2]) Dat ook de opperkoning vorst van Kling zou zijn, berust op een fout in de transcriptie van O. J. O. XCII. Zie T. B. G. l.l. p. 21 noot 3.

in de oude hoofdstad Majapahit gevestigd was gebleven of naar een nieuwen kraton verplaatst [1]). Van de voornaamste data voor de verbreiding van den Islam [2]) noemden wij reeds (p. 444) het gegeven bij Ma Huan, die in 1415 (of ± 1430) zijn geloofsgenooten nog slechts onder de immigranten aantreft en ze van de inboorlingen onderscheidt. Doch al heel spoedig zou dat anders worden. Weliswaar hebben wij geen houvast aan het jaartal 1419 op den Arabischen grafsteen van Malik Ibrahim, dien de traditie als Islamprediker kent, te Grĕsik [3]); hij was waarschijnlijk slechts handelaar en of hij propaganda voor zijn geloof heeft gemaakt, is hoogst onzeker [4]). Het geval is van denzelfden aard als bij dien veel ouderen Arabischen grafsteen te Leran van „de dochter van Meimūn" uit 1082; misschien is trouwens die steen *met* het grafschrift van elders naar Java gebracht [5]), doch wanneer de vrouw werkelijk op Java begraven is, moet het een op zichzelf staand geval zijn, dat in geenen deele als argument voor de islamiseering der Javaansche bevolking eenige kracht heeft [6]). Evenzeer staan wij eenigszins sceptisch tegenover het jaartal 1448 op het graf, dat op het terrein van het oude Majapahit wordt aangewezen als dat van de Putri Tjĕmpa, de Camsche vorstin, volgens de traditie gemalin van een Majapahitschen koning en op haar verzoek naar de gebruiken der door haar aangehangen nieuwe leer begraven. De koning in kwestie zou Bhre Tumapĕl (p. 447) moeten zijn. Nu staat zonder eenigen twijfel dat jaartal op een Mohammedaansch graf, maar er is niet de minste waarborg, dat dit graf inderdaad van bedoelde koningin is [7]). Hoogstens mogen wij constateeren, dat de Islam in 1448 ook te Majapahit zelf en in aanzienlijke kringen (blijkens den aard van het graf) aanhangers had. Desgelijks lijkt het approximatieve jaartal 1450 van den met een Tubansche vorstendochter gehuwden Sunan Ngampel [8]) ons niet boven twijfel verheven.

Zekerheid geeft eigenlijk eerst De Barros, als hij den toestand bij de komst der Portugeezen in Indië, dus dien van 1498, beschrijft [9]). Alles naar het Oosten [10]) is dan van de heidenen, uitgezonderd het rijk Malaka, een deel der

[1]) Kromodjojo Adinĕgoro l.l. beveelt als zoodanig de overblijselen te Koetagirang (Inv. no. 1709) aan.

[2]) Hierover handelt Schrieke, Het Boek van Bonang (1916) p. 1—39.

[3]) Van Hoëvell, Reis over Java enz. I (1849) p. 154—156. Latere litteratuur bij Schrieke p. 28.

[4]) Zie l.l. p. 29.

[5]) Over dezen steen zie Moquette in Hand. Eerste Congr. Taal-, Land- Volkenk. v. Java in 1919 (1921) p. 391—399 en Ravaisse in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 668—703. Volgens Moquette zou de dateering 1102 zijn.

[6]) V.g.l. een op zichzelf staande Islamitische inscriptie uit 1039 bij Phanrang in Campā (Ravaisse, J. as. 11:20, 1922, p. 247—267).

[7]) Over het graf, Rapp. Oudh. Comm. 1907 p. 42 sq.; over de legende zie beneden.

[8]) Zie Schrieke p. 37 en daar aangehaalde litteratuur.

[9]) Da Asia I, lib. IX, cap. 2; bij Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6:6 (1899) p. 118.

[10]) Nl. van de rivier Cintacora af, tusschen Goa en Honawar.

zeekust van Sumatra, eenige havens van Java en de Moluksche eilanden, die van de Mooren zijn, „welke pest van Malaka uitging langs den weg des handels". Sumatra's Noordkust zagen wij reeds geïslamiseerd; voor de Molukken kan het bericht nog eenigszins gepreciseerd worden door een andere passage [1]), dat ongeveer tachtig jaar vóór de komst der Portugeezen de Islam naar Ternate was gekomen. Dat is dus omstreeks 1430, of als men aanneemt, dat de komst van De Brito in 1522 bedoeld is [2]), ongeveer 1440. Ook hier hooren wij weer, dat de Maleische handelaars van Singapore en Malaka den Islam naar de Molukken en Banda hebben gebracht.

De groote krachtsontwikkeling van Malaka nu schijnt halfweg de vijftiende eeuw aangevangen te zijn [3]) onder Mudhafar Shah, wiens naam verbonden is aan het met groot succes afslaan van Siameesche aanvallen; dezelfde die in 1456 de Chineesche investituur kreeg [4]), en de eerste, die bij Chineezen en Portugeezen als „sultan" bekend is. Van zijn zoon Manṣur Shah kennen wij den regeeringsduur, daar hij in 1459 gezanten naar China stuurde en het jaar op zijn grafsteen door Moquette als 1477 is gelezen [5]). In de traditie der Sajarah Malayu is hij de groote man der expansie-politiek over het Schiereiland en ook over Midden-Sumatra. Een toevallig ten zijnent gekomen keizerlijk commissaris brengt hem er toe, nog eens gezanten naar China te sturen; en in 1481 volgt ook zijn zoon Ala'u'd-din dat voorbeeld, zich daarbij beklagend over dreigende vijandelijkheden van den kant der Annamieten, die zich inmiddels van Campā meester hadden gemaakt. De keizer geeft den practischen raad, dat Malaka zich zelf maar moet helpen en gewapend weerstand bieden, en daar was Ala'u'd-din ook zeker de man naar; immers hij stierf door toedoen van twee gevangen vorsten, die van Kampar en Indragiri, welke hij dus met succes beoorloogd had [6]). Zijn zoon en opvolger was de laatste

[1]) Barros III, lib. V, cap. 5.

[2]) Schrieke p. 35. Deze auteur meent, dat ook de bekeering van den eersten vorst 80 jaar vóór de komst der Portugeezen gesteld wordt, doch dat zegt Barros niet, hij noemt dit tijdstip slechts als dat van het binnentreden van „deze pest" en heeft vooraf doen gaan, dat de vorst, die zich liet bekeeren, de grootvader van het 7-jarig koninkje van 1522 was. Het zal wel gegaan zijn gelijk elders: eerst de Islam in de handelskringen, en pas later de overgang van den koning.

[3]) Rouffaer, Bijdr. 77 (1921) p. 588—591. Zie ook p. 570 sq., over de oudste antiquiteit van Malaka, den in 1459 gedateerden grafsteen van een Gujeratschen nachoda.

[4]) Ming-geschiedenis, Notes p. 131 sq. Ook voor de verdere relaties met China.

[5]) Tijdschr. Bat. Gen. 59 (1921) p. 601—606. Tijdens zijn regeering is de grafsteen te Pangkalan Kĕmpas van den in 1467 overleden Aḥmat gehouwen, welke in zijn combinatie van Arabische met (Javaansche en) Maleïsche opschriften een parallel geeft voor den Pasè-schen steen, op p. 440 bedoeld. Zie Rouffaer in Bijdr. l.l. p. 571—574, Van Stein Callenfels in Journ. Fed. Mal. St. Mus. 12 (1927) p. 107—110 en Wilkinson in Journ. Mal. Br. R. A. S. 9 (1931) p. 134 sq. Een Maleischen grafsteen in Arabisch schrift, van 1496 te Pahang, bespreekt Van Ronkel in Bijdr. Kon. Inst. 76 (1920) p. 164 sq.; over dezen en twee andere steenen van Malaka ook Rouffaer p. 574—577.

[6]) Albuquerque, Commentarios III p. 91 sq.; Ferrand p. 422 sq.

sultan van Malaka, Maḥmud Shah; de troonwisseling zal omstreeks 1488 hebben plaats gevonden. Deze moet zich eerst te weer stellen tegen zijn halfbroeder, dien hij met zijn familie laat dooden, en slaat omstreeks 1500 weer Siameesche aanvallen af, waarbij ook Pahang (dat klaarblijkelijk onderhoorig is geworden) verdedigd moet worden. De sultan, die zich aan het opiumschuiven overgeeft, geraakt geheel onder den invloed van den bĕndahara, zijn oom van moederszijde Tun Mutahir, in deze nieuwe waardigheid den titel van sri Maharaja voerend, een eerzuchtig en gevaarlijk man. In 1508 gaan voor het laatst en na lange tusschenpoos nog weer eens gezanten naar China. En dan naderen reeds de Portugeezen.

Dit Malaka nu is sinds de tweede helft der vijftiende eeuw het groote emporium [1]), overlaadplaats en handelscentrum tusschen Oost en West, Molukken, Java en China eenerzijds, Noord-Sumatra, Indië en Arabië anderzijds, waarbij dan wat Indië aangaat in de eerste plaats gedacht moet worden aan Gujerat. Aan Gujerat en Pasè (ook volgens de traditie had te Malaka een Pasèsche prinses bij de bekeering van den eersten Mohammedaanschen vorst een rol gespeeld) heeft het zijn Islam te danken, dien het dan verder naar het Oosten doorgeeft, en dat het dit doen kan is weer het natuurlijk gevolg van de handelsrelaties. Vóór-Indische en Malakaansche handelaars hebben zich op Java gevestigd, gelijk er omgekeerd in het begin der zestiende eeuw een sterke Javaansche kolonie in een wijk van Malaka leefde. Huwelijken van die buitenlanders met dochteren des lands hadden dezelfde gevolgen als eertijds bij de vestiging van het Hindoeïsme, en wat den godsdienst aangaat moet de uitwerking nog onmiddellijker zijn geweest, daar immers de echtgenoote van den Mohammedaan ook zelve den Islam omhelsd moest hebben. Reeds lang was het Javaansche rijk in nauwe relatie geweest met eigen Islamitische onderhoorigheden op Noord-Sumatra en het Schiereiland, en met het bestaan van zulke oude relaties is het ook geheel in overeenstemming, dat in 1511 de onttroonde vorst van Pasè, Zain al-Abidin, zijn toevlucht zocht bij den koning van Java, die een verwant van hem was [2]). Huwelijken met prinsessen uit de onderhoorigheden, ook de Mohammedaansche, moeten ongetwijfeld zijn voorgekomen en Pasè bleef ook tijdens Malaka's bloei een belangrijke haven. Het spreekt vanzelf, dat de zeehavens in de allereerste plaats de uitgangspunten voor de verdere verbreiding van den Islam onder de bevolking waren, en voor Java waren dit in de eerste plaats Tuban en Grĕsik, waartegenover Surabaya en Japara nog op den achtergrond traden. Uit deze vier plaatsen, evenals uit Sunḍa en Palembang, waren kooplieden te Malaka blijvend gevestigd [3]).

[1]) Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 65 (1925) p. 111 sq. Aan het zeerecht van Malaka, medegedeeld door Pardessus, Collection de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle VI (1845) is de naam van sultan Maḥmud verbonden.

[2]) Barros II, liv. VI, cap. 2; Albuquerque III p. 64.

[3]) Over een en ander nader bij Schrieke, Bonang p. 8—15 en T. B. G. l.l.

Het vreedzame karakter der propaganda weerspiegelt zich in het onaangetast blijven der Javaansche cultuur. Er is geen sprake van een met geweld opgelegden nieuwen godsdienst of van het radicaal afrekenen met oude zeden en opvattingen. Integendeel, bij zijn geleidelijk doordringen paste de Islam zich aan. Wij bedoelen hierbij geen concessies op het speciale gebied van den godsdienst, maar wel het feit, dat de Javaan, die Mohammedaan werd, in de eerste plaats Javaan bleef. Hoeveel er van oude opvattingen is blijven leven is bekend genoeg; en wij behoeven dienaangaande slechts op een enkel verschijnsel te wijzen, dat karakteristiek is: de wajang, met zijn menschenafbeeldingen en zijn Mahābhārata-helden is blijven voortbestaan, en de oudste Islamitische bouwwerken sluiten zich in stijl en opzet zooveel mogelijk aan bij de Hindoe-Javaansche monumenten. De verklaring is, dat men in die laatste niet zoozeer specifiek heidensche tempels als wel de voortbrengselen van de nationale bouwwijze zag. De minaret van Kudus en de moskee van Sĕṇḍang-duwur spreken ten dezen wel een zeer duidelijke taal [1]).

In 1498 is dus de toestand: een Hindoe-Javaansch centraal gezag, en Mohammedaansche kuststreken, althans in en om de havens. De machthebbers van die havengebieden erkennen intusschen nog het centrale gezag; dat wordt niet alleen in een later bericht uitdrukkelijk gezegd, maar volgt ook uit het feit, dat de Javaansche opperkoning zich nog over zee kon laten gelden. Het sterkste bewijs daarvan is wel, dat men in 1509 te Malaka zelf nog bevreesd was voor een aanval van den koning van Java [2]). Een mededeeling, die ons meteen zal terughouden van de meening, dat het Javaansche rijk als zoodanig nog slechts een schijnbestaan zou voeren, en tot geen enkele daad meer in staat was. Een andere zaak is, dat het bestaan van het rijk steeds meer afhankelijk moest worden van de gehoorzaamheid der kuststaatjes aan het door de oude traditie opgehouden middelpunt. In 1499 verscheen het laatste Javaansche gezantschap in China [3]).

De sultan van Malaka schijnt inderdaad wel reden te hebben gehad om de vijandschap van Java te vreezen; dat blijkt ook als twee jaar later hijzelf uit zijn hoofdstad heeft moeten vluchten en de Portugeezen er meester zijn. Wij brengen even in herinnering — het is hier natuurlijk niet de plaats om bij de bijzonderheden stil te staan [4]) — dat in September 1509 de eerste Portugeesche

---

[1]) Zie Inl. II p. 428—431.

[2]) Journ. Straits Br. R. As. Soc. 17 (1886) p. 130; Schrieke, Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1919) p. 426.

[3]) Ming-geschiedenis, Notes p. 39. Bij de behandeling van verschillende Chineesche gegevens in dit boek hebben wij de zeer gewaardeerde hulp van Prof. dr. M. W. de Visser mogen ondervinden. Consequente toepassing van éénzelfde transcriptie-systeem bleek echter practisch onuitvoerbaar.

[4]) Over de geschiedenis van de eerste betrekkingen der Portugeezen met den Archipel zie men Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4:1 (1878) p. 321—420. Naar dit overzicht verwijzend, zullen wij de in aanmerking komende auteurs slechts aanhalen, voorzoover het Java betreft.

schepen voor Malaka verschenen, na op Sumatra's Noordkust Pedir en Pasè te hebben aangedaan; zij werden eerst goed ontvangen, doch ten slotte liet de bĕndahara een twintigtal Portugeezen aan land gevangen nemen, die hij weigerde uit te leveren. Na het vertrek der vloot ontstonden te Malaka groote twisten, waarbij de sultan den bĕndahara deed krissen. In Mei 1511 ging Albuquerque zelf van Kochin onder zeil; hij maakte Gujeratsche schepen buit en werd daarom, en om hetgeen te Malaka was voorgevallen, te Pedir niet en te Pasè nauwelijks ontvangen; bij het vervolgen van den tocht had de ontmoeting met het schip van den onttroonden Zain al-Abidin plaats (p. 454), dien Albuquerque hulp beloofde en medenam. In Juli waren de Portugeezen voor Malaka; na onderhandelingen, uitlevering der gevangenen, nieuwe eischen van Albuquerque tot den bouw van een fort, werd het ernst, maar kwam tevens de oneenigheid te Malaka aan het licht, daar het hoofd der Javanen daar ter plaatse [1]), Timutarāja of Utimutarāja, reeds met de Portugeezen heimelijk ging onderhandelen. Na een eersten vergeefschen aanval, was de stad half Augustus in handen van Albuquerque. Sultan Maḥmud vluchtte naar Pahang, later naar Bintang.

De, in hoofdzaak ongetwijfeld Mohammedaansche, Javanen te Malaka bleven een roerig en onbetrouwbaar element; Timutarāja, eerst tot hoofd van zijn geloofsgenooten aangesteld, werd wegens knevelarij en geheime onderhandeling met Maḥmud ter dood gebracht, en zijn opvolger Pati Katir, werd vóór Albuquerque in Januari 1512 zijn rampspoedigen terugtocht begon, ook al weer afgezet. Daarentegen haastte zich de koning van Java zelf, om een gezant met geschenken te zenden, en daarbij hulp aan manschappen en levensmiddelen te doen aanbieden voor den verderen oorlog: want deze koning stond in geschil met den verdreven sultan door de afpersingen, waaraan zijn onderdanen te Malaka blootstonden [2]). Deze koning van Java is heidensch en woont in het binnenland; hij is een groot heer van gebied en machtig van volk. Aan den zeekant zijn er andere koningen, die Mooren zijn en aan dezen Heiden gehoorzamen, en bij tijden tegen hem opstaan, en hij onderwerpt ze dan weer. Aldus naar het getuigenis van Castanheda [3]) de situatie op Java tijdens Albuquerque.

Laatstgenoemde zelf geeft ook nog een getuigenis van deze tegenstelling tusschen het Javaansche oppergezag en de havenkoninkjes, en de voor de hand liggende politiek van den Hindoe-koning, om zich van den steun der Portugeezen te verzekeren. „De voornaamste koning van Java", schrijft de gouver-

---

1) Nl. in de wijk Upih, waar de handelaars van Tuban, Japara, Sunda en Palembang woonden. Die uit Grĕsik waren onder een eveneens Javaanschen (Schrieke p. 112) Tuanku Laskar in Ilir gevestigd.

2) Albuquerque, Commentarios III cap. 37 (op p. 181 van de editie van 1774); Rouffaer (Bijdr. 6:6) p. 120.

3) Liv. III cap. 62; Rouffaer p. 119 sq.

neur-generaal in November 1513 aan den koning van Portugal [1]), „wenscht uw vriendschap en verlangt haar en die steden, die daar zijn in zijn land, zullen het (nl. uw dienaar) zijn uit noodzaak, of (anders) met een heel kleine vloot die tot hulp gaat van dezen voornaamsten Javaanschen koning". In den aanvang van datzelfde jaar 1513 hadden de Portugeezen bemerkt, hoeveel last zij van de vijandschap dier Javaansche havenkoningen konden hebben. De Portugeesche admiraal Perez d'Andrade, na Albuquerque's vertrek achtergebleven, terwijl Ruy de Brito als gouverneur van Malaka optrad, had Pati Katir uit den omtrek van Malaka weten te verdrijven en hem juist genoopt zich naar Java te begeven, toen van uit dat eiland een poging werd ondernomen tegen Malaka, en wel door den vorst van Japara, Pati Unus, die een honderd schepen met zijn lieden, en met Javanen van Palembang [2]), had bemand en van het vertrek van Katir, met wien hij in verstandhouding stond, niets afwist. Na een hevig gevecht werd de Javaansche vloot door d'Andrade verslagen; Pati Unus zelf wist zich door te slaan, bereikte Japara weer en liet er zijn schip op het strand zetten als herinnering aan het gevecht. Om zijn dappere daad, waarvan nog lange jaren hoog werd opgegeven, werd Pati Unus later koning gemaakt van Dĕmak [3]).

Eenige maanden later kwamen de Portugeezen opnieuw met Pati Unus in aanraking, en wel op Java zelf, een omstandigheid, waaraan wij het laatste *volkomen zekere* bericht over het bestaan van het Hindoe-oppergezag op Java te danken hebben. Onmiddellijk na de verovering van Malaka was een Portugeesch eskader onder Antonio d'Abreu op kondschap gegaan naar de Molukken, daar den Portugeezen uit den aard der zaak aan directe aanraking met het specerijenland veel gelegen was. D'Abreu zelf keerde na Banda bezocht te hebben terug, doch een zijner kapiteins, Serrão, strandde op de Schildpadeilanden, werd met de zijnen naar Ambon gebracht, hielp de Ambonneezen in den strijd en werd vervolgens door den sultan van Ternate uitgenoodigd in zijn dienst te komen; deze sultan was de machtigste der vier vorsten van de Molukken (de andere rijken zijn die van Tidore, Batjan en Djilolo). Een na zijn komst te Ternate naar Malaka vertrokken schip met kruidnagelen strandde op de Javaansche kust bij Tuban, en dat gaf aanleiding de goederen van Malaka uit te laten afhalen. Het was João Lopez Alvim, die in April en Mei de Javaansche havens aandeed, en daarbij te Siḍayu door Pati Unus vriendelijk werd ontvangen; waarschijnlijk een vriendelijkheid uit noodzaak, met de Portugeesche vloot vóór de haven en den Hindoe-Javaanschen opperkoning, den vriend der Portugeezen, in den rug [4]). Na den terugkeer dezer schepen te

---

[1]) Cartas I (1884) p. 138; Rouffaer p. 122.

[2]) Wij hebben dus in deze stad, welke nog in 1596 niet-Mohammedaansch was, een sterke Javaansche (Islamitische) kolonie te denken.

[3]) Castanheda III cap. 102, cf. Barros II, IX, 5; Rouffaer p. 120—122.

[4]) Rouffaer l.l. p. 123 sq.

Malaka nu schrijft gouverneur De Brito aan koning Manuel in Januari 1514: „Java is een groot eiland. Het heeft twee kafir-vorsten: de een heet koning van Sunda, de ander koning van Java.... De stranden der zee zijn van Mooren, en zeer machtige; groote kooplieden en heeren heeten zich gouverneurs. Ze hebben veel jonken, grooten overvloed. Ze hadden altijd handel met Malaka. Eenige hunner zijn onze vrienden; de anderen kunnen wel niet minder doen" [1]).

Ziedaar het laatste zekere bericht, waarbij wij tevens weder herinnerd worden aan het bestaan van het West-Javaansche rijk, dat hier Sunḍa heet en de voortzetting is van dat van Pajajaran. Uit dien tusschentijd bezitten wij geen enkel levensteeken met uitzondering van een korte wij-inscriptie uit 1411 op een steen, afkomstig van den Gĕgĕr Hañdjoewang, Westelijk van Tasikmalaja [2]), welke ons niets omtrent de politieke omstandigheden leert. Bij een latere gelegenheid (zie hieronder) blijkt de „haven van Sunda" nabij Kalapa te liggen, en dit brengt ons, naar volkomen vaststaat, op de plaats van het latere Jakatra. Waar nu aan den bovenloop van dezelfde, bij Kalapa uitmondende rivier, Pajajaran lag (p. 406) en dus Sunḍa en Pajajaran een overeenkomstig geografisch begrip vertegenwoordigen [3]), terwijl bovendien de overblijfselen van Pajajaran als die van den laatsten Hindoe-kraton van West-Java worden aangewezen, schijnt het een voor de hand liggende conclusie, dat het Sunḍa van de zestiende eeuw hetzij een andere naam voor het veertiende-eeuwsche Pajajaran is, hetzij geheel in de rechten daarvan was getreden.

Hebben we nu over dit heidensche Sunḍa nog een later gegeven, voor een heidensch oppergezag op Oost-Java bezitten wij, gelijk gezegd, na 1513 geen absoluut vertrouwbaar bewijs meer. Als de nieuwe kapitein van Malaka in begin 1515 over de wenschelijkheid van een tuchtigingsexpeditie tegen Java rapporteert [4]), spreekt hij uitsluitend over de Mooren: Pati Katir, Pati Unus, Pati Rodien; hij acht voor zulk een tuchtiging zeshonderd man voldoende. Den

---

[1]) Alguns Documentos (zie p. 33) p. 346 sq.; Rouffaer p. 122—124. De toestand is dus dezelfde als in Brunei, waarvan het ook heet, dat de koning kafir is, doch de kooplieden Mooren (Alg. Doc. p. 346). Ook volgens Barbosa is er een heidensche koning; het is intusschen onzeker, op welken tijd dit gegeven in zijn 1516 vervaardigd boek slaat. Gelijk wij zoo dadelijk zullen zien, was in 1521 bij het bezoek van Pigafetta ook de vorst Mohammedaan. Op Sumatra zijn volgens hetzelfde rapport-de Brito, behalve Pasè, Pedir en Aru speciaal Indragiri en Kampar de Mohammedaansche staatjes, waarmede de Portugeezen in aanraking komen, terwijl laatstgenoemd rijk oppergezag uitoefent of pretendeert over Siak en het nog heidensche Mĕnangkabau. Verg. Albuquerque Cartas I (1884) p. 138.

[2]) Inv. no. 233. Zie Holle in Tijdschr. Bat. Gen. 24 (1877) p. 586—588 en Pleyte in Twentieth Century Impressions of Neth. India (1909) p. 135 en 138.

[3]) De hoofdstad heeft bij Barros (IV, I, 12): Daio, v.g.l. Tiele I.l. p. 398. Dit zal wel het Soendaneesche *dajeuh*, de stad, zijn.

[4]) Rouffaer p. 124 sq. uit een nog ongepubliceerd archiefstuk.

heidenschen opperkoning noemt daarentegen wel Barbosa in zijn 1516 ontstaan, in de beide volgende jaren aangevuld Boek [1]): „een heel groot eiland, dat ze Java noemen, bewoond in 't binnenland door Heidenen en in de zeehavens door Mooren; dewelke hebben veel groote vlekken en plaatsen, waar Moorsche koningen zijn, edoch allen leven onder gehoorzaamheid aan den Heidenschen, die leeft in 't binnenland, die een zeer groot heer is, welken ze noemen Pateudra: enkelen, die in opstand komen, brengt hij weer in onderwerping; eenigen hunner hebben zeer grooten haat tegen de Portugeezen, anderen verlangen met hen vrede en vriendschap". Dat is inderdaad duidelijk genoeg, doch de moeielijkheid is, dat inmiddels gebleken is, dat over den persoon van den auteur Barbosa meer onzekerheid bestaat, dan men vroeger meende [2]) en daarmede ook de mogelijkheid is geopend, dat de mededeeling in kwestie op een eenige jaren ouder bericht teruggaat; het lijkt dan ook wel heel veel op wat Castanheda over den toestand in 1511 vertelt (p. 456). Den naam Pate Udra heeft Rouffaer met den patih Udara der Javaansche traditie (zie beneden) in verband gebracht, waarbij dan echter valt op te merken, dat volgens die traditie Udara nooit koning is geweest.

Nu moeten wij weer eenige jaren overslaan, vóór wij iets nieuws hooren. In dien tusschentijd hadden de Portugeezen Malaka moeten verdedigen tegen de aanvallen van sultan Maḥmud, hadden zij zich in de zaken van Sumatra gemengd, en hadden zij vasten voet gekregen in de Molukken, waar in 1522 te Ternate hun fort S. João Bautista zou verrijzen. Op weg daarheen deed Antonio de Brito in 1521 Tuban en Grĕsik aan en moest van de hulp van den gouverneur van laatstgenoemde plaats gebruik maken om eenige op Madhura gevangen genomen schepelingen los te koopen. Doch ook waren in dien tusschentijd concurrenten van een andere zijde komen opdagen. Fernão de Magalhães, die 1511/2 aan verschillende krijgsbedrijven had deelgenomen en vervolgens naar Europa was teruggekeerd, begon in 1519 aan het hoofd van een Spaansch eskader zijn beroemden tocht en bereikte in 1521 de Philippijnen, waarna hij in April op Matan den dood vond. Zijn tochtgenooten kwamen, na eenige avonturen in het toen reeds Mohammedaansche Brunei, in het najaar op Tidore en knoopten vriendschappelijke betrekkingen zoowel met sultan Almanṣur van Tidore als met de sultans van Djilolo en Batjan aan. Van Tidore vertrok in December de Victoria, het eenige schip van Magalhães' eskader, dat het vaderland zou terugzien, met aan boord den Italiaan Pigafetta; en van eind Januari tot begin Februari 1522 lag dat schip voor Timor en kon

---

[1]) Delle navigationi (1554) fol. 353; Collecção de Noticias II, 7 (1867) p. 369; Rouffaer p. 125—131. Bij denzelfde op p. 189—195 Barbosa's hoogst merkwaardige beschrijving der Javaansche bevolking.

[2]) Zie Ferrand in J. as. 11:18 (1921) p. 303 noot 2.

Pigafetta er inlichtingen inwinnen over Java. Als resultaat daarvan bevat zijn journaal het volgende [1]):

„De grootste steden zijn in Java zijn (*sic*, twee maal) deze: Majapahit, welks koning, toen hij leefde, de grootste was van al deze eilanden, en heette Raja Pati Unus, Sunda [2]), in deze groeit veel peper, Daha, Dĕmak, Gajahmada, Mĕntaraman, Japara, Sidayu, Tuban, Grĕsik, Surabaya en Bali".

Het is uit deze plaats, dat Rouffaer in zijn bekend artikel over den val van Majapahit, waarin zooveel nieuw materiaal bijeengebracht is, meende te mogen opmaken, vooreerst dat Majapahit tot het laatste toe de zetel van het centrale gezag gebleven was, en in de tweede plaats, dat het uiterlijk in 1522 door de Mohammedanen veroverd moet zijn. Immers wanneer Pati Unus, de voorvechter van den Islam en vorst van Dĕmak, als koning van Majapahit gestorven is, dan kan dat alleen beteekenen, dat Majapahit voor den Islam bezweken was [3]).

Dat lijkt overtuigend, maar er is een groot bezwaar [4]). Barros toch, wanneer hij Pati Unus' aanval op Malaka gaat vertellen, deelt mede [5]), dat deze later zich koning van Sunḍa maakte, „zooals wij verderop zullen zien". Verderop intusschen zien wij dienaangaande niets meer. Wij weten bovendien, dat Sunḍa in 1522 nog heidensch was, en dus is het ook niet aan te nemen, dat Pati Unus vóór zijn dood in begin 1522 beide groote feiten verricht zou hebben, en Sunḍa zoowel als Majapahit zou hebben doen bukken. Kortom, de eenige oplossing is volgens Rouffaer, dat Barros zich eenvoudig heeft vergist en een koning worden van Sunḍa ten onrechte in plaats van koning worden van Majapahit heeft gesteld.

Dit nu achten wij volstrekt onbewezen. Dat er een vergissing bij een onzer bronnen is, is duidelijk, maar dat het juist aan Barros moet liggen, niet. Een eenvoudige verschrijving is het reeds daarom niet, omdat hij ook elders [6]) mededeelt, dat Sunḍa door den vorst van Dĕmak (Sangue de Pate de Dama) veroverd was, en vorst van Dĕmak was immers Pati Unus. Dat Barros niet op de zaak terugkomt, zal de eenvoudige oorzaak hebben, dat hij er niet aan toe gekomen is: de desbetreffende decade heeft hij onvoltooid nagelaten. Trouwens ook al zou hij „koning van Majapahit" bedoeld hebben, op dat feit komt hij al evenmin terug. Er is geen enkele reden, waarom de fout niet even

---

1) Ed. da Mosto (1894) p. 107 sq.; Rouffaer p. 131—134. Over de vaart van de Victoria door den Timor-archipel zie Le Roux in Feestb. Bat. Gen. II (1929) p. 1—70.

2) Het ontbreken van een interpunctie in de ed. Amoretti p. 172 heeft het aanzijn geschonken aan een Patiunus sunda; Rouffaer p. 132 sq.

3) Zie de bewijsvoering in het hierboven reeds voortdurend geciteerd artikel van 1899 op p. 134—139.

4) Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 252—258.

5) II, liv. IX, cap. 4.

6) IV, liv. I, cap. 12.

goed bij Pigafetta kan liggen. Deze noemt Majapahit als grootste stad van Java en wil dan den naam van den niet meer levenden koning van dat rijk er aan toevoegen. Doch nu vergist hij zich in dien naam en schrijft het (in dien tijd zeker welbekende) Pati Unus in plaats van .... ja, van wat? mogelijk van den óók elders bewaarden koningsnaam Pati Ud(a)ra, maar misschien ook van iets anders. Dat is niet de zaak, waar het op aan komt; hoofdzaak is, dat met het veronderstellen van een lapsus calami bij Pigafetta de tegenstrijdigheid niets minder goed verklaarbaar is dan door Barros voor den schuldige te houden. En daarmede zou dan de geheele redeneering over den val van Majapahit vóór 1522, welke uitsluitend op dien naam rust, komen te vervallen. Op zichzelf achten wij een vergissing bij den historicus Barros, die de archieven te zijner beschikking had, veel minder aannemelijk dan een foute opgave in een journaal, dat op de kust van Timor over Javaansche zaken naar mondelinge mededeelingen werd opgesteld.

Het is op grond van dit alles, dat wij dien val van Majapahit vóór 1522 nog altijd onbewezen achten. Wat uit Pigafetta wel blijkt is, dat Majapahit toen nog bestond en het dus in elk geval niet met den grond gelijk gemaakt was. Eveneens blijkt, dat er op dat oogenblik geen koning van Majapahit meer was. Doch het bestaan van een Hindoe-Javaansch gezag elders, buiten die groote voormalige hoofdstad der beheerschers van den Archipel, is met Pigafetta's uitspraak geenszins onvereenigbaar. Daarnevens moet altijd ook nog rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat hetgeen Pigafetta op dat oogenblik ter oore kwam geenszins recente berichtgeving was, en de Timoreesche zegslieden wellicht slechts over een reeds eenigszins terugliggenden tijd van het groote Majapahit met zijn machtigen, nu niet meer levenden, vorst spraken [1]).

Wij achten dus door de passage bij Pigafetta het tot het laatst toe hoofdstad blijven van Majapahit evenmin bewezen als zijn val vóór 1522. De terminus ante quem voor het verdwijnen van het centrale Hindoe-Javaansche gezag, waar dan ook gevestigd, moeten wij later stellen, veiligheidshalve misschien pas in 1528, wanneer het heidensche Panarukan geheel op eigen gelegenheid gezanten voor een vriendschapstractaat naar Malaka zendt [2]). Zulk een optreden zou bij aanwezigheid van een Hindoe-oppergezag in het binnenland al bijzonder onwaarschijnlijk zijn, en dus zullen we wel mogen aannemen, dat zulk een gezag in 1528 niet meer bestond. Het kan zeer wel reeds een aantal jaren eerder verdwenen zijn, maar een nadere preciseering binnen het tijdvak 1513 (of 1515 als wij Barbosa vertrouwen mogen) en 1528 lijkt ons met de beschikbare gegevens niet mogelijk.

---

[1]) De namen-combinatie zou bovendien aanleiding kunnen geven tot de vraag, of dit wel Pigafetta's oorspronkelijke tekst is.

[2]) Barros IV, liv. I, cap. 14 en 17.

Omtrent West-Java zijn wij beter op de hoogte. Daarheen werd in 1522 Henrique Leme gezonden, naar den heidenschen vorst Samiam, dat is wel Sanghyang, die reeds met Albuquerque onderhandeld had en in wiens haven de Portugeezen goed ontvangen werden, zoodat een overeenkomst en het verlof tot den bouw van een fort te Kalapa aan de rechterzijde der rivier het gevolg was [1]). Het certificaat van 21 Augustus 1522 bestaat nog [2]) en de padrão, bij die gelegenheid ter plaatse opgesteld met koning Manuel's wereldbol, is in de Bataviasche Prinsenstraat opgedolven [3]).

Door verschillende omstandigheden konden de Portugeezen eerst in 1526 voor den bouw van hun fort terugkeeren, en toen vonden zij den toestand geheel gewijzigd; de Islam was er meester en zekere Falatehan, uit Pasè afkomstig, die met behulp van den vorst van Japara het rijk Sunḍa veroverd en de hoofdstad genomen had, bevond zich nu in Bantĕn. De Portugeezen moesten dan ook onverrichterzake terugkeeren [4]). Hoewel wij nu de verdere bijzonderheden en de verhouding tusschen Falatehan, den plaatselijken machthebber, en Pati Unus, dien wij elders koning van Sunḍa zagen noemen en die zeker de bedoelde vorst van Japara is, niet kennen, hebben wij de zekerheid, dat de ommekeer tusschen 1522 en 1526 heeft plaats gevonden.

Voor Oost-Java daarentegen, waar de dateering zoo onzeker is, heeft slechts inlandsche traditie de bijzonderheden van den ondergang van „Majapahit" bewaard, waarop wij nu nog even onze aandacht gaan vestigen. Het beknoptst is de voorstelling van de Babad Tanah Jawi [5]). Wij teekenen daaruit vooreerst aan, dat de „historische" namen van Wahan en Udara (zie boven p. 451 en 459) er voorkomen bij een veel vroegere gelegenheid, namelijk tijdens de regeering van Hayam Wuruk's grootvader. Wahan is de patih, die door dien koning gedood wordt, omdat hij hem niet naar hartelust laat jagen, en Udara is Wahan's zoon, adipati van Daha, die uit wraak voor zijn vader den koning om het leven brengt. Veel aanknoopingspunten met de geschiedenis geeft dat verhaal niet; al heeft dan ook de traditie een enkelen historischen naam weten vast te houden, zij heeft dien in een geheel ander verband verplaatst.

De gebeurtenissen, die tot den val van Majapahit leiden, staan in verband met de huwelijken van den laatsten koning Brawijaya, wiens patih Gajah Mada is. De eerste vrouw is de prinses van Cĕmpa (verg. p. 452 hiervoor), wier zuster gehuwd was met een moslim, die Cĕmpa had bekeerd en wien zij twee zoons, Rahmat en Santri, had geschonken. Bij de tweede vrouw, een reuzin, heeft de koning een zoon Arya Damar, die over Palembang wordt gesteld, en

---

1) Barros ibid. cap. 12.

2) Alguns Documentos p. 460 sq.; afbeelding en vertaling bij De Haan, Oud-Batavia, Platen-album (1923) pl. J I en p. I sq.

3) Oudh. Versl. 1919 p. 53 en De Haan, l.l. pl. E I. V.g.l. Crucq, T. B. G. 71 (1931) p. 356.

4) Barros l.l. cap. 13; De Couto, Dec. IV, liv. III, cap. 1.

5) Inhoudsopgave van Brandes, Par. p. 212—214.

wien 's konings derde vrouw, een Chineesche, wordt meegegeven. Deze laatste heeft van den koning een zoon Raden Patah en van Arya Damar een zoon Raden Usen. Rahmat en Santri komen nu op Java hun tante bezoeken en huwen daar dochteren des lands, de eerste een dochter van een tumĕnggung Wilatikta, de tweede van Arya Teja, die te Tuban het bewind uitoefent; Rahmat vestigt zich te Ngampel (Soerabaja), zijn broeder te Grĕsik. Ook Patah en Usen gaan naar Java, waar Patah bij Sunan Ngampel (d.i. Rahmat) in de leer gaat, diens kleindochter trouwt en vervolgens naar Bintara (Dĕmak) trekt, terwijl Usen zich tot den koning begeeft en adipati van Tĕrung wordt. Door zijn vader ontboden, wordt Patah tot adipati van Bintara aangesteld. Intusschen is ook nog zekere Seh Walilanang naar Ngampel gekomen, en heeft bij een prinses van Balambangan een zoon gekregen, die Rahmat's leerling en schoonzoon is geworden en later Sunan Giri heet. Hij is tezamen groot geworden met Sunan Bonang, en een zoon van tumĕnggung Wilatikta wordt Sunan Kalijaga.

Door dat alles heeft het nieuwe geloof groote vorderingen gemaakt, en nu zendt koning Brawijaya Gajah Mada tegen Giri; de Sunan werpt zijn schrijfstift neer die, tot een kris geworden, den vijand verjaagt. Na des Sunans dood rukt men opnieuw op en breekt zijn graf open, waaruit wespen opstijgen, die de troepen naar Majapahit terugdrijven. Raden Patah weigert zijn vader te helpen en komt zelf in opstand, en zoo trekt de Islamitische coalitie, Bintara, Madhura, Tuban, Surabaya en Giri, tegen Majapahit op. Brawijaya vaart ten hemel, en de „çrī" van Majapahit gaat op Bintara over. Na een tusschenbewind van 40 dagen door Giri, wordt Raden Patah als Sultan van Dĕmak gehuldigd.

Tot zoover de Babad. Hiernaast leggen we nu het uitvoeriger relaas van de Sĕrat Kaṇḍa [1]). Wahan is daar niet bekend, maar Udara wel, thans als de zeer getrouwe patih, vader van den heldhaftigen Damar Wulan, die als echtgenoot der regeerende koningin den troon besteeg. Hun zoon Angkawijaya is de laatste koning.

De hierboven aangegeven hoofdzaken omtrent de familieverhoudingen enz. keeren in de Sĕrat Kaṇḍa terug, al zijn er ook wijzigingen; zoo krijgt bv. de vorstin uit Cĕmpa, Darawati geheeten, een drietal kinderen, komt Rahmat op bezoek met een zoon, en heeft hij bij een Javaansche vrouw te Kudus nog een anderen zoon Undung, den lateren Sunan Kudus. De nadruk wordt gelegd op de vestiging van verschillende buitenlandsche (Arabische) moslims, die voor de bekeering zorgdragen en van wie dan weer allerlei verzwageringen verhaald worden; Ngampel is ook hier het middelpunt. De dood der putri Cĕmpa, op Mohammedaansche wijze te Citrawulan begraven, wordt in 1398 gesteld (dus geheel afwijkend van het jaartal op het graf te Trawoelan (p .452), de begif-

[1]) Brandes, p. 223—230.

tiging van Patah met Dĕmak in 1405. Daar gaat hij nu op bevel van Sunan Ngampel de groote moskee bouwen, aan welk werk negen wali's deelnemen; intusschen sterft Sunan Ngampel (1406). Men besluit, niettegenstaande de oppositie van Sunan Kalijaga, tot den opstand tegen Majapahit; Sunan Kudus wordt aan het hoofd der troepen gesteld, en men tracht overal bekeerlingen en bondgenooten te winnen. Patah heeft tot dusver zijn onderhoorigheid aan Majapahit nog niet opgezegd; hij heeft intusschen bij zijn vrouw van Giri de zoons Raden Surya alias Sabrang Wetan en Raden Trĕnggana gekregen, welke laatste weer een dochter van Arya Damar van Palembang huwt. Tegen de opstandelingen beweert de adipati van Tĕrung (dus Kusen, zooals hij hier heet) niet op te kunnen, doch Gajah Mada verslaat hen bij Tuban. Vervolgens wordt de moskee van Cĕrbon gebouwd. Een nieuwe veldtocht tegen Majapahit onder Sunan Kudus, waaraan de zoons der andere Sunans deelnemen, blijft eerst onbeslist, en zelfs lijdt Kudus een nederlaag door (zijn geloofsgenoot) adipati Tĕrung. De koning zendt verdere versterking onder zijn zoon Kalungkung (bij een Balische prinses), doch zijn andere zonen, die reeds bekeerd zijn, trekken weg, en de vijanden nemen toe, daar ook de adipati van Dĕmak hulp is gaan halen. In de plaats van Sunan Kudus treedt zijn zoon aan het hoofd der coalitie. Door allerlei bovennatuurlijke middelen geholpen, dringt men in 1476 Majapahit binnen, waar slechts de verblijfplaats van Tĕrung, die immers het ware geloof had omhelsd, niets te verduren had; de beroemde kris sĕngkĕlat en de paseban-padjĕksan worden naar Dĕmak overgebracht. De koning vlucht met de zijnen naar Sĕngguruh, in 1477. Patah neemt den titel Panĕmbahan Jimbun aan, zijn zonen worden Pangeran. De panĕmbahan overlegt, wat er met den koning moet gebeuren, die hardnekkig bekeering weigert. Tijdens een laatsten strijd, door Kalungkung aangebonden, wijkt de koning uit naar Bali, waarheen Kalungkung en Gajah Mada volgen. Sĕngguruh wordt verwoest, en wel in 1478, en de schrijver maakt er opmerkzaam op, dat dit feit en de val van Majapahit twee afzonderlijke gebeurtenissen zijn. De panĕmbahan keert terug naar Dĕmak en overal wordt de Vrijdagsdienst geregeld.

Wat hebben wij nu aan dit alles? De jaartallen zijn, zooals wij reeds gezien hebben, onjuist; de familierelaties kunnen wij niet controleeren. Hun belang is voor een groot deel gelegen in de duidelijke poging, om de Dĕmaksche vorsten te doen aansluiten bij die van Majapahit; de eerste Panĕmbahan is de zoon van den laatsten koning van Majapahit, en zoodoende wordt de nieuwe heerschappij gelegitimeerd. Ook hier weer het streven om de nieuwe toestanden te laten aanknoopen bij de oude en de continuïteit in het licht te stellen; ten behoeve daarvan wordt de relatie van de Islamitische heerschers met de heidensche niet slechts (wat denkbaar ware) niet verdonkeremaand, naar duidelijk aangewezen en misschien zelfs uitgevonden. Wat de feiten aangaat, komt de hier gegeven voorstelling er op neer, ontdaan van de bijzaken, dat het veldwinnen van het nieuwe geloof vooral een gevolg was van de

vestiging en werkzaamheid van Sunan Ngampel, bloedverwant eener uit Campā gekomen Javaansche koningin, en dat toen de geïslamiseerde streken zich krachtig genoeg voelden, een gemeenschappelijke aanval op Majapahit werd gedaan, welks koning tot uitwijken werd genoopt, terwijl zijn gezag overging op Dĕmak. Zoo geformuleerd, en met het voorbehoud van de onzekerheid, of het laatste Hindoe-gezag nog wel te Majapahit zetelde, is er geen enkele reden om het relaas bepaald onjuist te achten. Dat een vorstelijke aanhangster van den Islam door haar familie den stoot heeft gegeven om dien godsdienst ook in de hoogere kringen te doen doordringen, is begrijpelijk en dat de Islamitische vorstjes, toen zij eenmaal feitelijk de machtigsten geworden waren, op den duur zich niet langer onder het heidensch oppergezag hebben willen buigen, eveneens. Wij merkten reeds op, dat het voortbestaan van dat centraal gezag afhankelijk werd van de gehoorzaamheid der steeds invloedrijker havenvorsten. Gegeven eenmaal — en op den duur moest het daar zeker van komen — krachtige en zelfbewuste machthebbers in de rand-provincies, die hun connecties en geloofsgenooten ook reeds in het binnenland hadden en wier invloed zich voortdurend uitbreidde, tegenover een steeds meer beperkt centraal gezag, moest noodwendig het oogenblik aanbreken, waarop dat centrale gezag geen erkenning meer kon afdwingen en zijn bestaan lastig werd voor de Islamitische vorsten aan den omtrek. Niet in staat zich naar binnen of naar buiten (afgesloten als het was van de kusten) eenigermate te doen gelden, kan het definitieve verdwijnen van dat centrale gezag, door gebrek aan aanhang verzwakt, betrekkelijk ongemerkt zijn beslag hebben gekregen, d.w.z. zonder het geweldige éclat van het opbreken van een groot rijk. Het kan ook op een men zou bijna zeggen vreedzame wijze geschied zijn, en daarvan geeft de behandeling van den koning in de traditie misschien den weerslag. Met dat al, geheel vrijwillig heeft de drager van het oude gezag natuurlijk niet plaats gemaakt voor zijn vroegere onderdanen, en dat er dus een gewapend ingrijpen en een veldtocht van Islamitische troepen naar den ouden bestuurszetel noodig is geweest, is volstrekt niet ongerijmd. De Sĕngguruh-episode kan dan aangeven — tenzij men in die twee étappe's den ondergang van Majapahit zelf vóór 1486 en dien van het Hindoe-gezag na 1513 wil zien — dat vooreerst een terugdringen naar het Oosten, en eerst later de definitieve verdwijning van het Hindoe-gezag heeft plaats gevonden.

Is dus in deze hoofdlijnen de inhoud der Javaansche traditie, zooal onbewezen, dan toch niet onmogelijk, voor de bijzonderheden [1]) past de uiterste

[1]) Onder die bijzonderheden zij ook gewezen op Palembang, dat hier een voorname onderhoorigheid van Java is. Is het in dezen overgangstijd weer een rol van beteekenis gaan spelen? Men vergelijke ook de Palembangsche Javanen, die Pati Unus tegen Malaka hielpen (p. 457). Deze laatsten zijn natuurlijk Mohammedanen; op het einde der zestiende eeuw echter blijkt Palembang, dat dan door Bantĕn wordt beoorloogd, nog heidensch (zie Pararaton p. 134).

voorzichtigheid, en wij zouden dan ook niet gaarne Rouffaer volgen in zijn poging om Pangeran Sabrang Lor, den tweeden sultan van Dĕmak, gelijk te stellen met Pati Unus [1]) en zóó een band te leggen tusschen de gegevens der historie en der traditie, te minder waar wij hierboven de deugdelijkheid van den grondslag dier veronderstelling in twijfel moesten trekken. Evenmin is klaarblijkelijk Majapahit verwoest (hetzij dan bij deze, hetzij bij die vroegere gelegenheid); een koperplaat van 1541, het slot van een Middel-Javaansche klucht bevattend, behelst de mededeeling, dat zij in de Batur Pajaran van Wil(w)atikta beschreven is [2]), en, tenzij men dat voor een mystificatie of een herleving elders van den beroemden naam zou houden, bestaat er dus een gegeven uit halfweg de zestiende eeuw, hetwelk van een dan nog bestaand Majapahit melding maakt [3]). Dat de plaats ook zonder bepaalde vernieling spoedig tot onbeduidendheid vervallen is, toen zij had opgehouden hoofdstad des rijks en daardoor tevens handelscentrum te zijn, is begrijpelijk genoeg.

Op enkele plekken in het bergland heeft het Hindoeïsme in een verwaterden, d.w.z. sterk met Indonesische elementen vermengden vorm nog een min of meer kwijnend bestaan kunnen voeren tot den huidigen dag, met name op den Tĕnggĕr (vgl. p. 441 sq.); ook worden de Bantĕnsche Badoej's wel voor afstammelingen van uitgewekenen gehouden, doch daar is van Hindoeïsme nauwelijks een spoor te vinden. Het is echter Oostwaarts, dat de groote uitwijking heeft plaats gehad. Daar heeft een Hindoe-Javaansch gezag zich nog geruimen tijd kunnen handhaven, en van een groot aantal overblijfselen uit den Oosthoek [4]) kan men zich dan ook afvragen, of ze niet het best toe te schrijven zijn aan vestigingen uit den tijd, dat het centrale Hindoe-gezag reeds opgehouden had te bestaan. Aan de verhalen omtrent het beleg van het heidensche Pasuruhan, waarvoor in 1546 Dĕmak het hoofd zou hebben gestooten [5]), moge authenticiteit ontzegd worden [6]), vast staat dat een groot deel van den Oosthoek zich langen tijd met succes heeft verzet tegen de Mohammedaansche machthebbers en wij bij den val van het Çiwaïtische Balambangan reeds ver in de geschiedenis van den Compagniestijd zijn.

1) L.l. p. 139—144. Niet te aanvaarden lijkt ons ook de reconstructie der gebeurtenissen, door Maclaine Pont in Oudh. Versl. 1924 p. 191—198 voorgesteld.

2) Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 257 sq. Zelfs als men de juistheid van de mededeeling zelf in twijfel trekt, moet men concludeeren, dat op het oogenblik dat het stuk in die jonge taal geschreven werd, geen traditie kan hebben bestaan, die Majapahit in 1478 of 1481 van den aardbodem deed wegvagen.

3) Daarentegen bewijst de naam Majapahit op een latere kaart uitsluitend, dat men zich toen nog van de vroegere ligging dier plaats bewust was, niet dat zij in werkelijkheid nog als bewoonde stad bestond.

4) Inl. II p. 406—417.

5) Pinto, Peregrinaçam (1614) cap. 173; ed. De Brito Rebello, 1908. Over Pinto zie Schurhammer in Asia Major III (1926) p. 71—103 en 194—267, en over de Pasuruhan-episode Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4:4 (1880) p. 307—310.

6) Schurhammer l.l. p. 243—245 stelt Pinto's Javaansche reis in 1548.

Op den duur heeft intusschen ook de Oosthoek het moeten opgeven en is Bali de eenige veilige wijkplaats van het Javaansche Hindoeïsme geworden, dat er sinds de tweede helft van de veertiende eeuw zulk een krachtig leven had ontwikkeld; en naarmate Java geislamiseerd werd, zullen nieuwe instroomingen zijn gevolgd [1]). Het is hier niet de plaats om uiteen te zetten, dat ondanks die groote Javaansche invloeden de Balische beschaving haar eigen karakter behouden heeft en men op dat eiland wel allerlei vindt, dat met het oude Java verwant is, maar allerminst een beeld van wat Java zonder den Islam geweest zou zijn. Voor Java zelf moet de uitwijking, zoo zij op eenigszins uitgebreide schaal heeft plaats gehad, ongetwijfeld een verarming hebben beteekend in cultureel opzicht, daar immers juist de traditioneele dragers der Javaansche beschaving allereerst voor de vlucht in aanmerking kwamen [2]).

Dat alles echter ligt buiten het bestek van dit boek. Op het oogenblik, dat de leiding van Java niet langer in Hindoe-Javaansche handen is, doch door de Islamitische machthebbers wordt overgenomen, eindigt de Hindoe-Javaansche geschiedenis.

---

1) Verg. nog Pigeaud in Djawa 7 (1927) p. 374.

2) Het oude Java en zijn kunst (1923) p. 204—206.

TABELLEN

EN

REGISTER

I. Koningen op Java vóór 1222.

West-Java.

Dewawarman (?)	132
Pūrṇawarman	± 400
P'o-to-kia	424
Dwarawarman (?)	435
Jayabhūpati	1030

Midden-Java.

Si-mo (?)	674
rake Matarām, Sañjaya	732
rake Panangkaran	778
rake Panunggalan	
rake Warak	
rake Garung	829 of 839
rake Pikatan	864(?)
rake Kayuwangi	879—882
rake Watuhumalang	886

Oost-Java.

Dewasiṃha	
Gajayāna	
A...nana (?)	760

Oost- en Midden-Java.

rake Watukura, Balitung	898—910
rake Hino, Dakṣa	915
rake Layang, Tuloḍong	919—921
rake Pangkaja, Wawa	924—928

Oost-Java.

rake Hino, Siṇḍok	929—947
Lokapāla	950
Makuṭawangçawarddhana	
Dharmmawangça Anantawikrama	991—1007
rake Halu, Airlangga	1019—1042
rake Halu, Juru (? Janggala)	1060
Jayawarṣa (Kaḍiri)	1104
Kāmeçwara I	1115—1130
Jayabhaya	1135—1157
Sarwweçwara I	1160
Āryyeçwara	1171
Kroñcāryyadipa, Gandra	1181
Kāmeçwara II	1185
Sarwweçwara II, Çṛngga	1194—1200
Kṛtajaya	1216—1222

II. De koningen van Singhasāri en Majapahit.

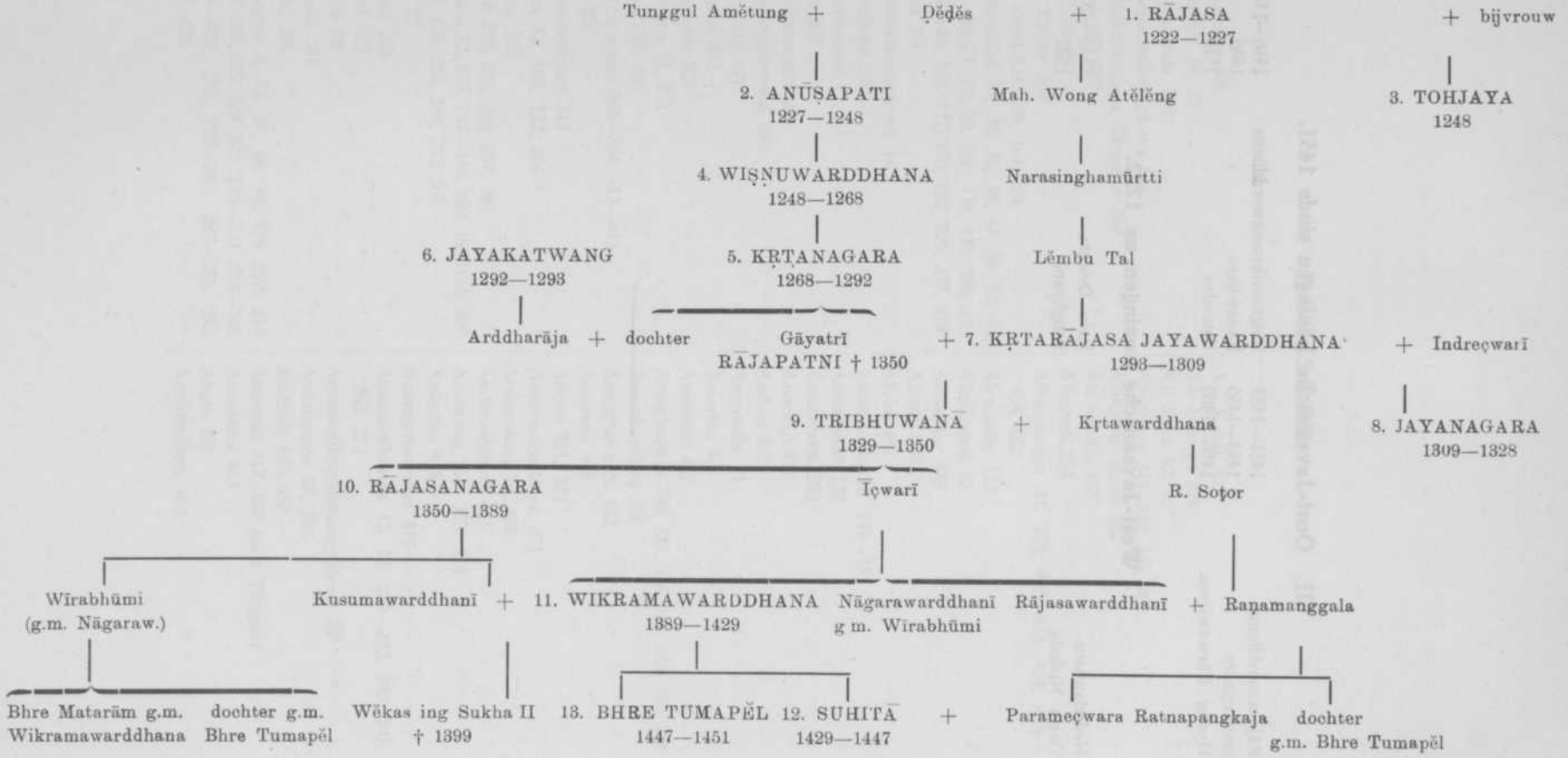

III. Oost-Javaansche koningen sinds 1451.

Rājasawarddhana	1451—1453	Singhawikramawarddhana	1466—1478(?)
interregnum	1453—1456	Raṇawijaya	1486
Hyang Pūrwawiçeṣa	1456—1466	Pateudra	1516

West-Javaansche koningen na 1222.

Niskalawastu		Ratu Dewata	1333—1357
Dewa Niskala		Sanghyang	1522

REGISTER

Abbasieden 305
Abessynië 56, 57
Abhayananda 159
Abhidharmakoçaçāstra 118
Abhimānottungga Sāmanta 304
Abreu (d') 457
Abūlfidā 380
Abū Thāhir 354
Abū Zayd 133, 134, 164, 204
Achter-Indië 31, 36, 38, 39, 47, 56, 57, 65, 67—69, 71, 72, 76, 100, 134, 135, 140, 143, 144, 148, 164, 177, 180, 188, 229, 337, 418
Açoka 70
Āçramawasanaparwa 14
Açwaghoṣa 108
Açwawarman 71, 73
Adam 302
Adhamāpanuda 256
Adhikuntijaketanā 280
Adhimukti 131
Adigama 445
Adilañcana 332
Ādiparwa 14, 231
Aditya 393, 400
Ādityawarman 392—394, 413—415
Adji 226
Adwayawarman 413
Afrika 41, 109, 123, 304
Āgama 107
Agasti 203, 216, 260, 267, 283
Agastya 72, 125, 147—149, 160, 165, 166, 200, 201, 216, 260, 289, 292, 368
Agni 72
Aḥmad 396
Aḥmat 453
Aichele 72
Air-asih 341
Airkali 201
Airlangga 2, 12, 16, 48, 49, 179, 210, 211, 214, 220, 222, 224, 225, 230—234, 238—246, 254—273, 275, 278—283, 287—289, 392, 387, 428
Aji Kolot 407
Ali Maraya 229
Aji Saka 92, 93
Akṣobhya 341, 342, 345, 402
Alañjung ahyĕs 282
Ala'u'd-din 453
Alberuni 254
Albuquerque 33, 253, 436, 453, 454, 456—458, 462
Alexander 132
Alexandrië 32
Almanṣur 459
Altona 166
Alvim 457
Amaramālā 12, 149—151
Amarāwatī 132
Amarendra 202
Ambwan 417
Ambon 457
Aṃçumān 71
Amerika 43
Amoentai 417
Amoghapāça 246, 327, 336, 337, 343, 393, 394
Amoghasiddhi 382
Amoghawajra 122
Amoretti 460
Ampal 321, 323
Amṛtawiçeṣālaya 451
Amsterdam 10, 188
Amūrwabhūmi 315
Anabrang 364, 373, 374
Anambas 418
Ananggawarman 415
Anantawikrama 12, 13, 230—233, 243, 245, 262, 273
Anantawikramottunggadewī 387
Andamanen 57, 395
Andrade (d') 457
Anĕngah 317, 330 (ook Tĕngah)
Anapakĕn 403
Angin 296
Angkawijaya 463

Angkola 397
Angkor Wat 235
Angrāgani 330
Angrok 21—25, 312—315, 318
Añjukladang 214
Annam 31, 284, 332, 333, 418, 419, 453
Antaraçaçī 382
Antawulan 382
Anukāla 218
Anūṣanātha, Anūṣapati 314, 317—323
Api 417
Apo-Kajan 46
Arabië, Arabisch 29, 30, 55, 56, 100, 107, 112—114, 133, 143, 144, 157, 158, 203—205, 208, 212, 227, 228, 254, 304, 305, 307, 308, 333, 354, 380, 396, 397, 440, 452—454, 463
Arāgani 330
Ardhanāreçwarī 344
Ardharāja 343, 347, 349
Ardjoena 360, 447
Arĕma 330
Argapoera (M. J.) 154, 156
Argapoera (O. J.) 446
Argyrè 57, 60, 63, 65, 79
Argyrè Chora 57
Ariakè 265
Arisch 39
Arjunawijaya 402, 424
Arjunawiwāha 12, 14, 49, 50, 269, 327, 423
Aroe 306
Arok 312
Aru 440, 458 (ook Haru)
Aryabhaṭa, Āryabhaṭīya 64, 65
Aryaka 265
Aryya 264, 265
Aryyeçwara 296, 297
Asana 222
Asangga 118
Aṣṭaguṇa 299
Aṣṭasāhasrikāprajñāparamitā 247
Aṣṭasuraratnabumibantĕn 379
Asu 180
A-tchö-to 86
Atīça 248, 249
Atjèh 56, 249, 251, 253, 307, 334, 339, 380, 399, 416
Aurangabad 139
Aurousseau 112
Australië 36, 89
Australo-Melanesiërs 36
Austroasiatisch 38—40
Austronesisch 35, 37, 41
Awalokiteçwara 131, 152, 246, 248, 342
Aymonier 332, 419
Ayodhyapura 418
Ayudhyā 418
Azélien-tardénoisien 37

Babad tanah Jawi 26, 462, 463
Babahan 210
Bac-son 36
Baḍaṇḍĕr 377, 378
Badjanĕgara 37, 447, 448
Badoej 466
Badoet 149, 160, 161, 178
Baduga Maharaja 405, 406, 408
Bagadatta 86
Bagĕlen 183, 186
Baghdad 354
Bāhubajrapratipakṣakṣaya 186
Bajalali 197
Bajradewī 344
Bajrajināparamitāpura 423
Bakalan 214
Bakare 55
Bakong 279
Bakulapura 337, 338
Balambangan 390, 463, 466
Bālaputra 142, 143, 145, 164, 204
Bali 9, 13, 16, 24, 26, 33, 38, 46, 50, 59, 68, 87, 88, 93, 97, 105, 115, 126, 128, 146, 151, 171, 172, 178, 180, 193, 210, 211, 221, 223, 227, 230, 232—235, 245—247, 262, 274, 276, 278—281, 299, 302, 310, 332, 341, 362, 368, 370, 371, 379, 381, 388—391, 400, 403, 410, 417, 422, 445, 460, 464, 467
Baliçwara 210
Balidwīpa 280
Balinean 417
Balingawan 184
Balitung 125, 144, 168, 185—188, 191, 192, 200, 218, 245
Bālūs 157, 204, 254
Bāmeçwara 289
Bañak Wiḍe 331
Banda 211, 399, 417, 453, 457
Bandajoeda 376
Bandan 390
Bandar Bapahat 414
Bandawasa 45

Bandjaran 282
Bandjarnĕgara 182
Bandjĕrmasin 74, 115 (ook Bañjarmasin)
Bandoeng 407
Bandon 238, 251, 252, 307
Bangawan 214, 350
Banggaai 310, 417
Banggawī 417
Bangil 213, 218
Bangka 4, 60, 114, 116, 117, 121, 130, 149, 390, 418
Bangkok 306
Bangsri 350
Bañjaran 282
Bañjarmasin 390, 399 (ook Bandjĕrmasin)
Banjoebiroe 214
Bāntayan 417
Bantĕn 240, 259, 324, 462, 465, 466
Bañupiṇḍah 399
Bañuwĕka 234, 246, 280
Baprakeçwara 72, 202, 216, 291
Barabuḍur 7—9, 51, 123, 132, 142, 152, 154, 155, 160, 172—175, 220, 229, 267
Baräha 194
Barat (Java) 256
Barat (Atjèh) 416
Baratĕngah 186
Barbier de Meynard 212
Barbosa 32, 444, 458, 459, 461
Baritu 417
Barkudoz 380
Baroemoen 251
Baros 59, 86, 115, 120, 204, 227, 304, 334, 339, 340, 398, 399 (ook Barus)
Barousai 57, 59—61
Barros (de) 33, 436, 444, 452—454, 457, 458, 460—462
Baru 259
Barus 126, 157, 416 (ook Baros)
Ba-ru-ya-si(k) 146
Barygaza 55, 56, 265
Basma 339
Batak 46, 85, 307, 339, 399, 441
Batam 416
Batan 416
Batang 347
Batanghari 335, 336, 394, 416
Batang Loepar 417
Bataratamurel 436
Batavia 10, 13, 74, 77, 78, 138, 146, 301, 370, 387, 406, 462
Baṭil 318, 319, 322
Batjan 457, 459
Batoe 218
Batoe Pahat 75, 96, 133
Batoe Poetih 382
Batoer (Java) 388
Batoer (Bali) 410
Batoe-toelis 404—408
Batur Pajaran 466
Bawang (Java) 213
Bawang (Sumatra) 299
Bayon 235
Beal 81, 101, 112
Bĕbĕtin 210
Bĕḍahulu 391, 417
Bĕdoeloe 417
Bĕlahan 217, 270, 271
Bĕlitung 390 (ook Biliton)
Bĕndasari 421
Bengalen 122, 128, 137, 139, 142, 143, 204, 238, 250, 251, 265, 342, 419
Bĕngkung 279
Benitez 306, 418
Benkoelen 46, 299
Bĕrahmana 86
Bĕrau 390
Bĕrbĕk 199, 201, 218, 425
Berg 12—14, 17, 22—24, 26, 52, 91, 150, 174, 209, 219, 279, 291, 292, 295, 298, 312, 316, 318, 324, 330, 344, 351, 353, 356, 361, 363, 364, 368, 372—374, 376, 381, 391, 392, 401—403, 408, 410, 420, 421, 440, 442
Bergaigne 31, 68, 69, 134
Berlijn 10
Bĕrtam 436
Bĕsoeki 368, 388
Bĕsoeki (Tj.) 160, 161
Bĕṭara Katong 257
Bĕtra 218
Beyer 306, 418
Bezemer 50
Bhadrāçwa 65
Bhadrāloka 166
Bhadrawarman 69, 70
Bhadreçwara 69
Bhagīratha 71, 72
Bhairawa 295, 341, 393, 400, 414
Bhandarkar 135

Bharāḍa 273—278, 295, 342
Bhāradwaja 451
Bhāratayuddha 12, 14, 51, 284, 290, 293, 295, 296
Bhartṛhari 118
Bharukaccha 55
Bhāsa Sādhanayoga 298
Bhaskara 330, 341, 344
Bhaṭāra Guru 127, 149, 270, 283, 294, 313, 315, 316
Bhaṭāra Guru (Bali) 280, 379
Bhaṭāra Prabhu 401
Bhaṭārī 192
Bhaya 331
Bhayālangö 422, 445
Bhayangkāri 324, 377
Bhīma 417
Bhīṣmaparwa 231
Bhīsmaprabhāwa 255
Bhomakāwya 298, 299
Bhūmicandra 158
Bhūmijaya 224
Bhuwaneçwara 222
Biliton 60, 115, 187, 357, 418, 441 (ook Bĕlitung)
Biloeloek 442, 447
Bima 126, 390, 409
Bingah 201
Binnya U 418
Bintan 339, 390
Bintang 456
Bintão 436
Bintara 463
Birah 417
Biri 300
Birma 31, 56, 68, 109, 166, 247, 248, 323, 418
Biru 374, 375
Bīrūnī 254
Blagden 44, 68, 72, 110, 242, 334, 337, 380, 416, 417, 438
Blitar 186, 218, 290, 297, 300, 327, 369, 378, 387, 423
Blota 194, 199, 355
Bodhicaryāwatāra 121
Bodhicittotpādanaçāstra 121
Bodhidharma 87
Bodhimimba 222
Bodhisattwa 131, 152, 171, 247, 392, 393
Boegangin 350
Boekit Gombak 413
Boekit Sĕboentang 132
Boekit Sĕgoentang 132
Boelihan 332
Boeroe 417
Boetak 346
Bogĕm 442
Bogindo Bong-kit 425
Bogor Pradah 217
Bonang 463
Bongsoe 236
Boni 417
Bonthain 417
Borneo 31, 46, 57, 61, 67, 70—77, 80, 87, 88, 95—97, 102, 133, 204, 227, 235, 236, 238, 305, 306, 310, 338, 357, 379, 390, 399, 410, 417, 432, 439
Bosch 5, 8, 74, 113, 118, 119, 123, 124, 126, 129, 135—139, 142—144, 146, 148, 149, 152, 164, 169, 187, 192, 197, 204, 209, 213, 234, 243, 275, 276, 291, 298, 320, 325, 342, 344, 369, 392, 393, 400, 402, 414, 422
Botjok 446
Bozorg 307
Brahmā 123, 137, 174, 176, 203, 312, 423, 441, 442
Brahmāṇḍapurāṇa 299
Brahmanisme 72, 171, 243
Brahmarāja 400, 424
Brahmarāja Ganggadhara 449, 450
Brandes 4—6, 13, 16, 20, 25, 26, 47—49, 51—54, 94, 100, 103, 135, 138, 150, 151, 167, 174, 188, 191, 192, 197, 199, 200, 206, 210, 218, 231, 270, 271, 278, 280, 282, 288, 294, 296, 297, 300, 302, 311, 319, 323, 326—328, 330, 335, 345, 346, 348, 350, 354, 358, 360, 362, 388—390, 392, 403, 416, 420, 428, 431, 441, 450, 462, 463
Brantas 188, 214, 244, 245, 263, 265—267, 275, 277, 326, 350, 355, 378, 422
Bratajoeda 295
Brawijaya 462, 463
Bretschneider 87
Bṛhatsaṃhitā 125, 265
Brito (A. de) 453, 459
Brito (R. de) 457, 458
Brito Rebello (de) 466
Broach 55, 265
Broemboeng 289, 290, 386
Broenei 417
Brumund 10, 266

Brunei 96, 439, 458, 459
Bubat 382, 403, 408, 409
Bubukşah 423
Buddha, Buddhisme 9, 14—16, 18, 19, 29, 62, 72, 74—78, 81—87, 101, 104, 107—109, 114—122, 131—133, 135—139, 141, 143, 152—154, 164, 166, 170—175, 180, 188, 189, 192, 204, 219—222, 231, 236, 237, 243, 244, 247—249, 268, 273, 276, 286, 291, 292, 306, 308, 313, 319, 322, 327, 329, 340—345, 355, 369, 383, 386, 391, 394, 399, 400—402, 413, 416, 422, 424, 440, 447
Buddhacarita 108
Buddhagupta 76
Bühler 5
Buitenzorg 46, 77, 211, 404, 406, 408
Bukit Sulang 416
Bulang 390
Bungalan 326
Bungur 222, 224, 424
Bunguran 237
Burgess 237
Burnell 110
Buruneng 417
Burwan 234, 280
Bu-ston 248
Butun 417
Buwahan 246

Cakra 190
Cakracakra 345
Cakradhara 384
Cakreçwara 384
Calcutta 210, 214, 220, 224, 238, 239, 254, 259, 268, 269, 271, 409
Callenfels (van Stein) 12, 37—39, 162, 196, 210, 213, 214, 221, 232—234, 241, 245, 246, 256, 267—270, 275, 278, 280, 315, 318, 326, 332, 344, 350, 378, 379, 381, 399, 409, 422—424, 429, 447, 450, 453
Calon Arang 14, 207, 271, 274, 279, 287
Cālukya 104, 113
Cam, Campā 31, 36, 61, 62, 68—70, 84, 85, 89, 100, 109—111, 114, 124, 134, 148, 189, 212, 227, 229, 252, 264, 332, 333, 340, 357, 381, 418, 419, 423, 452, 453, 465
Cambay 55, 396
Campā (persoon) 198
Campaka 321, 324, 343
Cānaka 230
Cañcu 294
Candakaraṇa 12, 150, 151
Caṇḍāla 177
Candapurāṇa 291
Candrabhāga 79, 80
Candrabhānu 334, 335, 337
Candrabhayasinghawarmadewa 232
Candra Das 248, 249
Candrakiraṇa 292
Canggi(ni) 280
Canggu 326, 355, 356, 359—361, 403, 442
Canopus 166
Canton 81, 82, 87, 113, 115, 122, 227, 303, 444
Carita Parahyangan 126, 407
Carra de Vaux 212, 254
Cārya 265
Castanheda 32, 456, 457, 459
Cathay 381
Catura 182
Cayarāja 331
Ceilon 40, 49, 56, 57, 60, 64, 81, 82, 122, 238, 250, 307, 334
Cĕkĕr 298
Celebes 37, 44, 49, 57, 305, 306, 310, 418
Cellates 436
Cĕmpa 462, 463
Cera 70
Ceram 390, 417
Cĕrbon 464
Cerya 265
Ch'a-li-ya-ka 87
Chamsu'd-din 336
Chan-ch'eng 227
Chandimau 342
Chan-li 56
Chau Ju-kua 29, 226, 277, 284, 295, 302—310, 338, 398
Chavannes 29, 108, 109, 115, 116, 119, 122, 227
Cha-ya-na-ko-nai 380
Chê Bông Nga 418
Che Fo-ts'i 112
Che-li Fo-che 111, 112
Che-li-p'o-ta-t'o-a-la-pa-mo 83
Che-li-tie-hwa 253
Che-li-to-lo-pa-mo 122
Che-li Wu-ye 226
Chelléen-Moustérien 37
Chê Năng 332

Chêng Ho 29, 432, 434, 437—441
Cheng Po-k'o 434
Ch'eng-t'ien-wan-show 236
Ch'en Tsu-yi 434
Che-pi 357, 362, 363
Che-p'o-lo-na-lien-t'o 84
Che Tsin-k'ing 434
Che Tsi-suen 434
China, Chineezen 24, 26—30, 36, 50, 56, 57, 61, 62, 68, 76, 81—89, 91, 93, 95—100, 102, 104—118, 126, 127, 139, 145—147, 153, 157, 166—168, 170, 204, 210, 212, 225—229, 236, 237, 249, 252, 253, 277, 278, 283—287, 302—310, 333, 336, 337, 343, 353—364, 380, 390, 395, 397, 399, 401, 410—413, 418, 419, 425, 428, 430—444, 448, 453—455, 463
Chö-p'o 62, 82, 83, 98, 99, 101, 134, 145, 157, 168, 227, 277, 308, 309, 398
Cho'-dinh 69
Chou K'ü-fei 303, 305, 306
Cho-ye 62
Chrysè 55, 70
Chrysè Chersonèsos 57, 104
Chrysè Chora 57
Ch'uen-chou 29, 303, 357
Chu-fan-chi 29, 277, 304
Chu-pa-ti 87
Cintacora 452
Citraraçmī 408
Citrawulan 463
Claudius 342
Cochin-China 36
Coedès 31, 59, 68, 112, 116, 117, 121, 130, 131, 163, 164, 180, 235—237, 247, 249, 250, 252, 302, 303, 306, 307, 334, 335, 337, 365, 418, 419
Cohen Stuart 6, 74, 245, 295, 442
Coḷa 31, 70, 85, 227, 236, 237, 249—254, 265, 303, 304
Coḷamaṇḍala 70
Coḷiya(n) 85, 104
Conjeveram 69, 419
Coomaraswamy 10, 49, 129
Cordier 32, 337, 380, 395
Correa 435
Cosmas Indicopleustes 56
Couto (de) 437, 462
Craighill Handy 40
Crucq 299, 301, 407, 447, 462
Cuḍāmaṇiwarman 237, 304
Culanggi 161, 195
Cunggrang 217

Çaila 146, 169
Çailendra 127, 128, 130—138, 141—146, 149, 150, 152—157, 160, 161, 163—166, 169—173, 180, 192, 204, 208, 220, 237, 247, 248, 304, 416
Çaka 4, 92, 93, 187, 190, 191, 197, 199, 200, 222, 258
Çakalendaki 280
Çakaleṇḍu 280
Çākyakīrti 118
Çambhu 123
Çambhu (secte) 230
Çāntidewa 121
Çāstrajaya 316
Çāstraprabhu 288
Çāvakam 158
Çāwaka 334
Çeran 417
Çewaçāsana 230
Çiçira 63, 64
Çilābhedeçwara 177
Çilā Pĕṭak 382
Çilayukti 279
Çiwa, Çiwaïsme 9, 15, 18, 19, 69, 72, 74, 75, 77, 78, 82, 103, 123—128, 134, 138, 139, 148, 149, 153—155, 164, 165, 170—175, 177, 183, 188, 189, 192, 200, 218, 219, 230, 231, 243, 268, 291, 295, 308, 311, 313, 319, 320, 326, 327, 329, 344, 345, 369, 370, 374, 400, 401, 407, 415, 423, 424, 446, 447, 466
Çiwabuddha, Çiwabuddhisme 328, 329, 344—346, 387
Çiwaçāsana 13, 230, 231
Çiwāgni 330
Çiwalingga 400
Çiwanātha 393
Çiwasiddhānta 230
Çiwaskandawarman 69, 70
Çlokāntara 13
Çluk 217
Çreṣṭhawarman 83
Çrī 271
Çrīçailendracūḍāmaṇiwarmawihāra 304
Çrīdewa 253
Çrīdharmarāja 335, 337, 418
Çrījñāna 248
Çrīkṣetra 121

Çrīmanggala 154
Çrī Māra 69
Çrīphalatikta 386
Çrī-Ranggapura 382
Çrīwaranarendra 85
Çrīwijaya 62, 98, 112—123, 130—135, 141—145, 154, 155, 157, 158, 163, 165, 203—205, 211, 212, 225—229, 232, 236—238, 241, 242, 244, 247—254, 261—264, 284, 295, 302—308, 333—340, 364, 380, 398, 411, 412, 418, 426, 433—435
Çrīwijayāçrama 262
Çrīwijayamahādewī 232, 262
Çrīwijayapura 247
Çrīwiṣaya 237
Çṛngga 299—301, 317, 382
Çṛnggapura 381
Çrutawarman 83
Çuddhodana 87
Çulāmaṇipadma 237
Çūrādhipa 280
Çūrawiçeṣa 406

Dagroian 339
Daha 278, 279, 295, 348, 353, 356, 361, 362, 366, 371, 378, 379, 384, 385, 387, 400, 425, 428, 429, 431, 432, 446, 448, 450, 451, 460, 462
Dahana 292
Dahanapura 450
Daio 458
Daja 416
Dakṣa 168, 179, 186, 188—194, 201, 213
Dalin(n)an 188
Dalmyan 380
Dama 460
Damar 462—464
Damar Wulan 463
Damsté 281
Dānaçūra 269
Dangḍang Gĕṇḍis 315
Dantapura 104
Dara Jingga 364
Dara Pĕṭak 364, 367
Darawati 463
Darband Nias 380
Datar 351
Da-tso-kan-hiung 167
Dawoehan 376
Dĕḍĕs 313, 314, 318, 319, 343
Defrémery 395
Dekkan 48, 85
Delhi 395
Deli 46
Dĕmak 457, 460, 463—466
Devic 307, 354
Dewakala 302
Dewaniskala 405, 408
Dewapāla 142, 143
Dewasiṃha 147—149
Dewata 405—408
Dewatasrana 405
Dewa Tuhān 394
Dewawarman 62
Dewendra 182
Dharaṇindrawarman 137
Dharma 137, 392
Dharma (persoon) 198
Dharmaçāstra 421
Dharmaçakti 222
Dharmaçekhara 394, 415
Dharmāçraya 336, 416
Dharmadhwaja 413
Dharmagupta 83
Dharmaja 291, 298
Dharmakīrti 248, 249
Dharmamahārāja 69, 70
Dharmamūrti 269, 271
Dharmanagarī 418
Dharmapāla (geleerde) 118
Dharmapāla (koning) 249
Dharmaprasādottunggadewī 244, 262
Dharmarāja (stad) 335, 337, 418
Dharmarāja (koning) 418
Dharmarājakula 413
Dharmasanggrāmawikrānta 230
Dharmasetu 142, 143
Dharmawangça 97, 225—237, 241—246, 257, 273, 279, 283, 295, 332, 402
Dharmawangçawardhana 246
Dharmawīra 302
Dharmeçwara 293, 294, 296
Dharmodaya Mahāçambhu 185, 187
Dharmodāyanawarmadewa 232, 233
Dhyāni-Buddha 133, 152, 341 (ook Jina)
Dieduksman 197, 198
Diĕng 5, 60, 127, 128, 154, 155, 159, 167, 179, 180, 182—184, 193, 194, 277, 309
Dignāga 118, 119
Dihyang 127, 190

Dimaški 380
Dinaja 5, 146—149, 160, 161, 177
Dinakara 202
Dionysius Periegetes 57
Dīpangkara 247
Dīpangkara Çrījñāna 248
Diwākara 302
Djabung 423
Djago 9, 327, 337, 373, 392
Djajabaja 293
Djajadiningrat 25, 91, 403, 404
Djaka-Dolok 272, 273, 276, 324, 325, 340, 341
Djalatoenda 233—235, 271
Djambi 46, 111, 114, 132, 251, 302, 335, 336, 416, 434, 436
Djamboe 77, 79
Djapan 279
Djaring 297
Djawi 344, 345
Djědoeng 186, 279, 423
Djěmekan 296
Djěnggala 222, 277, 279
Djijoe 449
Dji-la-ha-ti 440
Djilolo 457, 459
Djohor 86, 241, 252, 417
Djombang 263
Doekoehan Doekoeh 449
Doengoen 417
Dompo 389, 390, 407, 417
Donwun 418
Dramila 104
Drawida 264, 265
Dresden 10
Drewes 94, 292
Dubois 36
Dũ Hoàng 418
Dulaurier 32
Dungun 417
Durgā 192, 234, 451
Duyvendak 106, 249
Dwa-pa-tan 97, 105
Dwarawarman 83

Eçāna 280
Edrīsī 41, 304
Eerde (van) 47, 55, 56, 176, 445
Egypte 42, 43, 55
Elliot Smith 42
Ellora 29
Emoi 29
Engelsch 30, 32
Ĕnggon 428
Eredia 436
Erp (van) 129, 160
Esser 174

Fabricius 32, 55
Fah-hien 81—83, 90, 98—100, 107, 238
Fah-yu 227
Falatehan 462
Fancūr 204, 212, 380 (ook Pañcur)
Fansur 339
Fei Hsin 437, 438, 441, 443
Fennema 58
Ferlec 339
Ferrand 29, 30, 36, 41, 56, 58, 61—63, 81, 83, 84, 86, 87, 92, 100, 107, 109—113, 116, 122, 123, 134, 146, 150, 164, 204, 205, 212, 226, 227, 247, 249, 250, 252, 253, 303, 304, 333, 334, 339, 340, 354, 358, 360, 364, 365, 380, 395, 397, 398, 401, 411, 416, 418, 425, 432—439, 453, 459
Finot 31, 69, 76, 87, 91, 101, 163, 164, 322
Fleet 56, 104
Flores 309
Fo-lo-an 307
Formosa 306, 418
Fort v. d. Capellen 394, 413
Foucher 247, 292
Frankfort 123, 325, 330
Fransch 33
Friederich 230, 269, 298, 404, 405
Fruin-Mees 54
Fu-kan-tu-lu 56
Fu-nan 68, 87, 91
Fu-nan-t'u-su-chw'en 62

Gagak Katawang 401
Gajah 431, 446
Gajah Biru 374, 375
Gajah Ĕnggon 428
Gajah Mada 16, 18, 22, 23, 377, 378, 381, 387—391, 399, 400, 403, 404, 420, 421, 445, 462—464
Gajahmada (plaats) 460
Gajah Manguri 428
Gajapāda 291, 294
Gajayāna 147, 148
Gajoe Loeas 416

Gala 391
Galānai 306
Galaṭik 373
Galiyao 417
Galoeh 406—408
Galuh (Java) 185, 188, 242, 245, 256
Galuh (Mal. Sch.) 241, 242
Galuh (Suṇḍa) 256, 407, 408
Gambar 445
Gambar-wetan 445
Gaṇapati (god) 219
Gaṇapati (geleerde) 227
Gandasoeli 155
Gaṇḍawyūha 152
Gandhakuṭi 270
Gandhāra 132
Gaṇḍing 375, 376
Gandra 297
Gandring 314, 318, 319, 322
Gaṇeça 76, 184, 186, 187, 296
Ganges 39, 55, 102, 137, 238, 265
Ganggāyu 241, 252
Ganjam 104
Gantĕr 301, 311, 316
Garbheçwara 299
Garuḍa 268, 270, 271, 283, 294, 301
Garuḍamuka 188
Garuḍeya 423
Garung 155, 156, 197, 198
Gata 190
Gauḍa 137, 265, 419
Gauḍī 137
Gautama Subhadra 85
Gāyatrī 366
Gĕḍangan 221—224
Gĕgĕr Hañdjoewang 458
Geiger 334
Gĕlam 357, 359, 399, 441
Gĕlang 278
Gĕlanggĕlang 278, 346
Gelgel 410
Gĕṇḍing 375, 376
Gĕṇḍis 315
Gĕnĕng 386
Gĕṇṭayu 270
Gerini 32, 61, 85, 111, 242
Gĕsang 245
Gĕṭak 190, 192
Ghaṭotkacāçraya 296, 297
Gianjar 417
Giles 81
Giri 451, 463, 464
Girināṭha 399
Girindra 313, 315, 316, 319
Girīndrawangça 298, 313
Girīndrawardhana 450, 451
Girnar 138—140
Gītārjjā 384
Glagahan 216
Goa 452
Goa Gadjah 417
Godawari 104
Goeje (de) 157, 204, 212
Goeliga 46
Goenoeng Api 417
Goenoeng-Gangsir 218
Goenoeng-Kidoel 186
Goenoeng toea 247
Goerit 293, 294
Goloubew 37
Gomatī 79, 80
Gonda 299, 313
Gondang 181
Goṇḍang Lor 402
Gonggrijp 89, 286
Gopalan 69
Goram 338
Goris 14, 51, 154—156, 165, 187, 191, 192, 197, 201, 202, 219, 230, 280, 400, 404, 442
Gorong 310, 338, 390, 417
Gorontalo 418
Goslings 50
Gowārdhana 260
Grahi 306, 307
Grandidier 41
Gray Birch 33
Grĕsik 146, 266, 442, 444, 452, 454, 456, 459, 460, 463
Grieksch 32, 56, 60, 204
Grobogan 169
Groeneveldt 5, 10, 27—29, 76, 81, 84, 85, 93, 96, 107, 112, 166, 167, 192, 204, 226, 235, 270, 278, 282, 283, 294, 302, 303, 356, 357, 362, 401, 410, 425, 432, 434, 438
Grogol 263
Grousset 248, 333, 339, 439
Gujerat 55, 56, 93, 138—141, 265, 396, 397, 453, 454, 456
Guṇadharmalakṣmīdhara 280
Guṇapriyadharmapatni 224, 232, 280

Guṇatiga 405, 408
Guṇawarman 82, 83
Gunning 14, 284, 295
Guntur 198
Gunungtiga 407, 408
Guptahārīta 226
Guru 127, 149, 270, 271, 283, 294, 313, 315, 316
Guru (Bali) 280, 379
Gurubangi 191
Gurubhakti 184
Guru Dewatasrana 405
Gurumwangi 191
Gurun (Gorong) 310, 337, 338, 389, 390, 417
Gurun (Pĕnida) 417
Gurunwangi 181
Guyard 380
Gwas 182

Haan (B. de) 160, 161, 217, 234, 271, 281, 291, 320
Haan (F. de) 60, 406, 408, 462
Hadrianus 32
Hageman 279, 376
Hai-nan 56
Haji 226
Haliwoeng 406
Halu 165, 179, 185, 188, 195, 199, 213, 243, 283, 329
Han 56
Hang-chou 227
Hañiru 347
Hantang 294
Hāra 260
Harakī 304
Haricandana 127, 183, 193, 200, 201, 216, 260, 267, 283, 289, 368
Haridana 226
Harihara 370
Hariñjing 161, 195, 196, 217
Hariwaṃça 64
Hariwangça 296
Harṣa 104, 113
Harṣa-Wijaya 353, 356, 373
Haru 380, 389, 390, 416 (ook Aru)
Harvey 323, 418
Hasin 242, 259, 260, 436
Hastadaṇḍaçāstra 118
Hayam Wuruk 13, 14, 22, 221, 270, 301, 319, 342, 345, 368, 369, 385, 388, 390, 399—404, 410, 413, 419, 423—431, 441, 442, 447, 462
Hazeu 26, 50, 140, 269
Heine-Geldern 36, 38, 40, 167
Helleensch 55
Hemabhū 131
Hĕmad 218
Hervey de Saint Denis 303
Heu-han-shu 61, 62
Heurn (van) 37
Heutsz (van) 338
Heyting 234, 280, 327
Hia-ch'e 226
Hia-ch'e su-wu-ch'a-p'u-mi 249
Hiang-ta 236
Hiao-süen 93
Hia-wang 433
Hia-wu 84
Hijo 314, 322
Hikāyat Rājarāja Pasay 31, 390, 396, 418
Hīnayāna 83, 108, 118, 119, 337
Hi-ning 309
Hi-ning kuan 360
Hino 186, 188, 189, 193, 194, 195, 199, 203, 210, 213, 224, 245, 268, 282
Hirananda S'āstri 142
Hiraṇyadāma 163
Hirth 29, 277, 305
Höevell (van) 452
Hövig 58
Holing 88, 98, 99, 104—108, 114, 115, 125, 145, 157
Holle 5, 404, 458
Ho-lo-tan 83, 94, 98, 99
Honawar 452
Hon-cuc 69
Honimoa 417
Hoogland 405, 408
Hopkins 63
Hornell 39, 41, 55, 100, 113
Hsing-ch'a Shêng-lan 438, 441
Huang-tche 56, 57
Huan-ma-chu 309
Huber 189
Hüen-tsang 82, 101, 118
Hujung Galuh 188, 265, 266, 308, 309, 358, 363, 442
Hujungmedinī 417
Hujung tanah 390
Hu-lan-na-po 87
Hultzsch 250, 303, 304

Hu-ta-hia-li-tan 225
Hutan 417
Hutan Kaḍali 417
Hwui-ning 107, 108
Hyang ning hyang 332
Hyang Pūrwawiçeṣa 448
Hyang Wĕkas ing Sukha 401, 402, 425, 427, 428
Hyang Wiçeṣa 402, 430, 444

Iabadiou 57—60
Ibn al-Fakīh 204
Ibn al-Wardī 394
Ibn Baṭṭūṭa 30, 395—397
Ibn Ḫordādzbeh 30, 157, 158
Ibn Majīd 84
Ibn Rosteh 204
Ibn Sa'īd 36, 333, 380
Ibrahīm bin Wāṣif-šāh 254
Īçāna 209, 210, 212, 219, 244, 280, 292, 311
Īçānabajra 243, 244, 322
Īçānabhadrotunggal 219
Īçānabhawana 244
Īçānadharma 210, 292
Īçānatungga 221
Īçānatunggawijayā 221
Īçānawangça 221
Īçānawikrama 199, 224
Īçānottunggadewawijaya 213
Īçānottunggawijaya 192
Īçwara 72
Īçwarakeçawa 185
Īçwaranarendra 85
Īçwarī 385
Ike Mese 357
Ilāmurideçam 250, 251, 253
Ilanggāçogam 250—252
Ilir 456
Indo-China 36—40, 122
Indonesië, Indonesisch 7, 13, 34—42, 46, 47, 49, 53, 54, 57, 59, 72, 73, 78, 82, 90—94, 109, 116, 122, 136, 153, 160, 174—180, 182, 183, 185, 193, 205, 216, 227, 247, 267, 297, 310, 327, 339, 411, 440, 443, 446, 447, 466
Indra (god) 238, 324, 413
Indra (koning) 137
Indrabhawana 428
Indra(ni)bhawana 450
Indragiri 339, 416, 453, 458
Indrapura 163
Indrawarman 122
Indreçwarī 367
Indudewī 385
Irawaddy 36
Ishāk bin 'Imrān 204
Iskandar 438
Islam 5, 6, 26, 42, 45, 92, 140, 141, 209, 337, 339, 380, 396, 397, 399, 413, 427, 438, 439, 441, 443, 444, 446, 447, 449, 451—458, 460, 462—466 (ook Mohammedaansch)
I-tsing 29, 83, 87, 107—109, 111, 114—120, 126, 229, 237, 242, 259
I-wu 309

Jāba 158, 254
Jacob 50
Jacobi 63
Jagaraga 257
Jaiya 306, 335
Jajaghu 327
Jajawa 15, 345
Jakatra 458
Jalu 281
Jāmbi 390, 416
Jambudwīpa 419
Janaka 364
Jānanaçura 269
Jananīya 147
Janapada 163
Janardhana 296
Janasādhuwarmadewa 232, 233
Janeçwara 401
Janggala 49, 272—277, 279, 281—285, 287, 288, 292, 301, 308, 309, 311, 316, 325, 329, 388, 398, 443, 449, 451
Janggī 122
Japara 454, 456, 457, 460, 462
Jaring 297
Jasper 48
Jasun Wungkal 347, 349
Jātakamālā 152
Jatiningrat 271
Jaubert 304
Jawa 59, 60, 83, 99, 101, 117, 133—135, 145, 148, 157, 158, 163, 164, 167, 304, 332, 334, 336, 380, 395, 397
Jawā 300
Jāwaga 304, 354
Jāwaka 62, 133, 158, 334, 335

Jayabhaya 284, 286, 287, 290, 293—296, 298, 303
Jayabhūpati 260—262
Jayaçakti 280
Jaya Dewata 407, 408
Jayagiri 406
Jaya Indrawarman 340
Jayakatwang I 296
Jayakatwang II 343—346, 352, 354—356, 358—363, 365, 367, 374
Jayakatyĕng 346—348
Jayakīrtiwardhana 182
Jayākṛta 296
Jayamanahĕn 260, 261
Jayāmṛta 217, 218
Jayanāça 121
Jayanāga 121
Jayanagara (Kaḍiri) 296, 299
Jayanagara (Majapahit) 367, 371—384, 391, 392, 401
Jayanta 131
Jayantakatunggadewa 283
Jayapangus 280
Jayaprabhu 288
Jayasabha 287, 316
Jaya Siṃhawarman 332, 357
Jayawaga 121
Jayawardhana 363, 400
Jayawardhanī 325
Jayawarṣa 288
Jayawarman II 163, 164
Jayawarman VII 235
Jayawarmaparameçwara 419
Jaya Wiṣṇuwardhana 324, 325
Jayawiṣṇuwardhanī 383, 386, 400
Jayengpatra 341
Jayomāya 300
Jedong 279
Jĕlei 417
Jĕlutong 307
Jĕmaja 390
Je-nan 61
Jĕnggi 122, 157, 223, 300, 309
Jĕrai 417
Jĕre 417
Jĕring 417
Ji-lo-t'ing 252, 307
Jimbun 464
Jina 131, 341, 344, 392, 401, 402 (ook Bodhisattwa)
Jinālaya 394
Jinālayapura 392
Jingan 450
Jingga 364
Jinggan 450
Jitendra 149
Jīwana 371, 384, 399, 400
Jiwu 447
Jñānabajreçwara 341
Jñānabhadra 107, 108, 110, 126
Jñānaçiwabajra 341
Jñāneçwarabajra 341
João Bautista 459
Jogjakarta 135, 181, 184, 189, 194, 240
Joh-na-poh-t'o-lo 107
Jonge (de) 339
Jonker 14, 38, 184, 421
Joustra 86
Julien 101
Junggaluh 363
Jung-ya-lu 308, 309
Juru (koning) 283
Juru (land) 367
Juynboll 10, 13, 14, 48, 150, 151, 188, 230, 231, 245, 266, 296, 298, 299, 324, 340, 402

Kach 125
Kaçmir 82, 292
Kaḍali 417
Kaḍangḍangan 417
Kaḍāra(m) 237, 249—251, 303, 334, 335
Kaḍiri 12, 49, 174, 201, 207, 210, 222, 272—274, 277—302, 309—313, 315—317, 325, 329, 343—346, 349—353, 356, 359—361, 363, 367—369, 371, 379, 384, 386—388, 421, 449, 451
Kagĕnĕngan 15, 19, 319
Kahulunnan 182
Kahuripan 263, 264, 269, 279, 366, 371, 378, 384—388, 399, 400, 448
Kahwas 416
Kailāsa 182
Kajakara 131
Kajoenan 296
Ḳaḳūla 395, 397
Kala 391
Kāla 218
Kalā 380
Ka-la 432
Kalabang 260

Ka-la-ba-ting 439
Kalaçaja 166
Kalaça(wara)pura 238, 252
Kala Gĕmĕt 367
Kalah 158, 205, 212, 254, 304, 334, 380
Kalah-bâr 158, 204
Kalang 165
Kalang (Kaḍiri) 278
Kalangbṛet 402
Kalantĕn 398, 417 (ook Kĕlantan)
Kalapa 458, 462
Kālasa 136
Kalasan 135—138, 141—143, 152, 156
Kalayu 423
Kalibĕbĕr 159
Kalijaga 463, 464
Kaling 98, 99, 101—105
Kalingga 98, 104, 105, 115, 148, 157, 264
Kali-tjilik 423
Kaliya 380
Kalka 417
Kalliga 104
Kaloeka 417
Kalungkung 464
Kāma 292, 296
Kamahāyānikan 12, 14, 119, 219, 220
Kamalagyan 266
Kamalpaṇḍak 274
Ḳamāra 395, 397
Kamara 55
Kambangçrī 273
Kambang-putih 266
Kamboja 31, 36, 59, 62, 68, 83—87, 89, 92, 109, 111, 113, 114, 124, 133—135, 148, 163, 164, 205, 211, 265, 418, 419
Kambujadeça 163
Kāmeçwara I 210, 289—294, 296
Kāmeçwara II 296, 298—300
Kampar 46, 132, 306, 416, 453, 458
Kampe 306, 307, 416
Kāmpud 399
Kanaka 445
Kanakamedinī 413
Kanareezen 265
Kanari 417
Kañcana (Java) 222, 276, 424
Kañcana (Suṇḍa) 405—407
Kāñcī 56, 69, 70, 113, 118, 265, 419
Kandali 68
Kandangan 384
Kandari 84
Kandi 416
Kaṇḍis 416
Kangean 417
K'ang tai 62
Kañjap 417
Kan-t'o-li 84, 98
Kanuruhan 184, 221, 222, 243, 256, 269, 291, 301, 329
Kaṇwa 12, 269, 288, 295
Kao-seng-chw'en 82
Kapakisan 391
Kapala Boekit Gombak 394
Kapang 258, 259
Kapila 224
Kapoeas 75, 76, 96
Kapoeas Kĕtjil 417
Kapopongan 381
Kapuhas 417
Kapulungan 274, 347, 349, 351, 379
Karākasaṃgraha 97
Karang Brahi 117
Karangtĕngah 156
Kārikāl 55
Karimata 357, 390, 399, 441
Karimoen 138, 417
Karimoen Djawa 358
Karitang 416
Karmarangga 252
Karmawibhaṅga 152
Karṇakeçana 283
Karṇ(ṇ)āṭaka 264, 419
Karo-Batak 85
Karpūradwīpa 238
Kat Angelino (de) 278
Kaṭāha 237, 238, 248, 251, 253
Katangkatang 300
Katang Lumbang 321, 322
Kathāsaritsāgara 31, 167, 228, 237, 238, 265
Katingân 417
Katir 456—458
Katong 257
Kats 14, 50, 119, 219
Kau-Hsing 357, 360—362
Kauṇḍinya (Bali) 87, 93
Kauṇḍinya (Kamboja) 87, 91
Kauṭhāra 134
Kawai 416
Kawali 406—408
Kaweripaṭṭanam 55

Kawi (Oud-Jav.) 5, 138—140, 146, 147 (zie verder Oud-Javaansch)
Kawi (berg) 201, 274—277, 309, 312, 314, 315, 447
Kayurāmya 181
Kayuwangi 155, 179
Kĕbantĕnan 405, 406
Kĕbar 389
Kĕbi 213
Kĕbo Anabrang 373, 374
Kĕbo Anĕngah 330
Kĕbo Arĕma 330
Kĕbo Hijo 314, 322
Kĕbo Mundarang 344, 350, 351, 356
Kĕbo Tĕngah 330, 344
Kĕboan pasar 161, 175, 177, 184, 270
Kĕbon Kopi 79, 211
Kĕḍa 417
Kĕdah 76, 110, 158, 166, 204, 227, 237, 252, 397, 417
Kĕḍaton 423
Kĕding 407
Kĕdiri 5, 10, 36, 161, 186, 187, 190, 194, 195, 199, 200, 214, 218, 277, 279, 288, 289, 296, 298, 300, 402, 422, 442, 445, 448
Kĕdoe 4, 5, 123, 125, 143, 144, 154—156, 165, 169, 171, 180, 181, 183, 186, 188, 325
Kĕdoekan Boekit 121
Kĕḍu 182
Kĕḍung Pluk 347, 349, 351, 352
Kei 417
Kĕlagen 265, 266, 268
Kĕlang 166, 417
Kĕlantan 307 (ook Kalantĕn)
Kĕling 126, 448 (ook Kling)
Kĕloerak 137, 142
Kĕmbangan 408
Kĕmbang Aroem 186, 195
Kĕmbang Çrī 348, 350
Kĕmbar 388—390
Kĕmir 126 (ook Kmir)
Kĕmoelan 300
Kĕnali 84
Kĕndawangan 417
Kennedy 55
Kera 265
Kerala 70
Kern (H.) 5, 14, 16, 34—36, 47, 48, 57, 59, 60, 63—65, 71, 72, 76, 77, 80, 82, 86, 87, 102, 103, 115, 116, 120, 123, 124, 138, 150, 165, 167, 174, 179, 188, 200, 202, 214, 216, 220, 221, 223, 224, 231, 247, 258, 259, 264, 265, 272, 275, 286, 298, 317, 334, 369, 387, 392, 394, 401, 413, 419, 424
Kern (R. A.) 121, 184, 209
Kesareçwara 294
Kĕṭa 387, 388
Kĕtanen 187
Kĕtĕmas 263
Kĕtonggo 322
Ketu 195
Ketudhara 189, 190, 195, 199
Ketuwijaya 189, 190
Keu-lan 357
Khmer 62, 126, 134, 163, 164, 235, 306
Khubilai 333, 353, 397, 441
Kia-lo-hi 307
Kiao-che 131
Kia-tan 397
Kiḍal 320, 327
Kiḍāra 237, 304
Kidung Sunda 14, 23, 326, 391, 403, 420
Kien-pi 306, 307
Kieu-kiang 398, 412, 413, 434
Kikis 407
Kilah 158
Ki-lan-tan 307
Kili Suci 269
Ki-mo-la-mao 357
Kin-li-p'i-che 111
Kiraṇa 292
Kīrtisingha 283
Kīrtiwarman 104
Kirtya Liefrinck—Van der Tuuk 13
Kistna 70, 104
Kitāb 'ajaīb al-Hind 307, 354
Kitāb at-Tafīm 254
Kiu-mo-lo 122
K'iu-t'an-sieu-pa-t'o-lo 84
Ki-yen 145, 148, 167
Klaibatangan 439
Klaten 181, 183, 197
Kleiweg de Zwaan 34, 36, 37, 78
Kling 104, 183, 264, 304, 451 (ook Kĕling)
Kloengkoeng 280
Kloet 217, 264, 386, 399
Klorok 197
Kmir 211, 264
Knebel 257
Kochin 55, 456

Koeboe 34
Koeboeran Tjaṇḍi 165
Koeboer Radja 413
Koenjit 417
Koeripan 263
Koeṭagirang 452
Koeṭa Rĕṇon 376
Koetei 65, 68, 71, 73, 75, 81, 95, 96, 102, 133, 140, 417
Koetri 234, 246
Kokos-eilanden 59, 227, 238
Ko-ku-lo 227, 397
Kolot 407
Kombeng 74
Komering 226
Komorin 85
Kompai 416
Kondor 84, 109
Konto 161, 278, 422
Koripan 360
Korn 221, 232, 233, 422
Kornemann 55
Koromandel 48, 70
Kota Bangoen 74
Kota Batoe 405
Kota Kapoer 116
Kotĕs 37
Koṭ Moṇthĭerabān 242, 437
Koṭṭayam 55
K'ouen-louen 109
Kowiai 390, 417
Kowirājakesaripanma 303
Kra 71, 130, 135, 158, 251, 252
Kraemer 390
Kraksaän 388, 423
Kramp 333
Kranganur 55
Kranggan 325
Krawang 78
Krishna Shastri 414
Krishnaswami Aiyangar 158
Kroei 84, 299
Kromodjojo Adinĕgoro 214, 450, 452
Kroñcāryyadipa 297
Kṛṣṇa 174
Kṛṣṇāyaṇa 288, 327, 423
Kṛtabhūmi 448, 449
Kṛtajaya 298—301, 315, 316
Kṛtanagara 12, 19, 22, 23, 220, 325—350, 353—359, 363—368, 374, 379, 381, 383, 384, 387, 390, 393, 400, 401, 420, 436, 437
Kṛtarājasa 2, 363—374, 383, 386, 400
Kṛtawardhana 384, 385, 387, 400, 402, 419
Kṛtawijaya 447
Kṛtawijayapura 447
Kṛtayaça 424
Kruyt 44, 45, 176
Kua-wa 284
Kuda 384
Kudadu 3, 346, 348, 350, 368
Kuda Haridana 226
Kudāmṛta 384
Kudus 455, 463, 464
Kulawan 348
Kuliçadharawaṃça 413
Ku-lo 227
Kulur 310
Kuluptiru 162
K'u-ma-r 439
Kumāra (god) 292
Kumāra (koning) 439
Kumāra (prins) 122
Kumāraghoṣa 137
Kumbhayoni 165, 166
Kumĕpĕr 328
Kumitir 328
Kuṇḍukūra 73
Kuṇḍung 73
Kuṇḍungga 71, 73
Kuningan 256
Kunir 417
Kuñjaradarī 125
Kuñjarakarṇa 14, 327
Kuñjarakuñja 123—125, 147
Kuñjatan 200
Kunst 51, 152, 286
Kusambyan 263
Kusen 464
Kusumapura 423
Kusumawardhanī 424
Kuṭa Lingga 417
Kuṭāraçāstra 421
Kuṭarāja 315, 316, 325
Kuṭāramānawa 421, 422, 445
Kuṭāramantra 421
Kuṭa Waringin 390, 417
Kutay 390
Kuṭi 377—379
Kuturan 274, 279

Kutusan 177
Kuwera 409
Kwak 182
Kwantan 416
Kw'un-lun 109, 110, 126, 134

Labberton (van Hinloopen) 78, 239
Ladheyan 201
Lafeber 295
Lahoer 344
Lakṣaṇa 203
Lakṣmī 271, 387
Lalangon 445
Lalitawistara 152, 174
Lamajang 367, 368, 374—376
Lambri 339, 399, 440, 441
Lamongan 244
Lamontjong 37
Lamori 380
Lampongs 46, 111, 364, 391
Lāmpung 416
Lamster 57
Lamuri 251, 307, 334, 339, 357, 380, 416
Lamwa 188
Laṇḍa (Java) 182
Laṇḍa (Borneo) 417
Landak 417
Langga 68
Langgabalus 380
Langgouw 417
Langka 241
Langlès 158, 205
Lang-pi-ya 127, 167
Lang-ya 86
Lang-ya-sieu 86
Lan-wu-li 307
Lara-Djonggrang 137, 171—175, 192, 235
Larang (persoon) 385
Larang (eiland) 405—408
Larantoeka 310, 418
Larantuka 390
Lasĕm 376, 385, 424, 429
Laskar 456
Lassen 92, 141
Laufer 62
Laut 390
Lawadan 301
Lawai 417
Lawas 416
Lawe 350, 356, 361, 373, 374
Lawoe 7, 301, 447
Lawor 344, 356
Lawrī 380
Layang 181, 188, 194
Layuwatang 197
Leang Tao-ming 412, 434
Leclère 419
Leeuwarden 10
Leiden 10, 13, 188, 191, 237, 319, 324, 345
Lĕjar 313
Lekkerkerker 44, 53, 59, 147, 230, 279, 417, 445
Lĕksa 274, 275
Lĕmahbang 267
Lĕmah Citra 274, 342
Lĕmbah 347, 374
Lĕmbu Ampal 321, 323
Lĕmbu Mukṣa 421
Lĕmbu Nāla 400
Lĕmbu Tal 343
Leme 462
Lĕngkasuka 86, 241, 252, 307, 417
Lepaka 230
Leran 452
Le Roux 460
Leuwi Kalabang 260
Lévi 38, 40, 62—64, 83, 86, 97, 104, 119, 122, 227, 238, 252
Lĕwa 256
Liang 28, 87
Lieu-t'eng-wei-kong 122
Ligor 86, 130, 131, 133, 137, 141, 143, 144, 158, 238, 251, 252, 307, 335, 417, 418
Lima 437
Lima Felner (de) 435
Limus 182, 193
Limwa 147
Lingga (Çiwa) 75, 123, 124, 126, 148, 164, 345
Lingga (eiland) 187, 390, 418, 441
Lingga (Borneo) 417
Linggapati 326
Ling-wai-tai-ta 303
Ling-ya-ssi-kia 307
Linton 40
Li-si-lin-nan-mi-je-lai 226
Lissabon 436
Lith (van) 385
Lith (van der) 307, 354, 397
Loběñcal 442
Loboe Toea 304

Locanā 344
Loebèr 48
Loeboek Boelan 394
Loeboe' Sikaping 133
Loemadjang 368, 376
Loembang 322
Loewoe 417
Loewoek 417
Lohgawe 313, 314
Lokanātha 247
Lokapāla 221—224, 232
Lokeça 137
Lokeçwara 413
Lokeçwara (titel) 243
Lombok 16, 417
Londen 10
Longworth Dames 32
Lopait 240
Lopbhurī 68
Lor 214, 217
Low 76
Lowanna 191
Luarām 239, 240
Lubdhaka 298, 299
Lumbang 322
Lumbung 137, 180
Lungge 375
Luwuk 417
Lwāgajah 417
Lwarām 241

Maas 380
Mac Guckin de Slane 380
Mackenzie 138
Maclaine Pont 149, 213, 275, 355, 358, 450, 466
Mada, zie Gajah Mada
Madagascar 39, 41, 65, 92, 109
Mādamālinggam 250, 251
Madhura 331, 337, 338, 343, 348, 351—353, 356, 373, 379, 391, 410, 459, 463
Madhusudana 296
Madhyadeça 292
Madioen 7, 231, 257, 277, 278, 288, 301, 386
Madjakĕrta 10, 199, 214, 283, 326, 355, 370, 449
Madjasari 199, 350, 449
Madoera 146
Maḍu 402
Madura (Voor-Indië) 70
Magalhães 33, 459
Magdalénien 37
Magĕhan 256
Magĕlang 180, 264
Magĕtan 231
Mahābhārata 12—14, 50, 63, 231, 269, 295, 455
Mahāçambhu 185, 187
Mahādewa 69, 172, 176, 203
Mahādewī 123
Mahāguru (Java) 218
Mahāguru (Bali) 379
Mahakam 71, 74—76
Mahākūṭa 104
Ma-ha-la 439
Ma-ha-la-cha Pa-la-bu 411
Ma-ha-la-ch'ih 439
Mahālayabhawana 451
Mahāmeru 218
Mahamosa 411
Mahānanda 268
Mahāparinirwāṇasūtra 108
Mahāpati 22, 23, 371—374, 376, 377
Mahārāja (Çrīwijaya) 114, 131, 133, 134, 145, 157, 204, 205, 208, 212, 254, 303, 339, 380, 398, 411, 412
Mahārāja (Lamuri) 441
Mahārāja (Malaka) 439
Mahārāja (Suṇḍa) 402, 403, 405—408
Mahārājasā 384
Mahāsangghikanikāya 120
Mahasin 242, 259
Mahawaṃsa 334
Mahawijaya 405
Mahāyāna 107, 108, 118, 119, 122, 131—133, 135—138, 143, 152—154, 171, 172, 220, 247, 273, 337, 342
Maheçwara 137
Mahendradattā 224, 225, 232, 233
Mahibit 326
Mahīṣa Anabrang 364
Mahīṣa Bungalan 326
Mahīṣa Campaka 321, 324, 343
Mahīṣa Rangkah 332
Mahīṣa Walungan 316
Mahīṣa Wong Atĕlĕng 314, 321, 366
Maḥmud 454, 456, 459
Ma Huan 29, 434, 437, 438, 440—444, 452
Majapahit 9, 12—15, 17, 18, 20—23, 25, 32, 40, 48, 75, 95, 102, 169, 171, 177, 178, 185,

209, 215, 220, 221, 224, 245, 257, 266, 272, 274, 279, 282, 301, 304, 306, 315, 319, 320, 324, 326, 329, 332, 335, 337, 342, 346, 353—356, 358—361, 363, 365—371, 374, 375, 378, 379, 382—386, 388—390, 392, 399, 400, 403, 404, 407—410, 418, 422, 423, 425—427, 429, 431, 437, 439, 441, 442, 445, 446, 448—452, 460—466
Majumdar 142
Makaradhwaja 379
Makasar 310, 417
Makuṭawangçawardhana 221, 224, 225, 232
Malabar 70, 85, 307
Malagasi 41
Malaiur 339, 340, 434, 436
Malaiyur 250, 251
Malaka 113, 158, 242, 253, 365, 389, 426, 427, 435—439, 441, 444, 452—461, 465
Malaka (Straat) 110, 138, 204, 212, 237, 365, 397, 426
Malanau 417
Malang 146, 161, 185, 198, 199, 214—218, 274, 277, 282, 285, 313, 320, 325, 327, 342, 382, 442
Malangkuça 178
Malangkuçawarman 178
Malangkuçeçwara 177
Malano 417
Malaya 110
Malayālam 85
Malayu 98, 110, 111, 114—119, 126, 242, 251, 302, 306, 307, 324—340, 363—365, 380, 392—394, 397, 415, 416, 426, 435—437
Malayupura 394
Malayūr 380, 435
Maleisch 31, 38, 41, 85, 110, 122, 131, 132, 155, 242, 247, 259, 265, 335, 390, 414, 436, 453
Maleisch-Polynesisch 34, 35, 166
Maleische Schiereiland 31, 36—39, 56, 57, 68, 71, 76, 77, 86, 109, 110, 114, 115, 130, 131, 143, 155, 158, 211, 212, 227, 228, 237, 241, 242, 251—253, 260, 306—308, 334, 335, 338, 364, 365, 390, 397, 398, 417, 418, 435—439, 453, 454
Ma-li 88, 309
Malik al-Saleh 337, 396
Malik al-Thāhir 396, 440
Malik az-Zāhir 395
Malik Ibrahim 452
Ma-li-yu-eul 435, 436
Mallinckrodt 72
Maloedoe 417
Maloko 417
Ma-na-chŏ Wu-li 412
Ma-na-ha Pao-lin-pang 411
Maṇakkawāram 250, 251
Manangkabwa 416
Manañjung 201
Manar 40, 55
Mānawaçāstra 421
Maṇḍahiling 416
Maṇḍana 375
Mandang 5
Maṇḍangkul 384
Mandaragiri 326, 387
Manghampig 198
Manguri 428
Manguwil 202
Maṇimekhalai 158
Maniolai 60
Mañjuçrī 137, 248, 391—393
Mañjuçrīmūlakalpa 31, 59, 115, 227, 238
Manṣur 453
Mansuy 36
Mantrolot 364
Manu 230, 407, 421
Manuel 458, 462
Manukū 156, 197
Manzi 338
Māppappāḷam 250, 251
Māra (god) 131
Māra (koning) 69
Marakaṭapangkajasthānottungga 246
Maraja 228
Maraṣāwand 354
Marapi (Java) 200
Marapi (Sumatra) 132, 415
Marawijayottunggawarman 237, 249
Maraya 229
Marco Polo 32, 337, 339, 340, 357, 435, 436
Marcus Aurelius 32, 57
Margasari 76
Marmadewa 364
Marquesas 40
Marsden 339
Martaban 418
Maspéro 36, 134, 284, 333, 340, 357, 418, 419
Mas'ūdī 212
Matahun 379, 384, 385, 423

Matan 417, 459
Matarām 125, 126, 143, 155, 168—170, 176, 178, 179, 181, 185—194, 196, 200, 202, 203, 206, 207, 209, 216—219, 224, 266, 268, 386, 424, 446
Matáram 25, 26, 169, 209
Matesih 186
Mathurā 132
Matjĕkan 358
Mattānggadewa 224
Ma-tuan-lin 303
Ma-tung 309
Maulibhūṣaṇawarmadewa 306
Maulimāliwarmadewa 394
Maulimaṇiwarmadewa 414
Mauliwarmadewa 336, 364, 394
Mausalaparwa 14
Ma-yi 227
Mayirudinggam 250, 252
Mazafāwīd 354
Mĕḍang 155, 168—170, 189, 196, 202, 216, 230, 231, 309, 447
Mĕgaloch 266
Mehren 380
Meimūn 452
Meinsma 26
Mekong 36
Melanesië 36, 38, 41
Mĕlawi 85, 418
Mĕleri 327
Mĕlijala 85
Mĕlirip 267
Mĕmĕling 343
Mĕmpawah 390
Menam 36
Mĕnangkabau 85, 335, 364, 390, 394, 397, 458
Mĕṇḍang kamoelan 146, 169
Mĕndawak 417
Mĕndawei 417
Mĕndoek 116
Mĕndut 9, 152, 172
Meng K'i 333, 357
Mĕntaraman 460
Mĕntawei 61
Mĕrangin 117
Mĕrapi 180, 184
Mĕrbaboe 102, 184, 447
Mĕrdjaja 149
Mĕrdjasari 149
Mewilimbangan 250, 251
Middellandsche Zee 42
Milanau 417
Millies 52
Minānga Tāmwan 121
Mindanao 49
Ming 28, 84, 401, 410, 411, 425, 432, 434, 437, 440, 441, 444, 453, 455
Ming-chou 227
Mĭ s'on 69
Mintaraga 269
Minto 198, 200—203
Mirah 417
Mleccha 177
Moear 212
Moeara Kaman 71, 74
Moeara Labai 417
Moeara Takoes 132, 133
Moeara Tjiantĕn 75, 79
Moens 172, 328, 329, 341, 344, 345, 394, 402, 414
Mohammedaansch 25, 29, 164, 336, 337, 439, 441, 444, 449, 452, 454—459, 463, 465, 466 (ook Islam)
Mo-ho-sin 111, 115
Mo-la-yu 357
Mo-lo-che 111
Mo-lo-yeu 110, 111
Molukken 64, 158, 305, 306, 310, 399, 417, 444, 453, 454, 457, 459
Moluku 310
Môn 110, 337
Môn-Khmer 38, 39
Monaguṇa 288, 299
Mongoolsch 40, 333
Mooren 453, 456, 458
Moquette 30, 337, 396, 452, 453
Mosto (da) 460
Mouziris 55
Mṛgayawatī 234
Muan-la-kia 437
Muar (Mal. Sch.) 365, 436, 437
Muar (Kei) 417
Mudhafar 439, 453
Müller 57
Muḥammad (Samudra) 396
Muḥammad (Malaka) 438, 439
Muḥammad Tughlak 395
Muhlenfeld 41, 376, 408
Mu-kan-ṣa-kan-ti-eul cha 438
Mu-kan-sa-u-ti-r-sha 438

Mukhalingga 75
Mukṣa 421
Mu-lai-yeu 357
Mūlasarwāstiwāda 83, 108, 114, 120
Mūlawarman 71—73, 95, 96, 177
Mūl Cāwa 397
Mūl-Jāwa 395, 397
Muṇḍa 38, 40
Mundarang 344, 350, 351, 356
Munggut 263
Mus 137, 144
Mutahir 454
Muusses 234, 447, 448, 450, 451
Muwar 417
Muyirikoṭṭa 55
Mysore 113

Naçor 417
Nādajña 342
Nāḍikera 227
Nāga 387
Nāgapura 158
Nāgapuṣpa 294
Nagara Çrīdharmarāja 335
Nāgarakṛtāgama 1, 14—20, 27, 146, 177, 219, 230, 242 244, 256, 265, 270, 272, 273, 277, 301, 306, 314—320, 322—324, 326—329, 337, 340, 341, 343—345, 355, 363, 365, 366, 369—371, 375, 376, 378, 382—387, 389, 391, 397, 399—405, 409, 410, 415, 416, 418—420, 423, 424
Nāgarawardhanī 424, 446
Nāgarī 52, 133, 301, 304. Zie verder Prae-Nāgarī.
Nāgīpaṭṭana 237
Nagna 227
Nakhon 417
Nakṣatrarāja 275
Nakur 440, 441
Nāla 400, 409, 421
Nālandā 31, 115, 118, 119, 122, 139, 141—144, 156, 164, 204, 208, 237
Nalendra 407
Nallino 304
Nambi 350, 352, 356, 373—376
Nandacaya 358
Nandajaya 358
Nangka 331
Nanjio 118
Nankin 82
Nan-p'i 307
Narakawijaya 299
Narapati 431
Narāryya Sanggrāmawijaya 343, 346
Narasingha 294
Narasingha(mūrti) 324, 328, 343, 366
Narasinghanagara 325
Narasinghanagaradharmawiçeṣa 366
Nārāyaṇa-Atharwaçira-Upaniṣad 97
Nārikeladwīpa 238
Narottama 243, 256, 269
Natoena 418
Nawanātya 324
Neeb 302
Negapatam 237
Negrito 34, 39, 123
Nelkynda 55
Nepal 139, 247
Nero 55
Neumann 304
Ngabean 180, 182, 264
Ngampel 452, 463—465
Ngañdjoek 214
Ngantang 288, 293, 294, 446
Ngasĕm-Lĕmahbang 267
Ngawèn 171
Ngĕndat 198
Nglawang 393, 400
Ngoenoet 291, 445
Nias 41, 380
Nicobaren 57, 59, 158, 227, 251, 253
Niermeyer 388
Nieuwenhuis 132
Nieuw Guinee 38, 63, 123, 307, 310, 417
Ningrat Kañcana 406
Nirān 417
Nirwāṇa 107
Nirwāṇasūtra 108
Niskala 405, 408
Niskalawastu 405—408
Nīti 256
Niu-lun 309
Nobbe 32
Noesa Kĕmbangan 408
Noesa Pĕnida 417
Nouhuys (van) 49
Nu-ku 309
Nusa Larang 405, 408
Nyāya 367
Nyèssen 34

Odorico 32, 380
Oedjoeng 308
Oengaran 184, 277
'Omān 205, 212, 254
Onin 417
Opak 170
Orissa 104, 250
Ossenbruggen (van) 202
Oud-Balisch 97, 210, 233
Oud-Javaansch 4, 5, 10—14, 17, 20, 52, 58, 94, 97, 109, 116, 122, 127, 138—140, 146, 149—151, 154, 155, 161, 165, 166, 174, 192, 211, 219, 220, 223, 230, 231, 238, 239, 254—256, 258—260, 269, 286, 288, 291, 298, 304, 331, 405—407, 409, 414, 422, 423, 453 (ook Kawi)
Oud-Maleisch 4, 109, 116, 149, 155, 413, 414, 440, 453
Oud-Sundaasch 260, 405—407

Pacĕkan 358, 359
Pāçupata 82, 230
Padang (Bali) 279
Padang Lawas 133, 302, 304, 416
Padang Rotjo 335
Padangsche Bovenlanden 46, 132, 133, 394
Padjang 386
Padmapāṇi 131
Pāduka Çori 404
Pagān 303
Pagarroejoeng 394, 413
Pagĕr Antimun 401
Pago 436
Paguhan 385, 442, 447
Pa-ha-la 439
Pahang 251, 307, 337, 338, 365, 389, 390, 398 417, 439, 453, 454, 456
Pai-hua-yüan 309
Pailisura 437, 438
Pajang 385, 386, 424
Pajajaran 46, 405—408, 458
Pajarakan 375, 376
Paka 417
Pakĕrisan 281
Pakis 325, 328
Pakwan 405, 406
Pāla 137, 139
Palah 301, 382, 423
Palama 409
Pa-la-mi-so-la-ta-lo-si-ni 439
Palembang 4, 46, 59, 60, 82, 84, 98, 100, 112, 120, 122, 131, 132, 145, 155, 164, 208, 236, 304, 306, 307, 310, 389, 390, 397, 398, 408, 411—413, 416, 426, 433—436, 454, 456, 457, 462, 464, 465
Pāli 68
Pa-lin-fŏng 307
Pallawa 4, 5, 40, 52, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 85, 88, 109, 116, 121, 123, 133, 135, 137, 139, 140, 147, 211, 265
Paloura 104
Palungān 274, 276, 387
Pamanan 415
Pamañcangah 14, 23, 291, 381, 391, 401
Pamaṇḍana 375, 376
Pamĕlĕkahan 389, 437
Pamotan 244, 263, 268, 270, 350, 384, 447
Pamwatan apajĕg 347, 350
Panai 251
Paṇaṃkaraṇa 135, 136
Panangkaran 136, 143, 144, 155, 156
Panaraga 37, 186, 257
Panarukan 461
Panataran 9, 288, 301, 382, 423, 445
Pañcapaṇa 135
Pañcūr 334, 399, 444 (ook Fancūr)
Pāṇḍakan 350—352
Paṇḍan 268
Pandangkradjan 268
Paṇḍan Salas I 424
Paṇḍan Salas II 448
Pandija 85
Paṇḍikira 264
Pandjĕrrĕdja 300
Pāṇḍura 252
Pāṇḍya 70, 85, 104, 265, 334
Pane 416
Pangawān 218
Panggih 422
Pangjalu 290
Pangkaja 199
Pangkalan Kĕmpas 453
Pangkur 312, 314
Pāṇini 97
Pañjāb 80
Pañjalu 273, 275, 276, 278, 329
Pañji 292
Pañji Wijayakrama 23, 330, 351, 353, 356, 361, 364, 368
Paṇṇai 250, 251

Panoelisan 246, 281, 379
Pāntarapūrwa 422
Pantoen 74
Pantsur 444
Panuluh 296
Panumbangan 291, 424
Panunggalan 155, 156
Pao-lin-pang 411
Papoea 38, 223.
Papoh 370
Paraḍah 196, 217
Paramasukhapura 425, 428
Paramawiçeṣapura 445
Parameçwara (Java) 284, 290, 384, 410, 431, 442, 447
Parameçwara (Bali) 280, 332
Parameçwara (Kamboja) 163
Parameçwara (Malaka) 436, 437, 439
Paramisóra 436
Paramisura 436
Pararaton 1, 4, 19—25, 27, 274, 278, 311, 312, 314, 315, 317—331, 335, 342—345, 350—354, 356, 358, 360—364, 367—369, 371—378, 381, 384, 385, 388—390, 399—404, 408, 415, 418, 421, 422, 424, 428, 429 431, 437, 444—451, 465
Parawar 40
Pardessus 454
Paree 161, 186, 423
Pargiter 104
Pari 423
Parih 424
Parllāk 416
Parmentier 100, 155
Pārthayajña 327, 373
Parthen 70
Pārwatī 370
Pārwatīçapura 442
Parijs 10
Pasarlĕgi 271
Pasay 390
Pasè 339, 396, 439, 453, 454, 456, 458, 462
Pasĕmah 47
Pasir (Java) 282
Pasir (Borneo) 390, 417
Pasir Awi 79
Pasir Pandjang 138
Pasoeroehan 200, 214, 240, 244, 245, 263, 274, 277, 288, 322, 350, 388
Pastika 181, 183, 189, 193
Pasuruhan 466
Pa-t'a 307
Patah 463, 464
Pa-ta-na pa-na-wu 401
Patani 417, 436
Patapān 156
Paterson 380
Pateudra 459
Patipati 321, 326
Patiunus 460 (zie Unus)
Patjitan 309
Pa-tsie kan 358, 359
Pavet de Courteille 212
Pawagal 375
Pawan 417
Pāwitra 218, 270
Pedir 339, 441, 456, 458
Pedjeng 128
Pegu 166, 251, 264, 418
Pĕkalongan 277, 308
Pĕlaboehan 326
Pĕlawi 85
Peleng 417
Pelliot 29, 56, 61, 62, 68, 76, 81—88, 96, 98, 101, 106, 110, 111, 113—115, 122, 123, 145, 157, 227, 238, 286, 336, 337, 364, 397
Pĕmanggilan 390
Pĕnampihan 3, 171, 185, 186, 328, 447
Penang 251
Pĕnanggoengan 234, 259, 264, 270, 274, 279, 343, 349, 360, 400, 446
Pĕndjaloe 405, 408
Pĕngging 156, 197
Pĕnida 417
Pĕniraman 417
Pentam 339
Penzer 167
Perak 60, 252
Pĕrbakti 261
Pereng 165, 166
Peri 118
Periplous 32, 55, 56, 61, 70, 140, 265
Pĕrlak 337, 339, 340, 380, 397
Perot 154, 156
Perquin 132, 171
Perry 42—45
Perzië 114, 122, 204, 397
Pĕsindon 188
Pĕṭak 364, 367
Pĕtanoe 417

Phanrang 252, 332, 452
Philippijnen 39, 53, 227, 306, 418, 459
Philips 437
Pien 62
Pigafetta 33, 458—461
Pigeaud 14, 26, 40, 159, 201, 209, 218, 230, 242, 312, 322, 330, 340, 401, 442, 467
Pikatan (M. Java) 155—157
Pikatan (Kĕdiri) 290, 296
Pikatan (Soerabaja) 214
Pinapan 198
Pinggir Rakṣa 274, 275, 277, 343
Ping-ya 309
Ping-ya-i 310
Pin-ka 87
Pinto 466
Pirngadie 48
Pischel 49
Pitāloka 408
P'i-ye-pa-mo 84
Pi-yuen-pa-mo 84
Plaosan 138, 171, 172
Pleyte 78, 260, 261, 337, 403—408, 458
Plinius 55, 70
Ploembangan 289, 291, 293, 424
Podiyam 125
Podjok 287
Podoukè 55
Poegĕr 388
Poerbatjaraka 12, 14, 16, 60, 72, 121, 147—149, 156, 165, 168, 174, 181, 187, 193, 195, 199, 201, 213, 240, 269, 272, 289—292, 296, 298, 320, 324, 326, 342, 344, 345, 351, 356, 369, 372, 375, 391, 401—404, 406, 407, 416, 419—421, 450
Poerwa Agama 230
Poetoe Djlantik 299
Pòh 168
Poh Pitu 155, 168
Poh Rinting 217
P'o-hwang 111
P'o-k'ie-ta-to 86
P'o-li 68, 87, 88, 96—98, 105, 115
Po-lo 96
Polo 32, 337, 339, 340, 357, 435, 436
P'o-lu-k'ia-szĕ 145
P'o-lu-shi 114, 115
Polynesiërs 39—41, 44, 46, 407
Pondicherry 55
P'öng-föng 307
P'o-ni 227
Porakād 55
Porcai 55
Pordenone 32, 380
Porlak Dolok 304
Porong 279, 350, 359, 423
Portugeezen 32, 33, 48, 55, 113, 365, 409, 435, 436, 444, 449, 452—462
Po Saḥ 332
P'o-to-kia 83
Prabalingga 375
Prada (Java) 147
Prada (Bali) 278
Pradaputra 147
Prae-Nāgarī 5, 52, 133, 135, 137—139
Praga 184
Prajñāpāramitā 319, 422
Prākrit 58, 60, 94
Prakṛtiwīryā 299
Prambanan 9, 10, 135, 138, 149, 152, 154, 165, 170—175, 183, 184, 190, 192
Prāṇarāja I 321
Prāṇarāja II 374
Prapañca 14, 17—19, 276, 329, 338, 342, 345, 371, 376, 385, 391, 416, 424
Prapañcasārapura 400
Prasādottungadewī 262
Prasthānikaparwa 14
Prastuti ning kakawin 402
Prĕmana 407, 408
Prigen 345
Priyawarman 85
Prome 68
Proto-Polynesiërs 39
Pṛtuwijaya 299
Przyluski 228
Ptolemaeus 32, 57—61, 63—65, 79, 104, 115, 251
Pucangan 2, 220, 259, 269
Puḍucheri 55
Pūgawat 259
P'u Ho-su 204
Puja Prĕmana 407
P'u-kia-lung 277, 308
Pulau Laut 390
Pulau Lima 437
Pulau Tinggi 390
P'u-ling Ta-ha 432
Pu-ni 87, 96, 97, 235, 236, 305, 399, 410, 411, 432, 433

Puṇyarāja 158
Pupus 288
Purāṇa 405, 408
Pūrṇawarman 78—81, 83, 98, 99, 103, 211, 261
Puruṣādaçānta 424
Pūrwādigama 230
Pūrwapatapan 345
Pūrwawiçeṣa 448
Pūteçwara 177
Pūtikeçwara 147, 148, 164, 177
Put-ling-ta-hah 432
P'u Ya-t'o-lo 226
P'u Yi-t'o-li 226

Qua-Hoà 284
Quilon 227

Rabut Buhayābang 375, 376
Rabut Carat 347, 349
Rachado 417
Raffles 92, 141, 169, 170
Raganātha 330
Rahmat 462, 463
Rājadewi 324
Rājadewī Mahārājasā 384
Rājakapakapa 420
Rājapatiguṇḍala 340
Rājapatni 366, 367, 370, 371, 383, 392, 400, 401, 422, 445
Rājapura 418
Rājapuri 418
Rājarāja 237, 249
Rājasa 315—319, 321—324, 343, 346, 365, 366, 369, 383, 391
Rajasa 321, 323, 324
Rājasanagara 399—402
Rājasarājya 402
Rājasawardhana I 385
Rājasawardhana II 448, 449
Rājasawardhanadewi 448
Rājawidyādhara Sāmanta 304
Rajĕgwĕsi 447
Rājendracoḷa 249—253, 263
Raktamṛtikā 76
Rāma 174, 451
Rāma Gaṃheng 337
Rāmapāladewa 342
Rāmāyaṇa 12, 14, 31, 63—65, 174, 269, 298, 423
Rambahan 337, 394
Rāmī 158, 205, 254
Rāmnī 212, 380
Ramusio 32
Raṇamanggala 424, 431
Raṇawijaya 451
Ranggah Rājasa 315, 324
Rangga Lawe 14, 23, 350, 351, 356, 361, 372—374
Ranggapura 382
Rangga Wuni 321, 324
Rangkah 332
Rapson 63
Rašid-ad-dīn 380
Rassers 25, 174, 269, 270, 275, 292, 297
Ratnahara 230
Ratnāṃça 15
Ratnapangkaja 431
Ratu Baka 138, 149
Ratu dara putih 364
Ratu Dewata 405, 406
Ratu Jaya Dewata 407, 408
Ratu Purāṇa 405
Ravaisse 452
Rāwa 256
Rĕdjang 381
Rĕdjasa 388
Reinaud 158, 205, 380
Rĕkān 416
Rĕmbang 169, 240, 277, 308
Rĕmbang (Pas.) 348, 350
Rĕmĕn 264
Rĕna Mahawijaya 405
Renou 32
Resengo 381
Rĕsi Gĕṇṭayu 270
Ṛgweda 330
Rimbi 370
Riouw 187, 418
Rivers 42
Riyau 390
Rockhill 29, 227, 277, 283, 305, 333, 337, 357, 363, 380, 391, 398, 432, 434, 437, 438, 440—443
Rodien 458
Römer (von) 207
Romania 252
Romeinen 64
Ronkel (van) 38, 121, 304, 453
Roo de la Faille (de) 195

Rotterdam 10, 197
Rouffaer 30, 32, 33, 48, 49, 56, 59, 83, 86, 111, 115, 128, 132, 155, 158, 166, 167, 186, 187, 190, 192, 200, 205, 211, 240—242, 249—252, 259, 266, 269—271, 277, 278, 288, 306—310, 319, 324, 340, 365, 389, 390, 392, 397, 409, 417, 420, 435—437, 439, 441, 444, 449, 452, 453, 456—460, 466
Rudra (god) 166, 192
Rudra (gezant) 85

Sabadeibai 57, 60
Sabaluh 213
Sabrang Lor 466
Sabrang Wetan 464
Sachau 254
Sadane 77, 406
Saḍeng 387—389
Sādhanayoga 298
Sadjiwan 138, 171
Ṣadong 417
Šafiiet 395
Sagala 344, 345
Sāgara 15, 19
Sagara 71
Sahasra 199
Sai 417
Saiburi 417
Saimwang 417
Sajarah Malayu 31, 241, 265, 390, 396, 436, 438, 453
Sajjanasanmatānuragatungga 194
Sajjanotsawatungga 179, 181
Sakah 280
Sākṣak 417
Salāḥat 158
Salaya 417
Saleeby 440
Saleier 417
Salingsingan 180, 181
Saluḍung 417
Salween 36
Sāmanta 304
Samara 339
Samarāgra(wīra) 142, 143, 156
Samarawijaya (Java) 268
Samarawijaya (Sunḍa) 260
Samarotsāha 283
Samarottungga 156, 164, 185
Samaya 406
Sambar 357
Sambas 390, 417
Sāmbau 121
Sambharasūryawaraṇa 219, 220
Samĕḍang 417
Samiam 462
Sammitinikāya 120
Sampei 75
Sampit 417
Sampoeng 37
Samprangan 410
Samudra 249, 337, 339, 357, 380, 395—397, 399, 416, 427, 434, 440, 441
San Fo-t'si 112, 227, 434
Sangājñādewī 233, 245
Sangbĕlirang 76
Sangeang 417
Sangesinga 436
Sanggariti 218
Sanggau 75, 133
Sanggha 137
Sanggrāmadhanaṃjaya 137
Sanggrāmadhurandhara 186
Sanggrāmawijaya 343, 346
Sanggrāmawijaya Dharmaprasādottunggadewī 245, 262
Sanggrāmawijayottunggawarman 250, 251, 253, 262
Sangguran 201
Sanghyang 462
Sanghyang Api 417
Sanghyang Hujung 417
Sanghyang Kamahāyānikan 12, 14, 119, 219, 220
Sanghyang Singha 436
Sanghyang Wĕkas ing Sukha, zie Hyang
Sangsang 188
Sangsit 280
Sanguinetti 395
Sañjaya 123—126, 136, 143—145, 147, 148, 155, 163, 168, 190—192, 197, 288
Sankhya 367
Sanna 123, 126
Sannāha 123
Sanskrit 4, 5, 12, 13, 31, 41, 49, 54, 58, 62, 69, 71—73, 75, 77, 93, 94, 107—109, 116, 117, 123, 124, 126, 130, 135—137, 140, 146, 149—152, 163, 165, 166, 174, 175, 182, 185, 189, 193, 201, 211, 219, 220, 221, 223, 231, 236, 237, 240, 243, 249, 254—

256, 258, 259, 298, 371, 392, 394, 411, 413, 414, 422
Santri 462, 463
Saparoea 417
Sapi 417
Sapoe-angin 299
Saracenen 339
Saragĕḍoeg 170
Sarangan 213
Sarasa 258, 259
Sarasin 37
Sārayŭ 194
Sarbaza 112
Sari 152, 171
Saribas 417
Sarwadharma 326—328
Sarweçwara 296, 300
Satmata 407
Satyapura 445
Satyawarman 134
Satyroi 60
Sawakŭ 417
Scheltema 10
Schiefner 118
Schildpad-eilanden 457
Schmidt 36
Schoff 32, 55
Schrieke 44, 94, 195, 202, 308, 317, 364, 397, 444, 452—456
Schürmann 37
Schurhammer 466
Sĕbaloeh 213
Sĕboekoe 417
Sĕboentang 132
Sĕḍah 295, 296
Sĕḍayu 358 (ook Siḍayu)
Sedoea 417
Seḍu 417
Sĕgoentang 132
Sĕkajam 75
Sĕkandar (Malaka) 438
Sĕkandar (Samudra) 440
Sela 146, 169
Selabradja 442
Selakĕlir 446
Sĕlangor 307
Selaparang 390
Sĕlat 158, 436
Sĕmandang 417
Sĕmang 307
Sĕmar 297
Sĕmarang 277, 287, 308
Sĕmawe 307
Sĕmbiran 210, 233
Sĕmi 376, 377
Sĕna 126
Sĕṇḍangḍuwur 455
Sĕṇḍang Kamal 231, 257
Sĕṇḍang Sĕdati 448
Sĕndjaja 288
Sendok 212
Sĕnggoeroeh 325
Sĕngguruh 464, 465
Seng-k'i 122
Seng-kia-lie-yu-lan 411
Seng-kia-li-ye 380
Sĕntala 240
Sĕpaoek 75
Sĕrajoe 194
Seran 389, 390, 417
Sĕrasan 390
Sĕrat Kaṇḍa 463, 464
Sĕrawak 76, 417
Serrão 457
Sĕtana 257
Sewu 137, 152, 180
Shanar 40
Shellabear 31
Shih-pi 357
Shih-'rh-yiu-king 62
Siak 458 (ook Siyak)
Siam 31, 76, 242, 284, 324, 337, 364, 365, 396, 418, 419, 433, 435—439, 453, 454
Siantan 390
Sida-ardja 101, 162, 221, 244, 270
Siḍayu 457, 460 (ook Sĕḍayu)
Siddhabhawana 344, 356
Siddhakārya 194
Siddhānta 400
Sidoeh 417
Sidoekari 279
Sieburgh 279
Si-lan 307
Si-la-nan-da-c'a-ye 358
Si-la pa-ti si-la tan-pu-ha 361
Si-la Seng-kia-li-ye 380
Si-li Hu-ta-hia-li-tan 225
Si-li Pa-mi-si-wa-r-tiu-pa-sha 439
Siman 217, 290
Simbiring 85

Simhaladwīpa 238
Si-mo 106, 124
Simpang 417
Simping 15, 369, 370, 423
Sinagara 448
Sinamar 416
Sindai 61
Sindok 12, 194—196, 199, 202, 203, 206, 209—222, 224, 225, 244, 267, 270, 279, 292, 341
Sinĕlir 321, 323, 324
Singapore 113, 158, 242, 252, 259, 365, 390, 409, 417, 418, 436, 437, 441, 453
Singaradja 299
Singasari 176, 182, 184, 185, 189, 190, 193, 214, 218, 328, 341, 342, 344
Singha 436
Singhajaya 428, 429, 447
Singhala 264, 265
Singhanagarī 418
Singhapura 390, 448
Singhasāri 2, 12, 15, 19, 21—23, 207, 210, 222, 290, 301, 311, 315, 316, 319, 320, 325, 326, 332, 337, 340, 343—346, 349, 351—353, 356—359, 365, 366, 384, 419
Singhawardhana I 385
Singhawardhana II 451
Singhawikramawardhana 448, 450
Singkĕl 84
Singkĕp 417
Sinkil Kandārī 84
Sintang 75
Sin-t'o 307
Sīrāf 212
Sirahkĕting 288
Sītā 63
Siwita 188
Siyak 416 (ook Siak)
Skandapurāṇa 291
Slamat 277
Smaradahana 11, 210, 291, 292, 298, 299, 421
Smarawijaya 401
Sminingrāt 324
Smith 42
Smeroe 214, 225, 376
Snouck Hurgronje 396
Soebroto 225, 421
Soekaboemi 5, 161, 194, 195
Soekadana (Java) 308
Soekadana (Borneo) 310
Soekalila 382
Soekoeh 447
Soela 417
Soeloe 417
Soemba 45, 176, 310
Soembawa 61, 309, 409, 417
Soembĕrdjati 369
Soembĕrgoerit 263, 267
Soembĕrnanas 218
Soemĕngka 283
Soenda 49
Soenda (Straat) 10, 397
Soenda-eilanden 57
Soengai Lansat 335
Soengai Sendok 212
Soerabaja 162, 186, 187, 200, 214, 240, 245, 263, 266, 277, 282, 283, 308, 341, 342, 449, 463
Soerabaja-rivier 242, 282, 350, 358—360, 362
Soerakarta 7, 10, 156, 186, 197, 201, 240, 277
Soeroaso 414, 415
Soetji 213
Sofāla 304
Solo-rivier 214, 240, 358, 359, 422.
Solok (Borneo) 417
Solok (Djambi) 302
Solor 417
Solot (Borneo) 417
Solot (Solor) 417
Soma 142
Songĕnnĕp 331
Sopatma 55
Sora (persoon) 350, 351, 356, 361, 373, 374
Sora (secte) 400
Sorāndaka 23, 374—376
Soṭor 385, 424
Spaansch, Spanjaarden 32, 33, 440, 459
Speyer 219, 238, 342
Sribuza 112, 133, 134, 205, 212, 254, 304, 307, 333, 380
Srindjing 196
Sri-Vishaya 306
Sri Wijaya 126
Stanley 32
Steiger 306, 418
Sthawiranikāya 120
Stutterheim 92, 97, 104, 121, 125, 136, 140, 143, 146, 149, 152, 155, 156, 159, 165, 168, 169, 174, 178, 180—182, 185—188, 200, 202, 209, 210, 213, 215, 218, 220, 224, 232

—235, 240, 246, 271, 280, 281, 302, 349, 379, 402, 410, 417, 423, 447
Subhadra 85
Subhūti 219, 341
Subhūtitantra 220, 341
Subi 390
Suci 269
Sudamala 423, 447
Suetonius 342
Sugih 193
Suhitā 428—431, 446, 447
Suhṛtsingha 294
Sui 87, 101
Sukadana 390
Sukalīla 382
Su-kan-li 440
Sukawana 246
Sukhodaya 337, 364, 418
Sukitan 277, 308, 309
Sukri 179
Sukun (Java) 264
Sukun (Pĕnida) 417
Sulang 416
Sulaymān (auteur) 133, 158, 204
Sulaymān (gezant) 336
Sulu 399, 410, 439
Sumana 385
Sumanasāntaka 288
Sumatra 29, 30, 31, 34, 36—39, 41, 46, 47, 54, 57—60, 62—65, 68, 71, 82—87, 98, 100, 102, 104, 105, 107, 109—123, 126, 130—135, 141—145, 153—155, 157, 158, 163, 164, 173, 203—205, 208, 211, 212, 227, 229, 232, 235—238, 242, 246—254, 262, 295, 302—308, 330, 332—340, 343, 354, 357, 360—366, 380, 383, 390—399, 411—416, 426, 427, 433—435, 440, 441, 444, 453, 454, 456, 458, 459
Sumatrabhūmi 249
Sūmba 417
Sumba (titel) 201
Sumbawa 390
Sumbi 200
Sumĕnĕp 331
Sumĕngka 283
Sumoltra 380
Su-mu-ta-la 357
Sūmūṭra 380, 395
Sumwing 200
Suṇḍa 23, 49, 211, 260—262, 292, 307—309, 338, 389—391, 402—408, 454, 456, 458, 460, 462
Suṇḍarapāṇḍya 378, 379
Suṇḍa Sĕmbawa 406
Sung 28, 108, 225—228, 249, 283
Sungĕnĕb 331, 352
Surab(h)aya 331, 442, 444, 454, 460, 463
Suraprabhāwa 448
Surapura 244
Surāwāça 414
Surawana 423
Surawisesa 406, 407
Sūrya (kunstenaar) 247
Sūrya (raden) 464
Sūryasiddhānta 65
Suṣumnadewī 404
Susuṇḍara 200
Sutasoma 402, 424
Suwarṇabhūmi 248, 336
Suwarṇadwīpa 58, 64, 118, 142, 204, 238, 248, 254, 413
Suwarṇakudyaka 64
Suwarṇapura 247
Suwarṇarūpyakadwīpa 64
Sūwarndīb 254
Su-wu-ch'a-p'u-mi 249
Su-ya-lu 358
Swarawyañjana 150
Swatow 226
Syangka 418
Szĕ-ma-ki-mang 227

Tabalong 417
Tabalung 417
Tabanendrawarmadewa 232
Tabwĕl 198
Ta-che 106, 107
Taḍah 378, 388
Tadji 187, 190, 301
Taha 278, 432
Tahan 451
Tajau 439
Tajigunung 191
Tajung 218, 425, 428
Ta-kang 309
Takakusu 29, 110, 115, 118, 120, 226
Takola 251
Tal 343
Talaga Pagĕr 350, 351
Talaga Rĕna Mahawijaya 405

Talagawarṇa 405
Talaing 68
Talaittakkolam 250, 251
Talan 294
Talang Toewo 121
Talaud 417
Taliwang 417
Ta-ma-cha-na-a-chö 411
Tāmbralingga 335 (ook Tāmralingga)
Tambora 61
Tamiang 357, 380, 399, 441
Tamihang 416
Tamil 31, 70, 85, 86, 104, 158, 237, 251, 265, 304
Tampaksiring 281
Tāmralingga 251, 307, 398 (ook Tāmbralingga)
Tāmraliptī 238, 265
Tāmraparṇī 125
Tanakung 298, 299
Tañca 381
Tanding 388, 400, 421
Tañdjoeng Medan 133
Tañdjoengpoera 417
T'ang 28, 88, 95, 98, 99, 101—103, 105, 113, 114, 145, 157, 166, 168, 179
Tanjore 250
Tañjungnagara 338, 417
Tañjungpura 310, 338, 379, 389, 390, 399
Tañjungpurī 417
Tan-jung-wu-lo 309
Tan-ma-ling 307
Tantrisme 122, 152, 189, 219, 220, 273, 276, 278, 292, 394, 413
Tantular 424
Tantu Panggĕlaran 14, 218, 256, 318, 442
T'an yang 357
Tao-i-che-lio 398
Tapa 257, 258
Tapak 260
Ta-pan 308, 309
Tapanoeli 46, 247
Tapasī 332, 333, 385
Tārā (godin) 135, 136, 142, 247
Tārā (vorstin) 142, 143
Tāranātha 118
Tarik 355, 358 (ook Trik)
Taritip 202
Taroem 78, 80
Tārumā(nagara) 78, 79, 94, 99, 102, 103, 211
Tasikmalaja 458
Tatar 353, 356, 361, 362
Tathāgatapura Gṛhasthadhara 391
Tawney 167
Taw Sein Ko 248
Tchu Lieu-t'o 84
Tchu-po 101
Tĕba 416
Tĕgalrĕdja 293, 294
Teja 463
Tekang 85
Tĕkarek 75, 133
Tekhaṇam 85
Tekhaṇamunei 85
Tĕlen 74
Telugu 70
Tĕmanggoeng 156, 182
Tenasserim 86
Tĕngah 330, 344 (ook Anĕngah)
Tĕnggaran 213
Tĕnggĕr 441, 442, 466
Tĕrban 267
Ternate 310, 417, 444, 453, 457, 459
Tĕrung 326, 463, 464 (ook Trung)
Tetep 401
Thahan 451
Thānibala 326
Thinai 55
Tiao-pien 61, 62
Tibet 32, 248
Tidoeng 417
Tidore 457, 459
Tidung Galating 447
Tieh-li 440
Tiele 455, 458, 466
Tigawangi 423
Ti-hwa-k'ie-lo 302
Tiktaçrīphala 386
Tiktamālūra 386
Tiktawilwa 386
Timbalan 390
Timor 33, 310, 399, 441, 444, 460, 461
Timūr 300, 417
Timutarāja 456
Tinggi 390
Tinnevelly 125
Tipar 374
Tirĕm 417
Tīrtha 270, 271, 283
Tirtha Empoel 232

Ti-wu 309
Tiyoman 390
Tjadak 300
Tjakranĕgara 16
Tjanggal 5, 103, 104, 123—125, 140, 144, 147, 169, 191
Tjarita Parahyangan 126, 407
Tjĕkĕr 298
Tjĕmpa 452
Tjĕṇṭini 257
Tjĕta 447
Tjiaroeteun 75, 77, 79, 140
Tjibadak 260
Tji Haliwoeng 406
Tjikapoendoeng 407
Tjirĕbon 406
Tji Sadane 77, 406
Tji Taroem 78, 80
Tjitjatih 260
Tjitjoeroeg 261
Tjolija 85
Tluk 195, 196, 217
Toála 37
Toeban (Kĕdiri) 289, 291
Toeban (Rĕmbang) 266
Toegoe 77, 79, 80
Toek Mas 102, 103
Toeloeng-agoeng 290, 299—301
Toemboe 181
Toempang 327
T'öng-ya-nöng 307
Tohaän 407, 408
Tohjaya 314, 319—324, 330
To-lang 111
To-lang-p'o-hwang 111
Tonkin 134
Trailokyapurī 450
Trailokyarāja 306
Travancore 70, 125
Trawoelan 355, 463
Trĕnggalek 300
Trĕnggana 464
Trĕngganau 307, 380, 398, 417
Tribhuwanā I 366, 370
Tribhuwanā II 384—393, 399, 400, 422
Tribhuwanarāja 336
Tribhuwanottunggadewī 382, 386, 387, 399, 400
Tribhuwanottunggarājā 387
Triguṇa 288, 299
Trik 352, 353 (ook Tarik)
Trimūrti 137
Tringgano 417
Tripiṭaka 108, 117
Triratna 137
Tritaraju 401
Tritresta 92
Triwikrama 298, 300
Troeneng 262
Troeng 350
Trung 347, 350 (ook Tĕrung)
Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki 440
Ts'eh-fu-yuen-kwei 110
Ts'ien-han-shu 56
Ts'ien-mai 307
Tuban 308, 335, 358, 359, 373, 398, 442, 444, 452, 454, 456, 457, 459, 460, 463, 464
Tuhan Janaka 364
Tuhan Wuruju 389
Tulangbawang 111
Tuleçwara 177
Tuloḍong 161, 189, 190, 194—196, 199, 217, 355
Tu-ma-han 439
Tu-ma-pan 432, 448
Tumapĕl 21, 285, 301, 309, 310, 312—316, 320, 327, 330, 347, 350, 358, 431, 432, 436, 446—448, 452
Tumasik 242, 259, 365, 389, 390, 417, 436
Tunggul Amĕtung 312—314, 318, 322
Tung-ki 309
Tuñjung Kute 417
Tu-po 62, 101
Turumangambil 195
Turunhyang 262
Tuuk (van der) 50, 230, 242, 259, 269, 280, 291, 296, 298, 341
Tuwan 408
Tu-yüan 56
Twak 196

Uḍamakatraya 417
Udara 459, 461—463
Udayādityawarman 394
Udayana 224, 232—235, 245, 246, 279, 280
Udra 459, 461
Ugaṇendradharmadewa 280
Ugrasenā 210, 232
Ujong Tānah 242, 437
Ujung-tanah 242

Undung 463
Unus 457, 458, 460—462, 465, 466
Upaniṣad 82, 97
Upih 456
Usana Jawa 391
Usen 463
Utimutirāja 456
Uttejanā 147

Valentijn 436
Varthema 436
Venkayya 69, 158
Verbeek 58, 162, 244, 266, 267, 278, 279, 448
Verneau 36, 37
Veth 10, 27, 92, 204, 206
Victoria 459, 460
Visaya 306
Visser (de) 110, 122, 455
Võ-Caṇh 69
Vogel 5, 69—72, 77, 78, 80, 104, 136, 144, 237, 238
Vollenhoven (van) 13, 41
Voor-Indië, Voor-Indisch 5, 9, 11—13, 16, 25, 31—33, 38—40, 42, 48—56, 61, 63, 65—70, 72, 73, 75—78, 80, 81, 85—94, 99, 104, 107, 108, 110, 112—115, 120, 125, 128, 129, 132, 136, 138—141, 147, 149, 153, 167, 174—180, 191, 204, 212, 227, 228, 237, 247—250, 254, 265, 291, 304, 334, 380, 396, 397, 414, 419, 427, 452, 454
Vreede 13
Vries (de) 322
Vuuren (van) 267, 350, 422

Wadjak 36
Wagal 375
Wāgīçwara 181
Wagiswara 181
Wahan 451, 462, 463
Waharu 161, 162, 201
Wairiwarawīramardana 137, 142
Wairocana 344
Waiṣṇawa 230
Wajadrawa 292
Wajrabāhupratipakṣakṣaya 186
Wajrabodhi 122
Wajradhātu 137
Wajrapāṇi 131, 152
Wajrin 131
Walaing 165, 166
Waḷaippandūṛu 250, 252
Walajayakṛtaningrat 379
Walaṇḍit 218, 441
Waldseemüller 61
Waleri 297, 327
Walilanang 463
Walungan 316
Wanadjaja 441
Wanagiri 240, 243
Wanakusuma 407
Wanakoeli 350
Wanasaba 127
Wanda 211
Waṇḍan 223, 417
Wangi 407
Wang Mang 56
Wang Ta-yuen 398, 399
Wang-ye 425
Wañjang 219
Waprakeçwara 71, 72, 176, 177
Warak 155, 156
Warawīramardana 137
Wardhanī 213
Waringin Sapta 266
Warmasetu 142
Warmeçwara 293
Warmington 55
Waroe 162
Warṣajaya 288
Waruh Grĕsik 146
Wāruṣaka 59, 115, 227
Waṣṣāf 397
Wastu Kañcana 406, 407
Wasubandhu 121
Watĕs-koelon 301
Watters 101
Wat That 155
Watuhumalang 155, 181
Watukura 156, 185, 187
Watutihang 186
Wawa 196, 198—203, 213
Weda 147, 148, 450
Wedāntin 82
Wedda 34, 37
Weenen 10
Weh 441
Wĕka 182
Wĕkas ing Sukha I 401, 402, 425
Wĕkas ing Sukha II 425, 427, 428

Wĕkas-ing-sukha-pura 425
Wellesley 76
Weltevreden 10
Wĕndit 218
Wenggi 69
Wĕngkĕr I 255—259, 263
Wĕngkĕr II 257, 384, 385, 403, 404, 410, 419, 442, 448
Wessels 33
Westenenk 47, 84, 132, 226, 236, 364
Wiçeṣa 402, 430, 444
Wiçeṣadharaṇī 414
Wiçeṣapura 402, 422, 445
Wiçwarūpa 366
Wiḍe 331
Widyādharatorāṇa 250
Wijaya (Kṛtarājasa) 22—24, 343, 346, 348—356, 358—363, 367, 373
Wijaya (van Wĕngkĕr) 255, 257—259, 261
Wijaya (land) 62
Wijayadewī 384
Wijayadharmottungga 212
Wijayakusuma 451
Wijayaloka 199
Wijayamahādewī 232, 233
Wijayarājasa 384, 385, 400, 410
Wijayawarman 85
Wijayottunggadewī 280
Wikramadharmotsāha 212
Wikramawardhana 424, 426—432, 441, 442, 444—446, 448
Wikramottunggadewa 212, 260
Wilangwilang 263
Wilatikta 463, 466
Wilis 186, 214, 225, 328, 447
Wilkinson 453
Wilwatikta 386, 420, 450, 451, 466
Wimalaçrī 227
Wintang mas 263
Winstedt 56
Winternitz 63
Wīrabhūmi 331, 343—350, 352, 353, 356, 361, 367, 368, 373, 374
Wīrāja 159
Wīrarāja 331, 343, 350, 352, 353, 356, 361, 367, 368, 373, 374
Wīrarājendra 303
Wirāṭaparwa 14, 231
Wīrawairimathana 142, 143
Wiṣṇu 73, 78, 123, 137, 174, 176, 203, 219, 222, 230, 268, 271, 284, 288, 289, 312, 313, 324, 341, 379, 382, 402, 421, 423, 451
Wiṣṇubhawana 410, 442, 447
Wiṣṇugupta 258
Wiṣṇumūrti 260, 261
Wiṣṇusakalātmaka 222
Wiṣṇuwardhana 324—328, 387, 400, 421, 431
With 10
Witkamp 74
Wiyat 384
Wizagapatam 104
Wka 182
Wlingi 293
Woekir 123, 124, 197
Wolff Schoemaker 129
Wolseley Haig 395
Wong Atĕlĕng 314, 321, 366
Worawārī 242, 437
Wotan 244, 263
Wringin pitoe 267
Wṛttasañcaya 14, 51, 298, 299
Wu 56
Wuattani mas 264
Wüstenfeld 304
Wu-hing 115
Wuja 226
Wukir Polaman 363
Wuli 412
Wuni 321, 324
Wu-nu-ku 310
Wurare 342
Wuratan 255
Wurawari 239—242, 252, 256
Wuru Agraja 347
Wuruju 389
Wu-ye 226
Wu-(yuen-)lao-wang-kie 425
Wwanin 417
Wwatan 238, 244, 263
Wwatan mas 263, 264

Xaya 155

Yadara 226
Yākūt 304
Yama 451
Yamāri 341
Ya-t'o-lo 226
Yawa 59, 101, 123, 227, 332, 334
Yawabhūmi 142, 148, 156, 449

Yawadwīpa 58, 59, 61—64, 81, 101, 143, 247, 334
Yawadwīpapura 189
Yawakoṭi 64, 65
Yawana 418
Yawanadwīpa 101
Yen-mo-na 101
Ye-p'o-t'i 81, 83
Ye-tiao 61, 62
Yidari 226
Yi-k'o-mi-su 357, 358, 360, 362, 363
Yi-lu-mo 56
Yin Ch'ing 437, 438
Ying-yai Shêng-lan 29, 442
Yi-t'o-li 226
Yiu-mên 437
Yogācārya 118, 122, 152
Yogācāryabhūmiçāstra 118
Yuen 28, 333, 356, 401, 436
Yuen-k'ang 93
Yuen-shi-lei-pien 145
Yule 32, 110, 337, 380, 395
Yung Lo 439, 440
Yun-k'i 107, 108

IJzerman 56, 132, 207, 310, 324

Zaba 60
Zābag 112, 133, 134, 143, 157, 158, 164, 204, 205, 212, 254, 304, 333, 380
Zabej 112
Zain al-Abidin 396, 454, 456
Zanggī 122
Zayton 338, 395
Zuidergebergte 167

ADDENDA.

Met de uitgave van de Kidung Harṣa-Wijaya door prof. C. C. Berg in Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 1—238 kon hierboven nog rekening gehouden worden, doch er was geen gelegenheid meer dit werk aan het lijstje op p. 14 toe te voegen.

Na het afdrukken der desbetreffende tekstgedeelten verschenen nog op het gebied der praehistorische oudheden artikelen van Schürmann, Kjökkenmöddinger und Paläolithicum in Nord Sumatra, Tijdschr. Aardr. Gen. 48 (1931) p. 905—923, en Van Heekeren, Megalithische overblijfselen in Bĕsoeki, Djawa 11 (1931) p. 1—16. In de ter gelegenheid van de Koloniale Tentoonstelling te Parijs uitgegeven serie monographieën verzorgde Mansuy een overzicht La préhistoire en Indochine (1931).

Van bijzonder belang is het onderzoek van dr. Rassers, Over den oorsprong van het Javaansche tooneel, Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931) p. 317—450, waarin het oeroude, Indische en Indonesische, ritueel dat in de wajang verborgen ligt, wordt teruggevonden in de ceremoniën van het mannenhuis.

Ten slotte verdient vermelding, dat op het 18de Orientalistencongres te Leiden (September 1931) Heine-Geldern eenige resultaten zijner studie omtrent de prae-Hindoesche cultuurstroomingen door den Archipel kon mededeelen, en Sylvain Lévi de ontdekking in het Oud-Javaansche Mahābhārata van versregels uit de Weṇīsaṃhāra van Bhaṭṭa Nārāyaṇa wereldkundig maakte, welk feit hij zoowel voor de betrekkingen tusschen Java en Bengalen als voor de herkomst van het Javaansche tooneel van beteekenis achtte.

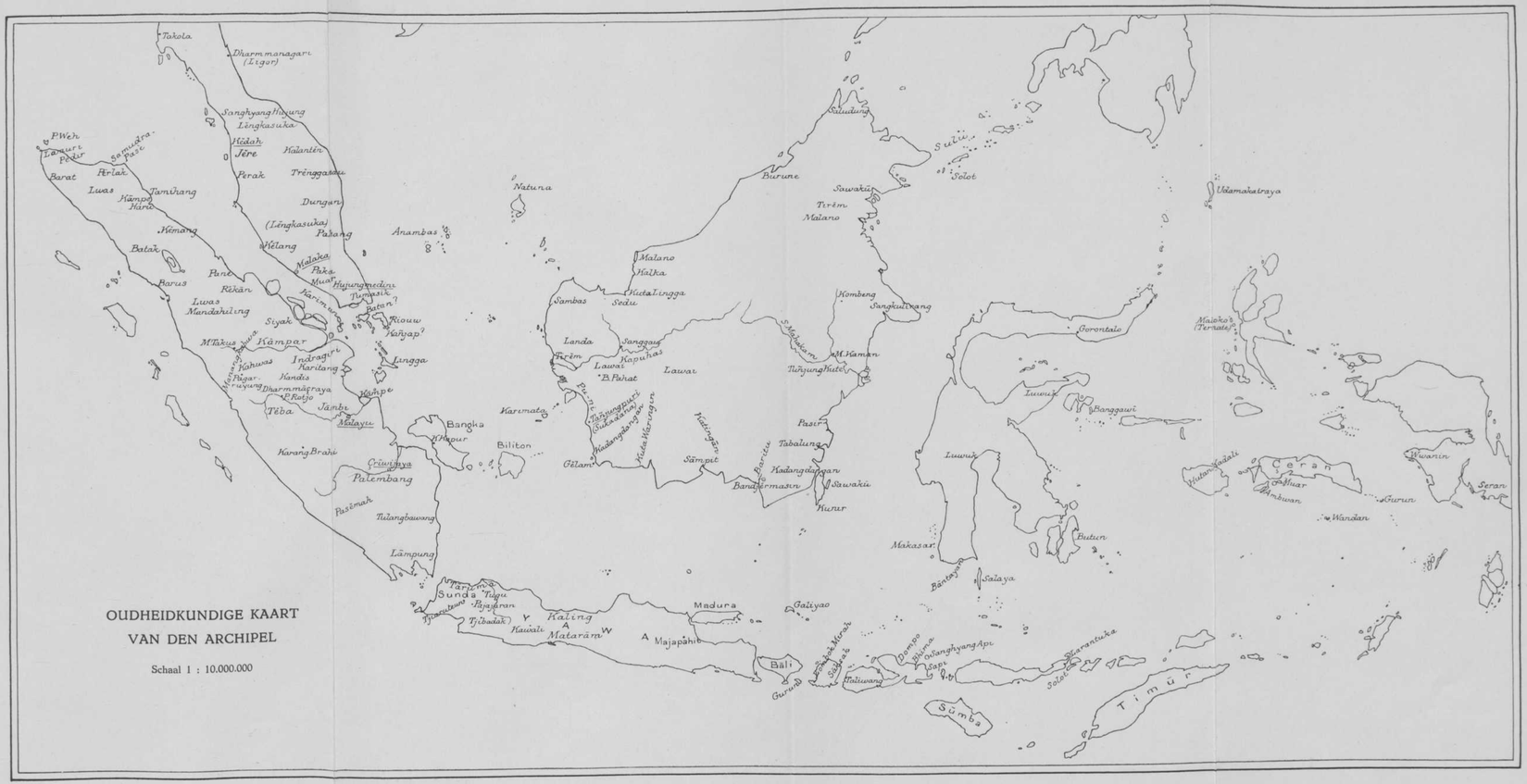

OUDHEIDKUNDIGE KAART
VAN DEN ARCHIPEL

Schaal 1 : 10.000.000

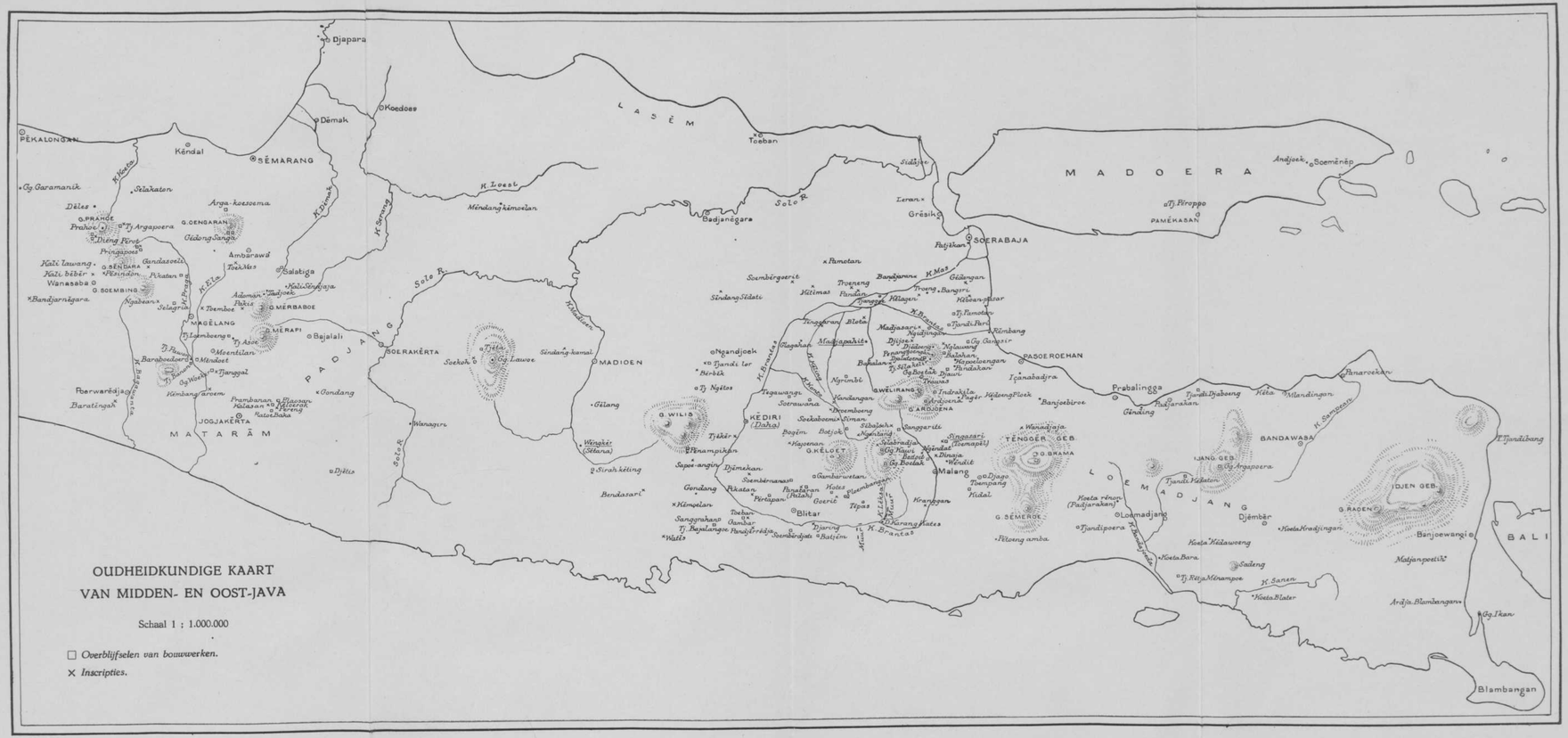
Djapara
Koedoes
Démak
PEKALONGAN
Kendal
SÉMARANG
LASÈM
Toeban
MADOERA
Andjoek
Soemènèp
Tj. Piroppo
PANÉMAHASAN
Grésik
SOERABAJA
Padjékan
Badjanégara
Sidajoe
Leran
Soembérgoerit
Sindang Sidati
Pamotan
Tj. Pamotan
Tj. Parit
Kémbang
Gdg. Gendir
PASOEROEHAN
Probalingga
Pandji Djabaong
Kéta
Mandingan
Penarookan
Gending
Padjarakan
Banjoebiroe
Ngandjoek
Tj. Ngétos
Bérbék
MADIOEN
Gilang
Wonasari
Wingkér (Sétana)
Sirah kéting
Bendasari
Soekoh
Tjéta
Gdg. Lawoe
Sindang kamal
SOERAKÈRTA
Bajalali
Tj. Asoe
Moentilan
Mendoet
Tjanggal
Gondang
Prambanan
Kalasan
Kétjeng
Tatabaka
JOGJAKÈRTA
MATARÂM
Barabudoer
Tj. Pawon
Tj. Wetan
Tj. Lumbung
Tj. Sewoe
Poerwarédjo
Baratingat
Djétis
Tjandi Djabaong
Kéta
Mandingan
Penarookan
Tjandi Kédaton
Tj. Argapoera
BANDAWASA
IJANG GEB.
IDJEN GEB.
G. RAGEN
Banjoewangi
Djémbèr
Koeta Kradjingan
Koeta Kédaweng
Sadeng
Koeta Bara
Tj. Ketja Ménampoe
Koeta Blater
Malanpoetih
Ardja Blambangan
Gg. Ikan
Blambangan
BALI
Tj. Tjandi Baong
Tj. Pétroppo
PANÉMAHASAN
Tj. Argapoera
G. PRAHOE
Tj. Argapoera
G. GENSARAN
Gédong Sanga
Ambarawa
Toek Mas
Salatiga
Kali Lawang
Kali Bibèr
Wanasaba
G. SOEMBING
Bandjarnégara
Ngabean
Selagrija
Tjandi Pawon
Tjandi Mendoet
Tjandi Sewoe
Tjandi Lumbung
Tjandi Asoe
Tjandi Barabudoer
Tjandi Tjanggal
Tjandi Wetan
Tjandi Pawon

BRINKMAN PROD. NR. B
0 344 922

DEPOT NED. PUBL.
3 013 495